This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~F North 287.3~~ KF717

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

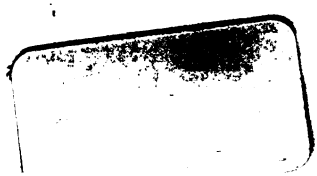

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

LEIDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

VAN

Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

NIEUWE SERIE.

EERSTE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL, BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1872.

P Nath 367.3

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Juli-aflevering.

Bladz.

Nog eens de rietslagen bij het Nederlandsch-Indische leger, door den luitenant-generaal J. VAN SWIETEN 1

Twee dessas op Java, door den heer VAN VLEUTEN 10

Iets over het geestendom en de geesten der Javanen, door J. A. B. WISELIUS 23

Het huwelijk in de Minahassa, door J. N. WIERSMA. . . . 34

De bestemming der Indische baten, door E. C. E. 41

De te maken haven voor Batavia 64

Varia. — Het beruchte artikel in het Militair Tijdschrift. — De toestand van Mandheling en Angkola, door den heer GODON. — De koloniale statistiek op het aanstaande Internationaal-Statistisch congres te St. Petersburg officiëel niet vertegenwoordigd. — 300,000 Javasche spoorwegreizigers. — „De Indische ouders en kinderen" ook in den Haag gerechtvaardigd. — Stand der koffie 70

Augustus-aflevering.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië, door den heer GREINER 81

Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam. (Vervolg van I, bladz. 460). — Sawas, noch individuëel, noch communaal, maar op eenige andere wijze bezeten. Sawa wakap. Sawa nagara. Sawas, aan leden van het dessabestuur toegewezen, om daaruit hun in-

Bladz.

komsten te trekken (apanagevelden). — Wijze waarop de rechten op den grond verloren gaan. Hoemas of dessaerven. — Waterrecht. Werken door het gouvernement aangelegd of verbeterd. Werken, zonder last van het bestuur, door eenige dessas te samen aangelegd. Werken door particulieren aangelegd. Mindere leidingen, door particulieren uit de hoofdleidingen gegraven 97

De roeping van Nederland in Indië, redevoering van den heer G. H. VAN SOEST, uitgesproken in de afdeeling Rotterdam van de Maatschappij tot nut van den Javaan 121

Boekaankondiging. — Stemmen uit Indië, vraagstukken van den dag, door C. E. van Kesteren en anderen. II. De uitputting en sterfte onder de Europeesche soldaten van het Indische leger. De laatste regeling der suikerkultuur. III. Over het kleeding-magazijn. Indische statistiek. Heeredienstplichtigheid. Heeredienst en grondbezit. Veiligheid op Java. Een resultaat van eeuwen. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1872. 141

Varia. — De voor Indië gunstige ontknooping der ministeriëele crisis. — De inwendige rust op Java en het stalen geheugen van den heer Sloet tot Oldhuis. — Bemesting van gronden door inlanders. — Verkiezing van den heer O. van Rees te Rotterdam 154

September-aflevering.

Een donker tafereel uit de staatkundige geschiedenis van Nederlandsch-Indië, door Dr. T. C. L. WIJNMALEN 161

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië (vervolg van bladz. 81), door den heer GREINER 187

De afstamming van de vorsten in het rijk van Skadau (Westerafdeeling van Borneo), door den heer V. STRIKWERDA . . 205

Plan eener stoomvaartdienst langs de Noordkust van Java, 1819, door den heer LEUPE 210

Boekaankondiging. — Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische Maatschappij van nijverheid en landbouw. Nieuwe Serie. Deel XI en XII, afl. 1 en 2. — De particuliere thee-onderneming in Ledok, residentie Bagelen. — Het Reynoso-systeem. — Het op stomp kappen van oude koffietuinen 216

Varia. — De suppletoire expeditie naar Deli, de tweede editie der agrarische wetgeving, het afdoen van personen, het besluit van den gouverneur-generaal omtrent de havenwerken

Bladz.

van Batavia (correspondentie uit Batavia). — Het tot stand komen der pakketvaart tusschen Java en Australië. — Afschaffing der assurantie van gouvernements-producten. — De ooren en het gezond verstand bij de Javasche spoorwegen . 235

October-aflevering.

Rozengain en de Banda-eilanden 241
Herinneringen uit mijn verblijf in Indië (vervolg van bladz. 187), door den heer GREINER 254
Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam (vervolg van bladz. 97). Gouvernements-kultures. Suiker. Indigo. Tabak. Cochenille. Kaneel. Peper. Thee. Koffie. Djatihout 272
De christelijk-historische richting en haar koloniale staatkunde. I. Een laakbaar verzuim. II. Geen koloniale vraagstukken meer? III. Het vaandel. IV. Historische herinneringen. V. De eisch van het oogenblik. Door Dr. T. C. L. WIJNMALEN . . . 302

November-aflevering.

Het Indisch tarief in de tweede kamer der Staten Generaal, door MERCURIUS 337
Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam (vervolg en slot van bladz. 272). Belastingen, leveringen en verplichte diensten. — Tijdens het Sultansbestuur. — Belastingen in geld opgebracht; *a.* landrente; *b.* belasting op vruchtboomen. — Belastingen in natura: *a.* djakat; *b.* pitra; *c.* leveringen. — Belastingen in arbeid. Heerediensten. — Wenschen der bevolking ten aanzien van het bezit der gronden en van de belastingen 350
Herinneringen uit mijn verblijf in Indië (vervolg van bladz. 254), door den heer GREINER 374
Over een aanlegplaats voor schepen ter reede van Batavia, door den heer VREEDE, luitenant ter zee 2e klasse 396
W. H. de Greve, door G. H. VAN SOEST 404
Varia. — Een prachtige allocutie van den kommandant van het Nederlandsch-Indische leger. — De heer Castens over de gedwongen gouvernements-kultures. — Een aandeelhouder der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij over de kosten van vervoer op de lijn Samarang-Vorstenlanden 409

December-aflevering.

Bladz.

Het Indisch hoogtijd in de Staten Generaal, door THEOPHILE . 417

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië (vervolg en slot van bladz. 374), door den heer GREINER 430

Waarom worden de mutatiën onder de inlandsche ambtenaren niet in de Javasche courant gepubliceerd? Door den heer VAN VLEUTEN 465

Uit Japan 470

Boekaankondiging. — Sumatra's Westkust. Schets van de middelen tot ontwikkeling, door C. C. L. van Coeverden, laatst resident der Padangsche bovenlanden, vroeger van Tapanoeli. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1872 . . 474

Varia. — De over de haven voor Batavia door de kamer van koophandel aldaar gepubliceerde stukken. — Humaniteit en militaire veerkracht. — Het Indisch tarief in de eerste kamer gerehabiliteerd. — De algemeene secretarie of de departementen van algemeen bestuur? — Inquisitie tegen ongebrande koffieboonen en verscherping van het koffiemonopolie van den lande. — Een zoek geraakt document over het gebeurde in 1831 te Sumadang 482

Nog eens de rietslagen bij het Nederlandsch-Indische leger [1]).

In het Militair Tijdschrift, dat te Batavia verschijnt, komt een stuk voor, vol hatelijkheden tegen mij, wegens een opstel over de rietslagen bij het Indische leger, dat ik in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, aflevering van januari 1872, heb doen opnemen. De schrijver heeft gezorgd, dat het in mijn handen kwam, want het is mij van Batavia door een onbekenden toegezonden. Het heeft mij getroffen dat de anonyme schrijver, die wel een officier van het Indische leger zijn zal, de courtoisie zoo ver heeft kunnen vergeten mij met hatelijkheden, in plaats van argumenten, te bestrijden; en de onkieschheid zoo ver heeft gedreven, mij bedoelingen tegen den tegenwoordigen

[1]) Het is ons bijzonder aangenaam dit nader stuk van den door militair en burger zoo hoog gewaardeerden schrijver te kunnen plaatsen. De afschaffing der rietslagen bij het Indische leger, nu de rottingslagen als policiestraf voor de inlanders zijn verdwenen, komt ons voor een levensquaestie voor dat leger te zijn. Door schelden en hatelijke insinuatien, vooral tegen een man als de generaal van Swieten, wiens glorierijken naam en bekende humaniteit boven elke schaduw van verdenking zijn verheven, toonen de laatste voorstanders der rietslagen, dat zij den grond onder hun voeten voelen wegzinken en dat de slechte zaak die zij willen verdedigen, niet meer met deugdelijke argumenten valt te verdedigen. Intusschen, verheugt het ons zeer, dat de leelijke aanval van het Militair Tijdschrift, den achtenswaardigen generaal niet weêrhoudt om nogmaals zijn invloedrijke stem te verheffen ten gunste van een voor het Indische leger dringend wenschelijken maatregel.

De Redactie.

kommandant van het leger en zijn voorgangers toe te schrijven, die in mijn opstel noch in noch tusschen de regels zijn te lezen. Het moet hem òf aan een kalm, òf aan een edel gemoed hebben ontbroken; hij zoude mij anders geen onedele bedoelingen hebben toegeschreven.

Ik heb mijn opstel over de rietslagen herlezen, en daarin niets gevonden dat aanstoot geven of iemand kwetsen, noch de mij toegeschreven bedoelingen rechtvaardigen kan. Wat den schrijver zoo erg verstoord heeft, is mij een raadsel. Ik laat het echter aan anderen over te oordeelen of hij en de redactie van het Militair Tijdschrift, met het plaatsen van dat stuk, aan de kieschheid en goeden smaak voldaan hebben. Mij dunkt, ik zoude in hun plaats anders hebben gehandeld.

Toen ik mijn opstel schreef, was ik natuurlijk op verschil van meening en bestrijding wel voorbereid, maar op een bestrijding met argumenten en niet van hatelijkheden en niets bewijzende insinuatien. In het Indische Militair Tijdschrift zijn de rietslagen meermaal besproken zonder wrevel te hebben opgewekt. Ik had aanspraak op gelijke onpartijdigheid, meen ik, en niet, door een breede uitmeeting mijner tekortkomingen en van hetgeen ik zoude hebben verzuimd toen ik zelf het gezag voerde, te worden bestreden; terwijl toch het betoog, dat de rietslagen niet kunnen gemist worden, niet wordt geleverd. Waarom wordt mijn opstel dus bejegend? Is het, omdat het sterker de onhoudbaarheid der rietslagen en hun euvel voor het leger heeft doen uitkomen; of dat het een geliefde meening heeft aangerand? Maar dit kan den jegens mij gevoerden toon niet rechtvaardigen. Van onnauwkeurigheden kan men mij niet beschuldigen, zelfs niet wanneer de schrijver aanneemt te bewijzen „dat de „insinuatien en beschuldigingen, die ik met kwistige hand den „officieren van het Indische leger naar het hoofd heb geslingerd, „onwaar zijn," om de eenvoudige reden, dat die beschuldigingen, insinuatien en onwaarheden slechts bestaan in de verbeelding van den schrijver. Trouwens, ik heb slechts geput uit bronnen, die onder ieders bereik en meerendeels officieel zijn.

Gaarne had ik met een heuschen en verstandigen bestrijder van gedachten en argumenten gewisseld, hetgeen voor de besprokene zaak en het publiek ook belangrijker ware geweest dan de bestrijding die nu heeft plaats gehad. Het onderwerp is daarvoor te ernstig en van te hoog algemeen belang. Wij heb-

ben immers niet te doen met een bloot militair-, maar ook met een staatkundig- en bovenal strafrechterlijk vraagstuk, dat evenzeer de aandacht onzer publicisten en anderen verdient, als de herziening van ons verouderd Strafwetboek voor de krijgslieden te land en te water. Bestrijdt men echter de pogingen van een bekend officier, die toch wel het recht heeft om mede te spreken, om een vernederende en hatelijke straf uit de korpsen van het leger te doen verdwijnen en naar de strafkorpsen over te brengen, op de wijze als met mij is geschied, dan verlaagt men een vraagstuk van groot zedelijk gewicht tot een onderwerp van ondergeschikt belang, en toont men het recht niet te hebben daarover het woord of de pen te voeren.

Naast de tekortkomingen, die mij zijn verweten, had men ook kunnen noemen, dat ik, als korpskommandant, van de slagen ook wel eens gebruik heb gemaakt, hoe spaarzaam het ook was, — en wie weet.... ook wel eens verkeerd zal hebben toegepast. Ik zal niets zeggen om dit te ontzenuwen, noch de andere beschuldigingen tegen mij geuit, hoe gemakkelijk het ook zoude zijn. Het publiek heeft daarmede niets te maken; het stelt er ook geen belang in en is verstandig genoeg om te begrijpen, dat de beschuldigingen tegen mij gericht niet uit zuivere bron komen. Ik beken dat ik niet altijd heb kunnen vermijden de straffen te doen uitvoeren die de wet op zekere overtredingen of voor zekere sujetten voorschrijft; maar, „nourri dans le sérail j'en connais les détours," geeft mij dit dubbeld het recht af te keuren, dat bij de korpsen van het Indische leger een straf behouden blijft, die het rechtsgevoel van velen hier te lande en in Indië kwetst; dat het verkeerd is een ligchamelijke, in de meeste gevallen pijnlijke, soms voor de gezondheid schadelijke, altijd het gemoed verbitterende en voor het eergevoel onteerende en vernederende kastijding, over te laten aan het oordeel en den wil van een groot getal, alleen rechtsprekende officieren, waaronder er wel zullen zijn, die minder nadenkend, minder gemoedelijk, minder vergevinggezind zijn dan ik het was.

Maar mijn tegenstander vergist zich als hij meent, dat ik, toen ik het bevel in handen had, niets gedaan heb om de rietslagen uit de korpsen van het leger te doen verdwijnen. Ik heb de opheffing dier straf wel degelijk ter hand genomen en trachten voor te bereiden, maar ben door verschillende redenen verhin-

derd geworden de zaak ten einde te brengen, en thans, nu ik zie welke bestrijding zij in Indië ondervindt, betreur ik het meer dan ooit daarvoor niet meer volharding te hebben aan den dag gelegd.

In 1860 of 1861, het juiste tijdstip herinner ik mij niet, heb ik de korpskommandanten advies gevraagd omtrent het denkbeeld, om de rietslagen niet meer bij de korpsen, maar uitsluitend bij het strafdetachement te doen plaats hebben, en de soldaten, die voor gewone straffen onvatbaar zijn, daarbij te doen overgaan. Het antwoord was niet ongunstig; wel waren eenige chefs er tegen, maar ik meen dat de meerderheid er voor was. Waarom het denkbeeld desniettemin tot geen afdoening kwam, kan ik in zijn geheel niet meer zeggen; de hoofdreden was dat de stemming in Indië voor de opheffing der slagen algemeen nog niet gunstig was. Even als thans meenden eenigen ze niet te kunnen ontberen. Als policiestraf werd de rotting met voorliefde gehanteerd, en, naar het gevoelen van velen, was die straf — zelfs in het belang der gestraften — boven elke andere policiestraffen te verkiezen; en vermits zij ook nog bij het leger voorstanders bleef vinden, deed mij dit vreezen, dat een voorstel, op een ongeschikt oogenblik gedaan, tegenstand zou kunnen ontmoeten en een eerste échec de opheffing der slagen voor lang zoude kunnen benadeelen; en besluiten het voorstel nog eenigen tijd te verdagen, om het op gunstiger oogenblik weder op te vatten. Dit gunstiger oogenblik is voor mij niet aangebroken, omdat ik het bevel over het leger vroeger heb nedergelegd dan aanvankelijk mijn voornemen was.

Wie het zich nog kan in 't geheugen roepen, zal moeten toegeven, dat het tijdvak van 1858—1862 voor het departement van oorlog een tijd van groote werkzaamheid en beslommering is geweest, een tijdvak nagenoeg van voortdurenden oorlog, van opstand, van bewogenheid onder de inheemsche volken. Men denke aan de twee Bonische veldtochten, aan den opstand in de binnenlanden van Palembang, aan dien van Bandjermassin, van Balileng (eiland Bali), die te samen onze heerschappij in Indië ernstig schenen te bedreigen; wijders aan de annexatie van Redjang, aan de onrustige verschijnselen in Krawang, aan het manifest van het Bataviasche Handelsblad in 1859 uitgegeven, dat, in woorden vol gloed en gevoel, den toestand in Indië, de bewogenheid van den inheemschen volksgeest en het

ontluikende streven naar verzet schetste; men denke aan den moord van een geacht en voornaam burger te Batavia en aan de vrees van velen, dat wij een herhaling zouden zien van den opstand, die de Britsche heerschappij in Indië in 1857 op hare grondvesten had doen wankelen; aan mijn afwezigheid gedurende vijf maanden om het bevel op mij te nemen over de tweede Bonische expeditie, en af en toe andere afwezigheden voor het doen van inspectiën; aan den gewapenden opstand onder de Europeesche militairen in augustus 1860. Voeg daarbij, dat ter zelfder tijd van het opperbestuur de opdracht was ontvangen, om het verdedigingstelsel te herzien, grondig te bestuderen en het resultaat daarvan in uitgebreide memoriën neder te leggen, en men zal kunnen begrijpen dat er goede redenen kunnen zijn geweest, die de afdoening dezer, voor het overige zeer belangrijke aangelegenheid, hebben belet. Maar dit was niet het gevolg van eenig wantrouwen in de doelmatigheid van den maatregel; het was enkel uit vrees dat het mij aan den noodigen steun zoude hebben ontbroken. Of mijn twijfel op ondersteuning van een eventueel voorstel juist was, kan ik met geen zekerheid meer zeggen. Te oordeelen naar de adviesen, die later door den procureur-generaal bij het Hoog Gerechtshof van N. I. en den Raad van N. I. over de rietslagen zijn gegeven, zoude er grond zijn om het tegendeel te veronderstellen; maar, in den tijd waarvan ik spreek, waren de begrippen anders en de stemming in zaken van policie en discipline niet zoo mild als thans. Ik had althans, bij een voorafgaande bespreking dier aangelegenheid, de overtuiging niet bekomen, dat mijn voorstellen gehoor zouden vinden.

Thans is de toestand gunstiger; het opperbestuur heeft zelf het initiatief genomen en reeds in 1866 machtiging voor de opheffing der rietslagen bij het leger gegeven; de procureur-generaal en de Raad van Indië hebben dit door hun adviesen ondersteund, terwijl de Raad van Nederlandsch Indië zelfs verklaard heeft, dat het uit de proces-stukken van veroordeelden, waarop 's Raads advies is gevraagd, blijkt, dat vele der voorkomende gevallen van insubordinatie aan het bestaan van rietslagen zijn toe te schrijven. Voor de inlandsche bevolking zijn de rottingslagen als policiestraf afgeschaft, hetgeen het behoud der rietslagen bij het leger onmogelijk maakt. Zij kunnen, naar het gevoelen van velen, ontbeerd worden. Wat is dan de reden dat tot de opheffing niet wordt overgegaan? Zal de krijgstucht minder goed

worden als de berispelijke sujetten uit de korpsen verwijderd en de besmettelijkheid van hun voorbeeld voor zwakken en goeden weggenomen wordt? Wie zal het gelooven? De rietslagen worden dus behouden, omdat men zich van een subjectief gevoelen hunner onmisbaarheid niet weet los te maken. Ik laak dit minder dan ik het betreur, omdat ik weet dat begrippen van mildheid, van misbaarheid van strenge straffen tijd noodig hebben om ingang te vinden en zich in de overtuiging van overigens achtenswaardige mannen te wortelen. Wij zagen, nog weinige jaren geleden, den heftigsten oorlog voeren, dien de menschheid beleefd heeft, omdat de Zuidelijke Staten van de Noord-Amerikaansche Unie de slavernij niet wilden opgeven, meenende dat het hoofdproduct hunner welvaart, de katoenteelt, van de voortduring der slavernij afhankelijk was. De slavernij is door de volharding der Noordelijke Staten opgeheven, en sedert werpt de katoenteelt grooter product af dan te voren, en erkennen de voormalige slavenhouders, dat de arbeid met vrije lieden beter en regelmatiger geschiedt, dan met slaven.

Zoo zal het ook gaan met het onderwerp dat mij bezig houdt. Hoe bereid ook om de opinie van anderen te eerbiedigen en met toegevendheid te beoordeelen, zie ik daarin toch geen afdoende reden om van mijn gevoelen en dat mijner geestverwanten afstand te doen, waar het een beginsel van publiek belang geldt, waarmede de eerbiediging van den soldaat als mensch en redelijk wezen of van den mensch in den soldaat in nauw verband staat, — de opheffing eener wreede straf, die reeds velen, om haar te ontgaan, door het begaan van zware vergrijpen, een doodvonnis heeft berokkend. Ook wij zullen eenmaal de overwinning behalen, en onze tegenstanders dan genoodzaakt worden te erkennen, dat, na de opheffing der rietslagen, het algemeen gedrag bij de korpsen beter is geworden.

Voor zoo ver ik weet ontkent niemand, dat de slagen onteerend zijn voor hem die ze ondergaat, vernederend voor den stand op welken zij van toepassing zijn, en onwaardig voor het leger van een beschaafd volk; ook niet dat zij bij de ongelukkigen, die de kastijding ondergaan hebben, het gevoel van eer en van eigen waarde uitdooven, en daarom slechts bij groote uitzondering moeten worden toegepast op mannen, wier eergevoel onderhouden en geprikkeld en zoo hoog opgevoerd moet kunnen worden, dat zij in zekere gevallen, op een bloot mondeling bevel van den

geringsten der gegradueerden, zich in gevaren begeven, die hen het leven kunnen kosten; het is wijders ook een algemeen gehuldigd denkbeeld dat de beschaving en zedelijkheid der massa's met de mildheid der strafstelsels gelijken tred houden en met deze de ruwheid der individuen afneemt. Wat kan er dan nog aan deugdelijke argumenten voor het behoud der slagen op den tegenwoordigen voet overblijven, behalve het versleten argument hunner onmisbaarheid wegens hun afschrikkend karakter? Toch zeker de vrees niet voor vermindering van de krijgstucht, want deze zal verbeteren wanneer, eerstens: de korpsen van de minder goede sujetten gezuiverd worden; en tweedens: de vatbaarheid om geslagen te worden ter beslissing blijft van de hoogste militaire autoriteit, die alleen over de plaatsing bij het strafkorps beslist, terwijl de soldalen dáár nog onder de hoede en waarborg van een raad van krijgstucht kunnen komen, die beoordeelt of zij van de 1e naar de 2e categorie moeten overgaan, in welke laatste alleen, bij herhaling van ernstige overtredingen, slagen kunnen worden gegeven; en omgekeerd naar de 1e categorie kunnen terugkeeren, en eindelijk van den strafcursus kunnen worden ontheven. Met die waarborgen, wanneer het straffen met slagen de uitdrukking is van het hoogste onpartijdige recht, zullen zij geen verzet meer uitlokken, zal de krijgstucht toenemen en het onderhouden der goede orde in het kwartier en het uitoefenen van gezag op de onderhoorigen door het kader onderofficieren met veiligheid kunnen geschieden zonder bloot te staan voor geweldadige aanranding of verzet. Dan zal de toestand voor allen, meerderen en minderen, aangenamer worden, en dit is, dunkt mij, zoo tastbaar dat alleen misverstand, verkeerde opvatting en ongegronde verbolgenheid mijne denkbeelden zoo heftig heeft kunnen doen bestrijden.

Maar hoe dit zij: te miskennen is het niet, dat, naar gelang de menschheid in beschaving vooruitgaat, de volkswelvaart ook der mindere klassen vermeerderd; de dienstplichtigheid in Europa algemeener wordt; de afkeer voor vrijwillige militaire dienst toeneemt, het ook moeielijker zal worden om het Indische leger aan Europeanen, — nationalen of vreemdelingen — voltallig te houden. Meent men dit bij de reeds bestaande moeielijkheden te bevorderen, door een afschrikkende straf te behouden, die in de Europeesche legers niet meer bestaat? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn, en daarom verdient ook dit vraagstuk de aan-

dacht niet enkel der Indische militaire autoriteiten en officieren, maar ook van Nederlandsche staatslieden, publicisten en allen die in onze kolonien belang stellen. Het leger is voor Indië een onmisbaar bestanddeel van behoud, orde en rust, waarin tot het geheel een zekere verhouding aan Europeanen niet mag ontbreken. De vereischte aanvulling te bekomen, om de jaarlijksche verliezen te herstellen, is een raadsel dat menigwerf onze regeringspersonen in verlegenheid heeft gebracht, en, naar ik vernomen heb, in moeielijkheden eer toe- dan afneemt. Let men op den grooten stroom der volksverhuizing uit Duitschland naar de Vereenigde Staten van Noord Amerika, dan ontwaart men, dat de ontduiking der gedwongen dienstplichtigheid er een der voorname oorzaken van is, en zal men begrijpen dat één der elementen, waaruit vroeger ons leger in Indië werd voltallig gehouden, ons ontvalt, en er dus meer op de nationalen, de landskinderen, zal moeten gerekend worden. De vooruitzichten die men de soldaten in Indië kan aanbieden zijn niet schitterend en op verre na niet meer, wat zij een aantal jaren geleden waren, toen de burgerlijke dienst gaarne goede bestanddeelen in het leger zocht. Men denke dus niet licht over een vraagstuk dat met het lot van den Europeeschen soldaat in Indië in nauw verband staat.

Er is geen tijdperk aan te wijzen, zegt mijn anonyme bestrijder, waarin zoo veel gedaan is voor de ligchamelijke, stoffelijke, zedelijke, intellectuele en militaire ontwikkeling en verbetering van de soldaten bij het Indische leger, als juist in de laatste jaren, terwijl ook thans nog voortdurend met den meesten ijver in dien zin wordt voortgewerkt.

Ik verheug mij daarover en zal het niet tegenspreken; ik ben niet naijverig op de verdiensten van anderen, — zoo als mijn bestrijder mij ten onrechte toedicht, — en wel het minst op die mijner opvolgers, wanneer zij met goed geluk voortzetten wat eenmaal ook mijn taak was. Maar moet daarom nagelaten worden ook dat te doen, wat op het door mij aangewezen gebied nog gedaan kan worden, door het aannemen van een milder strafstelsel? Ik geloof het niet; tegen personen strijd ik niet, maar tegen zaken; daarom verlang ik mij bij het Indische „non possumus" niet neder te leggen, noch door ongepaste verbolgenheid mij te laten terughouden te doen wat ik in het publiek belang noodig acht.

De schrijver eindigt zijn opstel met te zeggen, dat de redactie van het Militair Tijdschrift gemachtigd is zijn naam op schriftelijke aanvrage mede te deelen, aan ieder, die vermeent door zijn opstel beleedigd of gekrenkt te zijn, en zich daarover persoonlijk tot hem zouden willen wenden. Ik zal daarvoor geen navraag doen en wensch dien naam niet te kennen. De schrijver make het met zijn gevoel zelf uit of hij een goede zaak verdedigd en daarvoor een gepasten toon aangeslagen heeft.

'sHage, juni 1872. J. VAN SWIETEN.

Twee dessas op Java.

In het district Soekoredjo, regentschap en residentie Kediri, ligt, midden in het bosch, niet ver van de districtshoofdplaats Pare, aan den weg van daar naar Ngantang, de dessa Gadoengan.

Zij bestaat uit de hoofddessa en uit 6 gehuchten, die in een kring van $1^1/_2$ tot $3^1/_4$ paal om haar heen liggen.

Hoewel de grenzen van deze dessa met de omliggenden niet nauwkeurig bepaald zijn, zoo is mij toch uit een opname gebleken, dat de dessa van Noord naar Zuid een lengte van 4 tot $4^1/_2$ paal moet hebben en van Oost naar West evenzoo veel, zoodat haar grondgebied ± 18 □ paal of 5850 baoes moet bedragen.

Daarvan worden aangewend tot:

sawah	5 baoes	
tegal	37 „	
gouvernements koffietuinen ±	50 „	en tot
woonerf voor 187 huisgezinnen, ongeveer	100 „	daar de

erven niet grooter zijn dan $^1/_2$ baoe. De rest is alles bosch, waarin 150 gouvernements djatiboomen staan, een 1600 langsepboomen, in geregelde tuinen, en een 1000 tal arenboomen, overal verspreid, terwijl het verder overvloedig voedsel voor de groote veestapel der bevolking aanbiedt en gelegenheid tot het kosteloos verkrijgen van bamboe, rottan en hout.

De bevolking, die uit 1040 zielen bestaat [1]), waarvan 269 mannen, 295 vrouwen, 227 jongens en 249 meisjes, leeft dan ook

[1]) Namelijk in maart 1868, toen ik de dessa bezocht.

niet van den landbouw, maar van de veeteelt, de langsep kultuur en voornamelijk van de arentapperij en het bereiden van arensuiker.

Zij is buitengewoon aan het amfioen schuiven verslaafd, zoo zelfs, dat men aan een hoeveelheid van 6 centen de collectieve naam van gèlèngan heeft gegeven en van 1, 2 of 3 gèlèngs spreekt, wanneer men 6, 12 of 18 centen bedoelt, omdat een hoeveelheid geprepareerde amfioen met tabak vermengd, gèlèng geheeten, in de kit te Pare 6 centen kost. En toch is zij zeer welvarend, wel een bewijs, dat bovengenoemde takken van industrie groote voordeelen moeten afwerpen.

Om dit met een enkel voorbeeld nader toe te lichten, wil ik er op wijzen dat sommige personen eigenaars zijn van 10, 20 ja 30 en 40 buffels. Daar zij geen landbouw uitoefenen, hebben zij die zelf niet noodig; maar fokken zij zè aan om ze aan niet veebezittende landbouwers in andere dessas te kunnen verhuren.

Voor de huur van een buffel gedurende een jaar ontvangt men 100 agems of 8 picol (1 picol = 62,5 kilo) padi, hetgeen een geldswaardig bedrag vertegenwoordigt van *f* 16. Wanneer men nu bedenkt, dat, toen ik de dessa bezocht, mij bij telling bleek, dat er 555 buffels in de dessa waren en men mij verzekerde, dat er zeker op zijn minst een even groot getal hier en daar in andere dessas in huur gegeven was, dan komt men tot de conclusie dat, door verhuur alleen, de veeteelt aan de bewoners dezer dessa een inkomen van ongeveer *f* 10000 's jaars oplevert, ongerekend de voordeelen van den verkoop en het nut van de beesten, die in de dessa blijven.

Deze opmerking geef ik slechts ter loops, omdat het niet mijn voornemen is te spreken over de middelen van bestaan der bevolking dezer dessa, maar wel over de wijs, waarop de arènboomen door haar worden bezeten.

De 1606 langsep-boomen, waarvan 1051 vruchtdragende en 555 jonge boomen, zijn in individueel bezit van 57 personen. Sommige hebben 5, 10 en 20; verscheidene 40 en 50; enkele 80 en 90 boomen in eigendom. Zij gaan over bij erfenis, schenking, koop en verkoop.

De arènboomen zijn daarentegen in gemeen bezit. Vraagt men naar de oorzaak van dit verschil, dan is het antwoord: in andere dessas is aan het gebruik van den grond, het hoofdmiddel van bestaan, het presteren van heere- en kultuurdiensten verbonden;

zoo ook in deze. Aan het genot om de arènboomen op het grondgebied van de dessa te mogen tappen en daaruit suiker te bereiden, met andere woorden: aan het hoofdmiddel van bestaan, heeft men, door de noodzakelijkheid gedwongen, gepaard de verplichting tot het presteren van heere- en kultuurdiensten.

Vroeger waren ook de arènboomen in individueel bezit, maar toen de heerediensten zwaar begonnen te drukken op de eenmaal gevestigde ingezetenen, is men er toe gekomen geen nieuwelingen toe te laten tot het tappen van de arènboomen, tenzij zij op zich namen aan de heere- en kultuurdiensten deel te nemen.

Daar de arènboomen over zulk een groote oppervlakte verspreid zijn, er ieder jaar uitsterven en ieder jaar nieuwe uitloopen, kunnen zij niet even als de sawas verdeeld en verwisseld worden; men heeft er dus iets anders op gevonden.

De bevolking en de arènboomen zijn in ploegen verdeeld en bij ieder ploeg is een zeker aantal personen ingedeeld, die de arènboomen, behoorende tot die ploeg, exploiteren. Iedere ploeg heeft haar grenzen, die haar van de aangrenzende scheiden, en die gevormd worden door de voetpaden, die men in alle richtingen in het bosch aantreft.

Zoo heeft de hoofddessa 10 ploegen met 44 man; het gehucht Djoho 5 ploegen met 7 man; het gehucht Kapassan 3 ploegen met 7 man; het gehucht Dorok 5 ploegen met 16 man; het gehucht Sawahan 3 ploegen met 7 man; het gehucht Mangies 4 ploegen met 5 man; het gehucht Wonoredjo 4 ploegen met 17 man; en het gehucht Kentjong 6 ploegen met 11 man. In het geheel dus 40 ploegen met 114 man.

Enkele ploegen bestaan uit 1, 2 en 3 man, andere uit 5, 6 en 7; meer dan dit laatste getal telt men niet in een ploeg. Ook heeft een ieder niet hetzelfde aantal boomen. Zulks hangt af van het aantal behoorende tot de ploeg, gewoonlijk echter 6, 7 of 8; meer dan dit getal niet, daar één persoon geen grooter getal kan verzorgen.

Komt nu een nieuweling zich in de hoofddessa of in een der gehuchten vestigen en verklaart hij zich bereid aan de algemeene diensten deel te nemen, dan wordt hij bij een ploeg ingedeeld en bekomt hij vooreerst twee boomen. Heeft bij voorbeeld bij een ploeg van 5 man ieder 7 boomen, uitgezonderd 2 man die er 8 hebben, dan wordt de nieuweling bij deze ploeg

ingedeeld en bekomt hij van ieder 1 boom. Die boomen houdt hij zoo lang hij koeli kentjeng, dienstplichtige blijft; sterven ze uit, dan zijn de nieuw uitgeloopenen de zijnen. Zoo lang nu niemand den stand van koeli kentjeng verlaat, moet de nieuweling zich vergenoegen blijven met hetgeen hij heeft, maar wordt iemand belet door ziekte of overlijden aan de algemeene verplichtingen deel te nemen, dan laat men dien twee boomen houden en de overigen worden aan den nieuweling geschonken. Zoo gaat het verder.

Ziedaar tot welk een abnormalen toestand de heerediensten ook hier weder hebben geleid!

Wat toch zou natuurlijker zijn dan dat een ieder zijn eigen boomen had, onverschillig of men al dan niet dienstplichtig was, even als met de langsepaanplantingen het geval is. Doch neen: ten gevolge van den druk der heerediensten was men verplicht te zeggen: wilt gij de voordeelen van de arentapperij, van de boomen, die op het grondgebied der gemeente staan, welnu! dan ook deelgenomen aan de diensten die op de gemeente rusten.

Het is echter met grond te verwachten, dat wanneer eens de heerediensten tot de geschiedenis zullen behooren, het gemeen bezit van de arènboomen in Gadoengan denzelfden weg zal zijn opgegaan.

Thans wensch ik de aandacht te vestigen op een dessa, die geheel van de koffiekultuur bestaat, en, meer speciaal, op de wijs van bezit der koffieaanplantingen.

De dessa, die ik op het oog heb, heet Pontjokoesoemo, in het district Pakis, regentschap Malang, residentie Pasoeroean. Zij ligt een 3000 voet boven de zee, op de westelijke helling van den Smeroe.

In het Noorden, Westen en Zuiden zijn de grenzen van de dessa met de omliggende dessas Bezoeki, Wringin-anom, Tjepoko-moelio, Wonoredjo en Pandansarie vrij nauwkeurig bepaald; doch in het Oosten heeft zij geen juist bekende grenzen. Deze moeten dezelfde zijn als die van de residentie Pasaroean met Probolingo, namelijk de bergrug, die de Bromo met den Smeroe verbindt.

Oorspronkelijke wouden, het verblijf van tijgers, bantengs en andere wilde dieren, doorsneden met stijle en diepe ravijnen, waarin bergstroomen met bruischend geweld zich een weg naar lagere streken banen, vormen dáár het grondgebied van de dessa.

Doch in het Noorden, Westen en Zuiden, welk gedeelte, een 50 jaar geleden, nog in denzelfden toestand was als het zoo even beschrevene, vindt men de prachtigste koffietuinen, die niet alleen een rijk bestaan opleveren aan de gelukkige bezitters, doch ook aan duizenden, die uit alle omliggende residentiën, zelfs uit Madioen, Solo en Djokjo, jaarlijks komen om het product te helpen plukken en bereiden.

Ik sprak zoo even van koffietuinen, doch eigenlijk zou ik moeten zeggen: koffiebosschen. Deze benaming toch geeft beter den aard van de aanplantingen aan. In tegenstelling van de gouvernementstuinen, die van elkander loodrecht snijdende wegen voorzien zijn en waarin de boomen regelmatig in rijen, gewoonlijk op 8 Rijnlandsche voeten in het vierkant zijn geplant, staan de koffieboomen hier op ongelijke afstanden door elkander. Mooije rechte wegen treft men er niet in aan; is het plantsoen nog jong, dan loopt men er tusschen door, later doorkruist men het, onder het lommer er van; die aanplantingen gelijken dus meer op een bosch dan op een tuin. Zoo spreekt dan ook de inlander, wanneer hij een bepaalde streek van het met koffieboomen beplante terrein wil aanduiden van „alas", bosch, en voegt er dan den naam bij; bijvoorbeeld: alas Sanggar, alas Djoerangpridji, alas Kebon-doeren, alas Kesses en alas Pohketjèk. Onder deze vijf namen staan de koffiebosschen bekend.

Toen ik in 1869 de dessa bezocht, heb ik door een mij toegevoegden mantri het koffieterrein laten opmeten. In die opneming, hier en daar door mij gecontroleerd, stel ik wel vertrouwen, hoewel ik zeker weet, dat de cijfers van een met boussole, meetketting en trigonometrie gewapend Europeesch landmeter eenigzins anders zijn zullen. Doch mogen de straks op te geven getallen al de waarheid niet wezen, ik vertrouw, dat ze er niet veel van zullen verschillen.

Die mantri bevond, dat het met koffie beplante terrein 458 baoes 104 □ Rijnl. roeden besloeg en toebehoorde aan 134 personen.

Daarvan bezaten:

18	personen	minder	dan	1	baoe.	
28	„	van	1	tot	2	baoes.
26	„	„	2	„	3	„
20	„	„	3	„	4	„
13	„	„	4	„	5	„
11	„	„	5	„	6	„
6	„	„	6	„	7	„
1	„	„	7	„	8	„
5	„	„	8	„	9	„
4	„	„	9	„	10	„
2	„	meer	dan	10	baoes.	

Gemiddeld had dus ieder ongeveer $3^1/_2$ baoe; het meeste, dat één persoon bezat was 17 baoe 35 □ R. r.; het minste: 225 □ R. r.

Van die 458 baoes 104 □ R. r. waren in bezit gekomen:

24	pCt.	door eigen ontginning,
8	„	„ koop,
40	„	„ schenking,
28	„	„ erfenis.

Ik zal ieder van die wijzen, waardoor men bezitter van koffietuinen kan worden nader behandelen en daardoor, benevens door eenige mededeelingen omtrent de verhuur, het verbinden tot onderpand van schuld, enz. den lezer eenigzins op de hoogte brengen, voor zoover hij het niet reeds zijn mocht, van de rechten, die de inlander op die vrije koffieaanplantingen uitoefent.

Tot het ontginnen van woeste gronden wordt geen verlof vereischt. Een ieder, zoowel lieden uit de dessa als uit andere, kunnen de bosschen in kultuur brengen. Men heeft alleen van zijn voornemen kennis te geven aan het dessahoofd, die zich dan verzekert, dat op het bedoelde terrein geen ander eenig recht uitoefent.

Het ontginnen geschiedt geheel individueel, hoewel, bij zwaar werk, goede kennissen en buren wel eens hulp verleenen; daarvoor betaalt men nimmer iets; men verbindt zich echter stilzwijgend tot wederkeerig hulpbetoon, in eventueel voorkomende gevallen.

Het ontginnen geeft recht op het erfelijk individueel bezit van den ontgonnen grond, ook bij verhuizing naar een andere dessa, een ander district, een ander regentschap, zelfs naar een andere residentie.

In de laatste jaren zijn weinig koffietuinen meer ontgonnen. Deels omdat het terrein in het Noorden, Westen en Zuiden reeds bijna geheel geoccupeerd is, en dat in het Oosten zoo ongenaakbaar is, dat men de kostbaarste boonen daar laat verrotten, dewijl men ze niet naar de dessa kan brengen en ten andere omdat de productie van de reeds bestaande aanplantingen al zóó groot is, dat de oogst toch niet geheel kan geplukt worden, zelfs niet met de honderde helpers, die van heinde en ver daartoe over komen.

Een zestal personen, die nogtans nieuwe aanplantingen wilden aanleggen, en tegen het onherbergzaam terrein in het Oosten van de dessa opzagen, hebben dat gedaan op het grondgebied van een paar omliggende dessas. Daartegen zijn volstrekt geen bezwaren ingebracht, evenmin als zulks zoude geschieden, wanneer lieden uit andere dessas gronden, sorterende tot de dessa Pontjokoetoemo, zouden willen ontginnen.

Sommige personen hebben nog de gronden in bezit door hen 8, 10, 12, ja 15 jaar geleden ontgonnnen; enkele zijn eigenaars van 2 en 300, verscheidene van 5 à 600, een paar zelfs van 1000 en 1300 □ Rijn. roeden. De ontginningen in de andere dessas bedragen slechts 7 baoe 460 □ R. r.

Door koop zijn, zooals ik zoo even zeide, 8 pCt. van de bestaande aanplantingen in handen van de tegenwoordige bezitters gekomen. In het geheel zijn het 31 stukken grond, tot een gesamelijke oppervlakte van 35 baoe 13 □ R. r., gekocht door 13 personen. Daarvoor is betaald *f* 7140 of gemiddeld *f* 204 per baoe; het meest werd betaald door Wonodjojo, die, nu 4 jaar geleden, 195 □ R. r. met een plantsoen 15 jaar oud, kocht voor *f* 200; het minst door Saje, die 4 baoes, met een 10 jarig plantsoen, voor *f* 420 machtig werd.

Behalve die gronden, hebben ook nog 5 personen 7 plekken grond, te samen 6 baoe 52 □ R. r. groot, behoorende tot het grondgebied van 5 omliggende dessas, gekocht voor *f* 945 of *f* 155 de baoe.

Een ieder heeft het recht zijn gronden te verkoopen aan wien hij wil, niet alleen aan personen uit andere dessas, maar zelfs aan lieden van een anderen landaard.

De opgegeven koopsommen zijn over het algemeen in overeenstemming met de waarde der aanplantingen. Deze is in de laatste jaren toegenomen en wel ten eerste door dat de gelegen-

heid om geschikte gronden en een niet al te moeielijk terrein digt bij de dessa te vinden hoe langer hoe schaarscher is geworden en ten tweede: omdat, ten gevolge van de voordeelen, die de koffiekultuur hier afwerpt, de concurrentie voor het bezit van aanplantingen langsamerhand is toegenomen.

De verkoop van koffieaanplantingen heeft meest tot reden òf dat de verkooper een beteren tuin voor den verkoopprijs kan machtig worden, of dat hij bij voorbeeld een steenen huis met pannen gedekt wil bouwen, of dat hij naar elders gaat verhuizen, of ook wel, dat hij geen anderen uitweg weet om aan zijn geldelijke verplichtingen aan Chinezen te voldoen.

De verkoop heeft nimmer in het publiek plaats, steeds onder 's hands. Tusschen inlanders geschiedt hij meest in tegenwoordigheid van getuigen voor het dessahoofd, soms voor het districtshoofd; heeft hij plaats aan een Chinees, dan bijna altijd voor den notaris. De getuigen voor den petinggi zijn meest leden van het dessabestuur, die voor den wedono: het hoofd en een ingezetene van de betrokken dessa. Hoewel de koopsom meest onder vier oogen wordt betaald, geschiedt de erkenning van de ontvangst er van door den kooper, toch steeds voor de getuigen. Niet altijd wordt aan den kooper een acte uitgereikt, doch wanneer hij het verlangt, kan hij er een bekomen.

Zie hier de vertaling van een acte voor het dessahoofd verleden.

Bewijs gegeven aan Pak Gisah, wonende in Pontjokoesoemo, dat hij een koffietuin gekocht heeft, behoorende tot die onder den naam Kebon doeren bekend, voor *f* 400, en dat hij aanneemt, ten einde die koopsom te voldoen, den koffietuin te verkoopen, die Pak Gisah voor *f* 250 heeft gekocht en ook onder Kebon doeren ressorterende. Als borg voor de nakoming hiervan verbindt zich de petinggi aris Wonodjojo.

Getuigen: Pak Sadina, Pak Sakiman, Pak Dinan, Pak Sairah.

Den 12 september 1867.

(Vergeten te teekenen.)

Ik doe hier volgen de vertaling van een acte voor het districtshoofd verleden:

N°. 169. Bewijs gegeven aan Pak Sagie, wonende in de dessa Pontjokoesoemo, dat hij een koffietuin, behoorende tot die genaamd Sanggar, gekocht heeft voor *f* 500 koper van Pak Kasido, ook woonachtig in de dessa Pontjokoesoemo, en dat hij de koopsom betaald heeft.

Getuigen: 1e Singodi Poero, koffiemantri, 2e Wonodjojo aris, 3e Sarie kerto, petinggi van Pandansarie kidoel.

Pakis, 12 october 1867.

Raden Ario Wedono Pakis
voor denzelven
de bekel
(Get.) P. NOTTO ASMORO.

Eindelijk geef ik hier ook een kopij van een notariele acte.

KOOP EN VERKOOP.

No. 32.

Heden Donderdag den twintigsten Februarij achttien honderd acht en zestig verscheen voor mij enz.

de Javaan Pak Sadina, handelaar, wonende in de dessa Pontjokoesoemo, district Pakies, afdeeling Malang, ter eenre, en de chinees Tan Kim Tjiou, handelaar, wonende in den chineschen kamp te Malang, ter andere zijde, zijnde beide comparanten aan mij notaris bekend,

en verklaarde de comparant ter eenre te hebben verkocht aan den comparant ter andere zijde, die verklaarde te hebben gekocht en in koop aan te nemen:

twee bamboezen huizen met atap gedekt, de vruchtboomen en omstreeks vijf duizend koffieboomen, al hetwelk zich bevindt op een stuk gouvernementsgrond, gelegen in de dessa Pontjokoesoemo, afdeeling Malang, residentie Pasaroean en, volgens verklaring van hem comparant ter eenre, hem in eigendom toebehoorende,

zijnde deze verkoop en koop voorts geschied voor de som van een duizend gulden Indisch courant, welke koopsom de comparant ter eenre verklaart voor het passeren en teekenen dezer acte uit handen van den comparant ter andere zijde te hebben ontvangen en daarvoor bij deze kwijting te verleenen en voorts op de navolgende voorwaarden:

artikel een: het verkochte zal van af heden zijn voor rekening en risico van den comparant kooper,

artikel twee: deze verkoop en koop is geschied onder de uitdrukkelijke bepaling, dat de verkooper het recht behoudt het hiervoren omschreven verkochte weder naar zich te nemen binnen den tijd van acht maanden, te rekenen van af heden, en zulks tegen teruggave van voormelden koopprijs en restitutie van zoodanige kosten als tot het behoud van het verkochte zullen zijn aangewend, zullende bij niet terugname binnen gezegden termijn van acht maanden, door den comparant ter eenre, het bij deze acte verkochte het eigendom zijn en blijven van den comparant ter andere zijde,

artikel drie: de baten en lasten van het verkochte komen van af heden, ten behoeve van den comparant kooper,

artikel vier: de kosten dezer acte worden door den comparant ter an-

dere zijde geleden en voor het geheel gedragen en betaald. Eindelijk verklaarde de comparant kooper, dat het bij deze gekochte bereids aan hem is geleverd, alsmede bekend te zijn met alle bepalingen, door het gouvernement van Nederlandsch Indië ten aanzien van den verkoop van koffie vastgesteld, alles onder verband als ingevolge de wet,

waarvan acte.

Gedaan en verleden enz.

Aan niemand wordt, wanneer er geen acte van wordt opgemaakt, van den koop en verkoop kennis gegeven, en zoo weinig prijs stelt de inlander over het algemeen op een acte, dat verscheidene personen mij verklaard hebben, dat zij een acte hebben gehad maar verloren. Door ondervinding weten zij, dat, ook zonder zulk een acte, hun rechten algemeen erkend worden.

De koopacten, die tusschen Chinezen en inlanders worden opgemaakt, zijn allen van denzelfden inhoud, — alleen met verandering van naam, koopsom, e. d. En hoewel er nu verscheidene acten zijn opgemaakt is nog niet een Chinees bezitter van koffieaanplantingen. Daar het nu te begrijpen is, dat er wel de een of ander zal geweest zijn, die binnen den bepaalden termijn de koopsom niet teruggegeven heeft, zoo zal men ligt vermoeden dat achter die transactie van koop en verkoop iets anders zit.

Het is dan eigenlijk ook meer een p a n d g e v i n g als borg voor aangegane schuld, hoewel ook d i t weder niet precies, daar het pand in handen van den pandgever blijft. Daarom kan er geen acte van pandgeving van worden opgemaakt en behelpt men zich met een acte van koop en verkoop met recht van wederinkoop.

Daar de dessa geen padi produceert, koopt de inlander dat voedingsmiddel, alsmede lijnwaden enz. van een of ander Chinees, die hem bovendien nog dikwijls grootere of kleinere sommen geld leent. Zoowel zijn schuld als het geleende, belooft de inlander te betalen na afloop van den koffiepluk. Sommige Chinezen leenen nu tegen 40 pCt. interest (dit heet patblasan; dat is: verveertienen, namelijk 10 wordt 14) anderen tegen 50 pCt. (limolasan) enkele tegen 60 pCt. (nemblasan). Doch om nu eenige zekerheid te hebben voor de betaling dier som, laat de Chinees voor zijn rekening een acte opmaken door den notaris; de rente is dan onder de koopsom begrepen. Dewijl er voor een Europeesch ambtenaar een acte is opgemaakt, zal de inlander zijn tuin niet aan een ander durven verkoopen en meer trachten

dan anders zijn schuld aan te zuiveren; dat is dan ook de eenige reden waarom de acte wordt opgemaakt.

Want, het geval stellende, dat de inlander de koopsom niet teruggeeft, en het verkochte dus niet terugneemt, wat moet dan de Chinees doen? Hij mag niet in de dessa wonen en kan dus zelf niet voor het onderhoud van den tuin, den pluk, enz. zorgen. Laat hij het aan een ander over, dan trekt die en niet hij er de voordeelen van. Verkoopen voor de som in de acte voorkomende, kan hij ook niet, omdat de tuin bij lange na die waarde niet heeft, want geleverde rijst, lijnwaden, geleend geld, intrest, alles is onder de koopsom begrepen. Wanneer dus de inlander slechts ten deele aan zijn verplichtingen voldoet, dan vindt de Chinees het veel voordeeliger hem in den westmousson nog eens wat te leenen of te borgen en in het volgend jaar weder een dergelijke acte op te maken, dan zich in het bezit van den koffietuin te stellen. Zoo zijn mij voorbeelden bekend, dat jaren achtereen inlanders in een dergelijke rekeningcourant staan; en dat jaren achtereen dergelijke koopcontracten worden gepasseerd.

Van die tuinen zegt men „di tjekelli... zij worden bezeten door...." en hoewel nu deze zijn rechten aan een derde zou kunnen overdragen, is dat tot nog toe nimmer geschied.

Het verpanden tot onderpand van schuld brengt mij op het verhuren van de aanplantingen. Dat noemt men „djoewal" in tegenstelling van verkoop, „djoewal bibas" geheeten.

De huur en verhuur heeft plaats voor 1, 2, 5 en meer jaren, doch nooit voor een som per jaar. Steeds ontvangt de verhuurder de volle som in eens, waarom het hem dan ook meest te doen is. De huurprijs wordt in tegenwoordigheid van den petinggi betaald. Bij overlijden van den bezitter, hebben de erfgenamen geen rechten op den tuin voor dat de huurtijd daarvan verstreken is.

Tijdens ik de dessa bezocht, waren 21 stukken grond, te samen groot 7611 □ Rijnl. roeden, behoorende aan 21 personen, door 10 lieden, waarvan er zelfs een te Pasoeroean woonde, gehuurd; sommige stukken voor 1 en 2, andere voor 3 en 4, verscheidene voor 5 en 6 jaar. Aan huurschat was in het geheel betaald *f* 2540; voor die uitgestrektheid werd gemiddeld *f* .893 per jaar gegeven of: *f* 58.65 per baoe.

(Voor hen die met het productief vermogen der boomen bekend zijn en gaarne zouden weten willen welke verdiensten er

voor de huurders overschoten, zij hier nog vermeld dat ik 26 halve baoes koffiegronden heb doen opmeten en daarop de boomen tellen; als resultaat daarvan kreeg ik, dat er gemiddeld 700 boomen per baoe staan.)

Slechts zij, die tijdelijk in geldverlegenheid verkeeren, verhuren hun tuinen. De meeste bezitters plukken het product zelf of, zoo iemand te veel aanplantingen heeft, laat hij dat door anderen voor de helft van den oogst doen.

In de maand februari komen van heinde en ver, uit bijna alle residentien van Oost- en Midden-Java, personen zich als hulpplukkers aanbieden. Krijgen zij een engagement, dan keeren zij naar huis om leeftocht, kleêren enz. te halen en komen dan tegen maart terug. Gewoonlijk woont de hulpplukker in bij hem, die hem geengageerd heeft; ik ken eigenaars van koffieaanplantingen, die in den pluktijd 6 tot 7 hulpplukkers in huis hebben. Deze beginnen de tuinen schoon te maken en, zoo noodig, van gras en onkruid te zuiveren, om beter de afgevallen vruchten te kunnen inzamelen. Daarna plukken, droogen en bereiden zij het product en krijgen voor hun moeite daarvan de helft, die zij in het pakhuis brengen en waarna zij met het daarvoor ontvangen geld de terugreis aannemen. Dewijl de hulpplukkers meestal santris zijn, noemt men de handeling van zijn tuin op die wijs te laten plukken: santrikaké, dat is: aan santris afstaan.

Sommigen zal het zeker bevreemden, dat een groot aantal tuinen, waarvan ik de waarde heb doen kennen, bij schenking in handen van de tegenwoordige bezitters zijn gekomen.

Die bevreemding zal ophouden bij de mededeeling, dat schenking bijna immer geschiedt aan zoons of schoonzoons.

De ongeveer 180 baoes, die bij schenking zijn overgegaan, behooren aan 78 personen, waarvan 41 den grond van hun vader, de andere 37 dien van hun schoonvader hebben bekomen. Daar men vrij is om over zijn aanplantingen naar goedvinden te beschikken en zelden anders de aanplantingen schenkt dan aan hem, die bij eventueel overlijden, als erfgenaam zal optreden, bespeurt men zelden of nooit dat twist of oneenigheid het gevolg van zulk een schenking zijn.

Dewijl dus meestal bij levende lijve de erflater zijn schoonzoon of zoon in het bezit van zijn aanplantingen stelt, zijn slechts 28 pCt. van de tuinen bij erfenis verkregen. In het geheel zijn

het 67 personen, die op zulk een wijs hun koffieaanplantingen hebben bekomen, 8 weduwen hebben ze geërfd van haar man, 14 personen van hun schoonvader, 45 van hun vader. Sommige dier gronden zijn reeds in het derde geslacht, zij zijn geërfd meest bij onderlinge schikking. Nog nimmer is er een uiterste wilsbeschikking van opgemaakt. Een ieder, zelfs vrouwen en kinderen, kunnen door erfenis koffietuinen bekomen.

De verdeeling der nagelaten goederen geschiedt door de erfgenamen eenigzins overeenkomstig het erfrecht. De weduwe deelt gelijk op met een dochter; doch deze bekomt steeds de helft van het aandeel van een zoon. Evenals de roerende goederen worden de nagelaten koffietuinen ook verdeeld. In de aanplantingen worden dan heiningen van koffieboomen (badjengan) geplaatst, waardoor ieders aandeel wordt afgebakend. Zijn kleine kinderen de eenige erfgenamen, dan stelt hij, die zich met hun opvoeding belast, zich zoo lang in het bezit er van tot dat zij groot zijn geworden. En sterft iemand zonder erfgenamen na te laten dan zijn de tuinen ter dispositie van het dessabestuur.

Ik heb hier de rechten geschetst die de inlander op zijn koffieplantingen uitoefent. Mogen in een menigte dessas de inlanders blijde zijn, wanneer de vruchten van hun boomen maar worden gestolen, omdat zij dan van den last om ze soms op palen afstand te moeten plukken bevrijd zijn, hier, waar de koffiekultuur een volkskultuur is geworden en, bij uitzondering, aan de bevolking aanzienlijke voordeelen verzekert, ziet men, dat de aanplantingen door erfenis, koop, schenking overgaan, en dat wel degelijk onderling erkende rechten daarop worden uitgeoefend.

Wanneer zal het tijdperk aanbreken, dat er op Java geen andere aanplantingen van koffie zullen zijn dan die, waarop men r e c h t e n doet gelden!?

VAN VLEUTEN.

Iets over het geestendom en de geesten der Javanen.

De afstand, die de mensch van de door zijn verbeelding in het leven geroepen godheid afscheidt, schijnt immer zoo groot geweest te zijn, dat het hem onmogelijk is, zich dien te denken, zonder een groot aantal halfgoden, hemelgeesten, heiligen, of welken naam zij ook hebben mogen, daartusschen te laten figureren, die, hetzij als bemiddelaars, hetzij als goede en kwade geesten, allen echter, dienaren der godheid, den hemel bevolken. Zulk een gedachtenloop bij nog niet ontwikkelde menschen, of bij natiën, die nog in haar kindschheid verkeeren, is zeer natuurlijk. Immers, zooals zij in al het geschapene een keten zien, waarvan elk schepsel een schakel vormt, zoo rijst allicht de gedachte bij hen op, dat die schakel zich niet alleen tot de aardsche wezens kan bepalen, maar noodzakelijk een vervolg moet hebben tot aan de wolken, ja zelfs tot in het luchtruim. Die wezens verbinden den mensch aan de godheid, die alle minder dan deze, doch meer dan hij zelf zijn; allen echter in dadelijke aanraking staande met den aardbewoner en met den geest van het goede of het kwade.

Waren die onzichtbare luchtbewoners wellicht vroeger van eene, voor den mensch, goede natuur, langsamerhand echter deden wonderbare natuurverschijnselen hem op het denkbeeld komen, dat ook bovennatuurlijke, hem vijandige geesten, invloed uitoefenden op den loop der gebeurtenissen. En zoo vertoonde de godheid zich weldra aan de verbeelding in allerlei gedaanten, en vloeide de geheele natuur over van geesten.

Met den Javaan gaat het in dit opzicht al even zoo als met alle andere natuurvolkeren. De Hindoesche en Mohammedaansche godsdienst mocht, na een aantal eeuwen, hem al eenige godsdienstige gebruiken van anderen hebben doen overnemen, de sporen van zijn voorvaderlijke godsdienst, en de overblijfselen van een aloude geestenvereering vertoonen zich telkens weder op nieuw. De beginselen daarvan zijn, trots verloop van tijden en verandering van gewoonten, niet gedood kunnen worden, en leven, wellicht onder andere benamingen, immer bij hem door. Hij, als onontwikkeld natuurkind, kent nog vele geheimzinnige machten boven hem. Het zijn zijn bemiddelende tusschengeesten, hem veel beter bekend, dan de gebieder van al die schimmen zelf. Zij kunnen hem goed en kwaad doen, al naarmate het hun lust, zoodat het dan ook van groot belang is ze allen te ontzien, te vereeren en te dienen. Hij kent de meesten bij name, met de eigenschappen, die hen aankleven, en voor de geesten, die hij niet kent, maar hem toch zouden kunnen schaden, ook daarvoor weet hij raad.

Wanneer bijvoorbeeld een moeder haar kind op de balé te slapen legt, zoo zal zij nooit verzuimen een puntig voorwerp, wat dan ook, daaronder te leggen, opdat niet een kwade, haar nog onbekende, geest haar lieveling eenig onheil zal berokkenen. Zoo zal ook een man of vrouw, op zekere uren van den dag of nacht over straat gaande, nooit in gebreke blijven, eenig voorwerp bij zich te dragen, om den kwaden invloed van een of ander omdolenden geest te vernietigen of ten minste te verzwakken. Het 12e uur is natuurlijk het ergste. Is een der huisgenoten ziek, zoo plaatst men bij zijn rustbank een lichtje om den goeden geest voor te lichten, terwijl aan de andere zijde op het rijstblok geslagen wordt om den kwaden geest af te schrikken. Zulk een levenmakend middel, wij zien het bij zons- en maansverduisteringen, mist hare uitwerking zelden.

Bij den Javaan, die met den Europeaan in aanraking gekomen is, zal dat geloof van lieverlede verminderen, doch zal ook hij nog eenzame en woeste oorden, donkere geheimzinnige bosschen en kerkhoven schuwen. Vooral zal hij zulke plaatsen, zonder de noodige voorzichtigheidsmaatregelen, nooit betreden.

Ziet hij een boom met een niet alledaags voorkomen, of een anderen, groeiende op een als heilig bekende plaats; of treft hij een steen aan, door de eene of andere oorzaak van andere stee-

nen verschillend, dan is hij terstond met offeranden klaar, en menjan of doepa en pisang worden niet vergeten. Vooral steenen of tjandis deelen grootelijks in dat voorrecht, en het is zaak ook dezen tot vriend te houden, want voornamelijk zijn het booze geesten die zich die ruïnen tot woonplaats verkiezen. Voor hem, wiens gemoed voor alles wat de natuur oplevert open is, zijn die verschillende zaken, in den schoot der natuur gevormd, als heilig te beschouwen voorwerpen, waar hij, als door instinct gedreven, zijn offeranden brengt. Wee hem, die zulk een oord of voorwerp zou willen verontreinigen of vernietigen. De geest, dien hij aan die plaats verbindt, zou hem zeker daarvoor dadelijk straffen, ja zelfs dooden!

Bloemen en vruchten, soms ook kopergeld (wang djawa genaamd) brengt de Javaan naar die plaatsen heen als offerande; niet omdat hij vermoedt, dat het voorwerp, waaraan hij offert zijn godheid is; doch om den geest die zich in dien steen of boom ophoudt, met zich te verzoenen. Zoo plengt hij ook op de kerkhoven offeranden ter eere van den geest der afgestorvene voorvaderen. Waarzeggerijen of orakels zijn aan die boomen of steenen niet verbonden. Slechts een stille wensch wordt bij het zien van zulk een heiligheid geuit.

Zoo zien wij bij den Javaan, even als bij andere natuurvolken, het godsdienstig verschijnsel dat men fetichisme noemt, sterk ontwikkelt. Niettegenstaande de hem van buiten af opgedrongen godsdiensten, vereert hij tot nog toe zinnelijke, waarneembare voorwerpen als goddelijke wezens. Het woord Allah moge hem een bekenden klank geworden zijn, toch zijn de geesten zijner heilige plaatsen daardoor niet verdreven. Alle plaatsen en alle soorten van zaken kunnen door toevallige oorzaken bij hem fetiche worden. Meermalen zag ik met verwondering, dat op beploegde akkers, somwijlen een stukje grond onbewerkt en woest lag, en op mijn navraag luidde het antwoord, dat op die plek een vorig arbeider zijn voet verzwikt, zijn patjol gebroken, of wel zijn kind er buikpijn gekregen had. Doch wat er ook gebeurd mocht zijn, alleen het feit, dat daar eenig ongeval had plaats gevonden, was voldoende om op te merken, dat onder de aarde op dat punt een booze geest woonde, die men moest ontzien. De erkenning van iets machtigs deed hem voor de bewerking van dat stukje land terugdeinzen. Voorloopig wordt het nu alleen door hem, wien het ongeval overkomen is, en door zijn

huisgezin als heilig vereerd, doch weldra treedt ook de dessa tot zijn geloof toe, en onder een volgend geslacht is het een alom bekende heilige plaats, en de boom of struik die daar later opgroeit een voorwerp van vereering geworden.

Die voorstelling en vereering van zielen en geesten, de laagste trap van het fetichisme, is door overlevering van geslacht tot geslacht tot den huidigen Javaan doorgedrongen. Buiten de geesten, in de zinlijk, waarneembare voorwerpen opgesloten, komen ook nog een groot aantal vrije geesten, dat zijn dezulken, die niet aan een bepaald oord of voorwerp verbonden zijn, in zijn Pantheon voor. Velen daarvan hebben dezelfde namen, doch verschillende eigenschappen; anderen worden bij afwijkende eigenschappen toch dezelfde namen gegeven. De meesten zijn van duivelachtigen aard. Evenwel kan men niet zeggen, dat de Javaan een uitgewerkte démonologie heeft. Wanneer hij ons verhaalt hoe een mensch, in een aap of hond veranderd, iemand achternagaat, dan is dit voor hem wel een bewijs van naderend onheil, doch niet dat de achtervolgde persoon behekst is, zooals dit weleer in Europa het geval was met iemand die door een zwarten hond werd vergezeld. De Javaan heeft iets noodig waaraan hij, wat er voor hem geheimzinnigs gebeurd, kan toeschrijven, en, bij gebrek aan iets beters, vergenoegt hij zich daarvoor geesten en spoken op te roepen. Het is een goedaardig bijgeloof, dat nimmer aanleiding zal geven tot heksenvervolgingen of brandstapels. Het is hetzelfde verschijnsel, dat men onder ons nog ten platte lande kan waarnemen, wanneer bij voorbeeld de angstige reiziger op eenzame wegen wanstaltige kalveren of mannen zonder hoofd tegenkomt. Doch ook op Java heeft als elders geen teruggang in beschaving plaats, en zoo zal ook daar eenmaal, door vermeerderden omgang met Europeanen en door uitgebreider onderwijs, het geloof aan geesten tot het verledene behooren.

Gaan wij, na deze korte inleiding, kennis maken met eenige der voornaamste geesten, met vermelding hunner gedaanten en eigenschappen, zooals de bevolking zich die voorstelt.

De Gandroewa is een booze geest van het mannelijk geslacht; hij wordt voorgesteld onder de gedaante van een lang gezet man, met grooten witten baard, en dito snor. Bij voorkeur houdt hij zich in de hoogste boomen der bosschen of woonerven op, en werpt van daaruit voorbijgangers met steenen; doch an-

der kwaad verricht hij niet. — Hij die het geluk heeft eenig neusvocht van hem meester te worden, kan ook zeker zijn groote rijkdommen te verwerven. Voor zwijnenvleesch is hij bijzonder bevreesd, zoodat men hem uit een boom of van het erf verjagen kan, door vleesch van zulk een dier in den boom, waar hij nestelt, op te hangen. Volgens professor T. Roorda (Javaansch Woordenboek), zou Gandroewa eene verbastering kunnen zijn van gandhariva, dat zijn de toonkunstenaars, die in Indra's hemel den dans der Apsarasen met zang en snarenspel begeleiden. Waarschijnlijk is het echter eerder een woord van Polynesischen dan van Hindoe oorsprong.

Wéwé. Deze is de echtgenoote van den Gandroewa, en wordt als een groote vrouw voorgesteld met lange, hangende borsten. Zij is kinderloos en tracht daarom kinderen op te vangen, niet om ze te verzorgen, doch om ze te vermoorden.

Speelt een kind alleen op straat, dan komt de Wéwé het gewoonlijk stelen, en verbergt het onder hare borst, waar het dan weldra stikt. Zoodra de ouders bemerken, dat hun kind gestolen is, slaan zij, daarin bijgestaan door de buren, op pannen en ketels. De Wéwé kan dat ketelmuziek niet velen, en begint te tandakken, waardoor het kind op den grond valt. De ouders rapen het nu op en de diefegge neemt de vlucht. Is het kind bij toeval nog niet dood, dan is het eenige geneesmiddel, om het weder bij te brengen, inwrijving met de urine der ouders. Vele ouders achten het, om voormelde reden, van belang de Wéwé te vriend te houden. Zij trachten daartoe een lapje van haar sarong te verkrijgen en, zijn zij dat kleinood machtig geworden, zoo hebben ook haar booze streken geen invloed meer op die familie.

Pontianak. Dit is een vrouwelijke geest, die in de kraam gestorven, zich vertroost door ook andere kraamvrouwen een gelijk lot te doen ondergaan. Zij heeft een groot gat in den rug, een gevolg van de verlossing die uit den rug heeft plaats gehad. Het lang hoofdhaar bedekt echter dit gat, zoodat het moeielijk valt haar aanstonds aan dit onderscheidingsteeken te herkennen. Dikwerf krijgt een vrouw in barendsnood van de Pontianak een bezoek en, uit wrevel over haar eigene miskraam, wil zij elke vrouw een moeielijke verlossing berokkenen. Gelukt haar boos opzet, dan wordt ook het slachtoffer „pontianak" en verricht hetzelfde bedrijf bij anderen. Natuurlijk is dan ook elke

vrouw angstig voor een bezoek van de Pontianak [1]). In de laatste periode der zwangerschap mogen zij bijna niets eten, en, hebben zij een onrustigen droom, zoo moet er dadelijk een slamattan aan de buren en een geschenk aan den modin gegeven worden.

Tètèkan. Dit is een dwaalgeest, die aan de kraamvrouwen verschijnt, en het pas geboren kind opeet. Hij draagt altijd doodsbeenderen bij zich, die hij bij zijn nadering tegen elkander slaat; hierdoor kunnen de noodige voorbehoedmiddelen genomen worden. Een blad van de pandan doeri, voor de deur opgehangen, of wel een mesje onder de balé-balé, waar de kraamvrouw op rust, belet de tètèkan binnen te komen.

Antoe. Antoe beteekent duivel. Zoo heeft men „antoe onrah" of huisduivel, „antoe alas" of boschduivel en „antoe laoet" of zeeduivel. Onder het woord antoe wordt algemeen verstaan een sétan, die zich in de vlammen van een houtvuur vertoont. Den persoon, die hem ziet, zwelt de buik op, en verkrijgt een verlamming door al zijn leden [2]); men noemt dit „opgevreten worden door den antoe." Het eenige voorbehoedmiddel is een tooverspreuk, die door een hadji verstrekt moet worden.

Popokan. De „popokan" is een sétan met een vurige tong. Hij zet zich op het ligchaam van een mensch vast en zuigt, even als den vampyr, hem het bloed uit. Een aantal blauwe plekken zijn hiervan het gevolg. Als voorbehoedmiddel dient een toovermiddel, dat de mannen in den hoofddoek en de vrouwen in de oedet wikkelen.

Kapala Gloendoeng. Deze geest huist in een doodshoofd. Slaapt hij, zoo ligt het doodshoofd stil, doch bij zijn ontwaken begint het te rollen, langs de paden der kerkhoven. Uit vrees voor dezen geest, durft de Javaan 's nachts niet over het kerkhof te gaan.

Sétan kakikoeda. Dit is een sétan met paardenvoeten. Zijn

---

[1]) De Javasche vrouwen vermoeden, dat bij een bevalling, het ligchaam zwaar gewond wordt. Daarom is het dat zij 40 dagen lang niets eten dan drooge rijst en geen huisselijke bezigheden vervullen, ten zij de nood dit gebiedt. Men ziet, dat als leervak in den langgar, een cursus in de physiologie zijn nut zou hebben.

[2]) Die antoe is natuurlijk de dauw, waarin de Javaan den geheelen nacht bij zijn houtvuur gelegen heeft, en hem een verstijving der ledematen bezorgd.

bedrijf is om gehuwde vrouwen te verleiden, en neemt daartoe de gedaante van haren echtgenoot aan, die hij zoo juist weet na te bootsen dat dikwijls de vrouw er zelf door misleid wordt. Een vrouw echter, die zeker van haar zaak wil zijn, bekijkt eerst de voeten van haar echtgenoot, want, tot geluk voor de deugdzame, kan hij bij zijn transformatie, de paardenhoeven niet verruilen tegen menschenvoeten.

Net-net is een vrouw die slecht geleefd heeft, en daardoor in haar graf geen rust kan vinden. Eindelijk springt zij er uit, en neemt de gedaante aan van een witte poes, die hoe langer hoe grooter wordt en ten slotte de grootte van een mensch bereikt. Zij doet echter niemand kwaad, doch roept slechts net-net.

Dokan is de geest van iemand, die bij zijn leven gierig geweest is, of die van zijn rijkdom tot eenig goed doel niets heeft willen missen. 's Nachts dwaalt hij in het rond, en verschijnt aan gierige en inhalige menschen, zonder hen echter kwaad te doen.

Djrangkong is de geest van een slecht mensch, die in de gedaante van een kleine aap of geit overgaat, te weten: Drie dagen na zijn begrafenis, stijgt er rook uit zijn graf op; die rook verzamelt zich en vormt het bovengenoemde beest. Zijn bezigheid is om uit de keukens en kippenhokken eieren te stelen. Zij die bang voor hem zijn, vervolgt hij, doch hij schuwt integendeel de dapperen. Van verre reeds is hij te herkennen aan een grooten stank.

Njaï Tawa is de beschermheilige der keukens. Onder het koken roept de kok of kokkin hare hulp in, opdat de spijzen niet aan zullen branden; of dat het brandhout goed droog moge zijn. De Njaï is bereid die hulp te verleenen, mits men haar, op mallem djoemahat en voornamelijk mallem djoemahat legi, eenige offers brengt, bestaande in het aanbieden van bloemen, en het besmeren van eenig keukengereedschap met bareh. Eén dag in het jaar wordt ter eere der Njaï een groot feest gevierd. Men neemt dan een gajaeng (klapperdop) met daaraan vastgehechte steel, en schildert daarop met bedak een neus, mond enz.; daarna wordt dit voorwerp heen en weer geschud onder het roepen van „Niti Tawa." Dat door het geloof aan hare hulp eene kokkin meer op Njaï Tawa's hulp vertrouwt, dan op eigen krachten, is natuurlijk. Bij het aanmaken van een vuur, bij voorbeeld,

roepen zij liever de Njaï aan, dan zelf daarvoor eenige moeite te doen.

Kortjatji. Onder kortjatji verstaat men kinderen, die jong gestorven zijn. Zij zijn gekleed in lange witte baadjes en hebben witte mutsjes op. Met maneschijn verschuilen zij zich achter de boomen, en lachen tegen de voorbijgangers. Voor hem, die het gelukt het mutsje van één dier kinderen machtig te worden, opent zich weldra de hoorn des overvloeds, daar de Kortjatji tegen allen prijs het mutsje terug verlangt. De gelukkige bezitter vraagt natuurlijk om rijkdom, die hem dan in ruil voor de muts toegestaan wordt, mits hij zich met alle inspanning op den handel toelegge. Het geloof, gepaard met meerdere inspanning, doet den vinder dan ook somwijlen zijn doel bereiken.

Lampar is eene of andere heerschende ziekte, bij voorbeeld pokken, keelziekte, enz. De Javaan stelt zich die voor als een sétan, die met zijn volgelingen, „geringan," in wagens door het zwerk rijden en daarbij veel misbaar maken. Tegen den nacht dalen zij in een dessa neder, en kloppen bij de uitgekozen slachtoffers aan. De persoon, die binnenshuis dat kloppen verneemt, weet nu dat zijn laatste levensuur geslagen is, en kan zich op den dood voorbereiden.

Demit is een geest, die dergelijke werkkring heeft als de Lampar, doch hij deelt alleen choleraziekten uit.

Wedon Ng. Bonaspati. kr. is de menschen-verschrikker bij uitnemendheid. 's Nachts legt hij zich dwars over den weg neder, en vertoont zich dan als een witte streep. De eenzame wandelaar is uit vrees genoodzaakt op zijn weg terug te treden; verkloekt hij zich echter over hem heen te springen, zoo springt de geest op en bespuwt hem, waardoor de delinquent den volgenden dag ziek wordt. Voor een gezelschap menschen is de Wedon zelf bevreesd en zal zich wel wachten te blijven liggen.

Nini among (baboe) is de beschermheilige der kinderen, van af hun geboorte tot aan hun huwelijk. Op verschillende leeftijden van het kind wordt haar voor hare hulp de noodige erkentelijkheid betoond, bestaande in het geven van eenige slamattans. Is het kind drie dagen oud, zoo wordt er door de ouders zulk een slamattan gehouden „trawejan" genaamd, waarop ook santris ten eten worden verzocht. Terwijl dan de gasten zich aan de versnaperingen te goed doen, zingen de danseressen, begeleid door getrommel op de „terbang" (handtrommel).

Na 5 dagen is er weder een slamattan, geheel op dezelfde

wijze. Voor de balé-balé van het kind wordt dan een nieuw matje gespreid, waarop de ouders kwékwé en minjak zetten. Zijn deze zaken daar een uur op blijven staan, dan worden er eenige kinderen geroepen, om te komen zingen en slamattan mede te vieren. Die geïnviteerde jongelui worden de „bantjahan" ook batjahan, en het feest „slamattan woloeng dinna" geheeten.

Op den 40en dag heeft er een andere slamattan plaats, waarop den gasten nassi toempang of ketoepat of nassi koening voorgezet wordt. Rijkelui houden daarbij nog wajang, hun gasten heeten kendoerennan. Het kind wordt op dien dag het hoofd geschoren, terwijl de moeder zich onder twee getuigen met merangwater moet kramassen.

Op den 100en dag heeft er een gewoon slamattan plaats, waarbij slechts eenige djadjans gebruikt worden.

De daarop volgende is in de 7e maand; dit is de slamattan toeroen tannah (toedoen Jv.) Is het kind tot nu toe nog gedragen geworden, zoo zet men het op dien dag ter aarde en moet het beginnen te loopen. De moeder maakt vooraf een bruggetje van suikerriet en eenige torentjes van kwékwé, terwijl de gasten vlijtig nassi toempang en djadjan verorberen.

Voorloopig hebben er nu geen feesten meer plaats, waarbij Nini among te pas komt; doch hare bescherming wordt weder vereischt, wanneer een kind, zoo het een meisje is, haar 4e of 5e levensjaar bereikt heeft. Dan wordt zij namelijk als bruid opgetooid; daarna maakt men met haar een wandeling door de dessa, vooruit gegaan door de nijaga of gamelanspelers met hun instrumenten.

Zulk een feest heet djikarra. Het hoofdhaar wordt het meisje dan rondom het hoofd gescheiden en met eenige versierselen (djamang) opgetooid. Het voorhoofdhaar en nekhaar scheert men weg (toegel) en voor het eerst krijgt zij nu op de kruin een kondé (koenjtjaeng). Dit toilet wordt gomba genoemd.

De besnijdenis, die bij meisjes niet overal plaats heeft, geschiedt bij jongens op 13 of 14, bij meisjes op 8jarigen leeftijd. Ook deze plechtigheid wordt door een slamattan gevolgd. Ter eere van Nini among kunnen jongens nog een slamattan geven, die kekah heet. Op welken leeftijd dat feest gehouden moet worden, is onbepaald. Zij kunnen er om vragen wanneer zij willen; de ouders zijn dan verplicht dat verzoek in te willigen.

Stappen de jongelieden het huwelijksbootje in, dan neemt ook

de zorg van Nini among een einde, en de eigen penates treden in haar plaats.

Panakiroen. Zoodra iemand gestorven is, verschijnt de Panakiroen om het stoffelijk overschot in bewaring te nemen; terwijl Mohammed voor de ziel de noodige zorg moet dragen. Eens in het jaar wordt ter eere der Panakiroen een slamattan gehouden, die „roewah" heet (de 8e maand). — De doodskleederen van den gestorven persoon, hetzij man of vrouw, mogen noch aan elkander genaaid noch geregen zijn, want zoo de Panakiroen aan den gestorvene komt vragen, waar hij (zij) zich bevindt, dan bemerkt de laatste aanstonds aan het niet gezoomd of genaaid zijn der kleederen, dat hij (zij) in het graf ligt.

Bij de vele herdenkingen en slamattans, die voor een doode gehouden worden, veronderstelt men dat de Panakiroen tegenwoordig is.

Op den dag van het overlijden zelf, heeft men de slamattan kendoerennan, waarop nassi, ketan en koffie gebruikt wordt.

De 3en dag na den dood weder een slamattan, waarop men boeboer eet en gebeden prevelt.

Op den 40en dag nog een slamattan, voornamelijk bidden (dikir) tot doel hebbende; onder het gebed dooft men op een bepaald oogenblik de lamp uit, want, volgens het geloof, komt dan de geest van den doode terug.

Op den 100en dag wordt verondersteld, dat het lichaam stof geworden is, een geldige reden om een slamattan te houden en gebeden op te zeggen.

Op den 1000en dag al weder een slamattan, „talil" genoemd. De hierbij op te zeggen gebeden hebben tot doel, dat de ziel van den overledene uit de noeraka in Mohammeds kradjahan overgaat.

Hiermede nemen de slamattans ter eere der dooden, waarbij immer de modin en andere geestelijken tegenwoordig zijn, een einde.

In de april-aflevering 1870 van dit tijdschrift komt een opstel voor van Dr. J. A. van Dissel te Samarang, over de bijgeloovigheden der Javanen. Velen van de daarin gegeven verklaringen kunnen, voor dat gedeelte van Java, waar de schrijver woonde,

van toepassing zijn, in Oost-Java wijkt het begrip aan die geesten en namen verbonden eenigzins daarvan af. Niets is ook natuurlijker, dan dat de legenden en overleveringen van twee zoo ver van elkander gelegen gewesten verschillend zijn.

De hier gegeven verklaring van eenige geesten kan dus als aanvulling van genoemd opstel dienen. Zij zouden nog met eenige anderen: „de peri, prajangan, enz." kunnen vermeerderd worden, doch niet alleen nemen die een bescheidener plaats, in het Pantheon der Javasche geesten in, doch ook zijn de gevoelens over hun gedaante en werkkring vrij verdeeld.

Oost-Java, 1871. J. A. B. WISELIUS.

Het huwelijk in de Minahassa.

In het maart-nummer 1871 van uw geacht tijdschrift is een stuk opgenomen van den heer de C.: „Over eenige maatschappelijke instellingen in de Minahassa," dat in 't algemeen wel mijn sympathie heeft, doch waartegen ik toch meen te moeten opkomen, omdat de schrijver zich eenige hatelijke uitvallen tegen de zendelingen of tegen enkele hunner veroorloofde. Toch zou ik waarschijnlijk hebben gezwegen, ware het niet dat ik vroeger over de zaak der zendelingen met den heer de C. heb getwist, waardoor mijn tegenwoordig zwijgen als consenteeren kon worden opgevat.

Niet als of ik de zendelingen met weerzin verdedig, zoo als de redactie geliefde op te merken. Niemand hunner verzoekt het mij. Ik doe het geheel uit eigen beweging, uit liefde voor waarheid en recht, al moet ik toestemmen dat het een ondankbare taak is bestendig de onjuiste beweringen van den heer de C. te wederleggen.

In het belang der zaak, wensch ik thans ook het een en ander over de maatschappelijke instellingen in de Minahassa in het midden te brengen. 't Spreekt van zelf, dat ik van mijn standpunt, die instellingen anders beschouw dan de heer de C., en voor den belangstellenden lezer is het zeker verkieslijk de zaken uit verschillende oogpunten te zien voorgesteld.

De schrijver zegt, volkomen naar waarheid, dat de zendeling in de Minahassa de eenige bevoegde persoon is om het huwelijk te voltrekken, terwijl de controleur de huwelijken aanteekent, en een certificaat uitreikt dat den zendeling machtigt „tot de

afkondiging en voltrekking van het huwelijk" over te gaan. Het huwelijk is hier dus half burgerlijk, half kerkelijk. Moge zoo iets nu in andere tijden en landen een niet ongewone zaak zijn, moge er ook in ons Neêrland-Indie's regeerstelsel nog veel half en half worden gevonden, toch is een streven naar zuivere toestanden van groot belang. Buitendien, in andere landen zijn priesters of leeraars min of meer ambtenaren, door de vereeniging van Kerk en Staat, het trekken van soldij enz.; maar de zendelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap hebben hoegenaamd niets meer met den Staat uit te staan dan elk eenvoudig onderdaan, en het is dus wel vreemd dat zij, in dit één geval, bij de voltrekking des huwelijks, als ambtenaren optreden.

Men zou misschien kunnen zeggen: het Nederlandsch Zendelinggenootschap heeft de Minahassa geëvangeliseerd; de zendelingen doopen, nemen tot lidmaten aan, vieren avondmaal, leiden de begrafenis; zij doen alle zaken van eenig gewicht; wat is bij gevolg natuurlijker dan dat zij de huwelijken voltrekken. — Voltrekken? Indien men zeide: inzegenen, zou ik dadelijk toegeven; maar voltrekken nadat de controleur heeft aangeteekend, blijft een staatsrechterlijke daad. Men zou ons dan even goed de inning der belasting kunnen toevertrouwen, omdat wij nu eenmaal gewoon zijn gemeentegelden in te zamelen en het in een moeite kan doorgaan.

Waren wij, zendelingen of hulppredikers, in dienst van het gouvernement, dan zou er niets tegen te zeggen vallen, dat we ook als ambtenaar bij de huwelijken optreden. Thans is het een zeer vreemde zaak. Moeten de zendelingen de huwelijken blijven bevestigen, dan moet het gouvernement zich terug trekken en zich niet meer met het christelijk huwelijk bemoeien, evenmin als het dat doet met het heidensch of mohamedaansch.

Het is mij bekend, dat er door het gouvernement wetten en bepalingen betrekkelijk het huwelijk der christen-inlanders in de Molukken zijn vastgesteld. Waar de bevolking uitsluitend uit christenen bestaat, heeft dat misschien zijn goed recht. Maar heeft het dit ook in de Minahassa? Mag een zuiver neutrale Staat onderscheid maken tusschen zijn onderdanen om verschil van godsdienst? Verandert de betrekking van den inlander tot het gouvernement als hij tot de christelijke godsdienst overgaat? Immers neen. Waarom moet het gouvernement zich dan dadelijk met zijn huwelijk bemoeien, terwijl men hem vroeger maar ge-

rust zijn gang liet gaan? Maakt het gouvernement zich hier niet schuldig aan het kwaad dat men zoo vaak de Missie voor de voeten werpt: „Men wil den inlander zijn gebruiken ontnemen; men wil hem Hollander maken door hem van godsdienst te doen veranderen?" Is er aan die wetten en besluiten omtrent het huwelijk van inlandsche christenen niet nog een reukje van Jan Companie?

Hoe het ook zij, 't komt mij voor dat men kiezen moet tusschen een zuiver godsdienstig (het woord kerkelijk is minder juist gekozen) en een zuiver burgerlijk huwelijk. Heeft het laatste veel voor in Europeesche toestanden; hier, waar alles nog in wording is, schijnt het eerste de voorkeur te verdienen. Slechts een enkel voorbeeld tot toelichting. Er gaan menschen tot het Christendom over, die op Alfoersche wijze zijn getrouwd en een reeks van jaren samen hebben geleefd. Nu moeten die menschen ook op christelijke wijze trouwen. Wat ware dus eenvoudiger dan bij den doop terstond hun vroeger gesloten huwelijk in te zegenen, waardoor tevens de kinderen als echte kinderen aangemerkt en gedoopt konden worden. Maar, neen. Die oude, sedert lang getrouwde menschen moeten thans nog al de formaliteiten van een Europeesch huwelijk doorworstelen. Zij moeten de toestemming hunner ouders hebben, of wel acte van overlijden; zij moeten aanteekenen; hun geboden worden tweemaal deftig in de kerk voorgelezen; dan pas mag de zendeling tot de voltrekking van hun huwelijk overgaan.

Als dit nu niet de dwaasheid ten top gevoerd is, dan heb ik er geen verstand van. Dat ook het gevoel van den inlander daartegen opkomt, is niet twijfelachtig. Velen zijn beschaamd en weigeren halstarrig zich aan de formaliteiten te onderwerpen; anderen wachten jaren voor zij er toe overgaan en blijven buiten echt leven. Dit is voor de oudjes niet zoo een verschrikkelijk kwaad; maar, behalve dat het Alfoersche huwelijk los is en ook op den ouden dag nog wel bevestiging behoeft, brengt dit feit tevens het christelijk huwelijk in miscrediet bij hen die reeds lang bij de gemeente zijn ingelijfd, en velen zien er weinig in in den echten staat te leven vóór het huwelijk voltrokken is.

Met het oog op die Alfoersche huwelijken, zou dus een zuiver godsdienstig huwelijk zeer wenschelijk zijn, en, in verband daarmede, de echtscheiding door de christelijke gemeente onder de leiding van den zendeling. Te recht toch zegt de heer de C., dat

de echtscheidingen, in het belang der zedelijkheid, vergemakkelijkt dienen te worden. In den loop van dit jaar, kreeg ik een inlander bij mij, wiens vrouw bij een Mohamedaan reeds kinderen had. Hij vroeg mij den weg tot echtscheiding en ik hielp hem die zaak voor den landraad brengen. Na verloop van tijd, ontving de man een oproeping, niet per brief, maar door den buitengewonen deurwaarder. Hij woonde 15 paal van hier. Toen ging hij naar Menado, een weg van 55 paal; doch zijn zaak kwam, om welke reden dan ook, niet voor. Hij keerde weer en maakte later de 110 paal nog eens dunnetjes over. Toen was hij gescheiden, maar had er 220 paal, dat is meer dan 70 uren gaans, voor geloopen. Tot overmaat van ramp, moest hij buitendien 15 gulden aan den buitengewonen deurwaarder betalen, voor de oproeping op een afstand van 15 paal. Dat 15 gulden een verbazende som is voor iemand die niets bezit, behoeft wel geen betoog. Een persoon moet er hier drie maanden voor werken. Had de man dit alles vooraf geweten, hij zou het scheiden wel gelaten hebben, en, wat mij betreft, ik heb geen vrijmoedigheid om op die wijze de menschen er op toe te wekken, hoe noodzakelijk scheiding in sommige gevallen zijn moge.

Als de heer de C. beweert dat er geen voorbeelden bekend zijn, dat hoofden zich het recht aanmatigen om een christelijk huwelijk te ontbinden, dan moet ik hem daarin tegenspreken. Van bovengenoemden inlander toch had het districts-hoofd in de hoofden-vergadering, lang vóór zijn wettige scheiding, het huwelijk voor ontbonden verklaard. Ook in andere plaatsen is iets dergelijks voorgevallen. Dat er dus groote behoefte bestaat aan vereenvoudiging der echtscheiding, daarin ben ik het volkomen eens met den heer de C. Hij zou er mede niet tegen zijn, indien dit door de zendelingen, in verband met hun functie als voltrekkers, geschiedde, vreesde hij niet dat daardoor de partijdige macht der Kerk te sterk werd.

Ik weet niet wat men, hier in de Minahassa, onder de partijdige macht der Kerk zou moeten verstaan; maar het is buiten twijfel, dat de zendelingen, ware het alleen maar krachtens hun ambt, de grootste voorstanders der zedelijkheid zijn en dus het best de belangen van het huwelijk kunnen bevorderen. De heer de C. heldert echter de partijdigheid der Kerk (subjectiviteit van een zendeling?) dooor een voorbeeld op.

„Twee personen waren reeds lang op Alfoersche wijze ge-

trouwd en hadden 5 of 6 kinderen, toen de zendeling hun vermaande op christelijke wijze te trouwen. De man was genegen; maar de vrouw weigerde bepaald en ging terstond afzonderlijk wonen, haar jongste kinderen medenemende. Later wilde de man een ander meisje trouwen, maar de zendeling weigerde dit huwelijk te voltrekken; want, werd er beweerd, zijn eerste vrouw had hij verstooten."

Ik onderschrap werd er beweerd, want, al weet ik niet welk geval de heer de C. hier op het oog heeft, zoo ben ik toch overtuigd dat die bewering juist was. Geen vrouw — dat is de regel in de Minahassa — zal ooit haar man verlaten, tenzij zij daartoe door hem genoodzaakt wordt. Vele gevallen zijn mij daarvan voorgekomen, en altijd heb ik dien regel bevestigd gevonden. De andere zendelingen deden dezelfde ervaring op. Of nu daardoor de volstrekte weigering van den zendeling gerechtvaardigd is, beweer ik niet; maar zeker was het in het belang der zedelijkheid, dat hij eerst al zijn invloed aanwendde om het gescheiden paar te vereenigen, en alleen dan als hij zag dat dit geheel hopeloos was, moest hij tot de voltrekking van het tweede huwelijk overgaan. Men kan moeielijk van een zendeling vorderen dat hij maar trouwt voor 't vaderland weg, onverschillig of daardoor de zedelijkheid bevordert of benadeeld wordt!

Heb ik tot dusver het godsdienstig huwelijk, met echtscheiding enz., voorgestaan, ik erken echter dat er voor de consequente invoering van den burgerlijken stand wel iets te zeggen is. Alleen zouden de controleurs, thans ook ambtenaren van den burgerlijken stand, zich daardoor veel moeite en schade berokkenen. De burgerlijke stand toch schijnt een zeer teêre zaak te zijn. Elke fout moeten de ambtenaren direct boeten. De vrees voor boeten en gevangenisstraf van de zijde der ambtenaren zou de huwelijken zeer belemmeren. Ieder oogenblik zouden de papieren niet in orde worden bevonden, en het huwelijk uitgesteld moeten worden, waarvan de gevolgen niet uit zouden blijven.

Kon het burgerlijk huwelijk op eenvoudiger wijze geschieden, het is niet te ontkennen dat ons volkje veel voorliefde heeft voor al wat Hollandsch is, — en als dan tevens de Hollandsche wetten van erfrecht, grondeigendom enz. enz. konden worden ingevoerd, dan zou dat een zegen wezen voor de bewoners der Minahassa, vooral als daarbij de heerediensten, zoo al niet afgeschaft, dat is zeker nog te veel gevergd, maar dan toch wettig

geregeld konden worden. Want, al erken ik gaarne dat er, in de laatste twee jaren, op vele plaatsen meerdere vrijheid wordt genoten en minder druk wordt gevoeld, toch blijft het nog waar wat ik vroeger schreef: „De heerediensten in de Minahassa zijn niet geregeld."

Dat de bestaande verordeningen haren tijd hebben gehad, zeg ik gaarne den heer de C. na, en, met het oog op het vele goede dat er in zijn stuk wordt aangetroffen, doet het mij waarlijk leed dat hij dit door een hatelijke noot heeft ontsierd. Bij die noot wensch ik nog een oogenblik stil te staan. Zij luidt aldus: „Ik wil niet te veel waarde hechten aan de formaliteiten die het huwelijk voorafgaan; maar herinner slechts dat om te kunnen trouwen, de personen lidmaten der Kerk moeten zijn en dit weder een langdurige oefening vereischt. Voor dat een zoodanig onderzoek plaats heeft, moeten onder anderen aan zekeren zendeling thuis worden gebracht 4 kippen, 25 eieren, $^1/_4$ gantang rijst, groenten enz., anders zegt men, is zelfs het beste antwoord niet goed. De bevolking is daarmede niet bijzonder ingenomen. Als de zendeling varkens, kippen enz. laat vragen, geeft zij die gaarne, maar de last hiertoe gegeven, wordt met weerzin opgevolgd."

De grondslag van die noot is een dwaling. Nergens wordt vereischt lidmaat te moeten zijn vóór men kan trouwen. Wel is in zeker opzicht het tegendeel waar, en wordt niemand tot lidmaat aangenomen wiens huwelijk nog niet op christelijke wijze is voltrokken. Van waar de schrijver het omgekeerde opgedaan heeft, is mij een raadsel. Denkelijk verwart hij doopen met aannemen tot lidmaat. Dat het doopen voor het huwelijk moet plaats hebben, spreekt van zelf, anders zou het huwelijk geen christelijk huwelijk wezen, en de doop wordt zeer dikwijls ten behoeve van het huwelijk bespoedigd. Het lidemaat worden heeft dus met het huwelijk niets te maken, en al duurt de voorbereiding drie jaren, hetgeen veelzins 't geval is, het huwelijk wordt er niet door belemmerd.

Het verhaal van de kippen, eieren en rijst, die een zeker zendeling zou gevorderd hebben, vóór hij tot lidmaat aannam, valt moeielijk te gelooven. Het is een zware aanklacht tegen dien zendeling, en ik ben overtuigd dat het Genootschap zoo iets niet zou dulden. Ik roep dus den heer de C. op om den naam des zendelings te noemen. Ook ik stelde eens in de publieke

bladen een controleur ten toon. Ik deed dit echter met opgave van plaatsen en namen, zoodat ieder wist wie bedoeld werd, in de hoop dat het gouvernement recht zou doen, hetgeen echter nooit is geschied. De heer de C. volge mijn voorbeeld en verschuile zich niet achter een „men zegt," hetgeen te laffer is naarmate de aanklacht zwaarder is. Hij duide de man aan, opdat het Genootschap in staat zij te toonen meer liefde voor recht en billijkheid te hebben dan dit bij het gouvernement het geval bleek te zijn.

De bewering: „als de zendeling varkens, kippen enz. laat „vragen, dan geeft de bevolking die gaarne," is ook al te mooi en te lief om waar te zijn. De heer de C. hebbe de goedheid aan te wijzen waar ooit een zendeling zoo iets gevraagd heeft. Kan hij dit niet, dan onthoude hij zich van dergelijke aantijgingen, waardoor hij mannen beklad, die hun tijd en krachten tot heil van dit volk besteden, en de zending in miscrediet tracht te brengen, wier heilzamen invloed, in de Minahassa althans, niet meer valt te loochenen.

Ratahan, 14 october 1871. J. N. Wiersma.

De bestemming der Indische baten [1]).

In zijn Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, geeft de heer Sloet tot Oldhuis, onder bovenstaand opschrift, een vrij uitvoerig artikel, hetwelk wij aan eenige beschouwingen willen onderwerpen, omdat wij ons, op zeer enkele punten na, met den inhoud daarvan niet kunnen vereenigen. De schrijver leidt dit artikel in met een betoog „dat de beste zaak door overdrijving kan, ja in 't algemeen genomen moet bebedorven worden," 't geen inderdaad geen opzettelijk betoog meer behoefde. Het overoude: omne nimium nocet, heeft daaromtrent eens en voor altijd uitspraak gedaan. Dit is dan ook noodzakelijk het geval bij de onbezuisde, ontijdige en overdreven toepassing van wat men beginselen noemt. Het groote beginsel der Fransche omwenteling: vrijheid en gelijkheid van alle ingezetenen van den Staat voor de wet, was een schoon beginsel, dat, met wijsheid en voorzichtigheid toegepast, overal de uitstekendste vruchten draagt en dragen moet. Maar dit beginsel plotselijk, onvoorbereid op een slavenkolonie toe te willen passen, was een dolzinnigheid, die men vooraf op de vingers uitrekenen kon dat slechte uitkomsten geven moest. De verstandigen in Frankrijk hebben dit ongetwijfeld ook zeer goed ingezien, maar zij werden door de corypheën der revolutie overschreeuwd met hetgeen de heer Sloet hier een beginsel gelieft te noemen, met de uitgalming: vivent les principes et périssent les colonies? minst genomen een overdrijving van een goed beginsel, waarop

[1]) Ingezonden.

Nederlandsch Indië
het moederland ware,

hetgeen feitelijk het geval niet is, — recht op directe voordeelen van de kolonie heeft, of het zich dus het overschot der voortbrenging van de kolonie toeëigenen mag of niet. Kan dit op goede gronden in bevestigenden zin beantwoord worden, dan begaan de liberalen de grootst mogelijke dwaasheid door dat voordeel van de hand te wijzen, want inderdaad is het veel te gemakkelijk en te aangenaam jaarlijks eenige millioenen in de schatkist te strijken, zonder dat men er iets toe bijdraagt, of er de minste moeite voor te doen heeft. Kan echter het bewijs van ons goed recht op een dergelijke bate niet bewezen worden, dan mogen geen consideratien van welken aard ook ons bewegen om op den sints ongeveer 40 jaren gevolgden weg voort te gaan; dan mag het de vraag niet zijn, of Nederland het koloniale slot derven kan of niet, „indien het zijn rang onder de Staten van Europa wil staande houden, als het aan eigen ontwikkeling werkzaam, aan zijn geldelijke verplichtingen getrouw wil blijven, als het niet door overmatige belastingen alle kapitaalvoortbrenging onder de geringere klasse onmogelijk wil maken en men deze niet tot verhuizing naar de Vereenigde Staten dwingen wil — zelfs niet of het tegelijk zich de gelegenheid beneemt om eigen bodem te beschermen," — deze en dergelijke utiliteitsargumenten doen niets ter zake en mogen geen het minste gewicht in de schaal leggen, bij de beoordeeling van ons recht.

Indien echter de heer Sloet de meening uit, dat de voorstanders van het beginsel, dat het moederland geen aanspraak maken mag op 't geen de kolonie op hare voortbrenging overhoudt, dit beginsel zoover zouden drijven, dat men zelfs uit de opbrengsten der kolonie en middelen niet zou mogen putten om haar zelve te verdedigen tegen uit- of inwendige vijanden, dan maakt hij zich aan een vreeselijke overdrijving schuldig. Het is, zoover wij weten, nog niemand ingevallen de kosten van het Indische leger, der koloniale marine, van het aanleggen van verdedigingswerken, enz. enz. ten koste van Nederland te willen brengen. Niets billijker, niets rechtvaardiger, dan dat het deel des Rijks buiten Europa zijn eigen kosten van verdediging drage, even als zulks met het deel des Rijks in Europa 't geval is. Wij gelooven zelfs, dat men, zonder in 't minst met het door ons voorgestaan beginsel te transigeren, nog verder zou kunnen gaan en bij voorbeeld een deel van de kosten van het departement van kolonien, een deel van de kosten des koningschaps, een deel derhalve

het: omne nimium in volle mate van toepassing is, maar zelf geen beginsel. Wat men toch in den waren, goeden zin een beginsel zal kunnen noemen, moet den toets van het koele verstand kunnen doorstaan en door alle verstandige en onbevooroordeelde mannen als waar en goed erkend en als grondregel voor hun handelingen aangenomen worden. Dit is nu echter met de vermelde revolutionnaire exclamatie 't geval niet. Geen verstandig en bedaard man zal die als grondregel voor zijn handelingen willen aannemen, en het blijkt dan ook genoegzaam uit de geheele redenering, dat de heer Sloet niet in 't minst van dat zoogenaamd beginsel gediend belieft te zijn; maar de revolutionnaire stelling voor een beginsel te doen doorgaan moest dienen om daardoor het bij ons langsamerhand doordringende beginsel, „dat wat een kolonie op hare voortbrenging overhoudt, haar uitsluitend eigendom is en ieder batig saldo, dat zich het moederland toeëigent, niet anders dan als een openbare roof beschouwd moet worden," in een kwaad daglicht te plaatsen.

„Dit beginsel," zegt de heer Sloet „heeft de kleur van liberalisme, en dit is voor velen genoeg, om niet te onderzoeken, of het werkelijk in zijn aard liberaal is;" maar verzuimt, aan te toonen, dat het niet liberaal is. Met een gewoon burgermans verstand zou men zeggen: dat ieder het zijne te laten, iedereen, en dus evenzeer een geheele maatschappij als ieder bijzonder persoon, de vruchten van zijn voortbrenging te laten genieten, echt en volkomen liberaal was. De heer Sloet is echter van een andere meening, 't geen zeker bij een man, die zoozeer doorkneed is in volkshuishoudkunde en rechtskennis, zeer bevreemden moet, want ongetwijfeld klinkt het fraai het beginsel af te kondigen, dat het moederland geen directe voordeelen van zijn kolonien trekken mag, omdat het de eenvoudige uiting is van het eenvoudigste begrip van eerlijkheid, 't welk verbiedt zich te verrijken met de vruchten van den arbeid van een ander.

Of intusschen de uiting van dit begrip van eerlijkheid, liberaal of niet liberaal is, behoort, naar onze meening, niet in aanmerking te komen, omdat het een eenvoudige quaestie van recht is, en men zeker te ver gaan zou, door aan allen, die zich niet tot de liberalen rekenen, daarom alle gevoel, alle begrip van rechtvaardigheid te ontzeggen. Er moet eenvoudig worden uitgemaakt of een moederland, — verondersteld dat Nederlandsch Indië een kolonie van Nederland en dit dus het moederland ware,

hetgeen feitelijk het geval niet is, — recht op directe voordeelen van de kolonie heeft, of het zich dus het overschot der voortbrenging van de kolonie toeëigenen mag of niet. Kan dit op goede gronden in bevestigenden zin beantwoord worden, dan begaan de liberalen de grootst mogelijke dwaasheid door dat voordeel van de hand te wijzen, want inderdaad is het veel te gemakkelijk en te aangenaam jaarlijks eenige millioenen in de schatkist te strijken, zonder dat men er iets toe bijdraagt, of er de minste moeite voor te doen heeft. Kan echter het bewijs van ons goed recht op een dergelijke bate niet bewezen worden, dan mogen geen consideratien van welken aard ook ons bewegen om op den sints ongeveer 40 jaren gevolgden weg voort te gaan; dan mag het de vraag niet zijn, of Nederland het koloniale slot derven kan of niet, „indien het zijn rang onder de Staten van Europa wil staande houden, als het aan eigen ontwikkeling werkzaam, aan zijn geldelijke verplichtingen getrouw wil blijven, als het niet door overmatige belastingen alle kapitaalvoortbrenging onder de geringere klasse onmogelijk wil maken en men deze niet tot verhuizing naar de Vereenigde Staten dwingen wil — zelfs niet of het tegelijk zich de gelegenheid beneemt om eigen bodem te beschermen," — deze en dergelijke utiliteitsargumenten doen niets ter zake en mogen geen het minste gewicht in de schaal leggen, bij de beoordeeling van ons recht.

Indien echter de heer Sloet de meening uit, dat de voorstanders van het beginsel, dat het moederland geen aanspraak maken mag op 't geen de kolonie op hare voortbrenging overhoudt, dit beginsel zoover zouden drijven, dat men zelfs uit de opbrengsten der kolonie en middelen niet zou mogen putten om haar zelve te verdedigen tegen uit- of inwendige vijanden, dan maakt hij zich aan een vreeselijke overdrijving schuldig. Het is, zoover wij weten, nog niemand ingevallen de kosten van het Indische leger, der koloniale marine, van het aanleggen van verdedigingswerken, enz. enz. ten koste van Nederland te willen brengen. Niets billijker, niets rechtvaardiger, dan dat het deel des Rijks buiten Europa zijn eigen kosten van verdediging drage, even als zulks met het deel des Rijks in Europa 't geval is. Wij gelooven zelfs, dat men, zonder in 't minst met het door ons voorgestaan beginsel te transigeren, nog verder zou kunnen gaan en bij voorbeeld een deel van de kosten van het departement van kolonien, een deel van de kosten des koningschaps, een deel derhalve

van de algemeene onkosten van den Staat ten laste der Indische begrooting zou kunnen brengen; maar, hoever men in dit opzicht met inachtneming der billijkheid zou kunnen en willen gaan, zoo is dit geheel iets anders, dan eenvoudig het batig slot van de Indische dienst, zoo maar klakkeloos in onze schatkist te strijken, 't geen onmiskenbaar een onrecht is aan de ingezetenen van Indië gepleegd, daargelaten voor 't oogenblik de wijze en de middelen, waardoor het excedent der Indische rekening verkregen wordt.

Maar daar is nog meer. De heer Sloet begaat, naar 't ons voorkomt, een kapitale fout door in dezelfde alinea eerst te zeggen, dat het beginsel, dat thans verkondigd wordt, luidt: „dat wat een kolonie op hare voortbrenging overhoudt, haar uitsluitend eigendom is, en ieder batig saldo, dat zich het moederland toeëigent niet anders dan als een openbare roof te beschouwen is," en alsdan een paar regels later laat volgen: „wat klinkt dan fraaier, dan de afkondiging van een beginsel, dat het moederland geen directe voordeelen van zijn koloniën mag genieten," even als of deze beide uitdrukkingen volkomen gelijke beteekenis hebben, volmaakt hetzelfde denkbeeld uitdrukken, 't geen, naar onze meening, in de verste verte 't geval niet is. Met de eerste uitdrukking stemmen wij uit volle overtuiging in, de laatste ontkennen wij volstrekt. Het komt namelijk geheel en al aan op de wijze hoe de directe voordeelen verkregen worden.

Naar onze meening toch is de Staat, dat is het Rijk in- en buiten Europa, eigenaar van alle woeste gronden op Java zoowel als in Nederland, en al wat die gronden eventueel als koop- of pachtschat opbrengen komt den geheelen Staat te goed en behoort, naar evenredigheid van het zielental der bevolking, aan de beide deelen des Rijks toebedeeld te worden. Hiertoe behooren ook de goevernements koffietuinen, voor zoover zij op domeingronden aangelegd zijn, die, bij wijze van verkoop of verhuring, aan de particuliere nijverheid behooren te worden overgegeven, en waarvan de opbrengst evenzeer op bovenstaanden voet behoort te worden verdeeld. Op deze wijze, maar ook op deze wijze alleen, mag Nederland een rechtstreeksche bate uit Indië, bepaaldelijk van Java trekken.

In plaats van nu voet bij stuk te houden en, zooals het opschrift van het artikel luidt, te spreken over de bestemming van de Oost-Indische baten, dwaalt de heer Sloet van het onderwerp

af om de liberalen te verwijten, dat zij al te liberaal zijn in de toepassing van het beginsel, dat het een natuurlijk en onvervreemdbaar recht van den mensch is, God te dienen naar de inspraak van zijn hart. „Het beginsel is goed," zegt de heer Sloet, „maar heeft de vrijheid van godsdienst ook niet hare grenzen?" — Ongetwijfeld, maar het is de vraag, waar die grenzen gelegen zijn. Indien men den heer Sloet gelooven mocht, zou men den geloovigen Javanen beletten of althans zooveel mogelijk bemoeielijken moeten in het doen van een tocht naar Mekka, om van daar als hadji terug te komen om ten koste van het volk een lui en lekker leven te leiden en, wat voor ons zeker het ergst zijn zou, vroeger of later „misschien een „godsdienstkrijg te doen ontbranden, die in een algemeenen „moord der Europeanen eindigde; zou men dan niet kunnen „zeggen, dat het beginsel overdreven geweest ware of ontijdig „toegepast?" — Ongetwijfeld zou men dit kunnen zeggen en, indien zoo iets ooit gebeuren mocht, zullen er zeker wel zijn, die 't zeggen zullen, — de heer Sloet bijvoorbeeld, indien hij zulk een catastrophe nog mocht beleven; — maar zou het daarmede ook uitgemaakt zijn, dat wij thans het recht hebben den Javaan te beletten, God te dienen naar zijn overtuiging en een reis naar Mekka te doen, indien hij daartoe de middelen bezit. Indien dit zoo is, dan zouden wij ook het recht hebben onze katholieke landgenooten te beletten of te bemoeielijken, indien zij een reis naar Rome doen willen, ten einde zich daar in de orde der Jezuiten te doen opnemen, en al is 't ook niet met den titel van priester, dan toch met een reuk van heiligheid en gezag onder hun geloofsgenooten terug te keeren. Wij twijfelen echter zeer, of de heer Sloet ons dit recht zou toekennen, ofschoon van de orde der Jezuiten en haren aanhang zeker niet minder gevaar dreigt voor de maatschappij en den Staat, dan van de hadjis op Java. — Neen, wij hebben het recht niet iemand in de uitoefening zijner godsdienstplichten naar zijn overtuiging te belemmeren, maar wel om toe te zien, dat, onder den schijn van godsdienst, geen inbreuk gemaakt worde op de maatschappelijke orde, of op de wetten van den Staat. Even als thans in nagenoeg geheel Europa, met name in Duitschland, strijd gevoerd wordt tegen de ultramontanen en tegen de overheersching der Roomsche curie, zoo moeten wij op Java waken tegen elke poging door de hadjis aangewend om het

volk op te ruijen, of gevaarlijke coalitien met de hoofden te sluiten; meer niet. Ook moet men zich den invloed der hadjis niet grooter voorstellen, dan hij wezenlijk is, vooreerst wegens de onverschilligheid der Javanen op het punt van godsdienst; en vervolgens wegens het betrekkelijk altijd gering aantal hadjis. Intusschen behoeft men zeker de vrijzinnigheid niet zoo ver uit te strekken, dat het al te gemakkelijk gemaakt wordt om zich den titel van hadji te verwerven en daartoe zou men misschien van de terugkomenden een bewijs van een geaccrediteerd persoon, een consul of iets dergelijks kunnen eischen, dat zij werkelijk te Mekka geweest zijn en niet slechts — zoo als dikwijls schijnt te gebeuren — eenvoudig een reisje naar Singapore doen en, na een zekeren tijd van verblijf aldaar, met den witten tulband terugkeeren en zich de rechten van hadji tegenover de bevolking aanmatigen.

De heer Sloet tracht verder aan te toonen, dat Nederlandsch Indië geen kolonie, maar een bezitting is, ten einde daaruit het besluit af te leiden, dat Nederland aanspraak op eenig batig slot uit Indië maken mag. „Indië is geen kolonie, maar een veroverd land," derhalve een bezitting. Dit laatste staat er wel niet met ronde woorden, maar is uit het slot der redenering onmiskenbaar op te maken, want, zoo lezen wij daar: „Als Nederland van Java geen direct voordeel mag trekken, dan zegt men zoo veel, als dat iemand van een landgoed geen winst mag hebben, dat hij van zijn vaderen geërfd heeft, als er iets aan den oorspronkelijken titel van eigendom ontbreekt."

Wij hebben hiertegen onderscheidene bedenkingen in te brengen. In de eerste plaats dringt zich de vraag op: kan de Staat bezittingen hebben in den zin, waarin een particulier persoon een landgoed bezit? Indien deze vraag bevestigend beantwoord worden moet, dan is het daarmede uitgemaakt, dat de Staat evenzeer als een bijzonder bezitter winst behalen mag, want bezitting sluit gebruik, genot, het maken van winst in. Die winst wordt echter alleen door de exploitatie van het landgoed, dat is door aanwending van kapitaal en arbeid verkregen. Nu mag en kan echter de Staat niet exploiteren. Hij mag het niet, omdat hij met de ingezetenen, met de leden van zijn eigen wezen niet mededingen en dezen als 't ware het brood uit den mond stooten mag. Hij kan het niet, omdat hij alleen door tusschenkomst van een talrijk ambtenaarspersoneel met al den om-

slag, die dit te weeg brengt, exploiteren kan, bij hetwelk de prikkel van het eigenbelang ontbreekt en hij, zoodoende, de mededinging met de particuliere nijverheid niet volhouden kan, zonder tot onzedelijke middelen, als monopolie, dwangarbeid, het uitlooven van kultuurprocenten en dergelijke de toevlucht te nemen. Zoo als dit dan ook door het kultuurstelsel bewezen is, hetwelk nooit iets anders dan schade zou gegeven hebben, indien niet monopoliehandel en gedwongen arbeid, met oneevenredige betaling, plaats gevonden had, en alsnog plaats heeft.

Maar wij hebben een tweede bezwaar tegen de bewering van den heer Sloet, namelijk dat hij, zoo als dit trouwens zeer algemeen geschiedt, bezitting en eigendom verwart. Eigendom toch geeft op zich zelf geen winst, dit doet alleen de exploitatie. De woeste gronden bij voorbeeld op Java leeren dit onmiskenbaar. Zij hebben zelfs geen waarde, voor dat zij in exploitatie genomen worden en alsdan heeft de eigenaar, in casu de Staat, het recht om aan den exploitant voor den afstand van het gebruiksrecht een zekere vergoeding, een rente, een deel van de ruwe opbrengst te eischen, niet van de winst, dat is van de zuivere opbrengst, welke alleen door den arbeid en het kapitaal van den exploitant verkregen wordt en welke uitsluitend aan dezen toekomt. Neemt de eigenaar van een landgoed derhalve dit laatste zelf in gebruik, dan geniet hij natuurlijk niet alleen de grondrente, hetzelfde aandeel in de ruwe opbrengst hetwelk hij van een ander exploitant zou kunnen bedingen, maar tevens de winst, welke de exploitatie afwerpt. Daar nu echter de Staat, zoo als wij boven aangetoond hebben, niet zelf exploiteren mag of kan, zoo mag of kan de Staat ook geen winst trekken van de gronden, die hem in eigendom toekomen, en moet zich te vreden stellen met de grondrente, voor den afstand van zijn eigendom in bruikleen en de indirecte voordeelen, die, als gevolg der exploitatie, aan den fiscus toevloeien. De quaestie, of er soms ook iets aan den oorspronkelijken titel van eigendom ontbreekt, kunnen wij met betrekking tot de woeste gronden gerust buiten rekening laten, even als die hier te lande met betrekking tot vele groote landgoederen buiten rekening gelaten wordt, die als wettig eigendom worden beschouwd, al zouden de als eigenaars geldende personen ook hoogst verlegen staan, indien de oorspronkelijke titel van eigendom eens opgeëischt werd. Wij zouden dit met onderscheidene hoogadelijke groote landgoederen in Gel-

derland kunnen ophelderen. Wij zijn nu eenmaal als heerschers op Java opgetreden, de grondwet erkent Nederlandsch Indië als een deel van het Rijk en wij mogen en kunnen het thans niet verlaten zonder nadeel voor de bevolking, en ten gevolge van dit alles zijn de woeste gronden op Java en elders eigendom van den Staat en deze kan daarover op alle denkbare wijzen beschikken, behalve tot eigen exploitatie, waarvoor wij de redenen hebben aangevoerd.

Na eenige beschouwingen over de bevolking van Java, komt de heer Sloet tot het besluit, dat het niet der moeite waard is om ten haren behoeve spoorwegen aan te leggen. — „Er heeft zich daar niet zoo als in de Zuid-Amerikaansche Staten eene creolen bevolking gevormd, maar men heeft daar slechts een klasse van inlandsche kinderen, die slechts eenige duizenden bedraagt, bij de inlandsche bevolking veracht is, wegens de onechte geboorte en die," naar zijn meening, „in het algemeen niet denzelfden verstandelijken aanleg hebben zouden als de creolen in Zuid-Amerika." — Het is mogelijk, dat de heer Sloet in deze laatste stelling gelijk heeft, maar 't is een zeer moeielijk uit te maken vraag, omdat er nauwelijks een meer verwaarloosde volksklasse bestaat, ten wier behoeve tot heden over 't geheel weinig of niets gedaan is, om hen tot bruikbare menschen te maken. Indien men echter in aanmerking neemt, dat er onder diegenen hunner, aan wier opvoeding behoorlijke zorg besteed is, wezenlijk bekwame mannen voorkomen, dan twijfelen wij, of er werkelijk reden bestaat om over die duizenden in 't algemeen een zoo ongunstig oordeel uit te spreken. Nu is er zeker, zoo als de heer Sloet te recht zegt, „niemand, die beweren zal dat men om hunnent wil spoorwegen op Java behoeft aan te leggen," zooals dan ook nergens ter wereld spoorwegen aangelegd worden ten behoeve van één bepaalde categorie der bevolking. Derhalve ook evenmin voor de ± 16000 ambtenaren alleen; ook niet voor de Nederlandsche grondbezitters op Java alleen, ofschoon deze laatste zeker eenige meerdere consideratie verdienen, omdat zij zich niet, zoo als de zoo even genoemde categorien, uitsluitend persoonlijk van de spoorwegen bedienen zullen, maar ook tot vervoer van hun producten en koopwaren, 't zij die voor inlandsche markten of voor den uitvoer buiten Java bestemd zijn.

Maar het is toch in de daad geen argument tegen den aanleg

van spoorwegen op Java, dat „er in Nederland nog vele landgoederen zijn, die van spoorwegen verstoken zijn," en 't is onbegrijpelijk hoe een man als de heer Sloet met zulk een beneden alle kritiek armzalig, motief kan voor den dag komen om dezen of genen ongunstig omtrent den aanleg van spoorwegen op Java te stemmen. Moet dit wachten tot dat alle landgoederen in Nederland van spoorwegen voorzien zijn, dan kan men zeker zijn, dat Java zich nooit over dat middel van vervoer te verheugen zal hebben. Op grond van ditzelfde argument had men ook kunnen beweren, dat Java geen telegraafnet noodig had, en toch bewijst het even als elders de uitstekendste diensten.

En nu de Chinezen? — De heer Sloet erkent „dat de Chinees belangrijke diensten op Java zoowel als elders bewijst en dat hij bezwaarlijk gemist zou kunnen worden, maar vreest hunne onbeperkte toelating," en wij deelen die vrees, indien overigens dezelfde toestanden als tot heden moesten blijven bestaan. Zoolang de vrije nederzetting van Europeanen, met name van Nederlanders, op Java door allerlei middelen belemmerd en tegengewerkt wordt, zoo lang de regering zich van de Chinezen als werktuigen tot inning der belastingen bedienen zal, zoolang al de uitzonderingsbepalingen voor de Chinezen blijven bestaan, zal hunne vermenigvuldiging op Java meer of min bedenkelijk blijven; maar naarmate, door milde en ruime toepassing der agrarische wet, en door het overlaten der koffiekultuur aan de particuliere nijverheid, het aantal Europeanen vermeerdert; door het rechtstreeks innen der belastingen zonder tusschenkomst van pachters aan hun uitzuigingsstelsel een einde gemaakt, en door andere dan de tegenwoordige bepalingen het verkoopen van opium in 't klein zooveel mogelijk beperkt wordt, wanneer de uitzonderingsbepalingen omtrent de Chinezen opgeheven en deze kortweg onder de gewone wetten en bepalingen gebracht worden, dan vreezen wij hunne vermenigvuldiging niet, maar gelooven integendeel, dat zij de uitstekendste diensten door vermeerdering der werkkrachten bewijzen en een onevenredig opdrijven der arbeidsloonen voorkomen kunnen. „Dat nu echter niemand beweren zal, dat men ten behoeve der Chinezen spoorwegen aanleggen moet," hierin heeft de heer Sloet volkomen gelijk, en wij twijfelen er aan of nog ooit een dergelijk ongerijmd denkbeeld bij iemand opgekomen is.

„Maar nu komen wij op het eigenlijke Javaansche volk. De

Javanen zijn in zedelijken zin," zegt de heer Sloet „onderdanen van den Nederlandschen Staat, wat niet zeggen wil, dat wij hen daarom mogen verdrukken of uitzuigen."

De uitdrukking, dat de Javanen in zedelijken zin onderdanen van den Nederlandschen staat zijn, verklaren wij niet te begrijpen. Wij meenden tot heden, dat alle ingezetenen van het Rijk tout bonnement, simplement onderdanen waren, tegenover wie de Staat zonder eenige uitzondering dezelfde plichten te volbrengen heeft en dat deze geen recht heeft om een enkel onderdaan, laat staan dan een geheele, vele millioenen tellende bevolking te verdrukken of uit te putten, behoeft in de daad geen betoog, geen vermelding zelfs, omdat het van zelf spreekt en de Staat zich bepaald aan misdrijf schuldig maakt, indien niet zooveel immer mogelijk alle onderdanen op denzelfden voet behandeld worden.

De heer Sloet somt alsnu op, wat de Staat verplicht is jegens de Javanen in acht te nemen: „hij moet hen beschermen, hen veiligheid van persoon en goed verschaffen, als eersten waarborg voor stoffelijke welvaart, hen niet te zwaar belasten, hun volkomen vrijheid van godsdienst laten en van lieverlede door volksonderwijs meer en meer beschaven." Nu beweert hij wel is waar geenzins, dat wij in alle opzichten aan die verplichtingen voldoen, maar tracht onze tekortkomingen omtrent de Javanen te vergoelijken door de vraag, „of de Staat hieraan voldoet jegens de eigen ingezetenen van Nederland?" en vervolgens daardoor, dat „hervormingen in eene Oostersche maatschappij oneindig moeielijker zouden zijn," vooral met het oog op „onze geringe getalsterkte tegenover de Javanen. Een hervormer moet met macht voorzien zijn," roept hij uit, „vooral waar men met een onbeschaafd volk te doen heeft." — Wat is er, vragen wij met gerustheid, in deze geheele redenering wat steek houdt. Gaarne erkennen wij, en ondervinden het dagelijks, dat ook in Nederland de Staat geenzins in alle opzichten aan zijn verplichtingen voldoet, dat er oneindig veel gebrekkigs en verkeerd bestaat, wat dringend verbetering behoeft, maar vragen daarbij tevens of deze erkentenis voldoende is om te verschoonen, dat op Java alles zonder onderscheid of uitzondering in den allergebrekkigsten toestand gelaten wordt? om te verschoonen, dat, terwijl ons rechts- en politiewezen, ofschoon ook niet volmaakt, toch zoo goed is als bij eenig ander beschaafd volk, op Java zoo goed als

niets daarvoor gedaan wordt, zoodat rooven en stelen aan de orde van den dag is, en de Europeanen zoowel als de Javanen persoonlijk allerlei maatregelen van veiligheid nemen moeten, op het gevaar af anders van goed en leven te worden beroofd. En zulks alleen, omdat het behoorlijk inrichten daarvan geld kosten en het „batig slot" ten behoeve van Nederland daardoor grootendeels of geheel verslonden zou worden? om te verschoonen, dat terwijl vooral in de laatste jaren verbazende sommen tot verbetering van het, betrekkelijk reeds op hoogen trap staande volksonderwijs in Nederland besteed zijn, op Java ter nauwernood een begin daarmede gemaakt is, alweder op nieuw, omdat uitbreiding van het inlandsch onderwijs ten nadeele van het „batig slot" strekken en beletten zou, dat wij ten koste van Java onze schuld zouden kunnen verminderen. — Dat hervormingen in een Oostersche maatschappij moeielijker zijn zouden dan in een Westersche, moge, wat andere Oostersche landen betreft, meer of minder waar zijn, met betrekking tot Java ontkennen wij dit volstrekt. Er is geen lijdzamer en volgzamer volk, dan het Javasche, zooals door zijn onderwerping aan het kultuurstelsel bewezen is, en het heeft tevens gezond verstand genoeg om elke hervorming, die wezenlijk ten zijnen voordeele strekt, geredelijk aan te nemen, zooals de invoering van het landrentenstelsel door Raffles onmiskenbaar bewijst, waarbij niet de geringste machtsontwikkeling noodig was, maar die met muziek en gejuich ontvangen werd. Is niet de hervorming van het Preangerstelsel, ofschoon daarbij de belangen der hoofden en priesters betrokken waren, zonder het minste tegenstreven tot stand gekomen? Ja is zelfs het kultuurstelsel, waardoor de geheele inlandsche huishouding aangetast en uit haar verband gerukt werd, wel niet zonder partieel verzet, maar toch zonder dat een groote machtsontwikkeling noodig was, tot stand gekomen? Heeft het goede Javaansche volk, zooals de heer Sloet het terecht noemt, niet jaar en dag gezwoegd, geleden en gebloed, alleen om Nederland te verrijken, zonder tot algemeen verzet of opstand over te slaan. Na de langjarige en veelzijdige ondervinding, die wij omtrent het karakter van het Javasche volk verkregen hebben, is het eenvoudig een ongerijmdheid te beweren, dat een hervormer ook daar met macht voorzien zijn moet. Verbeter de toestanden slechts, en het volk zal al uwe hervormingen dankbaar aannemen!

Na eenige uitwijdingen over verschillende soorten van veiligheid, welke wij gerust stilzwijgend kunnen voorbijgaan, bespreekt de heer Sloet de binnenlandsche veiligheid, „die veel te wenschen overlaat, terwijl men erkennen moet, dat de invoering van een geregelde policie een uiterst moeielijke zaak is." — Niemand, voorzeker, zal dit tegenspreken. Maar, wanneer hij laat volgen, „dat men van de humaniteit van het tegenwoordig koloniaal stelsel hoog opgeeft, en nooit vroeger zooveel van diefstallen en inbraken gehoord heeft," dan vergeet hij te vermelden, dat er vroeger, toen de Indische dagbladpers nog niet bestond, zeer weinig openbaar werd van 't geen er op Java voorviel en dat men, zooals hij eenige regels verder zelf zegt: „van de vroegere toestanden te weinig kent om een vergelijking te kunnen maken."

Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat niemand ter wereld uit weelde steelt en rooft, dat integendeel deze misdrijven het menigvuldigst voorkomen, daar waar de bevolking het armst is, en dat er onmiskenbaar tegenwoordig, na de intrekking van al de gouvernements kultures, met uitzondering van koffie en suiker, meer welvaart op Java heerscht, dan toen het stelsel van gedwongen kultuur en het misbruik der heerediensten en pleine vigueur was, dan mag men aannemen, dat het met het stelen en rooven thans niet erger, maar integendeel beter gesteld zijn zal, dan bij voorbeeld in de jaren 1840—1850; maar dat al de misdrijven, zelfs de kleinste openbaar worden, even als thans de geringste gouvernementele misbruiken openbaar worden, terwijl vroeger de grootste schandalen onbekend bleven, omdat slechts nu en dan de sluijer des geheims een weinig opgeligt werd [1]). Dat intusschen het policiewezen zich in een allerellendigsten toestand bevindt is onloochenbaar waar; maar niemand minder dan de heer Sloet en de verdere aanhangers van de batig-slot-

[1]) Toen in 1844—1847 honderdduizenden in de residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Kadoe, Banjoemaas en Japara verhongerden, wisten de ingezetenen van Batavia er niets van en wie slaat er hier geloof aan? — Die treurige geschiedenis ligt begraven in de gouvernementsarchieven en hem, die haar wilde toelichten, Dr. W. Bosch werden de daartoe onmisbare officieele stukken geweigerd, ten einde het volksgeweten niet te pijnigen, of tot nadenken te brengen over het batig slot, niettegenstaande de tweede kamer, op voorstel van den afgevaardigde Thorbecke, besliste, dat aan Dr. Bosch de stukken dienden verstrekt te worden.

politiek mag de regering een verwijt er van maken, want het is alweder alleen een geldquaestie. Geef geld en men zal in staat zijn de policie behoorlijk in te richten. Maar waar blijft dan het batig slot, dat Nederland, volgens hen, niet missen kan?

Het koloniseren der menoempangs, aan wier vermenigvuldiging de heer Sloet gedeeltelijk de vermeerdering van het stelen en rooven toeschrijft, en het aanleggen van nieuwe dessas zouden nu niet noodig zijn, indien men het kapitaal en de ondernemers niet met alle kracht geweerd had, die aan de menoempangs arbeid en een eerlijk bestaan zouden verschaft hebben. Men denke slechts aan de zeeroovers van Biliton vóór de ontginning der tinmijnen. Hetzelfde doel zal bereikt worden door een milde toepassing der agrarische wet, 't geen de vestiging van vele groote ondernemingen en het vormen van nieuwe dessas medebrengt, zoo als zich die reeds op de theeonderneming Waspada, bij de kinakultuur enz. gevormd hebben.

„Onder de groote weldaden, die het Javasche volk aan onze overheersching te danken heeft, behoort," naar den heer Sloet, „de invoering van den koffieboom en den kinaboom." Van dezen laatsten kan men dit onvoorwaardelijk toestemmen, omdat de teelt daarvan sedert een lange reeks van jaren, ofschoon voor gouvernements rekening, toch geheel met vrijwillige arbeiders gedreven wordt en zich van lieverlede verspreidt. Ware men met de koffieteelt van den aanvang af op dezelfde wijze te werk gegaan, als met den kinaboom, dan zou zij den Javaan ten zegen en niet, zoo als nu, ten vloek geworden zijn. Er is geen twijfel aan, of de koffiekultuur zou thans een algemeene volkskultuur zijn. Zij zal dit echter nooit worden, zoolang als de regering er zich mede moeit, zoolang er verplichte kultuur en verplichte levering tegen onevenredig lage prijzen blijft bestaan. Want de Javaan, hij moge een zonderling zijn, zoo vee l men wil, dit heeft hij met alle menschen gemeen, dat hij zijn eigenbelang wonderwel verstaat, dat hij liever een gulden heeft dan een dubbeltje ontvangt, en de koffie liever tegen *f* 30 tot *f* 40 per picol aan een particulier handelaar dan voor *f* 13 aan het gouvernement verkoopt.

Nog wordt de groote weldaad vermeld, die wij den Javaan bewezen hebben door de invoering van de koepokinenting, en niemand zal dit ontkennen; maar dat zonder de vaccine, „duizenden dicht bevolkte dessas verloren gaan zouden, en dat de

bevolking in de bosschen verspreid tot den rang der boschjesmannen in de Kaapkolonie zou afdalen," gelooven wij niet.

Dat de Javaan zoo bijzonder veel verplichting aan ons zou hebben wegens het aanleggen van waterwerken en groote wegen, komt ons vreeselijk overdreven voor, daar men niet zeggen kan, dat een enkel groot werk door ons is tot stand gebracht buiten het aanleggen van den grooten postweg door Daendels, die aan 30,000 menschen het leven gekost heeft, en den Javaan weinig nut aangebracht heeft, daar hij tot 1866 zijn producten daarover niet vervoeren mocht.

Met den heer Sloet meenen wij te mogen aannemen, dat de Javanen in den laatsten tijd door hun eigen hoofden minder gekneveld worden, dan in vroeger tijd het geval was. Zou echter de eer daarvan niet veelmeer aan den geest des tijds, aan de openbaarheid, aan de drukpers moeten toegeschreven worden, dan aan den wil en den invloed der regering? Maar al ware dit zoo, is dit dan een grond om ons te verhoovaardigen? een grond om ons daarvoor in het „batig slot" te laten betalen? En indien de heer Sloet op nieuw „met nadruk en ernst de vraag doet, waarop zich toch de bewering grondt, dat de Javanen aan Nederland geen vergoeding in arbeid of geld zouden mogen geven, zonder dat Nederland roof pleegde?" — dan antwoorden wij, vergoeding: Ja; maar geen exploitatie van het eene deel van den Staat uitsluitend ten voordeele van het andere, omdat alle ingezetenen van het Rijk aanspraak hebben op volmaakt gelijke behandeling door de regering en bovenal, omdat de betaling, welke door den heer Sloet c. s. voorgestaan wordt, niet anders daar door onzedelijke middelen te verkrijgen is; niet te verkrijgen is dan door gedwongen, halfbetaalden arbeid en door monopoliehandel, waardoor de algemeene welvaart in Nederland evenzeer benadeeld wordt als op Java.

Geen behoud van Java uit philantropische beginselen, maar evenmin uit eigenbaat! Toen in 1830 de zuidelijke provincien zich van ons afscheurden, heeft de heer Sloet, zoowel als wij en duizende anderen, de wapens aangegord om, ware 't mogelijk geweest, die provincien voor Nederland te behouden; en toch leverden die provincien voor Nederland geen rechtstreeksche bate op; zij waren alleen door een staatkundigen band met ons verbonden en de eer en het indirect voordeel, 't welk een grooter rijksgebied en een talrijker bevolking opleveren, maakten 't be-

houd er van wenschelijk. Ongeveer evenzoo is 't met Java gelegen. Zoolang wij daar heerschappij voeren, zal Nederland daar praerogatieven genieten, die vervallen zouden, indien wij ons van daar terugtrokken en Java aan zich zelf of aan een andere mogendheid overlieten. Zoo lang wij daar heerschappij voeren, kunnen wij aan Nederlanders voorrechten toekennen, zonder eenig onrecht te plegen aan wien ook. Zoo lang wij daar heerschappij voeren, kunnen wij door een volkomen vrij verkeer tusschen Nederland en Indië, de markt der Indische producten voor ons behouden, zoo als de ondervinding met twee stapelproducten, den tabak en de thee, het reeds leert, die geheel aan den vrijen handel overgegeven zijn, zonder door eenig differentieel recht getroffen te worden; en toch (de minister van koloniën verklaart het in zijn antwoord op het kamerverslag omtrent de Indische tarieven) gaat er geen enkel kilogram Javatabak rechtstreeks naar Hamburg en Bremen, ofschoon het grootste gedeelte van hier naar Pruisen wordt uitgevoerd, terwijl van de 2,229,075 kilogrammen Java-thee in 1870 uitgevoerd, 2,226,255 kilogrammen naar Nederland en slechts 450 naar Engeland verzonden werden. — Door derhalve het vrijgevigst mogelijk handelstelsel in te voeren, den nog bestaanden monopoliehandel af te schaffen en de productie op Java door overgave aan de particuliere nijverheid op groote schaal uit te breiden, zal Nederland zonder twijfel aan indirecte baten meer ontvangen, dan tot heden door het stelsel van dwang en monopolie 't geval geweest is; 't geen, zoo als wij vroeger hebben aangetoond, ook nog door een rechtstreeksche bate, uit het verkoopen of verhuren der woeste gronden voortspruitende, vermeerderd worden kan.

't Is waar, dat het Nederlandsche volk onder zware belastingen gebukt gaat, en wenschelijk ware het, dat zij verminderd konden worden, maar dit geeft ons het recht niet den Javaan ten onze behoeve nog langer het arbeidsloon te onthouden, dat hem niet alleen naar recht en billijkheid, maar volgens de uitdrukkelijke bepaling van art. 56 van het regeringsreglement toekomt. En al ware het waar, „dat de toestand van den dessabewoner duizend voud beter is dan die in de achterbuurten onzer steden, ja, van onzen werkenden stand," 't geen waarschijnlijk een minstens honderdvoudige overdrijving is, (want de dessabewoner, die bij voorbeeld in Demak zijn sawas verhuren moet, omdat hem de middelen ontbreken om

ze zelf te bebouwen en zijn te veld staande padi tegen ƒ 1 per pikol verkoopen moet, om de landrente aan de regering te kunnen betalen, is er in de daad zooveel beter niet aan toe, dan onze arbeidende klasse, die, bij den overvloed van werk en een verstandig beheer zijner middelen, geen zoo nijpend gebrek te lijden heeft), zoo doet dit niets ter zake af, daar wij niets voor den Javaan eischen, dan 't geen ieder onzer bereid is den Nederlandschen arbeider toe te kennen: loon naar arbeid. Geef den Javaan wat hem toekomt, waar hij als Nederlandsch onderdaan recht en aanspraak op heeft, betaal hem in de eerste plaats zijn arbeid volgens de wet, bezorg hem veiligheid van persoon en goed, niet in naam maar in de daad, verschaf hem kort en goed recht, en zorg voor zijn beschaving en opvoeding door goede scholen, zoo als ge dit alles in Nederland doet, niets meer, maar ook niets minder; en alle klachten en grieven der Javanenvrienden zullen ophouden. Wij verlangen geen de minste bevoorrechting van den bruinen natuurgenoot ten koste van Nederlander, maar protesteren evenzeer tegen elke achteruitzetting, tegen elk onrecht hun ten voordeele van Nederland aangedaan.

De heer Sloet komt alsnu op den aanleg van spoorwegen terug en vraagt, „ofschoon de voordeelen van dat vervoermiddel ook op Java niet voorbijziende, of de Javanen zelven er zoozeer door bevoordeeld zouden worden?" — Indien die vraag eenige jaren geleden gedaan was, toen er nog geen enkele spoorweg op Java bestond, zou men zich dat hebben kunnen begrijpen. De ondervinding op den nauwelijks voltooiden spoorweg Samarang-Vorstenlanden en zelfs op de nog onvoltooide lijn Batavia-Buitenzorg, maakt die vraag thans geheel overbodig, ja ongerijmd. De kleine man maakt druk gebruik van beide spoorwegen, zoodat er, naar de verzekering van den heer de Bordes, honderd duizenden menschen over de bestaande spoorwegen op Java vervoerd zijn; en nu behoeft het geen betoog, dat wie er gebruik van maakt er ook door bevoordeeld wordt. Maar bovendien werkt de lijn Samarang-Vorstenlanden reeds hoogst voordeelig op de vereffening der rijstprijzen in de langs die lijn gelegen streken, want de berichten uit Samarang luiden, dat, hoezeer de prijs van de rijst, tengevolge van de mislukking van den vorigen oogst en van het ongunstige weder in de thans geëindigde westmoesson, hoog blijven, de aanzienlijke aanvoeren langs den spoorweg de strekking hebben om die op eenigzins

dragelijke hoogte te houden, terwijl de heer de Bordes, in de vergadering van het Indisch Genootschap op 14 november 1871, verklaarde, „dat hij in 1864 de gemiddelde prijzen der rijst van de plaatsen langs den aan te leggen spoorweg had nagegaan en dat het resultaat daarvan was, dat deze op denzelfden tijd waren: te Samarang *f* 7.00, te Kedoeng Djatti *f* 10.00, te Djenkilon *f* 4.20, te Solo *f* 8.00 en te Djocdjo *f* 10.00." — Dergelijke wanverhoudingen tusschen de prijzen van het hoofdvoedingsmiddel der Javanen vervallen uit den aard der zaak overal waar spoorwegen bestaan, waardoor de belangen van den producent evenzeer bevorderd worden als die van den consument, wat tegenover een staathuishoudkundige als den heer Sloet, zeker geen nader betoog behoeft, terwijl ten slotte, niettegenstaande het tot hiertoe hooge tarief, de kosten van vervoer zeer aanmerkelijk in vergelijking met vroeger verminderd zijn. Ditzelfde zal op geheel Java plaats hebben, naarmate het spoorwegnet er zich uitbreiden zal, en er kan zoodoende geen redelijke twijfel bestaan of de Javaan zal daardoor zeer bevoordeeld worden.

De heer Sloet komt hier met de in ons oog tamelijk vreemde vraag voor den dag, „of het niet raadzamer zijn zou om in de eerste plaats op Sumatra spoorwegen en ook andere wegen aan te leggen?" want, ofschoon wij gaaf toegeven, dat er voor een latere toekomst in allerlei opzichten veel van dat groote eiland te wachten is, zoo zou het ons een wezenlijke dwaasheid toeschijnen daarvoor thans Java te verlaten, waar wij eenmaal voor goed gevestigd zijn, dat uit den aard zijner ligging het centraalpunt voor den handel in den Indischen Archipel uitmaakt, waar uitgestrekte woeste gronden slechts op Europeesche kennis en kapitaal wachten om onnoemelijke schatten voort te brengen en waar wij met een talrijke, goedaardige bevolking te doen hebben, waarvan alles te maken is, wat men wil, indien zij goed behandeld wordt en waar ten slotte, al is 't misschien ook niet in gelijke mate als op Sumatra nog allerlei schatten in den schoot der aarde rusten, tot wier exploitatie wij aldaar even goed van de Chinezen gebruik maken kunnen als op Sumatra. Waarom, onder goede wetsbepalingen en onder vermeerdering van het Europeesch element, de Chinezen in de binnenlanden van Java meer te vreezen zouden zijn, dan in de wildernissen van Sumatra, verklaren wij niet te begrijpen.

Als een andere reden, waarom hij het wenschelijk acht om

Sumatra in zijn smalst met een spoorweg te doorsnijden, geeft de heer Sloet op de bevestiging van ons gezag. Wij vermeten ons geen oordeel over de vraag of die bevestiging van zooveel belang is, dat zij de daarvoor te maken groote kosten voor 't oogenblik waard zijn zou. Dat die kosten wegens de groote te overwinnen bezwaren aanzienlijk zijn zullen, geeft de heer Sloet zelf toe, en de vraag, „of wij, terwijl de Amerikanen een spoorweg dwars door de wildernissen en gebergten geslagen hebben, niet in staat zouden zijn om Sumatra met een spoorweg te doorsnijden" komt ons te ongerijmd voor om een weerlegging te behoeven. Wij gelooven dan ook, dat de heer Sloet terecht twijfelt, dat het Indisch bestuur en ons koloniaal departement aan zijn wenschen ten deze gehoor geven zullen, en wij voor ons zouden in de daad aan het doorzicht dier staatsmachten twijfelen, indien dit geschiedde. Wij geven toe, dat uitgebreide streken op Sumatra, onder anderen de Lampongs, door hem bepaaldelijk genoemd, in vruchtbaarheid voor Java niet onderdoen, maar waartoe het dienen zou met Javasche menoempangs op Sumatra te gaan koloniseren, terwijl in uitgestrekte streken van Java bevolking ontbreekt, en 't altijd als een der motieven tegen de vestiging van Europeesche ondernemers aldaar gebezigd is, dat de arbeidskrachten daarvoor ontbreken en dien ten gevolge de arbeidsloonen tot een onbereikbare hoogte stijgen zouden, vatten wij niet. Dat er ook van de zoogenaamde buitenbezittingen in Indië veel meer partij te trekken is, dan tot heden 't geval was, betwijfelen wij geen oogenblik; maar gelooven tevens, dat zich die meer en meer van zelf ontwikkelen zullen, indien de regering slechts niet tegenwerkt, zooals in 't geval met Billiton, waarvan de heer Sloet terecht gewaagt, maar zulks integendeel door vrijgevigheid aanmoedigt en bevordert. De regering zelve behoort echter hare krachten hoofdzakelijk aan de ontwikkeling van Java te besteden, waar nog zoo oneindig veel te doen is. Versnippering van krachten zou hier, zoo als in alle andere gevallen, tot verderf strekken. Bij het ontginnen van den Indischen Archipel, om het zoo uit te drukken, waarmede te nauwernood een begin gemaakt is, behoort, even als bij elke ontginning van woeste gronden, een krachtige kern gevormd te worden, van waar men zich voor en na uitbreidt, naarmate het in kultuur gebrachte gedeelte krachtig genoeg geworden is om daartoe rechtstreeks of zijdelings mede te werken.

Dat het aanleggen van waterwerken op Java een zaak van het grootste gewicht is om in 't algemeen de productie te bevorderen, uit te breiden en te verzekeren, lijdt geen den minsten twijfel en met alle recht kan men van 't verzuimen hiervan, ten einde een dadelijk groot „batig slot" voor Nederland te behouden, met alle recht een grief tegen al de opvolgende regeringen maken; maar de vraag, of bij de uiterst gebrekkige middelen van vervoer op Java, waaromtrent het verslag van de heeren Cool en Henket hoogst gewichtige bijzonderheden bevat en de heer de Bordes in het Indisch Genootschap hoogstbelangrijke mededeelingen gedaan heeft, het aanleggen van waterwerken de voorkeur boven den aanleg van spoorwegen verdient, zouden wij voor ons ten voordeele der laatsten beslissen, en 't verwondert ons, dat bij den heer Sloet nog twijfel daaromtrent bestaan kan. Alleen de hoop om, door van den aanleg van spoorwegen op Java afkeerig te maken, het batig slot te behouden, kan hierbij ten grondslag liggen. Men behoeft er toch zeker den heer Sloet niet op te wijzen, hoe overal de algemeene welvaart toeneemt, waar goede wegen, goedkoope en snelle middelen van vervoer tot stand komen, hoe de beschaving bevorderd wordt door het algemeen verkeer gemakkelijk te maken, hoe orde en rust beter gehandhaafd en de verdediging tegen een buitenlandschen vijand zelfs met een kleine macht mogelijk gemaakt wordt door de gelegenheid eener snelle verplaatsing en samentrekking van troepen op een bedreigd punt. Er bestaat een groote grief tegen de Indische regering, namelijk, dat zij niet bij machte is om een genoegzaam toezicht op hare ambtenaren te houden, en voor de uitvoering van haar bevelen te zorgen, waarvan de kleine man vooral het slachtoffer wordt, en 't geen hoofdzakelijk door de gebrekkige, kostbare en langwijlige reizen veroorzaakt wordt, en zonder twijfel ophouden zou als Java met spoorwegen doorsneden was. De geheele gedaante van het eiland met zijn hoogst aanzienlijke afstanden in een richting, maakt meer dan elders het doorsnijden, het aaneen verbinden, het vernietigen der afstanden wenschelijk en noodzakelijk; kortom, er is, naar onze overtuiging, geen enkele gegronde reden tegen den aanleg van spoorwegen op Java aan te voeren. Alles integendeel pleit er voor en, — wat merkwaardig genoemd mag worden, — de belangen van den Javaan, en van den Staat stemmen ten dezen geheel met elkander overeen. De eenige vraag, die te beant-

woorden overblijft, bestaat daarin, of zij door den Staat of door de particuliere nijverheid met rente-waarborg door den Staat tot stand behooren gebracht te worden, en nu stemmen wij geheel en al met den heer Sloet overeen, dat aan het laatste onvoorwaardelijk de voorkeur te geven is, omdat — behalve dat ze door Staatsaanleg ongetwijfeld veel duurder zouden te staan komen, — het dan niet meer van de gezindheid van zich opvolgende regeringen afhangt om het werk, dat vele jaren vorderen zal, met meer of minder ijver voort te zetten. Zijn eenmaal de concessiën daartoe verleend, dan moeten ze ook, en wel in een bepaald tijdsbestek, voltooid worden, terwijl de regering alleen op de behoorlijke uitvoering van het werk toe te zien heeft. Hier komt echter ten slotte nog bij, dat de regering daardoor de middelen in handen houdt om ook andere groote werken van openbaar nut, als het aanleggen van waterleidingen ter bevordering der kultuur, het aanleggen van bassins door de afsluiting van ravijnen, ten einde het ontstaan der bandjirs, die nog onlangs aanzienlijke gedeelten van Java verwoest hebben, in hun oorsprong te stuiten, en de zoo te verkrijgen reservoirs insgelijks aan de kultuur dienstbaar te maken.

De heer Sloet besluit zijn vertoog met te ontkennen:

1°. dat de Javanen alleen recht hebben op het batig saldo met uitsluiting der buitenbezittingen en den Nederlandschen staat;

2°. dat de Javanen een spoorwegnet verlangen en daardoor zoo zeer gebaat zouden worden als men 't laat voorkomen; en

eindelijk met op nieuw te beweren: „dat, indien men geen directe voordeelen aan den Staat wil toestaan uit zijn overzeesche bezittingen en wij toch Java zouden moeten blijven beschermen in geval van gevaar, het verstandiger zijn zou aan Java hetzelfde lot te doen ondergaan als aan onze Afrikaansche bezitting, — het te verkoopen of in den steek te laten."

Ook wij zullen ten slotte nog trachten deze stellingen te weerleggen, het aan den onbevooroordeelden lezer overlatende om te beslissen, wie van ons beide gelijk of ongelijk heeft.

Indien het natuurlijk, rechtvaardig en billijk is, dat in een gemeenschap ieder der deelhebbers genot heeft naarmate van zijn inleg, dan kan er geen verschil van gevoelen bestaan, dat Java zoo al geen uitsluitend recht op het geheel batig slot heeft, dit toch zeker voor verreweg het grootste gedeelte 't geval is, om de eenvoudige reden, dat men zonder overdrijving aannemen

kan, dat het zoo al niet het geheele, dan toch zeker negen tienden gedeelten van het batig slot door zijn arbeid levert. En dit zoo zijnde, dan kan Java ook op een daaraan evenredig deel aanspraak maken. De buitenbezittingen zijn altijd voor het grootste gedeelte als lastposten beschouwd, die niet of ter nauwernood opbrachten, wat zij kosten; en nu brengt ons eigenbelang evenzeer als dat der Javanen mede, dat wij wat Java meer opbrengt, dan het op den tegenwoordigen voet geniet, daaraan besteden, om land en volk tot de grootste ontwikkeling te brengen, waarbij onze handel, scheepvaart en nijverheid het hoogste belang heeft, al laten wij ook andere volken, door een vrijgevig handelstelsel, meer of minder onbeperkt in de indirecte voordeelen deelen.

Het is zeer mogelijk, zeer waarschijnlijk zelfs, dat de Javanen geen spoorwegnet verlangen, eenvoudig omdat zij al het nut en voordeel daarvan niet kennen. Maar even als wij ons in alle andere opzichten over het gevoelen der Javanen niet bekommeren, zoo hebben wij dit ook met betrekking tot de spoorwegen niet te doen. Waar ze reeds tot stand gekomen zijn, ondervinden zij de voordeelen er van en zouden ze zeker evenmin weder willen missen, als dit met vele aanvankelijke tegenstanders der spoorwegen in Nederland 't geval is. Wij die geroepen zijn welvaart en beschaving op Java te brengen, moeten eenvoudig beslissen, waarin de beste middelen daartoe gelegen zijn, en hierbij staan verbeterde middelen van vervoer en gemeenschap, derhalve spoorwegen, bovenaan. Dezelfde voordeelen, die alle landen en werelddeelen van de spoorwegen ondervinden, zal ook de Javaan er van genieten, dit is aan geen twijfel onderhevig vooral niet nu wij reeds een gedeeltelijke ondervinding voor ons hebben.

In zijn laatste stelling, „dat men aan Nederland geen directe, baten uit Java zou willen toestaan en het toch casu quo tot bescherming er van verplichten," vervalt de heer Sloet in dezelfde dwaling, waarop wij vroeger gewezen hebben, en moeten daarom onzerzijds ook herhalen, dat, voor zoover wij weten, nog nooit iemand er aan gedacht heeft om de kosten van verdediging, de kosten van het leger, der marine enz. op rekening van Nederland te brengen. Op de Indische begrooting worden de kosten daarvan uitgetrokken en zullen er zonder den minsten twijfel op blijven, omdat iedereen overtuigd is, dat wij aan de kosten voor onze eigen verdediging meer dan genoeg hebben.

Het is dus eenvoudig een dwaasheid daarvan te spreken, even als het een dwaasheid zijn zou Java te verkoopen of in den steek te laten, zelfs indien wij ons tijdelijk eenige opoffering voor het behoud getroosten moesten, omdat wij de indirecte voordeelen van 't behoud van ons gezag aldaar in de toekomst zeer hoog aanslaan, onder voorwaarde, dat onzerzijds al het mogelijke gedaan worde om Java tot den hoogst mogelijken trap van bloei en ontwikkeling te brengen.

De bedenking, welke de heer Sloet ons ten slotte als een Medusahoofd voorhoudt, om ons van de ontwikkeling van Java af te schrikken, namelijk, „dat er, indien men dit eiland met alles begiftigen wilde, wat in een beschaafd Europeesch land nuttig en noodig is, de Fransche oorlogsbelasting aan Duitschland verschuldigd, daarvoor niet toereikende zijn zou," is van dien aard, dan men zich nauwelijks voorstellen kan, hoe zij bij een man als den heer Sloet oprijzen kan. Vijf milliard franken of tweeduizend driehonderd vijf en zeventig millioen gulden, is ongetwijfeld een ontzettende som. Om evenwel het verschrikkelijke daarvan voor ons weg te nemen, bedenke men wel, dat wij geen enkele cent daartoe zouden behoeven bij te dragen, dat Java zelfs die zou moeten opbrengen. Moest Java dat bedrag nu echter opbrengen in een zoo kort tijdsbestek als de Franschen daartoe tegenover Duitschland verplicht zijn, dan zeker zou men 't met grond als een onmogelijkheid kunnen beschouwen; maar, daar er, zelfs indien men 't geld slechts voor 't opscheppen had, zeker op zijn allerminst 100 jaren zouden moeten verloopen om Java geheel tot de hoogte van een beschaafd Europeesch land op te voeren, zoo wordt daardoor het verschrikkelijke van genoemd cijfer grootelijks verminderd; want, neemt men daartoe het tijdvak van een eeuw aan, dan zou er jaarlijks noodig zijn een honderdste van 2375 millioen of 23 millioen 750 duizend gulden, een som, welke Java, blijkens de „batige sloten," die wij in de laatste 25 jaren naar ons toegestreken hebben, gemakkelijk dragen kan, indien zij jaarlijks uitsluitend aan binnenlandsche verbeteringen besteed wordt. — Wij hopen en vertrouwen, dat de heer Sloet zelf door deze becijfering van zijn verschrikkelijk denkbeeld zal genezen zijn en het ook voor ieder ander zijn verschrikkelijkheid zal verloren hebben.

Indien wij thans, na de bedenkingen van den heer Sloet overwogen, maar ook naar wij ons vleijen, genoegzaam weder-

legd te hebben, de hoop blijven koesteren, dat Java, in den loop van eenige jaren, geheel met spoorwegen doorsneden zal worden, dan is dit niet ten behoeve van eenige duizenden inlandsche kinderen, niet van eenige Europesche ambtenaren ot landgebruikers, niet ten behoeve der Chinezen, niet eens ten behoeve der 15 millioen Javanen, ieder op zich zelven beschouwd, maar ten behoeve der gesamenlijke bewoners van Nederland en van het groote eiland, die ieder voor zich en allen te samen al de voordeelen der spoorwegen genieten zullen, die in alle andere landen daarvan genoten worden. Wij beschouwen het dan ook als een eerste regeringsplicht, als een uitvloeisel eener gezonde politiek, den aanleg van spoorwegen op Java op alle mogelijke wijzen te bevorderen en voorts de Indische baten uitsluitend ter verbetering van de Indische huishouding te besteden, overtuigd als we zijn, dat ze op geen wijze ook, in ons eigen belang, vruchtdragender aangewend kunnen worden.

E. C. E.

De te maken haven voor Batavia.

Onder de met de voorlaatste mail aangebrachte tijdingen komt een communiqué voor van de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia, waaruit blijkt, dat de Indische regering hare instemming heeft betoond met het plan om te Batavia een haven te doen bouwen aan de oostzijde van het nu bestaande havenkanaal, en aan het opperbestuur de noodige fondsen heeft aangevraagd tot uitvoering van dat plan.

Het heeft ons zeer verwonderd, dat een zaak van zoo veel gewicht, die zeker de uitgave van eenige millioenen vereischt, niet is besproken door de Indische pers, die toch anders zelden achterlijk is in het opwekken van de publieke opinie om zich te doen hooren. Moet dit stilzwijgen hieraan worden toegeschreven, dat men eenparig van oordeel is, dat het plan der kamer van koophandel het eenige goede havenplan is? Wij kunnen het niet gelooven, omdat er hier vele deskundigen zijn, die het juist het minst goede achten, en de redenen van dit oordeel ook wel in Indië bekend en uitgesproken zullen zijn.

Wat hiervan zij, zoo lang de fondsen nog niet voor de uitvoering van het plan beschikbaar zijn gesteld, is het nog tijdig daarover discussie te voeren, en wij willen, door het onderstaande, daartoe aanleiding geven.

Sedert jaren werd gewaagd van verschillende plannen; maar daaronder zijn er slechts twee die in aanmerking komen: het ééne, dat van de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij, hetwelk ons voorkomt het beste en eenige goed uitvoerbare te zijn. Het tweede is dat van de kamer van koophandel van Ba-

tavia, hetwelk door de Indische regering wordt voorgestaan, hoewel het, naar ons inzicht, nog achterstaat bij dat van den heer Raders, zelfs eenigzins als ontwerp bij dat van Kraaijenbrink.

Het ontwerp van de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij schijnt niet in Indië bekend te zijn. Immers, ware dit wel het geval, dan zou haar gemachtigde aldaar, de heer Maarschalk, niet de ontwerper kunnen zijn van een ander plan voor de kamer van koophandel. Van de loyauteit van den heer Maarschalk is het toch niet aan te nemen, dat hij te gelijker tijd twee heeren zou dienen.

Wij kennen het eerstgenoemde plan reeds sedert november van het vorige jaar, toen daaromtrent onze raad werd ingewonnen en juichten het van harte toe als het eenige, waardoor de zoo lang aanhangige quaestie zou worden opgelost. Het bestaat in het vereenigen van Kuiper met Onrust en Onrust met den vasten wal door dammen, waarover een spoorweg, die, doorgaande naar Batavia, de aan de dammen gemeerde schepen gelegenheid geeft, de ladingen direct uit of in de wagons te brengen naar of van de douane-inrichtingen, het entrepôt, de pakhuizen van den handel en van het gouvernement. Tusschen Onrust en Kuiper zou dan een bassin worden verkregen voor reparerende schepen en, door ophooging van de reven, ruimte voor werven, kolenmagazijnen enz.

Het plan van de kamer van koophandel is, meenen wij, te bouwen: een gesloten bassin ten oosten van het bestaande havenkanaal, met den ingang aan de noord of noord-oostzijde, zeker met kaden voor het meeren der schepen aan de westzijde, en een spoorweg of rijweg naar Batavia over den westerdam.

Wanneer men de kaart, met de twee plannen er opgeteekend voor zich neemt, en men vraagt aan een ieder, die met de scheepvaart en de gesteldheid van winden op de hoogte van Batavia bekend is, welke haven hij zou verkiezen, zal het antwoord zijn: „die bij Onrust."

De schepen kunnen er ten allen tijde, dag en nacht, inkomen en manoeuvreren. Dit missen zij bij het andere, tenzij men kunstmiddelen gebruike, sleepbooten of althans verhaal-middelen, en dan nog zal het moeielijk zijn, zich van den lijdam of het lijhoofd vrij te houden, bij eenigzins hevige wind of wat aanschietende zee.

Te Onrust kunnen de schepen veilig liggen voor alle winden en hebben er ruimte genoeg om dat te doen. In het bassin

Batavia, hoe groot dit ook wezen moge, missen zij dat natuurlijk en liggen altijd tegen een lijkant, ja zelfs, als zij gemeerd zijn, zullen zij, bij zware westerbuijen, gevaarlijk liggen.

De reede zal dan ook altijd in gebruik blijven voor Batavia, terwijl die, wanneer de haven te Onrust wordt gemaakt, vervalt of liever een slechte door een goede wordt vervangen.

De gelegenheid om te laden en te lossen kan voor beide even goed gemaakt worden; maar die om te repareren is te Onrust zoo uitmuntend als die ergens kan zijn en in het bassin niet te verkrijgen, dan met groote kosten en dan nog zeer slecht, omdat de werven zullen moeten komen op of bij het zoo ongezonde strand.

Men is daardoor dan ook, zoo het schijnt, tot het dwaze denkbeeld gekomen, om de drooge dokken en reparatie-werven te plaatsen bij en op de eilanden Middelburg en Amsterdam, geheel buiten de baai, op 10 Engelsche mijlen afstand van de legplaats der schepen, en dat, niettegenstaande de heer Kloppenburg in zijn brochure aantoont, dat het bassin vooral, bijna uitsluitend noodig is om te Batavia een gelegenheid tot het repareren van schepen te hebben.

Te Onrust zullen mede de schepelingen, even als op de reede, aan boord gehouden kunnen worden en niet bloot staan aan de verleiding om de nachten aan den wal door te brengen.

„— Als haven, moge die bij Onrust beter zijn, de ligging op zoo grooten afstand van de plaats waar de handel is gevestigd, maakt haar onmogelijk; —" is, zijn wij wel onderricht, het argument dat tegen het plan is gebezigd.

Het komt ons voor, dat dit argument weinig studie van de toestanden verraadt. Men schijnt uit te gaan van twee onjuiste stellingen: ten eerste, dat de haven bij Batavia zoo nabij is, dat Batavia op haar plaats kan blijven; ten tweede, dat men met het bouwen van de haven te Onrust het plan heeft Batavia te verplaatsen.

Het laatste behoeft, voorzeker, het geval niet te zijn, en zoo ver wij de ontwerpen kennen, ligt het ook niet in het plan. De handelaren toch hebben in den regel niets met de schepen te maken; maar alleen met de ladingen, en wel bij het in- of uitgaan, bij de douane. Er is nu geen enkele reden om die te verplaatsen en dus geen enkele reden om de kantoren en pakhuizen naar een andere plaats over te brengen. Voor hen, die wel bij

de schepen moeten zijn, is de afstand per spoor even ver, maar oneindig veiliger en zekerder als nu per tambangan.

Zeker zou het wenschelijk zijn, dat de ladingen rechtstreeks van de schepen in de magazijnen en omgekeerd konden gebracht worden, zonder tusschen-vervoermiddel; maar dit voordeel kan noch door de ééne, noch door de andere verkregen worden. Het bassin vordert dezelfde manipulatien voor ladingen als Onrust. Zij moeten uit de pakhuizen gebracht worden in een wagon of prauw, en van deze in het schip, en omgekeerd. Alleen de tijd die zij vervoerd worden is langer voor Onrust; maar niet zoo veel dat de gang der lading er door belemmerd wordt, en wel zoo weing langer, dat hij, bij den tijd, die noodig is voor de overige manipulatien, het laden en lossen, het uit- en inklaren, het brengen van de pakhuizen naar de stations of haven enz., als nul is te beschouwen.

Ook voor personen is het bassin niet zoo nabij als men zich misschien verbeeldt. Het oosterhoofd van de bestaande haven is ongeveer 3000 meters lang, de afstand tot het stadhuis, gerekend als het middenpunt van de stad, nog eens 2000 meters; de afstand tot de schepen dus dooreen 5 kilometers, — een afstand die niet afgelegd wordt te voet, zelfs niet met het kantoor-rijtuig. Men zal er dus een spoorweg of tramway moeten hebben en, bij gevolg, afhankelijk zijn van de uren van vertrek. Is men dat, dan is het geen groot verschil of men in een kwartier of in vier kwartier de bestemming bereikt. Maar zelfs al meet men dat verschil nog zoo breed uit, dan nog kan dit kleine voordeel van het bassin niet opwegen tegen de veel grootere nadeelen als haven.

Als haven is daarom, ongetwijfeld, het ontwerp bij Onrust verre te verkiezen, indien het blijkt even uitvoerbaar te zijn als het andere. Volgens Hollandsche ingenieurs behoeft men ook daaraan niet te twijfelen. Het leggen van een dam in 6 of 7 vademen water op een goeden kleibodem levert geen bezwaar op en is inderdaad een kleinigheid voor de deskundigen, die hier de groote haven- en brugwerken hebben uitgevoerd.

Is misschien het ontwerp te kostbaar? Ook dit kan zoo niet zijn. Aannemende, dat de lengte van het bassin slechts even groot worde als de dam te Onrust, ongeveer 2000 meters en een breedte van 1000 meters, dan is voor het bassin noodig 6000 meters dam. De dammen te Onrust moeten liggen in diepten van 0 tot 6 of $6^1/_2$ vademen, die van het bassin van 0 tot $4^1/_2$

of 5 vademen. De inhouden van de diepste deelen staan dus nagenoeg tot elkander als 3 tot 2; dat is: een lengte dam te Onrust heeft gelijken inhoud met anderhalve lengte dam van het bassin, 2000 meter te Onrust gelijken inhoud met 3000 van het bassin, bij gelijkblijvende diepten. Bij verminderde diepte wordt deze verhouding ongunstiger voor het bassin. Blijkbaar is dus voor het laatste veel meer materiaal noodig. Bedenkt men daarbij, dat de dammen op de reede van Batavia, omdat zij aan veel meer zee zijn blootgesteld, zwaarder moeten zijn en dat in het bassin veel uitgediept moet worden, dan zal het wel duidelijk zijn, dat de haven bij het oosterhoofd veel meer moet kosten dan die bij Onrust.

Is het bouwen van het bassin reeds veel kostbaarder, nog meer zal het onderhoud 't zijn. Er schijnt geen grond te kunnen bestaan om te veronderstellen, dat de haven te Onrust zal aanslibben, of, al geschiedt dit, zal het eeuwen duren vóór de diepte van $6^1/_2$ tot $4^1/_2$ vadem is terug gebracht. Er is daarentegen, — zoo de natuur gebleven is wat zij gedurende de laatste halve eeuw was, — zekerheid, dat het bassin te Batavia niet dan met groote kosten op de noodige diepte te houden zal zijn.

In het bassin, hoe voorzichtig men ook zij, zullen de schepen telkens hun voorsteven stooten, de kaden, vooral de hoofden aan de monding beschadigen; te Onrust kunnen zij, zelfs onvoorzichtig zijnde, dat niet doen. De dammen van het bassin liggen bloot voor alle zeeën, en de hoofden van de tegenwoordige haven hebben geleerd welke schade daardoor veroorzaakt kan worden; de dam te Onrust is voor bijna alle zeeën, althans voor de meest schadedoende, gedekt.

Onbetwistbaar, is het meer dan tijd, dat eindelijk de handen aan het werk worden geslagen, om de eerste handelsplaats van Indië een doelmatige haven te verzekeren. Te lang heeft men reeds gedraald en wij meenen te weten, dat dit niet alleen aan de schrielheid van het opperbestuur, maar tevens aan de loomheid van de Indische regering is te wijten. Reeds vóór jaren werden van haar voorstellen uitgelokt om Onrust aan den vasten wal te verbinden, die, vergissen wij ons niet, nimmer door haar werden ingediend. Thans schijnt er één tijdperk van handelen aangebroken te zijn, en voor zoo ver de tegenwoordige gouverneur-generaal Loudon daartoe in 't algemeen de impulsie geeft, willen wij hem den lof niet bedillen welke den landvoogd toe-

komt. Maar de mannen, die zijn fermen wil uitvoeren, moeten daarom nog niet gesteund worden in onberaden maatregelen welke zij den gouverneur-generaal voorleggen.

Het opperbestuur besluite daarom, niet het bouwen der haven voor Batavia uit te stellen; maar de noodige fondsen op de Indische begrooting te brengen alleen vóór het ontwerp dat bevoegde deskundigen aanwijzen als het beste voor de groote scheepvaart en dus per se voor den handel te Batavia. Wij twijfelen niet dat, in dit geval, het ontwerp Onrust zal aangewezen worden.

Den Haag, 1 juli 1872. Δ.

VARIA.

Het beruchte artikel, bij wijze van protest, in het Militair Tijdschrift geplaatst, tegen de beschouwingen van den generaal van Swieten over de afschaffing der rietslagen bij het Indische leger, heeft hier algemeen fiasco gemaakt. Het is niets meer dan een mislukte poging om den indruk, welke die beschouwingen op ons intelligent publiek hadden gemaakt, uit te wisschen. Ook al was de vorm een beschaafde pen waardig geweest, zou het doel: „ophemeling van den rietstok" toch niet zijn bereikt. Sedert de afschaffing van de rottingslagen als policiestraf voor inlanders, is men meer en meer tegen ligchamelijke kastijding der soldaten geprononceerd en meent men, dat de tijd is aangebroken om het Indische leger die vernedering te sparen.

Maar hetgeen het beruchte „protest" vooral afbreuk doet, is de onedele toon welke de schrijver aanslaat tegen een man als de generaal van Swieten, een sieraad van het Indische leger, wiens naam aan zoo vele roemrijke wapenfeiten van dat leger onvergetelijk is verbonden en die, ofschoon een tiental jaren van Indië verwijderd, een te goede reputatie heeft achtergelaten, om het publiek niet in te nemen tegen de hatelijke insinuatien en de ruwe aanvallen van den schrijver in het Militair Tijdschrift.

Men houdt 't er voor, dat het artikel óf het werk is van een meer gedienstigen dan handigen pennevoerder, die gemeend heeft den tegenwoordigen kommandant van het leger, voorstander der rietslagen, te believen; óf geïnspireerd is door dien kommandant zelf, aangezien het Militair Tijdschrift wordt uitgegeven onder toezicht en met goedkeuring van den chef van den staf.

Wat hiervan zij, veel meer dan de opinie van den steller of de stellers drukt 't niet uit, en met het oog op de tegenwerking welke een hoogst wenschelijken maatregel, de afschaffing der rietslagen bij het Indische leger, sedert 1866, in Indië bij enkele opperofficieren en hun vlijers ontmoet, is het niet ondienstig daarop de aandacht van uwe Nederlandsche lezers te vestigen.

Batavia, mei 1872. J. C.

In februari 1848, toen ik, als assistent-resident van Mandheling en Angkola, mijn intrede in dat land deed, maakte de toestand waarin de bevolking verkeerde, op mij een hoogst treurigen indruk. Hoe dat land er destijds uitzag, heeft een mij onbekend schrijver, in niet te donkere kleuren, afgeschilderd in een artikel, opgenomen in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaargang 1857, I, bl. 164—165.

De toestand der vrouw was er beklagenswaardig. Zij werd door haren man, die voor haar de djoedjoer (bruidschat) had betaald, behandeld als een lastdier. Slechts een enkel staaltje van de wijze hoe met het zwakke geslacht werd omgesprongen.

De gouvernements-koffiepakhuizen, natuurlijk kosteloos door de bevolking gebouwd, lagen op een afstand van 10 Sumatrasche palen mijner woning. Reed ik er nu 's morgens ten zes ure heen, dan waren honderde vrouwen, vele met haar kinderen en zuigelingen bij zich, bezig om de grashalmen uit den weg te peuteren en eigenlijk den weg te bederven. Natuurlijk waren zij, midden in den nacht, gedwongen geworden daarvoor hare woningen te verlaten.

Ik zag dat tot mijn niet geringe verbazing, en verbood alle werkzaamheden aan wegen zonder mijn speciale bevelen. Wijders verbood ik allen arbeid voor den publieken dienst door vrouwen. Ik wijzigde de tot dus ver gevolgde manier van betaling voor het koffieproduct aan de pakhuizen: de vrouwen en kinderen, die koffie kwamen brengen, ontvingen daarvoor persoonlijk den inkoopprijs. Regelen tot bescherming der vrouw tegenover willekeur werden, in overeenstemming met de hoofden, genomen. Het verbod, dat de vrouw van den kleinen man zich niet naar welgevallen mocht kleeden, werd opgeheven. Scheiding, ook

zonder terugbetaling van den bruidschat, werd aan de vrouw toegestaan wanneer daartoe wettige redenen bestonden. — Ofschoon andere maatregelen tot verbetering in 't algemeen, zoo als doelmatiger inrichting der woningen, het toekennen van behoorlijke erven aan den geringen man, daartoe ongetwijfeld hebben bijgedragen, meen ik voornamelijk aan de verbeterde positie die de vrouw in Mandheling en Angkola begon in te nemen, de zoo enorme ontwikkeling van dat land te mogen toeschrijven.

Ik spreek van enorme ontwikkeling en mag toch deze woorden bezigen, wanneer men mij, onder dagteekening van 3 april jl., schrijft:

„Wat Mandheling betreft, ik geloof gerust te kunnen zeggen, „dat het vooruitgaat. De Mandhelinger is niet bang meer om „naar Padang te gaan; maar reist zelfs naar Batavia en Singa„pore, om handelsgoederen te halen. De koffieproductie neemt „in Groot Mandheling, wel is waar, van lieverlede af; maar de „uitvoer van rijst, klappers en olie is daarentegen ontzaggelijk „toegenomen. Naar een matige berekening, voert men van Groot „Mandheling wel honderd duizend picols rijst per jaar uit."

Deze regelen zijn geschreven door een Battah. Hem te noemen is bijna overbodig: het is Willem Iskandar, onderwijzer te Tanah Ratoe, thans met Europeesche gouvernements-ambtenaren gelijk gesteld, nadat hij het examen als zoodanig met goed gevolg had afgelegd.

Ofschoon de jaarlijksche koffieproductie, gedurende mijn bestuur, verachtvoudigde, mag ik toch zeggen dat vooral de rijst- en klapperkultuur steeds mijn meeste belangstelling gaande hield. Waterleidingen werden aangelegd en duizenden bouws nieuwe rijstvelden in kultuur gebracht. Honderd duizenden kokospalmen werden bij de nieuwe woningen en in afzonderlijke tuinen geplant, en nauwlettend werd het onderhoud van het jonge plantsoen gadegeslagen. — Thans plukt men hiervan de vruchten.

Mandheling en Angkola bezit prachtige gronden voor de koffie-kultuur. De particuliere industrie zou daar een veld voor hare werkzaamheid vinden, gelijk men zich hier moeielijk kan voorstellen. Reeds in Indië heb ik herhaaldelijk er op gewezen, dat de koffie-kultuur bij uitnemendheid geschikt is voor den particulieren ondernemingsgeest in Oost-Indië. Hebben wij eenmaal particuliere landelijke ondernemingen in de Battahlanden, dan zal de stoutste verbeelding zich niet kunnen voorstellen wat daar

verder te doen valt; want de bodem, rijk aan lood, ijzer, koper, goud en hoogst waarschijnlijk steenkolen, zal er met groot voordeel kunnen worden geëxploiteerd. Spoedig zal men een karreweg aanleggen van den Goenong Merapi over Terkola naar Aijer, zoodat de honderden karren zonder overlading naar Natal (Westerstrand) kunnen doorrijden. Is eenmaal de particuliere industrie gevestigd, dan zal tevens, spoediger dan men nu denkt, zich de behoefte aan een spoorweg doen gevoelen. En dit is nu een land, aan welker ontwikkeling men, dertig jaren geleden, wanhoopte!

Ik heb de vrijheid van den individu reeds als ambtenaar gehuldigd. Ik heb daarvan de schoonste resultaten gezien, en, daarentegen, van den „ontzettenden dwang," waarvan ik ook getuige ben geweest, niets dan ellende waargenomen.

En nu vraag ik, of het te verwonderen is, dat ik, ook op koloniaal gebied, mij liefst een liberaal, echter geen radicaal, hoor noemen.

Den Haag, 25 juni 1872. A. P. GODON.

Het is bekend, dat de koloniale statistiek, of liever de statistiek van Aziatische landen en volken, sedert Internationaal-Statistische congressen worden gehouden, voor de eerste maal op het congres, hetwelk in het najaar van 1869 te 's Gravenhage plaats vond, is behandeld geworden. Tot dus ver waren de programmen der gouvernements-statistici beperkt gebleven tot Europa en Noord-Amerika. Aan de Nederlandsche regering komt de eer toe, den beperkten horizont waarin de cijfergeleerden zich vermijdden, verruimd te hebben, door aan de Staats-commissie, die het congres had te organiseren, koloniale leden toe te voegen belast met de voorbereiding der werkzaamheden voor de vijfde afdeeling (koloniale statistiek).

Die leden kweten zich van hun taak op een wijze die de algemeene goedkeuring wegdroeg, en de debatten in de vijfde afdeeling, door hun voorloopig verslag ingeleid, behoefden niet onder te doen voor die der overige afdeelingen. Behalve door Portugal, dat in 't geheel niet op het congres was vertegenwoordigd, werd aan die debatten deelgenomen door gedelegeerden

van alle koloniale staten en voornamelijk door die van Engeland. Uit de behandeling der koloniale statistiek vloeide van zelf de wensch, dat zij op de programmen der toekomstige congressen niet meer zou ontbreken. Overgebracht van de vijfde afdeeling, door den rapporteur, den heer van Soest, in de algemeene vergadering van 11 september, werd die wensch algemeen toegejuicht, zoodat men met grond mocht verwachten, dat voortaan daaraan zou worden tegemoet gekomen.

Wij vernemen thans, dat op het programma van het Internationaal-Statistisch congres, hetwelk in de maand augustus aanstaande te St. Petersburg zal plaats hebben, de statistiek van Aziatische landen en volken weder niet voorkomt. Dit verzuim is des te vreemder, in de eerste plaats, omdat het Russisch grondgebied zich over een aanzienlijke oppervlakte in Azië uitstrekt en het Russisch gouvernement rechtstreeks belang heeft bij de toepassing der statistiek op Aziatische volken. In de tweede plaats moet het bevreemding wekken, dat het Nederlandsch gouvernement, dat, overeenkomstig de aangenomen usantie, St. Peterburg heeft aangewezen voor het eerstvolgende congres, niet tevens de Russische regering op het belang der voortdurende behandeling van de koloniale statistiek heeft opmerkzaam gemaakt.

Verder schijnt het, dat ons gouvernement het voornemen heeft om slechts een enkel officieel gedelegeerde, die zich niet met koloniale statistiek heeft in te laten, naar het aanstaande congres te zenden. Dat die statistiek geen bepaalden vertegenwoordiger waard zoude zijn, kan toch van onze zijde moeielijk beweerd worden, nadat de regering zelve haar op het congres te 's Hage zóó vooruit geschoven heeft. Ook het stilzwijgen van het programma geeft geen voldoenden grond voor het niet benoemen van een koloniaal gedelegeerde. Op het progamma van het laatstgehouden congres was de statistiek van het onderwijs vergeten. Desniettegenstaande hebben de ministers van onderwijs uit verschillende landen toch speciale gedelegeerden naar het congres afgevaardigd, die op het behandelen van de statistiek van het onderwijs hebben aangedrongen, en, zoo wij meenen, niet zonder vrucht voor de toekomstige behartiging van dat onderdeel der statistiek.

De statistiek van Aziatische landen en volken is oneindig meer dan een onderdeel der algemeene statistiek. Zij betreft een oppervlakte en een zielental grooter dan dat van geheel Europa.

De verwaarlozing daarvan ontneemt aan de wetenschap een belangrijken schakel, zonder welke onze kennis van landen en volken zeer onvolledig blijft en de richting, waarin de wetenschappelijke geest op een gebied van dadelijk publiek nut zich beweegt, niet van eenzijdigheid valt vrij te pleiten.

Een koloniaal gedelegeerde zou te St. Petersburg voor de koloniale statistiek met even veel vrucht werkzaam kunnen zijn als de speciale gedelegeerden voor de statistiek van het onderwijs dit blijkbaar zijn geweest te 's Gravenhage. Wij zijn zoo vrij den minister van koloniën, die dit meer bijzonder aangaat, daarop opmerkzaam te maken.

Zij, die nog twijfelen aan de noodzakelijkheid der spoorwegen op Java, doen wel de cijfers te overwegen, welke te vinden zijn in het onlangs bekend geworden verslag der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij over de exploitatie der lijn Samarang-Vorstenlanden gedurende het jaar 1871.

Over gemiddeld $145^1/_2$ kilometers in exploitatie werden vervoerd: 65,484 ton goederen, of 1 millioen 91,400 picols. Onder die goederen komen voor: 11,731 ton (195,000 picols) suiker; 6,114 ton (ruim 100,000 picols) koffie; 4,347 ton (72,000 picols) rijst en padi; 7,479 ton brandhout; 8,115 ton hout en houtwerken; 13,981 ton steenen; 1,365 ton gezouten visch.

De opbrengst van het goederen-vervoer bedroeg *f* 723,000, een cijfer waarvoor stellig met de vroegere transportmiddelen niet eens de helft van de thans getransporteerde producten zou zijn vervoerd. Dat mindere vervoer zou aanzienlijke inspanning van menschen en trekdieren hebben vereischt, waardoor vele personen aan den landbouw onttrokken zouden zijn geworden en den voor den hoofdtak van nijverheid zoo belangrijken veestapel groot nadeel zou zijn toegebracht. Daarbij komt de meerdere veiligheid voor de vervoerde goederen. Vroeger zou daarvan minstens 10 pCt. zijn te loor gegaan door zorgeloosheid, beschadiging enz. Thans worden zij integraal afgeleverd aan de bestemmingsplaats, zoo als zij aan de plaats van afzending zijn ingeladen. Op den spoorweg zijn zware stukken vervoerd naar het binnenland, die met de voormalige transportmiddelen nooit hadden kunnen vervoerd worden. Dit is namelijk het geval ge-

weest met de machineriën voor de nieuwe suikerfabriek Karang Anjer en voor de bestaande onderneming te Tjepper. Reeds is bekend, dat het vervoer van steenen uit de groeve naar de havenwerken van Samarang eerst door den spoorweg is mogelijk geworden.

Wat echter de spoorwegen voor de Javanen zijn, blijkt nog sprekender uit het personen-vervoer. Dat vervoer bracht op ƒ 241,500. Het getal kaartjes aan reizigers verkocht bedroeg:

2,751	eerste	klasse of	0,9	pCt.
16,163	tweede	„ „	5,1	„
295,235	derde	„ „	94,0	„
314,149			100,0	pCt.

Bijna 300,000 inlanders maakten gebruik van den spoorweg over een traject van nauwelijks 145 kilometers. Op het klein gedeelte der lijn Batavia-Buitenzorg dat tot dus in exploitatie is, in het grootste centrum der Europeesche bevolking, was de verhouding der inlanders tot de Europeanen nog aanzienlijk. Immers van de 129,604 vervoerde personen waren:

4,946	eerste	klasse of	4	pCt.
24,945	tweede	„ „	19	„
99,713	derde	„ „	77	„
129,604			100	pCt.

En dan zijn in Nederland nog geletterde theoristen, die durven beweren, dat spoorwegen voor de Javanen niet noodig zijn!

Met genoegen vermelden wij, dat ook in 's Gravenhage de aldaar gevestigde „Indische ouders, voogden en kinderen," volkomen gerechtvaardigd zijn, tegen de dwaze aantijgingen van het bestuur der Hoogere Burgerschool. In den Haagschen gemeenteraad zijn de verwijten van den directeur en de commissie van toezicht door verschillende raadsleden ten sterkste afgekeurd en geen enkel lid heeft zich verstout voor de beweringen van beiden in de bres te springen. In een daarop gevolgde vergadering van geachte Haagsche ingezetenen, is de sympathie der burgerij voor de Indo-Nederlanders zoo mogelijk nog krachtiger uitgekomen en is door bevoegde beoordeelaars de aandacht op de ware oorzaak van den slechten toestand der Hoogere Burgerschool gevestigd, namelijk het onverantwoordelijk beheer en de onbekwaamheid van den directeur.

De zaak is daarop in handen gesteld eener gemengde commissie, met opdracht om de noodige stappen te doen tot het bekomen der vereischte verbeteringen in het bestuur der school. Zij heeft dus haar speciaal Indisch karakter verloren en wordt thans een zuiver Haagsche gemeente-zaak.

Wij, voor ons, hebben haar niet meer te volgen. Alleen zij ons nog de aanmerking veroorloofd, dat, indien, zoo als thans is te verwachten, de Hoogere Burgerschool zoodanig wordt gereorganiseerd dat zij voortaan met de inrichtingen in andere steden kan wedijveren, de Hagenaars dit te danken zullen hebben aan de „Indische ouders," die blijkbaar meer belang stelden in de goede opvoeding en opleiding hunner kinderen en pupillen, dan hunne berustende medeburgers, die nimmer Indië bezochten. Juist het omgekeerde van hetgeen van wege dé in het nauw gebrachte bestuurders der school, tot algemeene ergernis der Haagsche burgerij, werd beweerd.

Uit authentieke bescheiden, en waar deze ontbraken, uit gissingen, blijkt, volgens het Nieuws van den Dag, dat het verbruik van koffie in Europa en Amerika bedroeg gedurende:

1838	3,000,000	centenaars.
1843	4,500,000	„
1848	5,000,000	„
1867	7,500,000	„
1871	9,000,000	„

Het verbruik gedurende 1871 was aldus verdeeld:

ongeveer	2,000,000	ctnr.	in 't Duitsche Rijk,
„	1,000,000	„	„ Frankrijk,
„	500,000	„	„ Oostenrijk en Hongarije.
„	850,000	„	„ Nederland en België,
„	400,000	„	„ Engeland,
„	150,000	„	„ Rusland,
„	200,000	„	„ Zwitserland,
„	400,000	„	„ Denemarken, Zweden en Noorwegen.
„	500,000	„	„ de landen aan de Middellandsche Zee.
„	3,000,000	„	„ Noord-Amerika.
te samen	9,000,000	centenaars.	

Volgens de rijkstabellen bedroeg het verbruik in:

het Duitsch Tolverbond: 1836 533,040 ctnr.; 1846 818,896; 1856 1,150,343; 1866 1,444,941; 1870 1,966,123.

Frankrijk: 1832 200,000 ctnr.; 1842 300,000; 1852 420,000; 1862 760,000; 1869 1,000,000.

België: 1850 340,000 ctnr.; 1856 362,000; 1867 437,000; 1871 500,000.

De Vereenigde Staten en Californië: 1863 800,000 ctnr.; 1864 1,090,000; 1865 1,280,000; 1866 1,600,000; 1867 2,030,000; 1868 2,230,000; 1869 2,430,000; 1870 2,810;000; 1871 3,170,000.

De ondervinding leert dus, dat het verbruik van koffie aanhoudend toeneemt. Die vermeerdering bleef even sterk, of de prijzen hoog of laag waren. De koffie is een volksdrank geworden, de lievelingsdrank van armen en rijken.

Zoo de prijs der koffie eens 20 cent steeg, zou dit in den handel een ongewoon gewichtige gebeurtenis zijn, doch op het verbruik zou zulk een verhooging in 't geheel geen invloed uitoefenen. In Nederland bijv. wordt per hoofd 10 pd. koffie jaarlijks verbruikt, d. i. 60 pd. jaarlijks voor een gezin van 6 personen. Zoo het pd. dus 20 ct. duurder werd, zou zulk een gezin jaarlijks *f* 12 meer moeten betalen, of ongeveer $3^1/_2$ ct. per dag; voor zulk een gering hooger bedrag zou wel niemand, ook de armste niet, zich in het drinken van koffie beperken.

Dat in verschillende landen het verbruik nog zeer kan toenemen, blijkt uit den volgenden staat van het koffieverbruik per jaar en per hoofd: Frankrijk $2^1/_2$, Duitschland 5, Amerika 8, België $8^1/_2$; Nederland 10 à 12 pond ($^1/_2$ kilo).

Wat de productie aangaat, blijkt het dat de grootste bekende koffieoogsten vallen in de jaren 1867 tot 1870. In alle landen waar de koffieteelt op groote schaal plaats vond, was de weersgesteldheid in deze periode bijzonder gunstig voor rijke oogsten. Bovendien was men door hooge prijzen (goed ordin. Java kostte in Nederland van 1861 tot 1867 44 tot 46 ct.) er toe gebracht om in Santos, Ceylon, Voor-Indië, Costarica en Guatemala de teelt aanmerkelijk uit te breiden. Tengevolge daarvan was de aanvoer in de landen der productie, vooral in 1868 op 1869 zoo aanzienlijk, dat op de zeeplaatsen de voorraad in pakhuizen sterk vermeerderde, en men allerwege begon te vreezen dat er overproductie bestond. De prijzen liepen sterk terug; goed ordin. Java bereikte october 1869 in Nederland het laagste standpunt,

namelijk $31^1/_2$ ct. Doch spoedig herstelde zich het evenwicht door de buitengewoon snelle toeneming van het verbruik in Noord-Amerika in verband met het geregeld toenemend verbruik in Europa.

De voorraad in entrepôt in Europa, die in november 1869 het nog nooit gekende bedrag van 2,300,000 ctnr. had bereikt, was tegen het einde van 1871 weder tot 1,600,000 ctnr., dat is tot het normale cijfer teruggebracht.

Het gemiddelde bedrag der productie gedurende de laatste vijf jaren is als volgt:

Brazilië voerde van Rio uit: in 1867 2,584,493 balen; 1868 2,200,438; 1869 2,513,595; 1870 2,107,666; 1871 2,353,713, — dus gemiddeld 2,350,000 balen. Daarbij 500,000 balen van Santos en Bahia geeft 2,850,000 balen, en deze à 70 kilo gerekend, geeft circa 4,000,000 ctnr. als de gemiddelde jaarlijksche productie van Brazilië.

Nederl. Indië heeft in de laatste 5 jaren te samen 5,436,695 balen geleverd, dat is gemiddeld 1,087,000, en deze à 60 kilo geeft circa 1,300,000 ctnr. per jaar.

Ceylon leverde in de laatste vijf jaren 4,745,000 ctnr. of gemiddeld 949,000 ctnr. per jaar.

Met inbegrip van de kleinere productielanden geven de laatste jaren de volgende gemiddelde productie:

Brazilië	4,000,000	ctnr.
Nederl. Indië	1,300,000	„
Ceylon	949,000	„
Voor-Indië en Manilla	400,000	„
Domingo	400,000	„
Laguayra en Maracaibo	325,000	„
Costarica en Guatemala	200,000	„
Portorico en Jamaica	80,000	„
Mocca, Africa enz.	100,000	„
te samen	7,754,000	ctnr.

Hierboven is reeds gezegd, dat het koffiegebruik op 9,000,000 ctnr. berekend wordt, zoodat de tegenwoordige stand der cultuur, genomen naar de gemiddelde opbrengst der laatste 5 jaren met zeer rijke oogsten, daarin niet meer voorzien kan, hetgeen bovendien ook bewezen wordt door de vermindering der voorraden in entrepôt.

Het verbruik is dus de productie boven het hoofd gegroeid.

De hooge prijzen die hieruit moeten voortvloeien, zal het aanleggen van nieuwe koffieplantingen veroorzaken, doch, behalve dat dit met groote moeilijkheden gepaard gaat, beginnen nieuw aangelegde koffie-plantages eerst in het 5e jaar een normale opbrengst te leveren; er zullen dus verscheidene jaren moeten verloopen eer de sterkere productie met het gebruik in evenwicht zal gekomen zijn.

In de jaren 1867—1870 was, zoo als we zagen, in alle productielanden de weergesteldheid buitengewoon gunstig voor goede oogsten; daarentegen was de opbrengst van den oogst in 1871 door de ongunstige weergesteldheid aanzienlijk minder. In het geheel wordt in 1872 een mindere aanvoer van 2,000,000 ctnr. verwacht.

Neemt men nu aan, dat door beperking van den voorraad bij den verbruikshandelaar, de helft van dit tekort te dekken is — een zeer onwaarschijnlijk geval echter — dan blijft er nog steeds 1,000,000 ctnr. tekort. Het verbruik zal dus belangrijk moeten verminderen; doch, zooals wij reeds vroeger zeiden, dit kan alleen een gevolg zijn van buitensporig hooge prijzen. Toen verleden herfst de eerste berichten van kleine koffieoogsten bekend werden, was men in den geheelen koffiehandel ernstig op hooge prijzen bedacht.

Zooals gewoonlijk in zulk een geval, heeft men op de eerst voor 1872 geldende omstandigheden voor een deel geanticipeerd. Tot den kleinsten winkelier voorzag ieder zich voor verscheidene maanden; de prijzen van goed ord. Java stegen dan ook in Nederland van augustus tot december van 36 tot 42 cts. Terwijl de kleinhandelaar zich in den herfst goed voorzien had, vond de grossier gedurende den winter en het voorjaar slechts flauwen aftrek; hij kocht dan ook aan de zeehavens slechts het noodzakelijkste. Daardoor was er geen afzet, de ondernemingslust verflauwde en de prijzen liepen terug van 44 c. voor goed ord. Java in februari, tot $41^1/_2$ c. in april.

Na april is het weer beter geworden, schoon de normale afzet nog niet weder begonnen is. De voorraden bij kleinhandelaars en grossiers in den verbruikshandel loopen echter ten einde.

Ongekend kleine aanvoer in de periode van mei tot october aan de eene, uitgeputte voorraad in den verbruikshandel aan de andere zijde beloven aan goed gedreven koffie-ondernemingen de gunstigste kansen.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië,

DOOR

GREINER.

Wien het geluk te beurt viel, de, voor ons, bewoners van het Noorden, zoo merkwaardige Indische eilanden te bezoeken, zal ongetwijfeld met genoegen zich de verschillende indrukken voor den geest roepen die de natuur en de bewoners dier streken op hem hebben gemaakt.

Alles wat hij daar zag, was voor hem nieuw, vreemd, merkwaardig. Welk een heerlijk panorama vertoont zich, reeds terstond, bij het invaren der straat Sunda, aan zijn blikken! Links verheffen zich de kruinen van Sumatra's bergen, eeuwigdurend met het heerlijkste groen van top tot teen uitgedoscht; rechts, het bevallige, zoo rijkelijk gezegende Java. In het midden, de heerlijk golvende waterstraat, opgesmukt met rijk beladen, elkander kruisende schepen; en boven dit alles, gelijk eën wachter, de schoone kegelvormige berg Krakatoe!

Te midden van dit verrukkelijk schouwspel wordt de aandacht al spoedig afgetrokken door een prauw, die met pijlsnelheid naar het schip roeit. Zij heeft een zoo nietig voorkomen dat men haar vóór een stuk drijfhout aanziet. De prauw nadert, een Maleier zit daarin; zijn zwart lang haar is met een doek omwonden; tusschen zijn dikke lippen kauwt hij, de, bij de Indiërs van beider kunne in 't algemeen gebruik wordende, pruim van fijn gesneden tabak, siriblad, arengnoten en kalk. De voorste tanden zijn afge-

veild, het gezicht is baardeloos, de neus plat en stomp, de zwarte oogen schijnen slim doch droomerig. Een aan flarden gescheurde buis van twijfelachtige kleuren, waarschijnlijk een geschenk van een voorbijvarenden Europeaan, hangt over zijn bruine schouders; de heupen zijn door den sarong bedekt, die bij de meeste Indiërs den rok, het voorschot en de broek vervangt; daarin bergt hij zijn kris of Maleischen dolk, zonder welk wapen men den bruinen man bijna nooit ontmoet. De borst, beenen en voeten zijn bloot; de handen zijn schoon gevormd en buitengewoon veerkrachtig; de voeten echter zijn plomp, hetgeen aan het blootvoetloopen moet worden toegeschreven; de teenen staan ver uit elkaâr; de Indiër weet er zich evenwel beter van te bedienen dan de Europeaan. Hij is een behendig boomklimmer.

De prauw is een uitgeholde boomstam, slechts twee voet breed en acht voet lang, en dobbert als een nootendop op het water. Onze halfgeciviliseerde roeier verstaat de kunst haar goed te besturen, zijn ligchaam volgt elke beweging, beiden schijnen als uit een stuk gemaakt en te samen vereenigd, gelijk een goed ruiter met zijn paard.

Onze Maleier is een koopman. In de prauw liggen eenige ananassen van een schoon geele kleur, van boven met grauwgroene scherpe bladeren; eenige papaias, verschillende ramboetangs, belingbings, pampelmoes, pisang, alles door elkander, alsmede eenige pakjes fijngesneden tabak in gedroogde pisangbladeren, van welke men overal in Indië zich bedient, even als van grauw papier in Europa.

Op den bodem der prauw schuilen eenige vischjes; verder naar voren een hoop kippen met de pooten aan elkander gebonden; aan het uiterste eind zit een aap neêrgehurkt en knaagt aan een pisang, zich van tijd tot tijd de huid krabbende en listig rechts en links kijkende, dan loopt hij wederom heen en weêr zoo ver zijn koordje dit toelaat; een bontroode loeripapagaai houdt hem gezelschap, op en neer vladderende en een krassend geluid makende.

Men gaat tot den koop en verkoop over. Een ieder verlangt met den nieuweling te spreken; maar dat is onmogelijk. De man, wiens mond met een pruim gevuld is, uit vreemdsoortige, geheel onverstaanbare klanken. Gelukkig zijn ze van tijd tot tijd met eenige Hollandsche of Engelsche woorden vermengd, die hij bij vroegere gelegenheid van voorbijvarenden heeft opge-

vangen en die hij, volgens den tongval zijner moederspraak, op een potsierlijke wijze uitspreekt.

Niettegenstaande alle hinderpalen, wordt men het over den koop eens. Een bevaren matroos, zoo mede de stuur- en bootsman, die bij vroegere reizen iets van de taal aanleerden, verrichten met gewichtige gebaren de functien van tolk. Men tracht elkander zoo goed of zoo kwaad als het kan te begrijpen, en wanneer 't bij onze zeelieden hapert, leggen zij een fermen knoop in de schaal, hetgeen partijen tot een accoord schijnt te brengen. Eindelijk begint men het gekochte te proeven. Een der passagiers bijt in de vrucht, doch de schil is bitter en wrang; hij trekt een scheef gezicht en wordt hartelijk door de aanwezigen uitgelachen. Intusschen bekreunt het schip zich met den heelen koop niet en vervolgt zijn koers. Onze Maleier houdt het met zijn riemen bij, tegelijkertijd zijn handel voortzettende, hetgeen hij niet beter zou hebben kunnen verrichten, indien hij zich op vasten bodem had bevonden. En inderdaad, hij maakte goede zaken, want, als men gedurende een langen tijd op het ruime sop heeft gevaren, is men aan het geld niet zoo zeer verknocht, en daarbij die verleidelijke, schoone vruchten!

Van lieverliede vertoont zich het strand, alwaar men eenige bamboehutten ontwaart tusschen dicht groen, waarboven de kokospalmen hun kroonen verheffen. Houdt een Europeesch ambtenaar of een militair detachement aldaar verblijf, dan wappert de schoone Nederlandsche driekleur van den hoogen vlaggenstok of wel ze hangt roerloos door de groote hitte. Naar dat strand roeit thans onze Maleier in volle vaart, en niemand denkt er aan in zijn schelp de ontscheping te verhaasten. Geen Europeaan, zal zich, dan bij uiterste noodzakelijkheid aan die ranke prauw toevertrouwen, ofschoon hij zonder vrees de groote Wereldoceaan met zijn schip doorkliefde, aan de Kaap weken lang de grootste stormen en hemelhooge golven trotseerde, in duistere nachten, wanneer het Sint-Elmesvuur spookachtig de toppen der ra's en masten verlichtte en de wind met een vreeselijk geluid door het touwwerk loeide.

Men is verbaasd over de groote behendigheid waarmede de bewoners van die eilanden het in de zwemkunst gebracht hebben. Vele voorbeelden zijn bekend, dat personen gedurende verscheidene dagen achtereen, op een stukje bamboe, op zee rondzwalkten en eindelijk nog gered werden. Mocht ook de prauw,

waarin onze Maleische koopman zit, omslaan, dit zoude hem geen vrees aanjagen. Dadelijk zwemt hij als een eend daarnaast, draait de prauw om en zwenkt het water er behendig uit, zoekt al zwemmende zijn drijvende en zinkende waren bijeen, brengt ze weder in zijn prauw, en, alvorens wij er van bewust zijn, zit hij wederom op zijn plaats met een kalmte als of er niets gebeurd ware en het niet der moeite waard is over zulke nietigheid te spreken. Immers, hij verliest niets daarbij en de tropische zon heeft spoedig zijn nat pakje gedroogd.

Hoe veilig de strandbewoners dezer streken zich in het water bevinden, daaromtrent kan het volgende, waarvan ik ooggetuige was, het bewijs leveren.

In het najaar van 1846 maakte ik een reis van Batavia naar Soerabaja aan boord van een oorlogsbrik. Wij waren de straat van Madura binnengevaren en zeilden met een frisschen landwind, des avonds, naar de reede der laatstgemelde plaats. De geheele straat wemelde van groote en kleine prauwen en bootjes en vertoonde een woelig, afwisselend schouwspel. Een der prauwen met zeven personen bemand, kwam met die eigenaardige onverschilligheid die de Indiërs zoo eigen is, nabij den boeg der brik en werd overvaren. De matrozen die zich aan het voorste gedeelte van het schip bevonden, maakten ons al roepende dit voorval bekend; wij keerden onze blikken naar het kielwater en zagen de hoofden naar boven komen; in hunne nabijheid kwam ook een deel van de gezonken prauw uit de schuimende golven te voorschijn. Vlug als de visschen, schoten onze drenkelingen toe, draaiden de prauw om, zwenkten een gedeelte van het water uit, plaatsten zich wederom er in, schopten met hunne handen het er zich nog in bevindend water, uit, en, alvorens wij ons hadden omgekeerd of tijd hadden de sloep uit te zetten om hulp te verleenen, vervolgden zij weder hun weg.

Wil men weten op welke wijze deze natuurmenschen de kunst in 't zwemmen zoo voortreffelijk verstaan, men vertoeve slechts een wijl aan de oevers der rivieren. Daar ziet men honderden mannen, vrouwen en kinderen van elken ouderdom den geheelen dag door in het water duikelen. Zelfs de moeder brengt haar zuigeling mede om hem het genoegen van het bad te verschaffen. Ik zag kinderen van 4 tot 6 jaar als eenden zwemmen.

Het eentoonige van den langen tocht, met de rivierboot, de

tambangan, van de reede van Soerabaja naar de stad, werd mij dikwerf aangenaam afgewisseld door de behendige toeren in het zwemmen en duikelen dezer kleine, naakte guiten. Geheele troepen kwamen uit de aan den oever gelegen kampongs toegesneld en verzochten om een cent, die zij uit het water wilden halen. Aanvankelijk was ik huiverig om aan hun gevaarlijk verlangen te voldoen. Zij voorkwamen echter mijn vrees door zich in den snelvlietenden, troebelen stroom te werpen, bleven eenigen tijd onder water en kwamen dan, in de nabijheid der boot, wederom te voorschijn om hun bede te herhalen. Ik wierp eenige geldstukken in het water. Als de meeuwen, stortten de stoute jongens zich in den stroom en verdwenen; slechts aan het opborrelen van het water kon men de plaats erkennen, waar zij zich op den bodem bevonden. Stuk voor stuk haalden zij uit den kleiachtigen bodem. Bij dit werk, ging het evenwel niet altijd zeer vreedzaam toe. Zij grepen elkander in de haren, en den vinder werd dikwijls zijn eigendom door den sterkeren afhandig gemaakt.

Een alle begrip te bovengaande behendigheid in het zwemmen en duikelen, zag ik op de reede van Singapore, waar de Fransche mailstoombooten aanleggen. Een troep jongens, tusschen de 6 en 12 jaren oud, zwemden langer dan een uur om het schip zonder het water te verlaten; zij praatten, speelden en kijfden met elkaar, lagen uitgestrekt op het water of hielden zich daarin staande. Het waren bedelaars die om een aalmoes verzochten. Wierpen wij hun een muntstuk toe, dan stortte de geheele bende pijlsnel in het diep. Het schoone, zuivere zeewater veroorloofde ons tot op den bodem te zien, en wel tot in een diepte van 40 voet. Het was inderdaad verrassend te bespeuren hoe de een den ander voorbijschoot, dan wederom ingehaald en verdrongen werd; strekte de een de hand uit om zijn vondst te grijpen, dan werd hij door zijn buurman weggeslagen, of zijn achterman trok hem bij de voeten terug. Zij grepen elkander bij de vladderende, lange haren, terwijl een heel kleine knaap soms van deze gelegenheid gebruik maakte om het muntstuk te grijpen, hetgeen hem weinig baatte; hij werd weder dadelijk aangegrepen en moest op den bodem de vangst aan den sterkeren afgeven. Zij kwamen dan wederom naar boven, legden zich uitgestrekt op den waterspiegel neêr om van den strijd uit te rusten, en zoo gingen zij een langen tijd voort zonder het

water te verlaten, want wij vermaakten ons met hun spel en wierpen rijkelijk toe.

De bewoners van den Indischen eilandengroep behooren grootendeels tot den Maleischen volkstam. Met betrekking tot de physische ontwikkeling, staan zij beneden het Kaukasische ras. De bewoners van Sumatra zijn de krachtigst gebouwde, voornamelijk die van het noordelijk gedeelte van dit eiland. Hun morelen toestand komt ook meer met dat der bewoners van het vaste land van Azië overeen, hetgeen met de overige inboorlingen het geval niet is.

Op Sumatra wordt het maleisch het zuiverste gesproken. Men vindt daar zeer bekwame goud- en zilversmeden. Palembang levert voortreffelijke verlakte voorwerpen en rottingtapijten.

Het vorstenhuis van Palembang, de dynastien van Atjeh en Deli beschouwen zich als afstammelingen van Alexander-de-Groote. Een legende verhaalt, dat deze veroveraar op zijn tocht in Indië, Sumatra bezocht en aldaar dit geslacht achterliet. Deze opvatting toont ons dat de geschiedenis van de noordelijke volken deze stammen niet onbekend moet zijn geweest.

Opmerkenswaardig is het, dat men onder deze meer ontwikkelde volkstammen, nog geheel ruwe en op een lagen trap van ontwikkeling staande horden vindt, namelijk de Battahs. Zij zijn verdeeld in een aantal radjas en leven gedurig in een arglistigen strijd onder elkander. Zij houden zich afgezonderd van hun buren en deze gevoelen weinig lust ze te onderwerpen, hetgeen men evenwel bij voorbeeld van het sterkere Atjeh had kunnen verwachten. Deze Battahs zijn nog de eenige menscheneters in Oost-Indië. Of ook de Alfoeren in de Molukken en de Dajaks in het binnenste en aan de westkust van Borneo, deze gewoonte zijn toegedaan, kan niet met zekerheid gezegd worden. Hoewel ik langen tijd onder deze beide stammen leefde, kon ik mij daarvan niet overtuigen. Waarschijnlijk gelooft men dit echter, omdat zoowel bij de Dajaks als bij de Alfoeren de gewoonte bestaat van het koppensnellen. De Battahs eten den overwonnenen; de Alfoeren en de Dajaks stellen alleen den schedel van den gedooden op prijs. Met den schedel betalen zij hun schulden; zij koopen daarvoor goederen en komen daardoor in

aanzien. Bij een huwelijksaanvraag speelt de schedel een groote rol, want voor hem die de meeste hoofden toonen kan, bestaat het vooruitzicht van te zullen slagen. Ook aanzien en eer is aan deze, in de met rook gevulde hutten, opgehangen tropheën, verbonden.

Ofschoon de Battah onder de cannibalen moet worden gerangschikt, zoo staat hij, wat zijn geest betreft, hooger dan zijn collega uit Australië; want, hoe gebrekkig ook, zoo bezit hij toch een regeringsvorm, met een koning aan het hoofd. De staatsaangelegenheden worden bestuurd volgens oude gebruiken en gewoonten. Het rijk heeft zijn vaste grenzen; de bewoners leven in gesloten plaatsen: de huizen zijn tamelijk goed gebouwd; de kleeding is voegzaam; goud- en zilversieraad is hun niet onbekend. Ook bezitten zij hun eigen schrift, dat nergens in den Archipel wordt teruggevonden. Men grift op gedroogde bladeren of op geprepareerde boomschillen. Het schrift begint in het midden, en gaat van boven naar beneden, vervolgens rechts, daarna links. Een dergelijk schrift zag ik in 1849 te Siboga, aan de westkust van Sumatra. Een mijner vrienden had 't als een zeldzaamheid van een Battah gekregen. Een Maleische schrijver, op het kantoor van den resident, maakte er een vertaling van in het maleisch, waarvan ik mij den inhoud niet meer kan herinneren. Het oorspronkelijk stuk kwam in handen van den secretaris van den hertog van Saksen-Weimar, die toen het commando over het Nederlandsch-Indische leger voerde.

De nood is geenszins de oorzaak dat deze volkstammen de anthropophagie zijn toegedaan, zoo als dit, onder bijzondere omstandigheden, met de Papoeas en Australiërs het geval is. De streken door de Battahs bewoond zijn vruchtbaar; de padi-kultuur is er bloeiend en, even als overal in Oost-Indië, is de rijst hun hoofdvoedsel. Alle soorten van tropische vruchten groeien er, eveneens de zoete patatten. De Battahs bezitten kippen, eenden, varkens, geiten, het Indische rund en den buffel. Ook hebben zij voortreffelijke paarden, die niet alleen schoon van vormen, maar tevens sterk gebouwd zijn. Deze paarden zijn door de Europeanen zeer gezocht en worden goed betaald. Geen zout wordt echter in dit zeer heuvelachtig land gevonden; het moet van de aan het strand gelegen plaatsen worden gehaald, waardoor de Battahs met de Europeanen in betrekking geraken.

Zij behoeven zich dus niet aan den gruwel van anthropophagie

schuldig te maken, wegens stiefmoederlijke behandeling van de natuur. De oorzaak schijnt in hun godsdienstige begrippen te liggen en op verschillende strafrechterlijke beschouwingen te berusten. Men verhaalde mij namelijk, dat de Battahs de gewoonte hebben hun eigen ouders te eten, wanneer deze door ouderdom niet meer in staat zijn om in hun onderhoud te voorzien; en de kinderen gelooven daarmede een heiligen plicht te vervullen. De ouders verzoeken zelfs hun kinderen om hen die laatste eer te bewijzen en wijzen hun lieveling aan die de slachting moet verrichten. Gevoelt de vader of de moeder dat de krachten hen begeven, dan gaan zij naar het nabij gelegen bosch en zoeken een bekende plant, die zij met beide handen aangrijpen en trachten te ontwortelen. Lukt het de plant met de wortel uit den grond te rukken, dan keeren zij naar hun gezin terug met het bericht, dat de tijd nog niet gekomen is, en zij volkomen in staat zijn in hun eigen behoeften te voorzien. Op deze wijze beproeven zij van tijd tot tijd hun spierkracht, tot dat het uur slaat dat zij de ongelukkige plant niet meer kunnen uittrekken. Zij kondigen dit hun familie aan en deze bereidt het treurfeest. Het slachtoffer wordt op een boomstam gezet; het houdt zich met de handen zoo lang daaraan vast tot dat de laatste krachten het begeven en het ligchaam ter aarde valt. De aangewezen lieveling snelt toe en vervult den gruwelijken plicht. Het ziellooze ligchaam wordt nu verteerd. De palmen der handen, de wangen en de ooren, worden als de smakelijkste lekkernijen beschouwd. Een ieder snijdt een stuk af; het vleesch wordt rauw gegeten, nadat het in een saus van Spaansche en zwarte peper, met bloed en zout, is gedompeld. De beenen worden begraven.

De schuldeischer kan zich met het vleesch van den schuldenaar betalen, wanneer deze niet bij machte is op een andere wijze zijn schuld te voldoen. Bij deze gelegenheid heeft natuurlijk geen feest plaats. Het is een gewone uitwinning. De lekkerste beeten worden het duurste betaald. De schuldeischer heeft de leiding van den verkoop. In 1850 zou een dergelijke gruwel plaats vinden, in de nabijheid van Paras. Deze zaak veroorzaakte den ambtenaar van het gouvernement zeer veel moeite. Hoe ze is afgeloopen, kan ik niet zeggen, daar ik intusschen de kust moest verlaten en later niet meer terugkeerde.

De Battahs zijn overigens goed ontwikkelde lieden; de mannen hebben de regelmatigste gelaatstrekken van alle Indiërs. De

vrouwen, die ik zag en die, volgens de Indische begrippen, boven de vijfentwintig jaar reeds oud beginnen te worden, waren echter leelijk. Niet alleen waren zij ligchamelijk verwaarloosd, maar ook met vuil bedekt. Deze arme schepselen ontbreekt het menschenrecht; het zijn lastdieren.

De gemoedelijkste van alle bewoners der duizende Zuid-Aziatische eilanden, zijn ongetwijfeld de Javanen. De natuur heeft ook liefdevol voor hun behoeften gezorgd. Welke schoone en heerlijke bergen en dalen! Welke voortreffelijke vlakten, getooid door vruchtbare akkers, door weelderige bouwgronden en weilanden! Oceaan en zeeën spelen verfrisschend om de kusten, zoowel ten zuiden, als ten noorden en westen. In den heeten middagstond, bedekken de dichtgegroeide boomen de hutten met hun altijd groenen lommer, terwijl de avonden door een balsemachtige koelte worden verfrischt. In dit Indische paradijs, in de lichtgebouwde bamboezen woning, onder de lispelende palmkroonen en de ruischende bladeren der pisangs, woont de bruine man, met vrouw en kinderen, rustig en zedig, in gezelschap van zijn geliefdkoosd tortelduifje, dat hem zijn rustlied kirt.

Hoe vreedzaam en gelukkig gevoelt men zich bij den Javaan! De menschen zijn goed en welwillend, indien zij maar eerlijk en rechtschapen worden behandeld. Ruim twintig jaar leefde ik in hun midden; nooit ontving ik een beleediging, en al mijn billijke wenschen kwamen zij met bereidwilligheid te gemoet.

De Javaan behoort niet tot de sterke gestellen. Zijn ligchaam is slank, ja zelfs teeder. Zijn voedingsmiddel bestaat hoofdzakelijk uit plantengewassen: rijst is zijn lievelingskost; een weinig zout en Spaansche peper mag er niet bij ontbreken. Hij vergast zich met een weinig gedroogde visch, en een stukje gedroogd vleesch. Trassi, uit garnalen en kleine zeevischjes toebereid, met gekookte rijst, is zijn geliefkoosd maal, doch hij is ook met rijst, zout en Spaansche peper te vreden. Rijst weten de Javanen voortreffelijk te kooken, die zij uit gedroogde pisangbladeren met de vingers eten, doch zoo fatsoenlijk dat het bijkans niet in het oog valt, en zelfs als voorbeeld ter navolging mag dienen. Wereldsche goederen hebben voor den Javaan die waarde niet welke de Europeanen er aan hechten. Menigmaal hoorde ik hem zeg-

gen: „Wij brengen niets mede bij onze geboorte, en nemen „niets mede wanneer wij geplant worden." Onder planten verstaat hij figuurlijk de begrafenis. Het huis van den echten Javaan heeft geen sluiting, want hij heeft geen schatten te bewaren; zelfs zijn rijstschuren zijn gebrekkig gesloten. Met grendels en sleutels maakte hem de listige Chinees en de gewinzuchtige Europeaan bekend.

De Javaan is zeker geen vijand van den Europeaan. Hij schenkt hem evenwel niet ligt zijn vertrouwen. Is echter iemand zijn vriend geworden, dan heeft hij zelfs zijn leven voor hem veil. Hiervan getuigen vele voorbeelden. Onze onvoldoende kennis der Javasche taal draagt er veel toe bij, dat onze wederzijdsche verhouding niet inniger wordt. Der Javanen aangeboren hoffelijkheid helpt echter menige klip te vermijden. Als een bewijs van verknochtheid en van vrijwillige zelfopoffering, die voornamelijk de Indische vrouwen den Europeanen toewijden, moge het volgende verhaal dienen:

In het begin van 1840 woedde op de westkust van Sumatra de Padrioorlog, een opstand der Mohamedaansche priesters tegen de Nederlandsche regering. De officier P. voerde het bevel over een klein fort in de binnenlanden. Hij had, zoo als dit in Indië de gewoonte is, een inlandsche huishoudster. Na hardnekkigen tegenstand bezweek het fort voor de overmacht. De woeste aanvallers lieten het kleine, dappere garnizoen over de kling springen, en schijnbaar ontkwam niemand den dood. De huishoudster van den luitenant P. vluchtte echter met haar zuigeling naar het nabijgelegen bosch, waar zij zich verborg tot dat de storm voorbij was en de opstandelingen zich hadden teruggetrokken. In het holle der nacht, keerde zij met haar kind terug, om haar ongelukkigen meester op te sporen en met zijn toestand bekend te worden. Zij vond hem bewusteloos, bedekt met wonden, onder zijn vermoorde kameraden liggen. Zij waschte zijn wonden en, na veel moeite, meende zij weder eenige teekenen van leven bij den geliefden Europeaan te bespeuren. Terstond besloot zij hem uit de gevaarlijke plaats weg te voeren en zoo mogelijk bij zijn vrienden te brengen. Maar hoe kon die zwakke, door honger en nood, gedurende het beleg uitgeteerde vrouw, met haar zuigeling, den bewusteloozen en zwaar verwonden man verbergen en wegvoeren? De plaats waar hij veilig zou zijn lag verscheidene dagen reizens ver, aan het strand; de regeringstroepen waren uit de

geheele landstreek verdreven; overal was de bevolking gewapend en het heele land in oproer; daarbij een tropische hitte, geen gebaande wegen, overal bruischende stroomen zonder bruggen. Maar de liefde waagt en bezint niet lang; zij handelt en dikwerf durft zij hopen, zelfs wanneer het verderf onvermijdelijk schijnt. Onze heldhaftige Indische vrouw laafde en troostte den dood zwakken meester. Aan haar borst droeg zij haar kind; op haar rug den ongelukkige. Zoo bracht zij hem in het nabijgelegen bosch, verbond zijn wonden en zocht voor hem eenig voedsel op. Over dag hielden zij zich schuil; alleen 's nachts konden zij in 't duister hun tocht vervolgen, hetgeen wederom met groote gevaren gepaard was, daar de tijgers de bosschen onveilig maakten. Niets deed haar echter den moed zinken. Acht nachten brachten zij op die wijze door, tot dat de luitenant P., die men vast geloofde tot de gesneuvelden te behooren, aan zijn vrienden werd overgeleverd. Een verdere goede behandeling genas zijne wonden volkomen. Het gouvernement beloonde hem voor zijn dapper gedrag. Hij, de man van eer, hield de redster van zijn leven hoog in waarde. In 1862 leerde ik deze merkwaardige vrouw kennen. Zij was toen bejaard en moeder van verscheidene kinderen, die den reeds overleden officier hun vader noemden.

Moed en buitengewone dapperheid in 't gevaar mag den Javaan niet betwist worden. Deze hoedanigheid stelt hem boven alle Indiërs. Hij veracht meestal listige hinderlagen, zoo als hij dit zeer dikwijls in de door hem gevoerde strijden bewees. Het grootste gedeelte van het leger in het Nederlandsch-Indische rijk bestaat uit deze getrouwe zonen. Zij leeren snel het soldatenleven en beschouwen dan hun nieuwen stand als hun toekomstig beroep. Zij zijn zeer aan hun officieren gehecht, volgen bereidwillig hun bevelen en zijn koelbloedig en dapper in het uur des gevaars. Hiervan kan de geschiedenis van de Indische oorlogen merkwaardige voorbeelden verhalen.

Niet alleen in den oorlog toont de Javaan zijn dapperheid; maar ook in zijn bosschen vindt hij dikwijls gelegenheid die deugd te beoefenen. Zelfs zijn stroomen bieden hem in den krokodil een waardigen kampioen aan.

In de bergen liggen nog duizenden tijgers in hinderlaag gereed om zich op hun prooi te werpen. Sluwheid, bloeddorst en een verbazende spierkracht zijn de wapens van dit gedierte. Vastberadenheid en de krist in de vuist, die van zijn tegenstan-

der. Een ieder die de heesche stem van den Javaschen tijger hoort, al zit hij achter de ijzeren traliën van zijn kooi, wordt door een rilling bevangen. Er ligt iets verschrikkelijks in dit vreeselijk geluid, dat het zenuwgestel aangrijpt en doet trillen. De vuurvonkelende oogen, de bloeddorstige gekromde uithangende tong, de witte scherpe tanden, de krachtige met ijzersterke nagels gewapende pooten, de ineengedrongen ledematen, die het dier in al zijn elastieke bewegingen gehoorzamen, duiden den koninklijken heerscher der woudbewoners aan. Een strijd met hem is een waagstuk op leven of dood. In de stilte der wilde natuur, geen hoop op redding, want de listige roover moordt niet dan wanneer hij zeker is zich met zijn prooi alleen te bevinden. De schouders beladen, alleen, in een ongunstige houding, ontmoet de Javaan, in het diepe, duistere woud, vaak „den heer der wildernis," zoo als hij zijn vijand noemt. Met een vluggen sprong, onder het uitstooten van een onder het geboomte kaatsend geluid, begint de aanval. Wee hem, die den moed ontzinkt! Hij is verloren; en in een oogenblik, likt de ruwe tong het bloed uit de doodelijke wond.

Menig braaf landman viel als slachtoffer en verdween, zonder dat men ooit zijn ijzingwekkend lot vernam; maar ook velen aanvaardden de worsteling met bewonderenswaardige koelbloedigheid. Welk een vreeselijk oogenblik! De beslissing duurt niet lang. Gewapend met het korte mes, staat de Javaan tegenover den sluwen, behendigen en gespierden aanvaller. Het drama is zonder getuigen; zelfs de dierenwereld ontvlucht, schuw, het strijdperk. Een huiveringwekkend tafereel, dat door geen beschrijving kan geschetst worden. Alleen den afloop leeren wij slechts in enkele gevallen kennen.

In 1858 was ik met de leiding van het militaire hospitaal te Malang belast, een streek in het oostelijk deel van Java, door menigvuldige tijgers bewoond. Om de arme bewoners, bij zware ziekten, geneeskundige hulp te kunnen bewijzen, liet ik in de nabijheid van het hospitaal een verplegingsgebouw oprichten, waarvan door de bevolking zeer veel gebruik werd gemaakt.

Op een morgen vond ik daar een man met een diepe wonde aan het been. Men had hem 's nachts uit zijn dessa overgebracht om hem aan mijn behandeling toe te vertrouwen. Naast hem zat zijn vrouw met haar drie kinderen, waarvan het jongste slechts eenige maanden oud was. De man heette Kromo Dongso,

was in de kracht van zijn leven, en woonde in een boschdorp aan de oostzijde van het Kawiegebergte. Hij behoorde tot dat Javasche ras dat onwillekeurig de aandacht trekt: flink van bouw, een schoon gewelfd voorhoofd, groote zwarte oogen, en zeer kalme gelaatstrekken.

De vrouw begon het gesprek: — „Help mijn man, Mijnheer; een tijger heeft hem gevaarlijk gebeten." En inderdaad zag het er met het linker been van Dongso zeer slecht uit. Van de dij tot aan de teenen was het hevig gezwollen, van boven tot onder gloeiend heet en vol pijn; uit de openingen der beten vloeide een brandige etter. Het deel was geheel bewegingloos, een hevige wondkoorts joeg het bloed door de aderen van den lijder; maar geen geluid van smart kwam over zijn lippen. De vrouw vertelde mij hoe het ongeluk had plaats gehad. Het was drie dagen geleden, dat Dongso met zijn vrouw, die haar zuigeling bij zich had, met het invallen van den avond, naar de dessa terugkeerden. Beiden zaten te paard. — De moeder met het kind op haar schoot reed vooruit, gevolgd op korten afstand door den man. Toen zij een eind wegs op het smalle aan beide zijden dicht begroeide pad van het bosch hadden afgelegd, bemerkte Dongso een grooten gestreepten tijger, den koningstijger, ten sprong gereed naar zijn vrouw. Het gevaar bemerkende waarin de zijnen verkeerden, wierp hij zich snel van zijn paard tusschen beide en, slechts met het korte mes gewapend, viel hij manhaftig den tijger aan. De strijd duurde lang. De tijger wilde zijn prooi niet prijs geven; hij keerde herhaaldelijk tot den aanval terug, maar moest telkens weder voor de messteken wijken. Eindelijk nam hij de vlucht. Gedurende den strijd was het paard met de vrouw en het kind op den loop gegaan; ook Kromo Dongso's paard was verdwenen, want in de nabijheid eens tijgers houden de dieren het niet lang uit. De zwaar verwonde man moest op de plaats blijven liggen tot dat zijn vrouw met hulp kwam, hetgeen spoedig gebeurde. Men bracht hem naar zijn hut; maar aangezien zijn toestand slimmer werd, zoo besloot men hem aan mijn zorgen toe te vertrouwen.

Het kostte veel moeite den dapperen Dongso te redden; maar voor zulk een braven man zijn geen zorgen en inspanning te groot. Na een welgelukte operatie, was hij in den tijd van zes weken van zijn wonden genezen en weder in het volle genot zijner gezondheid.

Java bezit ook zijn tijgerjagers. Een hunner, den heer Carolus Herman de la Bretonnière, had ik het genoegen persoonlijk te kennen. Geboren uit een Europeaan en een inlandsche vrouw, was hij grootendeels volgens de wijze der inboorlingen opgevoed. Hij was klein van ligchaamsbouw, van een tamelijk bruinachtige kleur en van zijn jeugd leed hij aan hevige aamborstige aandoeningen. Thans was hij bijna 70 jaar oud en oefende de gevaarlijke jacht sedert lang niet meer uit. Hij sprak, tenzij daartoe te zijn verzocht, nimmer over zijn avonturen. Hij velde, zoo als algemeen getuigd werd, over de honderd-en twintig tijgers. Hij liet de dieren op korten afstand tot zich naderen vóór hij ze neêr schoot. Nooit kwam zijn leven daarbij in ernstig gevaar.

De persoonlijke moed, den Javaan in groote gevaren zoo eigen, wordt door bijgeloof in bijzondere gevallen nog verhoogd, zoo als uit het volgende verhaal zal blijken.

In 1853 was ik, als militair en civiel geneesheer, gedetacheerd bij de steenkolenmijnen Oranje-Nassau in de Madapoeralanden, op de zuid-oostelijke kust van Borneo. Het grootste deel der mijnwerkers bestond, gelijk in Siberië, uit veroordeelden. Ieder eiland der Nederlandsche bezittingen leverde zijn contigent, zelfs Papoea-negers trof ik daar aan. Java, als het meestbevolkte eiland, leverde natuurlijk het grootste aantal, namelijk de ergste soort van misdadigers, die grootendeels tot de doodstraf waren veroordeeld. De man, van wien ik thans ga spreken behoorde tot de ergste soort van veroordeelden en was uit Java verbannen, om twintig jaar in de ijzers te werken. Zijn naam was Pa Pingsi. Daar hij zich goed gedroeg en overigens een bekwaam arbeider was, werd hem toegestaan in de nabijheid der gevangenis zijn eigen bamboehut te bewonen. Aan ontvluchten viel niet te denken, want in de ongebaande bosschen, te midden der wilde inboorlingen, zou hij ongetwijfeld van honger omgekomen, of, wegens de vastgestelde premie, teruggevoerd zijn.

Aan den voet van het etablissement stroomde de rivier Rio, in welke, naar Indisch gebruik, de veroordeelden gewoon waren zich te baden. Alhoewel deze rivier op de hoogte van Pengaran verscheidene dagen reizens van haar uitmonding in zee verwijderd is, en tusschen steenblokken stroomt, zoo vertoonden zich toch van tijd tot krokodillen die, zoo als bekend is, zich gewoonlijk aan de beneden-rivieren ophouden.

Wij, Europeanen, moesten de grootste voorzichtigheid bij het baden inachtnemen. De Indiër denkt er geheel anders over. Hij is overtuigd dat, wanneer de kaaiman door geen boozen geest bezeten is, hij voor den mensch niet gevaarlijk is; en zoo lang hij zulks niet toont, behoeft men hem niet te vreezen en mag men hem niet dooden.

Onze Pa Pingsi nam iederen morgen en avond zijn bad, zonder de geringste vrees voor den rivierroover. Op een morgen vond ik hem echter zwaar verwond in het hospitaal liggen. Geheele stukken vleesch waren van een zijner beenen gescheurd; overal zag men sporen van scherpe tanden; aan het dijbeen was hij erg verwond, zoodat hij geen voet meer kon verzetten. Hij zeide mij, dat hij 's morgens bij het baden met een kaaiman had gevochten. Verder sprak hij geen enkel woord en onderging de noodige operatiën met geduld. Ofschoon de kwetsuren bedenkelijk waren, zoo hadden de edeler deelen niet veel geleden en zijn Indisch gestel kwam hem daarbij te stade, want een volkomen genezing had snel plaats.

Bij het verlaten van het hospitaal, maakte ik Pa Pingsi opmerkzaam om in 't vervolg bij het baden iets voorzichtig te wezen, daar men algemeen in Indië gelooft, dat, wanneer men eens door een krokodil is aangevallen, men voorbestemd is onder zijn beeten te bezwijken. Pa Pingsi was van een tegenovergestelde meening. Hij verklaarde mij rondborstig: „Een van ons beiden „moet sterven, de kaaiman of ik. Ik weet, dat hij mij reeds „langen tijd vervolgt en mijn onverzoenlijken vijand is; als „zoodanig ken ik hem uit mijn geboorteplaats. Ook is hij oorzaak, „dat ik verbannen werd. Ik zal iederen dag, dat hij mij zoekt, „in de rivier baden; maar ik zal mijn krist medenemen, en „wanneer wij ons dan weder terug vinden, dan zal het zijn „een strijd op leven of dood."

Ik verdacht Pa Pingsi van grootspraak en geloofde niet dat hij woord zoude houden. Reeds was ik het voorval vergeten, toen ik, eenige maanden later, den man wederom in het hospitaal vond liggen, het geheele ligchaam bedekt met de sporen van een vreeselijken kamp. Hij was verzwakt door smartelijk lijden en door bloedverlies. Hij lag daar gelijk een lijk, met gesloten oogen. In de holte van den buik had hij een gapende wonde; de ingewanden waren verscheurd; de huid der ledematen was aan stukken en verscheidene spieren waren opengereten. De

man zag er erbarmelijk uit. Ik dacht dat het weldra met hem gedaan zou wezen.

Pa Pingsi had inderdaad zijn vreeselijken vijand niet willen ontwijken. Zij die hem gebracht hadden zeiden mij, dat hij dien morgen, bij het baden wederom den kaaiman had getroffen; dat deze hem in den strijd naar de diepte medegesleept had; dat de andere badende personen ijlings uit het water liepen, en Pa Pingsi, dien zij toch niet konden redden, voor verloren hielden; dat Pa Pingsi, na eenigen tijd, met den krokodil wederom boven water kwam en den dooden kaaiman naar de zandbank trok waar hij zich nog bevond. Pa Pingsi opende nu de oogen en voegde er bij: „Mijnheer, ik heb hem gedood; de zaak tusschen „ons beiden is nu uitgemaakt."

Na lang op het ziekenbed te hebben doorgebracht, verliet ook ditmaal Pa Pingsi het hospitaal volkomen genezen en ging voort zich zonder vrees te baden. Immers, hij was zich bewust dat zijn vijand van kant was gemaakt. Toen ik, in augustus 1855, de steenkolenmijnen verliet, leefde Pa Pingsi nog; hij was niet meer door een kaaiman lastig gevallen en versterkte zijn landslieden in hun bijgeloof.

Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam [1]).

Sawas, noch individueel, noch communaal, maar op eenige andere wijze bezeten.

Men kan die in drie soorten verdeelen: sawa-wakap; sawanagara, en sawa, aan leden van het dessabestuur toegewezen, om daaruit hun inkomsten te trekken (apanagevelden).

SAWA-WAKAP. — De sawa-wakap zijn in den regel bestemd tot onderhoud van een missigit of van hare geestelijken. In het laatste geval zijn zij in aandeelen verdeeld en bekomt de panghoeloe meestal een aandeel, dat eens zoo groot is, als dat zijner ondergeschikten. Echter trekken soms ook andere personen of inrichtingen de inkomsten van sawas, welke ten hunnen behoeve wakap zijn verklaard. Zoo bezitten twee hadjis in de dessa Pasisir oedik eenige sawas, welke van hun vader afkomstig zijn. In diezelfde dessa werden nog twee bouws sawa door een der sultans wakap verklaard ten behoeve der begraafplaats (astana) aldaar, met bepaling, dat de opbrengst gegeven zou worden aan pangeran Soengensaras, broeder van Moelana Hassan Oedin, die op de begraafplaats toezicht houden zou, en vervolgens aan alle zijn opvolgers in die betrekking.

Soms worden sawas tot zeker doel wakap gemaakt. Zoo bezit de dessa Kanari zes bouws sawa-wakap, die in vroeger tijd door den sultan bestemd zijn tot het geven van sedekas. Zij dragen den naam van kagoengan dalem. Er bestaat daarenboven een

[1]) Vervolg. Zie I, bl. 241, 364 en 460.

voorbeeld, dat een som gelds wakap gemaakt is, ten einde daardoor het gebruik van gronden te verkrijgen. Zekere hadji had een sawa in pand genomen voor *f* 100. Die som maakte hij wakap ten behoeve der missigit. De panghoeloe landraad beheert dien grond. Wanneer nu die sawa wordt ingelost, is deze verplicht de terugbetaalde som wederom tegen pand te beleggen.

De aanleg heeft plaats gehad door de geestelijken zelf of door particulieren. Bij aanleg door particulieren, werden zij wakap omdat de aanlegger daaraan die bestemming gaf of tengevolge van aankoop uit de kas der missigit. De sawa-wakap zijn buiten den handel. De aandeelen gaan p e r s e op den nieuwen titularis over. De geestelijken bewerken hun aandeelen persoonlijk of laten dit doen bij wijze van memaro.

Bij de Badoeis — die, gelijk men weet, geen sawas mogen aanleggen — heeft men bouwgronden, welke voor een godsdienstig doel worden bewerkt. Om laatstgenoemde reden kunnen ze in zeker opzicht als wakap beschouwd worden. Zij heeten hoema serang [1]) en bestaan uit drie plekken, elk van 4 ikets padi (200 roeden), welke jaarlijks worden aangewezen. De stam der Badoeis bewerkt ze gesamenlijk. Dit geldt ook voor het beplanten en oogsten. De opbrengst is bestemd om gebruikt te worden bij de slamatans op den dag der kawaloe, die driemaal 's jaars plaats heeft.

Ofschoon de sawa-wakap voor een bepaald doel zijn aangewezen, volgen zij niet altijd die bestemming. De dessa Troemboe bezat vroeger 8 bouws sawa kapanghoeloeän. Zij zijn van den eigenaar aangekocht met geld uit de kas der missigit en daardoor wakap geworden. De tegenwoordige regent van Serang heeft ze wederrechtelijk ten eigen voordeele verkocht. Dit voorbeeld doet de bevolking dier dessa beweren, dat zij dientengevolge ook gerechtigd is hare sawa-nagara te verkoopen, hoewel dit, gelijk wij later zien zullen, van beide soorten verboden is. De sawa-wakap der dessa Kanari, gelijk boven gezegd is, door den sultán bestemd tot het geven van sedekas, zijn mede in het bezit van dien regent. Daarvoor is geen ander rechtstitel aan te

---

[1]) Aan dit woord, dat ook onder het sultansbestuur in zwang was, schijnt de beteekenis van arbeid door de geheele bevolking eigen te zijn. Men heete toch sawa-seserangan zoodanige sawas, welke door de geheele bevolking ten behoeve van sommige hoofden werden bewerkt.

voeren, als dat hij in de plaats des sultans zou zijn getreden. Hij heeft met den panghoeloe missigit dier plaats, die door hem wordt aangesteld, een memarocontract voor de bewerking gesloten.

SAWA-NAGARA. — Bantam telt ongeveer 400 dessas waar sawa-nagara worden aangetroffen. Op een enkele dessa na onder Tjiringin, zijn zij allen in het Noorder regentschap gelegen. Onder de rubriek: „Wijze van bezit der gronden," is gewag gemaakt van haar ontstaan en van de tijdelijke en erfelijke rechten, welke men op sawa nagara hebben kan.

De sawa-nagara werden in aandeelen toegewezen aan de gezinnen, die ze hadden aangelegd, of aan de gezinnen in de dessa aanwezig op het oogenblik, dat zij onder de bevolking werden verdeeld. In den regel waren de aandeelen even groot en hun getal vast bepaald.

Waar de bevolking t ij d e l ij k e rechten op de sawa-nagara uitoefende, behield de aandeelhebber zijn stuk sawa gedurende zijn leven. Hij was echter gehouden de schatting (later de landrente) op te brengen en heeredienst te doen en kon, in geval van verzuim, van zijn aandeel worden ontzet. Daar men om een aandeel te kunnen bezitten, in de dessa moest wonen en gehouden was daarop padi te verbouwen — in welk product de belasting moest worden opgebracht — waren ook verhuizen en gebrekkig (djompo) worden redenen, waarom men zijn aandeel verliezen kon.

Wanneer nu tengevolge van een dezer omstandigheden een aandeel vrij kwam, kreeg in die dessas, waar de bevolking zelve de sawa-nagara had aangelegd, de oudste zoon zijns vaders aandeel, mits hij werkbaar man was. Zoo neen, dan had het dessahoofd de beschikking er over en kon hij dit geven aan wien hij wilde [1]), met uitzondering van de leden van het dessabestuur, die apanagevelden bezaten. In de dessa, daarentegen, waar de sawas door veroordeelde Lampongers waren aangelegd en de bevolking eerst n a hun vertrek, aandeelen in die sawas had verkregen, had het dessahoofd, bij het openvallen van een aandeel, steeds in overleg met den oudsten beschikking er over, ofschoon ook hier de werkbare zoon meestal in de rechten zijns vaders trad.

---

[1]) Soms maakte het dessahoofd van dit recht geen gebruik, maar gaf hij de sawas uit in bewerking, onder voorwaarde van ze aan den oudsten, in de dessa aanwezigen zoon des overledenen te zullen teruggeven, zoodra deze koewat zou zijn.

Zoowel in deze dessas als in die, waar het Nederlandsch gezag individueel aangelegde sawas tot sawa-nagara had verklaard en de aandeelhebbers dientengevolge beweren erfelijk rechten daarop uit te oefenen — was het verboden die sawas te verkoopen, te verpanden, weg te schenken of op eenigerlei andere wijze er over te beschikken. Doch overeenkomsten, waarbij het bezit geenerlei gevaar liep, bijvoorbeeld verhuur mochten plaats hebben.

De aandeelhebbers bewerken de sawa-nagara in den regel in persoon, soms ook met boedjangs. Overal is het veroorloofd ze bij wijze van memaro te doen bewerken, op enkele plaatsen ook bij wijze van merteloe of djampang.

Ten einde den onzekeren rechtstoestand te verklaren van sommige sawas, onder Tjilegon gelegen, welke door de bevolking onder de sawa-nagara worden gerangschikt, zal het noodig zijn stil te staan bij een zakelijk recht, dat met die sawas nauw verband hield, het recht namelijk van eenige inlandsche grooten tot tiendheffing.

Gelijk reeds onder de rubriek: „Wijze van bezit der gronden" is vermeld, gaf de sultan zekere streken lands als petjaton aan zijn kinderen, gunstelingen en ambtenaren. Dergelijke petjaton omvatte het recht om de tienden te heffen van alle daarin gelegen, reeds ontgonnen of nog te ontginnen landen, benevens het recht om eenige heeredienstplichtigen voor eigen werkzaamheden op te roepen. Die tienden vertegenwoordigden de belasting, welke de sultan bevoegd was van het padigewas te heffen. Het recht van den vorst om sawas in heeredienst te doen aanleggen, werd tevens op den begiftigde overgedragen.

Maakte hij van dit laatste recht gebruik, dan waren ontegenzeggelijk de aldus aangelegde sawas sawa-nagara. Bediende hij zich echter daartoe van de heeredienstplichtigen, die hij tot zijn eigen voordeel mocht te werk stellen, dan werden die sawas zijn privaat eigendom.

Daar de begiftigde meestal aan het hof vertoefde en hij dus laatstbedoelde heeredienstplichtigen bezwaarlijk voor andere diensten kon gebruiken, zal dit laatste meermalen hebben plaats gevonden. Doch diezelfde omstandigheid was ook oorzaak, dat die sawa-jasa òf bij wijze van memaro in bewerking werden gegeven, òf dat zij, tegen betaling van een zekere recognitie boven de tienden, in eeuwigdurende erfpacht aan de bevolking werden afgestaan,

onder gehoudenheid van die sawas niet te verkoopen of te verpanden. Die recognitie heette pekoekoesoet, hetzij om daardoor aan te toonen dat die sawas tot de jasa behoorden, hetzij als erkenning van het eigendomsrecht.

Nu hebben de orang koewat van verscheiden dessas onder Tjilegon gelegen, het recht, met uitsluiting van anderen, een aandeel te bekomen in sawas, welke in heeredienst zijn aangelegd op last van hem aan wien die streek als petjaton was toegewezen. Die echter eenmaal een aandeel heeft, behoudt het erfelijk, zoolang hij de dessa niet verlaat. Van deze sawas werd aan den begiftigde pekoekoesoet opgebracht, hetgeen later door de invoering der landrente vervallen is. Hier heeft men dus een geval, dat de sawas of werkelijk sawa-nagara waren en de begiftigde, na de invoering der landrente, geen recht op pekoekoesoet heeft durven beweren, of dat de sawas wel is waar zijn jasa waren, doch het gouvernement hem en zijn volgelingen behoorlijk heeft schadeloos gesteld.

In deze zelfde streek deed zich echter een ander geval voor, waarbij de bevolking erkende, dat de sawas, waarvan zij pekoekoesoet opbracht, in eigendom toebehoorden aan hem, die ze in heeredienst had doen aanleggen. De aandeelhebbers toch hebben die sawas van den begiftigde gekocht (dessa Karang tenga). In de dessa Klangan betaalt de bevolking thans nog 2 sangas padi per bouw als pekoekoesoet aan de nakomelingen van zekeren raden Satja en zegt die verschuldigd te zijn.

Op welke wijze de verplichting tot de opbrengst der pekoekoesoet in de, mede in die streek gelegen, dessas Kranggot, Sabandaran en Soenjakombang (district Tjilegon) heeft opgehouden, kon men niet meer mededeelen. Waarschijnlijk waren die velden sawa-nagara en had de begiftigde alleen het recht, om de aan den sultan verschuldigde padibelasting te innen, zonder meer, anders zou hij, na de invoering der landrente, ongetwijfeld aanspraak gemaakt hebben op de pekoekoesoet, welke hem ook toekwam, als de sawas door de hem persoonlijk ten dienste staande heeredienstplichtigen waren aangelegd.

Dergelijke aanspraak toch doet de tegenwoordige kliwon van Serang, zoon van bovengemelden raden Satja, thans nog gelden ten aanzien van eenige sawas der dessa Koeban laban kidoel. Hij beweert die velden als poesaka van zijn vader te hebben verkregen. Werkelijk worden aan hem ook 2 sangas padi per

bouw opgebracht. Waarschijnlijk is die vordering wederrechtelijk. Vooreerst toch kan hij geen enkel bewijs voor zijn recht te berde brengen. Twintig jaren oud tijdens het overlijden van zijn vader, had hij toen eerst van zijn moeder vernomen, dat hij die poesaka bezat! De sawas zijn wel is waar opgenomen in den staat van het particulier grondbezit der inlandsche hoofden, in 1866 opgemaakt, maar zij komen ook voor op dien der sawa-nagara, welke veel vroeger werd samengesteld. Eindelijk beweert de bevolking, dat in vroegere jaren, als de oogst tegenviel, minder dan 2 sangas per bouw werd opgebracht, — wat ten eenenmale strijdt met het denkbeeld eener recognitie, als erkenning van eigendomsrecht — en dat zij, na het optreden van den tegenwoordigen regent van Serang, derwaarts was opgeroepen, bij welke gelegenheid deze hun had aangezegd, dat, om oneenigheden te voorkomen, voortaan 2 sangas per bouw moesten worden geleverd.

In één der onderzochte dessas worden nog sawas gevonden, in heeredienst aangelegd, welke door den begiftigde en zijn nakomelingen ten eigen voordeele bewerkt en nimmer aan de bevolking in erfpacht zijn afgestaan. Zij beslaan een uitgestrektheid van 4 bouws onder de dessa Singaradjan Ilir en worden thans reeds in het vijfde geslacht van den begiftigde bezeten. Toebagoes Alioedien, de oudste zoon van de oudste linie — op wien zij altijd moeten overgaan — administreert die sawas en keert aan de rechthebbenden hun aandeel in den oogst uit, dat voor allen gelijk is. Er zijn thans twaalf afstammelingen, die allen recht op die sawas hebben.

Uit het medegedeelde onder de rubriek: „Wijze van bezit der gronden," is het bekend, dat de inlandsche grooten met leede oogen de invoering zagen van het landrentestelsel en ofschoon, door het gouvernement behoorlijk in land schadeloos gesteld, de tienden bleven heffen van de streken, welke hen tot petjaton waren afgestaan, ten einde door dubbele lasten de ontevredenheid der bevolking op te wekken en hunnen politieken invloed te behouden. Het bestaan der sawa-nagara kwam hun hierbij uitermate te stade.

Wij hebben gezien, dat de begiftigde het recht had sawas in heeredienst te doen aanleggen, doch tevens dat hij, tot eigen voordeel, bevoegd was gebruik te maken van eenige hem ten dienste staande heeredienstplichtigen. Liet hij nu door laatstbe-

dbelde heeredienstplichtigen sawas aanleggen, dan werden deze zijn eigendom en had hij het recht ze òf zelf te bebouwen óf te laten bebouwen, dan wel ze, tegen betaling van zekere recognitie, aan de bevolking in erfpacht af te staan. Nu was het door verloop van tijd voor de bevolking uiterst moeielijk om na te gaan, of de heeredienstplichtigen, die zekere sawas hadden aangelegd, dat hadden gedaan ten behoeve van den begiftigde of ten behoeve van den Staat en het laat zich begrijpen, dat zij moest aanzien, dat sawas, welke zij voor sawa-nagara hield, door den begiftigde voor zijn jasa werden verklaard.

Die stand van zaken werd in de hand gewerkt door het feit, dat gewoonlijk bij den aanleg van sawa-nagara eenige velden tot apanage werden bestemd voor de leden van het dessabestuur. Deze hadden zich meermalen, even als de algemeene inlandsche hoofden, in het bezit gesteld van meer sawas, dan waartoe zij gerechtigd waren en de vrees van die te zullen verliezen, deed hen de oogen sluiten voor het beweren van den begiftigde, dat de sawa-nagara zijn privaat eigendom waren. Van daar, dat het mogelijk werd de bevolking te dwingen, behalve de landrente, ook nog de zoogenaamde pekoekoesoet op te brengen. Van daar, dat thans nog, blijkbaar ten onrechte, aanspraak gemaakt wordt op den privaat eigendom van sawa-nagara en daarvan de bekende recognitie wordt gevorderd.

Wij zullen thans de klachten mededeelen over de bestaande misbruiken en knevelarijen, welke door de bewoners der onderzochte dessas zijn aangeheven. Die klachten kunnen gevoegelijk in twee categoriën gesplitst worden, namelijk die, over het ontnemen van sawa-nagara, waarvan der bevolking het gebruik toekomt, en die over het beweren van sommige inlandsche grooten, dat zij den eigendom hebben van sawas, die òf als sawa-nagara moeten worden aangemerkt, òf de jasa zijn der bevolking.

Onttrekken van sawa-nagara aan haar bestemming. — In de dessa Badamoesalam waren primitief ± 90 bouws sawa-nagara [1]). Van deze zijn er thans nog ± 20 in aandeelen onder de bevolking verdeeld, terwijl zij dit allen moesten

[1]) Hieronder schijnen eenige tegalgronden begrepen, bekend onder den naam van tegal kadhipaten.

zijn. Dit was dan ook ongeveer 40 jaren geleden nog het geval. Toen waren vele lieden in de dessa gestorven, anderen hadden haar verlaten zonder terug te komen. Ook de overblijvende aandeelhebbers waren door armoede gedwongen die sawas onbebouwd te laten liggen. Dientengevolge lagen toen 65 bouws braak (sawa oetan-walang) en werden 25 bouws in aandeelen bezeten. Van deze laatsten werden, nu ongeveer 30 jaren geleden, 5 bouws door den toenmaligen djaro afgezonderd als apanageveld voor hem zelven en den pangiwa. Zoover men weet, had hij hiertoe noch bevel, noch vergunning van het bestuur gekregen.

Het zal nu 10 jaren geleden zijn, dat de vader (Aria Niti di Werio) van den tegenwoordigen hoofddjaksa een twintigtal bouws dier braakliggende velden in bezit nam. Hij behoefde alleen het gras te doen opruimen, om ze in bebouwbaren staat te brengen. De galengs waren nog zichtbaar, zoodat, volgens de bestaande rechten, niemand zich die gronden mocht toeëigenen. Dit geschiedde echter op speciale machtiging van den regent, zonder onderzoek te doen naar de rechthebbenden op de blijkbaar verlaten sawas.

Toen de rechthebbenden op 6 bouws dezer sawas die inbezitneming zagen, wendden zij zich tot Aria Niti di Werio, om hun aanspraken te doen gelden. Deze gaf hun te kennen, dat hij voorloopig die velden in gebruik zou nemen en dat zij zich tevreden moesten stellen met de bewerking, tegen genot van de halve opbrengst, belovende hij de sawas terug te zullen geven zoodra zij de noodige middelen (modal) zouden hebben, om die voor eigen rekening te bewerken. Het was beter, dat die velden ten zijnen behoeve werden beplant, dan dat zij braak lagen. Zes jaren later hebben die vorige bezitters de gronden terug gevraagd, doch de hoofddjaksa heeft ze geweigerd. Van daar een klacht bij het bestuur, welke thans reeds ettelijke jaren hangende is.

Een vorige demang van Serang heeft, op machtiging van den regent, op dezelfde wijze 30 bouws der braakliggende gronden in bezit genomen. Van de 90 bouws zijn er dus 50 wederrechtelijk door inlandsche hoofden in beslag genomen, 5 wederrechtelijk als apanagevelden voor leden van het dessabestuur afgezonderd, 20 thans nog in aandeelen onder de bevolking verdeeld, terwijl 15 bouws nog steeds braak liggen, omdat het bijgeloof

wil, dat de bewerker ziek wordt en hij of zijn karbouwen sterven.

In de dessa Troemboe bedroeg het aantal sawa-nagara primitief 28 bouws, allen in aandeelen door de bevolking bezeten. Tijdens het bestuur van den resident Buijn (1843—1851), ging het hoofd dezer dessa met de reeds geïnde landrente drossen. Door den demang aangespoord om de landrente andermaal op te brengen, zijn vele ingezetenen gevlucht. Zekere hadji Moelafar, vroeger panghoeloe-piagem in de dessa Kaligoendoe (thans onder Troemboe behoorende) wist bij den regent te bewerken, dat 10 dezer bouws aan 5 personen zouden worden afgestaan, te verdeelen naar verhouding van het door hen gestorte, ter aanzuivering van de ontbrekende landrente. Dit bezit is zeer ten nadeele van de armere dessabewoners en strijdt tegen de bestaande rechten. De zonen van Moelafar hebben 4 dezer bouws onder elkander verdeeld.

In de dessa Kadikaran waren vroeger 16 bouws sawa-nagara, waarvan 4 bestemd tot apanageveld voor het dessahoofd en den panghoeloe. De tegenwoordige patih van Lebak, vroeger demang alhier, legde 2 bouws dezer apanagevelden tot klappertuin aan. Dit was strijdig met de adat, omdat sawa-nagara steeds met padi moeten beplant worden. Het dessahoofd hierdoor van 2 bouws der hem toekomende sawas verstoken, verklaarde daarop 2 bouws der sawa-nagara, — in aandeelen van $^1/_4$ bouw onder de bevolking verdeeld, — ten zijnen behoeve tot apanage, zoodat 8 bezitters willekeurig van hun aandeel werden ontzet. De tegenwoordige hoofddjaksa van Serang heeft daarenboven 3 der overschietende 10 bouws in zijn bezit. Zijn vader kreeg die in pand van de gesamenlijke aandeelhebbers, die van dien gepensioneerden gouvernements ambtenaar padi op crediet hadden gekocht en daardoor bij hem in schuld waren geraakt. Zij werden daartoe door den toenmaligen loera gedwongen. Ook dit is onrechtmatig, omdat sawa-nagara niet tot onderpand van aangegane schuld mogen gegeven of genomen worden. Van de 12 bouws sawa-nagara dus, welke alhier bij de bevolking in gebruik moesten zijn, zijn er 2 wederrechtelijk tot apanagevelden verklaard, 3 wederrechtelijk in pand gegeven, en 7, in 28 aandeelen, bij de bevolking in gebruik.

In de dessa Singaradjon Iler waren vroeger 8 bouws sawa-nagara in aandeelen onder de bevolking verdeeld. De toewijzing

was toen aan den boepati [1]) voorbehouden. Deze maakte hiervan gebruik, om aan verschillende, daartoe niet gerechtigde personen eenige aandeelen af te staan. Op die wijze waren de meeste dezer sawas in handen gekomen van eenige ratoes. In 1865 heeft men die aan haar ontnomen en een nieuwe regeling gemaakt, welke echter niet geheel van willekeur is vrij te pleiten.

Vier bouws sawa-nagara der dessa Pasisir Oedik werden in 1853 door Djaja Koesoema, destijds demang aldaar, thans patih van Lebak, als apanageveld voor zijn ambt afgezonderd.

Beweerd recht van eigendom op sawa-nagara en sawa-jasa der bevolking. — In de dessa Tras moesten, tijdens het sultansbestuur, 2 sangas per tjaeng padi worden opgebracht aan den sultan zelven. Deze had twee poengawas aangesteld, om het hem aankomende te innen. Zekere pangeran Chalzie was hiermede in de dessa Tras belast. Hij stelde der bevolking voor — er waren toen 12 djoengs sawas — 2 sangas per bouw aan hem af te staan. Het is onzeker krachtens welken titel hij dit vorderde. Genoeg zij het hier te vermelden, dat de bevolking beloofde over 12 bouws twee sangas op te brengen, zoolang hij leefde. Na den dood van Chalzie hield dit op, hetzij omdat de bevolking hem die opbrengst slechts als persoonlijke gunst had toegezegd, hetzij omdat toen de landrente werd ingevoerd.

Tot recht begrip der bewering van zijn kleindochter, dat zij recht heeft die opbrengst voortdurend te vorderen, volgt hier de genealogie van genoemden:

Pangeran Chalzie

Siti Aissa (vrouw van den 3den regent van Serang).	Siti Chalsoem Ratoe Siti Aminah Toebagoes Hassan-in (vrouw van den tegenwoordigen (4den) regent van Serang).
Sultan Alih (naar Soerabaja verbannen).	

Onder het bestuur van den derden regent van Serang (raden Adhipati Mandoera Radja Djaja Negara) stelde deze aan de bevolking van Tras voor, het product van al haar sawas met hem

[1]) Boepati, ngabehi en loerah schijnen eeretitels geweest te zijn, welke in den sultanstijd, aan verdienstelijke dessahoofden werden gegeven.

voor de helft te deelen, waarvoor hij haar van bibit en karbouwen zou voorzien en de helft der landrente betalen. Dit nam de bevolking aan, onder uitdrukkelijk beding, dat het vóór niet langer dan 3 jaren zou zijn. Zij werd hiertoe genoopt 1°. omdat er toen nijpend gebrek (hongersnood) was en de bevolking dus moeielijk de middelen zou hebben gevonden om haar sawas te beplanten, 2°. uit vrees voor den regent.

De regent heeft werkelijk gedurende 2 a 3 jaren zaadpadi en ploegvee gegeven, doch na dien tijd niet meer en ook geen opbrengst meer genoten.

Bij de vervanging van dien regent door den tegenwoordigen (raden Adhipati Ario Tjondro Negoro), heeft deze wederrechtelijk de helft der opbrengst van de velden gevorderd en die dus als zijn privaat eigendom beschouwd. Zijn vrouw heeft omstreeks 1865 die velden verkocht aan zekeren ontslagen demang van Serang, in de wandeling demang Troemboe genaamd. Van dat oogenblik is de geheele bevolking tegen de pretensiën van den regent in verzet gekomen. Sedert 2 jaren wordt zij dan ook niet meer gedwongen tot de opbrengst der helft van haar product, maar betaalt zij alleen landrente [1]).

Al kan het privaat bezit van pangeran Chalzie bewezen worden, zou het zich dus nimmer over alle sawas, maar slechts over 12 bouws uitstrekken. Uit de genealogie blijkt daarenboven dat niet de vrouw van den tegenwoordigen regent van Serang, maar de verbannen sultan Alih de naaste rechthebbende zou zijn.

Een dergelijk geval deed zich in de dessa Sidaijoe voor, doch ditmaal ten aanzien der sawa-nagara. De dessa werd nimmer in leen afgestaan en de sultan genoot zelf $^1/_{10}$ van het padiproduct dezer sawas. Nadat Bantam was geannexeerd, is dit $^1/_{10}$ niet meer betaald, zelfs niet meer aan sultan Alih.

In 1863 begon de vrouw van den tegenwoordigen regent van Serang weder de tienden te vorderen. Hassan Ali was destijds demang van Tanara. Die raden Ajoe liet toen door haar broeder toebagoes Hassan-in en den loera Akmad de bevolking bijeenroepen en maakte haar bekend, dat de sawa-nagara haar toekwamen als erfgenaam van den sultan, wiens nicht in den

---

[1]) Dit verhaal van hadji Jamah wordt bevestigd door 41 personen, die bij het onderzoek tegenwoordig waren, waaronder de hoofden van 3 naburige dessas.

derden graad zij is. Zij stelde eerst aan de bevolking voor die sawas van haar te koopen, daarna om met haar memarocontracten aan te gaan en eindelijk om haar $^1/_{10}$ van het product te geven. De bevolking antwoordde op die voorstellen niet. De ratoe liet haar toen aanzeggen dat, indien zij niet in een der voorstellen wilde treden, zij de sawas zou verkoopen, aan wie ze slechts wilde koopen. De bevolking ging daarop uiteen, zonder in den eisch te hebben toegestemd.

Nadat de padi aan hoopen stond, kwam loera Akmud en zeide, dat niemand de padi naar huis mocht brengen vóórdat de tienden betaald waren.

Toen in 1865 de tegenwoordige demang van Tanara opgetreden was, als opvolger van Hassan Ali, meldde zich, tegen den oogsttijd, zekere Saier bij hem aan, zeggende door de ratoe gezonden te zijn om de tienden te heffen. De demang riep toen de bevolking bijeen en vroeg wat er van de zaak aan was. Hem werd geantwoord dat het $^1/_{10}$ reeds gedurende 2 jaren betaald was.

De reden, waarom de demang en het dessahoofd in deze zaak de partij kozen van Siti Aminah, zal bij het dubieuse recht der eischeres, wel gezocht moeten worden in hun persoonlijke vrijstelling van dergelijke opbrengst. De leden van het dessabestuur en de mantri district hadden apanagevelden, die onder de sawa-nagara behoorden, wederrechtelijk in bezit, terwijl de demang zich zelven een bouw sawa-kademangan had toebedeeld, door van verschillende sawas, privaat bezeten, een stukje af te nemen. Nu vorderde de ratoe geen tienden van de sawas, welker inkomsten de demang, de mantri, de loera en de panghoeloe genoten.

In 1866 weigerde de bevolking verder te betalen en beklaagde zich bij den demang over de raden Ajoe. Deze won toen inlichtingen in bij zekeren toebagoes Koemala, die hem een notarieel stuk vertoonde, waarop hij de tienden niet heeft durven weigeren. De bevolking beklaagde zich daarop bij het Europeesch gezag. Een onderzoek werd ingesteld en het bleek, dat die acte niet de minste waarde had, omdat de toenmalige demang Hassan Ali, zonder bekendstelling van redenen, daarin eenvoudig verklaarde, dat die sawas aan de raden Ajoe behoorden. Vervolgens is, in bijzijn van den regent, aan de bevolking der dessas Sidaijoe, Soedjoeng Ilir, Legon en Oedik, en Tjilandong medegedeeld, dat zij vooreerst die tienden niet behoefde te betalen. De regent

verklaarde zelf, dat zijn vrouw niet kon aantoonen, eenig recht op die sawas te hebben.

Zij heeft zich ook hier wederrechtelijk als erfgenaam van den sultan voorgedaan: 1°. omdat sultan Alih en zijn kinderen te Soerabaja nog in leven zijn; 2°. omdat in allen geval, haar broeder Hassan-in, volgens het mohamedaansch recht, meer aanspraken heeft dan zij; 3°. omdat zij niet kan aantoonen, dan c. q. rechthebbende eigenaars haar hun rechten hebben gecedeerd; 4°. omdat zij zoolang heeft getalmd om haar rechten te revindiceren, dat de exceptie van verjaring haar kan worden tegengeworpen [1]). Dergelijke pretensiën heeft zij ook doen gelden ten aanzien der sawas van de dessa Ragas, in het district Onderandir en van de ruine Tassi Kerdi, in de dessa Kanari, district Kramat Watoe, welke geacht wordt privaat eigendom van den sultan geweest te zijn [2]). De tegenwoordige regent van Serang heeft er klappers om heen laten planten en laat de vijver schoon houden.

SAWAS, AAN LEDEN VAN HET DESSABESTUUR TOEGEWEZEN, OM DAARUIT HUN INKOMSTEN TE TREKKEN (APANAGEVELDEN). — Wij zagen reeds, dat de begiftigden zich in den regel ophielden ver van de plaats, waar zij gerechtigd waren de tienden te heffen en daarom een zaakgelastigde (djaro) aanstelden in de dessa [3]), om die inkomsten in hun naam te innen. Aanvankelijk moge aan die djaros, als belooning, het recht zijn toegekend om van een zeker gedeelte der als petjaton toegewezen streek de tienden voor zich te behouden, bij den toenemenden aanleg van sawas in heeredienst, hetzij ten behoeve van den Staat, hetzij ten behoeve van den begiftigde, werd weldra een andere regel gevolgd.

---

[1]) Dit argument uit het betrekkelijk proces-verbaal geput, is voor tegenspraak vatbaar, omdat verjaring niet bekend is bij den inlander ten aanzien van sawa jasa. De eischeres toch beweert, dat de sultan die sawas met eigen middelen heeft doen aanleggen.

[2]) Tassi Kerdi werd gesticht door sultan Abdoel Moechafir en was, volgens de overlevering, een verblijf, waar de vrouwen des sultans, die van ontucht overtuigd of verdacht waren, werden opgesloten, tot dat haar afgesneden haar weder lang was geworden, waarmede de schuld geacht werd geboet te zijn.

[3]) Evenwel bestond een petjaton niet altijd uit minstens één dessa. Zoo was, bijvoorbeeld, de dessa Tjibeber, district Tjilegon, aan vier begiftigden toegewezen, die ieder hun zaakgelastigde hadden. Van daar dat die dessa 4 dajros had.

Van de op die wijzen aangelegde sawas werd een zeker aantal bouws in gebruik gegeven aan den zaakgelastigde als apanage. Toen die betrekking zich later in een geregeld dessabestuur oploste, werden de voornaamste, zoo niet alle leden met apanagevelden bedeeld. Zij hadden die gronden in gebruik zoolang zij de betrekking vervulden, doch schijnen, even als de bezitters van andere sawas, verplicht geweest te zijn er tienden van op te brengen aan den begiftigde. In zoover stonden zij met bezitters van sawa-nagara gelijk. Het eenig onderscheid was, dat het aandeel der laatsten op hun oudsten zoon overging als deze werkbaar man was, terwijl het apanageveld der leden van het dessabestuur, bij vervanging, op den nieuwen titularis moest worden overgedragen.

Onder de onderzochte dessas zijn er, waar van den beginne af een gedeelte der sawa-nagara werd afgezonderd tot apanagevelden van de leden van het dessabestuur; doch ook, waar zij speciaal voor dat doel werden aangelegd.

Men vindt sawas bestemd tot apanagevelden: van het dessahoofd in 15 dessas; van den panghoeloe, in 7 dessas; van den pangiwa, in 10 dessas; van den marinjoe in 1 dessa; van den panglakoe in 1 dessa.

Het dessahoofd bezit op die wijze: 5 bouws in twee dessas, 4 bouws in zeven dessas, 3 bouws in twee dessas, 2 bouws in drie dessas, 1 bouw in één dessa.

De panghoeloe: 2 bouws in twee dessas, 1 bouw in vier dessas, $^3/_4$ bouw in één dessa.

De pangiwa: 2 bouws in twee dessas, 1 bouw in zeven dessas, $^3/_4$ bouw in één dessa.

De marinjoe en de panglakoe ieder 1 bouw in één dessa.

De bek der Chinesche dessa geniet, als zoodanig, de inkomsten van een kebonan van 700 vierkante roeden.

Behalve deze apanagevelden bezit het hoofd van 9 der onderzochte dessas nog eigen sawas, welke hij of geërfd of gekocht heeft. Slechts een hunner is daarvan in het bezit gekomen, nadat hij reeds tot dessahoofd verkozen was. In twee dessas bezitten leden van het dessabestuur ook eigen sawas.

Het bezit van apanagevelden sluit de bevoegdheid uit om een aandeel te hebben in de sawa-nagara. Zoo eenig lid van het dessabestuur zoodanig aandeel bezat, zou hij het, bij de aanvaarding zijner betrekking, moeten afgeven.

Het apanageveld gaat, bij aftreding of overlijden, terstond op den volgenden titularis over. Het te veld staand gewas mag echter geoogst worden door hem, die het geplant heeft of zijn rechtverkrijgenden. Zelfs de weduwe is daarvan niet uitgesloten.

De bewerking geschiedt door den titularis in persoon of voor zijn rekening. Soms geschiedt dit door boedjangs, soms door het sluiten van een memarocontract. Het oogsten geschiedt op de ter plaatse gebruikelijke manier. Er wordt snijloon gegeven. Van de apanagevelden wordt landrente betaald en van het product ook djakat opgebracht.

Dat ook ten aanzien der apanagevelden knoeierijen hebben plaats gehad en eenige bouws, in strijd met de adat, aan leden van het districtsbestuur, als zoodanig, zijn in gebruik gegeven, zal uit de navolgende mededeelingen der bevolking blijken:

De dessa Troemboe, ontstaan uit de samenvoeging van drie gemeenten, moet eigenlijk 12 bouws sawa-kadjaroan bezitten. Een dezer bouws is, zonder bekende oorzaak, aan het hoofd eener vreemde dessa ten geschenke gegeven. De djaro trekt de inkomsten van 4, en de beide pangiwas ieder van één bouw. Over de 5 overige bouws is op geheel willekeurige wijze, door den reeds vroeger genoemden hadji Moelafar beschikt. Dat de djaro zich zoozeer in zijn rechten laat verkorten, is waarschijnlijk daaraan te danken, dat hij die betrekking door den machtigen aanhang van den hadji bekomen heeft.

Van de dessa Kadikaran is reeds vermeld, dat 2 bouws sawa-kadjaroan door den vorigen demang tot klappertuin waren aangelegd en zoodoende wederrechtelijk aan haar bestemming onttrokken.

De dessa Sabandaran bezat, bij de samenvoeging van deze dessa met Troemboe, 8 bouws sawa-kadjaroan, waarvan aan ieder der hoofden van die gemeenten de helft toekwam. Tijdens de vereeniging heeft echter demang Sadik vier dezer bouws tot apanage verklaard van het districtsbestuur, namelijk twee voor hem zelven, één voor den mantri en één voor den schrijver-district. Die velden zijn thans nog in hun bezit.

Wijze waarop de rechten op den grond verloren gaan.

SAWA-NAGARA. — Ten gevolge der eigen handelingen van hem, die sawa nagara bezit, kan het recht op een aandeel verloren

gaan: door onwil om de velden te bewerken; door onwil of nalatigheid in de betaling der landrente, en door verhuizing. — Tegen den wil van den bezitter: door onmacht om ze te bewerken, hetzij ten gevolge van armoede, hetzij ten gevolge van ouderdom of ligchaamsgebreken; door willekeurige beschikking van het dessahoofd, gelijk onder Serang meermalen geschiedt.

SAWA WAKAP. — Het recht op een aandeel gaat verloren, indien men de betrekking laat varen, krachtens welke men daartoe gerechtigd was.

SAWA JASA. — Van de 47 dessas, waar, omtrent het verlies der rechten op sawa jasa, onderzoekingen zijn ingesteld, zijn er niet minder dan 37, waar de rechten op den grond niet kunnen verloren gaan zonder medewerking of tegen den wil van den bezitter, zelfs niet uit kracht van een rechterlijk vonnis. In de overige daartegen is dit laatste wel het geval.

Daar verjaring bij den inlander onbekend is, noch als middel om eigendom te verliezen, noch als middel tot eigendomsverkrijging, kunnen de rechten op sawa jasa daardoor nimmer verloren gaan. Van daar, bij voorbeeld, dat als de kinderen van iemand, die men overleden waant, de sawas huns vaders bij minnelijke schikking hadden verdeeld, de vader, later terugkeerende, ze zou mogen terugnemen of op een andere wijze onder zijn kinderen verdeelen, hoe lang ook de tijd mocht geweest zijn, gedurende welke deze laatsten ze bezeten hadden. Van daar ook dat iemand, die buiten zijn schuld de dessa heeft verlaten, ten allen tijde zijn sawas zou terug krijgen, al waren ook de sporen van ontginning sinds lang verdwenen en het niet meer mogelijk door getuigen te bewijzen, dat men vroeger eigenaar is geweest.

De zaken staan eenigzins anders, indien men geheel vrijwillig van zijn sawas geen gebruik heeft gemaakt. Zoolang de grensteekenen bestaan, kan geen verhuizing aanleiding geven tot verlies der rechten op den grond. Men verliest ze in dat geval eerst als alle sporen van ontginning verdwenen zijn, of als vreemden de grensteekenen vernield en zelf nieuwe teekenen gesteld hebben, doch dan moet het verlaten, als het hoemas geldt, die men voor goed in bezit had genomen, minstens 6 tot 7, bij sawas 30 jaren geduurd hebben, in welke tijdruimte de grensteekenen geacht worden op natuurlijke wijze te zijn te niet gegaan. En zelfs dan nog behoudt men zijn rechten, als men

door getuigen kan bewijzen, vroeger bezitter van dat stuk grond geweest te zijn.

Heeft men geheel uit vrijen wil zijn gronden, bij wijze van schenking onder de levenden (hibat), onder zijn kinderen verdeeld, dan kan men die ten allen tijde terugnemen, zonder dat de kinderen zich daartegen mogen verzetten. Dit komt meermalen voor, vooral als de laatsten de bevelen huns vaders niet willen opvolgen.

Daar het gouvernement recht heeft op een gedeelte der vruchten van de ontgonnen velden, zou het laten braak liggen van sawas het tijdelijk verlies van dat genot ten gevolge kunnen hebben, even als onwil of nalatigheid in het voldoen der belasting. Het dessahoofd zou dan een anderen bewerker moeten zoeken, en de eigenaar der sawa tijdelijk zijn rechten kwijt zijn; doch nooit zou hij, naar de rechtsbegrippen van den inlander, het bedrag der belasting op de sawa zelve mogen verhalen.

HOEMAS EN DESSAERVEN. — Hoe het gesteld is met de hoemas, die voor goed in bezit zijn genomen en dus des bezitters eigendom zijn, is reeds in de vorige paragraaf aangetoond. De rechten op die hoemas gaan op dezelfde wijze verloren als bij de sawa jasa. Ten aanzien der hoemas, die slechts voor een of twee moessons in bewerking worden genomen, geldt als regel, dat de bezitter geacht wordt ze verlaten te hebben, nadat hij ze gedurende één jaar onbenut heeft laten liggen, of de planten (pisang enz.) verdwenen zijn.

Vroeger, toen men in zijn boomgaarden woonde, verloor men zijn recht op die erven niet door verhuizing; thans komt, in dat geval, zoodanig ledig erf ter beschikking van het dessahoofd of van hem, die het ten gebruike had afgestaan.

Waterrecht.

Zoolang het water van beeken en rivieren niet tot een bepaald doel wordt aangewend, is het hak-oellah en kan het door iedereen in gebruik genomen worden. Op de sawas geleid, wordt het hak-oel adam en zou weder hak-oellah worden, als het zijn natuurlijken loop terugkreeg en de werken verdwenen.

Zoo heeft het gouvernement vroeger een leiding, aan particulieren toebehoorende, doen vergrooten, ten einde water naar een suikerfabriek te brengen. Toen het echter bleek, dat op die

wijze niet genoeg water werd aangevoerd om het rad te drijven, en het gouvernement dientengevolge geen gebruik meer maakte van de leiding, is het water eigendom geworden van de bezitters der sawas welke er door besproeid werden. Gelijk later zal worden aangetoond, behoort het water uit leidingen, op last van het bestuur aangelegd, in den regel aan het gouvernement en ging dus in dit geval de eigendom naar de gebruikers over, omdat het water niet meer gebezigd werd tot het doel, waartoe het bij den aanleg was bestemd.

Niet overal wordt het water van bestaande leidingen tot besproeiing der velden aangewend. Dit is in den regel toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de sawas te hoog gelegen zijn; doch soms ook daaraan dat, bij afdamming der rivier, de dijken gevaar zouden loopen van te bezwijken. Op die hooggelegen sawas wordt dan ook somtijds het water geschept (di senggat, timba); vooral als zij tot zaadbeddingen dienen moeten.

Hij, die het eerst water aanwendt, dat hak-oellah is, heeft er het meeste recht op, zoodat als later de eigenaars van hooger op gelegen velden, dat water ook zouden willen gebruiken, zij dat slechts zouden mogen doen, voor zoover de eerste gebruiker het niet noodig heeft. Van daar de oorsprong, voor zoover dit niet het gevolg is van minnelijke schikking, der sawa-moesim, die het eerst, en der sawa-salamangsa, die later water ontvangen. Die prioriteit verklaart ook, waarom soms lager liggende sawas tot de sawa-moesim behooren.

De zijtak eener hoofdleiding noemt men tjabang, kleinere leidingen soesoekan. Men kent hier voorts drieërlei soort van dammen: 1°. sitoes, die zich hoog boven het water verheffen, nimmer overstroomen en waarvóór zich als het ware meertjes hebben gevormd; 2°. tangoels, waarover het water heen loopt. Zij zijn gewoonlijk van hout en rolsteenen gemaakt; 3°. bendoengans, die de sawas te gelijker tijd geschikt maken voor de padikultuur en voor de vischteelt.

WERKEN DOOR HET GOUVERNEMENT AANGELEGD OF VERBETERD. — Van de 41 dessas, waar werken gevonden worden, welke water brengen op sawas, zijn er 14, waar het bestuur ze heeft aangelegd en 7, waar het dergelijke werken heeft verbeterd. Onder de eersten zijn er 5, die reeds van den sultanstijd dagteekenen. Van de nieuw aangelegde komen: één op het jaar

1840; vier op het jaar 1848; één op het jaar 1853; één op het jaar 1861; twee op het jaar 1865.

Uit drie dessas wordt het tijdstip niet medegedeeld.

Een der door het gouvernement verbeterde werken werd aangevangen in 1848, een ander in 1857.

Al die werken, op last van het bestuur uitgevoerd, zijn aangelegd in onbetaalden heeredienst. Slechts twee werken maken hierop een uitzondering. Bij 10 dessas geschiedde dit door de bevolking van het geheele district, bij algemeene oproeping (goegoer goenoeng), ofschoon slechts enkele dessas er belang bij hadden.

In 5 gevallen, waaronder 3 uit den sultanstijd, door de dessas, wier sawas er door bewaterd werden, terwijl uit 3 der overige dessas, waaronder 2 met werken uit den sultanstijd, eenvoudig wordt medegedeeld, dat het in heeredienst plaats had en bij de vierde over de wijze van aanleg wordt gezwegen.

Sommige der hoofdleidingen zijn gegraven over gronden aan particulieren toebehoorende. In enkele gevallen is daarvoor aan de rechthebbenden schadevergoeding verleend, en wel *f* 1 per vierkante roede; doch in de meeste gevallen niet omdat de eigenaars gaarne een klein gedeelte van hun grond wilden missen, om het overblijvende in bewaterbare sawas veranderd te zien.

De op last van het bestuur aangelegde werken behooren aan het gouvernement (tiang agoeng). Ofschoon dit in den regel met het water ook het geval is, bestaan daarop echter uitzonderingen. Dit schijnt vooral dan twijfelachtig te zijn, als reeds vroeger bestaande en aan particulieren toebehoorende leidingen, door het gouvernement zijn verbreed of verlengd. Zoo behoort het water eener leiding door een inlandsch hoofd in den sultanstijd gegraven, aan de sawabezitters — naar het schijnt, omdat zij hebben toegestemd om het werk in heeredienst te volbrengen. In een andere dessa, waar een bestaande leiding werd verbeterd, beweert de bevolking eigenares van het water te zijn, terwijl eindelijk in een dergelijk geval, waar het eerste waterwerk door een inlandsch hoofd was aangelegd, eenige sawabezitters, — door het bestuur gelast van het water der verbeterde leiding voor hun velden gebruik te maken — daartoe niet overgingen, dan na vooraf de toestemming gevraagd te hebben van de erfgenamen van bedoeld inlandsch hoofd, niette-

genstaande de primitieve aanleg reeds vóór 4 geslachten had plaats gehad.

Men kan het dan ook als onzeker stellen of het water van werken, oorspronkelijk door particulieren aangelegd en door het bestuur slechts verbeterd, aan het gouvernement toekomt, te meer daar hieromtrent geen twijfel bestaat bij werken door eenige dessas gesamenlijk, uit vrijen wil uitgevoerd, al heeft het bestuur het toezicht en de waterverdeeling aan zich gehouden.

Dat het gouvernement eigenaar is van het water uit werken, die het heeft aangelegd, kan daaruit blijken, dat in vroegere tijden 6 dessas water ontvingen uit de leiding Tjitjongkok, district Kolelet, doch het water dier leiding vervolgens gedeeltelijk is afgeleid ten behoeve van twee andere districten, waardoor tegenwoordig slechts 2 dier dessas en een derde, voor 12 bouw minder dan vroeger, uit de Tjitjongkok besproeid worden. De sawabezitters, die ten gevolge van dien maatregel, hun velden van water verstoken zagen, hebben geenerlei schadevergoeding genoten.

Het toezicht in eenige dessas over de op last van het gouvernement uitgevoerde werken, berust in den regel bij den mantri oeloe of het districtsbestuur, soms bij beiden. In een enkel geval is dit opgedragen aan het dessahoofd, terwijl in een andere dessa geen bepaald persoon met het toezicht is belast.

De waterverdeeling geschiedt door den mantri oeloe of door het districtsbestuur. In vele gevallen echter wordt zij aan de sawabezitters zelve overgelaten en treedt het bestuur eerst dan tusschen beide, als er geschillen ontstaan tusschen de sawabezitters van eenige dessa, hetgeen echter uiterst zelden voorkomt.

Van de 21 dessas, waar op last van het gouvernement werken zijn uitgevoerd, zijn er 17, waar die met andere dessas in gemeenschap worden bezeten. Voor zoover het bestuur zich de regeling der onderlinge rechten niet heeft voorbehouden, geschiedt dit door de dessas zelve, hare hoofden of door de oudsten. Die regelingen loopen zeer uiteen. In sommige streken mag de hoogerliggende dessa het water ophouden tot dat al hare sawas voldoende van water zijn voorzien en mag zij soms weder afdammen, zoodra zij op nieuw gebrek krijgt; in andere mag de hooger liggende dessa het water slechts 2 dagen ophouden en moet het dan vrijelijk laten doorstroomen, tot dat ieder der volgende dessas, gedurende een gelijken tijd, het genot heeft gehad. Op een andere plaats krijgt elke dessa, voor elke bouw

sawa een gelijke hoeveelheid water, terwijl soms aan de dessa, waar reeds een leiding bestond, vóórdat die door het bestuur werd verbeterd, het recht toekomt, om haar sawas het eerst van water te voorzien.

Het onderhoud dezer werken wordt onderscheiden in gewoon, dat is, wat uitsluitend in handenarbeid bestaat, en buitengewoon, waarbij materialen gebruikt worden of dat, ten gevolge van rampen van hooger hand, moet verricht worden. Het gewoon onderhoud is in den regel aan den belanghebbenden sawabezitter opgedragen, voor dat gedeelte der leiding, waaraan zijn veld gelegen is. Het gebeurt echter ook, dat hiervoor elke dessa aansprakelijk is, voor zooveel de werken betreft, op haar gebied gelegen en in één geval, dat het geheele district dit verrichten moet. Het buitengewoon onderhoud is in 4 gevallen opgedragen aan de betrokken dessa en geschiedt in onbetaalden heeredienst. In vier andere dessas worden daartoe de belanghebbende sawabezitters uit alle betrokken dessas opgeroepen, zoodat het schijnt, dat daaraan alleen zij moeten deelnemen, wier sawas lager gelegen zijn dan het werk, dat een buitengewone herstelling behoeft. Elders moeten alle dessas, wier sawas door het werk water bekomen, in heeredienst uitkomen om het buitengewoon onderhoud te verrichten, terwijl die verplichting soms op het geheele district rust, onverschillig of sommige dessas geen voordeel trekken uit het werk. Dit geschiedt bij algemeene oproeping.

WERKEN, ZONDER LAST VAN HET BESTUUR, DOOR EENIGE DESSAS TE SAMEN AANGELEGD. — Vier dessas, te samen vormende het loeraschap Belong, district Tjiringin, hebben een kleine leiding gegraven. Het water behoort aan de sawabezitters, waarschijnlijk omdat de ingezetenen dier dessas, als particulieren, het werk hebben aangelegd. Het toezicht en de waterverdeeling berusten echter bij het districtsbestuur en den mantri oeloe. De regeling brengt mede, dat de hoogst gelegen dessa het eerst water bekomt. Deze mag het over dag ophouden, doch moet het 's nachts laten doorloopen. Welk gedeelte der leiding door elke dessa moet worden onderhouden, wijst de loera aan, doch het onderhoud zelf komt voor rekening van elken belanghebbenden sawabezitter.

WERKEN DOOR PARTICULIEREN AANGELEGD. — Deze treft men in 26 dessas aan, schier allen gelegen in de regentschappen Pandeglang, Tjiringin en Lebak. Van deze zijn er 12 in eigen handen-

arbeid uitgevoerd, 6 in betaalden arbeid en 10 bij aanneming. Van 5 wordt de wijze van uitvoering niet opgegeven. De door deze werken ingenomen particuliere grond is nu eens vergoed, dan weder niet. Soms heeft men alleen vergunning gevraagd om dien te gebruiken. Zoowel het werk als het water behooren aan de aanleggers. Zij kunnen worden geërfd en verkocht. Dit laatste komt dikwijls voor, als grondbezitters hun velden wenschen te besproeien uit een leiding, door een bijzonder persoon gegraven. Onder Lebak wordt het recht op aandeel in water met 1 tot 2 realen betaald. Water te koopen voor een enkele keer of voor één moesson is niet gebruikelijk.

De werken worden uitsluitend door de belanghebbenden onderhouden. In den regel oefenen ook de belanghebbenden het toezicht en de waterverdeeling uit, ofschoon deze in een enkel geval berusten bij de oudsten der dessa, in overeenstemming met de sawabezitters en het dessahoofd. Daar de leidingen dikwijls te weinig water aanvoeren, is het vooral onder de sawas, door deze soort van werken besproeid, dat men sawa-moesim en sawa-salamangsa aantreft. Ofschoon nu meestal de hoogstgelegen (soengapan) sawas het eerst water bekomen, zoo heeft gebrek aan water toch ook tot andere regelingen geleid, bijvoorbeeld dat de oudste sawas de prioriteit genieten of dat eerst de eene helft der sawas en daarna de andere van water wordt voorzien, onverschillig of zij dicht bij of ver van de leiding gelegen zijn. Om in zoodanige particuliere leiding een dam te mogen leggen, moet men vergunning hebben van de eigenaars der lagerliggende sawas. Waar dergelijk verlof niet noodig is, kan men zeker zijn, dat de sawas meer water kunnen bekomen dan zij behoeven, of aan overstroomingen zijn blootgesteld.

MINDERE LEIDINGEN, DOOR PARTICULIEREN UIT DE HOOFDLEIDINGEN GEGRAVEN. — Om het water uit de hoofdleidingen op de sawas te brengen, worden mindere leidingen (soesoekan) gegraven door de sawabezitters zelf. Om nu te voorkomen, dat de een niet te veel water uit de hoofdleiding aftappe ten nadeele van den ander, zijn er op sommige plaatsen openingen van een bepaalde capaciteit, door welke de mindere leidingen haar water ontvangen. Die capaciteit is hier en daar naar de behoefte van elke mindere leiding geregeld. Elders worden dergelijke kokers, van bamboe of hout vervaardigd, alleen dan geplaatst, als de hoofdleiding schaarsch van water is voorzien. Ofschoon in den regel de dui-

kers en kokers blijven open staan, kan dezelfde oorzaak er toe leiden, dat het water slechts gedurende een bepaalden tijd door de openingen mag loopen, of dat bij voorbeeld de helft der mindere leidingen, bij beurten om de 4 dagen, al het water krijgt. Dergelijke regelingen worden door het districtsbestuur, door het dessahoofd of bij onderlinge schikking gemaakt. Waar geen bepaalde openingen zijn voorgeschreven, gelden verschillende gewoonten. Op de eene plaats damt de hoogstgelegen mindere leiding de hoofdleiding af, tot dat al hare sawas voldoende van water zijn voorzien; op een andere wordt bij minnelijke schikking uitgemaakt wie het eerst water zal ontvangen. Hier is de verdeeling gelijk; daar neemt ieder wat hij noodig heeft.

Het ligt in den aard der zaak, dat een mindere leiding meermalen water verschaft aan sawas, welke aan verschillende eigenaren toebehooren. Het gebruik van het water uit zoodanige mindere leiding tusschen de rechthebbenden onderling, is ook aan zeer verschillende regelingen onderworpen. Zoo vindt men dessas, waar alle sawas gelijke rechten hebben op water en daarom een regeling bij beurten gemaakt is. Andere, waar de hoogst gelegen velden het eerst van water worden voorzien, al moeten zij het, bij geregelde beurten, aan anderen afstaan, zonder het te mogen ophouden tot dat zij genoeg hebben. Wederom elders krijgt elke sawa naar gelang harer grootte, terwijl ook wel, in geval van watergebrek, de hooger gelegene begint met zooveel af te tappen, als zij voor een behoorlijke bewerking noodig heeft.

Afgescheiden van deze directe aanvoer uit de mindere leidingen, zijn er sawas, die het aldus verkregen water te samen moeten gebruiken en dus aan zekere verplichtingen gebonden zijn. Hieromtrent geldt vrij algemeen, dat de lagerliggende sawa het water der hoogerliggende moet ontvangen (19 dessas), tenzij laatstgenoemde een afzonderlijk uitwateringskanaal hebbe. Wil de lagerliggende sawa dat water niet ontvangen of kan zij het niet gebruiken, dan moet zij toelaten, dat de hoogerliggende, over haren grond, langs de galeng een leidingje aanlegge, tot lozing van dat water. In vele gevallen echter is de lagerliggende sawa niet verplicht eenig overtollig water te ontvangen, omdat elke sawa van een afzonderlijk leidingje is voorzien, hetwelk zoowel voor den aan-, als den afvoer dient.

Ook op de hoogerliggende sawa rusten verplichtingen. Zoo

moet zij in den regel de lagerliggende voldoende van water voorzien; soms is dit bepaald op de helft van het water, dat zij zelve ontvangt; soms kan zij volstaan met slechts een gedeelte af te geven. Doch het gebeurt ook, dat zij niets behoeft mede te geven, vóórdat zij zelve voldoende is voorzien. Elders heeft de lagerliggende niet het minste recht op het water der hoogerliggende en moet zij, om dat te bekomen, met laatstgenoemde in schikkingen treden.

Daarentegen kan de lagerliggende sawa soms ook bepaalde aanspraken doen gelden en is zij zelfs bevoegd, ter bekoming van water, een geul te hakken in de galeng der hooger gelegen sawa, al is de hoeveelheid, die zij mag aftappen in eenige dessas tot de helft van de watermassa beperkt.

In één dessa is het recht op water afhankelijk van de prioriteit van bewerking. Is het de hoogerliggende sawa, die het eerst bewerkt wordt, dan houdt haar eigenaar al het water op en de anderen krijgen slechts, wat hij als overtollig laat wegvloeien. Is het de lagergelegen, dan maakt haar eigenaar over de hoogerliggende sawas heen een leidingje, dat onmiddelijk naar zijn sawa voert. De hoogerliggende moet dan later, door opstopping, daaruit haar water bekomen.

Hoe vreemd het klinken moge, ontstaan, volgens de gedane mededeelingen, uit al die verschillende regelingen nimmer geschillen.

Reeds vroeger werd aangeteekend, dat verscheiden waterwerken, door particulieren aangelegd, bij wijze van aanneming werden uitgevoerd. Aannemers van dergelijke werken in het Noorder regentschap toekang-soesoek, onder Lebak moalim genaamd, worden ook in Bantam gevonden, voornamelijk in de districten Menes, Tjiringin, Paroeng Koedjang, Waroeng Goenoeng en Tjilangkahan.

Doch somtijds wordt ook de hulp ingeroepen van personen, in andere residentien woonachtig, bij voorbeeld uit Tjampea (Buitenzorg) of Tjikoemetoek (Preanger regentschappen), waar zich eveneens lieden bevinden, die in het aanleggen van waterwerken een bestaan zoeken.

De roeping van Nederland in Indië.

Door de nieuwsbladen is, in der tijd, melding gemaakt, van de vergadering der Rotterdamsche afdeeling van de Maatschappij tot Nut van den Javaan, op 30 januari jl., waarin de heer G. H. van Soest als spreker optrad om de hinderpalen te schetsen welke de maatschappelijke vrijheid der inboorlingen van Indië belemmeren en om te betoogen, dat het de roeping van Nederland is die hinderpalen zoo spoedig doenlijk op te heffen. Uit den aard der zaak, konden de bladen de toen uitgesproken redevoering slechts zeer verkort wedergeven. Wellicht is het de lezers van dit tijdschrift niet onverschillig haar in haar geheel te kennen. De volledige mededeeling van het gesprokene in de Rotterdamsche afdeeling, kan tevens bijdragen tot juiste waardeering van de nuttige strekking der werkzaamheden van de Maatschappij tot Nut van den Javaan.

Na nog vermeld te hebben, dat het bestuur der Rotterdamsche afdeeling bestaat uit de heeren Tiele, voorzitter, Hendrik Muller Szoon en Schneiter, en dat wegens ongesteldheid van eerstgenoemde, de heer Muller het voorzitterschap waarnam, laten wij het woord aan den heer van Soest:

Mijne heeren. Wanneer wij ons met onze verbeelding naar het verre Oosten verplaatsen en trachten ons een voorstelling te maken van den Indischen Archipel, ontwaakt al spoedig de gedachte, dat de eilanden, die zich daar boven den waterspiegel verheffen, als 't ware door de natuur bestemd zijn één staatkundig geheel te vormen. Sumatra, Borneo, Celebes, de Moluk-

ken, Java, Madura, Bali, Lombok met de onnoemelijke tusschenliggende eilanden, hoezeer door de zee gescheiden, hebben inderdaad wederkeerig zoo menigvuldige betrekkingen, dat het in het belang der bewoners moet geacht worden, dat zij, onder één eenig opperzag, zich vreedzaam kunnen ontwikkelen. Ter vermijding van onderlinge botsingen, van twist en tweespalt, ter voorkoming van oorlogen tusschen de verschillende rassen die den Archipel bevolken, mag het souvereine Nederlandsche gezag aldaar als een weldaad worden beschouwd. — Echter onder één voorwaarde: dat dit in den Archipel overheerschende gezag werkelijk het welzijn der inboorlingen, hun voortstreven op de baan der beschaving beoogd.

Dat de voormalige Oost-Indische Compagnie dit doel niet had, behoeft geen betoog. Zoo iets mag wel eens de groote mannen, die het Nederlandsch-Indische rijk vestigden, voor den geest hebben gezweefd; maar, voorzeker, daarvan droomde de Compagnie nooit. Het was de staatkunde niet der Compagnie hare onderdanen te beschermen, gelukkig te maken. Zij was slechts uit op winstbejag, op uitsluitende voordeelen, op monopolie; en zij bediende zich van weinig kiesche middelen en personen om haar onedele doeleinden te bereiken, tot dat zij insolvent werd, onder haar schuldenlast bezweek en den inboorling van Indië had gedemoraliseerd.

Treurig is de geschiedenis van het wanbeheer der voormalige Oost-Indische Compagnie. Nog treuriger is de wedergeboorte van haar stelsel, in de eerste helft van de tegenwoordige eeuw, in een tijdperk van philanthropie, toen de regeringen begonnen te luisteren naar de welsprekende stemmen die de negerslavernij veroordeelden en men de strafgevangenissen binnendrong om te trachten boosdoeners en misdadigers op het pad der deugd terug te brengen. In dien tijd werd het een doldriftigen plannenmaker gegeven, zoo niet geheel Indië, althans Java, terug te brengen onder het stelsel der voormalige Compagnie, en dit stelsel toe te passen op veel breeder schaal, met behulp van een beter georganiseerde legermacht, van een alvermogende administratie, die de Compagnie niet ten dienste stonden.

Het tijdperk van 1830 tot 1850, toen het over Java zegevierde, is door mij uitvoerig beschreven in mijn werk de Geschiedenis van het Kultuurstelsel. Gij zult het mij, Mijne heeren, wel ten goede willen houden indien ik daarover thans het stil-

zwijgen bewaar. Alleen wensch ik uwe aandacht te vestigen op den invloed welke het kultuurstelsel onder een drieledig opzicht: economisch, sociaal en zedelijk-godsdienstig, op de Javasche bevolking uitoefende.

Het is lang voor oningewijden niet gemakkelijk geweest zich een helder en juist denkbeeld te vormen van het kultuurstelsel. Het heeft talrijke lofredenaars gehad, die allen in de voorstelling overeenstemden, dat het den tropischen landbouw-arbeid, in volmaakte harmonie had weten te brengen, overeenkomstig de aloude gebruiken der Javanen, met hunne ware belangen en met die van het moederland. Trachten wij echter tot de gedachte door te dringen die het kultuurstelsel in 't leven riep, dan bespeuren wij, dat het niets anders is geweest dan een hardnekkige poging om een massa landbouw- en nijverheids-ondernemingen op te richten en te drijven, zonder kapitaal, althans met geen noemenswaard kapitaal, alleen — althans zoo veel slechts mogelijk — alleen met den arbeid der inboorlingen. Van daar, dat het reeds, bij zijn geboorte, de kiem medebracht van verarming. Ik behoef U, Mijne heeren, toch niet uit te leggen, dat de nijverheid, de eerste van allen, de landbouw-nijverheid zoowel als de meer fabriekmatige, daarom zooveel welvaart verspreidt omdat zij groote kapitalen in circulatie brengt, en dat zoo men de macht heeft en niet schroomt daarvan gebruik te maken om den arbeid om niet of nagenoeg om niet te vorderen, de onderneming wel den machtigen ondernemer winst kan geven, maar dat de arbeider die daarbij zwoegt en werkt, doch geen of geen noemenswaard loon ontvangt, achteruit moet gaan en eindelijk in 't verderf gestort wordt.

Dit was het gevolg, uit een economisch oogpunt beschouwd, en nog wel het snelle gevolg van het kultuurstelsel voor de landbouwers, die er bij ingedeeld werden. Zij bewerkten de gronden, plantten en oogstten; zij werden gedwongen fabrieken op te richten, daarvoor materialen aan te brengen; zij moesten fabriekmatigen arbeid verrichten; zij hadden te zorgen voor het aanleggen van wegen langs welke, — en voor transportmiddelen waarmede de producten, uit den bodem gewonnen en in de legio werkplaatsen bereid, vervoerd werden. Zij leverden in arbeid voor millioenen en millioenen waarde; zij waren gedwongen hun besten, soms al hun beschikbaren tijd voor de landsondernemingen te geven; en zij werden met enkele koperen

duiten afgescheept, die volstrekt niet in evenredigheid stonden tot de laagste bekende dagloonen welke met vrijwilligen arbeid waren te verdienen.

De landbouwers, in plaats van door grootere inspanning, door meerderen en moeielijker arbeid, tot meerderen welstand te komen, geraakten meer en meer ten achteren. Om aan de veelvuldige en strenge eischen van het gezag te kunnen voldoen, waren zij genoopt hun kleine besparingen van voorheen in te teeren. Toen deze verslonden waren, leerden zij zich te spenen en verminderden zij nog hun reeds zoo matige levenswijze. Het problema: met een minimum van voedsel een maximum van arbeid te leveren, werd door duizenden Javanen opgelost. Edoch niet straffeloos. De onvoldoende, slechte voeding veroorzaakte epidemische ziekten, aan welke velen bezweken; eindelijk ontbrak zelfs in verschillende uitgestrekte provinciën de schrale nooddruft waarmede het leven kan gerekt worden. Achtervolgens woedde een verschrikkelijke hongersnood in twee residentiën, waarvan de huiveringwekkende tooneelen, helaas! te laat bekend werden en die, met de epidemiën welke een veel grooter deel van Java teisterden, de bevolking aanzienlijk deed verminderen in een streek, waar de natuur meer dan elders den mensch uitnoodigt om te groeien en te vermenigvuldigen.

De bevolking van Java is, sedert eeuwen, een schier uitsluitend landbouwende bevolking. Onder haar, had zich gevormd een klasse van welgestelde lieden, eenigzins te vergelijken met den burgerstand in Europa, die niet opziet tegen handenarbeid daar waar het noodig is; maar meestal laat werken, den arbeid dirigeert en controleert. Zoo waren er vele algemeen geachte landelijke familiën, die een betrekkelijk groot aandeel hadden in het landbezit, over talrijke spannen ploegbeesten, over paarden en ander landbouw-materieel konden beschikken; wier woningen van inlandsche weelde getuigden en omringd waren van groote voorraadschuren; bij wien minder goed bedeelden nooit te vergeefs om hulp en bijstand verzochten. Die welgestelde landbouwers genoten eer en aanzien. In den regel vormden zij het dessa-bestuur, dat de algemeene aangelegenheden volgens de oude gebruiken regelde; uit hun midden werden de dorpsburgemeesters gekozen; zij leverden de districts-hoofden en zelfs regenten voor het binnenlandsch bestuur.

Het kultuurstelsel, door zijn voorstanders geroemd als een in-

stelling geheel overeenkomstig de voorvaderlijke inrichtingen der Javanen, bleek al spoedig zich niet te kunnen verdragen met die even natuurlijke als eigenaardige ontwikkeling van de sociale verhoudingen op Java. Het niveleerde alle landbouwende familien; het deed allen dalen tot den stand van proletariër, van den koeli, die bij den dag leeft en de toekomst naakt en bloot te gemoet gaat. En 't zijn niet de tegenstanders van het kultuurstelsel die het eerst gewezen hebben op de noodlottige sociale revolutie welke het stelsel te weeg bracht; zij werd geconstateerd door den schranderen staatsman Jean Chretien Baud, die meer dan iemand het stelsel ophield en voor het stelsel ijverde; maar die niet steeds de overtuiging kon onderdrukken, dat het de Javasche maatschappij een onberekenbaar kwaad had berokkend.

Wat, eindelijk, het kultuurstelsel voor het zedelijk en godsdienstig leven der Javanen is geweest, kunnen wij het best vernemen uit de verklaringen der zendelingen, in dit opzicht, voorzeker de meest bevoegde getuigen; want, Mijne heeren, hoe men ook denke over hunne illusien ten aanzien van de verspreiding van het christendom, dit staat althans vast: zij zijn de eenige onzer landgenooten die Indië met een hooger, belangeloos doel opzoeken; zij zijn de eenige die zich naar Indië begeven, niet om er schatten te vergaren of om carrière te maken; maar, verkondigers van het Evangelie, den inboorling te gemoet gaan om zijn zielenleven waar te nemen, en kan het zijn, zijn moraliteit te verhoogen.

Welnu, de zendelingen zijn de eersten om te verklaren hoe diep het zedelijk verval van het Javasche volk is. Twijfelt men, dat het kultuurstelsel daartoe in niet geringe mate heeft medegewerkt, men overwege dan de opmerkelijke mededeeling van een zendeling, dat de inlanders elkander in de ooren fluisteren: „Wees op uwe hoede voor de blanke christenen; laat u niet „door hen tot het christendom bekeeren; want zij hebben daar„mede geen ander doel dan om den armen Javaan hiernamaals „ook voor hen te laten dwangarbeiden." Hoor dan vooral naar den zendeling C. Poensen, die, in een verslag over Kediri, te vinden in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, 1864, bl. 219, op grond van een blijkbaar scherpzinnig onderzoek, niet aarzelt te zeggen, dat onder de Javanen een talrijke atheïstische secte bestaat. Hoe

de aanhangers van die secte denken en spreken, wordt door den heer Poensen plastisch geschetst. De voorstelling heeft een onovertreffelijke couleur locale. Hij schrijft:

„Het best kunnen wij die (secte) leeren kennen door het ge„sprek af te luisteren van die beide Javanen, welke daar op „een rustbank gezeten zijn in een vertrek, dat de aarde tot „vloer heeft, en overigens niet veel bijzonders bevat. De half „opengeschoven deur en de wanden laten juist licht genoeg „door, om het een en ander daar binnen te onderscheiden. De „huisvrouw heeft een groote steenen kom, met stroo en kaf van „gestampte padi gevuld, aangestoken, om door den opstijgenden „rook, die het vertrek langsaam begint te vervullen, de zoo „lastige muskieten te verdrijven. De rook is zeker niet aange„naam. Nogthans — reeds van vader, en grootvader, en over„grootvader heeft men 't geleerd, om tegen het ondergaan der „zon, zulk een berooking te doen plaats hebben, en door ge„woonte is het den Javaan dan ook zoo erg hinderlijk niet meer.

„Wij kunnen gerust buiten blijven staan. Wij behoeven „daarom geen woord te verliezen van het gesprek, dat levendig „en luid wordt gevoerd. Hoor, het onderwerp is belangrijk. „Men spreekt over Allah. Maar, naar het schijnt, zijn zij het „met elkander niet eens.

„Pa Roema is blijkbaar een geloovig Mohammedaan, want hij „beweert de waarheid van hetgeen van de oudste tijden af is „geloofd, en ook hem geleerd, dat Allah, de Almachtige, alles „geschapen heeft, door de profeten zijn wil heeft bekend ge„maakt, en ten laatste den nabi Mohammed heeft gezonden, als „den waren panoetan, leidsman der vromen.

„Pa Roema schijnt in het vuur zijner redenering niet eens te „bemerken, dat er zich op het gelaat van zijn vriend, den man „des huizes, een trek van spot en wrevel laat bespeuren, tot „deze hem, om aan zijn innerlijke gewaarwordingen lucht te „geven, in de rede vallende, toevoegt:

„— Wie kent Allah? Wie maakte den naam Allah? Deze „mijn lippen hier — zijn Allah! En de hemel — wat is dat? „Er is geen hemel! De hemel is hier! De hel is hier! Het „eeuwige leven ook hier! De opstanding is hier! Het is niet „noodig, die te zoeken ....."

God is voornamelijk een ideaal van gerechtigheid, en wanneer de jammeren van een volk zeker peil overschrijden, wanneer al

hetgeen het lief heeft met geweld wordt vertrapt, wanneer het nergens deelneming voor zijn smarten, nergens een open oor vindt voor zijn grieven, — dan zegeviert eindelijk de wanhoòp in de gemoederen. Luister dan, gelijk de heer Poensen, aan de nederige hut van den verdrukten: gij zult den somberen, tergenden kreet hooren:

„Er is geen God, want er is geen gerechtigheid!"

Gelukkig, Mijne heeren, is sedert eenige jaren, onze koloniale staatkunde een betere phase ingetreden. Niet vruchteloos werd gestreden, misschien geleden om het geweten van Nederland met betrekking tot zijn Indische onderdanen wakker te schudden. Onder den invloed der vrijzinnige beginselen, heeft de toestand van Indië in 't algemeen, die van Java in 't bijzonder merkbare wijzigingen ondergaan. Vooral mag dankbaar worden herinnerd aan het bestuur van den minister van de Putte, thans een der te recht gevierde afgevaardigden van deze liberale, intelligente, kloeke koopstad.

Reeds waren gedwongen kultures ingetrokken; maar het waren kultures die niet alleen verderfelijk voor den inlander, doch tevens nadeelig voor het gouvernement waren. Het belang der Nederlandsche schatkist domineerde nog altijd. Men kon niet scheiden van die takken van gedwongen landbouw waaruit nog winst was te halen, hoe drukkend zij overigens voor de bevolking waren. De indigo-kultuur was een van die kultures. Aan den minister van de Putte de eer, dat hij daarbij het belang der Javanen boven dat van de schatkist stelde. Hij trok de gouvernements indigo-kultuur geheel in; en deed aan de planters van een aantal districten die nog verplicht waren indigo te planten en te maken hunne velden terug geven om daarop de voor hun meer winstgevende rijstkultuur te betrachten.

Het kultuurstelsel had een gevoelige penale sanctie: de rottingslagen, die op Java met kwistige hand, soms onder ongerijmde, aan krankzinnigheid grenzende voorwendsels werden toegediend. De minister van de Putte schafte de rottingstraf af en nam voor goed een der ergerlijkste oorzaken weg van willekeur en odieuse misbruiken.

Onder de vlag van het kultuurstelsel, gunde men den inlander

zoo weinig vrijheid, dat hem werd verboden van de eene plaats naar de andere in zijn geboorteland te reizen, zonder te zijn voorzien van een pas, die hij verplicht was op het kantoor van den resident tegen betaling af te halen. Het doel van dien maatregel was duidelijk, om den inboorling vast te kluisteren aan de plek waar hij toevallig het eerste licht zag. Toen het gouvernement, op aandrang van de voormalige koloniale oppositie, het aloude recht der inlanders moest erkennen om zich te vestigen waar zij goedvinden, handhaafde het desniettemin het passenstelsel op gronden aan de openbare veiligheid ontleend. De waarheid was, dat de veiligheid niets te maken had met de passen, die den reislustigen inlander benadeelden en belemmerden. — De minister van de Putte, overtuigd dat men slechts naar gezochte redenen greep om de vrijheid van den inlander te beperken, schafte het passenstelsel af, en schonk hem een vrijheid terug, waarop hij steeds was gesteld en die menigmaal voor hem het middel is geweest om locale tirannie te ontloopen.

Onder de velerlei soorten van heerediensten, die van de Javanen werden gevorderd, mogen de zoogenaamde blandongs, de houtvellingen in de bosschen en het leveren van trekdieren voor het uitsleepen van gekapte boomen, als de ergste soort worden aangemerkt. Daar waar zij nog al in zwang waren, in dorpen gelegen in de nabijheid van lands-bosschen, hadden zij spoedig de welvaart der dorpelingen weggevreten. Sedert de Compagnie behoorden de zoogenaamde boschvolkeren tot de armoedigste van geheel Java, en daarvoor waren geen andere oorzaken aan te geven dan de blandongdiensten, die hen radicaal beletten vooruit te komen. — De minister van de Putte gelastte een reorganisatie van het boschwezen, die haar volledig beslag kreeg; waarbij de blandongs werden afgeschaft en voortaan niemand gedwongen kan worden hout te vellen of zijn buffels voor het sleepen van boomstammen af te staan.

De minister van de Putte zou veel meer gedaan hebben. Een aanzienlijke vermindering der heerediensten, de algeheele afschaffing der diensten die de inlanders aan hun hoofden moesten presteren en een volledige bezoldiging in geld van die hoofden, was door hem voorbereid; en met zijn ontwerp kultuurwet beoogde hij niets minder dan de volledige emancipatie van den arbeid en de onbetwistbare erkenning van het grondbezit der Javanen.

Noodlottige staatkundige gebeurtenissen stuitten zijn hervormingsplannen. Ware dit niet het geval geweest, ik zou waarschijnlijk uwe aandacht niet behoeven te vestigen op de diepe sporen, welke thans nog zijn overgebleven van den vroegeren toestand en die als zoo vele hinderpalen voor de maatschappelijke vrijheid der inlanders moeten beschouwd worden.

In de eerste plaats, de twee overgebleven takken van gedwongen kultures: suiker en koffie.

Een suikerfabriek is als 't ware een bijenkorf, een mierennest. Elke fabriek heeft in den regel een aanplant van 400 bouws (van ongeveer $^2/_3$ hectare). De bereiding der gronden voor 400 bouws vordert gemiddeld den arbeid van 1600 man. Er zijn een zeker aantal fabrieken met 500, 600 en meer bouws, in welk geval het getal arbeiders voor het veldwerk stijgt tot en boven 2000. Vroeger had men aanplantingen van 800 bouws voor een enkele fabriek, waarbij dan 3200 planters waren ingedeeld. Zoodra het suikerriet rijpt, komt de maaltijd, die, van af de maand mei of het begin van juni tot september en october, gedurende ruim een honderdtal dagen, een buitengewone drukte geeft. Talrijke rietsnijders en karrevoerders zijn dan bezig met het snijden, het maken van rietbosschen en het vervoeren van de grondstof naar den molen. Ook in de fabriek wemelt het van menschen. Gemiddeld bezigt elke onderneming drie tot vierhonderd koelis per dag. Zoo vorderde, onder anderen, de suikeronderneming Parong djaija (van 500 bouws), regentschap Madjalengka, in de residentie Cheribon, voor het werk in en bij de fabriek, gedurende een enkele campagne, niet minder dan 42,900 dagtaken van mannen, 2889 van vrouwen en 5450 van kinderen.

Voorheen verdienden al die mannen, vrouwen en kinderen bitter weinig. De plantloonen waren onbeduidend; de afstand der gronden werd niet vergoed; riet- en transportloonen waren zeer laag; in de fabrieken werden de koelis met eenige duiten daags afgescheept. Bij dat alles, verloor het gouvernement aanzienlijke sommen; alleen de fabrikanten zag men, vaak in enkele jaren, fortuin maken.

Het gevolg was, dat de inlander een onverzettelijken afkeer van de suikerkultuur kreeg. Thans is het echter anders gesteld. Men is aanmerkelijk vooruitgegaan. Reeds de stand der plantloonen bewijst dit ontegenzeggelijk. Vroeger verdienden de planters bij de suikerkultuur niet eens genoeg om met het uitge-

keerde plantloon hun landrente te betalen. Tegenwoordig bedragen de gesamenlijke plantloonen *f* 5,165,000; daarvan gaan af *f* 461,000 voor landrente, weshalve voor de rietplanters een winst is van *f* 4,700,000. Gemiddeld maken zij per bouw *f* 129.30, per gezin *f* 23.43. Ook het rietsnijden, het vervoer der grondstof naar den molen, de arbeid in de fabriek, de verschillende leveranciën, zoo als brandhout, potten enz. worden veel beter betaald. Er zijn koelis, die nu 50 centen daags, in stede van 5 tot 15 duiten, bij de suikerfabrieken verdienen.

De gezindheid der bevolking is daardoor geheel gewijzigd. Kultuur en bereiding zou men thans veilig kunnen overlaten aan vrijwillige transactiën tusschen fabrikanten en arbeiders. In 1866 stelde de minister van de Putte dan ook voor den arbeid bij de suikerkultuur geheel vrij te maken. En dat zijn inzicht juist was, werd mij sedert meer dan eens door kundige en ervaren Indische ambtenaren bevestigd, door praktische mannen, die de kultuur van nabij hebben gade geslagen in residentiën, waar het vroeger veel in had om haar, zelfs met dwangmiddelen, staande te houden.

In plaats van de vrijheid, hebben de Javanen de regeling van den minister de Waal gekregen. De heer de Waal nu is een bureaucraat, die de maatschappij beschouwt als een archief, waarin de zaken, in bundels papieren met nette etiquetjes, geborgen worden en die buitendien behebt is met de zucht om alles anders te doen dan een ander. Aan den minister de Waal is het te wijten dat de arbeid bij de suiker-kultuur, die, ware het ontwerp-van de Putte wet geworden, nu reeds geheel vrij zou zijn geweest, eerst met het jaar 1890 vrij zal worden! Slechts in een enkel opzicht wordt bij zijn regeling een stap voorwaarts gedaan. Er zal voortaan schadevergoeding worden verleend voor de ten behoeve van den rietbouw onteigende gronden. Al het overige is overgelaten aan het goedvinden der uitvoerende macht.

Wat dit zeggen wil, zal ik slechts met een enkel feit toelichten. Sedert de invoering van de gouvernements-suikerkultuur bestaat op Java bij menige fabriek het misbruik, dat het water uit de leidingen, door de inlanders aangelegd ter besproeiing van hun rijstvelden, wordt afgeleid om den suikermolen in beweging te brengen. In het saizoen, dat het water voor de rijstvelden onmisbaar is, zien dan de Javanen, tot hunne groote teleurstel-

ling, het water naar de fabriek drijven en hunne met zoo veel zorg en vlijt bewerkte graanakkers aan misgewas door droogte bloot gegeven. Vaak ontstaan hierdoor tooneelen, die onder een beschaafd bestuur niet moesten plaats grijpen. Het is nog zoo heel lang niet geleden, dat in een suikerproducerende residentie, een uren gaans uitgestrekte rijstvlakte van het hoogst noodige water werd verstoken, dat ten dienste eener suikerfabriek uit de waterleiding was gedetourneerd. De bevolking, bespeurende dat op die wijze de rijstoogst zoude mislukken, kwam tot het wanhopende besluit, des nachts, de dammen te doorsteken die het water beletten over de rijstvelden te vloeien. — Ofschoon de waterleiding, als haar rechtmatig eigendom moest beschouwd worden, werd zij evenwel gestraft voor die daad en door het bestuur gedwongen de dammen te herstellen, op het gevaar af van haar onontbeerlijk voedingsmiddel verstoken te blijven.

Over Indische aangelegenheden heerscht veel verschil van gevoelen tusschen personen die in Indië hebben geleefd; maar, voor zoo ver ik heb kunnen nagaan, bestaat op dit punt de meest mogelijke eenstemmigheid. Allen zijn het eens dat men het water voor de rijstvelden der inlanders kan en moet reserveren, en dat, met een geringe, schier onbeduidende uitgaaf, de suikerfabrikanten door stoom den molen in beweging kunnen brengen. Zelfs de gouverneur-generaal Mijer adviseerde om voortaan de suikerfabriekanten de beschikking over het water uit de leidingen der bevolking te ontzeggen. De minister de Waal wist het al weder beter dan iedereen, dan de residenten en het geheele Indische bestuur: in een publiek geworden instructie aan den gouverneur-generaal handhaaft hij de willekeurige beschikking van gouvernementswege over het voor besproeiingen bestemde water.

Hoe nu deze en dergelijke bijzonderheden der suikerkultuur werkelijk geregeld zijn, weten wij nog niet. Eerst onlangs is hier te lande het telegrafisch bericht ontvangen, dat de nieuwe contracten zijn gesloten. Doch, zoo men let op hetgeen is voorafgegaan, zal men voorzichtig wezen indien men geen te gunstige verwachtingen koestert van de wijze hoe daarbij de belangen der inlanders zijn behartigd.

Een tweede hinderpaal voor de maatschappelijke vrijheid der inlanders — hebben wij gezegd — is de gouvernements-koffiekultuur. Zij is dit niet als kultuur; maar uitsluitend als gouvernements-kultuur. Inderdaad, niets eigent zich meer tot volkskultuur dan de koffieboom. Hij groeit in Indië bijna overal in hooge landen evengoed als in Arabië, van waar hij herkomstig is. Het onderhoud baart niet veel zorg. De pluk alleen vereischt een eenigzins delicate behandeling, maar is daarom een zeer geschikt werk voor vrouwen en kinderen. De koffie doet daarbij een goeden prijs. In de voornaamste handelsplaatsen van Java wordt gemiddeld betaald *f* 35 per picol, of 28 cent per Amsterdamsch pond. Stel 10 gulden voor transportkosten, commissieloon van opkoopers of andere intermediairs, dan kan de Javaan *f* 25 per picol verdienen. Volgens een matige gemiddelde berekening, geeft een bouw met koffieboomen beplant 10 picols koffie. Een gezin, dat gemakkelijk een bouw aanplant kan verzorgen, zou dus met de koffie-kultuur, elk jaar, *f* 250 kunnen winnen, hetgeen, bij de betrekkelijk geringe behoeften van den Javaan, een voor hem niet te versmaden winst is.

Maar nu komt het gouvernement, en steekt liever de winst op dan die aan zijn bruine onderdanen te gunnen. Het monopoliseert al de koffie welke de inlanders produceren en die zij moeten inleveren aan de landspakhuizen, tegenwoordig tegen 13 gulden per picol. Dit is een belangrijk verschil met den handelsprijs. De Javasche landman maakt niet veel pretensies. Hij is met weinig tevreden. Zelfs tegen 13 gulden levert hij op vele plaatsen zijn koffie aan den beambte van den landsheer, zonder te morren, misschien met een gevoel van dankbaarheid, omdat hij met de verdiensten uit de koffiekultuur zijn landrente betalen en over het product van zijn sawas geheel ten eigen behoeve beschikken kan.

In de meeste residentiën heeft echter de gouvernements-koffiekultuur een richting genomen en is zij van lieverlede zoodanig uitgebreid, dat de bevolking soms aanzienlijke afstanden heeft af te leggen om de tuinen te bereiken en van daar huiswaarts te keeren. Ziedaar, het enorme bezwaar van de gouvernementskultuur. Er zijn een menigte dorpen die verplicht worden tot op afstanden van 40 en 60 kilometers te gaan planten, de tuinen schoon te houden en de rijpe vruchten te plukken; er zijn duizende planters die gedwongen worden met vrouwen en kin-

deren in den oogsttijd zich te verplaatsen, in de plantsoenen tijdelijke verblijven op te richten, zich daar van voorraad en andere benoodigheden te voorzien, enz., waaruit van zelf een ongezonde en voor de planters zeer ongunstige toestand ontstaat. Ziedaar, Mijne heeren, hetgeen de gouvernements-koffiekultuur voor den Javaan drukkend maakt, hetgeen hem tegen de kultuur inneemt, en haar doet beschouwen als een plaag die hem van hooger hand wordt opgelegd.

Liefhebbers van statistieken hebben getracht het heen en weer trekken der Javanen naar de koffietuinen in cijfers uit te drukken. Men neemt aan, dat gemiddeld elk bij de koffiekultuur ingedeeld huisgezin 60 dagen in 't jaar voor de kultuur werkzaam is. Ieder gezin slechts gerekend op drie personen, geeft dit werkelijk 180 dagen per gezin, een cijfer dat, volgens den hoofdinspecteur Bosch, die de administratieve enquête over de kultuur heeft gehouden, zekerlijk niet te hoog is. Bij een gemiddelden tocht van slechts $5^1/_2$ kilometers naar de koffietuinen, heeft ieder gezin nog 1000 kilometers in het jaar te loopen, en leggen de 500,000 koffieplantende gezinnen gesamenlijk elk jaar een afstand af van 50 millioen myriameters, of 500 millioen kilometers, ruim twaalf maal den omtrek der aarde.

Het is niet onmogelijk, dat er onder mijn geachte toehoorders iemand is, die op grond dat hij in Indië is geweest, vermeent een gunstiger dunk van de gouvernements koffiekultuur te kunnen geven. Mocht dit het geval wezen, dan zou ik de vrijheid nemen mij te beroepen op iemand, die niet alleen in Indië is geweest, maar die er nog is; op een kundig, helderziend, als landbouwkundige erkend ambtenaar, die door zijn positie uitnemend in de gelegenheid is om over de koffiekultuur een onpartijdig oordeel te vellen, op den heer van Gorkom, directeur van de kinakultuur. De heer van Gorkom schreef onlangs:

„In eigenlijken zin heeft de gouvernements koffiekultuur nooit „aanspraak kunnen maken op den naam van landbouw of „boomkweekbedrijf. Men plant, houdt de plantsoenen zooveel „schoon dat zij niet onder het onkruid verstikken en tijdens „den pluk een behoorlijke ruimte laten tot beweging en tot het „verzamelen ook der afvallende vruchten. Aan een zorgvuldige „bewerking van den grond, noch minder aan zijn verbetering, „of aan het onderhoud door snoeien van de boomen, wordt „aandacht gewijd. Wilde men aan al die eischen eener goede

„kultuur voldoen, men zoude over het algemeen meer kennis „van landbouw en kweeken moeten bezitten, over meer tijd en „toezicht moeten kunnen beschikken en bovenal zich meer prik„kel van het eigen belang der arbeiders moeten kunnen ver„zekeren.

„Een natuurlijk gevolg van het niet voldoen aan die eischen „is dat de koffietuinen veelal ontijdig moeten worden afgeschre„ven, dat met die afschrijvingen gestadige ontginningen en bij„plantingen gepaard moeten gaan, ten einde een stationaire „productie te behouden. In de Preanger Regentschappen is de „toestand daardoor heden reeds van dien aard dat het bestuur, „van de meeste districten moet verklaren, dat er geen gron„den voor uitbreiding meer beschikbaar zijn; of „juister dat nieuwe aanplantingen onmogelijk zijn „geworden.

„In de streken waarvan dit verklaard moet worden, is de „koffiekultuur op weg naar haren ondergang. Het is duidelijk. „Geen nieuwe aanplantingen, afnemende productie; en, waar „die productie eindelijk binnen zekere grenzen gedrongen wordt, „zoodat zij zelfs de op percentsgewijze belooning gebaseerde be„langstelling der hoofden niet meer wakker kan houden, daar „is het levensproces spoedig afgeloopen en zal de dwangkultuur „zich zelve te gronde helpen.

„Dat men overigens met de beste gronden begonnen is, lijdt „geen twijfel, en zoo zijn met ieder jaar de ontginningen moeie„lijker en de tuinen voor de bevolking meer bezwarend gewor„den. Terwijl eenerzijds de bevolking, naar mate van haar ver„meerdering, tot uitzetting der grenzen van hare bouwgronden „genoodzaakt was, moesten van den anderen kant nieuwe gron„den voor de koffiekultuur steeds verder en verder gezocht „worden, — werd er dus gestadig meer van de krachten der „kultuurplichtigen geëischt, omdat het terrein van hun arbeid „zich verwijdde en verwijderde.

„Men zegt, dat er bij de koffiekultuur in de Preanger indivi„dueel bezit van tuinen en boomen bestaat; maar hoe is dit te „rijmen met jaarlijksche bijplantingen door de massa? Moet er „telken jare een nieuwe verdeeling plaats hebben? Zoo neen, „en ontvangt elk planter van elk nieuw plantsoen, waaraan hij „arbeid presteerde, zijn behoorlijk aandeel, dan wordt een chaos „geboren, waaruit de kultuurplichtigen, laat staan hunne hoof-

„den en ambtenaren, niet meer wijs kunnen worden. Zulk een „verspreid en versnipperd individueel bezit zoude onmogelijk „vereenigbaar zijn met een behoorlijke verzorging. Wil men „echter beweren, dat elk huisgezin een zeker onbestemd getal „boomen te onderhouden heeft, dan kan men dit aannemen, „maar bezwaarlijk gelooven dat zulk een regeling tot prikkel „der individuen strekt. De geschiedenis der ontginningen en „aanplantingen spreekt de mogelijkheid tegen van een regelma„tig, ongestoord en billijk individueel bezit, en ook de feitelijke „toestanden getuigen daartegen.

„De eenige belooning die de inlander van zijn arbeid bij de „koffiekultuur kan trekken, vindt hij in den verkoop van de „vruchten aan 's lands pakhuizen. De opbrengst van die vruch„ten is zijn quitantie, voor al den arbeid dien hij aan ontgin„ning, aanleg, onderhoud, pluk, bereiding en inbreng ten beste „gaf. Iedereen wordt gaarne beloond voor zijn werk, en het zou „dus rationeel zijn, dat de Preangerezen tuk waren op de „koffiepluk, die hen althans een karig loon kan verzekeren. „Verre van daar echter. Ook de pluk geschiedt in massa, door „mannen, vrouwen en kinderen, waar zij eenmaal in den tuin „gekomen, de vruchten slechts te vinden weten. Bestond er „individueel bezit dat men op prijs stelt, men zou dit toch wil„len doen gelden bij de eenige gelegenheid dat er partij van te „trekken is. Men maakt het elkander echter niet lastig; men „oogst omdat men moet en waar men kan. Het grootste geluk „is voor de zoogenaamde eigenaren of deelgerechtigden, dat „vreemden de rijpe vruchten voor hen weghalen. Dan zijn zij „van de moeite af. Acht kina-etablissementen liggen in de na„bijheid der uiterste grenzen van de koffie-tuinen in zes distric„ten van het regentschap Bandong. Voor de vrouwen en kinde„ren der vaste arbeiders bij de kinakultuur is de koffiepluk dus „niet bezwarend en zij maken er, tot groot gerief en tevreden„heid der eigenaren, dan jaarlijks ook een gretig gebruik van. „Ik, voor mij, ben overtuigd, dat het meerendeel der bevolking „geen koffie zou plukken, indien er geen aansporing of dwang „bestonden. Slechts weinigen wonen zoo gelegen, dat de moeite „van pluk enz. voor hen niet overwegend zoude zijn.

„Moest de geschiedenis der Preanger koffiekultuur geschreven „worden, vellen druks zouden de feiten niet kunnen bevatten, „die allen op een ziekelijken toestand betrekking hebben, en

„toch is aan dat alles niets te doen zoolang er geen algeheele „reorganisatie plaats heeft. Het bestuur moge waken zooveel „het wil, het is niet onmachtig om den arbeid schriftelijk te „regelen, maar ten eenenmale buiten staat om de regeling stipt „te doen opvolgen, en boven alles kan het bestuur geen belang- „stelling opwekken door ruimere betaling, door een prijs voor „de koffie uit te keeren, waarin de planter een voldoend loon „voor zijn arbeid kan terug vinden."

In de volumineuse stukken van de koffie-enquête, welke achtervolgens het licht zien, niet alleen in het rapport van den hoofd-inspecteur, maar ook in de verslagen der residenten worden evenzoo feiten vermeld die getuigen van den weerzin der planters tegen de kultuur. Daarin wordt zelfs gewaagd van lieden die nog geld of rijst toegeven, als anderen plukken en met den oogst hun voordeel zoeken willen. Geen wonder, dat dooreen de duizenden bij de koffiekultuur ingedeelde huisgezinnen gemiddeld niet meer dan *f* 20.12⁵ in het jaar bij die kultuur verdienen.

Maar ook uit een ander oogpunt hebben de bezwaren eigen aan de gouvernements-koffiekultuur een noodlottigen invloed. Daaraan is het te wijten, dat de productie stationair op gemiddeld 800,000 picols blijft, onder omstandigheden die haar elders snel doen vooruitgaan, namelijk het toenemend koffieverbruik en de hooge prijzen welke voortdurend voor de koffie verkregen worden. Niet alleen in het belang der Javanen, maar in dat van het gouvernement is dus een wijziging van het koffiestelsel dringend noodzakelijk. Wordt toch de kultuur met meer zorg gedreven, dan is reeds van de bestaande aanplantingen een aanzienlijke vermeerdering der productie te wachten. Daarvoor bestaat slechts één middel: het gouvernement moet afzien van de tuinen die de Javanen ten druk zijn en ze tegen retributie aan particulieren afstaan, die ze als 't ware zullen koloniseren en met goed betaalde arbeiders exploiteren. Tegelijkertijd kan men verwachten, dat de Javanen, die de kultuur aanhouden, waar zij hun lief is, daaraan meer zorg zullen besteden. Vooral zal hun ingenomenheid met de kultuur blijken toe te nemen indien men het monopolie los laat en daarvoor een equivalent zoekt in een meer billijke belasting.

De dwangkultures zijn niet de eenige belemmeringen van de vrije ontwikkeling der Javanen. Niet minder drukken hen de heerediensten, en zóó ontzettend was wel eens dien druk dat duizenden weken naar de wildernissen of naar naburige eilanden om zich aan den gedwongen, onbezoldigden arbeid te onttrekken. Er bestonden, — nog bestaan twee categoriën van heerediensten: diensten ten behoeve van de hoofden; diensten ten behoeve van het gouvernement, aan openbare wegen, enz.

De inlandsche hoofden zijn dikwerf met niet zeer vleiende kleuren afgeschilderd. Naar mijn innige overtuiging, is het een dwaling te meenen, dat die hoofden in 't algemeen zoo een genot hebben in het kwellen en uitzuigen hunner onderhoorigen. Het was de Nederlandsche regering die hen daartoe aanspoorde. Zij was het die hen op dérisoire wijze beloonde en hun stilzwijgend het recht toekende om, wat zij te kort kwamen, op de bevolking te verhalen. Zoo hadden, onder anderen, districtshoofden, die ambtshalve tot 400 gulden in de maand moesten verteren, slechts een tractement van 50 gulden 's maands. Op de exploitatie van het gouvernement volgde alzoo, door de schuld van het gouvernement, de exploitatie van de zijde der inlandsche hoofden.

Die toestand heeft voortgeduurd, tot 1866, toen de minister van de Putte den gouverneur-generaal machtigde om de inlandsche ambtenaren behoorlijk in geld te bezoldigen. De maatregel zou een uitgave hebben gevorderd van *f* 3,500,000. Maar de heer van de Putte trad af, en zijn opvolger, de heer Mijer, begreep de zaak anders. Hij vroeg $2^1/_2$ millioen tot betere bezoldiging der inlandsche hoofden; doch het recht van die hoofden op den napluk wenschte hij behouden te zien, — een anomalie die van zelf in het oog springt. De zaak ging met den heer Mijer niet door. Thans is het tot een transactie gekomen. De hoofden worden beter bezoldigd en hen is verboden zekere soorten van diensten van de bevolking te vergen; maar toch wordt zij nog verplicht tot bepaalde huisdiensten. Iedereen beseft dat de regeling door den minister van de Putte voorbereid, integrale afschaffing der heerediensten voor de hoofden, en volledige bezoldiging dier hoofden in geld, veel wenschelijker ware geweest.

Aan de openbare wegen verricht de bevolking van Java kosteloos niet minder dan 8 millioen dagdiensten in 't jaar. De dagtaak tegen 50 centen berekend, is dit een belasting van 4 millioen gulden. Het is niet alleen een belemmerende, maar een

ongelijk drukkende en buitendien ondoelmatige belasting. Zoo is de man, die slechts een fractie bouw grond bezit, gehouden, tot evenveel dagen heeredienst, als degenen die zich in het bezit van 2, drie en meer bouws verheugen. Het in heeredienst verrichte werk is slecht en staat in geen de minste verhouding tot de waarde van goed beloonden arbeid. Door den ingenieur de Bordes zijn daaromtrent onlangs zeer belangrijke bijzonderheden medegedeeld in het Indisch Genootschap. De heer de Bordes berekend, dat het onderhoud der wegen op Java, bij aanneming, niet meer zou kosten dan *f* 333 per kilometer en in totaal *f* 1,565,000, zoodat door een belasting van slechts 78 tot 79 centen per gezin de geheele uitgave zou kunnen gedekt worden. Misschien zou het onderhoud der wegen blijken werkelijk een hooger cijfer te bedragen, stel 2 millioen gulden. Slaat men dan de equivalerende belasting niet gelijkelijk om over allen, bemiddelden en minder bemiddelden; maar betracht men daarbij de steeds aan te bevelen billijkheid, dan nog zou een belasting van 1 gulden per bouw bewaterde sawa voldoende zijn om de kosten te dekken.

Reeds heb ik veel van uw geduld gevergd, Mijne heeren. Ik zal daarom slechts met een kort woord wijzen op een laatste belemmering der sociale vrijheid der Javanen: gemis aan rechtszekerheid en veiligheid. Er ontbreekt een goed georganiseerde policie en justicie. Gedurende den bloeitijd van het exploitatiestelsel kon natuurlijk van rechtszekerheid voor den inlander geen sprake zijn; men zorgde wel dat hij geen noemenswaardige bezittingen had, en zijn persoon stond onvoorwaardelijk ter beschikking van gouvernements-ambtenaren. Thans begint men te begrijpen, dat een goede policie, dat behoorlijke rechterlijke inrichtingen onvermijdelijk zijn. Reeds is besloten de landraden te doen voorzitten door heusche rechters, in plaats van administratieve ambtenaren. Maar het hapert aan de uitvoering. Men haast zich niet. We bespeuren weinig of niets van reorganiserende maatregelen. Op het gebied van policie en justicie is schier even weinig op te merken als van de toepassing der agrarische wet, die bestemd is eindelijk aan de inlandsche grondbezitters hun recht van eigendom te verzekeren.

Gaarne zal ik thans de bedenkingen vernemen welke tegen het opheffen der genoemde hinderpalen in deze vergadering aangevoerd zullen worden. Het zij mij nog slechts geoorloofd met een klassieke herinnering te doen uitkomen, dat zij die de vrije ontwikkeling der Javanen verlangen, geen buitensporige eischen stellen.

Negentien eeuwen geleden, ontmoetten eenige kooplieden van Alexandrië, aan het strand van Campanië, keizer Octavius Augustus. Toen zij den machtigen gebieder bespeurden, vroegen zij verlof om hem hunne hulde te brengen. Volgens het verhaal van Suetonius, bewezen zij hem goddelijke eer, hem toeroepende: „Indien wij gerustelijk de zeeën kunnen doorklieven, indien wij „in het groote Romeinsche rijk bescherming genieten, indien „wij overal verzekerd zijn van onze bezittingen, het is aan U, „ô Cesar, dat wij het te danken hebben." Zou het thans, negentien honderd jaren later, een overdreven wensch zijn, dat het vrijheidlievende Nederland de maatschappelijke vrijheid der inboorlingen van Indië verzekere, opdat zij ook ons mogen toeroepen: „Indien wij in onze personen en bezittingen beschermd „zijn, indien wij, in vrede, onder onze palmboomen, de vruchten „van onzen vlijt genieten, het is aan U, ô Nederland, dat wij „het hebben te danken!"

De heer Muller nam hierna het woord om den heer van Soest dank te zeggen voor zijn belangrijke en welsprekende redevoering. (Toejuiching). Men zegt — vervolgde de heer Muller — dat het Nederlandsche volk een praktisch volk is; maar dat bewijst het niet in de wijze waarop het Java regeert. Was het Nederlandsche volk een praktisch volk, dan zou Java sinds lang op andere wijze geregeerd zijn, — naar een hooger beginsel, naar 't beginsel van recht en billijkheid, dat op kleingeestig eigenbelang behoort te zegevieren.

De dagbladen zijn in den laatsten tijd vol van protesten; nog heden werd een protest openbaar gemaakt van de Handelmaatschappij, betrekkelijk wijziging van de tarieven op den in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië. Maar wat is beter: enkele beschermende procenten te behouden, dan wel de koopers ginds vermogender te maken en de productie te doen toenemen? Allerwege gaat de productie vooruit; op Java alleen blijft zij

stationair wat de quantiteit aanbelangt, en gaat zij achteruit ten aanzien van de qualiteit. Zou het niet beter zijn, zelfs voor het meest prozaïsch eigenbelang, twee, in stede van één millioen picols koffie uit de Oost te ontvangen en te gelijk rechtvaardigheid te betrachten? Er is zoo even gesproken van zendelingen; maar strookt het woord der waarheid dat zij verkondigen wel met de handelingen van het Nederlandsche gouvernement? En indien dat voortgaat Java te exploiteren, aan wien anders is dat te wijten dan aan het Nederlandsche volk, dat zijn stem niet verheft?

Spreker wees op stukken over de koffie-enquête, die in de Nieuwe Rotterdamsche Courant zijn verschenen. Soortgelijke stukken behoorden door stad- en landgenoot te worden gelezen, ten einde op de hoogte der zaken te komen. Gemis aan kennis alleen kan oorzaak zijn, dat er nog geen kreet in Nederland is opgegaan tegen de wijze, waarop Java door Nederland wordt geëxploiteerd. Reeds is de naam van Nederland aan de Kust van Guinea ten spot en ten vloek geworden. Laten wij zorgen, dat dit ook van Indië niet het geval worde.

Ten slotte, vestigde spreker de aandacht op de berichten uit Indië ontvangen, betreffende groote overstroomingen die groote schade hadden aangericht. Toen Nederland door overstroomingen werd geteisterd, was het Java dat hulp bood — niet de Javaan, want die heeft niets, daar zorgt het Nederlandsche gouvernement wel voor, maar dan toch de bewoner van Indië. Laten wij thans op onze beurt een blijk van belangstelling geven aan hen aan wien wij onze spoorwegen, onze verbeterde waterwegen en zoovele andere gewichtige zaken te danken hebben.

Na deze hartelijke, opwekkende woorden, vroeg de heer van der Linde, een zendeling die negen jaren in Indië had gewoond, het woord om te getuigen, dat, volgens zijn ervaring, hetgeen de heer van Soest had medegedeeld ten aanzien van den stand van zaken op Java volkomen met de waarheid overeenstemt. Er zijn oogenblikken, waarin de Nederlander in Indië zich schaamde Nederlander te zijn, wanneer hij bemerkt dat het Nederlandsche gouvernement door zijn wijze van handelen zelfs bij Chinezen in minachting is geraakt. Dit mag niet zoo blijven. Het is de roeping van Nederland krachtig mede te werken om den Javaan een andere, een betere toekomst voor te bereiden. (Toejuiching).

BOEKAANKONDIGING.

Stemmen uit Indië, vraagstukken van den dag, door C. E. van Kesteren en anderen. II. De uitputting en sterfte onder de Europeesche soldaten van het Indische leger. De laatste regeling der suikerkultuur. III. Over het kleeding-magazijn. Indische statistiek. Heeredienstplichtigheid. Heeredienst en grondbezit. Veiligheid op Java. Een resultaat van eeuwen. Samarang, de Groot, Kolff en Co. 1872.

Onder de thans vrij talrijk in Indië uitgegeven dag- en weekbladen, neemt de Locomotief te Samarang een eereplaats in, door de degelijke en zaakkundige artikelen, waarmede dat blad door zijn redacteur, den heer van Kesteren wordt verrijkt. Blijkbaar is het der redactie minder te doen om sensatie, dan om juiste berichten; — minder om hare lezers met fijn geciseleerde doch ijdele volzinnen te amuseren, dan om, door ernstige bespreking van onderwerpen van publiek belang, nut te stichten. Dat het, onder de leiding van den heer van Kesteren, aan deze eerste en voornaamste roeping der periodieke pers beantwoordt, zou menig bewoner vooral van Midden-Java kunnen bevestigen, en zou, ook in Nederland stellig worden erkend, indien de Locomotief er meer verspreid ware.

De mindere bekendheid van de voortbrengselen der Indische drukpers in Nederland mag niet aan minachting worden toegeschreven. Zij heeft althans veelzins een materiële oorzaak, die voor de hand ligt: den hoogen prijs waarop de bladen, bij verzending met de overland-mail, door het port te staan komen. De kosten van verzending verminderen wel is waar van lieverlede, doch zij bedragen nog steeds te veel voor de groote menigte Nederlanders, wier belangstelling in Indische aangelegenheden doorgaans grooter is dan hun portefeuilles en porte-monnaies gevuld zijn.

Met het oog op de verspreiding in Nederland, is het daarom een uitmuntend denkbeeld van den heer van Kesteren geweest, een tijdschrift te stichten, waarin de Indische vraagstukken van een Indisch standpunt worden besproken en toegelicht door de mededeeling van op de plaats waargenomen feiten. In dien vorm, worden inderdaad vele bezwaren, waarmede de mail-edities der Indische dagbladen worstelen, overwonnen en kunnen belangstellenden zich gemakkelijker een zeer te waardeeren nieuwe bron van informatie verschaffen.

De tweede en derde afleveringen, bewijzen dat wij niet te veel beweren. Er worden daarin bijzonderheden aan het licht gebracht over den toestand van den soldaat bij het Nederlandsch Indische leger, die ons tot een geheel andere slotsom brengen dan de conclusie, voorkomende in een der laatste nommers van het Militair Tijdschrift, van Batavia, dat er voor den soldaat bijna alles is gedaan wat men kan doen, indien de rietslagen slechts bij de korpsen behouden worden.

De schrijver van dit, ook voor niet-militairen lezenswaardig stuk, schetst in levendige kleuren het treurig, ja walgelijk lot van den Indischen krijgsman. „Ellendig" „zegt hij," is de soldaat gehuisvest, ellendig gekleed, en zijn leven is het treurigste ter wereld. Bezoek welke kazerne ge wilt, geen enkele geeft den bewoners wat elk schepsel toekomt: licht en lucht. Een vergelijking met een kazerne in Europa gaat niet op; de lucht is hier veel meer stilstaand dan daar, en een gelijk volume bevat hier veel minder zuurstof. En in Europa zoekt en vindt de soldaat zijn genoegen buiten de kazerne; hier wordt hij het grootste gedeelte van den dag en de nacht er in opgesloten, en is in die bedompte, droefgeestige ruimten, waarin de een de lucht bederft voor den ander, tot verveling gedoemd. Hoeveel daar geleden wordt is zelfs aan de meeste officieren onbekend: hunne punten van aanraking met den soldaat zijn te weinig, te zeldzaam. Maar ge zoudt medelijden hebben met de ongelukkigen, als ge u vernederen wildet, het verhaal der teleurstellingen en misères aan te hooren van die velen, die nog niet zóó diep gezonken zijn dat ze in een aanhoudenden alcohol-roes luchthartigheid zoeken. Geen gelegenheid tot schrijven of tot lezen, want spoedig komt een ander hen daarin verhinderen, wien het verveelt iemand iets beters te zien doen dan te joelen en te vloeken; nog minder, om verpoozing te zoeken in een of ander handwerk,

dat hij kent van vroeger en waarmede hij iets hoopte te verdienen bij zijn karige bezoldiging. Het toezicht in de kazerne staat nagenoeg gelijk nul, de onder-officieren en korporaals begrijpen instinctmatig dat men den soldaten moeielijk hunne losbandigheden kan verbieden, want zij weten geen antwoord op de vraag: „Zegt gij ons dan, wat wij doen moeten?"

„Maar de soldaat heeft toch zijn kantine. Wandel er langs, en een enkele blik naar binnen zal u overtuigen, dat dáár geen verpoozing gevonden wordt. Alweder alcohol, en niets dan alcohol, hoogroode gezichten en een getier dat walgelijk is. Daar sleept de een den ander mede, want niemand kan iets beters in de plaats geven dan een wandeling, welke slechts dieper doet voelen, hoe gezonken hij is. Als een paria gaat hij daar heen in de Indische maatschappij, welke geen plaats voor hem heeft. Geteekend door zijn sombere, onooglijke kleeding, heeft hij zelfs niet het onschuldige genot van den Europeeschen soldaat, die, trotsch op zijn min of meer schitterende uniform, zijn best doet zijn taille zoo voordeelig mogelijk te doen uitkomen, en vaak door een bewonderenden blik beloond wordt van..... nu ja, van een dienstmeisje. Trek hierover niet uwe schouders op, gij die over den soldaat gesteld zijt, en niet zoo laag dalen kunt om het groote verschil te zien tusschen den soldaat in Europa, die daar menschen vindt, ebenbürtig, van gelijk gehalte, van gelijke beweging als hij, en den eenzamen soldaat in Indië. Zóó weinig bekommert hij zich om het leven, dat geen militair geneesheer of Roomsch-katholiek geestelijke, hoeveel soldaten hij ook heeft zien sterven, ooit zal gezien hebben dat er een zijn vroegen dood betreurde."

Uitgezonderd de kazernes te Banjoebiroe en eenige in aanbouw zijnde in de bovenlanden van Sumatra, zijn zij, volgens den schrijver, gebouwd naar het begrip van de hoogere functionarissen bij de genie en den geneeskundigen dienst, dat de soldaat behoort tot een lagere diersoort, een soort die minder zuurstof noodig heeft en meer verpestende uitwasemingen kan verdragen dan die heeren zelven. Te weinig ruimte naar verhouding van het aantal soldaten, het dicht opeengebouwd zijn der verschillende localen, gebrek aan gefiltreerd drinkwater en badwater, onreinheid in de omgeving zijn in 't algemeen de kenmerken van de verblijven der soldaten. „Zijn eenmaal," voegt de schrijver hierbij, „de fouten in de oprichting begaan door genie en

geneeskundigen dienst, dan tracht later de infanterie zoo veel mogelijk het hare bij te dragen om den soldaat te gronde te richten. De slordige bewoning — waar het andere reinheden dan die van blinkende knoopen en wapens betreft — is overbekend. Stinkende privaten, goten, urinoirs en keukens worden geen emmer water waard geacht, maar een oneindigheid van arbeid aan het bijna nuttelooze besteed. De groote garnizoenen strijden om den voorrang wat betreft de benauwde opeenhooping in doodsche, dompige, vochtige localen, gelegen in het centrum der steden. Men is van den eersten dag van aankomst in Indië aan het gezicht gewoon geraakt en de traagheid in het veranderen van een eenmaal opgevatte meening — een ondeugd die het verblijf hier spoedig aanbrengt — maakt dat men al niet beter weet of het behoort zoo te zijn. Toch hebben zelfs onder het groote publiek de vesting Willen I en de citadel te Soerabaja een bijzondere beruchtheid verkregen. Men weet dat in Europa dergelijke werken alleen in tijd van oorlog worden betrokken en in vredestijd alleen bewaakt, terwijl ze hier, waar het uiteenspreiden der individuen oneindig noodzakelijker is dan daar, juist met troepen worden opgevuld. De omarming door verderfuitwasemende grachten, het blootgesteld zijn aan hevige valwinden, de nabijheid van uitgestrekte moerassen zijn zoo vele factoren die het hunne bijdragen. Vandaar dat te Willem I de cholera in 1868 in een paar maanden 15 pCt. van de Europeesche soldaten kon dooden, en dat elk jaar door 20 pCt. met buikziekte wordt behandeld en 3 pCt. daaraan sterft. Vandaar dat belangrijke contingent, dat de citadel voor de hospitalen levert aan pernicieuse koortsen en leveraandoeningen die, als ze den soldaat niet ten grave sleepen, zijn gestel bederven en hem doen sukkelen aan de gevolgen, zijn leven lang."

Met de hospitalen schijnt het niet beter gesteld. De schrijver althans beweert dat, uitgenomen te Macassar en enkele zeer kleine reconvalescenten-gestichten, het Indische leger er geen enkel heeft dat ruim en gezond is. „Overvulling is gewoonte geworden; tijdelijke ontruiming van een stinkend ziekenzaal om ze te doen reinigen en eenige maanden ledig te laten, een onmogelijkheid. Aan afgezonderde verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten mogen we niet denken. Het verblijf van 't bedienden-personeel met vrouwen en kinderen naast de ziekenzalen, slechte privaten, slechte afwatering, onvoldoende bad-inrich-

tingen, maar vooral weder de opeenhooping der gebouwen — zoo dom in een land waar de grond bijna geen geld kost: — verwondert het u nog, dat onze in- en uitwendige zieken zoo langen tijd behoeven om weder op hun verhaal te komen, vaak in 't geheel niet herstellen, ja zelf dat cholera en typhus in de hospitalen ontstaan? Wie waagt het te beslissen, waar het gestel van den soldaat het meest bedorven wordt: in de kazernen of in de hospitalen? Overal hetzelfde, gebrek aan frissche, reine lucht en slecht logies, meerendeels op ongezonde strandplaatsen!"

De schrijver meent dan ook te mogen stellen, dat „het Europeesch gedeelte van het Indische leger bijna geheel bestaat uit zwakke, uitgeputte individuen, zonder veerkracht." De uitputting, de verzwakking, de nietigheid der dienstdoende soldaten zouden, volgens hem, duidelijk in 't oog springen, als men aan de eene zijde van den weg eenige honderde soldaten, en aan de andere zijde evenveel mariniers en matrozen der oorlogsmarine opstelde, de laatsten zelfs gekozen onder diegenen, die het langst in de Indische wateren hebben doorgebracht. Uit de rapporten van den chef van den geneeskundigen dienst, blijkt, onder anderen, dat, in 1864, op een sterkte van 12,409 Europeanen, 29,503 behandelden voorkwamen, of elk soldaat dooreen meer dan 2 malen in 't jaar. Uit de officiële sterfte-statistiek is af te leiden, dat van de Europeesche soldaten stierven in:

1864 . . .	7.7 pCt.	1867 . . .	4.5 pCt.
1865 bijna	7 „	1868 ruim	7.0 „
1866 . . .	5.2 „		

„Wie gelooft," meent de schrijver, „door deze berekening een overzicht te erlangen van de offers door het Indische leger in de laatste jaren, zonder belangrijke krijgsverrichtingen, gebracht, dwaalt zeer. Hoe groot het verschil moge zijn met het Britsch-Indische leger, dat in dezelfde jaren 3 pCt. en minder dooden telde, hoezeer wij nu reeds alle reden hebben om protest aan te teekenen tegen de roekelooze wijze waarop met onze soldaten wordt gehandeld, ons jaarlijksch verlies is nog veel grooter. Elke 14 dagen namelijk wordt door de geneeskundige commissiën op de hoofdplaatsen zitting gehouden ter keuring van de soldaten, die, wegens een of andere ziekte, den lande niet langer kunnen dienen. Een gedeelte wordt naar de gezonde garnizoenen in het gebergte van Sumatra gezonden, een beslissing welke door de

militaire geneesheeren niet te weinig kan worden genomen. Want, werd het legerbestuur met zulke certificaten overstelpt, dan zoude het eindelijk moeten toegeven aan die pressie, aan een verplaatsing op ruimere schaal. Een tweede gedeelte wordt voor den hospitaal-dienst aangewezen om onze zieken-inrichtingen en ambulances te velde een bedienden-personeel te leveren dat bijna geheel uit ziekelijk, onwillig of onbekwaam gespuis bestaat en den geneesheer, die niet alle belangstelling in zijn zieken mist, veel bittere uren bezorgt. De overigen eindelijk worden afgekeurd voor alle diensten.

„Hoe groot is dit cijfer? Men houdt het geheim, niettegenstaande alle aansporingen tot openbaring. Dat aantal zou immers bij de dooden moeten geteld worden, omdat ze bijna allen ongeschikt zijn geworden door Indische ziekten en hun toch spoedig de dood voor oogen staat, indien ze niet worden weggezonden. En dan zouden de beschuldigende cijfers te kolossaal worden en der vertegenwoordiging de oogen moeten openen.

„Zou geen lid de vrijmoedigheid hebben die gegevens op te vorderen?"

Zonder in het bezit van deze officiële cijfers te zijn, weet de schrijver toch aan te toonen hoeveel pCt. soldaten, na zes jaren verblijf in Indië, nog overig waren van eenige detachementen suppletie-troepen, uit de jaren 1852, 1857 tot 1860, voetstoots genomen. Van de 2100 man uitgezonden Europeanen, over welke het onderzoek loopt, waren in zes jaren tijds verdwenen 1195 of 57 pCt. Dus voor elk jaar een verlies van bijna 10 pCt. De meerdere percenten dan het koloniaal verslag opgeeft komen dus op rekening van hen, die, wegens ongeneeslijke kwalen, naar Europa zijn gezonden en overleden zouden zijn indien men hen in Indië had gehouden. Aldus: „een leger uit krachtvolle man-„nen bestaande, in den bloei huns levens, na geneeskundig on-„derzoek, ten volle geschikt verklaard voor den dienst in Indië, „sterft in 10 jaren uit."

Hetgeen tot verbetering in den bestaanden noodlottigen toestand is gedaan, en dat van zekere zijde zóó breed wordt uitgemeten, acht de schrijver wel van eenige, maar niet van voldoende beteekenis. Men heeft eenige troepen van Batavia naar meester Cornelis overgebracht, de citadel te Soerabaja veroordeeld als een moordhol en een commissie uitgezonden om boven Soerabaja een gezonder emplacement te zoeken. „Die concessien," zegt hij,

„bewijzen dat men begint te neigen tot de overtuiging dat de strand-garnizoenen althans niet deugen, maar van den heilzamen invloed der bergstreken en van het verspreide logies heeft men nog geen begrip. Want dan zoude het nieuwe kampement in de 3e militaire afdeeling niet geprojecteerd worden op een onbeduidende hoogte boven de zee, en de enge, benauwde, ongezonde vesting Willem I niet gedwongen worden nog een bataillon meer te bergen, tot welke wanhopige daad het besluit reeds genomen is.

„Het plan om de kantines den ganschen dag voor de soldaten open te laten en daardoor de massa alcohol die ze innemen, over langeren tijd te verdeelen, moge voor de ontwerpers van groot gewicht schijnen, voor ons is die maatregel slechts een treurig bewijs van het onvermogen om het ijzingwekkend verbruik door ons leger tegen te gaan. Men beweert dat het meerdere voedsel, waarvoor nu onlangs een millioen guldens te goed is gedaan, door de soldaten te gelde gemaakt wordt om te dienen voor den aankoop van alcohol. Ook dit feit zou onze meening steunen, dat die som als weggeworpen kan worden beschouwd indien men aan die betere voeding niet verbindt beter logies, verplaatsing naar het gebergte en meer gelegenheid voor passende in- en ontspanning."

Te recht is de schijver van oordeel, dat de daarvoor te besteden geldsommen spoedig door de voordeelen van het aan te nemen stelsel van garnizoenen in de hooge streken vergoed zullen worden. Niet alleen, dat, door ontruiming der strandgarnizoenen, het leger krachtiger zou worden en ophouden uit zwakkelingen te bestaan, maar ook het vereischte contingent zoude aanzienlijk dalen, omdat het getal overledenen en afgekeurden kleiner zou worden. Onderstelt dat elk jaar slechts 400 soldaten voor den dienst behouden worden, en elk soldaat op *f* 600 rekenende, zoo verkrijgt men een jaarlijksche winst van *f* 240,000. Evenzeer zoude de tot nog toe geheime factor in het verlies, het getal der naar Europa teruggezondenen, tot de helft dalen, en daar van deze laatsten elk individu den lande gemiddeld op minstens *f* 2000 komt te staan, zouden de te verkrijgen voordeelen gerust op *f* 500,000 in 't jaar kunnen geschat worden.

Het wel begrepen geldelijk belang van den Staat loopt hier samen met het belang van het Indische leger en dat der Europeesche soldaten. Beide stuiten echter, naar het ons voorkomt,

tegen een ingekankerd dwaalbegrip. Nog altijd schijnt men te verkeeren onder de dwingelandij der militaire theorie: „Java moet in de eerste en voornaamste plaats tegen een buitenlandschen vijand worden verdedigd." Meer en meer is het gebleken, dat die vijand een idealen vijand is. Intusschen heeft men zich gewend aan den onzichtbaren, doch desniettemin rusteloos werkzamen vijand, die de strandgarnizoenen afstroopt en de levende strijdkrachten in merg en nieren aantast en verwoest. Zou, werkelijk, een strijdmacht, zoo als zij wordt afgeschilderd, bestand zijn tegen eventueele aanvallers, die nog niet door het klimaat zijn geënerveerd? En zou men, daarentegen, niet veel meer, ook in dit opzicht, mogen vertrouwen op gezonde, gespierde, goed geacclimateerde Europeanen, die van de bergstreken afdalen om daar, waar het noodig is, den vijand het hoofd te bieden? Hoe dit zij, wij vertrouwen, dat men, te midden van de pogingen om de verdediging van Nederland te reorganiseren, tevens acht zal slaan op de ernstige vertoogen, welke over het Nederlandsch-Indische leger tot ons komen; en dat die vertoogen de aanleiding zullen worden tot maatregelen, waarvan misschien het behoud en de bruikbaarheid van dat leger, een der steunpilaren van het Nederlandsch gezag in Indië, afhankelijk zijn.

De laatste regeling der suikerkultuur is, behalve bij de suikercontractanten, in Indië evenmin als in Nederland toegejuicht. Het concept-contract, den tweeden Kerstdag van verleden jaar, door den gouverneur-generaal Mijer vastgesteld, mag de zoogenaamde suikerwet van den minister de Waal allezins waardig worden gekeurd. Treffend is de overeenkomst tusschen landvoogd en minister om de oplossing van het agrarisch vraagstuk, voor zoo ver de kultuur en de bereiding van suikerriet betreft, op de toekomst te verschuiven en, intusschen, den ongezonden toestand der suikerindustrie op Java noodeloos te rekken.

Reeds bij het indienen der ongehoorde wet, welke der vertegenwoordiging werd voorgelegd en die zij, tot haar schande, met haar votum bekrachtigde, waren alle praktische en belangelooze mannen het eens, dat men het priemen eener groote landbouw-industrie in het keurslijf van regelingen, wettelijke of reglementaire bepalingen, als een dwaling van het Staatsalvermogen, voor goed behoorde op te geven. Zij die, vroeger een beteren toestand van betere regelingen verwachtten, waren van

deze illusie terug gekomen. De gouvernements-suikerkultuur, zeiden sommigen, kon niet oneigenaardig vergeleken worden met een ouden schoen, die, hoe meer men hem oplapt, des te ondoelmatiger voor het gebruik wordt. Men moest peau neuve maken en van het gunstige tijdstip partij trekken om het gouvernement uit de industrie te verlossen en de fabrikanten, onder de algemeene voorwaarden van vrijheid en orde, met de planters en arbeiders, volgens wederzijdsche vrijwillige overeenkomsten, zich in de hoogte laten werken. Uitstekende en niet minder praktische en belangelooze ambtenaren waren van meening, dat dit niet alleen wenschelijk en mogelijk, maar tevens de beste wijze zou zijn geweest om de suikerquaestie op Java voor goed op te lossen.

Het behoorde tot de hebbelijkheden van den minister de Waal om te trachten gezonde begrippen van anderen, die burgerrecht beginnen te bekomen, te sarren, en, hetzij uit de hem aangeboren zucht tot betweterij, hetzij uit gemis van een helder en duidelijk besef van hetgeen werd vereischt, hij dreef een wet door, die in strijd was met zijn eigen beschouwingen der suikerindustrie, die door niemand verdedigd, door slechts een kleine minderheid verlangd en toch door de meerderheid in de beide kamers der Staten-Generaal aangenomen werd. Het spreekt van zelf, dat van de toepassing van een zoodanige wet geen hoog gespannen verwachtingen konden gekoesterd worden. Toch is het bekend worden van het „concept-contract" met een soort van pijnlijken indruk gepaard gegaan. Vooral zij, die in de eerste plaats dachten aan de belangen der Javasche planters, spraken onverholen hun teleurstelling uit, en waarlijk niet zonder reden. De heer van Kesteren toont, onder anderen, onwederlegbaar aan, dat schijnbaar de planters, bij de nieuwe regeling, met *f* 100 per bouw meer gebaat worden, maar dat werkelijk die vermeerdering neêrkomt op *f* 100 minder verlies dan voorheen, daar de landbouwers, die, op last des bestuurs, 400 bouws hunner sawas met suikerriet beplanten, dertig duizend gulden minder ontvangen, dan zij, niet eens als landbouwers, maar als daglooners, als koelis, door vrijen arbeid verdienen kunnen. Rekent men, dat zij, in stede van suikerriet volgens de regeling, padi en tweede gewassen planten, dan staat de rekening nog veel nadeeliger; immers dan moeten zij ruim 60,000 gulden derven, die zij meer met eigen kultures kunnen verdienen.

Hoe, onder deze voorwaarden, men den planter met de suikerkultuur zal verzoenen, is een raadsel. Na het jaar 1878, bij de trapsgewijze vermindering van den gedwongen aanplant, kunnen misschien de fabrikanten met de rietplanters voor vrijwillige aanplantingen overeenkomsten aangaan, waarbij de zaak een beter aanzien verkrijgt; maar ook in dit opzicht is de regeling niet bemoedigend. In 't algemeen is zij minder gunstig voor de ondernemers, die in de vrijheid hun heil wenschen te zoeken, dan voor hen die liever blijven steunen op de hulp van het bestuur. In stede dat zij de fabrikanten prikkelt om te trachten zoo spoedig mogelijk op eigen wieken te drijven, schijnt zij hen te waarschuwen, dat zij toch niet moeten denken zich te kunnen losrukken van de beschermende hand der regering.

Nu de werking van suikerwet en suikerregeling een aanvang heeft genomen, is het voor ons doel minder noodig de aanmerkingen waartoe zij aanleiding geven, hier breedvoerig te behandelen. Speciale belangstellenden verwijzen wij naar het uitmuntend beredeneerd artikel van den heer van Kesteren. Aan den ijverigen publicist zij echter het verzoek gericht, om de suikerkultuur nu vooral niet uit het oog te verliezen en om ons, ter gelegener tijd, bekend te maken met de bezwaren, waarmede zij ongetwijfeld in de praktijk zal te worstelen hebben.

De derde aflevering onderscheidt zich door verscheidenheid der behandelde onderwerpen. Heerediensten en grondbezit worden daarin, van verschilllende zijden, besproken. D. gispt het beginsel van het besluit van 3 september 1864: „de heerendienstplichtigheid rust op den grond, niet op den persoon;" doch slaagt er niet in om de onjuistheid van dat beginsel te betoogen. Immers, de paar door hem aangevoerde voorbeelden, doen veeleer aan een verkeerde toepassing van het beginsel denken. Het is volkomen waar, dat, volgens bestaande gebruiken, vele erfbezitters zoowel als grondbezitters van elke heerendienst vrijgesteld zijn, zoo als weduwenaars, bejaarden, zij die vervangen kunnen worden door een zoon of schoonzoon, enz. Maar nu zien wij niet in hoe hierdoor het bovengenoemd beginsel zou falen. Integendeel, het strekt veeleer om de zaak overeenkomstig het gebruikrecht te regelen. Dat recht brengt mede, dat wie niet meer in de lasten der gemeenschap deelt, ook althans ten deele van de lusten afziet. Een bejaarde bezitter zal bijvoorbeeld zijn sawa

laten bewerken door een plaatsvervanger, die daarvoor gedeeltelijk in het genot treedt van den te verkrijgen oogst. Is er heerendienst te verrichten, dan komt hij mede uit, in stede van den bejaarden bezitter, en dit zou toch moeielijk gaan, indien de heerendienstplicht op den persoon, niet op den grond rustte. — Het uit Krawang aangehaalde voorbeeld getuigt nog minder tegen het beginsel van het besluit van 3 september 1864. Men schijnt daar beproefd te hebben den bouw grond tot eenheid aan te nemen, zoodat een dessa van 100 bouws werd geacht even zoo veel dienstplichtigen te bezitten, al waren er ook slechts 30 bezitters. Natuurlijk mislukte die proef; maar wij bespeuren al weder niet dat zij door het besproken beginsel werd uitgelokt. Het meergemelde besluit toch heeft geen verandering gebracht in de bestaande verhouding van de heerendiensten tot de uitgestrektheid van ieders landbezit. Het bepaalt alleen, dat elk landbezitter, om het even of hij een, twee of meer bouws in kultuur heeft, tot niet meer dan 52 dagen heerendienst in 't jaar, kan verplicht worden. Het laat de ongelijkmatigheid van den druk in dit opzicht bestaan, een ongelijkmatigheid die, wilde men haar doen verdwijnen, niet op de te Krawang vruchteloos beproefde wijze, zou behooren opgeheven te worden.

Het stuk van F. over „heerendienst en grondbezit," schijnt ons toe van een dieper inzicht te getuigen. Hij constateert, hetgeen trouwens meer en meer aan 't licht komt, dat de kultuur- en heerendiensten de voorname oorzaak zijn van de oplosssing van het individueel bezit in communaal bezit. „De zuiverste toestanden" zegt de schrijver, „vindt men nog in de ver afgelegene dessas met overvloed van woeste gronden en met weinig heerendiensten; dáár vindt men nog de ontginningsrechten geëerbiedigd, zoodat de ontginner over zijn ontgonnen grond beschikken mag, ten gunste van ieder, waar ook en wien ook. Hoe meer men echter de bewoonde streken nadert met haar zwaarderen druk van heerendiensten, hoe meer ontginnings- en erfrecht verkort blijken te zijn. Hier reeds mag over de gronden slechts ten gunste van in dezelfde dessa woonachtigen worden beschikt. Elders sloop het voorschrift binnen, dat de helft van den ontgonnen grond, na den dood van den ontginner, tot communaal bezit moest vervallen. Weder elders, dat het recht van ontginning beperkt zou zijn tot het leven van den ontginner, en dat vervolgens de ontgonnen gronden tot het gemeen bezit zouden

behooren. Eindelijk ziet men de regeling ingevoerd, dat de ontgonnen gronden na drie tot vijf jaren overgaan in gemeen bezit. — Ook de erfrechten moeten het ontgelden. De reeds zoo beperkende bepaling, dat alleen zij, die in dezelfde dessa woonden, gronden mogen erven, doet nog een stap verder gaan, en thans luidt het, dat alleen kinderen erfgenamen kunnen zijn. In sommige dessas wordt zelfs aangenomen, dat uitsluitend zoons de vergunning hebben als erfgenamen op te treden. Ten slotte werd ook dat erfrecht nog begrensd; erven mogen alleen die zoons, die dienstplichtig waren....."

Geen wonder, dat de schrijver een pijnlijk gevoel aangrijpt, „bij het besef der verplichtingen, die op Nederland rusten ten „aanzien van het volk, dat eerst millioenen moest offeren om „te voorzien in nood, en later weer millioenen om de weelde „te voeden;" en dat hij tot het besluit komt, waarmede wij volkomen instemmen, om de heerediensten af te schaffen en te vervangen door een belasting in geld, en om de dwangkultuur — die nergens kan bestaan dan door schending van rechten — zoo spoedig mogelijk in vrije kultuur te doen overgaan.

De overige stukken handelen over het mislukte „kleedingmagazijn voor de officieren," waarvan men ten onrechte het bestaande deficit door de verplichte deelgenooten wil doen dekken, ofschoon zij part noch deel hadden aan het beheer, — een beheer, dat zich onderscheidde, onder anderen, door het aankoopen van driehonderd generaalssteken voor een som van *f* 30,000; — over de afdwalingen der Indische statistiek; — over den rampzaligen toestand van het inlandsch onderwijs, waarin nog steeds aanzienlijke verbeteringen noodig zijn; — en over de veiligheid op Java. Omtrent dit laatste onderwerp, wordt een vergelijking gemaakt tusschen het policie-personeel te Singapore en dat in de drie groote steden van Java. Singapore onderhoudt 463 bezoldigde policiedienaren; te Batavia, Samarang en Soerabaja heeft men ter nauwernood een tiende gedeelte. Wel is waar, bestaat in de Engelsche bezitting geen andere gewapende macht, en moet op Java het leger geacht worden, tot het bewaren der orde, dus ook der veiligheid, bij te dragen. Meer schijnt echter daarvan niet te mogen gezegd worden. In de Stemmen wordt dit op de volgende, geestige wijze toegelicht:

„Tot de bijouterien van het departement van oorlog behoort een regi-

ment cavalerie. Behalve als ornament, heeft het, volgens de meeste deskundigen, geen nut, en aan ornamenten hebbe het leger met zijn tegenwoordigen kommandant allezins genoeg! In vroeger tijd is officieel een en andermaal het voorstel ingediend, om de cavalerie op te lossen in brigades marechaussés; maar van hooger hand is dit onkostbare en voortreffelijke middel tot voorziening in de veiligheid van particulier en Staat niet op prijs gesteld. Gewapende policiedienaren te paard, inzonderheid voor de residentien Kediri, Djocdjo en Solo dringend noodig, worden nog steeds gemist; het regiment cavalerie wordt nog steeds als een lastpost beschouwd. — Zulke omstandigheden teekenen, maar vleien niet.

„Ten tweede. Een Spaansch spreekwoord zegt, om duidelijk te maken welk een rol het toeval speelt: „Geef uw zoon geluk en werp hem in zee." Met bescheidenheid zij hier het vermoeden uitgesproken, dat de Nederlandsch-Indische regering, bij het aanstellen van policiedienaren, vaak nog Spaanscher dan een Spanjaard heeft gehandeld. Een man, die zich, als secretaris der marine, slechts bijzonder geoefend had in het beschrijven van overwinningen ten koste van zeeroovers bevochten op het papier, en in andere dergelijke geestscherpende bezigheden, wordt tot assistent-resident voor de policie verheven; en een tweede, die voor het bestuur van een afgelegen eilandje ongeschikt was verklaard, wordt tot het ambt van hoofd der policie in de grootste stad van geheel Indië voortgeschoven. Natuurlijk drijven dergelijke chefs op de vleugels van hun ondergeschikten, en bekend is het dat zij menigmaal in het geheel niet drijven. Het publiek, honderd duizenden natuurgenooten lijden ter wilde van één. — Zulk een behartiging van de veiligheid kunnen wij niet loffelijk noemen."

Wij meenen het hierbij te kunnen laten. Onze lezers in Nederland zal, door het aangevoerde, toon en strekking van de Stemmen uit Indië duidelijk genoeg zijn geworden om met ons volmondig te verklaren, dat zij allezins verdienen ook hier gehoord en overwogen te worden.

VARIA.

De ontknooping der ministerieële crisis mag te recht als gunstig voor Indië beschouwd worden. De optreding van een conservatief bewind, voor Nederland niet wenschelijk, zou voor Indië bepaald noodlottig zijn geweest. Immers, de toestand ginds is van dien aard, dat alleen heil te voorzien is van een flinke, doortastende regering, — en dat een zoodanige regering niet te verwachten is van de conservatieven, bewijst hun laatste optreden voldoende. Onder hen zijn er, die nog van een reactie droomen, waartoe het tegenwoordig Indische bestuur niet eens meer zou willen noch kunnen medewerken. Stel dat dit element niet in de combinatie zou zijn opgenomen, dan bleef nog het andere, zóó uitnemend door den oud-minister, oud-gouverneur-generaal Mijer vertegenwoordigd, overig, om door de kracht van inertie, de reeds te lang geheerscht hebbende stagnatie te rekken.

„Overwegen, onderzoeken, stil staan, niets doen," zou dan weder de leus zijn geworden. In een tijdperk dat handelen, krachtig handelen meer dan ooit vereischt wordt, zou men niets gedaan hebben. Men zou wel gezorgd hebben, dat de agrarische wet een dood geboren papieren kind zou zijn gebleven; dat er van verderen aanleg van spoorwegen niets zou zijn gekomen; dat de aangevangen hervorming der rechterlijke organisatien geen te groote vaart zou hebben genomen; dat men van de Indische overschoten niet te veel voor Indië, niet te weinig voor Nederland zou besteed hebben.

Het optreden van een liberaal kabinet, en in dit kabinet van een beproefd hervormend, handelend minister van kolonien, mag als geruststelling dienen, in de eerste plaats, voor de Indische

regering, welke thans in haar handelingen ten goede, in plaats van belemmerd te worden, op belangstellende ondersteuning zal kunnen rekenen; in de tweede plaats voor Indië's ingezetenen, die zeker mogen zijn dat het thans ernstig gemeend zal wezen met de lang beraamde maatregelen tot verbetering van de rechtstoestanden en tot ontwikkeling van landbouw, nijverheid en handel.

Met een landvoogd als de heer Loudon, gesteund door een minister als de heer Fransen van de Putte, mag men gerust verwachten, dat Indië eindelijk weêr eens geregeerd zal worden. Mogen zij er in slagen voor goed het fatum te overwinnen, dat zoo lang Indië bedreigde en telkens de hoop verijdelde van degenen die het de toekomst toedenken, waarop het zoo ruimschoots aanspraak kan maken!

In het vertoog van den heer Sloet tot Oldhuis, in het vorig nommer van dit tijdschrift besproken, komt een beweren voor over de inwendige rust op Java, dat mede verdient gereleveerd te worden.

Die „eerste voorwaarde voor de welvaart van een volk, die „weldaad is," volgens den heer Sloet, „den Javanen geworden „onder het Nederlandsch gezag, en wel het volledigst na de „invoering van het kultuurstelsel, doordien ons gezag de gele„genheid vond om de hoofden der Javanen aan zich te verbinden."

't Schijnt den heer Sloet, met zijn vroeger zeer sterk geheugen — zóó, dat wij hem op meer dan 50jarigen leeftijd hoorden verklaren, dat hij nog alles kende, wat hij in zijn jeugd geleerd had, 't geen slechts weinigen hem kunnen nazeggen, — en welks getrouwheid met betrekking tot de Indische zaken, wij meermalen bewonderd hebben, ongeveer te gaan, zooals men van uitnemend schoone vrouwen zegt, dat zij zich op zekeren leeftijd minder goed houden dan anderen, die aanvankelijk minder door schoonheid uitblonken. 't Schijnt, in de laatste jaren, vooral omtrent Indische aangelegenheden, zeer geleden te hebben, anders zou hij zich nog even goed als wij herinneren, dat het, juist in den bloeitijd van het kultuurstelsel, met de inwendige rust op Java op verre na zoo gunstig niet uitzag als hij thans meent te

kunnen verzekeren; dat men er te doen had met herhaald verzet tegen het kultuurstelsel, hetwelk zich dan eens in meer of minder ernstige volksoploopen, dan door het in brand steken van suikerrietvelden of tabaksschuren openbaarde, en meermalen niet dan met moeite werd onderdrukt. De heer Sloet zou zich mede kunnen herinneren, dat het tot voor niet zeer lange jaren een vaste formule in de mailberichten was — voor zoo ver namelijk niets bijzonders voorgevallen was — op Java is alles rustig; maar 't geen juist bewees, dat het de gewenschte „rustige rust" niet was, dat er op den duur een spanning bestond, die ieder oogenblik kon uitbarsten, en waartegen men steeds au qui vive! zijn moest.

Het verzwakte geheugingsvermogen van den heer Sloet schijnt alleen te verklaren, dat dezelfde man, die in vroeger jaren het kultuurstelsel vinnig bestreden en aan de kaak gesteld heeft, thans, in een lofredenaar veranderd, durft te schrijven, dat „ons „gezag in dat stelsel de gelegenheid vond om de hoofden der „Javanen aan zich te verbinden," welke verbindtenis met het volste recht een schandelijke coalitie genoemd is, een samenzwering der regering met de inlandsche hoofden om het volk te knevelen en uit te zuigen, en waartegen de regering, toen zij eenmaal bestond, niets meer kon doen, even min als tegen de knevelarijen der Chineesche pachters. Inlandsche en Chineesche, door het gouvernement geautoriseerde, knevelaars moesten ontzien worden, op straffe, dat anders de inkomsten zouden ophouden te vloeien en het „batig slot" verminderd zou worden, dat Nederland niet missen kan.

't Is inderdaad noodzakelijk, dat de heer Sloet zijn geheugen eens opfrissche door het lezen van het derde deel der Geschiedenis van het Kultuurstelsel, door G. H. van Soest, daar hij dan voorzeker noch het kultuurstelsel in 't algemeen meer prijzen, noch stoutweg verzekeren zal, „dat sinds de invoering „van dat stelsel geen onlusten op Java meer ontstaan zijn;" dan zal hij niet schrijven, „dat de hongersnood, die zich in „Demak en Grobogan tijdelijk vertoond heeft, niet aan de kul„tures te wijten was, die er niet bestonden," want dan zou het hem weder duidelijk blijken, dat, volgens de gouvernementsverslagen, daar in dien tijd acht gouvernements tabaksondernemingen bestonden, waarvan er zeven ingetrokken zijn om aan de ellende te gemoet te komen, terwijl de achtste, die, uithoofde

van het daarvoòr aangegaan contract, niet ingetrokken kon worden, gedurende eenige jaren, het gouvernement een opoffering van *f* 40,000 's jaars kostte om aan de bevolking een klein dagloon te verzekeren [1]).

---

[1]) Ten einde allen mogelijken twijfel omtrent het door ons beweerde weg te nemen, beroepen wij ons op een autoriteit, welke zeker niemand wraken zal, namelijk den oud gouverneur-generaal Rochussen, die, in zijn brochure Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur, bl. 149, schrijft:

„Van dien hoofdambtenaar (den resident) vernomen hebbende hoe „zwaar de tabakskultuur op de bevolking drukte, werden er, deels met „opofferingen van gouvernementswege, deels door de belangen der con„tractanten ondergeschikt te maken aan die der bevolking, zes van de „acht tabaks-ondernemingen ingetrokken; zoodat er in 1849 slechts twee „meer overig waren, hebbende te samen geen grootere aanplant dan van „225 bouws. Voorts had ik stelligen last gegeven, dat de bevolking der „bedoelde afdeelingen van den verplichten heeredienst voor de vesting„werken zoude ontheven worden, zoomede, dat het misbruik zou ophou„den om een soort van belasting te heffen onder de benaming van rodjo „poendoetan, bestemd tot aankoop van materialen voor in heeredienst „uit te voeren openbare werken, zoo als bruggen, postloodsen enz. Nu „bleek echter uit de rapporten van den directeur en den inspecteur der „kultures in de tweede afdeeling, dat aan die bevelen niet of slechts „zeer onvolledig voldaan was; dat de rodjo poendoetan niet afgeschaft „was; dat de levering van koelis voor de vestingwerken wel gestaakt, „maar later, op aandrang van de militaire genie, weder hervat was ge„worden; dat daarenboven, ondanks den teruggang in welvaart, de land„rente jaarlijks was opgedreven en met zoo veel gestrengheid ingevorderd, „dat de bevolking een gedeelte van hare buffels had moeten verkoopen, „en dus hare landen niet had kunnen beploegen; dat de hoofden de be„volking knevelden en haar het haar toekomende loon voor kultuurdien„sten voor een gedeelte onthielden."

Volledigheidshalve voegen wij hier nog bij, dat de ongelukkige bevolking die acht tabaks-ondernemingen in heeredienst, genoegzaam zonder betaling had moeten bouwen; duizende balken in de bosschen, ver van haar woningen, gaan kappen en mijlen ver sleepen, waaronder menige buffel bezweek, terwijl voor vergoeding van een en ander slechts 2 of 3 duiten daags werd betaald. Die houtwerken werden later door den ondernemer S. voor afbraak, voor ruim *f* 40,000 verkocht. Hij had nog geen tiende van die som er voor aan de bevolking betaald.

Toen de vreeselijke ellende, door dit alles over de bevolking gebracht, hier bekend werd, sprak de afgevaardigde Sloet tot Oldhuis, in de zitting der tweede kamer van 23 december 1850: „De afgrijselijkste verwoesting „is ontstaan door een langzame en stelselmatige uitputting ten gevolge

Wij raden daarom den heer Sloet in gemoede aan om, indien hij nog eens weder over koloniale aangelegenheden schrijven mocht, het niet meer op zijn voorheen stalen geheugen te laten aankomen, 't geen hem, zoo als hier blijkt, tegenwoordig zulke kolossale vergissingen doet begaan. Maar al ware het juist, hetgeen hij van Demak en Grobogan zegt, zoo is het tevens waar — en de heer Sloet kan en moest dit weten — dat, hoezeer die districten hun naam aan de toenmalige volksramp op Java geleend hebben, de hongertyphus van die dagen zich niet tot de genoemde districten bepaald, maar in meerdere of mindere mate ook over Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara, Bagelen, Banjoemaas en Madioen uitgestrekt heeft, welke residentien met gouvernements-kultures waren overladen; zoodat het kultuurstelsel, zoo niet als de eenige, in ieder geval als de eerste en voornaamste oorzaak van die ramp te beschouwen is [1]).

Of nu een stelsel, dat, buiten onnoemelijk veel met de grootste lijdzaamheid door de bevolking gedragen leed, toch menigvuldige malen aanleiding heeft gegeven tot volksoploopen, tot openbaar verzet, tot brandstichting en eindelijk tot den hongersnood in 1849 en 1850, — waardoor meer dan 100,000 mannen, vrouwen

---

„van ons stelsel van bestuur..... Ik zal niet beschrijven welke gruwelen „er gepleegd zijn..... Velen weten 't en hebben 't bericht. — Deze „ellende, Mijne heeren, heeft zich over bijna geheel Midden-Java uitge„breid." — In de zitting van 6 december 1851, zeide dezelfde afgevaardigde: „Wat mij betreft, ik gevoel de inspraak van mijn geweten. Ik „mag niet langer een stelsel helpen bekrachtigen dat, naar mijn innige „overtuiging, het Nederlandsche volk niet waardig is," enz.

Volgens de inspraak van zijn geweten, was de heer Sloet, twintig jaren geleden, innig overtuigd, dat de afgrijselijke verwoesting in Demak en Grobogan is ontstaan door ons stelsel van bestuur; en nu komt die zelfde man ons dat stelsel aanprijzen en aarzelt niet te zeggen: „dat de hongersnood aldaar niet te wijten was aan de „kultures, die er niet bestonden"!!!

[1]) Het mateloos opgedreven landrenten-stelsel heeft onmiskenbaar grootelijks tot de uitputting en verarming der bevolking bijgedragen en schijnt dit hier en daar nog te doen. Immers onlangs werd uit Indië gemeld, dat de bevolking, in hetzelfde ongelukkige Demak, verplicht was haar te veld staande padi à tout prix te verkoopen, om de landrente te kunnen betalen, die, niettegenstaande de mislukking van den vorigen oogst, van *f* 2 op *f* 4 per bouw verhoogd was en met mêdogenlooze gestrengheid geïnd werd.

en kinderen den hongerdood gestorven zijn en in de genoemde districten de bevolking met 354,000 zielen verminderde — verdient gequalificeerd te worden als een stelsel, waardoor „den „Javanen het volledigst inwendige rust, als eerste voorwaarde „voor de welvaart van een volk, geworden is," meenen wij met grond te mogen betwijfelen. De deugdelijkheid van ons koloniaal beheer sedert 1830 moet door iets meer kunnen bewezen worden, dan door uit de lucht gegrepen onderstellingen, zoo als die tot welke de heer Sloet de toevlucht neemt, „dat zoo „wij Java verlieten, de toestand veel erger zou worden dan hij „onder ons gezag is geweest." Wij moeten kunnen aantoonen met onwraakbare feiten, dat het de inlandsche bevolking vooruit heeft gebracht, dat het haar materieel en zedelijk heeft ontwikkeld; en het spreekt van zelf, dat de bewijzen daarvan wel altoos zullen ontbreken wanneer het geldt een stelsel, op eigenbaat en hebzucht gegrond, en dat, niet de belangen van het volk, maar uitsluitend het opdrijven van het „batig slot" voor Nederland beoogde.

E. C. E.

Een groot nadeel, verbonden aan het gemeenschappelijk bezit van sawas of tegals, niet alleen uit een sociaal-economisch, maar ook uit een landbouwkundig oogpunt beschouwd, is, onder anderen, dit: dat de inlander niets tot verbetering van den grond doet. Hij put hem uit, zonder iets terug te geven, omdat hij niet zeker weet of hij het veld, dat hij dit jaar bebouwt, weder het volgende zal bezitten en niet naïef genoeg is om tijd te besteden of kosten te maken, als hij er niet van verzekerd is zelf de vruchten daarvan te zullen plukken.

Zij, die het gemeen bezit voorstaan, hebben, wanneer hen op dat nadeel is gewezen en dat zij niet kunnen ontkennen, dikwijls de vraag gedaan: „Denkt gij dan, dat de indolente inlander, „bij individueel bezit, het minste of geringste tot verbetering van „den grond zal aanwenden?"

Ik antwoord daarop: ja, en wil tot staving van mijn bewering het volgend bewijs aanhalen:

De dessa Terak, district Kotta, regentschap Pamakassan, resi-

dentie Madura, heeft tegalgronden van een bijzonder inferieure kwaliteit, die geregeld door de respectieve bezitters bemest worden.

Men plaatst de koekraal op het veld (dat noemt men njabak) en verwisselt om de twee of drie maanden van plek. Het vee, dat 's nachts in de kraal wordt gedreven, bemest alzoo den grond. Ik vroeg aan de bezitters, of zij de moeite om de kraal telkens te verplaatsen niet konden voorkomen, door eenvoudig de mest uit de kraal van het erf, op het land te brengen; waarop zij mij antwoordden, dat zij dit vroeger reeds gedaan hadden, maar 't lang zulke goede uitkomsten niet had gegeven.

Men ziet dus niet alleen, hoe hier het land wordt bemest (ook in andere dessas heeft een dergelijke bemesting plaats); maar tevens, hoe de inlander reeds op de hoogte is om te beoordeelen welke wijs voordeeliger is.

Nu vraag ik: denkt men, dat de bezitter zich de moeite om den grond te verbeteren zou geven, wanneer hij niet verzekerd ware van het individueel erfelijk bezit?

v. V.

Onder het afdrukken van deze aflevering, vernemen wij met genoegen, dat de heer O. van Rees te Rotterdam gekozen is tot lid der tweede kamer van de Staten Generaal. Vóór de verkiezing, had de heer van Rees zich, in de vereeniging Burgerplicht, zoo bepaald mogelijk verklaard tegen het dwang- en exploitatiestelsel. Van zijn loyauteit verwachten wij, dat hij dezelfde gevoelens zal verdedigen in de vertegenwoordiging, waar de „batig slot" politiek nog te veel aanhangers telt.

Een donker tafereel uit de staatkundige geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

Geschiedenis van het kultuurstelsel, door G. H. van Soest. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar, 1869—1871. 3 dln. 8°.

I.

Het valt niet te ontkennen, dat 'tgeen tot de koloniale huishouding behoort in den laatsten tijd meer op den achtergrond is getreden; 't wordt schier verdrongen door andere vraagstukken, naar 't schijnt, van meer ingrijpenden aard, waaronder men vooral laat gelden de zoogenaamde sociale kwestie, het vraagstuk omtrent de verbetering onzer staatsinkomsten en de verdedigbaarheid van ons land. Ongaarne zouden ook wij het belang dier onderwerpen ontkennen, maar het zou te betreuren zijn, zoo men schier uitsluitend daaraan het oor leende en ook niet de noodige aandacht wijdde aan de behandeling van koloniale vraagstukken. Vooral bij een volk, gelijk 't onze, dat zich verheugen mag in het bezit van zulke rijke en uitgebreide koloniën en bezittingen, en juist als koloniale mogendheid, ja daardoor alléén een niet onbeduidenden rang onder de Europeesche natiën inneemt. Of zou men in ernst durven beweren, dat er nu geene gewichtige onderwerpen op koloniaal terrein ter behandeling meer bestaan? Wij geven gaarne toe, dat de koloniale kwestie, gelijk zij sedert jaren hier en elders onze aandacht heeft getrokken, opgelost is. Althans voor een deel. Doch, hoe verblijdend ook de hervormingen zijn, welke wij hebben mogen aanschouwen, voortdurend is er nog veel te doen ter verbetering van en

ter voorziening in de Indische huishouding zoowel op het gebied der politiek als op dat der wetenschap. Nog steeds is er overvloedige reden tot de vragen, — en die vragen zijn reeds dikwerf herhaald, — of wij nu reeds een vast beginsel hebben, een vast plan, een duidelijk en volledig programma, eene consequente doorvoering van eenmaal aangenomen richting. Heeft men voor Indië reeds de onmisbare voorwaarden en factoren tot ontwikkeling en bloei van land en volk? Is er werkelijk reeds individueele grondeigendom? Vrije beschikking der bevolking over haar tijd en haar arbeidsvermogen? Een oordeelkundig en gelijkmatig drukkend belastingstelsel? Voldoende middelen van vervoer en van gemeenschap? Milde wetten en bepalingen ter bevordering van landbouw, handel en nijverheid? Algemeen en goed volksonderwijs? Is en wordt er voldoende zorg gewijd aan het gevangeniswezen met betrekking zoowel tot de Europeanen en daarmede gelijkgestelden, als tot de inlandsche bevolking en vreemde Oosterlingen? — Het zou eene groote mate van naïviteit verraden, zoo men daarop een bevestigend antwoord durfde geven.

Verlaten wij voorts het politiek terrein en raadplegen wij den wetenschappelijken beoefenaar der Indische taal-, land- en volkenkunde: zou hij ons niet aanstonds wijzen op het gemis eener geschiedenis van de Oost-Indische Compagnie, waarvoor onze archieven zulke kostbare bouwstoffen aanbieden? op zoo menige teleurstelling, waar hem van tijd tot tijd eene geschiedenis der volken van den Indischen Archipel wordt aangeboden? Hoe ontzachelijk veel vindt nog de taalgeleerde, de geo- en ethnograaf ter bearbeiding aangewezen. Kortom, — een groot deel van den akker ligt nog braak. Uitgestrekt is het arbeidsveld; helaas! de arbeiders zijn weinigen.

Het zou daarom groote eenzijdigheid of miskenning van actueele toestanden verraden, om waar onze hand voor en in Indië nog zooveel te doen vindt, den geest schier uitsluitend te richten op de oplossing van andere gewichtige maatschappelijke vraagstukken. Nevens en met deze moet bij voortduring de belangstelling voor de koloniale huishouding worden wakker gehouden. De studie van Indische taal-, land- en volkenkunde moet nog meer dan thans het geval is in ons nationaal onderwijs worden opgenomen; in het programma van ons openbaar leven moet de behandeling van 't geen op Indië betrekking heeft eene voorname plaats blijven innemen. „Alleen dan wanneer wij de In-

dische volken waarlijk in ons midden opnemen, hunne smarten voelen, hunne behoeften waardeeren gelijk die van onzen eigen landaard, is er hoop dat wij het over Indië eens worden en de Indiërs aan ons verbinden door de banden van wederkeerig vertrouwen en toegenegenheid."

Waar dit ons ernstig streven is, daar zal 't tevens roeping en plichtsbetrachting onzerzijds zijn telkens een helder licht over de Indische toestanden en gebeurtenissen te ontsteken. Dankbaar waardeerend wat reeds in dit opzicht geleverd is, kan het op het zoo uitgestrekt, vaak nog geheel braakliggend veld soms moeielijk zijn, op welk onderwerp bij voorkeur de aandacht van den lezer te vestigen. Wil men echter voldoen aan den eisch der actualiteit en tevens een populair vraagstuk behandelen, dan is de keuze, dunkt ons, bijna reeds aangewezen. Immers, waar men van Indische toestanden en gebeurtenissen hoort gewagen, is er geen onderwerp, dat zulk eene vermaardheid verkregen heeft dan het kultuurstelsel, dat, sedert zijne invoering in 1830, rechtstreeks Java en zijdelings den geheelen Indischen Archipel beheerscht en dat op het lot van Nederland een gewichtigen invloed uitgeoefend heeft.

Aan de opportuniteit van een onderzoek en waardeering van dit groote geschiedkundige feit valt niet te twijfelen. „Eene geschiedenis van het kultuurstelsel kan in dezen tijd worden geschreven. De omstandigheden die het mogelijk maakten behooren tot een afgesloten verleden; — de mannen, aan wie het zijn ontstaan en zijne voltooiing had te danken, rusten lang genoeg in het graf om het kalme licht der waarheid op hunne daden te laten schijnen." Nu vooral, meer dan ooit, waar bij eene, wel is waar langzame, doch niet te miskennen hervorming, de herinnering van hetgeen het kultuurstelsel eenmaal was, begint te verflauwen, in weerwil van de belangrijke sporen die het heeft nagelaten.

Bovendien, met het oog op de toekomst, die eene vrijheidlievende staatkunde thans voor Indië bereiden wil, kan het verleden, kan het verhaal van treurige daden en gebeurtenissen wichtige lessen geven, ter behartiging ook van den goeden wenk, reeds door Livius gegeven, „dat men het voordeel der geschiedenis niet alleen moet zoeken in voor het vaderland en het nageslacht navolgenswaardige voorbeelden; maar ook in bespiegelingen, die ons leeren ondernemingen te vermijden, welke niet zonder schande kunnen aangevangen en voltooid worden."

Wèl mag worden toegegeven, dat „de geschiedenis der invoering en werking van het kultuurstelsel een modern tijdvak omvat, dat geene duistere noch twijfelachtige punten op te helderen laat. Zij heeft niets te doen met problemas. De feiten zijn duidelijk, onbetwistbaar; zij behoeven slechts gegroepeerd en in het licht gesteld te worden." Doch juist dit laatste is verre van eene lichte taak te zijn. Met het oog vooral op den rijkdom van bouwstoffen, die den geschiedschrijver ten dienste staan. Hij vindt ze niet slechts in tal van jaargangen van koloniale en andere tijdschriften, maar niet 't minst ook in zoovele uitnemende monografiën van koloniale specialiteiten, en in vele andere geschriften, waaronder vooral die van den „intelligenten bestrijder van het stelsel," D. Steyn Parvé; de onschatbare bijdragen van Elout; de uitmuntend bewerkte verzamelingen van de Waal; Tydeman's uitstekende beschouwing der verhouding van de Handelmaatschappij tot het kultuurstelsel; eindelijk — om niet meer te noemen — de lijvige reeks van officiëele stukken, op last van den minister Fransen van de Putte, door van Deventer uitgegeven, waarvan terecht getuigd wordt, dat zij „een dikwerf verrassend licht verspreidt en veroorlooft de nuchtere werkelijkheid met den vinger te betasten."

En nevens dien schat van belangrijke bescheiden, welk een reeks van zoogenaamde vlugschriften moet niet met een critisch oog worden doorworsteld, geschriften, welke meestal door de dagelijksche polemiek zijn ingegeven en een beperkt doel beoogen, en waarvan soms de vorm u niet tot kennismaking uitlokt. Voor een niet gering deel ligt de geschiedenis van het te beschrijven feit in die geschriften en moet zij daaruit worden geconstrueerd. Wat wij ergens [1]) van de „Mazarinades" lazen, geldt ook hier: „L'histoire est dans l'ensemble et la comparaison de tous ces écrits inspirés par tant de passions diverses, d'intérêts opposés, de besoins réels, de vaines prétentions. Elle est dans l'étude attentive du caractère et de la situation des auteurs connus, lorsqu'ils étaient en même temps acteurs du drame; et aussi dans l'étude de cette foule obscure d'écrivains infimes, qui, sans intérêt personnel dans la lutte, sont pourtant l'organe ou l'écho d'intérêts positifs et d'hommes considérables.... Il est une multitude de ces livrets qui, sans avoir plus de valeur littéraire, ont, du moins, un sens politique. De ce qu'un libelle est sans

[1]) Journal des Savants, 1854, p. 394 et 395.

esprit, de ce que son auteur est sans nom, il ne faut pas conclure qu'on le doive dédaigner..... Rapprochez, confrontez; l'une aide à comprendre l'autre, l'indiscrétion de celle-ci explique la réticence de celle-là, et du contact de deux pamphlets, jaillit parfois une vérité que ni l'un ni l'autre n'aurait dite."

Met dezen grooten voorraad van verschillende bronnen moet hij te rade gaan, die het waagt als geschiedschrijver van het kultuurstelsel op te treden, waarbij tevens — 't behoeft nauwelijks herinnerd te worden — eene grondige kennis van land en volk, van zijne geschiedenis en huishouding een onmisbaar vereischte mag heeten.

Doch wie zou zulk eene zwaarwichtige taak durven aanvaarden?

Reeds gunstig bekend bij wie met de koloniale litteratuur zich bezig houdt, als degelijk beoefenaar en kenner onzer koloniale toestanden — getuige menige bijdrage van zijne hand ook in dit tijdschrift — trad de heer G. H. van Soest in 1869 voor het publiek op met eene „Geschiedenis van het kultuurstelsel," welke thans, in een drietal deelen, voltooid voor ons ligt. Eene vrucht van zelfstandig onderzoek, van „twintigjarige onafgebroken studie van Indië, doch tevens van het zaad" door zijn „hooggeachten vriend" Dr. W. R. van Hoëvell (aan wien het boek is opgedragen) „in het parlement, in de pers en in zoo menige vertrouwelijke samenspraak gestrooid." Met Montaigne getuigt de bescheiden schrijver van zijn boek, dat het is „un livre de bonne foy." Het is meer dan dat. Met en nevens Pierson's „Voorlezingen" is het 't meest doorwrochte en degelijke werk, dat de koloniale litteratuur ons ten aanzien van het kultuurstelsel weet aan te wijzen. Zoowel wat den inhoud als wat den vorm betreft.

II.

Bij de zeer omvangrijke litteratuur over het kultuurstelsel is het geene gemakkelijke taak den aard van dit geschiedkundige feit in korte trekken samen te vatten. Volgens den schrijver hebben wij hier meer dan eene afwijking van de beginselen welke de hedendaagsche maatschappijen doordringen, eene zonde tegen de ekonomische waarheden; 't is „eene driftige poging om uit den Indischen landbouw ten behoeve van het moederland

de meest mogelijke voordeelen te persen; — eene afgeronde methode om door goevernements-ambtenaren de voortbrengselen van den bodem en van den vlijt zijner bewoners voor den Nederlandschen staat te monopoliseren; — eene buitensporige exploitatie van land en volk, gedekt door de algemeen beleden theorie, dat men eindelijk de ware koloniale staatkunde, het ware middel had gevonden om volkrijke overzeesche bezittingen te regeren."

Is dit begrip juist? Bij het onderzoek naar dit geschiedkundige feit dient allereerst de vraag te worden beantwoord, waardoor het zijn ontstaan heeft te danken. Het vindt zijne verklaring niet enkel uit de toestanden, die onmiddellijk aan 1830 voorafgingen; men moet daartoe tot het regeerstelsel der voormalige Oost-Indische Compagnie opklimmen, waarvan het kultuurstelsel, gelijk Baud zich eens ontvallen liet, niets anders was dan „de reusachtige uitbreiding". Doch men beperke zich hierbij een weinig en bepale zich tot het strikt noodige. Niet van de geschiedenis der Compagnie behoeft, gelijk de heer van Soest gedaan heeft, een algemeen overzicht te worden gegeven; slechts worde eene schets geleverd van den invloed van dat handelslichaam op Java en het daar gevolgde stelsel, van de wijze waarop het Java exploiteerde en ook exploiteren kon. En voorts, deze staatkunde der Compagnie kan niet juist worden gekend en gewaardeerd, waar men den maatschappelijken toestand in Indië, lang voor dat de Compagnie er zich vestigde, voorbijging.

Dezen gedachtengang volgend, wijst de geëerde schrijver ons dan ook ter inleiding allereerst op het verleden der voornaamste volksstammen, die de Compagnie in den Archipel aantrof. Met fraaien en levendigen stijl, getuigend van een hart dat tintelt van jeugdig vuur en edele liefde voor den natuurgenoot, die hem welsprekend maakt, worden door hem drie nationaliteiten ten tooneele gevoerd: de Maleiers als de ondernemende handelaren en volhardende kolonisten, de Boegis als de vertegenwoordigers van den heldenmoed, terwijl de landbouw-nijverheid als het geliefkoosd ideaal der bewoners van Java wordt voorgesteld, waardoor hunne zeden werden beheerscht en aan hunne poëzie hare bekoorlijkste beelden gegeven. Tegenover de vaak liefdelooze behandeling en beoordeeling der Indische volken, niet enkel in vorige eeuwen, maar nog voortdurend van de zijde van velen onzer tijdgenooten, van Christenzendelingen, helaas! ook van menigen voorstander der Christelijk-historische richting (die 't

beter kon en moest weten), is het ons goed een ander getuigenis te vernemen. Waren wij schier gewend de Javanen te hooren voorstellen als traag, lusteloos, ongewoon aan, ongeneigd, onbekwaam tot verstandelijke inspanning, hier worden wij verrast door de verklaring, dat overal hun vlijt te erkennen was, dat de arbeid, wel verre van een last, hun veeleer een genot was. Om niet meer te noemen, wordt uit Soeria Alem, een Javaansch wetboek, uit de eerste helft der 15e eeuw, 't voldingend bewijs geleverd dat men onder hen denkbeelden vond, die van hun gezond verstand, hun practischen geest en van eene niet geringe belangstelling in het algemeen welzijn getuigen. Grove miskenning der waarheid zou 't zijn hun onverschilligheid voor des naasten belangen toe te dichten, of wel over gemis van gevoel van zelfstandigheid, persoonlijkheid en vrijheid te klagen, of wel hun vaderlandsliefde en nationaliteitsgevoel te ontzeggen. Toen wij er verschenen, waren de „drie groote volkstammen ver genoeg gevorderd om den hoogsten trap van beschaving te kunnen bereiken. Gemunt goud en zilver kenden zij gelijktijdig met de Werstersche volken. Letterkunde, geschiedkunde, schoone kunsten, wetboeken, militaire- en burgelijke organisatiën, al hetgeen waaraan een beschaafd volk behoefte heeft, was bij hen ontluikt en behoefde slechts eene verdere vrije ontwikkeling om zich te volmaken. Bij eene vergelijking met andere beschavingen, mochten de Maleiers, de Boegis en Javanen in sommige opzichten onderdoen; zij overtroffen, in twee richtingen van den menschelijken geest, alle andere volken. Lang vóórdat Say en Adam Smith in het Westen de beginselen van het vrijhandelsstelsel verkondigden, waren de eilanders van den Indischen Archipel, in weerwil van enkele tollen, free-traders in werkelijkheid en brachten stelselmatig in toepassing de leer van het meest onbelemmerde verkeer. Terwijl ieder nieuw godsdienstig begrip Europa stroomen bloeds kostte, wijzigden zij herhaaldelijk hun godsdienstig bewustzijn met bewonderenswaardige kalmte. Zij gingen van de siwadienst, door het bramanisme en het bouddhisme, tot den islam over, zonder veel geweld te plegen of te ontmoeten, zonder hunnen verdraagzamen aard te loochenen en andersdenkenden hunne denkwijze over de Godheid en de bestemming van den mensch op te dringen."

Tot zekere hoogte kan dit worden toegegeven. Men wachte zich evenwel schier uitsluitend van een „roemrijk en schoon

verleden" te spreken, alleen het goede van den toestand in het licht te stellen, zonder daarbij op de keerzijde van de medaille te wijzen. Reeds is daaraan herinnerd, vooral aan „de slaafsche onderwerping van den geringen Javaan aan zijne hoofden en zijne gedweeheid onder het juk, reeds in de Hindoe-periode, als een gevolg der door de Hindoesche veroveraars naar dat eiland overgebrachte instelling der kasten. De verhouding tusschen den adel en den geringen man, die daardoor was ontstaan, en die ook door de invoering van den Islam niet belangrijk was gewijzigd, vormde den grondslag van de staatkunde der Compagnie. Zonder in die verhouding zelve eenige verandering te brengen (want wat zij ook in de Molukken moge gedaan hebben, op Java bemoeide zij zich zoo min mogelijk met het inwendig bestuur), exploiteerde zij die te haren behoeve."

Toen de Compagnie viel, geraakte de door haar beleden staatkunde op verre na niet in vergetelheid. Doch daartegenover had zich een ander stelsel gevormd. Men was allengs tot het bewustzijn gekomen, dat koloniën en bezittingen niet dienen moeten alleen om met de baten, die zij afwerpen, zich te verrijken. Ook voor de welvaart der geëxploiteerde volken moet worden zorg gedragen. De beschouwing van de rechten van den mensch en de roeping der heerschers tegenover de overheerschten was eene andere geworden; tegenover de uitsluitende voorrechten, het dwang- en monopoliestelsel, wilde men waarborgen voor ieders vrijheid, vrije ontwikkeling van elke bedrijvigheid. Het is de strijd van deze twee stelsels, welken wij in het begin dezer eeuw waarnemen. Tot de merkwaardige mannen, die toen op het tooneel verschenen, behoorde vooral een tweetal, Dirk van Hogendorp en Nederburgh, op wier persoonlijkheid meer dan op die van anderen moet worden gelet. Terecht geschiedt dit ook door den geschiedschrijver van het kultuurstelsel, die met levendige kleuren en de hand van een die meester èn van zijn onderwerp èn van zijn pen toont te zijn, een schets van die beide mannen en hun strijd ontworpen heeft.

In het veelbewogen tijdperk van 1800—1830 wordt het bestuur van Nederlandsch-Indië door de beide verkondigde stelsels beurtelings, met ongelijke kansen, somtijds te gelijkertijd en als in een adem beheerscht. „Ook toen Daandels den dictatorsstaf in handen hield, wiens bestuur door Muntinghe gekarakteriseerd wordt als „de krachtigste poging immer aangewend, althans in

Nederlandsch-Indië, om uit eene bevolking, door dwang en door verplichten arbeid, al datgene te trekken, wat niet alleen tot handel, maar tot publieke werken, tot eene krachtige defensie, tot ruime belooning der ambtenaren en tot eene onbekrompen inrichting van alle departementen en administratiën kan vereischt worden."

De grondslagen echter eener gewichtige maatschappelijke hervorming werden door Raffles gelegd, meer dan waarschijnlijk geïnspireerd door de geschriften van Dirk van Hogendorp. Helaas! hij had den tijd niet zijn vrijzinnig stelsel in toepassing te brengen. Zijne hervorming was, gelijk de heer van Soest terecht schrijft, „niet ongelijk aan eenen schoonen tropischen boom, omgeven door allerlei vijandige gewassen, die wel niet zijne groeikracht vernietigen, maar hem toch belemmeren en beletten zijne ruime schaduw ongehinderd uit te spreiden."

De wasdom der teêre schepping van Raffles hing af van het regeeringsbeleid der hem opvolgende commissarissen-generaal. Doch deze, hoewel zij 'tgeen tot stand was gebracht, overnamen, „deinsden terug voor verdere doortastende maatregelen. Zij konden, wel is waar, evenmin als Raffles, geen betere grondslagen voor het landrente-stelsel vaststellen; het was hun gegeven afdoende maatregelen te nemen om de kennis van land en volk te vermeerderen, waardoor de aanslag der belasting van lieverlede zou zijn verbeterd. Zij waren geroepen de gedwongen koffiekultuur in de Preanger-regentschappen te vervangen, de blandong-diensten in Rembang, de nog overgebleven heerediensten af te schaffen: zij lieten de gedwongen koffiekultuur, de blandongdiensten, de bestaande heerediensten stand houden. Zij bestendigden en verbeterden; zij ontwikkelden en voltooiden niet."

Aan een Elout — wiens persoonlijkheid, vooral ook om zijne edele beginselen zoo aantrekkelijk, met blijkbare voorliefde door van Soest wordt geschetst — zou het voorbehouden zijn geweest het aangenomen stelsel van regeering onwrikbaar op zijne grondslagen te vestigen; de goeverneur-generaal van der Capellen stuitte voor een tijd de toepassing der vrijzinnige begrippen van koloniaal bestuur. Land en volk op groote schaal te exploiteren scheen in zijn doel en in dat zijner raadslieden te leggen. Doch „zij hadden het den bijzonderen ondernemingsgeest onmogelijk weten te maken, de taak, die het regeerings-reglement voor hem had weggelegd, te vervullen. Tegen alle reden en wet in, had

men omvergehaald en omwoeld. Aan iets anders, hoe dan ook te scheppen, werd niet gedacht. Integendeel, terwijl men bezig was te belemmeren, schoot men te kort in het betrachten van eigen plichten. Uit de schatkist werd onophoudelijk geput en de onredelijkste eischen werden dadelijk bevredigd. Als de uitgaven eenmaal gedaan waren, bekreunde men zich niet om de verantwoording. De boeken werden niet behoorlijk bijgehouden, de rekeningen bleven achterstallig. Wat wonder dat de middelen meer en meer te kort schoten en de geldnood eindelijk zoo neep, dat van der Capellen zijn toevlucht nam tot geldleeningen, onder voorwaarden die de benarde verkwisting aanneemt, doch waarmede een goevernement, dat nog eenig krediet heeft, zich onmogelijk kon verzoenen."

Te midden van dezen finantieëlen achterstand trad du Bus op. Zijn onderzoek van den economischen toestand van Java en de uitkomsten er van zijn nedergelegd in zijn beroemd rapport van 1 mei 1827. Wat hij wilde, zou niet 't werk zijn van één dag, gelijk hij zelf erkende, en „in zijn geheelen omvang ook niet van eenige weinige jaren; maar een goed stelsel van kolonisatie legt er niettemin al de gronden toe, en het zal er vroeger of later de uitkomst van zijn moeten, naar mate een verstandig en billijk bestuur er meer de hand aan zal leenen. Het bestuur kan dit, aan de eene zijde, wanneer het aan de kolonisatie met oprechtheid zijne geheele bescherming en waakzame zorg zal willen toekennen, en, aan de andere, zal willen werken op de vestiging, ook op de reeds bebouwde gronden, van een meer zeker en individueel landbezit, dat de hoeksteen worden moet van alle toekomstige ontwikkelingen van kultuur op die reeds bebouwde gronden, gelijk de kunde, nijverheid en kapitalen van den Europeaan het moeten worden voor de ontginningen en kulturen van den nog onbebouwden grond."

Deze voorstellen van du Bus, vooral ook door Elout ondersteund, leden evenwel schipbreuk. Nederland verkeerde in een benarden financieëlen toestand. In dien nood moest worden voorzien. Doch langs wat weg? Men kent het antwoord. „Door het bestaande stelsel van landrente en het in 1818 door de commissarissen-generaal verbeterde volksbestuur te gebruiken tot herstel der voormalige inrichting der „geforceerde kultuur.""

In deze laatste zinsneê ligt de sleutel ter oplossing der vraag, waarom de geschiedschrijver van het kultuurstelsel, wil hij zijn

onderwerp in zijn oorzaken kennen, niet slechts tot de toestanden onmiddellijk vóór 1830, maar tot het regeerstelsel der Compagnie moet teruggaan. Wat toch was het plan in 1830, en waarin ligt de overeenkomst met den vorigen toestand? Op bondige wijze wordt dit door den heer van Soest aangewezen. „Van de landrente" zegt hij, „moest men voortaan eene soort van maat voor den gedwongen landbouw-arbeid maken, in dier voege, dat de planter, voor het gebruik van een rijstveld, waarvan de landrente 15 gulden bedraagt, in stede daarvan, zou leveren eenig product 66 dagen arbeids vorderende, en bij de aflevering, evenals bij de gedwongen koffie-kultuur, eene kleine tegemoetkoming bekomen. Alle inrichtingen op Java aanwezig, die de „geforceerde kultuur" in de Preanger regentschappen, die der landrente in andere gewesten, zouden blijven bestaan. Hier zou men van den Javaan koffie in betaling zijner belasting kunnen aannemen; daar de belasting in geld doen kwijten, naar gelang het goevernement zou goedvinden te bepalen. Elders zou men, tegen afstand van de landrente, de teelt van katoen, indigo-plant en suikerriet kunnen invoeren, en deze in natura doen leveren aan Europeesche fabriekanten in de nabuurschap, tegen zoodanige vergoeding van dezen aan het goevernement, als men bij onderlinge overeenkomst zou bepalen. Zoo zou, om dit voorstel met een voorbeeld op te helderen, met de inwoners van een welgelegen kampong van 200 huisgezinnen, die jaarlijks drie tot vier duizend gulden landrente betalen, vanwege het goevernement kunnen worden overeengekomen over de hoeveelheid indigo-planten, berekend tegen 66 dagen werkens per huisgezin te leveren. In de onmiddellijke nabuurschap van het dorp, zou men aan een Europeaan den noodigen grond kunnen afstaan om een indigo-fabriek op te richten. De planten zouden aan hem door den Javaan, tegen de gering bedongen betaling, worden geleverd, en de fabriekant zou die voor zijne rekening doen bereiden, onder voorwaarde dat hij eene billijke huur, in natura of in geld, aan het goevernement zou voldoen. Op gelijke wijze zou men kunnen handelen met ieder ander product, hetwelk, alvorens te worden afgeleverd, eene nadere bewerking behoeft."

Het blijkt duidelijk, dat men, dit plan volgend, niet voor goed, met 't stelsel der Compagnie wilde breken. Treffend is veeleer de overeenkomst daarmee. „Het teelen van producten, bestemd voor de Europeesche markt, in voldoening der landrente, is slechts een

gewijzigde benaming der oude kontingenten. In het koppelen van dessas aan op te richten landelijke fabrieken, herkent men zonder moeite de voorheen gebruikelijke praktijk van dessas te verhuren. De overeenkomst wordt nog treffender door den nadruk waarmede van den Bosch aanbeveelt, dat de Javanen overal onder hunne hoofden zullen arbeiden, het eenige middel, volgens hem, om hen voor den gedwongen landbouw-arbeid te overreden! Het verschil ligt alleen in de schaal waarop men zou werken. Vroeger werkte het stelsel alleen in de strandresidentiën en in de Preanger-regentschappen, en met behulp van Chinesche industrieelen, — voortaan zouden dezen Europeanen tot mededingers bekomen, overal waar het Nederlandsch gezag zich genoegzaam kon doen gelden" ..... „Van den Bosch maakte zich sterk met zijn plan het doel, verhooging der productie op Java, op voor het goevernement voordeelige wijze, te bereiken, en liet niet onduidelijk doorschemeren, dat de bloeiendste tijden der Oost-Indische Compagnie weder konden terugkeeren. De bewoners der Preanger-regentschappen leverden reeds per hoofd een product, zes gulden waardig. Met een stelsel dat dezelfde strekking had, was het niet onmogelijk de productie van Java met 15 tot 20 millioen gulden te vermeerderen."

III.

Sedert 1830 zijn het eigenlijk slechts een tweetal mannen, om wier persoonlijkheid de geschiedschrijver van het kultuurstelsel schier alles kan groepeeren: van den Bosch en Baud.

Het is de groote verdienste van den heer van Soest beide deze groote figuren helder te hebben doen uitkomen. Waar hij echter hun beeld, en terecht, meer en relief teekent, kunnen wij niet ontkennen, dat hij zich vaak heeft laten verleiden 'tzij op toestanden te wijzen, die met het te behandelen onderwerp niet in rechtstreeksch verband staan, 'tzij ze te uitvoerig, meer dan noodig, te teekenen. Gaf hij — om enkele voorbeelden te noemen — reeds in het eerste deel aan die verleiding gehoor, door bij de beschouwing van de plannen van du Bus een te uitvoerige schets te geven van de Javasche maatschappij, ook in het vervolg van zijn arbeid treffen wij meermalen hetzelfde verschijnsel

aan. Gaarne doen wij hulde aan het talent, waarmede Nederlands verval in het laatst der vorige eeuw en zijn toestand in 1813 worden geschetst; in fiksche trekken is ook het leven en het beeld van Willem I geteekend. Maar wij mogen wel vragen, of het niet voldoende ware geweest een en ander slechts ter loops aan te stippen en zich verder te bepalen tot het financieel beleid dier dagen en den geldnood, waarin wij toen verkeerden, onder welke omstandigheden de regeering geroepen werd eene beslissende keus te doen omtrent de richting van ons bestuur in Indië. — Eene wel is waar niet onverdienstelijke beschouwing wordt er in een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan de vrijwillige leening; maar de vraag kan worden geopperd, of in eene geschiedenis van het kultuurstelsel meer noodig ware dan eene korte aanwijzing, hoe uit de worsteling voor het herstel van Nederlands financieel evenwicht niet het minste lichtpunt voor Indië ontkiemde.

Maar wat hiervan ook zijn moge, — door de inlassching van een en ander, dat, zoo 't achterwege ware gebleven, niet geschaad zou hebben, wordt de gedachtengang niet gestuit; integendeel, de arbeid heeft daardoor eene aantrekkelijkheid te meer verkregen, en, liever dan er den schrijver een verwijt van te maken, zal men hem dankbaar zijn dat hij zijne beschouwingen, die uit den aard der zaak tot eenige dorheid aanleiding moeten geven, nu en dan gekruid heeft met tafereelen, over economische en andere vraagstukken, wier belang in eene geschiedenis van het kultuurstelsel wel niet overwegend is, doch geenszins te miskennen valt.

In ieder geval echter wordt door het meerdere, dat ons gegeven wordt, allerminst schade berokkend aan de teekening der beide peroonlijkheden. Op beiden valt het volle licht. Al is er veel, en daaronder veel voortreffelijks over hen geschreven, vooral met betrekking tot hun werkdadig aandeel in het kultuurstelsel, in de opvatting van het historisch drama heeft men zich vaak vergist. Zeer juist werd het door den heer van Soest ingezien dat het kultuurstelsel niet moet worden voorgesteld als het streven en het werk van velen; niet allen, die in meerdere of mindere mate er hunne krachten aan wijdden, moeten in de rol, welke zij vervulden, worden herdacht. Het kultuurstelsel is de schepping „van één man, van den Bosch, de dweepende inkarnatie van de voormalige O. I. Compagnie; zelfs aan Willem I, die het met zijne koninklijke sanctie bekrachtigde, en aan Baud,

die het redde van spoedige ineenstorting, mag slechts eene onderschikte verantwoordelijkheid worden toegekend."

Die overtuiging erlangt men, waar men den heer van Soest volgt in zijne beschouwing van het kultuurstelsel onder van den Bosch en onder Baud.

Blijkt het reeds eenigszins uit de levensschets van van den Bosch in de Handelingen en geschriften van het Indisch genootschap, en wordt het gestaafd door zijn „Nederlandsche bezittingen in Azia, Amerika en Afrika in derzelver toestand en aangelegenheid voor dit Rijk, wijsgeerig, staathuishoudkundig en geographisch beschouwd," de geboorte van het stelsel in een geest als die van den Graaf is geen raadsel, doch veeleer psychologisch te verklaren. „Zijne gemoedstemming was somber. Verstoken van de genoegens der prille jeugd, behield zijn geest de zwaarmoedige tint, eigen aan degenen die alle vreugde des levens offeren aan de nimmer te verzadigen zucht om carrière te maken. Deze gemoedstemming verklaart de treurige beschouwingen, die op den grond zijner plannen liggen. Evenals bij zijn tijdgenoot De Bonald, deed de wereld zich aan zijne verbeelding voor als een tranendal, bestuurd door geweld en bewoond door rampzalige wezens, die alleen onder de tuchtroede van enkele harde meesters tot iets goeds te brengen zijn. Overal was, volgens hem, de ontwikkeling der volksnijverheid en de bearbeiding van den bodem aan overheersching en dwang van den eenen stand op den anderen te wijten. Niet het minst op de eilanden van den Indischen Archipel. Over deze heerlijke oorden, schitterend van licht, rijk in kleuren en schakeringen, die de zintuigen verrukken, hangt zijne pen een zwart vloers; — de beminnelijke bewoners dezer uitgelezen landen stelt hij voor als weinig aanlokkelijker dan de bevolking eener strafgevangenis. Van den Bosch, die, ondanks zijne bedrijvigheid en rusteloosheid, nimmer het intrinsiek genot van den arbeid kende, kon onmogelijk het zedelijk gehalte van den arbeid bevroeden. Het ging zijn begrip te boven, dat men den arbeid om den arbeid lief kan hebben; dat hoogere drijfveeren, dan de voldoening van min edele hartstochten den mensch aanwakkeren. Zijn eerste verblijf in Indië, zijne latere verrichtingen in Nederland, zijne zending in de West-Indische slavenkoloniën moesten hem in zijne vooroordeelen versterken. Vooruitgeholpen door de laatste steunpilaren der O. I. Compagnie, werd en bleef hij een voorstander van haar stelsel."

Voeg hierbij, dat van den Bosch was een „gemakkelijk schrijver, handig cijferaar, bekwaam administrateur; doch, gedreven door eene gestadige prikkelende eerzucht, leidden zijne talenten onveranderlijk tot plannenmakerij. Niet alleen kon hij in zijne vlugge opvatting een plan met verbazende snelheid ontwerpen, maar hij bezat hetgeen plannenmakers gewoonlijk ontbreekt: de vaardigheid om het smakelijk voor te dragen, de tegenwerpingen als 't ware te overrompelen en met een stalen aplomb iedereen te overtuigen, dat hij en niemand anders de man der uitvoering moest wezen. Hij gaf geen tijd tot nadenken. Meestal was reeds lang de kogel door de kerk, wanneer men tot bezinnen kwam en bespeurde dat men zich door lichtzinnige redeneringen had laten vangen."

Bij zulk eene persoonlijkheid is het alleszins verklaarbaar, dat zij sympathie gevoelde voor eene inrichting, onder den naam van „geforceerde culture of dwangarbeid" bekend, en wel verre van haar eene versleten instelling te noemen, kon eene handhaving, uitbreiding en volmaking daarvan gerechtvaardigd worden. Geen wonder echter ook, dat zij bestrijding moest vinden bij hen, in wier oog de rechtmatigheid der Nederlandsche soevereiniteit eerst volkomen gerechtvaardigd zou zijn, indien zij de vrijheid der Indiërs eerbiedigde en hen tot hoogere beschaving leidde.

Die bestrijding bleef dan ook niet uit. Nauwelijks had van den Bosch zijne denkbeelden ontwikkeld, of Elout in Nederland en Merkus in Indië traden tegenover hem in het strijdperk en kwamen tegen zijn plannen in verzet.

Aan dien strijd wordt ons in kernachtige stijl herinnerd, soms op wel ietwat hartstochtelijke wijze, niet zonder eenige bitterheid en niet met die kalmte, in den geschiedschrijver dubbel te waardeeren. Wie overigens met Elout's Bijdragen bekend is en de geschriften van Merkus, ook de verschillende bescheiden in van Deventer's uitgaaf heeft nagegaan, zal in de ontworpen schets een getrouw beeld dier beide kloeke strijders voor het vrijzinnig koloniaal beheer geteekend vinden.

Men weet wat uitkomst hun verzet heeft gehad. In Nederland gaf Elout bewijs van „zeldzamen burgermoed," door zich van het staatstooneel te verwijderen. In Indië verloochende Merkus, ondanks het rijzen der zon van van den Bosch, noch zijne edele hoedanigheden, noch de fermeteit van zijn karakter, allerminst zijne integriteit. Getrouw aan de inspraak van zijn geweten zette hij zijne

oppositie voort, waarvan het gevolg was dat de eenstemmigheid van den raad van Indië in 't goedkeuren der voorstellen van van den Bosch weldra plaats maakte voor een ongunstig oordeel van dat regeeringslichaam. Dit verbitterde den Graaf. „De raad van Indië was hem ondragelijk geworden. Het hoofd des bestuurs moest zoo onafhankelijk mogelijk gemaakt worden van de medewerking eens raads, waarvan geene gepaste en eenparige medewerking te verwachten was. Vrijheid in de deliberatiën was van geen gewicht, veelal gevaarlijk, nu men een stelsel had in te voeren en te beschermen, dat bij al wat ambtenaar was tegenstand kon ontmoeten, hoe verschillend ook de beweegredenen daarvoor zijn mochten." Van den Bosch haakte naar „de absolute macht, om ongestoord naar goedvinden te handelen." Zij werd hem verleend en door hem aanvaard. Eene omwenteling greep er plaats in het Indisch bestuur en in de volksinstellingen, een ommekeer, waarvan in de geschiedenis van den Indischen Archipel schier geen tweede voorbeeld kan worden aangewezen. „De beschaafde regeering, welke Daendels en zijne opvolgers hadden gestreefd op Java te vestigen, had haar karakter van zuivere administratie verloren. Haar doel was niet meer, de verschillende gewesten naar hoogere beginselen van billijkheid te beheeren, de vrijheid van personen en goederen te beschermen, onpartijdig recht aan allen te bedeelen. Zij was verlaagd tot een bloot werktuig voor de exploitatie van land en volk. De raad van Indië en al hare overige vertakkingen bestonden wel nog altijd; maar sedert november 1831, waren zij overschaduwd door de directie der kultures, die, naast den landvoogd en onder zijne ingeving, te Buitenzorg eenen alles en allen beheerschenden invloed verkreeg, terwijl de overige rijksinstellingen letterlijk te Batavia aan zich zelf werden overgelaten. Door den trechter van deze inrichting, bereikten de lastgevingen voor zaaien en planten, voor oogsten en maaien, voor het oprichten van fabrieken, rechtstreeks de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Residenten, assistent-residenten, controleurs werden door haar aangedreven om, alsof het regeeringspachters waren, hoofden en bevolking behoorlijk voor de teelt van handelswaren af te richten. Onbeschroomd bezigde zij daartoe de voorname prikkels van 's menschen handelingen: geld- en eerzucht, vreesaanjaging. De geld- en eerzucht kon alleen bevredigd worden, indien men zich ijverig en bedreven toonde bij de invoering der kultures. De ongenade

van het gezag was het onvermijdelijk lot van degenen, die te kort schoten. Inspecteurs van kultures reisden onophoudelijk het land af, om de plaatselijke autoriteiten te kontroleren, steeds bereid residenten te vervangen die zich niet in het stelsel konden inwerken. Tot in de toekomst werden de kultures afgespiegeld als het eenig heil voor landsdienaren, door het aanleggen te Krawang van eene pépinière van jeugdige landbouw-ambtenaren."

Met het volk zelf en zijne instellingen was het niet beter gesteld. „Het loon der aan de kultures arbeidende Javanen was buitensporig gering en hunne leveringen werden al grooter en grooter; doch dessahoofden, oudsten, planters deden niets vrijwillig. Hunne doffe werkzaamheid was het gevolg van overal knijpenden dwang. De kultures werden hun opgelegd. Zij overvielen hen als stormvlagen, telkens wanneer van den Bosch, van den Buitenzorgschen troon, de ambtenaren tot klimmende productie aanzette. De Javanen buigden als grashalmen voor den wind. Zij konden den arbeid niet ontkomen. In het eene district was het de suiker-kultuur, in het andere de indigo-kultuur, in de berglanden de koffie-kultuur. Overal waar zij zich keerden of wendden stuitten zij op fabrieken en pakhuizen, die hen dadelijk het dwangjuk herinnerden. Zij hadden alleen de keus tusschen zwaren en iets minder zwaren arbeid, en ook die keus liet hen van den Bosch niet lang. Hij wilde hen op de plek die het lot hen aanwees vastklemmen, en gelastte, alle zwervende inlanders aan welke geen bepaald misdrijf gerechtelijk kon worden bewezen, toch te doen oppakken en voor jaren in een landbouw-etablissement te verbannen.

„Onder den druk van het gezag, dat het belang der regenten en districthoofden aan zijn exploitatiedoel innig verbond, weken natuurlijk de volksinstellingen. Er kon geen sprake meer zijn van eerbiediging der sawas, waarop de Javanen onderling aan de ontginners en hunne rechtverkrijgenden het uitsluitend bezit toekenden: de onbesuisde kultuurinvoerders verscheurden de rechtstitels waar zij die aantroffen; de periodieke verdeelingen van den gemeenen akker onder de sikeps of geërfden, in sommige streken van Java in gebruik, werden verstoord; de galangans, die ieders deel omheinden, moesten worden omgehaald voor de riettuinen of de sawas met tarum kembang worden beplant. De drift, om zoo veel mogelijk producten geschikt voor de Europesche markt te bekomen, deed in de meeste districten de

voor de teelt van die gewassen gestelde grens van een vijfde der velden van elke dessa overschrijden. In plaats dat de kultures van lieverlede de landrente vervingen, ging hare uitbreiding gepaard met eene stijgende heffing dier belasting. Hoe moeielijk het ook scheen de Javanen, die vóór 1830, volgens du Bus, reeds gedaald waren tot kleine pachtertjes van eenen algemeenen landheer, nu nog dieper te doen dalen, bereikte van den Bosch toch die uitkomst. In vier jaren had hij den stand der gezeten dessagenooten nagenoeg vernietigd. Met behulp van eenige duizende ambtenaren en inlandsche hoofden, had hij Java vervormd in ééne groote werkplaats, waar de honderd duizende pachters van voorheen, niet meer voor zich zelf en voor hunne behoeften, den grond bebouwden, maar als arbeiders, veelzins als werktuigen voor den landsondernemer, producten teelden, verwerkten en vervoerden, naar de voorschriften die hij goedvond te bepalen."

Wat wonder, dat de naweën dezer omwenteling zich weldra deden gevoelen. De geschiedschrijver van dit tijdperk weet ons dan ook slechts treurige lotgevallen der kultures in de verschillende provinciën te vermelden, in 't bijzonder met betrekking tot de indigo- en suikerkultuur; alleen de koffieaanplantingen, vóór 't bestuur van van den Bosch, wierpen vruchten af, terwijl het landrentestelsel, verwikkeld met dat der kultures, onvatbaar werd voor verdere verbetering. En bij dit alles schier overal toenemende ellende tegenover een optimisme van van den Bosch, die zich niet bekommerde om het welzijn der bevolking, noch aan hare instellingen. Immers, „de adat vergeleek hij met eene klomp was, die men naar verkiezing kneden en van vorm veranderen kon. Indien sommige ambtenaren, met het lot der planters begaan, op misbruiken van gezag wezen, antwoordde hij gramstorig, dat men zich niet moest storen aan het geschreeuw, want dat hetgeen men voor misbruik van gezag hield, meestal niet anders was dan de regeling van huishoudelijke zaken in de dorpen. Het was eene gewoonte bij hem geworden grieven af te wijzen met de machtspreuk, dat hij alles met de Javanen kon doen uit het recht van verovering."

Gedurende het tijdperk van 1834—39 ging het niet beter, toen van den Bosch, in Nederland, op de krachtigste doorzetting van zijn stelsel in Indië bedacht was. Het ingevoerde kultuurstelsel moest wonderen doen, waartoe een drietal middelen

werden te baat genomen: de konsignatie-kontracten met de Handelmaatschappij, het muntstelsel en de leeningen op de overzeesche bezittingen. Deze laatste, waardoor de zoogenaamde Indische schuld tot 236 millioen klom, werden aangegaan op den beweerden voorspoed der Indische bezittingen, op de baten, die de verschillende kultures zouden en moesten afwerpen.

De krisis bleef niet uit. „Aan welke begoochelingen men ook gehoorzaamde, hoe lichtzinnig men dacht over de inlandsche bevolking en den druk waaronder zij zuchtte, de uitputting der overheerschten kon onmogelijk zonder invloed blijven op de overheerschers. De wet der solidariteit, die alle nationale groepen beheerscht, werkt tot in landen, waar de afbakeningslijn tusschen rassen, standen en klassen hare scherpste trekken vertoont. Het konsigneeren naar Nederland van bestendig grootere hoeveelheden koffie, suiker, indigo, van al de tin en de specerijen voor remises; de onophoudelijk instroomende koperen munt; de onmacht der Handelmaatschappij, die, ten einde van hare eigene en geleende kapitalen, niet meer kon voortgaan de Indische kassen van specie te voorzien; de buitensporige schrielheid, waarmede alle uitgaven voor Indië werden uitgemeten; dit alles verwekte eindelijk in 1838 een dreigende krisis, die het Indisch bestuur in de grootste verlegenheid bracht en bij de Europeesche samenleving een wrok deed ontkiemen, die tot den huidigen dag nog niet is uitgedoofd."

Het optimisme van van den Bosch scheen geweken. Hoewel aanvankelijk niet gezind 't oor te leenen aan de bezwaren waartoe zijn stelsel aanleiding gaf, bemerkte hij echter allengs, dat de toestand onhoudbaar werd. Niets anders bleef hem overig dan eene leening van 56 millioen voor te stellen, ten einde de schuld aan de Handelmaatschappij af te doen en de Indische uitgaven te bestrijden. Men kent het lot van dit voorstel; 20 december 1839 werd het verworpen. Van den Bosch trad af, ongetwijfeld „voor zich zelf niet gerust. Hij voelde dat zijn stelsel hokte."

IV.

Met den val van den schepper trad het stelsel een andere phase in. Keuriger en kernachtiger kan het niet worden geka-

rakteriseerd dan gelijk het door van Soest in het inleidend woord van zijn derde deel geschied is. „Tot 1840 beheerschte één man het stelsel. Hij brak de oppositie, hij ruimde alle hinderpalen op en dreef zijn wil door. Toen hij verdween, werden de mannen, zelfs de vermogende minister van koloniën, door het stelsel beheerscht. Baud, die het heft met zeldzame klem aanvatte, had evenmin de macht als den wil om de ekonomische omwenteling van Java te stuiten of van richting te doen veranderen. Het was zijn treurig lot, de beginselen van dwang en monopolie in hunne uiterste gevolgen toe te passen, en, modern Pygmalion, angstig terug te deinzen voor de verschrikkelijke misbruiken en gebreken der schepping, aan welke hij mede de goden had gesmeekt leven en duurzaamheid te willen verleenen.

„Hij dacht, redeneerde en handelde onder voor het moederland benarde toestanden, die zijne ingenomenheid met het kultuurstelsel niet volledig verklaren. De geldnood van Nederland mag de drijfveer zijn geweest van de schrielheid, waarmede hij aan Indië tot het onvermijdelijk noodige onthield; — het ware motief, dat hem aan het kultuurstelsel hechtte en hem kultures deed handhaven die onveranderlijk verlies gaven, moet elders gezocht worden: in het geloof, dat hij zich opdrong, aan de voortreffelijkheid van instellingen, die hij eerst leerde wantrouwen nadat zij de Javasche bevolking in het verderf hadden gestort."

In deze woorden is naar waarheid de politieke persoonlijkheid van Baud geteekend en tevens de loop aangewezen der geschiedenis van het kultuurstelsel, waarvan hij, na van den Bosch, de leiding op zich had genomen. Na het vele, dat er over Baud reeds geschreven is, niet 't minst na de merkwaardige biografie van de hand des heeren Mr. P. Mijer, in de Handelingen der Leidsche Maatschappij bewaard, mocht het, zoo niet eene vermetele, dan toch eene zware taak heeten, alsnog deze hoofdfiguur te schetsen in de rol, welke zij met betrekking tot het kultuurstelsel vervuld heeft. Dankbaar en voldaan mogen wij echter jegens den heer van Soest zijn, dat hij daarvoor niet is teruggedeinsd. Uit de onschatbare bouwstoffen, door vele vrijmoedige getuigen verzameld, vooral ook uit de officiële bescheiden, welke, gedurende en na zijn bestuur, onder zijne inspiratie het licht zagen, wordt Baud ons geschetst, gelijk deze staatsman werkelijk schijnt geweest te zijn. Uit de school van Raffles en de kommissarissen-generaal opgegroeid; eerst, met

Elout, voorstander van het stelsel van vrije ontwikkeling; daarna, bij het rijzen der zon van van den Bosch, niet opgewassen om het liberale stelsel met kracht te blijven toepassen. Aanvankelijk echter treedt hij niet zonder vertwijfeling toe tot het stelsel van gedwongen arbeid en verplichte leveringen. Zonder eenige aarzeling eerst na de gebeurtenissen van 1830, toen door den financieëlen nood van het moederland het kultuurstelsel, naar zijne meening gerechtvaardigd werd. „Eenmaal met het stelsel verwikkeld, bleef Baud het voorstaan in den Raad van State, waar hij, na zijne terugkomst uit Indië in 1836, zitting nam. Op het laatst van december 1839, toen hij van den Bosch opvolgde als minister van koloniën, was hij er zoodanig mede vereenzelvigd, dat zijne benoeming kon beschouwd worden als eene nadere bekrachtiging van de ekonomische omwenteling, welke zijn voorganger op Java had tot stand gebracht. Trouwens, niemand verlangde destijds terug te keeren tot de beginselen van vóór 1830: noch de vertegenwoordiging, die voor eene netelige taak, de ontwarring der financiën stond; — noch de minister Baud, die het hoofd had te bieden aan moeielijkheden, welke zijne uiterste inspanning vorderden."

De moeielijkheden, waarmede Baud tengevolge der nalatenschap van van den Bosch te kampen had, waren bovenal van financieëlen aard. Ter verevening daarvan vloeiden de kapitalisatie- en konsignatie-kontracten voort. Doch de beslissing dezer zaak had eene andere macht op koloniaal terrein in 't leven geroepen, waarmeê voortaan moest worden gerekend: de landsvertegenwoordiging.

De geschiedschrijver van het kultuurstelsel is hier tot een onderwerp genaderd, waaromtrent eene breedere beschouwing zoo uitlokkend kan heeten. Hij ziet zich voor een onwraakbaar en gewichtig feit geplaatst: de invloed der Staten-Generaal op het beheer van Indië, eene worsteling van Baud met deze macht, „die aan zijne sedert 1829 aangenomen stellingen van koloniaal beleid eindelijk den bodem zal inslaan." Worden wij daarom als van zelf op dit feit gewezen, wij betreuren het dat daaraan, gelijk door den heer van Soest geschied is, eene te groote plaats in zijn arbeid wordt ingeruimd. Na het hoofdstuk, gewijd aan de beschouwing der vrijwillige leening, — waarop we reeds wezen, — wordt in de daarop volgende bladzijden het geheele toenmalige koloniaal beleid geschetst. Hoe pittig en keurig ge-

stileerd die schets overigens ook zijn moge, men zou ze, naar onze bescheiden meening, eerder zoeken in eene algemeene koloniale geschiedenis dan in een werk, uitsluitend gewijd aan eene historische beschouwing van het kultuurstelsel. Van de koloniale staatkunde mag worden gehandeld, voor zooverre zij in rechtstreeksch verband staat tot dat stelsel zelf en het daaraan vastgehaakte handelsmonopolie in Nederland. Zonder uitvoerig te gewagen van Baud's teleurstellingen op internationaal terrein tegenover Engeland, met eene vingerwijzing voorts naar het zoo streng gecentraliseerd opperbestuur, dat bij alles en in alles het batig slot op den voorgrond stelde, ware voldoende de aanwijzing, dat, wat grieven men overigens tegen de koloniale autokratie had, het kultuurstelsel zelf, door grootspraak tegen parlementaire aanvallen gevrijwaard, een meesterstuk scheen van onfeilbaar staatsbeleid, dat op krachtige wijze moest worden gehandhaafd en uitgebreid.

Van die handhaving en uitbreiding der verschillende kultures, van 1840 tot 1850, wordt ons door den heer van Soest een lezenswaardig tafereel opgehangen in het laatste gedeelte van zijn arbeid. Vele wetenswaardige feiten en beschouwingen heeft hij hier bijéengebracht omtrent de lotgevallen dier kultures en de werkzaamheid van Baud 't zij tot aanmoediging of verbetering daarvan; zijne mededeelingen zijn onbetwistbaar belangrijk niet slechts voor den man van wetenschap, die menige bijzonderheid verneemt omtrent land en volk en zijne instellingen, maar vooral ook uit een politiek oogpunt. De schrijver heeft zijn onderzoek tot uitkomsten gebracht, wat des te verdienstelijker is, omdat het onderwerp door omvang en uiteenloopende strekking moeielijk was te behandelen en bezwaarlijk bevredigende uitkomsten te verkrijgen waren.

Bevredigend kan men de uitkomst van het onderzoek waarlijk niet noemen, waar als resultaat moet worden medegedeeld, dat „van de grondslagen, waarop het kultuurstelsel werd geacht te rusten, geen zweem was overgebleven. Men had verkondigd, dat eene dessa niet meer dan een vijfde van hare rijstvelden zou afzonderen voor de kultuur van gewassen geschikt voor de Europeesche markt; en duizende dessas moesten daarvoor afstaan de helft, twee derden, soms al hunne rijstvelden. Men had verkondigd, dat de planters aan die gewassen niet meer arbeid verschuldigd waren dan zes en zestig dagen in 't jaar, of een gelijk

getal dagen als voor de rijstkultuur noodig zijn; en zij werden gedwongen, op de suiker-, indigo-, tabaksvelden, in de koffietuinen, dikwerf tot over de twee honderd veertig dagen door te brengen. Men had verkondigd, dat zoo zij op één vijfde hunner dessagronden een voor uitvoer vatbaar product teelden, zij verschoond zouden zijn van het betalen der landrente; en, uitgenomen in een paar gewesten, werd overal de landrente geheven. Men had verkondigd, dat de dessas bovendien zouden genieten de meerdere voordeelen, dan het bedrag der verschuldigde landrente, die het product bij taxatie blijken zou te zullen opleveren; en in de praktijk had bestendig het tegenovergestelde plaats: de meerdere voordeelen kwamen ten bate van het goevernement en van de kontractanten, en de bij de kultures ingedeelde huisgezinnen hadden meer aan belasting op te brengen dan zij bij die kultures verdienden. Men had verkondigd, dat het goevernement de misgewassen voor zijne rekening zoude nemen, wanneer de schuld niet kon worden geweten aan gebrek aan ijver en arbeidzaamheid der Javanen; en, hoeveel zorg, moeite en arbeid zij ook besteedden aan aanplantingen, die mislukten door onkunde van ambtenaren en ondernemers of door omstandigheden onafhankelijk van den wil der arbeiders, onveranderlijk moesten zij de nadeelen dragen.

„De theoriën van van den Bosch had men een voor een verlaten. Alleen werd volstandig vastgehouden aan zijn denkbeeld om de producten voor het moederland zoo goedkoop mogelijk, des noods om niet te verkrijgen."

De jammerlijke toestand, waarin de Javanen door doel en inrichting van het kultuurstelsel werden gestort, vermeerderde nog door eene zoodanige toename der verschillende heerediensten, die zelfs van officiële zijde de verklaring moest afdwingen, dat „allerwege luide klachten werden aangeheven over den last dien zij veroorzaakten." Daarbij kwam eene ontzachelijke opdrijving der belastingen, mishandeling van volkshoofden en inlanders, terwijl in de rotting nog het geliefdkoosd middel tot afstraffing werd gevonden. Er greep weldra eene desorganisatie plaats in de Javasche huishouding; van jaar tot jaar nam de ellende toe, vooral door den achteruitgang der rijstproductie. De verbouwing van de noodige voedingsmiddelen werd aanzienlijk beperkt; de nijvere inwoners moesten zich vaak spenen van het eerste en voornaamste voedingsmiddel. De gevolgen bleven niet uit; in

verschillende residentiën verspreidden zich epidemische ziekten en dreigde het gevaar van hongersnood. Men kwam op de gedachte om de rijstproductie in het kultuurstelsel op te nemen; rijst-kontracten werden gesloten; er verrezen verbeterde rijstpelmolens. Het heil, dat men er van verwachtte, daagde echter niet op. Men was in dezelfde fouten vervallen, „die bij zoo menige kultuuronderneming van goevernementswege ondernomen, werden begaan. Men verzuimde het eenige rationele uitgangspunt, te weten een goed praktisch onderzoek naar lokale omstandigheden en bijzonderheden; men stelde zich tevreden met eenige algemeene gegevens, waarop dan lichtvaardig regelingen gemaakt en overeenkomsten gesloten werden, waarvan eene treurige ondervinding eerst de verkeerde werking zou aan den dag brengen."

En die treurige ondervinding deed men weldra op in de Cheribonsche ramp. Maar 't scheen alsof de hongersnood in deze residentie niet genoeg was om ernstigen twijfel te doen oprijzen aan de voortreffelijkheid van het sedert van den Bosch op Java heerschende stelsel en middelen te beramen om Java's bevolking voor ondergang en verderf te bewaren. Eerst het verschrikkelijk tooneel, dat het oostelijk deel van Samarang, de afdeeling Demak en Grobogan te aanschouwen gaf, zou den genadeslag geven aan de stelselmatige opvijzeling van het stelsel. „Volgens eene matige schatting stierven, van october 1849 tot maart 1850, meer dan 100,000 mannen, vrouwen en kinderen den hongerdood in de straten en loodsen en in de nabijheid van Java's tweede handelsplaats, op dertig uren stoomens van den zetel van het goevernement, in een land waar de natuur nooit faalt den welbesteden vlijt met overvloed te beloonen. Van eene bevolking van 336,000 zielen, die in 1848 nog in Demak leefden, bleven er slechts 120,000 overig in 1850. Ruim 200,000 waren gevlucht of den eeuwigen slaap ingetreden. Grobogan zag zijn zielental van 98,500 tot 9000 dunnen. In geheel Midden-Java was de bevolking, ten gevolge van ontberingen, ongenoegzaam voedsel en epidemische ziekten, belangrijk verminderd. Cheribon verloor 60,000 zielen, Tagal 18,000, Pakalongan 20,000, Japara 65,000, Bagelen 95,000, Banjoemaas 82,000, Madioen 14,000, te zamen 354,000 zielen."

Welsprekend zijn de bladzijden, gewijd aan de beschrijving van deze vreesselijke volksramp, geen vrucht der fantasie, maar der sombere werkelijkheid; gaarne zouden wij ze uit de

jaarboeken der Indische geschiedenis willen scheuren; alléén de gedachte verzoent er ons meê, dat zij ons de herinnering verlevendigen aan een feit, ten gevolge waarvan eene betere toekomst voor de Indische bevolking werd bereid.

De indruk dien deze volksramp maakte zoowel bij het publiek als in de regeeringskringen, was groot. Niet het minst op Baud. „Hij was niet meer de man van een stuk, gelijk hij zich vertoonde na de aanneming der vrijwillige leening. De zekerheid, dat ellende en hongersnood duizenden Javanen hadden weggemaaid, gaf hem een schok, dien hij niet meer te boven kwam. Aanvankelijk zocht hij die noodlottige verschijnselen te verklaren door andere oorzaken dan het stelsel van beheer en kultures, dat hij met zooveel klem had doorgezet, en waarvan hij, toen het gezag hem ontviel, de kwade gevolgen niet meer kon stuiten. Het was hem onmogelijk die illusie lang te behouden. Gedrukt door het wanhopend besef zijner verantwoordelijkheid, bood hij zich aan om het kwaad, dat uit het kultuurstelsel was voortgevloeid, op de plaats te gaan keeren, — een aanbod dat de toenmalige regeering, natuurlijk, van de hand wees. Baud maakte zich toen nog diets, dat het euvel lag, niet in het stelsel, maar in de verkeerde toepassing. Doch ook deze opvatting moest hij laten varen, om troost te zoeken in het fatalistisch begrip, dat hij slechts was geweest de man van het noodloot, „wiens mildere beginselen hadden moeten zwichten voor den onvermijdelijken drang van omstandigheden, die hij niet kon veranderen noch verminderen." Desniettemin bleef het kultuurstelsel voor hem een hachelijk raadsel, waarvan hij, voor zijn geweten, geene bevredigende oplossing kon vinden. Indien hij zich verdiepte in herinneringen aan den geldelijken nood van het moederland, meende hij het te kunnen rechtvaardigen „als het eenige middel, dat Nederland voor het staatsbankroet had behoed." Voerde daarentegen het een of ander incident zijne verbeelding terug naar Java, dan stuitte zijn altijd levendige blik op de jammeren die het daar had te weeg gebracht, en karakteriseerde hij het „als een samenstel van inrichtingen, die de Javasche maatschappij omgewenteld hebben en noch met de eischen der rechtvaardigheid noch met het staatsbelang zijn overeen te brengen."

„Het was de straf van Baud, als een verbijsterde Hamlet, gedurende zijne laatste levensjaren te zweven tusschen de twee richtingen van koloniaal beheer, die hij, beurtelings, had gediend

en afgezworen; — met de overtuiging, dat veel in Indië door Nederland was goed te maken, zijn overgebleven invloed te bezigen tot het verijdelen van degelijke hervormingen; — en te sterven (den 27 juni 1859) met de zekerheid, dat zijne onverpoosde werkzaamheid niets duurzaams had gewrocht, en de toekomst behoorde aan zijne liberale tegenstanders."

Wat die toekomst betreft, wij weten niet wat zij ons brengen zal. Ligt in het nu wat worden zal, dan mogen wij goeden moed houden. Het kultuurstelsel heeft nog wel niet uitgediend, maar 't heeft zijne glorie verloren; zijn val zal niet uitblijven. Moge 't dan den heer van Soest gegeven zijn den draad, welken hij heeft laten vallen, weder op te nemen, dat wil zeggen, hij voege aan zijne geschiedenis het natuurlijk slot. Bevat zij nu slechts de beschrijving van de onrustwekkende verschijnselen van het ziekte-proces, moge zij weldra gevolgd worden door de schets van een plechtige uitvaart.

Veel zouden wij nog hierbij kunnen voegen, zonder dat wij er in geslaagd zouden zijn om de waarde en de belangrijkheid van het veelomvattende werk van den heer van Soest meer te doen uitkomen. Voor eenige jaren vroeg de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen eene populaire beschrijving van het kultuurstelsel: zij vindt er nu ééne geleverd. Wij wenschen haar in veler handen, niet alleen in die van de mannen der wetenschap, niet uitsluitend van hen, die in grooter of kleiner kring belast zijn met het bestuur in den staat, maar vooral van het groote publiek. Leert de beoefening der geschiedenis, ook met het oog op de stoffelijke ontwikkeling van een volk, het verband opmerken tusschen oorzaken en gevolgen, ook hier zal men ervaren dat men beiden niet van elkander kan scheiden. En voorts, indien wij uit de beschreven geschiedenis van het kultuurstelsel lessen willen trekken, ongetwijfeld zal zij, onder meer, ons opwekken bij onze koloniale staatkunde gedachtig te zijn aan het zinrijke woord: „Ik wil barmhartigheid en niet offerande."

Den Haag, 10 augustus 1872. Dr. T. C. L. Wijnmalen.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië,

DOOR

GREINER.

De Javaan is milddadig en verzacht gaarne den nood van anderen [1]). Hij deelt bereidwillig zijn matig maal met den hongerlijdende. Weezen neemt hij met vaderlijke liefde aan; hij heeft eerbied voor de ouden van jaren, gedraagt zich eerbiedig in 't openbaar, waardeert vriendschap en houdt van gezellig verkeer. Gaarne richt hij een feest aan ter eere van zijn buurman, waarop kippen en eenden, somwijlen een geit worden geslacht, bij meergegoeden ook wel een sappi of Indische koe, zelfs een karbouw of buffel. Kostbaar zijn de feesten bij besnijdenissen en bruiloften; daarmede gaat dikwerf een klein vermogen verloren.

Aan de smakelijk opgedischte tafel zitten de gasten te samen en onderhouden zich met verhalen. Het gamelangspel en de Indische dansmeisjes mogen daarbij niet ontbreken. Het geheele dorp loopt bijeen; een ieder ontvangt zijn deel, en hoe weinig dit ook zij, men is er mede tevreden.

Groote waarde hecht de gastheer er aan, wanneer hij, bij die gelegenheden, het bezoek van een Europeaan krijgt of wel wanneer een zijner hoofden van 't paard stijgt en hem de eer bewijst eenige oogenblikken bij hem te vertoeven. De gamalang speelt dan het welkomstlied, dat een helsch leven is. De dans-

[1]) Vervolg. Zie de augustus-aflevering, bl. 81.

meisjes versterken hare stem twee en drievoudig, dat iemand het hooren vergaat. De wedono of wel de radhen adipati of de regent is zoo welwillend de dansmeisjes gade te slaan, die haren dans voortzetten en trachten, zoo als overal, zich van de voordeeligste zijde te doen kennen. Om den regent wordt vervolgens een kring gevormd. Allen zitten met de beenen over elkander gesloten; de handen in den schoot, het oog neêrwaarts geslagen, volgens het landsgebruik, geenszins als teeken van slavernij. In deze houding wachten zij tot dat het hoofd tot den een of anderen het woord richt. De aangesprokene verheft beide, vlak tegen elkander gehouden handen, eerst met de duimen tot aan de punt der neus, dan hooger, tot dat de toppen der vingers eenige strepen boven het voorhoofd uitsteken, het hoofd iets voorover buigende. In deze houding geeft hij een bescheiden antwoord op de vraag, of zegt slechts: „Inki, Toewan." — „Gij hebt het gezegd, zoo is het, heer." Het hoofd spreekt in het laag Javaansch, de woorden zijn iets verkort, de een of andere letter wordt weggelaten. De mindere man antwoordt in het hoog Javaansch op een sierlijken, gemakkelijken, geenszins verlegen toon, en wordt met vorstelijke waardigheid aangehoord. Veel wordt niet gesproken. De aangesprokene maakt zijn slamat, zoo als in het begin van het gesprek, en blijft rustig zitten, waarna een ander aan de beurt komt. De Javanen zijn er zeer op gesteld dat hun hoofden hen te woord staan.

Buiten, voor de woning, is de dessajeugd verzameld, jongens en kleine meisjes alles door elkander. Zij springen en stoeien. Sommigen staan rondom het paard van het hoofd en bewonderen de prachtige uitrusting, de schoone gestalte en de fiere houding van het dier. De Javaan, van kind tot grijsaard, houdt steeds veel van paarden. Anderen weder hebben zich bij den pajong- of schermdrager gevoegd. Aan den zonnescherm kent men den rang van het hoofd. De drager is een gewichtig persoon bij de bedienden; hij weet veel te vertellen, want hij bevindt zich steeds bij de hooge omgeving. Zeer dikwijls vervult hij de rol van spion; hij hoort aan en brengt over.

Het vertrek breekt aan; de statige regent, in de sierlijke landskleeding gedoscht, springt te paard, nadat hij nog het een of ander bevel heeft gegeven; de gamalangslager wacht het oogenblik van het wegrijden af; de ruiters van het gevolg, dat altijd aanzienlijk is, staan bij hun paarden tot stijgen gereed.

Het paard van den regent stampt, en nu gaat het weg. In een oogopslag zitten alle ruiters te paard. De gamalangslager geeft wederom een afscheid-allegro, waarover zelfs de paarden door allerlei sprongen hun vreugde te kennen geven.

In het achterste deel van het feesthuis zitten de vrouwen, die, volgens de zeden des lands, niet bij de mannen tegenwoordig mogen zijn; zij hebben veel te praten of wel zij zitten op tapijten en spelen met Chineesche kaarten om geld, menigmaal zeer hoog en hartstochtelijk.

De Javasche vrouw is niet opgesloten, zoo als in het Oosten de gewoonte is; zij geniet dezelfde vrijheid als de Europeesche vrouw. Alleen de bijzitten der voorname hoofden maken een uitzondering; deze moeten in het achtergebouw haar verblijf houden, alwaar zij ieder afzonderlijk een vertrek bewonen met de noodige inrichting zonder iets overdadigs of kostbaars te bezitten. Zij ontvangen dagelijks een portie ongekookte rijst met zout, gedroogde visch of vleesch, eenige groenten en Spaansche peper. De spijzen moeten zij zelve gereed maken; ook moeten zij vrouwelijken arbeid verrichten. Men vindt onder die vrouwen ware kunstenaressen in het batekken of het kleuren van sarongs, een soort van kleedingstuk dat soms een waarde van 50 tot 80 gulden heeft. Zij staan onder het bevel der wettige huisvrouwen, waarvan ieder muselman vier mag hebben, namelijk indien hij vermogend genoeg daarvoor is. Het aantal bijzitten regelt zich naar het tijdelijk vermogen. Op Java heeft echter de polygamie geen diepe wortels geschoten.

Het feestgezelschap blijft langen tijd bijeen, want, heeft onze Javaan gegeten en zit hij bij bekenden, zijn cigaret rookende of de siri kauwende, bij den dans der bayadères en het geluid van den gamalang, terwijl de nacht haren sluijer op de altijd groene boomen heeft geworpen, dan wedijvert hij met de natiën die het meest geroemd worden voor haar gezellig verkeer. De een of andere klucht wordt opgedischt; — de ontmoeting in het bosch met een tijger, de vervolging van den boozen „setan", of wel een schoone legende uit den grijzen tijd verhaald, gewoonlijk de liefdegeschiedenis van een ridderlijken prins met een verborgen gehouden prinses, die eindelijk toch vereenigd worden. Menigmaal drijft hem eerst het morgenrood ter rust.

De Javaan is vlijtig, doch de arbeid is voor hem niet het middel om iets te besparen. Als oorspronkelijke bezigheid beoefent hij

den rijstbouw. Zijn akkers zijn zorgvuldig bebouwd en van een bevalligen aanblik, wanneer voornamelijk de groene halmen uit den wel onderhouden bodem tot op de helft der scheut zijn opgegroeid. De rijstbouw vereischt veel ondervinding en zorgen. Een goed onderhouden bevloeiing met een goed politietoezicht moet zich over een geheel district uitstrekken. Men is verbaasd hoe ver de Javaan het in deze kunst gebracht heeft. Het kwam mij dikwerf voor als vloeide het water, tegen alle natuurwetten, de hoogten opwaarts. Ik beken, menigmaal, in den beginne, uit den reiswagen te zijn gestapt om mij daarvan te overtuigen, en de opvoerkracht is zoo eenvoudig ingericht dat zij bijna de aandacht ontsnapt.

Zoo als men weet, is de gecultiveerde rijstsoort een moerasplant. De rijstvelden moeten in een dikke brei veranderd worden alvorens de jonge zaailingen gepoot worden; het water moet gelijkelijk over den akker verdeeld worden, zoodat de geheele oppervlakte een meer gelijkt. In het gelijk maken van het terrein, voornamelijk aan de bergzijden, moet de landbouwer zeer ervaren zijn, daar anders de oogst mislukt.

Bereids vóór dat men de akkers tot het opnemen der zaailingen bereidt, waarvoor een maand noodig is, moet het zaad in een kweekerij uitgelegd worden, daar de rijstkorrels niet, zoo als bij ons de korrels van het koren, op het veld uitgestrooid worden, maar in den halm uitgelegd worden, waarmede de jonge plant aanvankelijk verbonden blijft, maar die spoedig bederft en mede tot bemesting dient.

Is nu de jonge plant groot genoeg, dan wordt zij in de met zorg bereide akkers geplant. De plantjes mogen niet te dicht naast elkaâr staan, daar dit voor den groei hinderlijk zou zijn; ook niet te ver van elkander, daar dit een nadeeligen invloed op den oogst alsmede op de deugdzaamheid en den vorm der korrels zou uitoefenen. Vele vrouwenhanden zijn noodig om de millioenen plantjes te zetten, en dit moet snel gebeuren, daar de tijd tot planten spoedig voorbij is. De mannen echter mogen daarbij niet behulpzaam zijn, dit zou anders het welslagen compromitteren. De man evenwel strooit, als vaste wet, de jonge plantjes in de kweekerij en verzorgt ze tot dat zij tot verplaatsing groot genoeg zijn. De vrouw brengt ze dan in de akkers of in de sawas; de man beploegt en bewerkt den bodem voor de beplanting, de vrouwen verrichten den oogst en halen de

rijpe vruchten van het veld. De man moet voor de sawavelden van af het beplanten tot het rijpworden zorgdragen. Zóó wordt het door de duizendjarige wet gevorderd.

Welk een dichterlijk gevoel ligt in dit landbouwleven van den Javaan! Wanneer de zaailingen verplant worden, dan vereenigen zich alle vrouwen van de dessa; het werk wordt gemeenschappelijk verricht. Het jong volkje heeft het lange, gitzwarte haar met de geliefkoosde Melatibloem gesierd. Met opgeschorte sarong gaan zij door het slijk, altijd achterwaartsgaande. Haar stil karakter is geheel veranderd; zij zijn vroolijk; de eene praat boven de andere; aan plagen en stoeien ontbreekt het niet; de voorbijgaanden worden niet ongedeerd gelaten; niets wordt kwalijk genomen.

Die bij het pooten is, is ook bij den oogst. Van een zeker aantal bossen die gesneden worden, wordt een bos als snijloon afgestaan; als men vlijtig is, kan men veel naar huis brengen, al bezit men ook geen eigen akker. Alle schoven worden op hoopen verzameld en dan gedeeld. Een zeker deel is voor den priester, een ander deel voor de hoofden, het overblijvende behoort aan den eigenaar. Ook dit zeer oude gebruik bestaat in vele plaatsen van het eiland. Natuurlijk, hebben de Europeanen en Chineezen er veel proza onder gemengd.

Iedere dessa bezit landerijen in gemeenschappelijk gebruik, die in den bouwtijd in kleine perceelen onder de bewoners worden verdeeld, zoodat jaarlijks een grondverwisseling plaats vindt. Bekwame ambtenaren zijn met het toezicht en leiding der waterwerken belast, die door heerediensten worden in stand gehouden. De eigenaar van het toegedeelde perceel zorgt voor de bereiding van den aanplant waarbij hem zijn buffel of karbouw behulpzaam is. Als getrouwe makker neemt hij gaarne het ruwe juk op den nek en trekt het oorspronkelijke ploegijzer door den drassigen grond, waarin het paard met zijn smalle hoeven zeker zou steken blijven. Zijne breede, hoornen schoenen drukken niet diep in en daarom gebruikt men ook hem alleen voor den arbeid. Eenmaal afgericht loopt hij in rechte richting op en neêr; hij kent zijn werk, en behoeft nauwelijks geleid te worden. Een kind bestuurt dikwijls den ploeg; dit kost geen moeite. De behendigheid van den buffel als ploegbeest schijnt hem aangeboren; hij ontwikkelt die als 't ware instinctmatig. Daarom heeft zijn meester hem boven alle andere dieren lief en is hij zeer trotsch

wanneer hij zijn *dikken, vetten* buffel aan den buurman kan toonen.

Zoo als reeds is aangetoond, is het drenken der landen na den aanplant een zaak die veel zorg vereischt. Onophoudelijk moet worden nagegaan of het water vermeerderd of afgetapt moet worden, ja zelfs of de landerijen gedurende eenige dagen geheel droog moeten gelegd worden, want er ontwikkelt zich dikwijls in de moerassen een parasietgewas, die de rijstplant doodt en alleen door de sterke zonnehitte, nadat de akkers zijn drooggelegd, uitgeroeid kan worden.

Zoodra de korrels meelhoudend worden, behoeft het sawaveld geen water meer en wordt 't droog gelegd. De rijst wordt niet afgemaaid, zoo als dit bij onze korenvelden geschiedt. Met een klein mes snijdt men alleen de halmen af. De rest laat men staan. Het stroo dient tot bemesting. Het bemesten in den eigenlijken zin, zoo als in Europa gebruikelijk, kent men op Java niet. De landen daar hebben het ook niet noodig; zij bevatten genoeg voedende bestanddeelen, die door de hitte en het water opgelost worden. Op deze wijze geschiedt de rijstbouw op Java sedert eeuwen, en de bodem blijft nog steeds vruchtbaar. De aarde is gelijk zwart fluweel. Na den oogst, wordt zij door de zon tot stof gedroogd. Onder water gezet, rijst ze als een deeg, die met een zuurdeeg is doortrokken en, daar het grootste gedeelte van het stroo blijft staan, zoo zijn de akkers niet aan die uitputting onderhevig als bij ons in Europa het geval is. Het grootste nadeel van verlies der vruchtgevende krachten ontwaart men bij de maïs- en suikerrietvelden. Wanneer men die velden niet een langen tijd braak laat liggen of ze niet behoorlijk door bemesting te gemoet komt, dan bevinden zij zich spoedig in een staat van uitputting.

Naast den rijstbouw, maakt de Javaan het meeste werk van zijn koffietuinen, die hem een zeer aangename bezigheid geven en hem weinig moeite en inspanning kosten. Deze koffietuinen leveren een heerlijken aanblik en geven hem winst, hetgeen waarschijnlijk de oorzaak is dat hij de vreemde boompjes als zijn lievelingen beschouwt en ze met bijzondere zorg kweekt.

De koffie-kultuur wordt gedeeltelijk door de Nederlandsche regering, gedeeltelijk door particulieren gedreven. Men plant de boompjes hetzij in tuinen, hetzij in heggen of wel rondom de woningen. In de laatste 26 jaren plant men ze ook in de bosschen.

Bij het planten der boomen zorgt men dat zij behoorlijk in den lommer van andere boomen komen te staan; dat schijnt zelfs eene levenskwestie voor hun groei.

De aanplant in tuinen vereischt de meeste zorg. De bodem moet van struikgewas en onkruid gezuiverd worden en tusschen de jonge telgen moeten schaduwrijke, hoog opgaande boomen geplaatst worden. Hiervoor neemt men den dadapboom, waarvan men, gelijk van den populier, alleen de takken in den grond steekt, die snel wortel vatten en opschieten. Gedurende de vier of vijf eerste jaren moet de tuin van onkruid zuiver gehouden worden. Heeft de boom de hoogte van zes voet bereikt, dan zet hij zijn takken uit, vereenigen zich met die van den naastbijstaanden boom en vormen een dek dat het beneden groeien verhindert en den bodem schoon houdt. Honderdduizend boomen en daarenboven maken gewoonlijk een tuin uit.

De boomen staan in schoone rijen, zes voet van elkander tusschen de rijen der dadapboomen. De tuinen zijn door breede wegen in toegankelijke gedeelten verdeeld. Een groene heg omheint de aanplanting. De vruchtbaarste tuinen vindt men in het regentschap Malang, in oostelijk Java. De regent van dit schoone deel van Java is een uitnemend planter. Dit oord bestaat uit hoog gelegen vlakten, ten noorden begrensd door den 10,000 voet hoogen Ardjoeno; ten oosten door het Tengergebergte; geheel ten zuidoosten door Java's grootsten vuurberg, den 13,000 voet hoogen Smeroe; en ten westen door het Kawiegebergte. Deze vruchtbare vlakte strekt zich uit tot aan de zuidkust van het eiland. Op zekeren afstand stuit men evenwel op ondoordringbare wouden, waarin de tijger, de wilde Pandingossen, een der sterkste en schoonste rundersoorten die ik ooit gezien heb, en de paauw en de rhinoceros huisvesten. Op den golvenden bodem en op de nederdalende bergruggen aldaar, heeft de koffieboom zijn beste gronden en ontwikkelt hij zich weelderig.

Gewoonlijk brengt het gezette plantje reeds in het derde jaar eenige vruchten voort; maar de volle draagkracht bekomt het eerst na het zesde jaar. Van twintig tot vierentwintig jaar, vermindert de oogst. De takken worden gedeeltelijk dor en de boom sterft. De grond is uitgeput en behoeft vele jaren rust alvorens een nieuwe aanplant kan geschieden. De gesteldheid van den grond ziet er dan zeer treurig uit. De afdeeling Salatiga, in de

residentie Samarang in Midden-Java, geeft hiervan het bewijs. De particulieren, die daar koffie planten, zoeken zoo spoedig mogelijk fortuin te maken om vervolgens hun verkregen schatten in Europa te gaan verteeren. Snelle verwisseling van bezitters is daarvan het gevolg. Den armen grond komt niemand te hulp; de voortbrengingskracht neemt jaarlijks af en, na verloop van twaalf jaar, is gewoonlijk een koffietuin den arbeid niet meer waard. Op die wijze wreekt zich de natuur. De gouvernements-koffietuinen te Malang, daarentegen, worden met zorg onderhouden; de boomen blijven daar langen tijd vruchtbaar. Het is mij bekend dat een tuin, in de nabijheid van Batoe, omtrent 2800 voet boven de oppervlakte der zee gelegen, in 1810 door den in de geschiedenis van Java zoo vermaarden gouverneur-generaal Daendels aangelegd, in het jaar 1859 nog niet behoefde afgeschreven te worden.

In de tuinen laat men de boomen niet boven de 10 tot 12 voet opschieten. Men snijdt dan de kroon weg; de takken verspreiden zich in de breedte, en de bloesems bloeien rijkelijker. Ook het plukken der vrucht kan gemakkelijker geschieden. Kan de koffieboom zich vrij ontwikkelen tusschen andere boomen, zoo is het niet zelden dat hij een hoogte van 36 voet bereikt. De stam kan ter borsthoogte niet met beide handen omvat worden. Zulk een exemplaar vindt men in de pendoppo van den regent van Malang en werd in de bosschen van Nantang gevonden. Het hout van den koffieboom is vast en taai, de jonge boompjes worden tot wandelstokken gebruikt.

De aanplant van koffie in paggers of heggen langs de wegen werd voornamelijk ingevoerd voor de huisselijke behoeften van de inboorlingen. Overigens strekt het altijd groene boomptje tot sieraad. De oogst die de pagger-koffie oplevert is niet gering te schatten in verhouding tot de onbeduidende verzorging. Gedurende de laatste twintig jaren heeft men zich ook toegelegd op den aanplant in ledige plekken in de bosschen. De uitkomsten waren zeer bevredigend. De boschboomen geven den noodigen lommer. Men laat de planten aan hun lot over en bezoekt ze alleen wanneer de tijd van den oogst gekomen is.

Wie hoort niet gaarne een woordje over deze wonderplant? Hoe veel volken der aarde strekt de heerlijke drank uit de bruin geroosterde boonen niet tot vreugde! Het moedertje, met den bril op den neus, zet den waterketel op den haard, en pookt het

vuur op. Met den snorrenden molen op de knie, maakt zij de welriekende vrucht fijn tot stof. De liefelijke geur stijgt in de voorover hangende neus; het oor luistert naar het ziedende water. Dan kookt en bereidt zij den drank; vermengd met melk en suiker verorbert zij den nectar, alle zorg en kommer er meê wegdrinkend. Het bloed wordt haar door de aderen gedreven, haar levensgeest wordt opgewekt, de tong raakt vrij en verkondigt overvloedig de nieuwgeboren gedachten. Goed of kwaad wordt gelijktijdig met de koffie ingeschonken. Het kind snoept met de ouders, de man met de vrouw, de eene drinkt om opgeruimd te blijven, de andere om zijn geest op te wekken, en niemand wil openlijk bekennen dat van alle aromatische warme dranken, een kop koffie het smakelijkste is en, in mate gebruikt, voor het ligchaam het doelmatigste. En zoo als de vrucht 's menschen hart verheugt, zoo vervult de schoone witte bloesem de lucht in de bosschen met een balsemachtigen geur. Gedurende mijn verblijf in Indië, was de maand augustus mij altijd de aangenaamste van het jaar. Op een vlug paard, reed ik naar de tuinen en vergaste mij met den aanblik der met bloesems overladen boomen. Het was als een regen van groote sneeuwvlokken die in de donker groene bladeren der bosschen bleven hangen. Daarboven de blauwe, zuivere hemel en de vele menigvuldig gekleurde vlinders, die met de wilde bijen de bloemenhartjes kustten. Welk een vladderen en gegons in deze heerlijke lucht! Maar diep in de, als voor een kersmisfeest gesierde boomen, mag men zich niet wagen, want daar rust de tijger; die gruwelijke wurger houdt er zijn middagslaapje. Zijn rustverstoorder zou het zeker met zijn leven bekoopen.

In de maanden april, mei en juni wordt de rijpe vrucht geoogst. De arbeidskrachten der in Malang gevestigde bevolking zijn niet toereikende, en grooten toevoer komt uit den vreemde, voornamelijk van het eiland Madura, dat een overvloedige bevolking heeft, maar arm aan voortbrengselen is. Mannen, vrouwen en kinderen plukken de schoone, kersroode, olijfvormige vruchten.

De tweelingsboonen bevinden zich, met den breeden kant tegen elkander, in een zoete vleeschachtige schil. Van de zoogenaamde mannetjesboonen, vindt men er slechts één in de schil, men houdt die afzonderlijk, en beschouwt ze, hoewel zonder grond, voor de beste boonen. Bijzonder beroemd is de Sumatra en Menado mannetjeskoffie; zij wordt gelijk gesteld met

de Moka en dient tot geschenken. Wegens het zoete vleesch dat zich tusschen de buitenste schil en de boonen bevindt, wordt de vrucht gaarne gegeten door de Pisangkat, die men in de tuinen in menigte vindt. Daar zij evenwel de boonen, die aan haar tanden weêrstand bieden, niet kan verteren, zoo vindt men ze volkomen gezuiverd in de uitwerpsels onder de boomen terug. In hoopen van een kwart en een half pond worden zij zorgvuldig verzameld; zij komen evenwel niet in den handel. Gewoonlijk geeft men ze als geschenk aan de hoofden. Door de Europeanen schijnen zij, om voorgaande reden, niet zeer gezocht.

Wil men een volkomen welsmakende koffie genieten, dan moet men de boonen met de zoete schil droogen en op een koele plaats eenigen tijd stil laten liggen. De zoetigheid schijnt zich aan de boonen mede te deelen; tot gebruik verwijdert men de schil. Zoo lang ik in Indië woonde, namelijk in de koffiedistricten, liet ik mijn koffie op deze wijze bereiden, want, ik kan het niet verzwijgen, dat ik tot heden een groot voorstander van dezen drank ben.

De bereiding der rijpe vrucht voor den handel geschiedt hetzij volgens de oude wijze, die waarschijnlijk aan Moka ontleend is, of wel volgens de Braziliaansche gebruiken. Men kan deze beide wijzen onder de benaming rangschikken van drooge en natte bereiding. De langs den droogen weg verkregen bereiding geschiedt op de volgende wijze: de geplukte boonen worden in de zon gedroogd. Na afloop van den oogst heeft het ontbolsteren plaats door houten stampers in troggen; vervolgens wordt de hoornachtige schil door schudden verwijderd en worden de boonen gesorteerd in drie soorten en alsdan aan de pakhuizen afgeleverd. De Braziliaansche manier geschiedt in groote etablissementen; het voornaamste bevindt zich te Batoe, insgelijks in het regentschap Malang. De geplukte vrucht wordt in groote vlakke bakken verzameld en in water geweekt, in dezen toestand blijven zij liggen tot dat het vleeschachtige gedeelte verteerd is, vervolgens wordt het water afgetapt en de boonen tusschen ijzeren cylinders gebolsterd. Deze cylinders worden door groote waterraderen in beweging gebracht. Na de ontbolstering, worden de boonen gedroogd, en nogmaals onder het raderwerk gebracht om de hoornachtige schil, die doorschijnend is en zich onmiddelijk om de boonen bevindt, te verwijderen.

De eerstbeschrevene wijze van bereiding is de beste, doch

vereischt meer tijd en werk. De boonen volgens deze wijze gebolsterd behouden haar kiemkracht en worden bij de verzending in het schip niet door schimmel aangetast; volgens Braziliaansche bereiding, gaat de ontkiemingkracht verloren en hoort men dikwijls klagen dat de boonen op de zeereis beschimmelen, daar zij, na de waterbereiding, niet geheel zijn uitgedroogd, hetgeen, volgens de natuur wetten, in tropische streken nooit volkomen kan geschieden. De lucht bevat te veel waterdeelen.

Java brengt een beduidende hoeveelheid koffie voort, het oostelijke gedeelte van het eiland levert meer dan het westelijk en centraal gedeelte. Op Java volgt Sumatra, dat een betere kwaliteit dan die van Java voortbrengt. Ook op Celebes in de Minahassa groeit veel koffie. Deze is de voortreffelijkste welke Indië voortbrengt en staat gelijk met de beste Moka.

Na de koffiekultuur te hebben besproken, kunnen wij de suikerondernemingen niet onvermeld laten, waarvan Java er een honderdtal bezit. Ook het suikerriet verkreeg op Java het burgerrecht en houdt veel menschenhanden bezig. De suikerondernemingen maakten, gedurende de laatstverloopene jaren, vele Europeanen en Chinezen rijk, maar veroorzaakten ook onlusten en treurige voorvallen grepen tusschen den blanken en bruinen man plaats. Geen wonder dat de Javaan niet met de liefde voor deze kultuur is bezield, die hij zoo zeer voor de kultuur der koffie bezit [1]).

De suikerkultuur verzwakt den bodem aanmerkelijk; na iederen oogst is hij aanzienlijk in productiviteit vermindert en heeft hij bij lange na niet meer dezelfde waarde voor den rijstbouw. Is het riet rijp, namelijk heeft het sap den hoogsten graad van zoetigheid verkregen, dan wordt het door sterke ijzeren cylinders uitgeperst. Het sap moet dadelijk gekookt worden, anders wordt het zuur en dit is dan ten koste van het suikergehalte. Het kooken geschiedt in verschillende platte pannen die over een vuurhaard zijn geplaatst, waarbij, als in een glasblazerij, zoo lang het uitpersen duurt, dag en nacht moet worden gestookt.

---

[1]) Het is schier overbodig te doen opmerken, dat de geachte schrijver steeds gewaagt van de inderdaad populaire koffiekultuur in Oost-Java; en niet van de residentiën, zoo als de Preanger-Regentschappen, waar de planters veelzins tegen die gouvernementskultuur zijn ingenomen.

De Redactie.

Het uitgeperste riet levert een voortreffelijke brandstof. Het kooken van het sap geschiedt meerendeels door Chinezen. Praktisch, als zij in het algemeen zijn, kennen zij nauwkeurig ter juisten tijd den graad van verdikking; alsdan wordt het vocht in groote kegelvormige aarden potten gegoten, waarin het blijft tot dat het stolt. Het bovenste vlak bedekt men met een handbreede laag leemaarde die een groot deel van de verfstof opslurpt. Beneden in de punten der potten verzamelt zich de melasse of stroop. De eigenaars der fabrieken hebben evenwel het recht niet om de suiker te raffineren; dit geschiedt in Europa. In manden van gevlochten bamboe, die men kanaster noemt, wordt het verscheept. De suikerkultuur behoort gedeeltelijk aan het gouvernement gedeeltelijk aan particulieren. Java produceert jaarlijks ruim honderd millioen kilogrammen suiker.

Wij komen nu tot de tabakskultuur, voornamelijk in het oostelijk gedeelte van Java. Deze kultuur is zeer beduidend en, ofschoon de Javatabak geen bijzondere vermaardheid heeft, is hij goedkoop, en dit is oorzaak dat hij in den handel zeer gewild is. Ook groeit daar een groot blad dat als dekblad bij de cigarenfabrikatie goed verwerkt wordt. Het is opmerkenswaardig, dat, niettegenstaande de vele moeite en zorg die men er aan besteed heeft, het niet is mogen gelukken op het heerlijke eiland een eenigzins goede kwaliteit van tabak te kunnen teelen. De oorzaak schijnt in den bodem te liggen, Men nam proeven met Manilla, Havana, en Marylandzaad. Alles bleef evenwel vruchteloos; men verkreeg slechts een middelmatige kwaliteit. Men zeide mij, dat de tabak in de Molukken geteeld, aan het Manillablad gelijk was. De landbouw heeft echter van deze omstandigheid nog geen partij getrokken.

De Javaan bemint deze kultuur en plant den tabak als tweede gewas na den rijstoogst. Het meeste wordt de tabak evenwel op daarvoor speciaal aangelegde velden, die droog liggen of droog kunnen gelegd worden, geplant.

De indigo wordt het meeste in Midden-Java of in de vorstenlanden van Solo en Djokdjo geteeld. De kultuur is zeer winstgevend, maar de Javaan is er niet zeer mede ingenomen, daar de bereiding omslachtig en niet zonder invloed op de gezondheid is. De rijpe plant moet namelijk in bijzondere reservoirs een langen tijd blijven weken, waardoor een zeer onaangename reuk wordt verspreid die de aangrenzende bewoners de koorts veroorzaken.

Ook de thee heeft men op Java ingevoerd. Theeheesters worden thans in de Preanger-Regentschappen geplant. In de tweede helft van de laatste veertig jaren, zag ik nog een dusdanigen aanplant in de buurt van Batavia te Meester Cornelis. Er waren slechts bijna afgeleefde struiken voorhanden. De inrichting was ingetrokken. De thee op Java geteeld is volstrekt niet slecht, en zoo men hem met echten Chinathee vermengd, dan wordt hij zelfs als zeer voortreffelijk geroemd. Op Java zal de thee nooit de hoofdkultuur worden, daar andere kultures grootere voordeelen afwerpen.

Vanille, kaneel, muskaatnooten en cacao, worden eveneens op Java geteeld, maar niet op groote schaal. Omtrent de vanille moet vermeld worden, dat de plant sedert lang zich op Java bevond, alwaar ze heerlijk bloeide, zonder echter vruchten te dragen. Een toeval heeft dezen toestand veranderd; men ging namelijk over tot kunstmatige bevruchting en verkreeg aldus voortreffelijke oogsten. Later vernam men, dat in Mexico deze behandeling door een soort bijen werd verricht. In den beginne werden goede zaken gemaakt met de vanillekultuur; toen evenwel het geheim bekend werd, trachtte men de kultuur uit te breiden en werden groote sommen voor kleine stekken van de plant besteed, waardoor de markt overvoerd werd en de waarde der vanille niet meer de moeite loonde. Thans vindt men de slingerplant over geheel Java verspreidt en neemt men er verder geen notitie meer van.

Van de cochenillekultuur moeten wij ook nog enkele woorden zeggen. Die kultuur wordt insgelijks op Java beoefend; maar niet meer met dien ijver van vroegere jaren. Te Banjoewangi zag ik nog een cochenille-etablissement in vollen bloei in het jaar 1847. De werkzaamheden werden door veroordeelden van beider kunne verricht. Zoo als bekend is, is de cochenille het gedroogde ei van een insect dat op een cactusplant wordt neêrgezet. De cactusaanplanting is de hoofdzaak. Men teelt op leuningen twee soorten: de eene met lange, scherpe doornen, de andere met een lang, zacht blad van eene hand breed zonder doornen. De insecten worden in kleine zakken van pisangbladeren boven den zachten cactus opengelegd en met een doorn van den anderen cactus aan den doornloozen cactus bevestigd. Het diertje kruipt uit het zakje en legt zijn eitjes op het groene blad. Men wacht alsnu den ontwikkelingstijd af, waartoe veel

nauwkeurigheid vereischt wordt; zij worden vervolgens afgenomen, onmiddelijk gedood en vervolgens gedroogd. Hierop volgt het sorteren in eerste tweede en derde kwaliteit. Daartoe wordt vereischt een scherp oog, goede vingers en oneindig veel geduld. Toen ik de bereiding zag, was ik overtuigd, dat het wezenlijk een arbeid voor veroordeelden was.

Alvorens deze vluchtige mededeelingen te eindigen, zullen wij nog gaarne iets vermelden over de kinakultuur die de Nederlandsche regering sedert ongeveer 25 jaren op Java invoerde.

Het is zeker een eervol, ook in financiëel opzicht niet gering te schatten streven, dat het gouvernement, zaad en planten, hetzij direct van de Westkust van Amerika liet komen, hetzij gekweekte planten in Botanische tuinen daarheen zond. Men twijfelde in den beginne aan goede resultaten. De plantjes kwijnden en stierven en reeds geloofde men alle moeite en kosten te vergeefs aangewend. Mannen evenwel als Haszkarl, en de verdienstelijke, helaas, aan een leverabces te vroeg uit het midden zijner kina-aanplantingen ontrukten Junghuhn, lieten de zaak niet rusten, en mocht Junghuhn, nog bij zijn leven, de zelfvoldoening smaken niet vruchteloos gewerkt te hebben. De kinaboom groeit thans weelderig in de hooge berglanden der Preanger-Regentschappen en duizende exemplaren zijn reeds voorhanden. Ook de rijkdom aan alcaloïden is genoegzaam bewezen. Het lijdende menschdom zal in de toekomst de Nederlandsche regering erkentelijk zijn voor de weldaad die zij aan de ongelukkigen bewijst, en die door geen aardsche schatten kan vergolden worden. De baron Sloet van de Beele, in de jaren 1862—1866 gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, bevartigde de kinakultuur op Java met alle kracht, en het was zijn streven de teelt als volkskultuur in te voeren, namelijk de algemeene verspreiding daarvan in den Archipel en voornamelijk op Java te bewerkstellingen.

Niet alleen munt de Javaan uit in den landbouw; maar doet hij zich tevens gunstig kennen in de beoefening van handwerken. Op de scheepstimmerwerven der Europeanen, wordt hij zeer gezocht, ook als schrijnwerker, timmerman, schoenmaker en kleermaker.

De handwerkslieden wonen te Batavia, Samarang en Soerabaja; deze laatste stad telt er velen, door de aldaar gevestigde constructiewerkplaatsen voor de marine en artillerie en de machinen werkplaatsen. De leiding geschiedt evenwel door Europeesche ingenieurs.

Handigheid is den Javaan aangeboren. Met de eenvoudigste gereedschappen verricht hij al het mogelijke. Het is bijna ongelooflijk hoe eenvoudig het toestel is van de Indische goud- en zilversmeden, en toch bewerken zij daarmede de kunstvolste zaken. Wie bewonderde niet in Indië de heerlijke filigraanwerken, die voornamelijk vervaardigd worden op de Westkust van Sumatra, in de zoogenaamde bovenlanden van Padang, in de duistere bamboehut, door een halfnaakten, in een hoek, bij een klein kolenvuur gezeten Maleier. Een tangetje, een vingerlangen spijker en een hamertje is al hetgeen hij noodig heeft. Oorringen uit goud en zilver, met fraaie rosetten en versieringen, halssieraden, armbanden en gordels, spint hij, gelijk een spin, uit de toppen zijner vingers.

De weefsters en lijnwaadverfsters verdienen ook eene vermelding. Het weven is bij alle volken een der oudste takken van industrie. Bij volken, die nog op een lagen trap van beschaving staan, was het weven uitsluitend de bezigheid der vrouwen, en thans nog is zulks het geval in den geheelen Zuid-Aziatischen Archipel.

Het weefgetouw is zeer eenvoudig en kan door een persoon van de eene plaats naar de andere gedragen worden. Daarom zijn de goederen gewoonlijk zeer smal. Men weeft met geverwde garens of ook wel met ongeverwde, die later dan op moeielijke wijze gekleurd worden. De daartoe noodige katoenen koopt men evenwel liever op de Europeesche markt, aangezien ze daar breeder te bekomen zijn. De monsters zijn altijd eenvoudig, zoo als die van Bali en Buitenzorg, de stoffen en kleuren zeer deugdzaam en beter dan die door de verwers in Europa bewerkt worden. Ook goud- en zilverdraad wordt met katoen geweven, en wederom overtreffen de Sumatranen de Javanen in dezen tak van nijverheid, die op Sumatra, het meest bloeide en wel in het Palembangsche, alwaar hij door de vroegere vorsten en door de pracht die aan hun hof heerschte aangemoedigd werd. Daar de tegenwoordige vorsten de vroegere rijkdommen niet meer bezitten, zoo kwijnt deze industrie en dreigt te zullen verdwijnen.

Het aanbrengen der verschillende kleuren op de katoenen weefsels noemt men op Java „batekken." In deze kunst hebben de Javasche vrouwen het ver gebracht. Op een dusdanigen gebatekten kain leest de ingewijde geschiedenis en poëzie, al de schakeringen van den hartstocht, al de nuances der liefde welke

een Oosterschen boezem doet kloppen, terwijl de meest oppervlakkige Europeaan het geduld der bewerkster moet bewonderen. De figuren zijn echter niet zuiver en, van nabij gezien, missen zij alle regelmatigheid. Het zijn veelzins cirkels en andere geometrische figuren, dieren, planten en mossel caricaturen, menigmaal in groepen of wel geïsoleerd, naar gelang dit in het brein der jeugdige of andere kunstenaressen voorkomt, want men gebruikt geen modellen, en evenwel maakt het geheel een bevalligen indruk, hetgeen juist gelegen is in het eigenaardige der gekleurde of liever in de veelkleurige stoffen. Ieder Javaan, die eenigzins fatsoenlijk gekleed wil verschijnen, draagt geen anderen sarong dan die gebatekt is, en die een geoefend oog van den Europeeschen namaak, hoe kunstig ook bewerkt, dadelijk weet te onderscheiden. De sterkė reuk en het vette gevoel, wanneer men den kain tusschen de vingers wrijft, zijn mede herkenningsteekenen.

Het batekken geschiedt op de volgende wijze: Een stuk linnen van 6 tot 8 el lang wordt over een lage schraag gehangen. De batekkeres zit op den grond daarnaast; de linkerhand houdt zij vlak tegen den achterkant van het weefsel om het gelijkmatig uit te spannen. In de nabijheid van de rechterhand staat een bak met gloeiende koolen tot het warm houden van een met was gevulden pot. In het heete was liggen eenige koperen potjes met houten steelen tot het aanvatten; de potjes bezitten nog een met de holte communiceerend dun pijpje. De rechterhand grijpt een dezer pijpjes en wrijft en bestrijkt met de opening van het pijpje dat gedeelte van het weefsel dat door de kleur die men er denkt aan te geven niet mag worden aangeroerd, gelijk de porseleinschilder, die eerst zijn figuren op het vlak schildert, dan de kleuren er op strijkt en in brandt, vervolgens weder een andere kleur aanbrengt, enz. tot dat de figuur afgewerkt is. Op dezelfde manier gaat men bij het batekken te werk. Zijn de plaatsen van de kain die niet gekleurd moeten worden met was bestreken, dan wordt het weefsel in de verwsap gedompeld die altijd koud moet wezen. Is de kleur blijven zitten, dan wordt de kain in kokend water gedompeld, waardoor de was opgelost en van het weefsel verwijderd wordt. Het inwassen voor een nieuwe kleur en figuren, het verwen en uitkoken wordt nu voortgezet tot dat de sarong alle vereischte figuren en kleuren heeft verkregen. Hieruit ziet men dat deze wijze van

verwen niet alleen moeielijk, maar ook zeer tijdroovend is, ja dat verscheidene maanden noodig zijn om een stuk katoen van 6 tot 8 ellen te kleuren. Zoo als reeds vroeger is vermeld, zijn deze sarongs hoog in prijs, terwijl de stukken met dezelfde kleuren en figuren van Europeesch fabrikaat slechts 3 tot 4 gulden kosten.

De geschiktste batekkeressen vindt men in de kratons van de Sultans van Solo en Djockdjo en in de dalems der regenten. Als bijzitten treden zij in deze verblijven der vorsten en hoofden; met het verwelken harer schoonheid worden ze kunstenaressen, en het kruimeltje geschiedenis dat deze arme schepselen gegund werd mede te maken beschrijven zij, met tranen en in stilte, met gloeiende kleuren op de veelvuldige door elkander geweefde draden.

Deze kunstelijk gewerkte sarongs komen niet in den handel. Zij moeten besteld worden of men moet ze als een geschenk bekomen van een der hoofden. De Javasche vrouwen en mannen, ook de Europeesche vrouwen tooien zich gaarne daarmede, de laatsten alleen als morgenkleeding. Het wordt als een teeken van rijkdom en smaak beschouwd vele dezer kostbare sarongs te bezitten. Ik heb dames gekend, die verscheiden honderd stuks uit alle oorden van Java bezaten en zeer trotsch op het bezit waren.

Het is een stellige waarheid dat de Javaan het beste met den boemboe weet om te gaan. Met een eenvoudig handmes, vervaardigt hij daarvan zijn huis, bed, bank en stoel; de deur met de hangsels, het geïmproviseerde slot; zijn waterleiding van verren afstand en over gapende ravijnen. De bamboe dient hem tot kan en drinkbeker; hij weekt er zijn rijst in; hij gebruikt de bamboe als juk voor zijn karbouw en vervaardigt daaruit de valstrik voor den tijger. Ook weet hij onderscheidene muziekinstrumenten er uit te maken. In den oorlog gebruikt hij ze tot Spaansche ruiters en voetangels en wanneer de Gouverneur-generaal zijn groote inspectiereis op Java houdt, zoo vindt men overal smaakvolle eerebogen van bamboe opgericht.

Zoo als de rijstbouw de eenig nationale kultuur van den Javaan uitmaakt, zoo is het hanteren van den bamboe de algemeene industrie van de bewoners van het eiland. Men vindt dan ook den bamboe overal verspreidt. De plant groeit met anderen in gezelschap, vele vormen een familie en een vezelachti-

gen wortelstok houdt de leden zeer vast te samen. De jonge scheuten zijn week en vol sappen en worden gaarne door menschen en dieren gegeten, maar er is slecht bij te komen, omdat de wortelstokken van de bamboefamilie met een kleine zeer doornvormige huid door de natuur beschermd worden. Er zijn bamboestammen of halmen, zoo als men ze ook noemt, die een hoogte hebben van meer dan 100 voet; men vindt ze aan de oostelijke helling van het Kawie gebergte, en in het Tenger gebergte. In deze orgelpijpachtige bosschen, ver van de menschen gelegen, houdt zich de Pandingos en de rhinoceros op.

De afstamming van de vorsten in het rijk van Skadau (Wester-afdeeling van Borneo).

Het rijk van Skadau, waaronder ook het landschap Blitang behoort, wordt begrensd: ten noorden door Sanggau, Sarawak en Sintang; ten oosten door Sintang en het Pinoh gebied; ten zuiden door Matan, Soekadana en Simpang; en ten westen door Sanggau en Meliô. Het beslaat een oppervlakte van ± 150 vierkante geographische mijlen en heeft een bevolking van 6000 Dajaks, 3500 Maleiers [1]) en 380 Chinezen.

Ofschoon de naam van Skadau reeds lang bestond, was het, in het laatst der zestiende eeuw, nog geen op zich zelf staand rijk. Omstreeks dezen tijd gebeurde het, dat eenige Sekoebang dajaks, in het gebied van Spauk (thans tot Sintang behoorende), zich naar hun ladangs, in de nabijheid der Krabas-rivier gelegen, begaven, om zich onledig te houden met het wieden van het daarin opgeschoten onkruid. Zooals gewoonlijk, werden zij nu ook door eenige honden vergezeld, die zich, gedurende de werkzaamheden, vermeiden met de ladangs in alle mogelijke richtingen af te loopen en te kruisen.

Druk aan het werk zijnde, werd de aandacht der dajaks daarvan afgeleid, door het aanhoudend geblaf der honden, die zich op één plaats verzameld hadden. Door nieuwsgierigheid gedreven, lieten allen het werk varen en begaven zich, mannen en vrouwen, naar de plek alwaar de honden zich verzameld hadden en steeds blaffende bleven. Tusschen de reeds opgeschoten padi, ontdekte men een ongeveer zes voet langen en belangrijk dikken

[1]) Volgens opgave van den pangeran Mangkoe Boemi van Skadau.

bamboe beton [1]), welke, naar de gaafheid en frischheid te oordeelen, daar nog niet lang gelegen kon hebben. In elk geval kon de bamboe er nog niet geweest zijn tijdens het branden der ladangs of het zaaien der padi, daar hij, in het eerste geval, verbrand of verzengd; en, in het andere geval, door de zaaiers opgemerkt zou zijn geworden. Men kwam dan ook alras tot de conclusie, — te meer daar er tot ver in den omtrek geen bamboe beton groeide, — dat de gevondene van uit den hemel was gekomen.

Dat onder deze omstandigheden, aan dezen bamboe bovennatuurlijke eigenschappen werden toegekend, laat zich begrijpen; en dat een ieder zich van een gedeelte daarvan trachtte meester te maken, zal voorzeker geen verwondering baren. De pogingen echter om den bamboe in stukken te krijgen mislukten; de parangs [2]) en belioengs [3]) braken onder de slagen. Dit wekte nog meer nieuwsgierigheid en verwondering, zoodat men den bamboe meer van nabij begon te onderzoeken met het gevolg, dat men daarin een nerf ontdekte. Een pisau raoet [4]) werd in de nerf gestoken en de bamboe liet zich daarop gemakkelijk splijten. Doch wie schetst ieders verbazing, toen, bij de opening, ontdekt werd dat de bamboe een kind bevatte, ongeveer zes maanden oud, van de vrouwelijke kunne, door één doek gedekt en op één doek liggende [5]).

Een ieder wilde thans zijn rechten op dit kind laten gelden; doch de kiaij, die destijds het hoogste gezag te Spauk voerde, maakte een einde aan de twisten, nam het kind tot zich en voedde het op.

Het kind, dat, naar aanleiding van vorenstaande gebeurtenis, den naam ontving van Dajang Sri awan [6]), groeide tot maagd op en huwde met een vorstelijke afstammeling uit het rijk van Sanggau, genaamd Abang Toengal. Abang Toengal volgde zijn vrouw

---

[1]) Groote bamboe soort.

[2]) Kapmes.

[3]) Dissel.

[4]) Een mesje waarmede gewoonlijk rottan gespleten en gedund wordt.

[5]) Deze doeken behooren thans nog tot de rijkssieraden van Skadau. De een, bruinachtig van kleur, wordt Grinsang Wajang; de andere, van een lichte aschgrauwe kleur, Soorbaih genoemd.

[6]) Bevallige prinses van of uit de wolken.

naar Spauk en verwekte bij haar een dochter, genaamd Dâjang Sri Boenga. Dâjang Sri Boenga trad in het huwelijk met zekeren te Skadau woonachtigen Abang Boedjang, die zich na dit huwelijk, geruggesteund door Spauk, tot vorst van Skadau liet uitroepen, in welke waardigheid hem al de staatjes langs de Kapoeas eerbiedigden. Op dit oogenblik werd Skadau, onder Abang Boedjang, een op zich zelf staand en onafhankelijk rijk en hij de eerste vorst.

Alhoewel de besnijdenis reeds plaats vond, werd de Mohamedaansche godsdienst toen ter tijd nog niet openlijk beleden; slechts weinigen verrichten de voorgeschreven gebeden, of hielden den gebruikelijken vasten tijd.

Van de vier kinderen gesproten uit het huwelijk van Abang Boedjang en Dâjang Sri Boenga, werd de zoon kiaij di-pâti Soema Negara vorst van Skadau.

Een der dochters, genaamd Njai Pria, huwde met iemand uit het vorstenhuis van Sintang en van wien de tegenwoordige panumbahan van Sintang afstamt.

De derde vorst van Skadau was de zoon van kiaij di-pâti Soema Negara, genaamd Abang Kadrang, welke den titel aannam van kiaij di-pâti Timbah Baja. Tijdens de regering van dezen vorst, werd de Koran ingevoerd en de Mohamedaansche godsdienst meer algemeen. Wie de besnijdenis en de Mohamedaansche godsdienst hebben ingevoerd is onbekend.

Kiaij di-pâti Timbah Baja kreeg vijf kinderen: één zoon en vier dochters. De zoon stierf op jeugdigen leeftijd. Een der dochters, Ratoe Parba Baja, huwde met den vorst van Blitang, die den titel van kiaij had, doch als toen dien van pangeran Naroeng aannam. Hij vereenigde zijn rijk met dat van Skadau en vestigde zich aldaar.

Een andere dochter, Njai Anta, huwde met een vorst van Soekadana en Matan, genaamd sultan Mangkoe-rat [1]). Dit huwe-

---

[1]) Volgens professor P. J. Veth's Borneo (I, 2e noot op pagina 242), werd sultan Zemoe'd-din op den troon van Soekadana hersteld omtrent het jaar 1710. Volgens pagina 243, overleefde deze zijn herstel op den troon slechts vijf of zes jaren. Zijn zoon pangeran Ratoe volgde hem op, regeerde slechts vier jaren en werd opgevolgd door zijn broeder pangeran Mangkoe-rat, die den titel van sultan erlangde. Dit huwelijk had dus omstreeks 1720 plaats.

lijk, waaruit geen kinderen werden geboren, werd door echtscheiding ontbonden en keerde Njai Anta naar Skadau terug.

Pangeran Naroeng werd door zijn zoon pangeran Agong opgevolgd.

Omstreeks het jaar 1780 werd pangeran Agong opgevolgd door zijn zoon pangerang Soeta, die zijn broeder, pangeran Nata genaamd, als apanagehouder naar Blitang zond, om in zijn naam het gezag over dat landschap te voeren. Omstreeks dezen tijd vestigden zich voor het eerst Chinezen op het grondgebied van Skadau.

Pangeran Soeta werd opgevolgd door zijn zoon pangeran Kesoema Negara, en deze omstreeks 1830, door diens zoon, die den titel erlangde van sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din.

Op gevorderden leeftijd (ongeveer 75 jaar), deed sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din afstand van de regering ten behoeve van zijn zoon pangeran Mantsoer, die den 5 mei 1861, den troon van Skadau beklom, met den titel van sultan Mantsoer Kesoemo Negara. Sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din overleed, den 10 november 1864, aan de cholera.

Sultan Mantsoer Kesoema Negara overleed, den 17 october 1867, zonder wettige nakomelingen na te laten. In een volksvergadering werd tot zijn opvolger gekozen zijn jongeren broeder Goesti Meka, aan wien tot zijn verheffing werd toegevoegd, zijn achterneef, de rijksbestierder pangeran Mangkoe Boemi. Deze volkskeuze viel niet in den smaak van de vele onwettige afstammelingen van sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din welke, ieder voor zich, voor de troonsopvolging in aanmerking wenschten te komen, — hetgeen een verwikkeling in het rijk van Skadau ten gevolge had, welke eenige maanden duurde.

Bij gouvernements-besluit van 6 october 1869 n°. 13 werd de volkskeuze bekrachtigd en Goesti Meka, den 25 october 1869, plechtig als vorst van Skadau geïnstalleerd met den titel van panumbahan Mohamad Kesoema Negara.

De tegenwoordige vorst is dus de tiende die over Skadau regeert. Ze waren in opvolging:

1°. Abang Boedjang;
2°. Kiaij di-pâti Soema Negara;
3°. Kiaij di-pâti Timbah Baja;
4°. Pangeran Naroeng;
5°. Pangeran Agong;

6°. Pangeran Soeta;
7°. Pangeran Kesoema Negara;
8°. Sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din;
9°. Sultan Mantsoer Kesoema Negara, en
10°. Panumbahan Mohamad Kesoema Negara.

Pangeran Nata werd, met goedvinden van sultan Anoem Mohamad Kamaroe'd-din, door zijn zoon in het bestuur over Blitang opgevolgd. Deze ontving van het gouvernement den titel van pangeran Osman. Pangeran Osman's zoon, Abang Ajat, voert thans het bestuur, met den titel van pangeran Kesoema Negara, als apanagehouder van den vorst van Skadau, in het landschap Blitang. Dit apanage zal erfelijk blijven, zoolang de beheerder daarvan geen redenen tot ontevredenheid aan den vorst van Skadau geeft.

Bolsward, den 26 februari 1872. Y. STRIKWERDA.

Plan eener Stoomvaartdienst langs de Noordkust op Java. 1819.

Voor zoo verre ons bekend is, komt aan den heer Cores de Vries de eer toe, de eerste Nederlander te zijn geweest, die, in 1848, in Indië kwam om een onderzoek te doen naar de uitvoerbaarheid van een plan, om door middel eener daartoe op te richten Maatschappij, een verbeterde en versnelde communicatie in den Archipel te vestigen, met behulp van stoomkracht, toe te passen op kleine voor den overvoer van passagiers en goederen ingerichte vaartuigen, welke geregeld de verschillende hoofdpunten van den Archipel zouden bezoeken [1]). Deze onderneming werd aanvankelijk door het gouvernement bevorderd [2]), en welke regering zou dit niet hebben gedaan, overtuigd als zij was, van de behoefte aan een versnelde gemeenschap tusschen de zoo verwijderde deelen van het Nederlandsch-Indische rijk en den hoofdzetel van het bestuur. Het gevolg was dan ook wel vooruit te zien, doch niet dan na ongehoorde moeielijkheden, tegenwerking en vooroordeelen, kwam drie jaren later te Rotterdam een naamlooze vennootschap tot stand, zoo dat reeds in 1852 drie ijzeren booten in de vaart waren [3]).

Toch waren toen voor den heer de Vries alle moeielijkheden niet overwonnen, alle bezwaren niet uit den weggeruimd [4]). Des niettegenstaande, bleek de behoefte aan een uitbreiding der nu

[1]) Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 10e jaargang, I, blz. 167.
[2]) Ibidem.
[3]) Als voren, 1857, blz. 27.
[4]) Ibidem, blz. 28, 188.

reeds bestaande stoomvaart zoo groot te zijn, dat door den heer Lion in 1857 een prospectus werd uitgegeven voor een stoomvaart tusschen Batavia, Samarang, Soerabaja en tusschen gelegen plaatsen aan de eene, en tusschen Batavia en Singapoera aan de andere zijde [1]).

Negen-en-twintig jaren vóór dat den heer de Vries in Indië kwam om het door hem opgevat voornemen op touw te zetten, en slechts drie jaren nadat de Nederlandsche vlag weder als voorheen aldaar van de kasteelen en van de stengen der schepen woei, had een stoomvaart langs de Noordkust van Java reeds kunnen worden verwezenlijkt. Het waren namelijk de heeren Deane, Scott en Co. te Batavia, die, op den 26 januari 1819, aan de hooge regering aanboden: een „Plan for the introduction of steam boats in aid of the coasting trade of Java." Van dit plan waarvan ons eene kopie in handen kwam, deelen wij onze lezers de volgende vertaling mede:

„De langdurige reizen en de onzekerheid, waaraan de zeevaart gedurende de beide moessons op de kust van Java onderhevig is, zijn genoeg bekend bij hen die hiervan ondervinding hebben. In de zuidwest-moesson is de vaart van het oostelijkste gedeelte van het eiland bijna ondoenlijk of wordt zelden binnen één maand volbracht. Het is onnoodig breedvoerig uit te wijden over de ongelegenheid en het verlies dat door het gouvernement zoo wel als door particulieren wordt geleden, bij het gemis van scheepsgelegenheid voor goederen en passagiers van de oostelijke districten gedurende bijna de eene helft van het jaar, en de merkelijke vertraging die de andere helft of zuidoost-moesson daarin, door de langdurige reizen te weeg brengt, die men gemiddeld kan rekenen:

van Batavia naar Samarang, van 8 tot 10 dagen;
„ „ naar Soerabaja, van 10 tot 14 dagen.

Het invoeren van stoomwerktuigen in verschillende deelen van Europa en Amerika, heeft de meest mogelijke voordeelen opgeleverd, en de wijze waarop deze in de laatste jaren op de zeevaart wordt toegepast, maakt de reizen zoo veilig als te land, terwijl het bovendien deze zeer bespoedigd.

---

[1]) Ibidem, blz. 250 en v. Deze geprojecteerde tweede onderneming kwam niet tot stand, niet uit gemis aan belangstelling, maar wegens moeielijkheden met den ontwerper over de uitvoering.

Deze voordeelen zijn ook voor Java te verkrijgen door het openen eener veilige gelegenheid tot het vervoeren van passagiers en goederen naar de verschillende havens of plaatsen op de Noordkust van het eiland gelegen. Tot dat einde wordt het volgende plan aan het gouvernement in overweging gegeven: wiens goedkeuring en ondersteuning wordt ingeroepen om het ten uitvoer te leggen.

Er wordt een vereeniging opgericht die 50 aandeelen, ieder 2000 dollars, groot zal zijn. Men vermeent dat dit fonds voldoende zal wezen om op een beperkte schaal met de onderneming een aanvang te maken, doch vergroot kan worden indien men dit noodig acht.

De ondergeteekenden vermeenen alle de aandeelen door hun vrienden het zij op Java of in Engeland te plaatsen; doch om te voorkomen dat anderen hun hierin dwarsboomen, zal het noodig zijn, dat de Maatschappij met een charter of privilegie voor een zekeren tijd, bij voorbeeld vijf jaren, door het gouvernement worde voorzien; zoo mede van de tot aanbouw der booten benoodigde houtwerken tegen marktprijs.

Onder deze voorwaarden verbinden zij zich tot het vrachtvrij overvoeren van de gouvernements paketten, en, des gevorderd, ook van troepen tegen een billijke vracht.

Het voornemen bestaat om de onderneming met zes booten te beginnen; elke boot geschikt tot het laden van 100 ton of omtrent 1600 picols, buiten de benoodigde ruimte ten behoeve der machine en der passagiers.

Vier van de zes booten, zullen, — daar Samarang als het middenpunt wordt beschouwd — aldaar worden gestationeerd, één te Batavia en één te Soerabaja.

Op daartoe te voren vastgestelde dagen zullen uit ieder dezer havens vertrekken:

twee booten van Samarang { één naar Batavia / en / één naar Soerabaja;

terwijl almede op dezelfde dagen van Batavia en van Soerabaja een boot naar Samarang zullen vertrekken, zoo dat er steeds vier booten in een geregelde vaart zijn. De twee overige te Samarang aanwezende booten zullen worden gebruikt om de producten tusschen Cheribon en Japara vallende, naar Samarang over te brengen, en tevens dienen ter tijdelijke vervanging van

een der vier in de vaart zijnde booten, zoo dit moest noodig zijn.

Gedurende de goede of zuidoost-moesson, zal de reis van Samarang naar Batavia in twee, — en van Batavia naar Samarang in drie dagen kunnen worden volbracht.

Neemt men aan dat elke boot zeven dagen in de haven vertoeft, dan kunnen ze drie reizen per maand maken. Dat wil zeggen: met deze booten bestaat er gelegenheid tusschen Batavia en Samarang, gedurende de goede moesson drie reizen te volbrengen; doch is het te veronderstellen dat, gedurende de kwade of zuidwest-moesson slechts twee reizen zullen kunnen gemaakt worden.

Hetzij met of zonder volle lading moeten dus de booten vertrekken op de voor de afvaart vastgestelde dagen.

De twee andere booten kunnen, indien hiertoe gelegenheid bestaat, ter beschikking van het gouvernement worden gesteld tot het afhalen der koffie van Indramajoe of Cheribon.

De kust van Java om de Oost biedt geschikte plaatsen aan, waar de booten kunnen worden gebouwd, te meer, dewijl ze weinig diepgang zullen hebben.

De stoomwerktuigen kunnen uit Engeland ontboden worden, benevens een hoofd-ingenieur, die te Samarang zal verblijf houden; zoo ook twee [1]) aan hem ondergeschikte (Europeanen) om op elke boot met het bestuur der machine belast te worden. Voor het overige wordt voor de bemanning van elke boot een Europeesch gezaghebber en zes inlandsche matrozen voldoende geacht.

De ketels der stoomwerktuigen zullen volgens een verbeterd stelsel van geslagen ijzer worden vervaardigd, als aan minder gevaar onderhevig.

De benoodigde steenkolen kunnen uit Engeland of New-South-Wales tegen een billijken prijs verkregen worden, uithoofde de schepen die op Java komen om lading te zoeken, de kolen in ballast, voor een zeer lage vracht zullen aan boord nemen.

De booten zullen met 4 tot 6 stukken geschut (12 pond caronades) kunnen worden gewapend en daar ze bij stilte zeer gemakkelijk werken kunnen, indien de gelegenheid zich voordoet, zeer dienstig tegen de zeeroovers zijn.

---

[1]) Er staat 2; vermoedelijk moet hier voor gelezen worden 12, dan wordt dit 2 machinisten per boot.

De ondergeteekenden nemen op zich als agenten enz. voor de Maatschappij werkzaam te wezen, twee aandeelen voor hun eigen rekening te nemen en het beheer te voeren over de inrichtingen te Batavia, Samarang en Soerabaja.

(was get.) DEANE, SCOTT en Co.

Batavia, 26 januari 1819.

Dit ontwerp werd door de hooge regering in handen gesteld van de schout-bij-nachts Buyskes en Wolterbeek. Wat eerstgenoemde hierop berichtte is niet tot ons gekomen, doch het antwoord van den schout-bij-nacht Wolterbeek was van den volgenden inhoud:

Batavia, den 22 mei 1819.

„Den 17 dezer, heeft Uwe Excellentie (de gouverneur-generaal) mij de eer aangedaan toe te zenden een prospectus wegens stoomboten hier op Java langs de kust in werking te brengen, met de gedachten van den schout-bij-nacht Buyskes omtrent dezelve.

„Ik hebbe in het plan niets kunnen vinden waarom ik Uwe Excellentie zoude kunnen afraden om de onderneming te accorderen.

„Het komt geheel hierop neder, dat wanneer de onderneming met goed succes kan in werking gebracht worden, alsdan groot nut daaruit kan voort vloeien. En wanneer de onderneming niet gelukt, alsdan nog niets voor het gouvernement verloren is; komende al de onkosten voor rekening van diegenen die de onderneming willen doen.

„De zwarigheid welke zich tegen deze onderneming voornalijk voordoet bestaat in de bezorging van het timmerhout. Ook vreze ik dat de vaartuigen de altoosdurende beweging, veroorzaakt door de gestadige rolling der zee langs de kust van Java, niet zullen kunnen uitstaan. Ook kan ik mij geen denkbeeld maken hoe de boot zijn koers in hooge deining kan vervolgen, daar, door het slingeren, het een of ander scheprad buiten het water raakt.

„Ook heeft de schout-bij-nacht Buyskes te recht aangemerkt dat de equipagie van een Europeesch en zes inlanders te weinig is om op roovers af te gaan. Dan dit doet alles niet ter zake, wanneer Uwe Excellentie goed kan vinden om hun timmerhout te doen bezorgen, kan de onderneming, na mijne gedachten,

nimmer kwaad zijn. En beantwoordt dezelve aan de principale opgave, dan zijn ook naderhand de mindere zwarigheden wel te vinden.

„Ik neeme de eer enz."

Uit het bovenstaande antwoord blijkt dat de schout-bij-nacht Wolterbeek, hoewel enkele bezwaren opperende, voor de uitvoering van het plan en de schout-bij-nacht Buyskes er niet tegen was. Doch welke bezwaren bij het gouvernement hebben gegolden, zoo dat van een zoo nuttige onderneming niets is gekomen, zijn wij buiten staat te kunnen opgeven. Men ziet er echter uit met hoe vele moeielijkheden het gepaard gaat in Indië iets nieuws, zij het ook wat goeds, in werking te brengen. Ware het plan van de heeren Deane, Scott en Co. tot stand gekomen, Java zou ruim vijf-en-twintig jaren vroeger in het bezit zijn geweest van een stoomvaart langs de Noordkust.

LEUPE.

BOEKAANKONDIGING.

Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch Indië, uitgegeven door de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw. Nieuwe serie, Deel XI en deel XII, aflev. 1 en 2.

Zoo ergens, dan kost het in Indië veel moeite om den genootschappelijken arbeid aan den gang te houden. Bij het nadeel der verspreiding van het ledental, dubbel gevoelig in een land met minder doelmatige, steeds kostbare vervoermiddelen, komt de aanhoudende exodus der repatriërenden. Telkens wordt de draad gebroken en moet door nieuwe belangstellenden weder aangeknoopt worden. Indien men hierdoor dikwerf frissche krachten aanwint, vaak worstelt men met het verlies van uitstekende elementen, die niet gemakkelijk zijn aan te vullen. De vóór zeventien jaren opgerichte Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid en landbouw moest dit euvel wedervaren, in de laatste tijden zelfs, volgens het gevoelen van haar geachten voorzitter, den heer G. A. de Lange, op eenigzins verontrustende wijze. Wegens vertrek daalde het ledental van 300 tot 110 en bleven de open vallende plaatsen onvervuld, zoodat men, in de bestuursvergadering van 16 februari ll., besloot aan allen, welke bij de instelling belang hebben, een circulaire te zenden, waarin zij worden verzocht om als lid der maatschappij toe te treden.

Wij wenschen van harte, dat velen aan die uitnoodiging gevolg zullen geven. Dank zij echter den ijver van het bestuur (het bestaat uit: behalve den reeds genoemden voorzitter, de heeren Mr. J. A. van der Chys, Dr. C. de Gavere, J. Kloppenburg, J. J. van Santen, H. M. Taunay, G. H. L. van Oordt en

Mr. A. Th. Heyligers, secretaris), der commissie van redactie (de heeren G. F. de Bruyn Kops en Heyligers) en van medewerkers zooals de heeren J. E. Teysmann, K. W. van Gorkom, K. F. Holle en andere verdienstelijke mannen, — zou men bezwaarlijk uit den inhoud van haar tijdschrift een minder bemoedigenden toestand der maatschappij hebben afgeleid. Het geeft een verscheidenheid van degelijke bijdragen over landbouw en nijverheid en bespreekt zoo menig onderwerp hetwelk daarmede in rechtstreeksch verband staat, dat wij ons niet goed kunnen voorstellen, hoe eenig industrieel of landbouwkundige in Indië kan gevonden worden, die niet tot de maatschappij toetreedt, al ware het slechts ter wille van de hoogst belangrijke mededeelingen welke van harentwege 't licht zien.

In de afleveringen, welke voor ons liggen, komen onder anderen, een tweetal keurige verslagen voor van de hand van den heer W. de Jong over de particuliere thee-onderneming in de afdeeling Ledok, residentie Bagelen. De verslagen loopen over de werkzaamheden en de uitkomsten, gedurende de jaren 1869 en 1870, van drie perceelen van het gouvernement ingehuurde theetuinen, te weten: Sapoeran, groot 162 bouws 19 Rijnlandsche roeden, beplant met 1,206,000 heesters; Kalialang, groot 141 bouws 421 R. r., beplant met 1,104,800 heesters; en Wonosobo, groot 237 bouws 104 R. r., beplant met 1,590,000 heesters, te samen 541 bouws 116 Rijnlandsche roeden, en 3,900,800 heesters.

Hetgeen in de mededeelingen over deze particuliere onderneming treft is: de hooge graad van nauwkeurigheid die daarbij heerscht en die vroeger onmogelijk onder het landsbeheer viel te bereiken. Al dadelijk bleek, dat het getal heesters, zoo als het door het gouvernement bij de overgave was opgegeven, verre van juist was. Het schijnt dat men gemakshalve maar de volgende berekening maakte: „op een bouw, waarvan de heesters geplant „zijn op een afstand van 4 op 6 voet, gaan 3000; van 4 op 4 „voet 4500; van 4 op $3^1/_2$ voet 5150; van 4 op 2 voet 9000; „van 3 op 3 voet 8000 heesters;" zonder rekening te houden met de onbeplante galangans en de uitgestorven en niet weer bijgeplante heesters. Bij herhaalde nauwkeurige natelling werd bevonden dat men zoo doende ruim 325,000 heesters te veel had opgegeven.

De meerdere zorg aan het bewerken van den grond, het planten, den pluk en het bereiden besteed, nu particulieren voor

eigen risico werken, is schier uit elke bladzijde der verslagen af te leiden. Een der tuinen behoorende tot het perceel Kalialang, Tambie, die geregeld een goede productie afwerpt, werd echter bedreigd door aardverschuivingen, een gevolg van verkeerden aanleg of gebrekkig onderhoud. Dit bezwaar werd natuurlijk bij elke zware regen of bandjir, hoe langer zoo erger. Op verscheiden plaatsen waren op de benedengronden de planten als onder de aarde bedolven en op den bovengrond stonden zij bloot tot aan de wortels. Die aarde van beneden weder naar boven te brengen, de bedolven planten lucht te geven en den grond bij de ontblootte planten met zorg aan te stampen; voorts het geheel met goede stevige galangans te bevestigen, om alle verdere afspoelingen te voorkomen, — was geen gemakkelijke taak, te meer omdat men te Tambie meer gebrek aan werkkrachten heeft dan elders, waarschijnlijk om de hooge, gure ligging der etablissementen, en vrij werkvolk zelfs tegen hoog loon moeielijk te krijgen is, daar de zeer uitgebreide inlandsche tabaks-kultuur alle beschikbare handen der bevolking vergt. Toch gelukte het den heer Martini, chef van het etablissement, dit betrekkelijk groot werk in 1869 geheel tot stand te brengen met zoo gelukkig gevolg dat later, bij zware stortregens en bandjirs, geen afspoeling ergens ook werd waargenomen, hetgeen nog al iets zeggen wil bij een zoo hellend terrein als dat van den tuin Tambie, waarvan het oostelijk gedeelte eenige honderden voeten hooger ligt dan het westelijke.

Aan dit feit, sluit zich van zelf aan, hetgeen omtrent een der belangrijkste etablissementen der onderneming, dat van Bedakah, wordt vermeld. „Vreemd en onverklaarbaar blijft het," zegt de verslaggever, „hoe men dat belangrijk etablissement heeft kunnen aanleggen op een plaats, waar het drinkwater uit een ravijn ter diepte van ± 80 voet moet worden gehaald, terwijl op geen halve paal verder benedenwaarts het heerlijkste bronwater in volle stroomen naar beneden stort." Die fout, eenmaal begaan, kon niet meer geheel hersteld worden. Het zou te kostbaar zijn geweest een etablissement voor een aanplant van meer dan 100 bouws te verleggen. Toch bleven de administrateurs niet lijdelijk berusten. Zij zochten en vonden nieuwe bronnen in het gebergte en maakten eerst een bamboezen, later, onder leiding van den heer Jacobson, een gemetselde waterleiding, die, zelfs in de drooge maanden van 1868 voldoende water gaf voor de geheele bevolking van de kampong boedjang of gadian.

Aan bemesting tot verbetering der gronden worden noch uitgaven noch moeite gespaard. In een enkel jaar werd voor het perceel Sapoeran niet minder dan *f* 10,000 besteed voor inkoop van stalmest en lijnkoeken, onverminderd de gewone afval der thee en ruim 12,000 pond sedert eenige jaren opgehoopt gruis van houtskool. Over het geheele perceel Wonosobo werden de wadas lagen met koevoeten los gemaakt en die lagen sterk bemest, terwijl hier en daar op de allerschraalste plekken in de tuinen djarak werd geplant, waarvan de bladeren goede mest opleveren. Behalve de van de bevolking gekochte koe- en paardemest, ruim 15,000 pond afval van thee, het snoeisel, enz. werden nog voor de bemesting gebezigd ruim 100,000 pond katjangkoeken. „Langsamerhand," zegt het verslag over 1870, „heeft men er de boedjangs eindelijk geheel toe kunnen krijgen, om het snoeisel in de tuinen te laten en bij het patjollen onder den grond te werken. In der tijd, toen de thee-onderneming nog door het gouvernement werd geëxploiteerd, hadden de werklieden vrijheid het snoeisel voor brandstof naar huis mede te nemen en dit gebruik was zoo ingeworteld, dat er geruimen tijd is heen gegaan, eer men er in geslaagd is het voor goed af te schaffen. Dat de bevolking in de kampongs ook meer en meer het belang der bemesting begint in te zien, blijkt uit de zorg, waarmede nu de meststoffen op de erven worden verzameld. In den omtrek der thee-etablissementen vindt men thans in de dessas bijna geen enkel erf zonder een kuil, waarin in de eerste plaats de stalmest verzameld wordt. Dat dit aan sommige gehuchten, die er vroeger als wildernissen uitzagen, een geheel ander aanzien heeft gegeven en reinheid en zindelijkheid niet weinig bevordert, behoeft wel geen betoog. Trouwens, in het district Kalialang, waar de bevolking veel zorg besteedt aan den aanplant van tabak, hebben de inlanders reeds lang de waarde der mest voor den landbouw op prijs weten te stellen en wordt door hen onder elkander daarvoor soms een fabelachtige prijs betaald."

Naar mate de gronden verbeteren, zorgt men voor behoorlijke bijplanting. Ook daarvoor bestaat ruim gelegenheid. Vroeger, onder het landsbeheer, werd er zoo nauw niet gelet op het vullen der aanwezige ruimte. Omtrent Semilir, een aanplant van 65 bouws, wordt gemeld, dat, terstond na de overname der tuinen, men begonnen is met jaarlijks duizende heesters bij te

planten, die nu langsamerhand in den pluk worden opgenomen; en dat, niettegenstaande onophoudelijk wordt bijgeplant, daartoe nog altijd aanleiding bestaat. Door een en ander, vermeerdert natuurlijk de productie van een gegeven oppervlakte beduidend. In 1850 werden, onder landsbeheer, verkregen van nagenoeg gelijke oppervlakte en aanplant, 200,000 Amsterdamsche ponden thee, van inferieure kwaliteit, die gemiddeld op de Nederlandsche markt niet meer dan 40 cent per pond opbracht. Eenige jaren later was de productie nog gedaald, namelijk in 1864 tot 174,097 ponden. In 1866, rees zij weder tot 276,031 ponden, en klom verder: in 1867 tot 378,642 ponden; in 1868 tot 377,289 ponden; in 1869 tot 392,156 ponden. Ten gevolge van de aanhoudende zeer ongunstige weersgesteldheid, was in 1870 het productiecijfer iets ongunstiger, namelijk 365,548 ponden. Tegen dergelijke omstandigheden is niet veel te doen; toch blijkt, dat het intelligente personeel, thans te Ledok werkzaam, zich niet spoedig gewonnen geeft. In 1868 had men bij den aanplant te Bedakah te klagen over de felle drooge noordoosten winden, welke daar meer dan elders de planten verdroogen en schroeien, omdat de tuinen juist in den bergpas tusschen den Soembing en den Sendoro liggen. In 1869 kwamen er nog andere tegenspoeden bij. Niet alleen werd de aanplant op het hevigst geteisterd door rupsen, wormen en ander ongedierte, maar vooral richtte de roest er belangrijke schade aan. Tegen de hevige winden, vermocht de chef van het etablissement niets; maar door snoeien en schoonmaken, werd hij spoedig de roest en het ongedierte meester, zoodat in 1870, te Bedakah, weder van zes plukken 291,457 pond bladeren werden verkregen.

De verslaggever beroept zich, ten bewijze dat te Ledok de thee niet als veld- maar als tuin-kultuur wordt behandeld, op een feestdronk van den heer Arriens, resident van Bagelen, die de theeplant het schoonste sieraad van den Sendoro noemde en verklaarde dat de best onderhouden groentetuinen bij den theeaanplant ten achteren staan. Deze lof is eerder beneden dan boven de werkelijke verdiensten van het besturend personeel. Hun beheer getuigt van meer dan gezonde en immer zorgvuldige praktijk: van ernstigen, echten wetenschappelijken zin. Priesters der wetenschap, die hun kennis aan een industriele onderneming wijden, zouden niet beter, niet anders dan den directeur en de chefs der verschillende etablissementen weten te

handelen. Hun veelvuldige dagelijksche beslommeringen beletten hen niet waarnemingen te doen, welke uit den aard der zaak verder reiken dan over 't onmiddelijk domein der onderneming. Zóó zijn de verschillende etablissementen van nauwkeurig werkende regenmeters voorzien en worden zorgvuldig aanteekeningen gehouden van de hoeveelheid water die gedurende 't jaar valt; zoo tracht men met juistheid de altitude te bepalen der aanplantingen en tot de kennis te geraken van den invloed welke de ligging op de theeheesters uitoefent; zoo worden verschillende brandstoffen onderzocht en proeven genomen om daarmede, in plaats van met brandhout, de ovens voor het braden der thee te verwarmen.

De economische richting, in welke de administrateurs voortwerken, komt vooral uit in hetgeen over de arbeiders wordt medegedeeld:

„Gemiddeld waren als vast personeel bij de geheele onderneming werkzaam 600 boedjangs, 145 uitzoeksters en 550 plukkers en pluksters.

„Als een bijzonderheid kan vermeld worden, dat het getal Chineesche arbeiders bij de fabrieken gestadig toeneemt. Deze werken gelijk op met de Javasche werklieden en gedragen zich over het algemeen goed.

„Wat nog al eens aanleiding tot klachten gaf, was het ongeregeld opkomen der pluksters, vooral in den tijd van den padioogst, waaronder natuurlijk en pluk en productie moeten lijden.

„Bij het eerste perceel is men er daarom ook toe overgegaan, om aan elke plukster, die geregeld uitkomt, een premie toe te kennen van 50 cent 's maands, en deze maatregel werkt sedert zoo uitmuntend, dat het tot de uiterste zeldzaamheden behoort, wanneer wegens gebrek aan pluksters het voor elken dag bepaalde perk niet kan worden afgeplukt.

„Vroeger, ten tijde van het gouvernement, werd aan elke plukster, onverschillig of zij veel of weinig bladeren binnenbracht, een vast maandelijksch loon toegekend. Dit is sedert veranderd. Als plukloon wordt nu betaald voor 1 pond zoogenaamd fijn blad, daoen aloes, 1 duit, doch voor keizerpecco tot 10 centen per pond.

„Wat de boedjangs betreft, ook over het getrouw opkomen van dezen valt niet altijd te roemen. In den regel heeft ieder boedjang vrijheid, om elke maand twee dagen permissie te vragen. Langer uitblijvende wordt dit van het tractement gekort. Die kortingen hadden plaats, om slechts eenige getallen te noemen, in 1868 te Bedakah over 4528, in 1869 te Tandjoong Sarie over 3283 en te Semilir over 4118 dagen, wat, in verhouding tot het getal dagen door de gesamenlijke boedjangs bij elke fabriek gewerkt, uitkomt op nagenoeg 10 pCt. Betrekkelijk schijnt dit veel; doch zooals de heer Jesse in zijn rapport opmerkt, het werk heeft daaronder minder geleden dan men oppervlakkig zou zeggen, vermits het in den regel de luijen

en onverschilligen zijn, op wie de korting wordt toegepast, die, al komen ze op het werk, toch betrekkelijk weinig uitvoeren.

„Boven het vaste loon, te Tandjoong Sarie *f* 6.—, te Semilir, Bedakah, Djoerang Djero en Retjo *f* 6.50, te Tempoeran *f* 7.— en te Tambie *f* 7.50 's maands, wordt aan de boedjangs 2 centen per Amsterdamsch pond verkregen schoone thee, betaald. Zij zijn dus als het ware bij de zaak geïnteresseerd, en zeer goed weten zij dat, wanneer het werk soms over de hand loopt en er dag en nacht achtereen moet door gewerkt worden, hun aandeel in de procenten ook zoo veel hooger is.

„Op geen der etablissementen heeft men dan ook over onwilligheid te klagen, wanneer soms, door opeenhooping van bladeren, buitengewoon werk in de fabrieken moest worden gevergd. Het loon wordt steeds ten volle in kontanten uitbetaald; verstrekkingen van rijst of voorschotten in geld bestaan hier niet. Dat loon moge hier dus hooger zijn dan elders, waar gedeeltelijk in rijst wordt betaald, die men in den goedkoopen tijd al tot zeer billijken prijs kan bekomen, doch van de beslommeringen, aan zoodanige rijstverstrekking verbonden, en van de oneindige verrekeningen, verbonden aan het voorschottenstelsel, is men hier dan ook geheel ontslagen.

„Om in de uitkeering dier procenten te kunnen deelen is het echter noodig dat een boedjang zeer getrouw opkomt. Een dag zonder verlof t'huis blijvende wordt er reeds op die procenten gekort, en bij het eerste perceel, waar men over meer werkkrachten kan beschikken en men dus strenger kan zijn, is een wegblijven van 4 dagen voldoende om het recht op aandeel in de procenten over de geheele maand te verbeuren.

„De korting dier procenten komt echter, evenmin als de boete, die nu en dan als straf wordt opgelegd, ten bate der onderneming, maar wordt of al dadelijk bij de uitbetaling verdeeld onder hen, die zich steeds ordelijk hebben gedragen, of bijeenverzameld om er eenmaal in het jaar bij elk etablissement een inlandsch feest op groote schaal voor te geven, wat natuurlijk nog al luisterlijk kan wezen, daar de spaarpot, tjellengan, in den regel verscheidene honderde guldens bevat.

„Aan vrij werkvolk, glidiks, dat zijn dezulke die in de tuinen op taak kwamen werken (de brengers van brandhout, houtskool enz. er niet bijgerekend), werden in 1868 en 1869 uitgegeven ruim *f* 27,000, zijnde het bedrag van ongeveer 100,000 dagtaken, die meest met 25, maar ook dikwijls met 30 centen en op Tambie zelfs enkele malen nog hooger werden betaald. Opmerkelijk is het, ofschoon volstrekt niet onverklaarbaar, dat dáár waar de betaling per dagtaak 25 centen bedraagt, bij voorbeeld bij het eerste perceel, men vrije werklieden in overvloed kan bekomen, zoodanig dat dikwijls het aanbod de vraag overtreft, en dat men daar waar het allerhoogste loon betaald wordt, bij voorbeeld, bij het tweede perceel, maar zelden en dan nog alleen in den gunstigen tijd, dat wil zeggen wanneer de tabak van 't veld is, een voldoend getal vrije arbeiders kan bekomen."

Tot dus ver het verslag over 1869; — dat over 1870 bewijst niet minder dat men met het werkvolk op oordeel- en mensch-

kundige wijze handelt. Het zegt omtrent deze hoogstbelangrijke quaestie:

„..... Bij het eerste perceel heeft, met het oog op de aanstaande uitbreiding, het personeel met het einde van 1870 een belangrijke vermeerdering ondergaan. Tot heden was men gewoon om, als de krachten van het vaste werkvolk te kort schoten, zoogenaamde glidiks (daglooners) in dienst te nemen, die bij dagtaak werden betaald. Daar men evenwel bij een theeonderneming niet alleen mannen, maar ook vrouwen en kinderen en dus huisgezinnen noodig heeft, zoo werd besloten het vast personeel langsamerhand te vermeerderen en geen glidiks meer te gebruiken, behalve voor timmerlieden, metselaars en dergelijke.

„Dit gelukte en met december boden zich tot 180 vaste boedjangs aan, die met 1 januari 1871 in dienst traden. De heer Jesse, chef van het etablissement Sapoeran merkt in zijn rapport daaromtrent het volgende aan: „Alle hout is geen timmerhout. Zoo is het ook met de menschen. Allen „zijn niet geschikt om tot geregelde werkzaamheden over te gaan, doch „met geduld en volharding zullen zij er wel toegebracht kunnen worden, „terwijl diegenen, welke als het ware steeds een nomaden leven geleid of „gevolgd hadden, zich van zelven zullen verwijderen, als gevoelende zich „niet in een geregelde maatschappij te kunnen schikken."

„Sapoeran ligt in een milde streek, doch bij de hooger gelegen etablissementen zal de gure kou steeds een beletsel blijven, tegen een belangrijke vermeerdering van personeel. De heer Jacobson, chef van het etablissement Bedakah, meldt dat zich meermalen menschen uit Ambal en Kadoe als boedjangs hebben aangeboden, doch het door 't koude klimaat slechts weinige dagen konden uithouden. In den loop van het jaar werd daar begonnen met de veldwerkers, die trouw elken dag opkwamen, 50 cent, en die, welke slechts 1 dag in de maand afwezig waren, 25 cent extra 's maands te geven, welke regeling, zoo schrijft de heer Jacobson, over 't algemeen, doch vooral te Retjo goede resultaten geeft, zijnde die extra belooning dan ook niet meer dan billijk, daar de gadjians toch hun gereedschappen, als patjol en arit, zelve moeten bekostigen.

„Over de opkomst van het werkvolk geeft de volgende aanteekening het best de verhouding aan.

„Op 224,475 werkdagen over het geheele jaar werden aangeteekend 23,004 absenties, alzoo ruim 10 pCt., waarvan 5 pCt. wegens ziekte en 5 pCt. om andere redenen.

„Over het jaar 1869 bedroeg het getal absenties ook in het geheel 10 pCt., wat dus zoo wat het normale cijfer schijnt te zijn.

„De meeste absenties wegens ziekte had men bij het perceel Kalialang, de minste te Sapoeran.

„Dooreen bedroeg dit over het geheele jaar te Kalialang ruim 12 pCt. Te Tambie lagen tijdens het heerschen der pokken-epidemie in juni en juli ruim 16 pCt., en te Tempoeran, mede tot dit perceel behoorende, 14 pCt. van het werkvolk ziek. Bij dat perceel had men dien ten gevolge de

meeste sterfgevallen, namelijk 31, waarvan 14 volwassen en 17 kinderen.

„De andere meest voorkomende ziekten waren koortsen en catharale aandoeningen. Buikziekten kwamen weinig voor. De meest gevraagde medicijnen, die van wege de onderneming verstrekt werden, waren: castorolie, kinapoeders, Hollowaypillen en zalf, terwijl bij alle etablissementen een aanhoudende aanvraag bestond naar wormkruid.

„De meeste absenties om andere redenen had men te Semilir (perceel Sapoeran) en te Tempoeran (perceel Kalialang), namelijk te Semilir ongeveer 30 pCt., te Tempoeran ruim 8 pCt.; de minste te Bedakah en Retjo (perceel Wonosobo) namelijk 3 pCt.

„Te Semilir was dit voornamelijk het geval in de laatste maanden onder de aangenomen nieuwelingen, waarvan er verscheidene, buitenaf woonachtig, op hun tijd tot het verrichten van heere- en kultuurdiensten werden opgeroepen, op welke dagen zij zich bij de fabriek als absent lieten opschrijven, terwijl anderen, gelijk boven reeds is opgemerkt, nog niet aan geregelden arbeid gewoon, na het ontvangen van eenig loon zich al dadelijk de luxe veroorloofden van eenige dagen te gaan luieren. Te Tempoeran kan men als vermoedelijke reden aannemen het hooge loon dat in den zoogenaamden „tabakstijd" door de inlandsche tabaksplanters en fabriekanten aan hun medehelpers wordt uitbetaald, waarvan vele boedjangs, die hun betrekkingen in de omliggende dessas hebben, gebruik maken om hen te assisteren en wat extra te verdienen.

„De vaste bevolking der verschillende tot de onderneming behoorende kampongs was, onder ultimo 1870, 2327 zielen, waarvan 42 oude mannen, 72 oude vrouwen, 553 gehuwde mannen, 580 gehuwde vrouwen, 105 ongehuwde mannen, 130 ongehuwde vrouwen, 153 jongens boven de zes jaren, 150 meisjes boven de zes jaren, 247 jongens beneden de zes jaren en 295 meisjes beneden de zes jaren.

„Wat het getal vrijwillige arbeiders betreft, dit kan het best worden opgegeven bij dagtaken, omdat de veldarheid steeds bij taak wordt verricht. Deze bedroegen:

bij het perceel Sapoeran ..... 15,000.
„ „ „ Kalialang ..... 13,500.
„ „ „ Wonosobo..... 12,500.

„In den regel werd betaald, per dagtaak: bij het eerste perceel 25, bij het tweede 35, bij het derde 30 cent. Nu eens iets meer dan eens iets minder, al naar dat er meer of minder aanbod was. Op sommige tijden was de opkomst ruim, op andere tijden van het bewerken der sawas of het planten en oogsten der tabak en verdere zoogenaamde tweede gewassen, kan men bezwaarlijk op de opkomst van vrijwillige arbeiders uit de dessas rekenen; evenzoo wanneer van wege het bestuur buitengewoon werk voor het in orde brengen der wegen en waterleidingen, of het aanleggen van koffietuinen werd gevorderd.

„Dit geldt echter meer voor het tweede en derde perceel.

„Bij het eerste perceel kon men steeds vrij volk bekomen, zooveel men noodig had. Was er voor eenigen tijd voor buitengewoon werk, bij voor-

beeld het bemesten van al de tuinen, een groot getal vrije arbeiders noodig dan gebeurde het niet zelden dat geheele ploegen daarvoor overkwamen uit Kadoe.

„Voorts werd steeds in vrijen arbeid verricht, het overbrengen der thee van de verschillende fabrieken naar het hoofdetablissement te Wonosobo, waarvoor steeds een voldoend getal koelis te bekomen was, voorts het branden van houtskolen, het kappen van brandhout, het aanbrengen van bamboe, alang-alang en dergelijke, wat vroeger steeds door de boedjangs geschiedde.

„Met de pluksters, die voor het grootste gedeelte uit de omliggende dessas opkomen, was het eveneens gesteld. In den zoogenaamden „padi tijd," had men daaraan steeds gebrek, ofschoon de verdiensten daarbij vrij wat minder zijn dan bij het plukken. Ten einde in dat opzicht zoo veel mogelijk onafhankelijk te zijn, wordt overal, waar dit maar eenigzins kan, aan elken boedjang de verplichting opgelegd, om minstens één plukster te leveren en wordt geen nieuweling in dienst genomen, die niet ook een vrouw, moeder of dochter meêbrengt, die bij het plukken kan helpen; terwijl bovendien aan de pluksters, die gedurende een geheele maand getrouw opkomen, bij het perceel Sapoeran een extra belooning van 50 cent wordt gegeven.

„Dat men bij dit perceel anders over gebrek aan werkkrachten niet behoeft te klagen, blijkt onder anderen uit den maandstaat van februari, waarin werd aangeteekend, dat met het snoeien der heesters te Semilir, het bemesten van de oude boomen te Tandjoong Sarie, het schoonmaken en bijplanten in de verschillende tuinen, werd voortgegaan, waardoor over het geheele perceel een groote drukte heerschte en, gedurende deze maand, dagelijks met inbegrip van 250 pluksters, 7 tot 800 menschen werkzaam waren. Echter, doordien des avonds voor den volgenden dag aan ieder werkman zijn vaste taak was aangewezen, vond ieder als 't ware zijn bepaalde plaats en konden alle werkzaamheden met de meeste orde en regel plaats hebben."

In welk opzicht men de onderneming gade slaat, bespeurt men met ingenomenheid, dat op voortreffelijke wijze wordt gewerkt en zij, met de beste georganiseerde industriële ondernemingen in Europa kan wedijveren. De uitkomsten zijn dan ook, niet alleen wat de kwantiteit, maar ook wat de kwaliteit betreft van het af te leveren product, bijzonder gunstig. In plaats van de voormalige onbeduidende prijzen, wordt de prijs van 98 cent per Amsterdamsch pond gering beschouwd en worden partijen tegen 108 tot 113 cent het pond op de Nederlandsche markt geveild. Het vooroordeel, dat vroeger in Europa in 't algemeen tegen Indische thee bestond, schijnt langsamerhand te verminderen. Toch heeft zij nog niet in de consumtie de plaats bereikt, die haar in billijkheid toekomt, en heerscht nog te veel het dwaal-

begrip dat alleen goede thee uit China te verkrijgen is. Niets is echter minder juist. In de laatste jaren heeft men zich in Indië meer en meer toegelegd op verbetering der kwaliteit, terwijl, omgekeerd, China, waarschijnlijk ten gevolge der steeds klimmende aanvragen van Amerika en Australië, meer op de kwantiteit werkt en tegenwoordig de gebruikers in den regel onthaalt op hetgeen men vroeger uitschot zou genoemd hebben. Een eenigzins belangrijke partij superieure Chineesche thee is tegenwoordig een zeldzaamheid.

In Engeland heeft zich dan ook een maatschappij gevormd met het doel om het gebruik van Indische thee te bevorderen, die door deskundigen reeds sedert lang boven de Chineesche thee wordt gesteld, maar nog altijd heeft te worstelen met het oude vooroordeel, dat thee om goed te zijn uit China moet komen. Behalve in Rusland, waar de Indische thee zich reeds een weg heeft gebaand, vermeerdert het verbruik in Europeesche landen, als Oostenrijk en Frankrijk. Het zou daarom wenschelijk zijn, dat, even als in Engeland, zich in Nederland een maatschappij vormde tot bevordering van het debiet der Java thee, die tracht allerwege connexien aan te knoopen, overal monsters zendt en informatien inwint en die evenzeer de planters inlicht omtrent de gewilde soorten, als zij de verbruikers bekend maakt met de deugdelijkheid van de tegenwoordige Javathee.

Met de uitbreiding van het verkeer tusschen Java en Australië is het te verwachten, dat de Java thee ook in het nieuwe werelddeel gewenscht zal worden. Een kleine bezending uit Bagelen werd reeds naar Australië gezonden. Onder de bestaande omstandigheden, moest het resultaat ongunstig wezen. De partij, in het laatst van 1866 per Johannes Anthonius van Batavia verzonden, werd eerst in 1869 in veiling gebracht. Daarbij kwam dat de thee, afgepakt in papieren pakjes, zoo als in Indië gebruikelijk is, veel meer vocht aantrok dan dit bij de afpakking voor Europa het geval is. Bovendien was, uit onbekendheid met de markt, een soort gezonden, groengeurige Souchon, die daar niet gewild schijnt te zijn. Toch brachten de enkele kisten die goed waren gebleven een prijs op, voor 't minst gelijk staande met die welke in Europa in veiling werd verkregen; zoodat het niet onmogelijk is, dat men, eenmaal goed bekend met de kwaliteit, die speciaal daar voor de markt is gewild, ook in Australië voor goede Java thee behoorlijk debiet zal vinden.

Niet onbelangrijk zijn de medegedeelde uitkomsten van de bij enkele suikerfabrieken genomen proeven met de plantwijze bekend onder den naam van Reynoso-systeem. De gewone op Java gebruikelijke wijze bestaat in het herhaaldelijk beploegen (6 tot 8 maal) van den bodem, het graven der afwateringsgoten rond en door de voor den aanplant bestemde velden, het delven der plantgaten op 6 tot 8 Rijnlandsche duimen diepte, waarin vervolgens de rietstekken op $1^1/_2$ Rijnl. voet van elkander en in rijen op onderlingen afstand van 3 Rijnl. voet geplant worden. Bij de Reynoso-werkwijze vervalt alle beploeging. Men begint met de noodige afwaterings-goten te graven. Vervolgens worden plantgroeven gegraven van 2 voet breedte en 1 voet diepte op onderlingen afstand van 6 voet, gerekend van hart tot hart, zoodat tusschen elke twee groeven een strook grond ter breedte van 4 voet overblijft, waarop de uit de groef gegraven aarde bij wijze van bedding opgehoopt wordt. Op elke halve kottak ($^1/_{10}$ bouw) komen dus 20 plantgroeven en 19 beddingen voor. De rietsteken worden in de groeven gepoot op onderlingen afstand van 1 voet, en échiquier,

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

zoodat in elke groef 58 rietstekken komen en bij gevolg, per bouw met 200 plantgroeven, 11,600 rietstekken gebezigd worden. Nadat elke groef de noodige stekken ontvangen heeft, worden deze losjes met aarde, die men van de beddingen afneemt, bedekt tot een hoogte van $1^1/_2$ duim, welke arbeid om de veertien dagen wordt herhaald tot dat de geheele massa uitgegraven aarde weder in de plantgroef is teruggebracht en men aldus een gleuf of goot tusschen de rietrijen heeft gevormd. Verder is het gewoon onderhoud voor de twee werkwijzen hetzelfde.

Als voordeelen van het Reynoso-systeem worden door den controleur van Patti en den assistent-resident van Kendal, die daarmede proeven hebben genomen, genoemd: dat van het ploegvee in het geheel geen arbeid wordt gevorderd, aangezien al het werk met den patjol geschiedt; dat op elke bouw 25 goten minder te graven zijn; dat de lastige bezigheid om elk plantgat afzonderlijk te begieten vervalt; dat men de gronden gemakkelijker kan bemesten, daar de hoeveelheid mest, voor elke groef bestemd, in eens daarin kon worden uitgespreid; dat er minder te soelammen is, omdat de ontkieming der stekken

onder gunstiger omstandigheden plaats vindt; dat het riet door de grootere afstanden, waarop de plantgroeven zich van elkander bevinden, beter aan den invloed van licht en lucht is blootgesteld, hetgeen de uitstoeling alsmede den groei en de ontwikkeling der stekken in niet geringe mate bevorderd. Met het Reynoso-systeem zou tevens twee jaren op denzelfden grond kunnen geplant worden, dat veel werk bespaart, doordien wegen, goten en paggers twee jaren kunnen blijven bestaan.

De assistent-resident van Kendal is zelfs van meening, dat de toepassing van het Reynoso-systeem de vrije suikerkultuur zeer zou bevorderen. Te recht is hij van oordeel, dat, als men vrijheid beoogt, men die moet zoeken niet in massalen arbeid, in collectieve verantwoordelijkheid, maar in persoonlijke aansprakelijkheid van elk planter voor het hem bescheiden aandeel in de kultuur, in persoonlijke zorgen en loon voor werk. Nu is, volgens de bestaande werkwijze, „de grondbewerking niet gebaseerd op individuële aansprakelijkheid; men vordert van de dessa, dat de gronden plantbaar worden gemaakt, en eerst na het planten gaat men over tot verdeeling.... Allerlei knoeierij is daarbij aan de orde van den dag, en is, door willekeur en uitputting van enkele individuën, het werk, dat de gemeente heeft te volbrengen, afgeloopen, dan eerst komen de begunstigden te voorschijn om hun aandeel te aanvaarden .... De druk van het ploegen rust (vaak?) alleen op de veehoeders. Wel is waar krijgen die daarvoor bij gemeentelijke regeling, atoeran dessa, extra belooning, doch een zee van knoeierij, afzetterij en willekeur is daaraan verbonden .... Vooral heeft het ploegvee te lijden, wanneer het door het dessagezag met geweld naar de velden wordt gedreven, om aldaar aan vreemde handen overgelaten, de beploeging te volbrengen, en op de in bewerking zijnde velden dagen lang wordt aangehouden, en het noodige voedsel moet ontberen. Niemand, die de dessa-regelingen van nabij heeft leeren kennen, zal beweren, dat zulke misbruiken en geweldenarijen niet dikwijls gebeuren. Het dessahoofd is immers alleen de aansprakelijke persoon voor de bewerking tot na den afloop der beplanting, en dus ziet hij er geen bezwaar in, om, hetzij tot vermijding van berisping of straf, hetzij na deze ondergaan te hebben, alle middelen te baat te nemen om klaar te komen."

Met de invoering van het Reynoso-systeem zou de massale arbeid kunnen vervallen. Ieder planter zou men reeds bij den

aanvang der werkzaamheden, zijn eigen aandeel kunnen aanwijzen; de bemoeiing van het dessabestuur zou ophouden wanneer ieder weet wat zijn taak is en zich om niets anders te bekommeren heeft. Men zou aldus een groote schrede gedaan hebben in de richting eener geheel vrijwillige suikerkultuur.

Tegenover de beweerde voordeelen staan echter nadeelen. Het Reynoso-systeem vereischt meer handen-arbeid. Wat aan ploegen uitgespaard wordt moet met patjollen vergoed worden. Natuurlijk is dan ook de tweeledige opinie die de inlanders zelven over het systeem hebben geuit. Er wordt gezegd, dat over 't algemeen de bezitters van ploegbeesten voor de oude werkwijze, en zij, die geen buffels hebben, voor het Reynoso-systeem zijn. De reden ligt voor de hand. Niet overal en altijd gebeurt hetgeen de assistent-resident van Kendal verhaalt van willekeurige beschikking over het vee, door de dessa-besturen, ten behoeve der suikerkultuur. De last van ploegen rust wel ter dege in vele districten op de gesamenlijke planters. Zij, die geen buffels bezitten, zijn genoodzaakt ze te huren en den huurprijs uit het plantloon te betalen, waardoor hunne reeds niet te groote verdiensten, nog belangrijk verminderen. Deze lieden nu zouden zich liever het meerdere werk volgens de Reynoso plantwijze getroosten, ten einde alzoo het plantloon geheel, zonder korting voor huur van ploegbeesten, te kunnen genieten. Daarentegen, is het volstrekt niet zonderling van de bezitters van buffels, dat zij de auxiliaire werkkracht van hun ploegbeesten liefst gebruiken om hun eigen arbeid te verlichten. Zij handelen daarbij even rationeel als de eigenaar van een ezel, die een last te vervoeren hebbende, hem op den rug van zijn dier en niet op zijn eigen schouders laadt. De Javaan die partij trekt van hulp-moteurs, toont daarbij een praktisch econoom te zijn, en het zou verkeerd zijn hem in die richting te dwarsboomen.

Wat hiervan zij, locale omstandigheden zullen van zelf uitwijzen aan welke plantwijze de voorkeur dient gegeven te worden, en wanneer daarbij steeds de wenschen der planters in 't oog worden gehouden, zal men in den regel niet veel mistasten. Wat betreft de beweerde meerdere productiviteit van het riet, volgens het Reynoso-systeem geplant, gelooven wij dat die meer een gevolg is van het planten en échiquier, dan van de grondbewerking. Bij schier alle Indische kultures, is het een vaste gewoonte geworden in vierhoekige lijnen te planten. Bij den tuin-

bouw in Europa zijn de diagonale lijnen meer en meer in zwang gekomen, toen men bespeurde dat de gewassen, op die wijze geplant, zich weelderiger ontwikkelden. Het verdienstelijke bestuur van de Nederlandsche maatschappij van nijverheid en landbouw duide het ons niet ten kwade indien wij in overweging geven, dat men daarmede in Indië althans eenige proeven neme.

Het behoort tot de eigenaardigheden van gouvernements-exploitatiën dat men zich niet veel bekreunt om de duurzame productiviteit van de geëxploiteerde velden. Alle gouvernements-kultures hebben het karakter van extensieve, niet van intensieve kultuur. Vooral de gouvernements-koffiekultuur. Wegens de groote voordeelen welke zij der schatkist afwerpt, is zij het troetelkind der regering, maar toch een zeer verwaarloosd troetelkind. Door telkens maar de bevolking te dwingen nieuwe koffietuinen aan te leggen, vergeet men al te zeer het noodige te verrichten om de oude tuinen productief te doen blijven. Van de aanplantingen aangelegd omstreeks de jaren 1830—1845, van de 25 tot 40jarige tuinen, zijn er ettelijke honderd duizenden koffieboomen die thans weinig goede koffie opleveren. Toch kunnen die aanplantingen niet onveranderlijk als uitgeleefd beschouwd worden.

Onder gunstige omstandigheden, dragen de koffieboomen 50 tot 60 jaren en langer vruchten. In Pasoeroean vindt men een nog vruchtdragenden koffietuin, aangelegd ten tijde van den maarschalk Daendels. In Menado kon men in 1852, volgens het koloniaal verslag, een nog vruchtdragenden koffieboom aanwijzen, geplant in 1792, en in Kadoe werd den controleur Ples, wiens opstel wij hier volgen, in 1865 een vruchtgevende tuin aangewezen, die gezegd werd toen reeds ± 100 oud te zijn. Ook Ceylon en Brazilië leveren bewijzen voor hoogen ouderdom van nog vruchtdragende tuinen.

Aan den 25 tot 40jarigen ouderdom kan het dus niet geweten worden, dat vele tuinen op Java weinig of niets renderen. Dat de grond, waarop die oude koffieboomen voorkomen, uitgeput zou wezen, zoo als wel eens gezegd wordt, wordt evenzeer tegengesproken door het bekende feit, dat, zonder bemesting, maar bij goede bewerking van den grond, hier en daar nog eenige vrij ruime koffieoogsten worden getrokken uit tuinen, aangelegd op gronden, waar, tot kort te voren, oude koffieboomen hadden gestaan, hetgeen een onmogelijkheid zou wezen, wanneer

die oude boomen al het voor de koffievruchten noodige voedsel hadden verteerd. Buitendien, hebben analyses van gronden, genomen van tusschen de rijen oude koffieboomen, door den heer Ples in 1857 en later door Dr. de Vrij te Bandong bewerkstelligd, afdoende bewezen, dat oorspronkelijke boschgronden, waarop 40 jaren lang koffieboomen hadden gestaan, nog al de voor de vorming van koffievruchten noodige bestanddeelen in ruime mate bevatten.

De improductiviteit ligt in andere oorzaken. De tuinen, die het hier geldt, komen meest allen voor, hoog in het gebergte, waar het klimaat vochtig is. De plantwijdte der koffieboomen varieert, doch bedraagt zelden meer dan 12 voeten in het vierkant. De grond is zeer rijk, en, daar men vele der oorspronkelijke woudboomen heeft laten staan, of om de twee rijen koffie een rij dadap als schaduwgever heeft geplant, behoeft het niet te verwonderen, dat de toppen van de op die rijke gronden voorkomende koffieboomen, wellicht reeds op een leeftijd van 10 tot 12 jaren, in elkander waren gegroeid.

Op rijken grond, in vochtig klimaat, dicht ineen geplant en met veel lommer voorzien, hebben de koffieboomen zich sterk in de lengte ontwikkeld, wat, zooals ieder kweeker van vruchtboomen weet, niet anders kon geschieden, dan ten koste der vruchtdraging. De toppen der koffieboomen werden door dien onnatuurlijken lengtegroei niet stevig genoeg om op zich zelf te kunnen blijven staan, geraakten langsamerhand in elkander en vormden op vele plaatsen een soort dak, waardoor de heilzame toetreding van licht en frissche lucht bijna geheel werd afgesloten, wat ten gevolge moest hebben „een verrotten en afvallen der vruchtbare zijtakken."

Werkelijk ziet men dan ook in vele van die oude tuinen zeer weinige of in het geheel geen zijtakken, zoodat men te paard in die tuinen kan rondrijden, zonder daarin door zijtakken van den koffieboom te worden verhinderd. Natuurlijk, kunnen in dergelijke tuinen de vruchten slechts voorkomen aan de hooge, tot een wildernis ineengegroeide toppen der boomen, en kan men ze van den grond af zoo goed als niet zien. Die vruchten behoorlijk te plukken is op de meeste plaatsen onmogelijk, zoowel wegens de belangrijke hoogte der koffieboomen (20 tot 30 voeten) als door het in elkander gegroeide, waardoor men in die koffiebosschen, vooral op geaccidenteerd terrein, niet met ladders kan

werken. Wat men nog aan vruchten uit dergelijke aanplantingen verkrijgt, moet van den grond worden opgeraapt en is afkomstig van de van zelf afgevallen en met stokken afgeslagen vruchten, Onrijp, rijp en overrijp wordt dan door elkander ingezameld, en niet zelden nadat een gedeelte daarvan reeds tot een staat van ontkieming is gekomen, ten gevolge van het lang verblijf op den vochtigen en zwaar belommerden bodem. Dat ook veel koffie ongeoogst blijft en dus geheel verloren gaat, getuigen de millioenen koffieplantjes, die op vele plaatsen den grond van die oude tuinen als met een groen tapijt overdekken.

Volgens den heer Ples, bestaat er slechts een middel om die oude tuinen reproductief te maken: het kappen op stomp van de boomen die nog levenskracht bezitten. In het district Kandang Wesi (Preanger) werd een in 1828 aangelegde tuin, in 1855 op stomp gekapt, die daarna nog twaalf jaren ruime vruchten afleverde. In 1861, nam de heer Ples in het district Panembong een dergelijke proef, doch liet de meeste dadap-boomen staan. Reeds van af 1863 zaten de nieuw gevormde takken telken jare vol vruchten, en thans (1870), negen jaren na de afkapping, behoort deze tuin nog tot de vruchtbaarste in Panembong, en zouden de resultaten nog gunstiger zijn geweest, indien al de dadap ware weggekapt. In 1866 werd den heer Ples vergund te Nagrak, dicht bij Lembang in het Bandongsche, een gedeelte van een koffietuin, aangelegd in 1846, op stomp te kappen. Hij liet toen tevens al de dadap vellen. Weinige maanden na de afkapping hadden de oude stammen vele krachtige takken gevormd, die reeds in 1869 eenige vruchten droegen. In januari 1870 waren die nieuwe takken als overladen met vruchten. Ook in Brazilië en op Ceylon kent men het groote nut van het op stomp kappen. Zoo zegt de Nederlandsche consul-generaal te Rio de Janeiro, in zijn rapport dd. 12 april 1856 aan den minister van buitenlandsche zaken: „dat de koffieboomen in Bra„zilië op geschikte gronden en beste plaatsen rijkelijk produce„ren tot op hun 30ste levensjaar; worden zij daarna afgekapt, „dan dragen zij nog 10 tot 12 jaren;" en, in zijn rapport over de koffiekultuur op Ceylon, zegt de heer van Spall: „Van alge„meene bekendheid is het, dat de eigenaar van de onderneming „Hangran Keti, in het district Upper Hewa Hette, na door aan„koop eigenaar te zijn geworden van een gedeelte van een ouden „koffietuin, die, naar men beweerde, op last van den koning

„van Kandy was aangelegd, en alwaar de boomen, tusschen „hoog geboomte verscholen, nu wellicht den ouderdom van 50 „jaren hebben bereikt, omstreeks 10 jaren geleden de dikke „stammen tot op $3^1/_2$ à 4 voet deed afzagen, met dat gevolg, „dat deze boomen in het jaar 1860 8 centenaars koffie per „acre, dat is 1178 katis per bouw, hebben opgeleverd, en zich „alleen door de dikte der stammen van de later geplante on„derscheiden."

Toch is het Indisch bestuur niet zeer ingenomen met het op stomp kappen van oude koffieboomen, en zijn tegeningenomenheid heeft evenzoo hare oorzaak. Behalve de oordeelkundige proefnemingen van den heer Ples, zijn er verkeerde proeven genomen. Men heeft hier en daar oude, uitgeleefde, op uitgeputte gronden staande boomen op stomp gekapt, met de naïeve verwachting dat de bijl als een talisman levenskracht zou geven aan hetgeen geen levenskiem meer bezat, en met de teleurstelling dat men de reeds zwaar genoeg gedrukte koffieplanters een vergeefschen arbeid had laten verrichten. Elders had men te doen met goede boomen, doch geschiedde het kappen in 't wilde, of, zoo als het de heer Teysman uitdrukte „men is op de koffieboomen met den gollok los getrokken en men heeft ze den kop ingesabeld."

De heer Ples stelt dan ook voor dat de regering een ter zake kundig ambtenaar gelaste, om de tuinen aan te wijzen, die in de termen vallen van op stomp te worden gekapt, en tevens de wijze van kappen en het onderhoud der gekapte tuinen plaatselijk duidelijk te maken: een deskundig voorstel, maar waarvan de toepassing, van gouvernementswege, waarschijnlijk toch niet aan de verwachting zou beantwoorden. Zelfs indien de regering die commissie den heer Ples opdroeg, zou men nog niet gerust geheel gunstige uitkomsten kunnen te gemoet zien. De heer Ples zou niet overal het op stomp kappen persoonlijk kunnen dirigeren. Hij zou voortreffelijke instructiën geven; maar de vraag zou wezen of de hoofden, op wien de uitvoering bij slot van rekening neêrkomt, ze naar wensch zouden opvolgen, en of weer niet, even als vroeger, „er op ingesabeld zou worden?" Het ligt niet in 't bereik van de administratie de koffiekultuur als een tuinkultuur, hetgeen zij eigenlijk is, te behandelen. Zij moet 't zich laten welgevallen, dat de beste voorschriften en voorzorgen verwaarloosd worden en zich vergenoegen met alge-

meene uitkomsten welke tel quel verkregen worden. Intrinsieke verbeteringen zullen steeds afstuiten op het gemis van den prikkel van het rechtstreeksch en persoonlijk eigen belang, op den collectieven dwang, waarin ieder zoo min mogelijk tracht te deelen en zoo veel mogelijk op de schouders van anderen te verschuiven.

Wij zouden liever het gouvernement den raad geven om de oude tuinen maar eenvoudig aan particulieren af te staan, en deze laten zorgen om, onder gestadig toezicht, ze weder reproductief te maken. Indien dit werkelijk geschiedt, dan zouden wij de ondernemers tevens in overweging geven om den heer Ples te verzoeken, wel de leiding der onderneming op zich te willen nemen, in welk geval men, van een vereeniging van kapitaal, industrieële kennis en vrijwilligen arbeid, geenszins aan den goeden uitslag behoeft te twijfelen.

Ons bestek gedoogt niet verder uit te wijden over de verdere mededeelingen die in de genoemde afleveringen van het tijdschrift voor Indische landbouw en nijverheid voorkomen, zoo als over de verbetering van het paardenras, den kamferboom, enz. Wij hopen echter spoedig terug te komen op hetgeen het belangrijks bevat ten aanzien van de rijstkultuur en daarmede in verband staande inrichtingen.

S.

VARIA.

Batavia, 6 juli 1872.

Het uitrukken van een supplementaire expeditie naar het gebied van den sultan van Deli heeft hier vrij wat meer sensatie te weeg gebracht dan de afkondiging der nieuwe agrarische besluiten. Zoo men al vrij algemeen den spoed roemt waarmede de versterkingen zijn verzonden, minder gunstig zijn de commentaren over het volstrekte stilzwijgen, dat van regeringswege wordt bewaard omtrent den staat van zaken op Deli. Natuurlijk is daarvan het gevolg, dat er zeer verontrustende geruchten worden verspreid. Niet alleen wordt beweerd, dat onze troepen, na twee bentings van de weêrspannige datos te hebben genomen, op hun beurt zijn omsingeld geworden; maar men gaat zelfs zoo ver te verzekeren, dat het leven der Europeesche kolonisten op Deli niet veilig meer zoude wezen. Dat de positie der aanvankelijk met zooveel succes handelende troepen niet naar wensch is, bewijzen de versterkingen van bijna een geheel bataillon infanterie, die haar toegezonden worden; doch, voorzeker, is het laatste gerucht afkomstig van geboren pessimisten, die de zaken nooit te zwart kunnen voorstellen. Wanneer men bedenkt, dat de expeditie op verzoek van den sultan is geschied en hij dus met de zijnen aan onze hand is, dan behoeft men zich waarlijk niet voorbarig ongerust te maken over het lot der personen die zich, met zijn volledige toestemming, in zijn gebied hebben gevestigd. In allen geval, is het een bewijs, dat de regering wel doet de geheele waarheid, zonder eenige achterhouding, te verkondigen. Liever zelfs een treurige zekerheid, dan de onbestemde ongerustheid, waaruit allerlei alarm wordt gesponnen.

De tweede editie der agrarische verordeningen, waarvan ik zoo even melding maakte, wel verre van den gezonken ondernemingsgeest op te beuren, schijnt bestemd om het bestaande marasme nog te vermeerderen. In sommige opzichten onderscheidt deze proeve van wetgeving van den minister van Bosse zich gunstig van het misbakken product van zijn voorganger, den heer de Waal; doch zij kon, en, wil men waarlijk krachtige landbouw-

ontwikkeling, dan moest zij vrijgeviger wezen. Jammer, dat de Indische regering niet heeft kunnen goedvinden de afkondiging te schorsen, op grond van de haar bekende ministeriëele crisis, en intusschen in de bres te springen bij het opperbestuur voor de noodige voorwaarden van welke een praktische uitvoering afhangt.

Ter wille van de waarheid, mag ik niet verzwijgen, dat de roest waarin ons publiek verkeerde over het optreden van den tegenwoordigen gouverneur-generaal, begint te verminderen. Wel is men nog steeds ingenomen met de heusche vormen van den heer Loudon; maar ernstige zaken doen zich toch op den duur het meest gelden. Men verwachtte van den nieuwen landvoogd niet alleen het „suaviter in modo," maar ook het „fortiter in re;" men verwachtte dat hij niet alleen op afdoening van zaken zou aandringen, maar met beleid en overleg de afdoening zou bevorderen; men verwachtte vooral — en hieraan wordt meer dan men denkt de energie van het hoofd des bestuurs getoetst — dat, zoo als het door een onzer bladen geestig werd uitgedrukt, hij de goedheid zou willen hebben ook eens eenige personen af te doen. Reeds sedert zes maanden was 't elken morgen: „Zuster Anna, ziet gij nog niets komen;" en telkens was men in de verwachting te leur gesteld. Wel is waar, zijn de residenten van Probolingo en Kediri afgedaan; maar die zou meenen, dat hiermede het inlandsch bestuur volmaakt in orde is gekomen, zou zich schromelijk vergissen. Om slechts enkele residentiën te noemen, waar vernieuwing van het hoofd van gewestelijk bestuur wenschelijk wordt geacht, behoef ik slechts te wijzen op Madioen, Banjoemaas en Rembang, zonder nog te gewagen van een der residentiën van den eersten rang, welke steeds bestuurd wordt door een zeer gul persoon, maar die, onder den druk van particuliere beslommeringen, moeielijk de belangen zijner talrijke geadministreerden kan behartigen.

Oppervlakkig beschouwd, zou het besluit van den gouverneur-generaal tot uitvoering der havenwerken voor Batavia, deze beschouwing beschamen en de meening voet geven, dat hij wel weet te handelen. Dit besluit heeft al den schijn van een mise en demeure van het opperbestuur en er zijn personen genoeg hier, die den gouverneur-generaal onveranderlijk voor dergelijke handelingen zullen toejuichen. De vraag is echter of hierdoor de zaak die men beoogd werkelijk wordt bevorderd. De heer Loudon toch weet zeer goed, dat de uitvoering der havenwerken afhankelijk is van de daarvoor aan te vragen gelden op de Indische begrooting, en dat de minister van koloniën, alvorens de noodige credieten bij de Staten-Generaal te verdedigen, dient het plan te beamen waarvoor de credieten gevraagd worden. Overleg met het opperbestuur scheen in dit geval des te meer noodig omdat in Nederland sedert jaren een soort van voorliefde bestond voor het plan om de eilanden Onrust en Kuiper aan den vasten wal te hechten en daar de haven van Batavia te maken. Dat plan wordt thans eenvoudig ter zijde gesteld en gedecreteerd dat er een haven, begroot op een niet onbeduidend millioenencijfer, vóór het strand van Batavia zal worden gemaakt.

Stel, dat de minister van koloniën bezwaar maakt om daarvoor de noodige gelden op de begrooting uit te trekken en intusschen een nader deskundig onderzoek beveelt van het plan der haven te Onrust, dan zullen waarschijnlijk onze bladen niet achterwege blijven den bereidwilligen landvoogd te roemen en den bezwarenmakenden minister te laken; maar bij slot van rekening hokt de zaak, waarom het te doen is, en zal ieder bedaard redenerend wezen tot de conclusie moeten komen, dat de landvoogd het verstandigst handelt, wanneer hij onbeschroomd en zonder aanzien van personen van zijne bevoegdheid gebruik maakt, daar waar hem die onbeperkt is verleend, en in overleg met het opperbestuur treedt in aangelegenheden, zoo als de havenwerken van Batavia, welke toch zonder medewerking der Staatsmachten in Nederland, haar beslag niet kunnen bekomen. Men moge die hoog of laag stellen, als men ze noodig heeft, is het immers de dwaasheid zelf een houding aan te nemen als of zij niet mede tellen.....

XXX.

Door den onlangs opgetreden minister van koloniën is eindelijk de lang besproken en gewenschte pakketvaart tusschen Java en Australië voor spoedige verwezenlijking vatbaar gemaakt. Met de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij is een contract gesloten, waarbij zij, te beginnen met 1° januari 1873, en tegen genot van een jaarlijksch subsidie van *f* 100,000, 5 reizen zal maken met stoombooten van een zeker charter. Aan den handel in Indië zal dit bericht voorzeker hoogst welkom zijn, daar een verzekerde en periodieke stoomvaart op Australië te recht wordt beschouwd als 't middel om de handelsrelatiën tusschen Java en het nieuwe werelddeel belangrijk uit te breiden.

Wij vernemen, dat de laatste assurantie van een kwart der uit Indië te verschepen gouvernements-producten door den minister van koloniën geheel is afgeschaft. Tevens moet aan het Indisch bestuur last zijn gegeven, om die producten niet meer met volle ladingen af te zenden, maar slechts met partijen, hetgeen de risico van het gouvernement vermindert en tegelijkertijd de schepen baat, die door particulieren bevracht voor het overvoeren van suiker en andere producten, gelegenheid bekomen om hun ladingen te completeren met partijen gouvernementskoffie. Met de afschaffing der assurantie vervalt alzoo weder een schakel uit het oude stelsel van consignatie, dat het bekrompen eigenbelang in Nederland aan het dwang- en monopoliestelsel verbond.

Toen de spoorweg van Leeuwarden naar Groningen pas geopend was, werd verhaald, dat een Friesche boer zich bitter beklaagde over den, naar zijn schatting, veel te korten rid die hij voor zijn geld had gemaakt. Hij verlangde waar voor zijn duiten en kon maar niet begrijpen, dat hij meer moest betalen om een paar uren te stoomen, dan om een ganschen dag in de voorvaderlijke trekschuit te zitten.

Dat Friesche boeren niet alleen zonderlinge begrippen hebben over de waarde van den tijd, bewijst het volgende verhaal uit het Indische blad de Vorstenlanden:

„Een Javasch klein handelaar, met een stuk of wat blazen met olie op zijn hoofd, begeeft zich op weg naar Samarang om daar zijn olie voordeelig te verkoopen. Gewoonlijk heeft hij voor het traject te voet zes dagen noodig. Er zijn er ook die het korter doen. Hij heeft aan 20 duiten per dag om te eten genoeg. Onderweg heeft hij vrienden, zoodat hem het logies niets, althans weinig kost. Somma sommarum, komt hij voor anderhalve gulden koper met glans op Samarang.

„Een vriend vertelt hem, dat hij nu geen zes dagen, maar wel zes uren noodig heeft om te Samarang te komen en dat hij wel drie keeren heen en weer zou kunnen gaan om olie te verkoopen en dus drie maal meer winst zou kunnen behalen.

„„Wat moet dat kosten, vraagt onze kang?"

„„*f* 2.77 krijgt hij ten antwoord, buiten de vracht uwer olie!"

„„Ik zoude dan meer dan eens zooveel moeten betalen dan ik nu be„taal, en in eens meer dan *f* 2.77 moeten afdokken, zegt kang. Ik „dank je, vriend; ik zal maar liever blijven loopen!"

„Vooral dat in eens moeten afdokken van zoo'n som. O! onze kang sliep er den heelen nacht niet van. Die vriend van hem was toch een rechte lichtzinnige, insoliede kerel om te kunnen onderstellen dat een Javaan met sommen van meer dan *f* 2.77 in zijn zak loopt!

„Zoo jammerde kang. Als 't nu nog een gulden was, 't is wel moeielijk, maar mijn vrouw kan dat mogelijk wel uit haar warongkapitaaltje aan mij voorschieten of ik kan het van mijn vriend leenen; maar bij de menschen aankomen met zulke groote sommen (bij een Javaan altijd) dat gaat niet en neem ik liever mijn olie op mijn hoofd, dan behoef ik er geen vracht voor te betalen.

„En zoo zijn er velen, ja honderden, misschien duizenden!

„De spoorwegmaatschappij krijgt die velen, die honderden, die duizenden niet, dat is duidelijk, als zij haar derde klasse niet aanzienlijk verlaagt en het praktische weinig van velen uit het oog verliest.

„Ook in de vracht van goederen moet met ter tijd verlaging komen. Nog onlangs zijn ± 2000 picols koffie per kar naar Samarang verzonden omdat men berekende hiermede een aanmerkelijke som minder te behoeven te betalen dan per spoor.

„Die nu ooren heeft om te hooren, die hoore!"

Vooreerst is het niet waar, dat het vervoer derde klasse op den spoorweg Samarang-Vorstenlanden te duur is. Het is $1^3/_4$ cent per kilometer. Op de Nederlandsche spoorwegen wordt veel meer, namelijk $2^1/_2$ cent per kilometer geverd. Men beweert zelfs dat op Java de derde klasse, uit een industrieel oogpunt beschouwd, te goedkoop is, aangezien, bij de vrij hooge exploitatie-kosten, de spoorweg-onderneming daaraan niets verdiend. Tenzij men redeneert. op de wijze van den olie-koopman uit de Vorstenlanden, zal niemand beweren, dat het doel eener transportonderneming per locomotief moet zijn: „transporteren met verlies." Een dergelijke onderneming, hetzij al of niet geldelijk ondersteund van Staatswege, mag aanspraak maken op een billijke winst

gelijk elke andere industrieele onderneming. Dit zou nog het geval wezen indien men Staatsspoorwegen had. Immers, onder de tegenwoordige economische wetten, zou het een onrechtvaardigheid jegens de gesamenlijke ingezetenen zijn, ten koste van allen, diegenen goedkoop te vervoeren, welke, uit genoegen of ter bevordering van hun zaken, meer bijzonder van de spoorwegen gebruik maken.

De quaestie is dus alleen of de Spoorwegmaatschappij, zoo als de steller van het artikel meent, niet wel zou doen, in haar eigen belang, haar reeds laag tarief nog te verlagen. Het is zeer twijfelachtig, dat daardoor het personen-vervoer zoodanig zou toenemen, dat dit een gunstigen invloed op de netto-ontvangsten zou uitoefenen. Men kan zoowel te goedkoop als te duur werken. Het eerste is een feil die moeielijk bij een spoorweg-onderneming te herstellen valt; het laatste kan altoos hersteld worden. Wenschelijk is het dus, dat tusschen Samarang, Solo en Djokdjo, nu eenmaal een tarief van $1^3/_4$ cent per kilometer voor de derde klasse is aangenomen, dit tarief noch verhoogd noch verlaagd worde; en dat men het laat werken tot dat de ervaring de wijziging aan de hand geeft, welke het belang der derde klasse reizigers, in verband met dat der onderneming, medebrengt.

Verder moet geconstateerd worden, dat reeds duizenden Javanen anders redeneren dan den opgevoerden kang; zij die aan het vervoer per spoor de voorkeur geven, in 1871 ongeveer 300,000, komen ons althans voor de waarde van den tijd wel te kennen. Maar ook hinkende Javanen even als achterblijvende Friezen zullen spoedig leeren andere berekeningen te maken. De kang zal dan zeggen:

„Het is waar, ik moet in eens *f* 2.77 afdokken; maar ik ben dan zeker dat ik met mijn blazen in één dag veilig te Samarang kom en met de gemaakte winst weder terug ben. Daarbij ben ik den anderen dag kant en klaar om geld te verdienen en, in plaats van een geheele week langs den openbaren weg te zwalken, ben ik bij mijn bedrijf en kan daaruit in denzelfden tijd meer dan de betaalde *f* 2.77 winst maken."

Ook de ondernemers, die nog duizende picols koffie per kar vervoeren, zullen spoedig begrijpen, dat zij de concurrentie met het vervoer per spoor niet kunnen volhouden. Onder de dwaasheden, welke in Europa vele ondernemers van transportmiddelen begingen, toen de eerste spoorwegen in exploitatie kwamen, behoorde het mededingen met de locomotief in de richting van de aangelegde sporen. Het gevolg was dat zij, eerst na belangrijke schade te hebben geleden, het pleit opgaven, hun materieel bezigden voor het vervoer tusschen plaatsen die niet door spoorwegen bediend werden of om reizigers van de spoorwegen te halen en naar de spoorwegen te brengen. In Indië doe men althans zijn voordeel met de ondervinding in Europa opgedaan.

Men kan als axioma stellen: „de mensch kan niet concurreren met het paard; het paard, nog minder de buffel, met de locomotief."

Overal waar zij haar fluitje laat hooren, handelen dus de voormalige transport-ondernemers verstandig indien zij oprukken

Toen de spoorweg van Leeuwarden naar G[illegible]en te voeden, niet
was, werd verhaald, dat een Friesche b[illegible] concurrentie te wa-
over den, naar zijn schatting, veel t[illegible], maar tevens gezond
geld had gemaakt. Hij verlangde [illegible] op het genieten der voor-
maar niet begrijpen, dat hij [illegible]lijk aanbieden, dan op de
uren te stoomen, dan om e[illegible] iets beters weten voor te
trekschuit te zitten. [illegible]men gebruike niet alleen zijn

Dat Friesche boeren [illegible]
over de waarde van [illegible]
het Indische blad d[illegible]

„Een Javasch kl[illegible]
op zijn hoofd, beg[illegible]
deelig te verko[illegible]
dagen noodig.
ten per da[illegible]
hem het l[illegible]
voor ande[illegible]
„Een
uren
heen
mee[illegible]

Δ

ERRATA.

In de bijdrage „Nog iets over de bestaande regeling der amfioenpacht," (april- en mei-afleveringen) zijn de volgende fouten te herstellen:

Bladz. 301, regel 9 van onder: „genomen uit het door pachters;" — moet zijn: „genomen uit een door pachters."

Bladz. 305, regel 15 van boven: „waarvan de pachters, vóór de concurrentie, in de gunstigste omstandigheden verkeerden;" — moet zijn: „waarvan de pachters voor de concurrentie in de gunstigste omstandigheden verkeerden."

Vier regels lager: „bijdragen" moet zijn „bedragen."

Bladz. 306, regel 6 van onder: „bedoelen;" — moet zijn „doelen."

Bladz. 311, regel 11 en 12 van onder: „maar liet ook, casu quo de onder de vorige regeling bestaande consumtie, in werkelijkheid minder dan de debietprijzen — los;" — moet zijn: „maar gaf ook casu quo de onder de vorige regeling bestaande consumtie in werkelijkheid minder was dat verschil prijs."

Bladz. 312, regel 6 van boven: „Hadden wij er op kunnen wijzen;" — moet zijn: „Konden wij er op wijzen."

Bladz. 352, regel 4 van boven: „ziet men ook;" — moet zijn: „ziet men, ook."

Bladz. 357, regel 13 van boven: „dat natuurlijk alleen;" — moet zijn: „die natuurlijk alleen."

Bladz. 360, regel 14 van boven: „elkander;" — moet zijn: „elk ander."

Bladz. 362, regel 17 van onder: „in haar gezichtskring te nemen, zoo kan dat doel niet worden bereikt;" — moet zijn: „in haar gezichtskring op te nemen kan dat doel niet worden bereikt."

Rozengain en de Banda-eilanden.

Rozengain, een der eilanden van de Bandagroep, een goudmijn in de toekomst. Plan tot ontginning en ontwikkeling van dat eiland. Door P. C. Lans. Rotterdam. Nijgh en van Ditmar. 1872.

Nergens in den Indischen Archipel heeft zich de bekrompen handelspolitiek, het monopoliestelsel zoo treurig doen kennen als in de Molukken en de Banda-groep. Vóór de komst der Nederlandsche zeevarenden, de meest gelukkige oorden der aarde, waar de vrije en welgestelde bewoners in hun kruidnagel- en muskaatnotenboomen een onbekommerd bestaan vonden, werden zij spoedig gedoemd tot verderf en ondergang door de Compagnie, die zich uitsluitend meester wilde maken van de kostbare specerijen. Op het laatst der zestiende eeuw telde Banda ruim 15000 zielen, die, in de eerste helft der volgende eeuw, te vuur en te zwaard vervolgd, reeds totaal waren verdwenen. De Bandaeilanden werden toen weder bevolkt door slaven en bandieten, uit alle deelen van den Archipel bijeengejaagd, aan wien de Compagnie de taak opdroeg om de notenkultuur volgens hare inzichten te beoefenen. Die inzichten zijn overbekend. Slechts op een drietal eilanden mochten perken aangelegd worden. Aan geringe Compagnie's dienaren, werden die perken toegewezen, van waar hun naam „perkeniers." Slaven, meestal uit de Zuidooster-eilanden geroofd, moesten den arbeid verrichten. De perkeniers waren verplicht het product tegen zekere prijzen aan de Compagnie te leveren en tevens van haar de benoodigdheden, zoo als rijst enz., te ontvangen om te voorzien in de behoeften

van de opgezetenen der perken. Men weet dat het almede een onveranderlijk beginsel van de Compagnie was om slechts betrekkelijk weinig producten ter markt te brengen, ten einde daarvoor steeds hooge prijzen te verkrijgen. Aan dit beginsel, had men de gruwelen der hongi-tochten te danken, het stelselmatig uitroeien van nagel- en nootenboomen op alle plaatsen, welke niet bestemd waren om telken jare den willekeurig beperkten oogst op te leveren. Een der welvarendste eilanden van de Bandagroep, Rozengain, werd gedoemd een woesternij te blijven, even als zoo menige schoone streek van den Molukschen Archipel, ter wille van den beperkten kruidnagel-handel, aan stelselmatige verwoesting werd prijs gegeven.

Met recht mag men de handelingen der Compagnie ten opzichte der specerij-eilanden bejammeren; doch, wanneer men let op het tijdstip waarin zij handelde, mogen hare daden zoo niet verschoonbaar, althans verklaarbaar voorkomen. Een donkerder vlek op de koloniale staatkunde van Nederland is, dat het erbarmelijk specerij-monopolie werd gehandhaafd drie kwart eeuw na den val der Compagnie, ruim een halve eeuw nadat het alle raison d'être had verloren. Juist toen het, door de welmeenende pogingen van Merkus en van der Capellen, zou bezwijken, verkregen plotselings de denkbeelden van exploitatie en monopolie weder de bovenhand, en terwijl Java onder het ijzeren juk van het kultuurstelsel werd gekromd, vervloog, voor de rampzalige bewoners der Molukken en der Banda-eilanden de hoop op hervormingen, die als een heiligen plicht door de landvoogden van vóór 1830 werden beschouwd. Het Nederlandsch-Indisch gouvernement verviel in al de dwalingen der voormalige Compagnie en zorgde even sterk, „door strenge bepalingen en belemmerd verkeer," voor zijn monopolie. Aan de drie eilanden Neira, Groot-Banda en Ay werd de notenkultuur als gunst toegestaan, doch onder voorwaarden, die uitputting en verarming, verbastering en stilstand van land en volk moesten na zich sleepen. De andere twee eilanden van de Banda-groep, Rhun en Rozengain werden tot denzelfden toestand van verlatenheid als voorheen gedoemd. Een der eerste maatregelen was te beletten, dat een nieuwe bevolking zich op die eilanden vestigde. Volgens den heer Lans, ging men zelfs zoover met de natuur geweld aan te doen, dat tot in 1862 door een commissie jaarlijks de op die eilanden opgeschoten jonge notenboompjes, opgekomen uit

pitten, door groote duiven (zoogenaamde notenkrakers) verspreid, stelselmatig werden uitgeroeid. Zoo had de ontvolking en de uitroeiing van het grootste, ja eenig inheemsch natuurproduct op de eilanden Rhun en Rozengain, van het begin der zeventiende tot over de helft der negentiende eeuw voortgeduurd.

Treurig zijn de gevolgen geweest van het monopolie in de Banda-eilanden, niet alleen uit een economisch, maar ook uit een sociaal oogpunt. Het spreekt van zelf, dat de door de voorvaderen vernietigde toestanden niet terugkeerden met het Jan Hagel, dat zij er aanvoerde. Valentijn geeft van het leven der perkeniers en van de Compagnie's-beambten op Banda beschrijvingen die allerpotsierlijk zouden wezen indien zij niet tevens wezen op een toestand van walgelijke demoralisatie. Nog tot bijna aan onzen tijd, hadden dezelfde oorzaken, monopolie en slaven arbeid, dezelfde gevolgen. De oud-gouverneur der Molukken C. M. Visser, zegt van de perkeniers: „Het zijn meestal kinderen of afstammelingen van vroegere perkeniers, die het eerst van de Compagnie perken in vruchtgebruik bekwamen, of van ambtenaren, die vroeger in hare dienst op Banda geplaatst waren, gelijk de namen van de meesten hunner genoegzaam aantoonen. Reeds van de vroegste tijden af is het karakter dier Europeesche afstammelingen beschreven als vadsig, zorgeloos en spilziek. Velen hunner gaven zich over aan dronkenschap en losbandigheid, waarvan uitputting, geestelijke en ligchamelijke verstomping het gevolg waren. Dat zulke ouders geen krachtvol, werkzaam en energiek nakroost verwekken konden is even duidelijk en onbetwistbaar, als dat de voorbeelden, die de jonge, vaak moederlooze, meisjes en knapen dagelijks voor oogen hadden, hen niet konden vormen tot zedelijke wezens of tot nuttige en werkzame burgers. De tegenwoordige Europeesche afstammelingen zijn, op enkele loffelijke uitzonderingen na, dan ook nog even lui en zorgeloos en verkwistend van aard, even verslaafd aan den drank, even uitgeput en zwak van ligchaamsgestel, even bekrompen van geestvermogens, als hun vaderen zulks waren."

Zoo als de perkeniers voorgingen, volgden de vrije Bandanezen, de zoogenoemde „burgers," zoowel christenen als mohamedanen. De schets, welke de heer Visser van hun geeft, is alles behalve vleiend: „Bijna tot geen diensten gehouden, trachten zij zich nog aan het weinige, dat van hen gevergd wordt, zooveel mogelijk te

onttrekken. Zij oefenen geen ander bedrijf dan de vischvangst uit, en dat nog wel alleen, voor zooverre hun behoeften strekken. Zoodra zij genoeg visch gevangen hebben om van de opbrengst wat Ceramsche sago te koopen of daartegen zooveel rijst van hetgeen het perkvolk overhoudt, geruild te hebben, dat zij eenige dagen in zorgelooze ledigheid op hun baleh-baleh kunnen doorbrengen, zou niets ter wereld hen kunnen bewegen, die zoete rust te verbreken, veel min voor gezetten arbeid te verwisselen. Trotsch en aanmatigend van aard, is het grootste gebrek, bij voorbeeld wanneer hun eenig bedrijf, de vischvangst, door harde winden of zware regens, niets oplevert, niet in staat hen te bewegen, zich in dienst der perkeniers of ingezetenen te begeven, en zich daardoor een vast bestaan te verzekeren, of wel als oppassers of handlangers bij ambtenaren of bij het civiel bouwdepartement tegen loon werkzaam te zijn. Bevelen te ontvangen, iemand als zijn meester te erkennen, dat wil hij niet, dat is goed voor den slaaf, maar niet voor den vrij geboren Bandaschen burger. Men wete echter, dat de meesten hunner uit den slavenstand oorspronkelijk zijn. Enkelen, doch zeer enkelen, oefenen eenig handwerk uit, bij voorbeeld dat van kleermaker of schoenmaker, doch al wat van dien aard, na lang verwijl, uit hun handen komt, is hoogst gebrekkig en moet ten duurste worden betaald. Van daar, dat het bovenmate moeielijk en kostbaar en voor particulieren bijna niet mogelijk is, eenig werk van aanbelang tot stand te brengen, daar meest alles door middel van bannelingen geschieden moet. In vroegere tijden, toen er nog een groote slavenmacht bestond, leerden de mannen eenig ambacht of nuttig bedrijf, hetwelk zij dan, hetzij ten gerieve, hetzij ten voordeele van hun meesters uitoefenden. Ook onder het perkvolk werden wel geschikte timmerlieden en metselaars gevonden, doch thans moeten allen voor de dienst in de perken gebezigd worden [1])."

De heer Bleeker, die Banda in het najaar van 1855 bezocht, kon toen nog niet veel goeds van de bevolking melden. „Handel en nijverheid," zegt hij, „zijn niet noemenswaardig. Ter hoofdplaats is zelfs niet eens eene markt. En toch zijn voor die kleine bevolking, welke nog geen 2000 zielen sterk is, waaronder

---

[1]) P. Bleeker. Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, II, blz. 258 en 259.

slechts een vijfhonderdtal mannen, bronnen van welvaart in overvloed. Allen zouden ze nuttig in de notenperken hebben kunnen werkzaam zijn, maar bij het bestaande gebrek aan handen, heeft men Javanen moeten aanwerven, welke thans, reeds ten getale van meer dan 700 (mannen), deel aan de notenkultuur nemen. De vischvangst en de kleinhandel op de Ceramlaut-, Keh-, Tenimber-, Aroe- en Zuidwester-eilanden, zouden de Bandanezen tot welgestelde menschen kunnen maken, maar niemand hunner legt zich daarop met eenige veerkracht toe. Velen hunner zouden een goed bestaan kunnen vinden door hun diensten en nijverheid te verleenen aan Europeesche ingezetenen, maar daartoe zijn zij, zelfs tegen hooge loonen, niet te brengen, althans op verre na niet in die mate, dat dit gebrek door de ambtenaren en ingezetenen niet zeer wordt gevoeld."

Onder de werking van het monopolie, heeft de bevolking van de Banda-eilanden nimmer weder de vroegere getalsterkte van 15,000 zielen kunnen bereiken. Voor een tiental jaren telde zij niet meer dan 6000 zielen. Sedert de opheffing van het monopolie in 1864, verzekert de heer Lans, is er geleidelijke vermeerdering merkbaar. Ook de economische en sociale toestanden stelt hij ons als veel verbeterd voor. „In den laatsten tijd," schrijft hij, „is de welvaart op de drie eilanden in het algemeen en vooral op het eiland Neira sterk toegenomen. De grondeigenaren trekken grootere inkomsten van hun grond; de handel, ontheven van den knellenden band van het monopolie, geeft veel grooter vertier dan vroeger; toco en grootere handelszaken geven goede winsten aan Europeaan, Chinees en Arabier, en de inlandsche bevolking, christenen en mohammedanen, vinden een goed bestaan in den kleinhandel, in de visscherij en met ligchamelijken arbeid voor de grondeigenaren. En zoo sterkt neemt die welvaart op Neira toe dat er steeds behoefde bestaat aan blijvende werkkrachten, waarin door voortdurende aanwervingen op Java en in andere deelen van den Indischen Archipel geleidelijk wordt voorzien. Wij zeggen: er is behoefte aan blijvende werkkrachten, en dat nog wel niettegenstaande Ambonsche christenen en Binonkonezen — als om te protesteren tegen de algemeene beschuldiging van vadsigheid, onwil en luiheid — hier hun diensten als koelis komen aanbieden en ze goed verrichten. Tot nu toe hebben die aanwervingen geen bezwaren opgeleverd.

„Het hoofdelement der bevolking wordt gevormd door de grondeigenaren, voor het grootste gedeelte afstammelingen van Compagnie'sdienaren en gouvernementsambtenaren. Door huwelijken onderling of met Europeesche ingezetenen uit andere deelen van onzen Indischen Archipel heeft dit element sedert twee eeuwen op de Banda-eilanden zijn vaderland gevonden. Men begrijpt ligt dat het leven zoo geïsoleerd van de groote beschaafde wereld hen niet geheel heeft doen deelen in den algemeenen vooruitgang onzer eeuw. Toch zijn die kolonisten zeer goed opgevoed, leven met veel comfort, en genieten het gezellig verkeer onder elkander en met de aldaar gevestigde Europeesche ambtenaren en officieren. Ieder nieuw aangekomene is zeker zich in die gezellige kringen te zien opgenomen. Leesgezelschappen, societeiten, liefhebberij-comedies reeds van ouden datum dragen er veel toe bij, het leven op dezen buitenpost aangenaam te maken. De maandelijksche mail brengt de voorwerpen van behoeften of smaak geregeld aan. De rijst, ook hier het hoofdvoedsel der geheele bevolking, wordt behoorlijk en voldoende aangevoerd uit Java, Celebes en Lombok of Bali, tegen een marktprijs, in den regel niet veel hooger dan op Java, vermeerderd met de vracht. Het slachtvee wordt ingevoerd van Madura en het Portugeesche Timor-Deli. De baai en de omliggende zee voorzien de bevolking rijkelijk van allerlei visch, en het drinkwater uit de meeste putten van Neira is van uitmuntende hoedanigheid. Een en ander bij elkander en in onderling verband genomen, moet den lezer de overtuiging schenken, dat deze drie grootere Banda-eilanden een zeer goede bewoonbare plek van onze aarde vormen. Ook hier is de werkelijkheid zooals zij thans bestaat sterker dan de ongelukkige traditie van vroegere tijden, die een vooroordeel tegen Banda nogthans heeft doen wortel schieten; want niet zelden hoort men Banda, door hen die het van hooren zeggen hebben, schetsen als een bannelingsoord, als een treurig en droevig verblijf, vooral voor den Europeaan. Doch wij durven zonder vrees een beroep doen op hen, die er in onze dagen eenigen tijd hebben doorgebracht, en wij vragen hun met gerustheid, of zij niet de aangenaamste herinneringen hebben bewaard aan die eilanden, en of zij niet met dankbaarheid terug denken aan hun gezellig verblijf onder die gastvrije, hartelijke kolonisten."

Misschien heeft de heer Lans op den tegenwoordigen toestand

een te gunstig licht laten schijnen. De ondervinding elders opgedaan logenstraft gewoonlijk schielijke wijzigingen in diep ingeslopen verkeerde karaktertrekken en ondeugden; doch het is niettemin een stellige wet, dat met den dag wanneer de oorzaken van een voortwoekerend kwaad verdwijnen, ook de gevolgen van lieverlede ophouden, en evenzeer als monopolie en slavenarbeid vadsigheid, luiheid en tuchteloosheid kweeken, evenzeer bevorderen het vrije verkeer en den vrijen arbeid de deugden der beschaving. Op economisch terrein wordt die wet niet meer ontkend. De Compagnie meende den specerij-handel geheel in hare macht te hebben, en, voorwaar, indien ooit een monopolie streng verzekerd scheen, dan was het 't specerij-monopolie. Op de plaats van voortbrenging werd al het mogelijke gedaan om het product tot een bepaalde hoeveelheid te beperken en om die hoeveelheid uitsluitend ten bate der Compagnie in beslag te nemen. Voerde men desniettegenstaande meer specerijen te Amsterdam aan dan, naar het oordeel der bewindhebbers, vereischt werd om hooge prijzen te maken, zoo aarzelden zij niet een gedeelte van den voorraad te vernietigen. Gedurende eenigen tijd werden dan ook werkelijk hooge prijzen behaald; maar met welk gevolg? Dat het gebruik verminderde. Van een algemeen gewild artikel, werden de specerijen hoe langer zoo meer een artikel van weelde. In het begin der zeventiende eeuw kruidden rijken, burgers en zelfs ambachtslieden daarmede hun spijzen en dranken; in het Oosten waren noten en nagelen een op alle markten voorkomend artikel. Een eeuw later, was daar geen noot of kruidnagel meer te zien, en in Europa had men zich reeds geleerd daarvan te spenen. Natuurlijk. Hoe verslaafd het publiek is aan het een of ander voorwerp, zal het, eindelijk, 't gebruik opgeven indien door de een of andere oorzaak, de prijs te hoog is, en zoo men in Indië het opium-, in Nederland het jenever-verbruik waarlijk wil beperken, men zorge slechts dat het heulsap en de alcohol den consument zoo duur mogelijk te staan komen.

Bij het aanzienlijk verminderde gebruik kwam, op het laatst der achttiende eeuw, de feitelijke vernietiging van het specerij-monopolie. Zoodra de Engelschen meester werden van de Molukken en de Banda-eilanden, haastten zij zich de nagel- en noten-kultuur in andere tropische gewesten in te voeren, zoodat, na het herstel van het Nederlandsch gezag in den Archipel,

Britsch-Indische bezittingen als concurrenten van den Nederlandschen monopolist optraden en hem dwongen zich met aanzienlijk verminderde marktprijzen te vergenoegen.

Door de handhaving van het monopolie der specerijen, in de eilanden waar zij inheemsch zijn, tot het jaar 1864 en de mededinging van vreemde landen, is de handel in die artikelen voor Nederland gedaald tot schier onbeduidende cijfers. De productie der Banda-eilanden bedroeg in de laatste jaren gemiddeld 445,000 kilogrammen noten en 106,000 kilogrammen foelie. De opheffing van het monopolie moet echter meer dan eene wijziging zoowel in de productie als in de consumtie en den loop van den handel te weeg brengen. De heer Lans doet te recht uitkomen, dat nu het moederland van den notenboom vrij mag produceren, de voornaamste aanleiding voor de productie elders vervalt. De muskaatteelt toch slaagt slechts volkomen op een zeer klein gedeelte der aarde. Zij werd begonnen op Ceilon, Poeloe Pinang en in Benkoelen in 1798, op Singapore in 1819, op Amboina, waar een deel der bevolking verplicht was aan de Compagnie en later aan het gouvernement tot 1827, 3000 pond noten 'sjaars te leveren. Na 1839 werd de muskaatteelt ook elders in den Nederlandsch-Indischen Archipel ingevoerd, als op Ternate, Menado, Batavia, Ommelanden, Buitenzorg, Riouw en Sumatra's Westkust; doch overal leed zij een kwijnend leven. Het gewas, gekweekt in een bodem en in een atmosfeer waar het niet inheemsch is, moet daar met kunstmiddelen worden beschut, besproeid en verzorgd, hetgeen met groote kosten gepaard gaat. In zijn vaderland Banda tiert en bloeit de muskaatboom welig en zonder noemenswaardige verzorging: hij vindt zijn natuurlijke beschutting onder de kolossale kanari-boomen, die in de tuinen op behoorlijke afstanden worden geplant en — hoewel hij op de Banda-eilanden niet vroeger begint vruchten te dragen dan elders (dat is na het veertiende jaar) — zoo leeft hij ondanks alle zorgen op vreemden bodem slechts de helft van zijn gewonen levensduur, 70 tot 80 jaren, en schenkt maar de helft van de vruchten die hij op zijn hem eigen terrein geeft. Daarbij openbaren zich zeer dikwijls in andere landen dan de Bandagroep, waar de muskaat is overgeplant, algemeene ziekten zooals worm en brand, die op de Banda-eilanden nog niet zijn voorgekomen. Te Poeloe Pinang en Singapore is de geheele aanplant daardoor nu reeds vernield en zijn de boomen reeds voor brand-

hout verkocht. De productie op Ceilon staat nagenoeg gelijk met niets. Te Benkoelen is de productie door de ziekten zeer afgenomen. Op Padang, afdeeling Priaman, werd de teelt door de weinige winst die zij afwerpt zeer veronachtzaamd, en geeft zij slechts een zesde van hetgeen de boom op Banda voortbrengt. Ook Batavia, Ommelanden en Buitenzorg, leveren zeer weing op. De gevolgtrekking moet dus juist voorkomen, dat, nu kultuur en handel der muskaatnoten aan hun vrijen loop zijn overgelaten, de teelt van lieverlede geheel zal gestaakt worden in de concurrerende landen en de handel zich zal voorzien in het land, door de natuur aangewezen om de muskaatnoten en de foelie voort te brengen.

Nog waarschijnlijker is het, dat, onder de werking van het vrije verkeer, de consumtie weder zal toenemen. Reeds is met een enkel woord gemeld, dat vóór het monopolie, het verbruik der specerijen in de Aziatische landen zeer aanzienlijk was. Het rijke vasteland van Azië betaalde de noot, die ook als betelnoot werd gebruikt, en de foelie met goud, en Java, in zijn onafhankelijkheid en grootheid, was ook rijk genoeg om zich die weelde ruim te veroorloven. De ijzeren dwang der Compagnie beroofde die landen van de vrucht waaraan zij behoefte hadden, om ze naar Europa te voeren; en de Aziaten, verstoken van de gemonopoliseerde specerij, raakten langsamerhand er aan ontwend, of behielpen zich met surrogaten [1]). Thans, nu alle belemmering in den handel is opgeheven, doet zich het trouwens wel te verwachten verschijnsel voor, dat het verbruik zich uitbreidt en de vraag stijgt. Bengalen, bij voorbeeld, heeft niet genoeg aan hetgeen Singapore daar aanvoert van Deli-Benkoelen en van elders, en er is op de Singapore-markt steeds levendige en aanhoudende vraag naar de echte, maar duurdere Bandanoot. Engeland was sedert een tal van jaren een débouché voor den muskaat- en foelie-handel. Men mag stellen dat, daar en in andere Europeesche landen het product van lieverlede meer en

---

[1]) Voornamelijk werd daarvoor gebruikt de wilde- of mannetjesnoot van Nieuw-Guinea, waarvan intusschen de foelie niet te gebruiken is. Die wilde noten vormen een voornaam artikel van uitvoer uit Makassar en Singapore naar China. Haar vorm is die van een langwerpige pruim; haar kwaliteit is veel minder dan die der Banda-noot en zij geldt op de markt hoogstens een vijfde van den prijs der echte Banda-noten.

meer gewenscht zal worden. Immers, het zal steeds zijn culinaire waarde behouden. De geneeskrachtige eigenschappen, welke men er vroeger aan toeschreef, zullen wel niet geheel in de verbeelding hebben bestaan van voormalige geneeskundigen en zieken; en het is bekend dat uit de foelie een schitterend, onvergankelijk karmozijn wordt bereid, om welke reden ze alleen reeds door de Europeesche nijverheid zeer op prijs zal worden gesteld. In Australië zullen de Engelsche kolonisten smaak en neigingen van hun moederland wel blijven behouden, zoodat de Bandasche producent zich niet te sterke illusiën maakt, als hij nu reeds rekent dat hij in 't vervolg onder meer andere ook aan de meer en meer stijgende consumtie in Australië zal moeten voldoen.

Eenige jaren geleden werd de totale jaarlijksche productie in alle landen geschat op 20,000 picols muskaatnoten en ongeveer 4000 picols foelie. Daarvan werd geheel Nederlandsch Indië geacht de helft te produceren. Sedert is de productie, behalve op de Banda-eilanden, afgenomen, zoodat, volgens den heer Lans, in de naaste toekomst, voor dit weder toenemend verbruik, slechts 14,000 picols voorraad op de wereld zal zijn. Tot nu toe is het terrein in den Banda-archipel slechts in staat beperkt te produceren, want de drie eilanden Groot-Banda, Neira en Ay, waar alleen stelselmatig wordt gekweekt, zijn voor het grootste deel reeds in exploitatie gebracht en kunnen niet in de klimmende behoeften voorzien. De voortbrenging op die eilanden zal niet veel meer kunnen zijn dan 10,000 picols noten uit den bolster en 2000 picols foelie.

Geen wonder, dat de gunstige verschijnselen die zich sedert de afschaffing van het monopolie voordoen [1]), zaakkundigen bedacht doen zijn op de uitbreiding der muskaatnoten-kultuur. In 1864, vroeg en verkreeg de heer von Buggenhaven, mede-eigenaar van twee notenperken op Groot-Banda, machtiging van het gouvernement om de helft van het eiland Rhun in huur te aanvaarden. Hij kon van die machtiging echter geen gebruik maken.

---

[1]) Onder die verschijnselen behooren ook klimmende prijzen. Die der noten, welke in en na 1860 daalden tot beneden de 100 centen per Amsterdamsch pond, stegen in 1871 tot bijna 200 centen per Amst. pond. Die der foelie, welke mede aanzienlijk waren gedaald, in 1863 zelfs tot 57 per Amst. pond, klommen in 1870 tot 215 en 216 per Amst. pond.

De huur was, volgens de oude bepalingen, slechts verleend voor twintig jaren en er viel niet te denken om een kultuurondernememing, die eerst na veertien jaren de uitgeschoten kapitalen begint te loonen, onder die voorwaarden op touw te zetten. Thans heeft de heer Lans, oud artillerie-officier van het Nederlandsch-Indische leger en sedert 1861 mede-eigenaar en beheerder van het specerijland Laoetang op Groot-Banda, van de Indische regering de afstand in erfpacht voor vijf en zeventig jaren verkregen van een groot gedeelte van het eiland Rozengain, dat hij zich voorstelt voor de notenkultuur te exploiteren.

Rozengain is op hoogstens drie uren roeiens afstand van Banda's hoofdplaats, Neira, gelegen. Het heeft meer dan twee malen de uitgestrektheid van het eiland Neira, is even vruchtbaar, zoo niet vruchtbaarder dan dit en Groot-Banda, en was voorheen een rijk en gezegend oord. De overlevering noemt nog de drie zeer welvarende negorijen Tanahmassa, Walie en Woetra. Naar de meening der Compagnie, lag het eiland echter te ver om er het noodige toezicht uit te oefenen, dat de muskaatnoten niet aan anderen dan aan haar werden verkocht en, overeenkomstig het eenmaal aangenomen stelsel, werden ook hier in 1634 de notenbosschen geheel uitgeroeid. De bevolking, in de eerste jaren van ons gezag reeds door allerlei vervolgingen en daden van willekeur en wanbestuur gedund, werd door het vernielen van het kostelijk product broodeloos, verliep naar andere eilanden in den Indischen Archipel, en binnen eenige jaren was het eiland geheel verlaten. De Compagnie voerde op Rozengain den djatiboom in om de fijne notenmuskaat te vervangen. Men had er ook aarde gevonden geschikt voor steenbakken, en om in de behoefte aan metselsteenen van de Bandaeilanden te voorzien, richtte men er een steenbakkerij op. Zes jaren geleden, werd zij echter om 't weinige voordeel opgeheven. Als arbeiders voor de djati-kultuur en het steenbakken bezigde men verbannen kettinggangers, en vreemd is het, voorzeker, dat men op een verlaten eiland noch moeite, noch kosten aan een djati-aanplant spaart, die nooit eenig beduidend voordeel kan geven, terwijl op Java en in de Molukken de natuur timmerhout in overvloed oplevert, dat gemakkelijk in de Bandaeilanden zou kunnen aangevoerd worden. Er zijn nog op Rozengain een gouvernements-opziener en twaalf bannelingen,

die weder door twaalf soldaten bewaakt worden [1]). Het een en ander komt het gouvernement op een improductieve uitgaaf van ± *f* 10,000 'sjaars te staan.

Het gezonde klimaat van het eiland is in den Bandaschen archipel algemeen bekend. Op verscheiden punten is reeds sedert lang goed welwater gevonden en het is te verwachten, dat op andere plekken het graven goede gevolgen zal hebben. Het zandige, zacht hellende zeestrand over het grootste gedeelte der kust is bijzonder geschikt voor het oploopen van kleine vaartuigen, die niet wenschen in de nabijheid te ankeren of dit niet kunnen. Voor groote schepen is er zelfs een geschikte ankergrond, waarvan de Engelsche bark the Stag in 1867 herhaaldelijk gebruik maakte, toen zij voor het gouvernement in verschillende reizen metselsteenen van de steenbakkerij op Rozengain naar Neira vervoerde. Midden in het eiland verheffen zich drie berg- of liever groote heuveltoppen, Goenong Batoe Mera, Kotta Batoe Mera, Goenong Lari. Zij strekken zich alle naar onderscheiden richtingen met zachte hellingen en niet sterk geaccidenteerd terrein uit naar het zeestrand. Daardoor heeft men ruim de dubbele oppervlakte van wat de horizontale projectie van het eiland zou aangeven.

De heer Lans heeft nu het plan om Rozengain weder te bevolken en minstens met 55,000 muskaatboomen te beplanten. Voor den arbeid zal hij het systeem volgen, dat thans door de perkeniers op Neira en Groot-Banda met succes wordt toegepast. Met de arbeiders, meestal Javanen, worden notariele overeenkomsten gesloten, waarbij zij zich verbinden een zeker aantal jaren in de perken te arbeiden, terwijl de perkeniers zich verbinden, bij het aangaan der overeenkomst, tot het geven van een handgeld van 50 tot 100 gulden, en verder een loon van minstens *f* 6 'smaands in gewone tijden en dat tot het dubbele kan rijzen, behoorlijke voeding, kleeding, huisvesting en vrije geneeskundige behandeling bij ziekte. De heer Lans verzekert dat in den regel die arbeiderscontracten goed nageleefd worden en men zeer zelden klachten verneemt. Tevens is hij van meening, dat, onder de genoemde voorwaarden, volk genoeg te verkrijgen is,

---

[1]) Met de tijdelijk op het eiland verblijf houdende „burgers" van Neira of Groot-Banda, telde men in 1871, in het geheel, negentig zielen, waarvan 29 mannen, 23 vrouwen en 38 kinderen.

waarmede het niet lastig valt te koloniseren. Voor het oprichten der onderneming acht hij een kapitaal van *f* 70,000 voldoende; gedurende de eerste zestien jaren komt daarbij een bedrijfskapitaal van ± 300,000, zoodat, met rente op rente tegen 6 pCt., de onderneming bezwaard is in het zestiende jaar met een kapitaal van ongeveer *f* 700,000. Volgens zijn berekeningen, gesteund op de uitkomsten der perken in Banda, zou vervolgens in tien tot elf jaar de onderneming genoeg opbrengen om dit kapitaal geheel te delgen en vervolgens de deelgenooten een constante zuivere winst geven van ruim *f* 140,000.

Ware een grooter kapitaal benoodigd, wij zouden de mogelijkheid om het bijeen te brengen moeten betwijfelen in een tijd dat om strijd de geldschieters een dadelijke rente van 6 tot 8 pCt. aangeboden wordt in allerlei spoorweg- en andere fondsen. Het groote publiek in Nederland, dat geld oplegt, verkeert volstrekt niet in een stemming om af te zien van spoedige winst in het vooruitzicht van groote winst in de toekomst. Maar het kapitaal, hetwelk vereischt wordt om de feilen der voorvaderen op Rozengain voor goed te herstellen, is zoo aanzienlijk niet dat, bij voorbeeld, een inrichting als de Handelmaatschappij, wier roeping 't is verder dan den dag van heden te zien, het niet successievelijk in zestien jaarlijksche termijnen zou kunnen voorschieten. Wij hopen althans, dat de heer Lans, die reeds veel met eigen middelen heeft gedaan in het belang van de Banda-eilanden en van Rozengain in 't bijzonder, en, bij gevolg, genoegzame waarborgen heeft gegeven, dat hij de zaak ernstig en oprecht toegedaan is, zijn plan niet zal behoeven op te geven wegens gemis aan den noodigen geldelijken steun. Nu het veld door het gouvernement in Indië vrij gelaten wordt, moet de ondernemingsgeest der particulieren en der bijzondere vereenigingen ontwaken en, ongetwijfeld, kan hij geen schoonere gelegenheid vinden om zijn superioriteit te betoonen boven den gouvernementelen monopoliegeest, die steeds verlangde te maaien zonder te zaaien, dan door een onderneming mogelijk te maken, waarvan eerst na jaren arbeid, de vruchten kunnen geplukt worden.

S.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië,

DOOR

GREINER.

Kunst en wetenschap, zoo als wij in 't Noorden er de beteekenis van kennen, bezit de Javaan, even min als de overige bewoners van den Indischen Archipel [1]). Daarentegen erfde hij van zijn voorouders een rijken schat van ondervinding en van levenswijsheid. Hij mag in het onderzoeken ten achteren zijn en aan de zucht bot vieren om de oorzaken der verschijnselen in fantastische beelden te kleeden, op het gebied der ervaring heeft hij het ver gebracht en is hij niet achterlijk. Men is verwonderd van de kalmte waarmede hij over het een of ander onderwerp zijn gevoelen ontwikkelt. Wij kunnen ons overtuigen, dat hij met een helder oog de zaken beschouwt en dat zijn oor uit de vele klanken bijna altijd den rechten toon opvangt.

Door ondervinding bezit de bewoner der Indische eilanden menig heilzaam geneesmiddel en maakt hij, bij de behandeling zijner zieken, van menige methode gebruik, die navolging verdient. Dat vele ziekten door besmetting verspreid worden, is hem volkomen bekend; hij noemt dit niet contagie, maar kortweg ziektezaad. Met de rijpheid der pokken is hij zeer vertrouwd; ook kent hij het middel dat tegen de besmetting werkt, al is hem de

[1]) Vervolg. Zie de september-aflevering bl. 187.

geschiedenis der koepokinenting onbekend. Mijn veeljarige broedervriend, raden Adipati Ario Noto di Ningrat, regent te Malang, verzocht mij steeds dringend om bij het bezoeken van pokkenlijders geen zwart gekleurde kleêren aan te trekken, omdat dit het voortplanten der ziekte zou bevorderen. Het beste ware, meende hij, dat ik mij geheel in het wit kleedde, daar die kleur voor de verspreiding niet vatbaar was. Wie kent nu het verband der verschillende kleuren met de onzichtbare besmetting? Zoude het niet der moeite waard zijn omtrent dit verband een nauwkeurig onderzoek in te stellen? Voor zooveel mij bekend is, hebben de Europeesche geneesheeren tot nu toe nooit gedacht aan de verspreiding der ziekte door de kleuren.

Een verder bewijs hunner geneeskundige ondervinding is, dat zij de schurfdiertjes reeds sedert onheugelijke tijden kennen en ze als oorzaak der ziekte beschouwen. Wij, met onze vele faculteiten, overtuigden ons van hun bestaan en van hunne verhouding tot de huidziekte, eerst in den loop van deze eeuw. De Javaan weet de diertjes nauwkeurig met een haar te vangen en prikt de gangen met een naald open.

Veel vergiftige slangen vindt men op Java en de aangrenzende eilanden. De beet van eenige soorten is doodelijk; alleen het diep uitsnijden der wond, op het oogenblik dat men gebeten is, kan, volgens onze meening, nog redding aanbrengen. De inboorlingen houden evenwel niet van snijden; velen zouden liever den dood afwachten alvorens de operatie te ondergaan.

Op het eiland Nias, ten westen van Sumatra, bevindt zich een bijzondere soort van vergiftige slangen. De wonden zijn, bij de bewoners van dit eiland, menigvuldiger, daar ze zonder onderscheid blootvoets loopen, en de wegen zeer smal en met gras en planten begroeid zijn. Is nu iemand gebeten, dan legt hij onmiddelijk, eenige strepen boven de wond, een band, die hij zoo sterk mogelijk verbindt; hetzelfde geschiedt een en andermaal een handbreed hooger. Het vergiftige speeksel is op die wijze van het overige gedeelte van het ligchaam afgesloten, en de terugloop van het vocht geweerd. Vervolgens wordt de wond met water, water en zout of, indien dit laatste ontbreekt, met urine uitgewasschen, en blijft in dien toestand eenige uren rusten. Daarna worden de banden afgenomen, en het gevaar is verdwenen; ook de zwelling is spoedig genezen. Zoude een dergelijke behandeling voor den beet van een dollen hond ook niet

nuttig zijn aan te wenden? Een proef op dieren zou deze methode wel waard zijn [1]).

De inboorlingen van den Archipel behandelen echter eenvoudige wonden zelden op een rationele wijs. Gewoonlijk leggen zij een verband van gestampte of gekauwde kruiden en maken de plaats der wonde onzuiver. De behandeling eener doorgedrongen lanswonde, die ik te Malang van een inlandsch chirurgijn zag, verdient evenwel vermeld te worden. Een der nachtwakers had op zijn post een verdachten persoon zijn spies in den onderbuik gestoken. Men gaf mij daarvan bericht en ik ging dadelijk naar den verwonde. Bij mijn komst, vond ik reeds mijn Javasche collega aan het werk om de wond te verbinden. Zoo als men mij verzekerde, hing een gedeelte der ingewanden uit de wond; zij waren bereids teruggeschoven, en schenen niet aangetast te zijn, daar geen onaangenamen reuk zich verspreidde. De heelkundige wilde mij den zieke overgeven; ik verzocht hem echter het verband voort te zetten. Hij vroeg mij om een porseleinen potje, dat hij met de opening op de wonde plaatste, zoodat de lucht afgesloten werd. Het potje werd op den buik met een doek vastgebonden. Dit was alles wat hij verrichte, en ik begreep het doelmatige daarvan zeer goed. Den volgenden dag bevonden wij ons wederom bij den verwonde. De Javasche doctor wilde zien of de patient geen koortsen had, of de wond pijnlijk of gezwollen was. Geen van beiden was het geval, het verband bleef derhalve liggen. Dit duurde acht dagen. Toen werd het potje weggenomen; de wond was zonder te etteren volkomen gesloten. Wij, in Europa, zien, bij doorgedrongen buikwonden, met recht, peritonitis en weten dat zulks door het toetreden van lucht wordt begunstigd. De eenvoudige wijze om dit te verhoeden kende de halfnaakte collega beter dan ik; de ondervinding, de beste leermeesteres van den geneesheer, had ze hem geleerd.

Een door den Javaan veelvoudig gebruikte geneesmethode is het zacht wrijven en drukken der zenuwen, peezen en vaten, hetgeen men „pitjet" noemt. In Europa is dit bekend onder den naam van masseren. Het is te betreuren dat wij van die

---

[1]) In een artikel over toxicologie, van Claude Bernard, te vinden in de Revue des Deux Mondes, 1870, wordt het afbinden van vergiftigde wonden, op geheel wetenschappelijke gronden aanbevolen.

REDACTIE.

geneesmethode zoo weinig nut trekken. De uitkomsten zijn in sommige gevallen zeer verrassend; rhumatismus, koortsen, pijn in de ledematen, kneuzingen en gedeeltelijke verwringingen; verschillende chronische inwendige pijnen, aanhoudende slapeloosheid kunnen door geen andere middelen dan door het pitjeten verdreven worden. In Indië is het een bedrijf van bejaarde vrouwen. Vóór twintig jaar, hoorde ik meermalen te Soerabaja 's avonds haar geschreeuw van „piitjaat". Die er dan wenschte van gediend te worden, ontbood het moedertje, strekte zich recht uit op het bed of op een rustbank, en nu werden de ongemeen beweeglijke en fijngevoelige vingers in beweging gezet, van het hoofd tot den nek, langs de schouders, armen zijden en voeten. Er is iets buitengewoon mollig in deze manipulatie. Men valt gewoonlijk in een zachten slaap, gelijk die te weeg wordt gebracht door een dosis morphine. Men ontwaakt, versterkt, en alsof de oude leden wederom jong zijn geworden. Dit is de oorzaak dat vele personen zich veelvuldig aan het pitjetgenot overgeven en daaraan gewoon geraken, hetgeen ook zijn nadeelen medesleept, zoo als dit bestendig het geval is, wanneer men van het goede te veel wil genieten.

Alleen met de oogziekten weten de Javanen zich niet te helpen. Onder de gedaante van bindvlies-ontsteking, komen zij bij hen zeer dikwerf voor. Daarom nemen zij, bij uitzondering in dit geval, gaarne hun toevlucht tot de Europeesche kunst, dat, bij andere ziekten, volstrekt niet het geval is. Hoogst zelden vragen zij bij koortsen de chinine, „opat demam," zooals zij het noemen. Bij de oogontsteking, evenwel, houden zij veel van de oplossing van lapis infernalis.

Het moet worden vermeld, dat de inboorlingen niet gaarne van ons een geneesdrank aannemen die een donkere kleur vertoont; een zeker wantrouwen, dat zelfs door de beste bedoelingen niet kan worden overwonnen, is daarvan de oorzaak. Mijn vriend, de regent van Malang, gaf mij daarom den raad, de geneesmiddelen zooveel mogelijk altijd in een waterheldere oplossing te verstrekken.

De geheele geneeskunst bij de inboorlingen bestaat in het afgeven van geneesmiddelen, voor het grootste gedeelte afkomstig uit het plantenrijk, of in het aanleggen van verbanden. Van de inwendige gesteldheid van het menschelijke ligchaam weten zij weinig te vertellen. De oosterling is afkeerig om een dood lig-

chaam te openen en heeft volstrekt geen begrip van de verschillende werkingen der deelen en van die deelen onderling. Ook is zijn opvatting van de verschillende verrichtingen van het organismus zeer gebrekkig. In het algemeen staat die wetenschap bij den meer ontwikkelden Javaan op denzelfden trap als bij de koelis en, waar eenige wetenschap zich voordoet, draagt zij de Arabische kleur. De „doekoen" of inlandsche geneesheer, bekommert zich alleen over de huid-temperatuur en den adem, en daarnaar oordeelt hij de inwendige ziekte. Diarrhee en dyssenterie, als de meestvoorkomende ziekten van zijn land, kent hij het beste en bezit hij, in de vele looistof bevattende geneesmiddelen, zeer te vertrouwen hulp. De ontsteking mag evenwel niet de hoofdzaak zijn, anders werken de te samen trekkende middelen nadeelig, ja zijn zeer gevaarlijk. Vele Europeanen laten zich bij de vermelde buikziekten, door doekoens behandelen en weten wonderen daarvan te vertellen, voornamelijk in die gevallen, waar de doorval, hetzij uit zwakte van het slijmvlies of op prikkelooze zweren berust; dat zijn namelijk de toestanden waarvoor de bovengenoemde geneesmiddelen aangewezen zijn.

In de vroedkunde zijn de inlandsche vrouwen niet geheel van kennis ontbloot; zij weten zeer bevredigend extern te onderzoeken, waarvan ik menigmaal gelegenheid had mij te overtuigen. Is evenwel hulp noodig, dan voldoen zij aan die verwachting niet; zij nemen in dit geval de toevlucht tot amuletten en de barende vrouw wordt dikwijls zeer erg gemarteld.

De koepokinenting heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven tot het vormen van inlandsche geneesheeren. Een zeker aantal jongelieden, uit den besten stand des volks, die de Maleische taal schrijven en lezen konden, en met de Europeesche schrijfwijze bekend waren, vereenigde men te Batavia, alwaar zij in het militaire hospitaal werden gehuisvest. Men zorgde voor hun kleeding en voeding; zij werden onder discipline gesteld om ze aan orde en arbeid te gewennen. Jonge militaire doctors en apothekers deelden het onderricht mede in de Maleische taal, dat zich uitstrekte tot eenige begrippen over natuur-, ontleed- en plantenkunde, vervolgens over de eigenschappen der genees- en heelkunde, natuurlijk beperkt volgens tijd en hun bevattingsvermogen, want het is niet gemakkelijk iemand iets begrijpelijk te

maken in een taal, welke daartoe nog niet geëigend is, en door onderwijzers, die, hoezeer begaafd met kennis en bezield met goeden wil, het Maleisch slechts onvolkomen kenden. Toch, treft elk edel en volhardend streven zijn loon. Vele leerlingen toonden spoedig, door genoegzamen aanleg en vlijt, dat de humane wensch der Nederlandsche regering in de toekomst met dankbaarheid zal worden erkend; en gelijk wij op Java, in korten tijd, heerlijke kinabosschen zullen ontmoeten, zoo zal ook een volgend geslacht geneesheeren leveren, die de smart van den lijdenden broeder zullen lenigen en voor de wetenschap van nut zullen zijn.

Het theoretisch en practisch onderwijs, houdt gelijken tred. De leerlingen krijgen onderricht in het verbinden en in het genezen van uiterlijke wonden; tevens worden zij bekend gemaakt met inwendige ziekten. Na verloop van drie jaren, kunnen zij, na een examen te hebben afgelegd, een aanstelling verkrijgen tot uitoefening der kunst. Gewoonlijk worden zij belast met het vaccineren in hun afdeeling, waardoor zij aanspraak hebben op eenige bezoldiging, want het inenten geschiedt door rijksambtenaren. De Javasche geneesheeren genieten overigens geenerlei bezoldiging en hebben geen officielen rang.

In een, te Batavia daarvoor ingerichte school, wordt in de vroedkunde onderricht gegeven aan jonge vrouwen, die men zoo veel mogelijk over geheel Indië verspreidt. Zij worden van de noodige instrumenten voorzien en staan onder het toezicht van den geneesheer, die zich het naaste bij haar woonplaats bevindt en aan wien zij verplicht zijn, in zwaarwichtige gevallen, bericht te doen. Hierdoor wordt aan de bevolking een zeer groote weldaad bewezen; want, bij zware geboorten, zag ik dikwijls de barende erbarmelijk mishandelen. Oud en jong, mannen en vrouwen, alle komen aanloopen om toe te zien; de een prevelt een schietgebedje, de andere opent de deuren, kisten en kasten, daar niets in de woning gesloten mag zijn, en, zoo toevallig een geladen geweer aanwezig is, dan moet het afgeschoten worden. Aan helpers is dus geen gebrek. Een sterke persoon neemt de barende tusschen de beenen en zet de hielen tegen het gewelf van de uterus; een andere persoon houdt deze laatste in goede richting. Op deze wijze worden ruwe krachten aangewend om de expulsie te bewerken. Het is een schouwspel dat men niet ligt vergeten kan. Ook met de haren zag ik de ongelukkige rond sleepen, met welk doel heb ik nimmer kunnen ge-

waar worden. De barende toont bij dit smartelijk lijden een moed en gelatenheid, die verwondering wekt. Zij laat alles met zich doen; nauwelijks komt een klacht over haar lippen, en vraagt men naar de redenen der kalmte in deze pijnlijke stonden, dan antwoordt het volksgeloof, dat de dood in het kraambed de zoetste en aan Gode de meest welgevallige is. Maar wat wacht haar na het overlijden? Zij heeft geen geestelijke opvoeding genoten en is tevreden met hetgeen haar deel zal wezen; ja, het toekomstige is, in haar eenvoudig begrip, van het bekende niet zeer verschillend.

Wij hebben thans genoeg van de geneeskunde verhaald, om ook eenige oogenblikken stil te staan bij de inlandsche apothekers. De inlandsche apotheek is van grooten omvang en ook zeer klein, zoo als men het nemen wil. Groot kan ze genoemd worden, omdat de altijd groene plantentuin, waarin alle geneesmiddelen groeien, het volk omringt; — klein, omdat zeer weinigen zich op den handel in gedroogde planten, bladeren, kruiden bloesems en zaden toeleggen.

Gewoonlijk zijn de verkoopers oude moedertjes, die aan een vasten hoek op den passer of de markt zitten en weinig praten. De kooper noemt de waar die hij verlangt, en legt zijn paar duiten neder. Ligt het aangeduide dicht bij haar, dan geeft ze het met de hand over; — is het op de mat, waarop alles is uitgespreid, van haar zit verwijderd, dan wordt het met een lepel waaraan een lange steel zich bevindt, toegereikt. Op welke wijze, en hoe groot de portie zijn moet, om te gebruiken, daar vraagt niemand na, en is den apotheker ook onverschillig. Op den publieken kraam is alles door elkander uitgestald: de doodelijk werkende bloesems, zaden, wortelen en bladeren naast de onschuldigste kruiden; — naast aluin, zwavel, soda en andere, zeer gemakkelijk met arsenicum te verwisselen kristalvormen, de gevaarlijkste van alle vergiftsoorten, het rottenkruid, zonder de minste voorzorg in de gedaante van erratische brokken, en men weet zeer goed waarvoor het kan gebruikt worden. Menig Europeaan had daaraan zijn dood, althans het verlies zijner gezondheid te wijten en onder elkander zijn de inlanders ook niet zeer angstvallig om daarmede hun wraak uit te oefenen. Dit ligt nu eens in het karakter van deze tropenkinderen. Er wordt niet lang gedelibereerd over de oorzaken van een sterfgeval; hetzij cholera, zware diarrhee of koliek de poorten van Mohamad's hemelen

voor den Javaan ontsluit, de zaak is spoedig afgedaan, en eenige uren later omarmt hem reeds de vasthoudende en stille schoot der aarde; en de snelle krachten der natuur ontbinden spoedig het ligchaam.

Indië bezit buitengewoon snel en verschrikkelijk werkende vergiften. Zeker is het merkwaardig, dat de allergevaarlijkste en hevigste vergiften bij de minst ontwikkelde volkstammen gevonden worden en door hen worden bereid, bij voorbeeld, bij de Dajaks in de binnenlanden van Borneo en bij de Papoeas in den Guinea-archipel, die slechts een kleinen terugtred behoeven te doen om wederom terug te keeren tot hun voorouders, door professor Vogt apen genoemd. Deze vergiften zijn niet, zoo als nog velen gelooven, het sap van een boom; maar het product van een gisting-bereiding, bestaande uit verschillende planten, vochten, boomschillen, bladeren, enz. Welke planten men daartoe gebruikt, in welke hoeveelheid en op welke wijze het gisten geschiedt, is ons nog geheel onbekend. 't Schijnt evenwel geen geheim te wezen; alleen zijn wij niet in de gelegenheid het van de giftmengers te vernemen, daar wij hoogst zelden met hen in aanraking komen. Dat zij deze vergiften kunnen bereiden zal wel geen verwondering baren; maar hoogst bevreemdend is het, dat zij ook de kunst bezitten, om tegengiften te vervaardigen die het doodende sap onzijdig maken. Moet het aan hun eindeloos geduld worden toegeschreven of leidt hen het instinct tot het uitzoeken der kruiden en wortelen, waarmede de tegengiften bereid worden? Dit blijft nog een raadsel; maar dat het feit bestaat, is onloochenbaar. De Dajaks gebruiken hun vergiftige pijlen om de dieren te dooden. Zoodra het dier gewond is, wordt het machteloos, krijgt hevige aanvallen en sterft. Nu weten zij het vergift in het doode dier onschadelijk te maken, en gebruiken het vleesch tot voeding. Wonderbare menschen! Overal raadselachtige verschijnselen! Hoe veel blijft nog te verklaren overig van het groote werk van den Schepper, waarin toch alles zijn toepassing vindt?

In wetenschappelijk opzicht hebben de Javanen en de overige Indiërs nog niet veel van den Europeaan overgenomen. Of deze

echter daartoe veel moeite heeft aangewend, wil ik noch toestemmend noch ontkennend beantwoorden. Zooveel is zeker, dat de bruine broeder met geen groote liefde voor onze wetenschappelijke beschaving bezield is. Zoo lang de vreemde heerschappij duurde, bleef het volk een afgesloten geheel; hoeveel nieuws men ook invoerde, het nam slechts datgene aan, wat het meeste met het grondidée van zijn bestaan overeenkwam, en dit slechts bij wijze van adhesie, nergens kwam het tot een cohesie. Dit taai vasthouden moet niet gezocht worden in haat en tegenkanting. Daarvoor is zijn karakter te onverschillig; maar alleen hierin dat onze beschaving niet met zijn wijze van opvatting strookt, hetgeen met ons eveneens het geval is. Hoe lang toch wij in Indië mogen vertoeven en hoe nauw wij ook met de zaken der Indiërs vertrouwd worden, hetgeen zij zijn, zullen wij nimmer worden.

Ik sprak meermalen over deze aangelegenheid met zeer verlichte Javanen. Mijn reeds genoemde vriend, de regent van Malang, gaf openhartig zijn bewondering te kennen voor de Europeesche beschaving. Hij had een intelligenten zoon, de Raden Soeleko. Ik raadde hem aan den jongeling een Noordelijke opvoeding te doen geven. De vader echter schudde het hoofd. „Dat gaat niet," zeide hij. „Wat u goed past, zou ons belagchelijk maken. Ver„gelijken wij ons met twee rivieren, die kalm naast elkander „stroomen zonder dat de eene de andere stoort, en die zich „vereenigen bij het einde van haar loop. Ja, eerst wanneer zij „door de groote zee worden opgenomen, verdragen zij zich goed. „Dat is de wil van Allah! Veel is in de natuur geschapen: „menschen en dieren, vogels en visschen, boomen en planten. „Alles kenmerkt zich door onderscheid, alles is noodwendig, en „het eene reikt het andere de hand: de groote zee, de ver van „elkander gescheiden landen, en de wolken de toppen der „bergen. Zoo is het Gods wil; en zoo is het ook Zijn wil, dat „verschillende zeden bestaan, zoo die slechts goed en Hem wel„gevallig zijn. Dat de gedachten van den een niet de gedachten „van den ander zijn; maar dat iedereen iets goeds denke, dan „zal de aarde rijk, en de oogst groot wezen."

Zonderlinge gewaarwoordingen gevoelt men te midden van deze zachte en welwillende lieden. Wij trachten ze te onderrichten, en menigmaal verkondigen zij ons, in de stille, schoone nachten, met fluisterende stem, grondregels, die men gaarne

hoort en die ons als een schoonen droom voorkomen, uit welken wij niet dan ongaarne tot de werkelijkheid terugkeeren.

De stationaire toestand des geestes, waarin het volk zich sedert honderden, misschien wel sedert duizenden jaren bevindt, moet meer dan een oorzaak hebben. Welke die zijn mogen, kan het niet ten eeuwige dage gedoemd wezen tot stilstand. Het moet gestadig aangespoord worden tot grootere werkdadigheid; het moet den weldadigen prikkel voelen van grootere behoeften. Dat alleen kan helpen. Door meerdere inspanning, wordt de geest helder en ontwikkelt zich het verstand. Het dolce far niente, waaraan zich de bewoners der heete luchtstreken zoo geheel en al overgeven, zou ons, bewoners van het Noorden, spoedig wegmaaien; duizenden vijanden, die wij niet kennen, belagen ons aanhoudend, en moeten met omzichtigheid en moed afgewend worden; anders zijn wij verloren.

De natuur onder de keerkringen is gelijk een tedere moeder, onvermoeid in het voortbrengen, milddadig en overvloedig in gaven. De voedzame pisang groeit weelderig om de hutten; de groote trossen rijken bijna tot aan den mond en, in gedurige opvolging, ziet men rijpe, halfrijpe en met de bloesems gesierde vruchten. Geen menschenhand wordt tot het onderhoud vereischt; de afgeleefde stam, de verdorde bladen dienen wederom tot aankweeking van de jonge scheuten, die altijd aan den voet van den stam opschieten waaraan een rijpe tros prijkt. Zoo is het insgelijks met den cocosboom, die een verfrisschend water en kostbare olie schenkt; zoo is het met de overige vruchten, die het geheele jaar door groeien, zonder dat men er de minste moeite voor behoeft te doen.

Geheel anders is het bij ons. De aarde brengt karig voort; men moet haar met sterke hand ter hulp komen en ook de gedachte moet er bij zijn; de ruwe natuurkrachten moeten dikwijls listig behandeld worden. Ginds met weinig zorg en moeite, volgt de eene oogst onmiddelijk op den anderen; — hier wordt de productie door de koude wintermaanden tot stilstand gebracht; men moet sparen en opstapelen, wil men niet ten prooi van den verschrikkelijksten hongersnood worden. Ook moet men voor de gure koude door hechte, warme woningen zijn beschut, en zijn eigen ligchaam, van hoofd tot de voeten, in warme kleeding steken.

Voor dit alles heeft de zoon der tropen niet te zorgen; hij

behoeft noch ligchaam noch geest in te spannen, en dit is de reden waarom zijn ligchaam en geest zich niet ontwikkelden. De vraag, op welke wijze aan den Indiër een hoogere geestontwikkeling kan worden verschaft, schijnt mij, op grond van het vorenstaande, niet bezwaarlijk te beantwoorden. Het antwoord kan worden te samengevat als volgt; „zorgt dat hij meer behoeften bekome," en zoo lang wij dit niet kunnen, zal hij, met weinig uitzondering, blijven wat hij was en wat hij is.

Ten einde de ontwikkeling van het volk te begunstigen en gelijktijdig aan den wensch der vroomen in den lande te gemoet te komen, geeft de regering zoowel aan de Evangelische als aan de Roomsch-Katholieke missionarissen vrijheid om proselieten te maken. Wel te verstaan, officieel ondersteunt zij de zendelingszaak niet; maar legt haar ook geen hindernissen in den weg. Aan de zendelingen wordt het overgelaten de voortreffelijkheid van de Christenleer boven die van den Islam te bewijzen. Voorzeker, de houding der Nederlandsche regering, in dit opzicht, steekt gunstig af bij het zwaard van Karel de Groote, de bedrijven der ridderlijke tempeliers, de beulsboeien van Karel V en de brandstapels der Spanjaarden; — maar is niet zoo afdoende. Werpen wij toch een blik in 't rond, dan ontwaren wij, dat nog veel ruimte in de oogstschuur is. Godsdienstige begrippen schijnen bij de Indiërs, uitgenomen bij enkele fanatieken, geen diepe wortels te schieten. Men kan zich hiervan overal in den Archipel overtuigen. Zelfs de geloovige Europeaan is, na eenigen tijd verblijf, zoo nauwgezet niet meer in het vasthouden aan zijn belijdenis. Van lieverlede hinderen hem al minder en minder de godsdienstige gebruiken van andersdenkenden en deelt hij alsdan in de algemeen in Indië heerschende verdraagzaamheid.

Mohammeds leer is het meest verspreid, en men zou zeer ten onrechte oordeelen indien men dacht, dat de inlanders daarvan gemakkelijk zijn af te brengen. Zij houden vast, zonder te weten wat zij houden, hetgeen natuurlijk de zaak des priesters is, want daarvoor ontvangt hij het tiende deel van de opbrengst der akkers. Hij maakt hen dus het leven niet zuur met schimpen, razen en dreigen voor deze en de toekomstige wereld, die hij

zelf niet nauwkeurig kent. De Mohamedaansche priester laat zich evenwel niet gemakkelijk een lam uit zijn kudde ontnemen. Hij is gestadig op de kijkuit, en hetgeen hij zelf niet ziet wordt hem spoedig overgebracht. Immers, van de christenmakerij houdt de Javaan volstrekt niet; de afvallige is voor hem een zeer gehaatte persoon. Van voren treedt de zendeling zijn huis binnen; pruttelend sluipt de inlandsche priester van achteren uit; maar nauwelijks heeft de eerste zijn afscheid genomen of de laatste is weder terug met zijn welkomsgroet. Ook hij belooft; des noods, weet hij te dreigen en argumenten te bezigen die den inlander overreden en doen besluiten om het maar met Mohammed te blijven houden.

De katholieken zoeken hun proselieten minder onder de inheemsche bevolking dan wel onder de kleurlingen. De kazernen en hospitalen worden zeer ijverig door hen bezocht. Zij schijnen tevens minder te rekenen op volwassen personen, — die scherp en gedurig moeten bewaakt worden en desniettemin telkens weder afdwalen — dan op de jeugd, die zij gemakkelijker kunnen kneeden en opleiden.

In de drie groote steden van Java zijn Evangelische zendelingen gevestigd, van waar zij hun netten uitwerpen. In de landstreken tusschen Samarang en Soerabaja bevinden zich mede verscheiden arbeiders in den wijngaard des Heeren. Buiten Java vestigden zich zendelingen uit Barmen en Bazel, onder de Dajaks aan de oevers van de Barito op Borneo, in de Molukken, voornamelijk in de Minahassa. Ook naar het verre Nieuw-Guinea, dreef de vroome zin deze mannen heen om aldaar de leer van Jezus onder de Papoeas te verkondigen. Wij zullen later zien met hoe veel wederwaardigheden zij daar hebben te kampen en hoe zeer deze belangelooze arbeiders ons medelijden en onze achting verdienen.

Van 1852 tot 1855 hield ik mijn verblijf — zoo als ik reeds verhaalde — in de landen van den sultan van Matapoera, alwaar ik verscheiden zendelingen leerde kennen. Het waren alle Duitschers. De heer Bardenstein, als senior, woonde te Banjermasin. Hij bestuurde er een zendelingschool en nam de verlaten kinderen van inheemsche en Chineesche ouders aan. Twee van die kinderen zag ik dikwijls, Jacob en Andreas, afstammelingen van Chinezen en Dajaksche vrouwen. Jacob was tamelijk goed ontwikkeld, schreef een duidelijke hand, sprak de Hollandsche

taal gebrekkig doch verstaanbaar en kon zich buitendien zeer gemakkelijk in het Maleisch, Banjareesch en Dajaksch uitdrukken. Bij mij voerde hij de administratie van het hospitaal. Zijn zedelijk gedrag strekte hem tot eer en nooit werd mij iets ten zijnen nadeele bekend.

Bardenstein was algemeen geacht en bemind. Ieder bezocht den reeds bejaarden man gaarne; zijn Duitsche vrouw, die vele jaren lief en leed met hem deelde, genoot eveneens ieders achting en toegenegenheid. De overige leden van de zending waren, langs de oevers van den Baritostoom, in verscheidene vaste stations verdeeld, alwaar zij kerken, scholen en hun eigen woningen hadden gebouwd, terwijl de kweekelingen in hutten in de nabijheid woonden. Verwijderd van elke beschaving, te midden van lieden overgegeven aan dierlijke neigingen, hebben deze door den geest bezielde apostelen geleden, onderwezen en ondervinding opgedaan, maar geen vruchten geplukt. De bevolking was nog onvatbaar om, bij de heldere lichtstraal die over haar scheen, haar stompheid af te leggen. Het vreeselijkste was, dat in mei 1859, bijna alle zendelingen vermoord, en de sporen van langdurigen arbeid geheel vernietigd werden.

Welk aandeel de jonge gemeente aan deze gruwelen kan worden ten laste gelegd, is, zooals ik veronderstel, nog niet genoegzaam bekend. Trouwens de ledematen waren geen christenen uit overtuiging: zij waren allen gekocht. In deze streken van Borneo bestaat namelijk de gewoonte, dat de inwoners hun diensten voor zes jaar verpanden, waarvoor zij, bij het in dienst treden, honderd gulden ontvangen, vervolgens iedere maand twee gulden en dagelijks eenige duiten voor sirigeld en ieder jaar twee sarongs. Zij komen de gesloten overeenkomst stiptelijk na, daarvoor behoeft men niet bevreesd te wezen. Komt een pandeling te overlijden, dan wordt door de familie een anderen in de plaats gesteld.

Op deze wijze gelukte het op Borneo werkkrachten te bekomen, en daar de Dajaks het bidden ook als arbeid beschouwden, zoo kwamen de zendelingen op het denkbeeld om van het pandelingschap voor de verspreiding van het christendom partij te trekken. Wel was de weg die zij aldus insloegen minder eigenaardig; maar zij voelden zich toch verantwoordelijk tegenover hun beschermers en vrienden in Europa. Zij hadden door resultaten te toonen, dat de vele gelden aan de zendingzaak besteed,

niet nutteloos waren uitgegeven en vonden hun troost in de machtspreuk: „het doel wettigt de middelen."

Het baarde weinig moeite in het bezit van pandelingen te geraken. Zoodra de Dajak zijn voorschot ontvangen en dit onder de gierige leden zijner familie verdeeld had, stelde hij zich met lijf en ziel ten dienste der zendelingen. Vreemdsoortiger neophyten zou men zich echter bezwaarlijk kunnen voorstellen. De meesten hadden een ouderdom bereikt verre boven dien welke gewoonlijk de schooljeugd past. Een suspensoir en een hoofddoek was hun eenige kleeding. Morsig en vol schurft, de huid fijn getatoueerd, meestal met sprekende, niet altijd de meest kuische figuren, een klewang in den gordel, een lans en een schild in de hand, begonnen zij hun zesjarig noviciaat.

Aanvankelijk gaat daarbij alles redelijk wel. Er wordt door den zendeling verteld. Stilzittend moet de Dajaksche pandeling toehooren, waaraan hij zich gaarne onderwerpt, omdat dit met zijn natuur overeenkomt en de inlander nooit over te veel rust en slaap klaagt. Later wordt gezongen, en dit is reeds lastiger, want het hooren geschiedt onwillekeurig; maar voor het zingen moeten de stemmen aangezet worden, en buitendien is het geen gebruik onder mannen; daarvoor zijn de dansmeisjes die dit moeten doen. Doch hij is pandeling, en hieraan wordt hij herinnerd en hem voorgespiegeld dat, bij ongehoorzaamheid, stemvorken kunnen worden toegepast, die hem, onder een anderen naam, bereids genoegzaam bekend zijn.

De proef met een dergelijk auditorium kan onmogelijk lang volgehouden worden. Na eenige dagen, heeft de meest sanguine broeder de overtuiging opgedaan, dat van de geheele troep geen enkele te recht kan komen, en met die overtuiging, verflauwt natuurlijk de belangstelling en tracht men zoo veel mogelijk eenig nut van de weggeworpen zilverlingen te trekken, door de luie lummels tot den rijstbouw te bezigen, zoodat zij ten minste het voedsel, dat men verplicht is hen te verstrekken, zich zelven kunnen verschaffen.

Na ommekomst der zes verpande jaren, heeft men het met het taaiste geduld niet verder kunnen brengen, dan den pandeling te leeren eenige gebaren maken, enkele kleine gebeden prevelen en een paar deunen met begeleiding van een draaiorgel opdreunen. Intusschen heeft de Dajak den datum goed onthouden. Precies op den eersten dag na de overeengekomen zes jaren,

staat hij voor den zendeling en, met een vroom gezicht, eischt hij zijn vrijbrief om wederom weg te kunnen gaan en elders een goed heenkomen te zoeken. Bidden en smeeken zijn te vergeefs; hemel en hel baten niet, en, indien de zendeling den inlandschen broeder in den Heere niet kan bewegen voor honderd gulden een nieuwe overeenkomst aan te gaan, ziet hij, tot zijn leedwezen, hem, een uurtje later, wederom met schild, lans en suspensoir, naar zijn landgenoten aftrekken.

De voorgaande schets is geenszins overdreven; zij is der waarheid volkomen getrouw en mag iedereen een juist denkbeeld geven van het gehalte der zoogenaamde inlandsche christenen in de zuid-oostelijke afdeeling van Borneo. Of, na den verschrikkelijken moord van 1859, in de Matapoera landen zich wederom nieuwe zendelingen onder de Dajaks hebben gevestigd, is mij niet bekend [1]).

De oudste pogingen tot verspreiding van het christendom geschiedden in de Molukken, alwaar men niets te duchten had van het Mohamedaansche element en men betrekkelijk gunstige

---

[1]) Wij achten het niet ondienstig hier een zinsnede over te nemen uit een artikel „de Dajaks op Borneo," te vinden in de Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, 1869, bl. 88 en 89:

„Het voornaamste, dat tot nog toe voor de verbreiding van het christendom op Borneo is geschied, heeft men aan de Rheinische Missionsgesellschaft te danken, die Poelopetak in de zuidooster afdeeling tot arbeidsveld van hare zendelingen koos. Sedert 1836 zijn in die streek verscheidene gemeenten gesticht. Voor de kennis der ethnographie van dit gedeelte des eilands heeft vooral de zendeling Becker belangrijke bijdragen gegeven; van de taal heeft inzonderheid Hardeland zijn studie gemaakt, en de vruchten daarvan, zijn Grammatik der Dajackischen Sprache, zijn Dajackisch Deutsches Wörterbuch, dat ook vele belangrijke ethnographische bijzonderheden bevat, en zijn Bijbelvertaling, zijn door het Nederlandsch Bijbelgenootschap uitgegeven. Door den bekenden opstand van 1859, toen verscheidene zendelingen vermoord werden en de zendingsarbeid geheel moest worden gestaakt, scheen een doodsteek aan deze bloeiende missie toegebracht te zijn. Het bestuur van bovengenoemd genootschap heeft haar evenwel nog niet opgegeven, maar in de laatste jaren den arbeid hervat. Thans zijn weder vijf zijner zendelingen op Borneo werkzaam, waarvan twee te Banjermasin, waar het genootschap tevens een drukkerij heeft opgericht. Het christendom gaat daar thans langsaam vooruit."

De Redactie.

uitkomsten heeft verkregen. Vele inwoners zijn tot het christendom overgegaan; maar het wezen der leer is voor hun steeds een gesloten boek. De van natuur trage bevolking werd nog trager. Door christenen te zijn, beschouwden zij zich als heeren, die niet behoeven te werken, zoodat het christendom de bewoners van deze eilanden op materieel gebied niet vooruit heeft doen gaan.

Een treffende uitzondering maakt de Minahassa, waar zich eenige Duitsche zendelingen vestigden. De Minahassa is een heerlijk, bergachtig land, ten noord-oosten van het eiland Celebes, het oorspronkelijke verblijf der Alfoeren, een krachtig menschenras. De noord- en oostelijke zeewinden verkoelen de hitte van den dag tot een bijna altijddurende lente-temperatuur. Vulkanen en aardbevingen schudden de bewoners van tijd tot tijd wakker, en in de diepe valleien ruischen, over groote rotsblokken, zuiver verfrisschende watermassas, die soms van aanzienlijke hoogten nederstorten met een donderend geluid. De waterval van Tondano is een der prachtigste die men kan aanschouwen: verscheidene uren in den omtrek dreunt de aarde en de machtige straal lost zich in witte schuim en nevel op.

Dit is de physionomie dezer streken en het karakter der bewoners stemt daarmede overeen. In hun midden vormde zich een voortreffelijke christengemeente, doch niet zonder langdurige toewijding van de zijde der zendelingen. Aanvankelijk gaf zelfs de onderneming zeer weinig hoop. Reeds begon de moed en het vertrouwen van twee wakkere mannen, Riedel en Schwarz, te zinken; reeds keerden zij hun blikken naar een ander oord, waar hun werk misschien beter zou gedijen, toen het kerstfeest aanbrak. In de duistere nacht scheen een kerstboom, helder verlicht, in het open vertrek hunner woning. Men kwam nader om te zien, eerst enkele personen, vervolgens het geheele dorp, oud en jong. De kinderen kregen geschenken; men luisterde aandachtig naar de christelijke legende en, op verzoek der weetgierige kleinen, gingen de blanken menschen voort met hun verhalen. De Duitsche kerstboom had den weg gebaand tot bekeering der bewoners. Thans bevinden zich in de Minahassa vele christen-gemeenten, scholen, bedehuizen, zendelingen en schoolonderwijzers.

Op het einde van 1849 reisde ik door de residentie Menado. Het was een lust om de welgestelde dorpen te zien, omringd

door groene notenheggen. De scholen werden druk door de jeugd bezocht. De kleederdracht muntte uit door eenvoudige zindelijkheid, de inwoners waren zeer voorkomend. Indien het zendingswerk overal zulke uitkomsten gaf, zou de algemeene verspreiding van het christendom een zege wezen.

Duitsche zendelingen trokken nog verder, naar de Polynesische eilanden of naar Nieuw Guinea, naar streken in het meest verwijderde oosten en zoo verschrikkelijk verlaten als het graf. Men weet waarlijk niet wat in deze mannen het meest te bewonderen: hun moed dan wel hun vroom streven. Op ellendige, kleine, inlandsche vaartuigen, zonder kundige zeelieden, met vrouw en kind, voorzien van de noodige levensmiddelen en de noodzakelijkste gereedschappen en werktuigen, eenige soorten zaden, broeikippen en eenden, zoo mogelijk een geit, een kleine medicijnkist, waarin meestal de hoofdzaak, chinine, ontbreekt en het bitter en glauberzout in overvloed aanwezig is, — aanvaarden zij de reis uit de Molukken, op God vertrouwende, wien zij gehoorzaam dienen, gelijk Abraham, die gewillig zijn zoon ten offer bracht. Na maanden lang reizens te midden van allerlei gevaren van stormen en klippen, komen zij eindelijk in het gezochte oord aan. De tripangvisscher, die de overvaart bestuurde, zet hen aan het eenzame strand, waar zij geen onderkomen vinden noch een vriend om hen te verwelkomen. Aan de brandende zon blootgesteld, zijn zij Gode dankbaar voor den lommer die een naburige boom hen verschaft. Wat hen daarbij kan aanmoedigen, voorzeker, de eerste ontmoeting met de wilde inwoners niet. Deze zijn afschuwelijke, walgelijke wezens, met lang, rosachtig zwart haar, als een kroes dooreengemengd en opgevuld met levende en doode voorwerpen. Zij hebben ware apengezichten, een kort voorhoofd, platte neus, lange, verdroogde ooren, ver open gespleten mond en tanden, die genoegzaam te kennen geven hoe en waarmede zij zich voeden. Bij ebtijd verschijnen zij aan het strand en azen, gelijk een troep jakhalzen, naar het uitwerpsel der zee, als doode visschen en mosselen. Daarbij verheffen zij kreischende toonen, die men nauwelijks taal kan noemen. Aan kleeding valt bij hen niet te denken. De onvormelijke lange en magere armen en beenen, het schrale ligchaam met zakvormig gevouwen buik, vertoont hoogstens een toestand van ziekelijke schubben en korsten en aan de geslachtsdeelen wordt niet de geringste aandacht gewijd. Zij leven heden op de

eene plaats, morgen op een andere; zelden houdt een troep ergens vast verblijf.

De zendelingen moeten nu een woning in orde brengen, een tuintje aanleggen, de mede gebrachte zaden uitstrooien, om nieuwe voor de toekomst te trekken. Ook de kippen en andere aangevoerde dieren moeten ter vermeerdering bespaard en bewaakt worden, want de inboorlingen hebben natuurlijk geen begrip van eigendomsrechten. Toch is het politiek ze te lokken, en daarom laat men zich het een en ander welgevallen. Men werpt nu en dan een brokje weg. 't Helpt om hen tam te maken, en dit moet toch gebeuren alvorens aan bekeering kan gedacht worden.

Zoo lang de zendeling zijn gezondheid geniet, is de toestand nog eenigzins dragelijk. Wat er ontbreekt, wordt ligtelijk aangevuld door de schoone droomen der toekomst. Maar aan deze onherbergzame stranden, verheugt men zich niet lang in dien kostbaren schat. Van de lage, dagelijks aan overstrooming blootgestelde kusten, verspreiden zich verpestende uitwasemingen. Het bloed bederft, de lever en milt zwellen op; vervolgens komen de boosaardige koortsen. Het merg in de beenderen wordt door de koude verstijfd en wel onder de gloeiende stralen der tropische zon. Hoe hevig klapperen de tanden! De vrouw en kinderen liggen mede ziek ter neder. Wat de koorts niet wegmaait, wordt door diarrhee en dyssenterie aangetast. Geen hulp in 't verschiet. De kelk des lijdens moet tot den bodem geledigd worden, tot eindelijk de dood den lijder komt verlossen en den achterblijvenden man verplicht het graf zijner vrouw, de ouders dat hunner kinderen te graven.

In weerwil van de velerlei gevaren, smarten en ontberingen waaraan de zendelingen bij de wilde Polynesiërs blootstaan, blijven zij trouw op hun post en is iemand als het offer zijner volharding gevallen, terstond is een ander bereid hem te vervangen. De zending vertoont zich hier in haar heroïsch karakter, en wanneer men bedenkt, dat zij, die er zich aan toewijden, noch het verwerven van schatten noch het behalen van roem en eer najagen, maar een hooger doel beoogen, mag men hen de bewondering die zij verdienen, niet onthouden.

Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam [1]).

Gouvernements kultures.

SUIKER. — Het suikerriet was reeds op Java inheemsch tijdens de Hindoeperiode. De bas-reliefs van Boroboedoer kunnen dit bewijzen [2]). Ofschoon men niet kan aantoonen, dat Bantam in zulk een lang verleden dat gewas kende, is het toch zeker, dat het kultuurstelsel het daar niet voor het eerst heeft gebracht. Veeleer mag men het er voor houden, dat juist de welige groei der plant in dat gewest, aanleiding heeft gegeven om de productie van suiker voor de Europeesche markt aldaar in te voeren.

In de kabinetsmissive van van den Bosch aan de regering, dd. 5 november 1831, wordt medegedeeld: dat de resident er in geslaagd was de gewone Javasche suikermolentjes en fornuizen zoodanig te verbeteren, dat een buitengewoon goede kwaliteit verkregen werd en de productie, welke in het aanstaande jaar 30,000 picols beloofde, binnen 3 jaren tot 100,000 zou kunnen stijgen. De inlander zelf bewerkte de suiker. Met een molentje, ter waarde van *f* 600, kon hij jaarlijks ± *f* 1500 winnen. Geen enkele bouw of die had minstens voor *f* 45 aan suikerriet opgebracht.

---

[1]) Vervolg van blz. 97. De thans medegedeelde feiten zijn hoofdzakelijk ontleend aan de algemeene kultuurverslagen, de administratieve verslagen van Bantam en de resolutien der voormalige regering.

[2]) Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, door Brumund in Verhand. Bat. Genootsch., deel XXXIII, bl. 298.

Werkelijk vindt men dan ook in een der onderzochte dessas van het district Tjimanok vermeld, dat tusschen 1825 en 1830, een zekere uitgestrektheid tegalvelden met suikerriet bezet was, hetwelk in tijdelijk opgerichte molens vermalen werd. De betaling geschiedde naar het aantal katis suiker. Dus reeds vóór de invoering van het kultuurstelsel, bestond hier de suikerkultuur voor particuliere rekening en wel op zoodanige grondslagen, dat de inlander, naar het verkregen product betaald, er belang bij had den grond goed te bewerken en te beplanten.

Let men hierbij op de omstandigheid, dat van den Bosch eerst in juli 1830 een nota schreef over de uitbreiding der suikerkultuur, waartoe bij resolutie van 13 augustus van dat jaar, besloten werd; dat bij resolutie van dienzelfden dag, de wenschelijkheid betoogd werd, dat van den Bosch ter voorbereiding der vastgestelde indigo- en suikerkultures, een inspectiereis in de onderscheiden residentien deed; dat hij daaraan gevolg gaf en den 30sten september 1830 terug was, dan kan de gouverneur-generaal, in zijn bovengenoemden kabinetsbrief van 5 november 1831, mededeelende, dat het hem gebleken is, dat de suikerkultuur in Bantam met het beste succes is ingevoerd, zeer in het voordeel van den Javaan en in het belang van den lande, — slechts het oog hebben gehad op tuinen, door particuliere nijverheid aangelegd, want van den aanplant voor het jaar 1831 kon hij in september 1830 onmogelijk verklaren, dat de wijze, waarop de suikerindustrie gedreven werd, voor den inlander in het oog loopend voordeelig was. En dan is het te betreuren, dat dergelijke particuliere suikerindustrie, door de invoering van het kultuurstelsel en de quasi verbeteringen van den resident, aldaar is vernietigd, want de velden onder anderen der hierbedoelde dessa werden na 1830 niet weder met suikerriet beplant, zelfs toen later in hare nabijheid een suikerfabriek werd opgericht.

De schoone verwachtingen omtrent de gouvernements suikerkultuur bestonden dan ook alleen in het brein van den gouverneur-generaal en van den resident van Bantam. In september 1833 toch deed Baud een inspectie reis in dat gewest. In het daaromtrent gegeven verslag, zegt hij: „Bij de inspectie in het „verleden jaar aldaar (in Bantam) gehouden, waren de ongun„stige resultaten der suikerteelt mij niet ontgaan; doch de resi„dent schreef die toe aan buitengewone tegenspoeden en be-

„loofde veel goeds voor de toekomst. Dit heeft zich echter alwe-
„der niet verwezenlijkt en ik heb daarom een nauwkeurig on-
„derzoek aan den adjunct-inspecteur Ament opgedragen naar
„de oorzaken van dezen staat van zaken.

„In het jaar 1833 zijn hier, van ruim 2000 bouws met sui-
„kerriet beplant, niet meer geleverd dan 3000 picols suiker of
„gemiddeld $1^1/_2$ picol per bouw; welke suiker nog grootendeels
„voor de verzending naar Nederland is afgekeurd geworden, en
„daar hier, op eenige uitzondering na, het systema algemeen
„was ingevoerd, om de kultuur en fabrikatie te doen plaats
„hebben voor rekening en risico van den Javaan, heeft deze
„als het ware voor niets gearbeid; want de resultaten van
„1831 en 1832 zijn niets gunstiger."

Men ziet dus dat van den Bosch, in 1831 gewagende van de gunstige resultaten der suikerkultuur voor land en bevolking, niet op het oog kon hebben den aanplant van 1831, bij welken de veelbelovende middelen van den resident waren aangewend, maar alleenlijk dien van 1830, dat is, den aanplant uit vrijen wil der bevolking, vóór de invoering van het kultuurstelsel.

Het gevolg van het bevolen onderzoek was, dat de suikerkultuur in dit gewest op staanden voet werd ingetrokkken, met uitzondering van een klein gedeelte onder Anjer, — de uitzondering van Baud's reisverhaal — waaromtrent het gouvernement met zekeren Chinees had gecontracteerd. Deze overeenkomst, ofschoon beperkt tot de velden binnen 2 palen van de bestaande molens gelegen, zou eerst met het einde van 1835 worden ontbonden.

Molens, gereedschappen en buffels, deels door het gouvernement verstrekt, deels door de bevolking betaald met voorschotten uit 's lands kas, werden publiek geveild. Het nadeelig saldo harer rekening met het gouvernement, ten bedrage van ruim *f* 38,300, werd der bevolking later kwijtgescholden.

Men zou verwacht hebben dat, na deze slechte resultaten, de suikerkultuur voor goed zou zijn afgeschaft, te meer daar het bepaald was, dat men in de plaats daarvan indigo zou verbouwen. Doch reeds in 1836 werd aan bovenbedoelden Chinees vergund, om met de bevolking van twee dessas onder Anjer overeenkomsten aan te gaan, tot den afstand in huur van 50 bouws grond voor den tijd van 3 jaren, in te gaan met 1°. januari 1837.

Een dezer dessas behoort tot de thans onderzochte. Men mag evenwel met grond betwijfelen of, bij het sluiten dezer overeenkomsten, aan de zijde der bevolking eenige vrije wil heeft voorgezeten. Immers van daar wordt medegedeeld, dat een menigte tegalgronden, tot het gebied dezer dessa behoorende, ook door andere dessas waren bewerkt; dat die bewerking dessasgewijs, doch de aanplant individueel had plaats gehad; dat het riet driemalen was gesneden en dat de planter onverschillig of hij al of niet zijn grond had afgestaan, 16 duiten per 100 stokken had genoten, een betaling, 50 pCt. beneden die, welke van den Bosch in zijn nota van juli 1830, als redelijk had aangegeven.

Het schijnt dat het contract, op die wijze werkende, genoegzame voordeelen opleverde voor den fabriekant en het gouvernement. Men moet dit ten minste opmaken uit het besluit van 19 juli 1837, waarbij machtiging werd verleend tot het aangaan van een suikercontract met den heer Zimmerman. De fabriek zou worden opgericht te Papitan, afdeeling Serang en Tjikandi. Mochten de uitkomsten gunstig zijn, dan zou men een tweede fabriek stichten te Kadoe Garoe, afdeeling Tjiringin. En daartoe werd bij besluit van 6 november 1837, besloten.

De fabriek Papitan kwam in 1838 in werking. De resultaten waren dat jaar slecht, uit gemis aan bibit en ondervinding. Men beplantte toen 60 bouws met bibit. — In 1839 werden 250 bouws der fabriek Papitan beplant, en hiervan 140 gesneden. Er waren bij deze onderneming 1227 huisgezinnen ingedeeld, welke van een betaling van *f* 6214 aan landrente werden vrijgesteld. De productie was de geringste van geheel Java, namelijk $5^{6}/_{10}$ picol per bouw, evenzoo de verdiensten der bevolking, welke slechts *f* 4.54 per gezin bedroegen. Deze ongunstige uitslag schreef men toe aan gebrek eener leiding, waardoor de velden in den droogen tijd konden bevochtigd worden, waarom men besloot zoodanige leiding uit de Tjipare te graven.

Daar de oogst van 1839 als mislukt moest beschouwd worden, werd bij besluit van 7 februari 1840, bepaald, dat het contract Papitan zou worden verlengd en gerekend aan te vangen met 1840. Daarbij werd het aantal bouws tevens op 500 gebracht.

Bij besluit van 3 juni 1840, werd machtiging verleend om nog drie suikercontracten in Bantam uit te geven.

In het laatst van dit jaar kwam de leiding uit de Tjipare tot stand.

Bij besluit van 8 december 1840, werd daarop de fabriek Kadoe Garoe, op dezelfde voorwaarden als die te Papitan, aan den heer Zimmerman gegeven, terwijl een tweede fabriek: Tjiboentjis, afdeeling Warong Goenoeng, in uitbesteding gebracht, aan den heer Speet werd toegewezen. De derde fabriek Petir, afdeeling Kolelet, werd voor een uitbesteding gereed gemaakt, door een daartoe noodige leiding te graven.

Al kon de leiding uit de Tjipare gedurende 1840 nog geen water bezorgen op de suikervelden der fabriek Papitan, zoo was toch de oogst beter dan in 1839.

Van de beplante 500 bouws werden 309 gesneden. De bouw leverde $9^{7}/_{10}$ pikol uit en ieder huisgezin genoot *f* 6.49. Van deze laatsten waren er 2000 bij de fabriek ingedeeld. Zij genoten een vrijstelling van *f* 17,625 aan landrente.

Gedurende 1841 werd voor de fabriek Petir een contract met den heer Bernard gesloten.

Alleen Papitan was in werking. Kadoe Garoe, Tjiboentjis en Petir in aanleg.

Stelde men zich van de voltooiing der Tjipareleiding veel voor, die verwachtingen werden deerlijk teleurgesteld. De 487 bouws van Papitan, die geplant en gesneden werden, leverden slechts 4.15 picol suiker per bouw op, de geringste opbrengst van Java. De 2000 gezinnen bij de kultuur ingedeeld, kregen ook de geringste belooning, die op Java werd genoten, namelijk *f* 6.08 per gezin. De vrijstelling aan landrente bedroeg *f* 18,021.

In 1842 waren Papitan en Petir in werking. Bij die fabrieken waren 3661 huisgezinnen werkzaam. De aanplant besloeg 775 bouws, waarvan 531 werden gesneden. Ofschoon nog steeds de geringste opbrengst van Java verkregen werd, klom die echter tot 7.92 picols per bouw. Ook de verdiensten per gezin bleven de geringste van Java en namen zelfs in vergelijking met het vorige jaar nog af. Zij bedroegen *f* 5.70; de vrijstelling aan landrente *f* 34,872.

Het jaar 1843 zag alle vier fabrieken in werking. De gesamenlijke aanplant besloeg 1823 bouws, waarvan 1073 werden gesneden. De 10,157 ingedeelde gezinnen genoten een vrijstelling aan landrente van *f* 14,984. Zoowel de opbrengst per bouw, als de verdiensten per gezin, waren weder de laagste van ge-

heel Java, respectievelijk 4.63 picol en *f* 4,08. De directeur der kultures was dan ook van oordeel, dat het gouvernement de schulden der ondoelmatig gelegen fabrieken Papitan en Tjiboentjis voor zijn rekening moest nemen, wegens het onvermogen van ondernemers en borgen en de slechte vooruitzichten dier fabrieken.

Die ondernemingen stonden in 1844 en volgende jaren stil. Voor de fabrieken Petir en Kadoe Garoe werden in dat jaar 1805$^3/_4$ bouws beplant, slechts 828$^1/_4$ gesneden. Hiertoe werden 9843 gezinnen gebezigd, die voor een bedrag van *f* 28,639 aan landrente werden vrijgesteld. Opbrengst en verdiensten bleven de geringste van geheel Java: 4.15 picols per bouw; *f* 4.74 per gezin.

In 1845 werden ten behoeve dezer fabrieken beplant 1049 bouws en gesneden 759 bouws door 4535 gezinnen, die een vrijstelling van *f* 50,895 aan landrente genoten. Ook dit jaar was de opbrengst per bouw, 4.60 picols en de verdiensten per gezin, *f* 6.39, de laagste van geheel Java. De directeur der kultures zegt in zijn verslag over dat jaar, dat de suikerkultuur, zoolang zij in Bantam was volgehouden, geen enkele keer een middelmatig gewas had gegeven. De oorzaken waren ongeschiktheid van den grond, ongunstige weêrsgesteldheid voor de suikerbereiding en weêrzin der bevolking om hare rijstvelden af te staan.

In het kultuurverslag over 1846 en 1847 wordt gezegd, dat de fabrieken Papitan en Tjiboentjis waren ingetrokken, de beide anderen niet hadden gewerkt en de bestaande contracten eerlang zouden ontbonden worden. De staat der suikerkultuur over 1846 ontbreekt. Op dien van 1847 staat Bantam nog vermeld met 52 beplante, doch niet gesneden bouws. Het getal ingedeelde huisgezinnen bedroeg toen 1750, die een landrente van *f* 10,586 schuldig waren en per gezin *f* 3.34 hadden genoten.

In het kultuurverslag 1848 komt Bantam niet meer als suikerproducerende voor.

Van de dessas, welke ten behoeve der fabriek Papitan suiker moesten planten, werd slechts in één het onderzoek naar het grondbezit ingesteld. Hare velden werden slechts eenmaal beplant, namelijk alle sawas en eenige tegals. De aanplant werd door een bandjir vernield en de proef niet herhaald. Daar echter aan den ondernemer van Papitan, ook de fabriek Kadoe Garoe was toegewezen en wel op dezelfde voorwaarden, als waarop hij eerstgenoemde dreef, zoo is het waarschijnlijk, dat

bij beide fabrieken de bevolking op dezelfde wijze werd ten arbeid gesteld.

Onder de fabriek Kadoe Garoe ressorteerden zoowel dessas van Tjiringin, als van Pandeglang, op ± 14 palen van haar verwijderd. In laatstgenoemde waren alle tegals voor de kultuur ingenomen. Het planten werd verricht door de geheele bevolking der dessa; daarna kreeg ieder der planters zijn aandeel, onverschillig of hij al of niet van zijn grond voor de tuinen had afgestaan. Voor het riet heeft de bevolking nimmer eenige betaling genoten. Was de bewerking van den grond, waarschijnlijk ten gevolge van den verren afstand, hier aan de bevolking der dessa zelve overgelaten, in de meer onmiddellijke nabijheid der fabriek volgde men een ander systeem. Daar plantte de bevolking nimmer op haar eigen grond, maar steeds op dien eener andere dessa. Twee redenen schijnen tot dien maatregel te hebben geleid, ten eerste, dat de bevolking er anders niet ligt toe zou besluiten de grensteekens harer velden op te ruimen, ten einde de zoo noodige wegen, goten en greppels door de suikertuinen te maken, ten andere, dat zij niet de noodige zorg voor het gewas zou aanwenden, uit vrees van den grond te zeer uit te putten, wat natuurlijk voor ingezetenen eener andere dessa geen reden kon zijn om de kultuur te verwaarlozen. Doch daarin ligt tevens het bewijs hoe weinig met het belang der bevolking werd te rade gegaan. De dessas hadden niets te zeggen en van onderlinge regelingen mocht niets inkomen.

Waar slechts een gedeelte der aanwezige gronden bij voorbeeld eenige tegalgronden voor de suikerkultuur werden opgevorderd, werd soms aan de bevolking overgelaten de velden aan te wijzen. Of alle sawas en tegals van zekere dessa met suiker zouden beplant worden, werd eenvoudig door den fabriekant en den demang uitgemaakt. Zoo gebeurde het soms, dat een geheele dessa van al hare velden verstoken werd. Om de ingezetenen in dat geval voor hongersnood te vrijwaren, hadden controleur en regent bepaald, dat de planters aan de eigenaars der velden 5 gedengs padi per vak sawa zoude geven. Deze toch alleen ontvingen het loon, de eigenaars der velden kregen voor den afstand geen vergoeding, noch van wege het gouvernement, noch van wege den fabriekant en zoo hun geen gronden onder andere dessas werden aangewezen, die zij tot suikertuinen konden aanleggen, waren zij broodeloos.

Voor de tuinen moesten de grensteekens worden opgeruimd, doch zooveel mogelijk liet men de grensgalengs bestaan, zoodat het later mogelijk werd aan ieder zijn stuk grond terug te geven.

Niet de planters, die al de voordeelen dezer kultuur hadden genoten, waren het, die de velden in den vorigen staat herstelden. Toen de kultuur werd opgeheven, bemoeiden zij er zich verder niet mede en de eigenaars moesten voor het herstel van dijkjes, als anderzins zorgen. Het riet behoorde aan het gouvernement, omdat dit tot het planten last had gegeven.

Het dessahoofd trok de kultuurprocenten van die gronden, welke door planters, in zijn dessa woonachtig, waren bewerkt.

Van de met suikerriet beplante velden, werd geen landrente gevorderd.

Bij de dessas, behoorende tot de fabriek Tjiboentjis, werden de velden aangewezen door den patih, den demang of het dessahoofd. Voor de kultuur werden alle sawas in beslag genomen, met uitzondering der sawas ranta, die te drassig zijn.

Aan de eigenaars der sawas werd geenerlei vergoeding voor het gemis van hun grond gegeven. Het blijkt niet of ook hier alleen ingezetenen van andere dessas met het planten werden belast.

De grensteekens moesten worden weggeruimd en hoewel men eenige steenen liet staan, was het echter, bij de opheffing der fabriek, noodig in gemeen overleg te treden over de grens, die aan iedere sawa zou gegeven worden. Gelukkig dat de velden hier slechts één jaar met suikerriet beplant zijn geweest, anders zou menigeen van zijn wettig eigendom zijn beroofd geworden. Dit was nu toch al het geval, want, volgens mededeelingen der ingezetenen, zou in een dessa de regent den met suikerriet beplanten grond niet aan zijn eigenaar hebben teruggegeven, maar, na dien in heeredienst van galengs te hebben voorzien, weggeschonken aan twee personen, die hem thans nog bezitten, en zouden de patih $2^1/_2$ bouw, behoorende aan 2 personen, en de ondercollecteur 1 bouw, behoorende aan 1 persoon, voor zich hebben behouden.

De meest volledige berichten bestaan omtrent de fabriek Petir, in de dessa van dien naam gelegen. Men liet eenige velden aan de ingezetenen van elke dessa. Hier werden alle sawa tarikan en tada en eenige tegalvelden voor de suikerkul-

tuur aangewezen; dàár de laatst genoemde alleen, doch ook alle aanwezige. Dit geschiedde door den kontroleur, den patih, den demang en den mantri teboe.

Per bouw werden 4 man ingedeeld. Ook bij deze fabriek was het gebruikelijk de gronden van deze dessa door de ingezetenen van gene te doen bewerken. Soms geschiedde dit door dessas, die niet verplicht werden hare velden af te staan.

De grond werd alleen het eerste jaar met de ploeg bewerkt en beplant. Gedurende de 3 jaren, welke de fabriek daarna in werking bleef, vergenoegde men zich met de stoppels te verbranden, nieuwe stoelen in te boeten (di soelam) en den grond in de rijen op te hoogen (di goegoela).

Het snijden en het vervoer van riet en hout naar den molen geschiedde voor rekening van den fabriekant, door koelis. In de fabriek zelve werkten vaste arbeiders.

In de dessa Petir werd *f* 25 zilver betaald voor elke bouw met suikerriet beplant, elders *f* 25 koper. Deze betaling was zeer voldoende voor de dessas, welke elders suikerriet planten, zonder gehouden te zijn haar eigen velden af te staan. De bevolking beschouwde die *f* 25 als loon voor haren arbeid. Zij werden aan den demang uitgereikt, ter uitdeeling aan de rechthebbenden. De eigenaars van den grond kregen geenerlei vergoeding voor diens afstand. Op het riet maakte de bevolking niet de minste aanspraak. In het laatste jaar ontving zij geen betaling, doch werd het riet ter harer beschikking gelaten.

De ingezetenen moesten brandhout leveren, soms zonder, soms tegen betaling. Niet alleen wilde houtsoorten, ook hout van vruchtboomen werden opgeëischt. De zoo uitgestrekte boomgaarden, welke in deze streek bestonden, zijn sedert dien tijd dan ook nagenoeg geheel verdwenen.

Op sommige plaatsen werden de grensteekens geheel opgeruimd en waren de vakken niet meer waterpas. Daar moesten, bij het teruggeven, de sawas als het ware op nieuw worden aangelegd. Men kon de grenzen niet meer aanwijzen en bij onderlinge schikking werd het stuk gronds bepaald, dat een ieder zou terugkrijgen. In zoover heeft de suikerkultuur in de bestaande rechten der bevolking verandering gebracht.

Het hoofd der dessa genoot de kultuurprocenten van het product, door zijn ingezetenen geleverd, onverschillig waar de gronden gelegen waren. Het mislukken der suikerkultuur kan in

deze streken niet aan gebrek aan water worden toegeschreven, want dit was er steeds in overvloed.

INDIGO. — Bij het besluit van 9 december 1834, werd de suikerkultuur in Bantam ingetrokken, doch tevens bepaald, dat met de teelt van indigo een proef zou genomen worden. Bij eenige dessas van Pandeglang en Tjiringin moesten indigobeddingen van taroem kembang worden aangelegd.

Bij resolutie van 25 augustus 1835, werd daarop bepaald, dat aanvankelijk alleen onder Pandeglang, nabij Tjadas-sarie een kleine fabriek, voor rekening van het gouvernement te drijven, zou worden opgericht. In het begin van dat jaar waren 6 bouws met bibit beplant, waarmede in den regenmoesson ruim 75 bouws werden voorzien, door de ingezetenen van 5 der omliggende dessas. De bevolking moest de indigo snijden en aan de fabriek levéren, tegen 20 cents per picol en zou vrijstelling van landrente genieten, als het gewas mislukte.

Nadat de verfstof in 1836 te wenschen had overgelaten, ten gevolge van te weinig gisting, werd in 1837 indigo van zeer goede kwaliteit verkregen. Dit noopte de regering om bij besluit van 15 februari 1838, machtiging te verleenen tot het oprichten van nog twee fabrieken, namelijk te Tjekek, afdeeling Pandeglang en te Mandalawangi, afdeeling Tjiringin. Voorts deed men onderzoek, of niet in de nabijheid van Banoeradja, district Baros, afdeeling Pandeglang, een derde fabriek zou kunnen gesticht worden.

In 1838 werd de in werking treding der beide eerstgenoemde fabrieken voorbereid, door beddingen aan te leggen te Tjekek op 60, te Mandalawangi op 46 bouws.

In 1839 waren deze 4 fabrieken in werking. Het aantal picols, per bouw verkregen, was vrij bevredigend en bij besluit van 28 october van dat jaar, werd dan ook besloten het getal indigofabrieken in Bantam te brengen op 20.

Hieraan werd in 1840 gevolg gegeven. De opbrengst viel tegen.

Doch toen in 1841 wederom een goeden oogst verkregen was, besloot men nog 1100 bouws voor de indigokultuur te bestemmen en die over 14 nieuwe fabrieken te verdeelen (besluit van 7 september 1841). Van deze schijnen er slechts 9 opgericht te zijn.

Bij besluit van 3 juni 1843, werd *f* 550 beschikbaar gesteld, om daarmede de eigenaars van velden schadeloos te stellen voor

den grond, door die fabrieken ingenomen. Bij het individueel vruchtgebruik van den grond toch, zooals dat in Bantam bestond, kon het gebeuren dat één ingezetene alleen de schade droeg, veroorzaakt door het innemen van grond voor de fabriek. Daarenboven leverde bevolking slechts de ruwe grondstof en had zij dus minder belang bij de fabriek zelve.

Een paar achtereenvolgende jaren mocht men zich in een vrij goeden oogst verheugen, doch met 1844 ging deze gestadig achteruit, terwijl de prijs, dien het pond indigo aan het gouvernement kostte, gedurig steeg. In 1845 stelde de resident dientengevolge voor de kultuur aanmerkelijk in te krimpen. De directeur der kultures beaamde de wenschelijkheid, vooral op grond, dat het zoo moeielijk was in het algemeen belang over individueel bezeten velden te beschikken. Van de bestaande 28 fabrieken werden er 16 behouden, die de beste vooruitzichten aanboden. Doch toen de productie bleef dalen, de verdiensten der planters nog geringer werden en het pond indigo aan het gouvernement steeds duurder te staan kwam, werd in 1847, bij besluit van 30 juni, bepaald, dat de indigokultuur geheel zou worden ingetrokken en wel onder Tjimanok na den oogst van 1847, onder Tjiringin na dien van 1848, en onder Baros en Pandeglang na den oogst van 1849.

Voor de indigokultuur werden aangewend sawa tarikan en tada en op sommige plaatsen daarenboven de beste tegalgronden. Bij de oudste fabrieken wees de schrijver der onderneming de velden aan, soms in overleg met het dessahoofd en de eigenaars, soms alleen onder nadere goedkeuring van den kontroleur. Vergoeding voor den afstand van grond werd niet gegeven, alleen betaalde men geen landrente van de ingenomen velden. De ingezetenen, wier sawas niet voor de indigokultuur waren aangewezen, stonden geheel vrijwillig eenige stukken af aan hen, die de hunne moesten missen. Ook de velden der hoofden werden in beslag genomen. Het schijnt, dat elke dessa haar eigen velden bleef bewerken. Gemiddeld oogstte men 22 picol indigobladeren per bouw, welke, aan de fabriek geleverd, met 40 duiten per picol betaald werden, gevende alzoo *f* 8.80 koper per bouw. Slaagde een bouw buitengewoon goed, dan kon men met het product één bak vullen, waarvoor *f* 10 koper werd te goed gedaan. Hoe nadeelig de indigoteelt voor de bevolking was, kan daaruit blijken, dat de winst van één bouw met andere gewassen

geplant, minstens *f* 30 koper bedroeg. Het dessahoofd genoot als kultuurprocenten *f* 6 koper per bouw, door de ingezetenen van zijn gemeente bewerkt. Het was voor deze kultuur noodig wegen, goten en greppels aan te leggen. Zooveel mogelijk behield men de grensteekens en kon men daardoor later zijn grond weder aanwijzen, welke door den eigenaar, zonder eenige vergoeding, in den vorigen toestand moest hersteld worden.

Bij de fabrieken in 1840 opgericht, golden dezelfde bepalingen met deze uitzondering, dat de velden door het bestuur werden aangewezen en de medeingezetene geen stuk gronds schijnt te hebben afgestaan, aan hem, wiens sawas in beslag werden genomen. Ook werd de grond, waarop de fabriek stond, afgekocht. Men moest zelf voor bibit zorgen en werd bouwsgewijze betaald. De bevolking heeft er nimmer over nagedacht of hiermede de bladeren betaald werden, dan wel de gepresteerde arbeid.

Bij de ondernemingen, welke 2 jaren later in het leven werden geroepen, werden jaarlijks andere sawas door den demang aangewezen, in overleg met den fabriekant. Van deze fabrieken toch waren sommigen uitbesteed. Op andere plaatsen werden alle sawas, zelfs de sawa nagara in beslag genomen, nergens de velden der hoofden uitgezonderd. Vergoeding voor den afstand van grond werd niet gegeven, wel vrijstelling van landrente. Men lette er niet op of sommige eigenaars al hun velden moesten missen of niet. Uit medelijden gaf de planter soms een kleinigheid, bij voorbeeld een kwart gulden, aan den eigenaar, want bij deze fabrieken was het gebruikelijk de velden der eene dessa door de ingezetenen eener andere te doen bewerken. Van daar dat geen zorg werd gedragen voor de grensteekens en het, niettegenstaande de kultuur hier veel korter dan elders heeft geduurd, later noodig werd ieders eigendom bij minnelijke schikking te bepalen. Het dessahoofd genoot kultuurprocenten van de velden door zijn onderhoorigen beplant. De bladeren werden aan de fabriek geleverd, doch niet altijd betaald. Men durfde er niet om vragen, omdat de levering gelast was. De genoten betaling werd beschouwd als belooning voor den arbeid. Naar de meening der bevolking, behoorde het product aan het gouvernement, omdat dit tot den aanplant last had gegeven.

Tabak. — Ofschoon daarover in de kultuurverslagen van Java wordt gezwegen, vermelden echter de administratieve ver-

slagen van Bantam, dat aldaar proeven werden genomen met vreemde tabaksoorten.

Men weet dat gedurende 1833 en 1834 vrij uitgebreide proeven werden gedaan in de residentie Kadoe met zaden van Havana-, Manilla- en Marylandtabak. In december van laatstgenoemd jaar ontving Bantam de beide eerste soorten uit Kadoe, doch de resultaten waren niet gunstig, en in 1835 constateerde men, dat de zaden niet opkwamen, hetgeen aan ongeschiktheid van den grond werd toegeschreven. De proeven zijn niet herhaald.

Echter werd omstreeks 1844 besloten de gouvernements tabakskultuur in Bantam in te voeren. In 1845 bestonden daar 4 fabrieken met een aanplant van 307 bouws. De oogst slaagde slecht, ten gevolge van zware regens. Het schijnt, dat men daarenboven op schrale gronden had geplant. De beide daarop volgende jaren gaven geen voordeeliger uitkomsten. Zelfs ging de onderneming van den heer Tobias geheel te niet. In 1848 werd de aanplant van tabak in dit gewest gestaakt.

Onder de onderzochte dessas zijn er 4, waar de gouvernements tabakskultuur een drietal jaren heeft bestaan. Daarvoor werden, op aanwijzing van den demang of den mantri tembako, alle sawas gebezigd, die genoegzaam van water vrij bleven. Niet alleen de sawa nagara; zelfs de sawa wakap werden niet gespaard. Bij deze kultuur had men de gewoonte ingevoerd, om de velden eener dessa door de ingezetenen en door bewoners van andere dessas te doen beplanten. Geenerlei vergoeding werd voor den afstand van grond genoten, noch van wege de planters, noch van wege het gouvernement voor de inbezitneming van grond, bestemd om daarop de loodsen te plaatsen. De velden der hoofden werden ook aangewezen.

Deze kultuur heeft hier minder kwaad gedaan dan andere, omdat de tabak als tweede gewas werd geplant en hij van het veld was, als de sawas voor de padikultuur moesten bewerkt worden. De galengs bleven bestaan, slechts hier en daar werden ze opgeruimd voor wegen of goten en in dat geval was de eigenaar van den grond verplicht de sawas zonder vergoeding, in haren vorigen staat te herstellen.

Het aantal personen, bij een bouw ingedeeld, verschilde van 4 tot 7 man.

De tabak behoorde aan het gouvernement of aan den fabriekant, omdat de planters betaalden arbeid (koelian, boeroehan) ver-

richtten. Wel was bepaald, dat de planters een zekere som zouden genieten per bouw, naar gelang van de kwaliteit der geteelde tabak, doch bij de taxatie werd het product gewoonlijk als mislukt aangemerkt, zoodat de planters zich met een gering plantloon moesten tevreden stellen.

Zoo zou in één dessa, waar 4 man per bouw waren ingedeeld, door de planters genoten worden *f* 120 voor de 1e soort tabak, *f* 70 voor de 2e, *f* 50 voor de derde. Het werd daar als een geluk beschouwd, als de planter *f* 5 voor zijn aandeel kreeg. In een andere dessa zou voor de verschillende soorten *f* 100, *f* 80 en *f* 60 per bouw gegeven worden. Een enkele keer is het gebeurd, dat het aandeel *f* 9 bedroeg, makende over de 7 man, die aldaar per bouw waren ingedeeld, *f* 63. In een derde dessa werd na taxatie hoogstens *f* 12 per bouw te goed gedaan.

Kultuurprocenten werden uitbetaald aan het hoofd der dessa, wier ingezetenen, onverschillig waar, geplant hadden.

Cochenille. — Bij besluit van 17 september 1838, werd bepaald, dat in Bantam aanvankelijk 10,000 nopalplanten zouden worden gekweekt, om den grond te leggen tot latere uitbreiding. Daarvoor werden 3 bouws aangewezen. De aanplant werd in 1840 tot 10, in 1842 tot 13 bouws uitgebreid, krachtens besluit van 29 april 1840, en de resident gemachtigd dien op 135,000 planten te brengen.

Aanvankelijk liet de cochenilleteelt zich goed aanzien. De eerste productie gaf in 1841 één pond per 15 nopalplanten, in het volgende jaar één per 11 planten, de hoogste opbrengst van geheel Java, terwijl het pond tevens de minste kosten aan het gouvernement veroorzaakte. Doch reeds in 1843 veranderde dit. Niet alleen dat het pond cochenille weldra het hoogst te staan kwam in prijs, maar het aantal planten daarvoor benoodigd nam aanzienlijk toe, zoodat in 1846 van de 440 planten slechts één pond verkregen werd.

Dientengevolge werd deze kultuur bij besluit van 5 augustus 1846, ingetrokken. Zij leverde voor het gouvernement geen voordeel op en was niet zonder bezwaar voor de bevolking. De oorzaken van den ongunstigen afloop der cochenilleteelt bestonden voornamelijk in de gedurige zorg, die zij vereischte en waartoe het toezicht der ambtenaren moest te kort schieten. Wel is waar had de directeur der kultures op grond daarvan voorge-

steld, even als elders, ook hier het etablissement aan een particulieren ondernemer over te doen, doch de regering was daarin niet getreden. Voorts schijnen de plaatselijke gesteldheid, de vele regens, die in dit gewest vallen en waartegen het insect niet bestand is, en de slechte ligging van het etablissement tot die ongunstige resultaten te hebben bijgedragen.

Het cochenilleetablissement bestond in het regentschap Pandeglang. Van een der onderzochte dessas werden 4 bouws sawa tada voor deze kultuur gebezigd. Zij heeft daar ongeveer 7 jaren bestaan. De werkzaamheden aan deze voor de bevolking verbonden, waren uiterst bezwarend, doch de betaling was vrij voldoende daar jaarlijks *f* 4.20 per vak werd te goed gedaan.

KANEEL. — Volgens missive van den gouverneur-generaal ad interim aan den minister dd. 1 december 1835, was men bezig in Bantam proeven met de kaneelkultuur te nemen. In 1836 werden aangelegd twee tuinen onder Serang, een te Anjer en een in het district Kolelet. Voor aanleg en onderhoud zou jaarlijks *f* 25 aan de bevolking worden uitgekeerd.

In 1837 werd voor het eerst geoogst. De uitslag was zeer bevreedigend, daar één Amsterdamsch pond van 6 boomen verkregen werd. Men had in dat jaar in de afdeelingen Serang en Tjikandi 5, Anjer 1, Pandeglang 2, Tjiringin 3 en Lebak 4 kweekbeddingen. Dit gunstig resultaat had in de beide volgende jaren een uitbreiding ten gevolge van 46 tot 113 bouw.

Bij besluit van 25 januari 1840, werd daarop machtiging verleend, om den reeds bestaanden aanplant van ruim 200,000 boomen, met nog 250,000 te vermeerderen. Het aantal bouws kwam daardoor op ruim 200. Met eenige afwisseling bleef dit getal tot in 1846, toen bij besluit van 6 maart, de kultuur onder Tjiringin ingetrokken, doch reeds in het volgende jaar, krachtens besluit van 7 september, in de overige regentschappen met 50 bouws werd uitgebreid.

Tien jaren later volgde de intrekking dezer kultuur onder Lebak, bij besluit van 24 juli 1857. Dit had ten gevolge dat het aantal bouws met ± 100 verminderde.

Bij besluit van 25 juni 1858, werd onder Serang een vermindering van 4 bouws bevolen en bij dat van 27 october van dat jaar, de kaneelkultuur ingetrokken in de districten Tjiomas en Pandeglang, ter uitgestrektheid van 38 bouws. Daar-

entegen werd een gelijke uitgestrektheid bijgeplant onder Kolelet.

De voortdurende slechte uitkomsten dezer kultuur deed het gouvernement besluiten in 1864 de geheele opheffing voor te stellen, met uitzondering van de kaneeltuinen op woeste gronden aangelegd, welke blijken zouden voor uitbesteding vatbaar te zijn. De machtiging daartoe van het opperbestuur werd in 1865 ontvangen en had de intrekking ten gevolge bij besluit van 8 juli van dat jaar.

Volgens berigten uit 5 der onderzochte dessas, waar de kaneelkultuur bestaan heeft, waren de tuinen aangelegd op tegalvelden, aan particuliere personen toebehoorende en voor het meerendeel bij hen in gebruik, op het oogenblik, dat met het bewerken een aanvang werd gemaakt. Het districtsbestuur wees de gronden aan. Dit geschiedde op last van het gouvernement. De regel was, dat iedere dessa de tuinen op haar gebied gelegen bewerkte. Slechts daar, waar dit voor de ingezetenen al te bezwarend zou zijn geweest, werden ook bewoners van andere dessas toegelaten. Vergoeding voor den afstand van grond werd niet aan de rechthebbenden uitgekeerd.

Het bewerken en beplanten had op tweederlei wijze plaats. Aan ieder arbeider, werd een stuk aangewezen om aan te leggen. Nadat dit geschied was, werden er aandeelen gemaakt onder alle die personen in de dessa, die de boomen zouden kunnen onderhouden. Van daar dat zelfs eene weduwe, bij wie een 15jarige zoon inwoonde, een aandeel kreeg. Dat aandeel moest men onderhouden. De andere wijze was, dat alle kultuurdienstplichtigen den grond te samen beploegden en beplanten en daarna ieder zijn aandeel kreeg, die aan die werkzaamheden had deel genomen, zoodat aan de leden van het dessabestuur, die niet hadden helpen planten, ook geen aandeel te beurt viel.

Ofschoon bepaald was, dat per bouw een plantloon van *f* 25 zou worden uitgekeerd en jaarlijks een gelijke som voor het onderhoud, schijnt de bevolking dat bedrag nimmer gebeurd te hebben. Ten minste uit alle dessas wordt medegedeeld, dat voor het beplanten *f* 20 per bouw was betaald en slechts uit één, dat voor het onderhoud even veel was gegeven. In een andere dessa daarentegen gold de gewoonte, dat bij overlijden van een aandeelhebber, zijn aandeel ter beschikking kwam van het dessahoofd, en de weduwe het nimmer aanvaardde, omdat,

eenmaal het plantloon betaald zijnde, voor het onderhoud niets meer werd toegestaan [1]).

Vier man waren per bouw ingedeeld. Volgens de meening der bevolking behoorde de opbrengst der boomen aan het gouvernement, op wiens last geplant was. Doch omtrent de boomen zelve bestond verschil. Was er per bouw plantloon betaald, dan kon het bestuur er aanspraak op maken. Was het planten geschied door kultuurplichtige huisgezinnen, dan behoorden aan deze de boomen, doch zij mochten die niet verkoopen of verpanden. De betaling was alleen belooning voor gepresteerden arbeid. Het dessahoofd trok de kultuurprocenten van velden, door de ingezetenen zijner dessa onderhouden.

Uit een der dessas, waar de kultuur reeds vóór 1848 was ingetrokken, klagen de vorige bezitters van den grond der kaneeltuinen, dat hun die nimmer teruggegeven, maar door allerlei gebouwen ingenomen is. Zij beweren nog in staat te zijn de oude grenzen aan te geven.

Peper. — Tijdens het bestuur der sultans en in de eerste tijden der vestiging van de O. I. Compagnie, was de peperhandel in Bantam zeer bloeiend. Langsamerhand werd echter de levering van peper, ten gevolge der knevelarijen van de inlandsche beambten, zóó drukkend, dat de kultuur ten eenenmale is te niet gegaan en het, volgens het administratief verslag van dat gewest over den jare 1838, niet geraden zou zijn haar weder in te voeren.

Die wenk van het gewestelijk bestuur heeft men echter in 1844 in den wind geslagen. Juist de omstandigheid, dat de bevolking vroeger met deze kultuur bekend was, heeft tot de invoering der peperkultuur in Bantam geleid. De stekken werden uit de Lampongsche districten verkregen. De ranken zouden geplant worden in de koffietuinen, langs de schaduwboomen. De koffieplantende huisgezinnen werden tevens met deze kultuur belast en bij besluit van 5 augustus 1844, werd bepaald, dat de bevolking *f* 6 koper per picol zou genieten.

Zeer enkele jaren uitgezonderd, viel de oogst steeds ongunstig uit, en verscheiden jaren zijn aan te wijzen, waarin vol-

---

[1]) Gedurende de een-en-dertig jaren, dat de gouvernements-kaneelkultuur in Bantam heeft bestaan, werd daarbij gemiddeld per huisgezin in 't jaar niet meer verdiend dan *f* 1.77.

strekt geen peper verkregen werd. De kultuur had met verschillende ongunstige omstandigheden te kampen. De dadapboomen toch, waartegen de peperranken moesten geleid worden, werden dikwijls door witte mieren vernield. Het tijdstip, waarop die ranken moeten geplant worden, valt juist samen met den tijd, waarop de gronden, voor de gagakultuur bestemd, bewerkt worden. De gronden schenen ook minder geschikt en de geringe prijs voor den picol toegezegd, was niet loonend voor de vele werkzaamheden, welke de kultuur vorderde [1]).

Dit maakte dat in 1852 bevel werd gegeven, om de teelt tusschen de koffieboomen in te verlaten en afzonderlijke peperaanplantingen aan te leggen. Doch ook nu waren de uitkomsten niet beter, zoodat reeds in 1857 deze kultuur in Lebak werd ingetrokken. Van dat oogenblik was de teelt niet meer verplichtend, doch wel de levering. Onder Tjiringin werden proeven met paggerpeper genomen. De uiterst geringe oogsten in Bantam verkregen, deden het opperbestuur in het laatst van 1860 de vraag opperen, of het niet beter zou zijn de peperkultuur geheel aan den vrijen wil der bevolking over te laten. Daar zij in werkelijkheid slechts in naam bleef bestaan, beproefde de regering haar te doen herleven, door bij besluit van 15 september 1864, ook de levering niet verplichtend te verklaren. Als gouvernementskultuur heeft zij dus van dat tijdstip af, opgehouden te bestaan.

Van de onderzochte dessas zijn er 4, waar deze kultuur was ingevoerd. De aanplantingen waren daar aangelegd op afgeschreven koffietuinen of op tegalgronden, bij particulieren in gebruik. De gronden eener dessa werden door de bewoners van verscheiden dessas beplant, namelijk door alle dienstplichtigen. Iedere dessa kreeg een stuk gronds te bewerken, wiens grootte afhing van het aantal dienstplichtigen. Het onderhoud geschiedde ook dessasgewijze, doch ieder planter had zijn aandeel. De leden van het dassabestuur waren van het planten vrijgesteld, doch plukten niet mede. De peperranken behoorden aan de planters, doch zij mochten die niet vervreemden of vernielen. Hetzelfde gold omtrent de vruchten, onder gehoudenheid der planters, om ze aan het gouvernement te verkoopen. Het dessahoofd genoot

[1]) Gemiddeld werd per gezin niet meer dan *f* 0.07½ per jaar genoten.

de kultuurprocenten van het product, door de planters zijner dessa geoogst.

THEE. — Bij besluit van 2 november 1836, werd de theekultuur in Bantam ingevoerd. In het begin van het volgend jaar werden de noodige pitten in 2 pepinières gezaaid, bestemd voor den aanleg van twee tuinen. Voor het onderhoud der tuinen zou *f* 25 koper per bouw gegeven worden. In 1838 werden de theeplantjes van de beddingen overgebracht. Behalve deze beide tuinen in de afdeelingen Tjiringin en Pandeglang — in den loop van dit jaar met nog twee vermeerderd — bestond er nog een proeftuintje aan de westelijke helling van den berg Karang.

De eerste fabriek kwam in 1839 in werking, de tweede in 1841. Doch reeds in 1840 bleek het, dat men bij de keuze van gronden onoordeelkundig was te werk gegaan, want toen reeds werd één tuin afgeschreven. Een tweede zou weldra volgen.

De theekultuur is hier tot in het jaar 1843 voor rekening van het gouvernement gedreven. Doch het pond thee kostte zóóveel vóórdat het ter verzending naar Nederland gereed was, en aan de bewerking werd, uit gebrek van deskundig toezicht, zoo weinig zorg besteed, dat de regering begreep deze kultuur aan particuliere ondernemers te moeten overlaten. Dit geschiedde dan ook in 1843. Voor Bantam werden twee contracten aangegaan. De dienstplichtige huisgezinnen werden van de werkzaamheden ontslagen en den ondernemers de verplichting opgelegd, buiten bemoeienis van het bestuur, met boedjangs te werken. In plaats van zich tevreden te stellen met de winsten, voortspruitende uit de uitgaande rechten op de thee op Java en de inkomende in Nederland, benevens de indirecte voordeelen, uit vrije beschikking, voor handel en scheepvaart voortvloeiende, bedong het gouvernement de levering van alle geproduceerde thee tegen een vaste som per Amsterdamsch pond; een maatregel, die veel tot den val der theekultuur heeft bijgedragen en den lande veel geld heeft gekost.

Toen namelijk omstreeks 1847 de prijzen der thee, tengevolge der verwikkelingen tusschen Engeland en China, in Europa zeer waren gedaald, werd op dat product groot verlies geleden. De directeur der kultures gaf wel is waar in overweging, om de thee voor eigen consumtie op Java te verkoopen, waartoe uit sommige residentiën aanzoek was gedaan, tegen veel hooger prijs dan op de Europeesche markt kon bedongen worden, doch dit

strookte niet met het consignatiestelsel en werd door de regering afgewezen. Om het verlies zoo gering mogelijk te doen zijn, werden schier overal de gouvernementstuinen verlaten en trachtte men de contractanten te bewegen de thee tegen minderen prijs af te staan of hunne overeenkomsten te ontbinden. Een der Bantamsche ondernemers liet zich tot het laatste vinden tegen kwijtschelding eener schuld aan den lande van *f* 62,500, doch de andere was daartoe niet over te halen.

Zijn onderneming had reeds in 1849 opgehouden te bestaan. Op welke wijze deze fabriekant, — met nog anderen, die aan hun overeenkomst met het gouvernement vasthielden, in het kultuurverslag halstarrig genaamd — tot de opheffing zijner onderneming genoodzaakt werd, zal verder, bij de beschouwing der dessas, waar de theekultuur was ingevoerd, blijken. Genoeg zij het hier te vermelden, dat sedert 1850 Bantam ophield onder de theevoortbrengende gewesten gerekend te worden.

Voor de door het gouvernement zelf aangelegde tuinen werden voor het grootste gedeelte tegalgronden gebruikt, die bij de eigenaars in bewerking waren. Voor een zeer klein deel had de aanleg op de woeste gronden plaats. Het districtsbestuur wees de gronden aan. Alle dienstplichtigen eener dessa werden te werk gesteld bij het ploegen en planten, tegen genot van *f* 25 per bouw. Vervolgens kreeg ieder planter een vast aandeel, dat hij onderhouden moest. Ofschoon ook hiervoor *f* 25 per bouw was toegezegd, schijnt dit niet te zijn uitbetaald, want in een der dessas aanvaardde de weduwe nimmer het aandeel in den theetuin, maar liet dat ter beschikking van het dessahooofd, omdat eenmaal het plantloon betaald zijnde, niets meer viel te verdienen (tida ada pengalisan sekali). De leden van het dessabestuur plantten niet, doch plukten ook niet mede.

Bij de theeondernemingen der contractanten schijnen de planters jaarlijks per hoofd *f* 1.40 voor het onderhoud genoten te hebben, terwijl het plukken en de verdere werkzaamheden in de fabriek door vrije arbeiders werd verricht.

De gronden bleven behooren aan de vorige eigenaars, de heesters waren het eigendom van de planters, doch zij mochten die niet verkoopen of verpanden.

Volgens de opgave der bevolking, ging de laatste onderneming te niet, omdat de thee bitter was. Dit is niet zeer waarschijnlijk, daar in de uitgewerkte kultuurverslagen dier jaren, waarin steeds

over de kwaliteit gehandeld wordt, daaromtrent niets wordt medegedeeld. Veeleer is als ware reden aan te nemen, wat de ondernemer van de laatste fabriek opgeeft, dat namelijk de toestand onhoudbaar was, omdat de demang de vrije koelis kwam halen om in de koffietuinen te werken en hij te vergeefs bij het bestuur op voorziening had aangedrongen. Een enkel verbod, van het Europeesch gezag uitgegaan, zou voldoende geweest zijn om zulks te verhinderen. Dit schijnt niet geschied te zijn, waarschijnlijk omdat men dezen fabriekant ongenegen was, die, gelijk reeds uit het kultuurverslag is opgeteekend, halstarrig bleef weigeren de thee tegen lageren prijs te leveren, dan in de overenkomst bedongen was, en 's lands belang medebracht, zoo weinig ponden mogelijk te ontvangen.

KOFFIE. — In het algemeen verslag van Bantam over de jaren 1819 tot en met de helft van 1821, wordt medegedeeld, dat in dat gewest koffie werd geplant. In dien tijd vigeerden ook hier de bepalingen van het besluit van commissarissen-generaal van 7 november 1817, dat namelijk de koffietuinen aan de planters verhuurd worden, doch niemand ze tegen zijn wil behoeft te bewerken; dat de bewerker slecht $^2/_5$ van het product aan het gouvernement, als belasting behoeft af te staan, en het overige mag verkoopen aan wien hij wil; dat gelijk gedeelte moet opgebracht worden van de paggerkoffie, die men mocht willen planten; en dat het gouvernement genegen is de koffie, die ter vrije beschikking van den planter blijft, tegen een vooraf vast te stellen prijs van hem over te nemen.

Nadat bij Staatsblad n^0. 51 van 1823 bepaald was, dat de bevolking $^2/_5$ moest opbrengen van het berekende koffieproduct, werd, bij resolutie van 8 augustus 1832, het leveren verplichtend gesteld van alle koffie tegen den marktprijs, na aftrek van $^2/_5$ voor landrente en *f* 3 voor transportkosten naar de afscheeppakhuizen. 's gouvernements koffiekultuur bestond daar op dat tijdstip nog niet. Zij is eerst omstreeks 1834 ingevoerd.

Het is bekend dat de koffieboom eerst drie of vier jaren na het planten vruchten draagt. De eerste oogst, als gevolg der ingevoerde gouvernementskultuur, valt dus in het jaar 1837. Die van de drie voorgaande jaren moeten worden aangemerkt als het resultaat van de door de bevolking vrijwillig aangeplante koffieboomen. Dit blijkt ten overvloede uit het in 1837 aanwezige aantal vruchtdragende boomen, dat ruim het dubbele be-

droeg van dat der drie voorgaande jaren, en in 1838 reeds meer dan $3^1/_2$ maal dat aantal.

Nu werden verkregen:

in 1834 van 1,892.152 boomen, 7539 picols,
„ 1835 „ 1,785,837 „ 8933 „
„ 1836 „ 1,846,324 „ 14009 „

of:

in 1834 = 1 picol van 251 boomen,
„ 1835 = 1 „ „ 200 „
„ 1836 = 1 „ „ 131 „

een uitkomst, die bij het bestaan der gouvernements koffiekultuur, wat de beide laatste jaren aangaat, nimmer werd bereikt en, voor zooveel het jaar 1834 betreft, slechts eenmaal, en wel in het voor Bantam zoo bij uitstek gunstige koffiejaar 1858, (1 picol van 228 boomen) werd overschreden. Dit is te merkwaardiger, omdat toen de belangen der Europeesche en inlandsche ambtenaren, door het toekennen van kultuurprocenten, nog niet aan de koffiekultuur waren verbonden.

Daar de bevolking nog weinig bedreven was in het reinigen en droogen der boonen, werd haar in 1833 vergund deze, droog in de hoornschil, aan de pakhuizen te leveren, welke omstandigheid aanleiding gaf, dat bij resolutie van 30 september 1835, de bereiding op de West-Indische wijze hier voor rekening van het gouvernement werd ingevoerd. Deze bereiding gaf in de eerste jaren niet de uitkomsten, die men er van verwacht had en de regering bepaalde daarom in 1840, dat de bevolking, even als elders, de koffie op de gewone wijze zou prepareren. Die regeling droeg echter de goedkeuring van het opperbestuur niet weg en daarom werd, bij besluit van 8 mei 1842, de bereiding op de West-Indische wijze op nieuw ingevoerd en last gegeven, dat de bevolking de boonen weder in den bolster zou leveren. Dit had het oprichten van een waterpelmolen ten gevolge (maart 1843). In 1845 waren verscheiden peletablissementen in werking. Later heeft men de bewerking op de West-Indische wijze aan de bevolking zelve overgelaten en haar daarvoor een hoogere betaling toegekend, welke echter in 1851 is afgeschaft, omdat de meerdere waarde der koffie niet opwoog tegen de meerdere kosten.

Geregelde tuinen werden voor het eerst in 1836 aangelegd. Hoewel onder Bantam zeer goede koffiegronden aanwezig zijn,

schijnt men bij het planten alles behalve oordeelkundig te werk gegaan te zijn. Het zijn vooral de bergachtige streken van het regentschap Pandeglang, welke zich voor de koffiekultuur aanbevelen. Maar de inwoners rondom den Karang en den Poelosari gevestigd, werden zoo zeer door andere kultures gedrukt, dat de koffiekultuur op de hellingen dier bergen reeds in 1840 moest gestaakt worden, tengevolge waarvan dus zeer geschikte gronden aan die kultuur werden onttrokken. Reeds twee jaren te voren was, bij besluit van 11 october 1838, gelast, dat in de boschkoffie uitkappingen zouden gedaan worden, omdat de boomen veel te dicht op elkander waren geplant en in 1839 werden 4 millioen boomen afgeschreven, omdat zij in het geheel geen vruchten beloofden. Eindelijk moest men in 1855 besluiten de koffiekultuur in geregelde tuinen onder Lebak geheel in te trekken en slechts het aanplanten van paggerkoffie aan te moedigen, omdat geen geschikte gronden voor tuinen te vinden waren. Het is dan ook opmerkelijk, dat van de 22 onderzochte dessa's, waar de koffiekultuur werd ingevoerd, thans nog slechts 6 dat product voortbrengen.

Voor den aanleg der gouvernements koffietuinen werden gebezigd tegalgronden alleen, in twaalf; deze en boomgaarden, in zes; alleen boomgaarden, in drie dessas, terwijl in één, daartoe gedeeltelijk ook sawas werden in beslag genomen. Op een drietal uitzonderingen na, behoorden deze gronden in alle dessas aan particulieren. Van deze waren er veertien, waar ze, op het oogenblik van den aanleg der koffietuinen, door de bezitters werden gebruikt, terwijl dit in zeven niet het geval was, omdat de gewoonte medebracht de tegalvelden niet jaarlijks te bebouwen en in één omdat de grond vroeger theetuin was geweest en men er nimmer in had kunnen slagen, om de stronken van dien heester behoorlijk uit te roeien. Bij voorkeur nam men de boomgaarden in beslag, omdat de vruchtboomen tot schaduw dienden. In dat geval werden de jongere omgehakt. Sommige velden waren zelfs op het oogenblik, dat de aanleg plaats had, door bemesting voor de verbouwing van veldgewassen gereed gemaakt. Velden van hoofden werden even zeer, als die van andere ingezetenen, voor koffietuinen bestemd.

In den regel wees het districtsbestuur de gronden aan, in een enkel geval de regent, in een ander het dessahoofd. De laatste werd soms geraadpleegd, of alleen, of in gemeenschap met de

bevolking. Soms geschiedde de aanwijzing in rechtstreeksch overleg met de bevolking, of met de oudsten.

Op acht plaatsen was de bewerking en beplanting aan de bewoners der dessa zelve opgedragen; op negen geschiedde dit met die van andere dessas te samen, terwijl in 2 dessas de gronden uitsluitend door ingezetenen van andere dessas werden bewerkt. Als reden, waarom verschillende dessas geroepen werden tot bewerking der gronden van één enkele, wordt opgegeven, dat het toezicht daardoor gemakkelijker was.

Van de onderzochte dessas moesten vijftien koffieplanten op het gebied van andere gemeenten, òf omdat die verschillende dessas vroeger een district hadden uitgemaakt, òf omdat de dessa zelve geen gronden bezat, voor de koffiekultuur geschikt; ook wel omdat de gronden der dessa reeds allen met koffie waren beplant en de bevolking, vroeger bij de kaneelkultuur ingedeeld, bij de intrekking der laatste, voor die der koffie werd aangewezen.

Wanneer één dessa bij de koffiekultuur werd ingedeeld, moesten alle dienstplichtigen aan de werkzaamheden deel nemen. In de meeste gevallen kreeg ieder een stuk gronds ter bewerking en beplanting. Doch het gebeurde ook, dat zoowel de bewerking als de beplanting dessasgewijze plaats vond, of dat de bewerking van den grond door alle dienstplichtigen eener dessa gesamenlijk geschiedde, en het beplanten door ieder individueel. Van daar dat ieders aandeel werd aangewezen, òf reeds bij den aanleg, òf na de gemeenschappelijke bewerking van den grond, òf eerst nadat ook het beplanten geheel was afgeloopen. Op enkele plaatsen maakte men geen afzonderlijke aandeelen, maar bleef de geheele uitgestrektheid, door een dessa aangelegd, onder hare ingezetenen gemeen.

Het onderhoud der tuinen had op dezelfde wijze plaats. De aandeelen waren even groot en bestonden gewoonlijk uit een zeker aantal boomen. Doch daarom was het nog niet noodzakelijk, dat ieder planter evenveel koffieboomen te onderhouden had. Dit was afhankelijk van het aantal tuinen, dat men had helpen aanleggen. Men moet dit dan ook in dien zin opvatten, dat een koffietuin in gelijke aandeelen verdeeld werd tusschen allen, die tot den aanleg hadden medegewerkt. Gewoonlijk moest jaarlijks een zeker aantal boomen door elken dienstplichtige uit de dessa worden geplant.

De leden van het dessabestuur plantten niet mede, doch hadden ook geen aandeel. Slechts uit één dessa wordt gemeld, dat zij, evenals de andere ingezetenen, een aandeel hadden bewerkt echter niet in eigen persoon, maar bij wijze van ngahiras, dat is tegen verstrekking van kost aan de planters. Deze laatsten hadden dit gedaan, omdat zij beducht waren, dat de leden van het dessabestuur anders van hun aandeelen zouden plukken. Dit geschiedde op sommige plaatsen, doch was alleen geoorloofd als daartoe vergunning was gevraagd. In andere gemeenten had ieder der planters een gedeelte van zijn aanplant aan het dessabestuur afgestaan, bij voorbeeld een paar rijen boomen, met dien verstande, dat wanneer de rijen der planters liepen van Oost naar West, die van het dessabestuur liepen van Noord naar Zuid.

Algemeen is men van oordeel dat de grond, aan particulieren behoorende, onverschillig of die in bewerking was of braak lag op het oogenblik, dat hij voor koffietuinen werd in beslag genomen, aan die particulieren blijft toehehooren, en dat het gouvernement hem slechts tijdelijk in gebruik nemen mag. Dit is zoo zeker, dat de eigenaar van een klappertuin, die voor de koffiekultuur werd ingenomen, tusschen de koffieboomen in, steeds klappers is blijven planten. Na de afschrijving der tuinen zijn die gronden dan ook door de vorige bezitters teruggenomen of aan hen teruggegeven door het bestuur; soms zelfs geschiedde dit schriftelijk.

In geval de tuin op woesten grond wordt aangelegd, is men daaromtrent niet zoo eenstemmig. Sommigen beweren, dat de grond dan aan het gouvernement behoort, omdat dit de bewerking heeft bevolen, anderen dat de eigendom bij het gouvernement berust zoolang de tuin in stand blijft en daarna aan de dessa komt: wederom anderen, dat de grond, na afschrijving, van den tuin, weder woest wordt, zoodat in deze dessa elk harer ingezetenen het aandeel in den vroegeren koffietuin in individueel bezit mag behouden — de ingezetenen van andere dessas evenwel niet, omdat woeste grond moet blijven ten gerieve van hen, die in de dessa wonen, waartoe de grond behoort — in gene dat aandeel niet mag behouden worden buiten verlof van het dessahoofd.

Men is 't daarover vrij algemeen eens, dat de boomen aan de planters behooren, onder verplichting evenwel van de aanplan-

tingen te onderhouden. Slechts in één dessa beweert men, dat de boomen toekomen aan de eigenaars van den grond; in een andere aan het gouvernement, omdat dit last heeft gegeven tot het planten [1]). Hierin wordt ook de reden gezocht, waarom de planters de boomen niet mogen vervreemden of verpanden, of schoon dit lang niet algemeen, als ongeoorloofd wordt aangemerkt. Want soms geschiedt dit aan dessagenoten of ook aan anderen, mits deze op zich nemen voor het onderhoud van den aanplant te zorgen.

De vruchten volgen den boom; dus behooren ze in de bovenmedegedeelde uitzonderingen, volgens de meening der bevolking, òf aan den eigenaar van den grond òf aan het gouvernement, in welk laatste geval de betaling per picol slechts is aan te merken als arbeidsloon. In de overige dessas meent men, dat het recht op de vruchten voortvloeit uit het onderhouden der aanplantingen. Men mag die evenwel niet verkoopen aan wie men wil, maar is gehouden ze tegen een vastgestelden prijs aan de gouvernements pakhuizen te leveren, omdat dit gelast is. Juist in de omstandigheid, dat het gouvernement de koffie aan de pakhuizen koopt, ligt de erkenning opgesloten dat de planter eigenaar is der vruchten. Het product van vrijwillig aangelegde tuinen, moet ook aan het gouvernement geleverd worden.

Opkoopers van koffie zijn er niet. Het is dan ook geen gewoonte de vruchten aan den boom te verkoopen maar wel, als ze reeds geplukt zijn. Dit noemt men *di tebasken* en mag alleen aan dessagenoten geschieden, omdat anders het dessahoofd van een gedeelte zijner kultuurprocenten zou worden beroofd.

Aandeelen komen, na den dood van den planter, in den regel aan zijn kinderen en, bij ontstentenis of minderjarigheid van deze, aan de weduwe. Zij zorgt voor het onderhoud van het aandeel door uitbesteding, tegen genot van een gedeelte der vruchten, of door het, tot aan de meerderjarigheid der kinderen, tegen afstand van het geheele product aan het dessahoofd toe te vertrouwen.

Op sommige plaatsen moeten volwassen zonen, die nog geen

---

[1]) Het proces-verbaal dezer dessa vermeldt, dat de ingezetenen geen juist begrip omtrent deze aangelegenheid schijnen te hebben. Zij antwoordden op alle vragen: „Sebab prentah."

aandeel in de koffietuinen hebben, dat van hun overleden vader aanvaarden; op andere behouden minderjarige kinderen altijd het vruchtgebruik. Niet altijd evenwel komt het vacante aandeel aan de weduwe. Hier is dit verboden, dáár aan hare vrije keuze overgelaten. Met dergelijke vacante aandeelen wordt zeer verschillend gehandeld. Nu eens krijgt het dessahoofd ze, dan weder de leden van het dessabestuur, de oudsten, de andere aandeelhebbers, of mannen, die nog geen aandeel hebben.

Het beruchte omhakken der koffieboomen heeft door de eigenaars van den grond, niet door de planters plaats gehad, omdat de boomen oud waren en geen vruchten meer gaven. Het schijnt dat zij vermeenden daartoe recht te hebben, op grond dat het gouvernement wel tijdelijk hun velden in gebruik mag nemen en behouden, zoolang de aanplant werkelijk vruchten voortbrengt, doch niet het recht heeft te vorderen, dat zij braak zullen blijven liggen als eenmaal de aanplant, waartoe de grond tijdelijk in beslag werd genomen, heeft uitgediend. Daar de planters alleen recht op de boomen hebben, zoo geschiedde het omhakken door de eigenaars, eigenlijk alleen ten hunne préjudice. Zij beklaagden zich evenwel niet, omdat zij liever het voordeel misten, uit den verkoop der koffie voortvloeiende, dan genoodzaakt te zijn de tuinen te onderhouden.

Het plukken geschiedt door de aandeelhebbers zelf, met inachtneming van ieders aandeel. Het plukken van eens anders aandeel zou voor diefstal doorgaan. In zeer enkele gevallen laat men door anderen plukken, tegen genot van 5 centen per dag en eens eten.

Het heeft over het algemeen steeds veel moeite in gehad, om de pluk van elders gelegen tuinen aan de ingezetenen der dessa, waar die tuinen liggen, over te dragen. Echter geschiedde dit somtijds; gewoonlijk tegen een gedeelte van het product, wat echter altijd aan de gouvernements pakhuizen moet verkocht worden en aldaar opgegeven als afkomstig van den aandeelhebber, ten einde diens dessahoofd de kultuurprocenten niet te doen missen. Bij verhindering verzoekt men soms een zijner dessagenoten het aandeel te plukken, die dan het product aan de pakhuizen, tot eigen voordeel, mag verkoopen.

De belooning was zeer verschillend, bij voorbeeld een vijfde van het product of 8 tot 12 duiten en tweemaal eten; een derde van de geplukte boonen; 10 duiten voor een groote karang, 5

voor een kleine; de helft van het product, soms ook de geheele oogst tegen de eenvoudige verplichting om het aandeel te onderhouden.

De koffiekultuur bestaat thans nagenoeg alleen nog onder Pandeglang. Uit een paar dessas, aldaar gelegen, worden berekeningen medegedeeld van de winsten, die een bouw tegal, op de gewone wijze bewerkt, en een, met koffie beplant, afwerpt.

In een dezer dessas, waar de grond zeer vruchtbaar schijnt te zijn, geeft een bouw koffie, van het 4de tot en met het 8ste jaar na den aanplant, 4 tot 5 picol koffie 's jaars of ± *f* 63. Dus gedurende die 5 jaren = *f* 300. Dit bedrag over de 8 jaren van den aanplant omslaande, geeft *f* 37.50 per jaar. Nu brengt dergelijke bouw met suiker beplant per jaar *f* 100, met katjang *f* 50, met padie *f* 44 op of gemiddeld *f* 65 's jaars. Het is dus voordeeliger voor de bevolking geen koffie te planten.

In een andere dessa, waar de gronden minder vruchtbaar schijnen te zijn, brengt een bouw tegalgrond, op de gewone wijze bebouwd, een zuivere winst op van *f* 16 per jaar, gevende over 9 jaren *f* 144. Een bouw koffie geeft, gedurende 5 van de 9 jaren, een winst van *f* 30 per jaar of over 9 jaren van *f* 150. Oppervlakkig beschouwd schijnt dus de koffiekultuur voordeeliger, doch dit verandert als men in aanmerking neemt, dat de jaarlijksche winst van *f* 16 bij gewone bewerking ook in het 10e en volgende jaren blijft doorgaan, terwijl de koffieoogst na het 9e jaar weinig meer beteekent en er volstrekt geen winst behaald wordt, zoolang de afgeschreven tuin braak moet blijven liggen.

Voordeel wordt dus alleen door de ingezetenen van zoodanige dessas behaald, die op eens anders grond koffie planten en hun eigen velden daartoe niet behoeven af te staan.

Doch voor de eigenaars der tegalans zelf is de koffiekultuur zeer nadeelig, omdat — zoo het reeds onvoordeelig is koffie te planten als de eigenaar die geheel, ten eigen bate, zou mogen plukken, — bepaald schade geleden wordt als hij het product met andere dessagenoten of vreemden moet deelen, daar zijn aandeel in den oogst overal gelijk is aan dat der overige planters.

De koffiekultuur heeft dan ook aanleiding gegeven, dat enkele dessas door hare inwoners verlaten zijn, omdat hun geen gronden ter bebouwing overbleven en zij niet eens geroepen werden om een aandeel in de koffietuinen hunner eigen dessa te bewerken.

Hier en daar hebben de eigenaars, na afschrijving der tuinen, hunnen grond niet terug bekomen, doch, buiten deze verkorting van rechten, zijn zij slechts tijdelijk in de uitoefening hunner bezitrechten gestoord. De rechtstoestand der gronden zelve, kan trouwens, naar de meening der bevolking, door de invoering der gouvernements koffiekultuur geen verandering ondergaan.

Regelingen, voortvloeiende uit het planten van de eene dessa, of van de eene persoon, op gronden van een andere, werden niet gemaakt. Waar boomgaarden voor de koffiekultuur in beslag waren genomen, hielpen de planters soms de vruchten bewaken.

DJATIHOUT. — De residentie Bantam bezit geen oorspronkelijke djatibosschen. Nagenoeg onafgebroken heeft men echter aanplantingen beproefd, welke meestal zijn mislukt. In het laatst van 1835 werd een proef genomen. De uitkomst beantwoordde geenzins aan de verwachting, daar van 320,000 pitten, slechts 600 boompjes werden verkregen. In 1837 werden djatiboomen langs de wegen geplant. Langs dien van Serang naar Bantam groeiden zij goed. Het aantal boomen bedroeg toen ± 2000, waaronder 700 oude. In het volgende jaar werden op nieuw proeven genomen tot aanleg van geregelde plantsoenen. De grootste nabij Rangkas-Betoeng. De daartoe verstrekte pitten zijn echter niet opgekomen. Herhaling der proef in 1840 had niet veel beter gevolg. Slechts een 400tal plantjes werd verkregen. Door deze herhaalde mislukking afgeschrikt, schijnt men gedurende 10 jaren van verderen aanplant te hebben afgezien. Nadat in 1850 een proef met ijzerhout mislukt was, nam men er een met djatihout en ofschoon ook deze tegen viel, heeft men van 1856 tot en met 1864 geregelde djatiaanplantingen gedaan, welke echter geen enkel jong bosch in het leven schijnen geroepen te hebben. Gedurende die jaren waren op die wijze 558,159 djatiboomen aangeplant en ruim 216,000 in minder geregelde plantsoenen.

Van de onderzochte dessas zijn er tien waar proeven met djatiboomen genomen werden. Men bezigde daarvoor meestal tegalgronden aan particulieren toebehoorende, waarvan men de galengs liet bestaan, opdat ieder bezitter later zijn stuk grond zou kunnen herkennen, als de aanplantingen gekapt zouden zijn. Het dessahoofd ontving pitten, doch geen aanwijzing van de uitgestrektheid of van den aard der gronden, die voor de kultuur moesten worden aangewend.

De proeven mislukten gewoonlijk geheel. Waar dit niet het geval was, kwamen slechts zeer weinig boompjes op. Voor de drie dessas te samen 380 stuks. En van deze stierf in één dessa ruim de helft tot op 3 of 4 boomen na, welke ook kwijnende zijn.

Voor den aanplant werd aan de bevolking niets betaald.

Gewoonlijk plantte de dessa op haar eigen gebied, doch in een enkel geval, ook in gemeenschap met meerdere dessas.

Slechts op één plek is in zeker opzicht een natuurlijk djatibosch, ofschoon van kleine uitgestrektheid, ontstaan. Daarop bevonden zich 2 of 3 oude djatiboomen. Toen in de nabijheid een hoema werd aangelegd, verbrandde de glaga en ander klein gewas rondom die boomen. Het reeds gevallen of rijpe djatizaad kreeg door de hitte een groote geschiktheid tot ontkieming, zoodat verscheiden djatiplantjes zich bij den eerstvolgenden regen goed ontwikkelden en in het leven bleven. De bevolking kreeg kort daarop vergunning de natuurlijk ontstane aanplant te onderhouden, in plaats van nieuwe plantsoenen aan te leggen.

Niettegenstaande afzonderlijk staande djatiboomen elders slecht schijnen te groeien, gelukken de aanplantingen langs de wegen hier vrij wel. In een dessa staan de 6 tot 10 rijen, aan weêrszijden van den weg geplant, zeer voldoende.

Volgens de meening der bevolking, behooren de boomen aan het gouvernement, ofschoon die der dessa, waar zij van zelf zijn ontstaan, daarop rechten van eigendom beweert te hebben. Deze nemen een uitgestrektheid van 4 bouws in.

Onder Lebak heeft men een aanplant van 12 bouws.

Ofschoon de rechten der bevolking op den grond, naar haar gevoelen, door de gouvernements djatiaanplantingen niet kunnen verloren gaan, heeft zij echter dien grond, na mislukking der proefnemingen, niet altijd terug gekregen. Zoo wordt uit een dessa gemeld, dat de demang, nadat de djatiaanplant was uitgestorven, den grond voor zich gehouden heeft, dien met klappers heeft beplant en nu beweert eigenaar van dien tuin te zijn.

De Christelijk-historische richting en haar koloniale staatkunde.

I.

Een laakbaar verzuim.

In de laatste tijden heeft men bij de voorstanders der Christelijk-historische richting een meer opgewekt politiek leven kunnen bespeuren. Wie geen vreemdeling is in onze staatkundige geschiedenis der laatste jaren, zal gaarne erkennen dat, was eens deze partij, door eigen schuld, zoek geraakt en gediscrediteerd, zij nu wederom zichtbaar en gerehabiliteerd is. Dank vooral aan haar eerbiedwaardigen leider, die met onverbiddelijkheid, en, ondanks het klimmen der jaren, met jeugdige en zeldzame kracht het vaandel omhoog houdt; dank ook het orgaan, dat, sedert april dezes jaars, niet zonder talent de beginselen der partij ontwikkelt en verdedigt.

Herhaaldelijk, ook aan den vooravond der laatste verkiezing van leden der tweede kamer in juni 1870, had men, in eene duidelijke formule, getuigenis afgelegd van wat men op staatkundig terrein beoogt. Ter bevordering van eenheid en ter bevestiging van den zedelijken band, die kiezers en gekozenen bindt, gelijk het heette, hebben toen de „eindredacteur" van de Bazuin, de redacteurs van de Heraut, de Hoop des Vaderlands, het Kerkelijk Weekblad, de Wekstem en de Volksbode aan het verkiezingswerk een kort en zaakrijk program ten grondslag gelegd. Het bevatte een drietal punten: *a.* handhaving, in en buiten de kamer, van de zelfstandigheid der

Christelijk-historische richting, gelijk die geëischt wordt door de erkenning van Gods woord, ook als beginsel van staatkunde, en van Gods leiding in onze volksgeschiedenis, als regel voor ons volksleven; *b.* handhaving van gewetensvrijheid bij het volksonderwijs, door den eisch, dat de vrije school regel, de staatschool aanvulling worde; en *c.* handhaving van het recht der minderheden bij de stembus, door den eisch dat een beter kiesstelsel ingevoerd, en in afwachting daarvan, de census verlaagd worde.

Dit drieledig program, onverwijld toegejuicht door geestverwante vereenigingen en candidaten, werd ook later, in hoofdzaak althans, tot grondslag gelegd voor verdere samenwerking. Ook de Standaard, toen hij als het orgaan der partij optrad, nam het over; althans het ontwikkelde de hoofdgedachten er van in meer dan één verdienstelijk artikel.

Verdient deze houding, blijk van herwonnen zelfstandigheid na het jammerlijk gebeurde in 1866, waardeering: daaraan paart zich echter een gevoel van onvoldaanheid, zelfs van diepe teleurstelling. Met 't oog op 'tgeen in het program wordt gemist. Zelfstandig optreden, voldoening aan den conscientiekreet bij het volksonderwijs, invoering van een beter kiesstelsel, censusverlaging. Voortreffelijk. En inderdaad ook geen onbeduidend program. Toch vragen wij: meer niet? Is daarin geen leemte, die dringend voorziening eischt? Is er geen ander onderwerp, zoo niet belangrijker, dan toch stellig even gewichtig als 't genoemde, waaraan schier uitsluitend wordt gedacht? Is namelijk behartiging van de belangen der aan ons bestuur onderworpen volken in den Indischen Archipel geen plichtsbetrachting? De aanwijzing van het beginsel van koloniale staatkunde geen noodzakelijk element in het program? Het is waar, wel vinden bijbelverspreiding en evangelische zending, ook in Indië, ondersteuning; betrekkelijk niet gering is de ijver om heidenen en mahomedanen te bekeeren. Maar slechts nu en dan is er sprake van het regeerstelsel, in Indië gevolgd en verder te volgen; in deze of gene kiesvereeniging scheen het soms als gevoelde men dat het niet aanging geheel te zwijgen van het beginsel van koloniale staatkunde; en het is dan nog met aarzeling en behoedzaamheid, liefst in algemeene termen, dat men zich daarover uitlaat. Tot dusver scheen het, als huiverde men eenigzins eene duidelijke formule ter aanwijzing der voor Indië te volgen richting mede in het program op te nemen. Aan politocophobie mag 't niet

worden toegeschreven; waarom anders het reeds omschreven program in de wereld gezonden? Toch niet uit gebrek aan kennis omtrent Indische toestanden? Het kan mogelijk zijn, doch het zou alleszins laakbaar mogen heeten, te meer daar men zich wel wachten zal de meening uit te spreken, dat alwat Indië betreft van geen overwegend belang voor Nederland is. Integendeel, volmondig erkent men dat Indië nauw aan Nederland is verbonden; dat de Indische belangen ook Nederlandsche belangen zijn. Herhaaldelijk, en zonder tegenspraak wordt aan ons land de eernaam van „moederland" gegeven. En zou nu eene moeder niet zorgen voor, geen belang stellen in hare kinderen?

Wellicht vindt het stilzwijgen over een bepaald koloniaal program zijne verklaring in de richting zelve, reeds in de benamingen waarop zij roem draagt? Met 't oog daarop wordt 't eer raadselachtiger. Zij noemt zich „de christelijke richting, niet boven elke geloofsverdeeldheid, maar onder het kruis; de Christelijk-historische richting, gelijk ze op het eeuwig Evangelie, alpha en omega der wereldgeschiedenis, steunt: de Christelijk-nationale richting, gelijk ze in de volkshistorie, in den strijd tegen het vervolgzieke Rome de kern en de kracht onzer eigene en roemrijke nationaliteit heeft ontwikkeld." Juist bij den voorstander dier richting moet, dunkt ons, op den voorgrond staan zoowel de erkenning van het feit, dat de Voorzienigheid, niet zonder hooger doel, onze vaderen in Indië gebracht en Nederland gesteld heeft tot den beheerscher dier landen, als de oplossing der vraag, waarin dat hooger doel ligt en wat, ter bereiking daarvan, het streven moet zijn van den staatsdienaar en den krijgsman, van den regent en den vergeten burger. Juist met het oog op de beginselen van eigen richting is 't plichtsbetrachting toe te zien, dat het kostbare door onze vaderen toevertrouwde pand, nu nog altijd de kurk waarop wij drijven, niet ook de steen kan worden, die ons naar den afgrond zal trekken; — toe te zien, dat de handelingen, zoowel van individuen als van staatsbestuur, blijk geven wat het Christendom is en wat het vermag, dat daar ginds de overheerschten in de overheerschers een Christelijk volk zien, dat in de vruchten die het toont in het sociale zoowel als in het politieke leven, getuigenis aflegt van de voortreffelijkheid van den boom, dien 't er wenscht te planten.

Inderdaad, er is geen aannemelijke grond aan te wijzen, waarom

eene duidelijke formule van het regeringsbeleid in Indië, waarvoor, krachtens onzen staatsvorm, geheel het Nederlandsche volk verantwoordelijk is, nog altijd in het politiek program der Christelijk-historische richting blijft ontbreken. Dan alléén zou het gemis er van eenigszins zoo niét gerechtvaardigd, althans verschoonbaar zijn, zoo de voorstanders dier richting in de onderstelling leefden, dat Indië rechtvaardig en goed wordt bestuurd; dat men streeft naar de zedelijke en stoffelijke ontwikkeling van Indie's bevolking; dat zij ontheven is van lasten, die haar vernederen en die hare ontwikkeling belemmeren; dat Indië reeds wordt bestuurd zooals een christenvolk betaamt, dat in de bevolking daar ginds zijne broeders ziet, menschen van gelijken aanleg en van gelijke bestemming als wij zelven; dat ook op die bevolking wil toepassen de les van den grooten Meester: „hetgeen gij wilt, dat u de menschen doen, doe gij hun desgelijks," — in één woord dat het regeeringsstelsel op goede grondslagen rust en gezegend werkt, waardoor van oplossing van koloniale vraagstukken geen sprake meer kan zijn.

II.

Geen koloniale vraagstukken meer?

Het zou eene grove dwaling zijn zoo men meende, dat er geen strijd meer is en wordt gevoerd over de beginselen, waarnaar de Indische volken, aan ons bestuur onderworpen, moeten worden beheerd. Niet alleen daarover is er verschil; ook bij de regeling van belangrijke onderdeelen der Indische huishouding heerscht er weinig overeenstemming.

Het is moeielijk in een bestek van enkele bladzijden het onderwerp, waarvan hier sprake is, in zijn ganschen omvang te ontwikkelen. Zoo wij ons onthouden van alle partijnamen, gelooven wij dit als ontwijfelbaar te mogen vaststellen, dat de koloniale strijdt loopt over de groote vraag: of in het beheer van Nederlandsch-Indië het belang zijner bevolking dan wel het belang der Nederlandsche schatkist op den voorgrond behoort te staan. Krachtige bestrijding ter eenre, hardnekkige ver-

dediging ter andere zijde ervaart men, waar de tweeledige stelling wordt voorgedragen, welke in ietwat ruwen vorm onlangs door F. von Hellwald [1]) is uitgesproken, en aldus luidt: „Van het standpunt der praktische koloniale staatkunde heeft de Nederlandsche regeering zich om de Javanen slechts in zóóver te bekommeren, als hun welvaart in rechtstreeksche verbinding staat tot de opbrengst der kolonie," en: „Er is geen zedelijke wet, die de Hollanders verplicht de Maleiers tot een hoogeren graad van beschaving op te leiden, zoo dit ook al mogelijk is. Holland kan ieder oogenblik zijne koloniën opgeven en de inboorlingen aan hun lot overlaten, zoodra het Oost-Indie's bezit niet langer winstgevend (rentabel) mocht vinden."

Duidelijker en tevens treffend eenvoudig wordt het vraagpunt en de oplossing, die er van gegeven is, door N. G. Pierson in zijne populaire beschouwing van „Java en de koloniale questie" aangewezen. Tweeledig is de vraag: 1. of Java al of niet bestuurd moet worden met het oog op de verkrijging van eenige millioenen voor de Nederlandsche schatkist (batig slot); en 2. of men de inwoners van Java op dezelfde wijze kan belasten als die van elk ander land, namelijk in geld; dan wel, of het beter is hen te onderwerpen aan een gedwongen arbeid, om zoodoende in het bezit te komen van allerlei goederen, die de regeering dan met winst kan verkoopen. Batig slot of geen batig slot, dwang of vrije arbeid; ziedaar de punten, waarover de strijd voornamelijk loopt. En nu de oplossing er van? „Welk stelsel heeft nu ten slotte gezegevierd? Of is de strijd nog onbeslist? In het kort kan men daarop het volgende antwoorden. Van het jaar 1830 tot 1850 heeft de partij, die het batig slot en den gedwongen arbeid goedkeurt, bijna zonder tegenstand geheerscht. Na 1850 heeft zij gaandeweg al meer en meer van haar invloed verloren. Ten slotte zijn twee wetten aangenomen, de suikerwet en de agrarische wet genoemd, die de strekking hebben om het heerschende stelsel af te schaffen. De overtuiging, dat het Nederland niet geoorloofd is om zich steeds maar de millioenen toe te eigenen, die de rekening van Indië oplevert, heeft hand over hand veld gewonnen. Het volksgeweten

---

[1]) Ueber Colonien und über die Holländischen Niederlassungen in Ost-Indien insbesondere. Ein Beitrag zur Niederländischen Colonial frage. Amsterdam, Fred. Muller. 1871.

is ontwaakt. Men begrijpt thans dat er vroeger voor rechtswezen, voor openbare werken, voor onderwijs, op Java veel te weinig is geschied en dat het meer dan tijd geworden is om daaraan het een en ander te besteden. Men is dus milder geworden tegenover Indië. Daarbij is de vrees, dat een stelsel van vrijen arbeid op Java onmogelijk zou zijn, belangrijk verminderd en het besef van de nadeelen, die de gedwongen arbeid veroorzaakt, helderder geworden. Hiervan dragen de straks bedoelde wetten de duidelijke blijken. Al bevatten die wetten nog niet alles wat velen voor Java verlangen, zij zouden toch nooit zijn aangenomen, indien de voorstanders van het oude stelsel de meerderheid hadden gevormd onder de leden der Staten Generaal."

Men ziet het helder in, dat er eene verandering in het regeerstelsel op Java is gekomen; eene oplossing is er beproefd der vraag, door wat middelen de vroegere toestand door een ander kan worden vervangen, en men is daarin geslaagd. Voor een deel althans. Nog steeds is en zal er strijd te voeren zijn om de vele nog aanwezige hinderpalen voor de vrije ontwikkeling der overzeesche gewesten uit den weg te ruimen. Van meer dan eene zijde is er reeds op gewezen hoe de sociale vrijheid der inlanders belemmerd wordt niet enkel door de twee overgebleven takken van gedwongen kultures, suiker en koffie, en door de bestaande heerediensten, maar niet minder ook door het gemis aan rechtszekerheid en veiligheid. Op het gebied van policie en justicie is, hoewel vooral in den jongsten tijd daarvoor een en ander verricht is, nog ontzachelijk veel te verbeteren, gelijk ook ten aanzien van de toepassing der agrarische wet, zelfs na de onlangs genomen maatregelen, waartegen van verschillende zijden gewichtige bedenkingen zijn in 't midden gebracht. Voegt bij dit alles het betrekkelijk vele, dat zonder dralen moet worden gedaan voor de openbare werken, ter verbetering van de middelen van vervoer en gemeenschap, voor het onderwijs voornamelijk van den inlander, ter verwezenlijking der denkbeelden omtrent de scheiding van kerk en staat, ook in onze Oost-Indische bezittingen — en men zal zonder aarzeling moeten erkennen, dat het getal koloniale vraagstukken nog legio is en dat het eene miskenning van actuëele toestanden verraadt, dat 't zelfs een onverantwoordelijk bedrijf heeten mag, waar de Christelijk-historische partij, een staatkundig program vaststellend, daarin

niet het beginsel van haar koloniaal regeerstelsel duidelijk geformuleerd opneemt.

III.

Het vaandel.

Aan de vaststelling van een vast beginsel, van een vast plan op koloniaal terrein, aan eene consequente doorvoering van eenmaal aangenomen of gedecreteerde richting kan niet worden gedacht zonder dat men zich voldoende rekenschap heeft gegeven van een tweetal andere vraagstukken. Het eerste is: wat wil de partij zelve, van wie het stellen van een program wordt geëischt? waarin ligt haar eigenaardigheid? Het andere is: heeft zij zich wellicht reeds uitgesproken? zoo ja, in strijd, dan wel in overeenstemming met de verkondigde beginselen?

Aan de beantwoording der eerste vraag ga eene korte opmerking vooraf. Over den naam, welke aan de partij moet worden toegekend, maken wij ons niet warm. Geene partij is er wellicht, aan welke men zoovele namen gegeven heeft. Men heeft haar wel eens genoemd: „de school van Bilderdijk" en „de theokratische partij." Reeds in de „Beschouwingen over staat- en volken-recht," door den heer Groen in 1834 uitgegeven, treft men de uitdrukking „Christelijk-historische" aan; en nog levendig herinneren zich zeker velen de zitting der tweede kamer van 1 maart 1867, toen de toenmalige minister van buitenlandsche zaken, de heer van Zuylen van Nijevelt, opkwam „als tegen een politieken misslag, tegen het aannemen voor eene politieke partij van eene benaming, die tot zeer verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding moest geven," waarom hij dan ook zich zelven nooit anti-revolutionair genoemd heeft, welke „benaming zeer verkeerd was gekozen."

Hieraan gedachtig, huiveren wij eenigszins hier de benamingen van anti-revolutionair of Christelijk-historisch of ook wel eene andere te gebruiken. Ook wij zouden niet gaarne voedsel willen geven aan onjuiste en valsche gevolgtrekkingen, die men uit het aannemen van die benamingen heeft afgeleid en soms nog wil

maken. Wars van alle woordenzifterij, en niet minder ter voorkoming van misverstand en strijd, is 't ons onverschillig wat naam aan eene partij wordt gegeven. Het blijke slechts duidelijk wat zij in haar vaandel heeft geschreven.

Vraagt men nu alleen naar de beginselen, dan kan het antwoord, wat de antirevolutionaire partij betreft, wel niet twijfelachtig zijn. In meer dan een geschrift is haar leer nedergelegd of ontwikkeld [1]). Kern daarvan is zeker de erkenning van de souvereiniteit Gods, gelijk Hij zich openbaart in zijn woord en in de geschiedenis. Wat men der partij ook toedichte, zeker niet dat zij de revolutie-leer in beoefening brengt; de eigenaardigheid, die haar kenmerkend onderscheidt, is dat zij die richting onder alle vormen en wijzigingen bestrijdt. En welke revolutie bedoelt men? „Niet eene der menigvuldige gebeurtenissen, wáardoor in een of anderen staat een verplaatsing van het openbaar gezag teweeg gebracht wordt; ook niet enkel den omwentelingsstorm welke in Frankrijk gewoed heeft, maar de geheele omkeering van denkwijs en gezindheid in de ter zijde stelling en verachting van vroeger beginselen over geheel de Christenheid openbaar."

Geen doodelijke stabiliteit wordt er gepredikt; wij hebben niet te doen met de „Partei des Privatrechts, welche die absolute Unwandelbarkeit des Rechte behauptet, und damit den stillstand des menschlichen Entwicklung herbeiführen wurde [2])." In den strijd tegen het menschvergodend Revolutiebeginsel, is men niet blind voor het goede dat op den bodem van de omwenteling is ontkiemd; men huldigt „was aus all jener Verkehrtheit und Zerstörung als Wahrheit herausleuchtet, die Anerkennung des Menschenrechts und die Einheitlichkeit des Volkes und die Würde die es in dieser Einheit dem Könige gegenüber hat [3])." Op ondubbelzinnige wijze vernemen wij dat wij niet mogen vergeten dat de eigenaardigheid der nieuwere staatsvormen tot

---

[1]) Vgl. De antirevolutionaire partij, hier te lande in haar beginsel en kracht. Door Mr. G. Groen van Prinsterer. Amsterdam, J. Müller, 1849, en andere geschriften van dezen staatsman, aangehaald in De antirevolutionaire staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer uit de bronnen ontwikkeld, door D. Koorders, Utrecht 1860.

[2]) Stahl, Parlam. Reden, bl. 390.

[3]) Stahl, Staatslehre. bl. 364.

historische vooruitgang en volksontwikkeling behoort. De grondtrekken naar wier verwezenlijking gestreefd wordt, eenheid van den staat, waarbij de kracht en vastheid van het geheel in de zelfstandigheid en organische werking der deelen haar steun vindt; medewerking der natie, door haar vertegenwoordigers, wanneer verhoogen van belasting of veranderen van wetten, wanneer belangrijke wijziging der bestaande orde van zaken, vereischt wordt, deze hoofdbeginselen der constitutioneele regeering staan met de eischen van het Europeesche staatsrecht van oudsher in verband.

Men wil geene bedriegelijke vrijheid, die op de heerschappij der faktiën, op de overmacht van woelgeesten, op verdwijning van alle materiële welvaart, op onverschilligheid voor hooger belangen, op vernietiging van wezenlijke rechten en vrijheden der natie, op miskenning van vaderlandsche beginselen uitloopt; men verlangt eene vrijheid, die op de eerbiediging der rechten van iedereen, ook van den hoogsten wetgever, gebouwd is. In de onveranderlijke wetten Gods wil de antirevolutionair het steunpunt ook der politiek erkend en geëerbiedigd zien. Geen staats- en volkenrecht wil hij prediken, waarvan het verzaken der hoogste waarheid de eerste grondstelling is; liever zou hij bespot willen worden dan dat hij zou willen behooren tot hen, voor wie de Evangeliezon ondergegaan is. Het christelijk regeerings-beginsel acht hij daarin gelegen, dat ieder mensch, omdat hij mensch is, aanspraak heeft op eene rechtvaardige behandeling en op het genot van zijne vrijheid; en ieder mensch is verplicht aan zijn evenmensch, omdat hij mensch is, hulp te betoonen en liefde. En aan het „heb den naaste lief als u zelven," gaat vooraf het eerste gebod: „heb God lief met geheel uw hart." De liefde tot den naaste kan zich eerst daar in haar volle kracht toonen, waar zij uit liefde tot God voortvloeit. Die leer is door Christus verkondigd, onder de menschen en volken verspreid en de moeder geworden van onze nieuwe beschaving en een bestanddeel van het staatsrecht van alle beschaafde volken. Opvolging, als bron van allen zegen, van Gods geboden; niet enkel voor ons zelven, ook tegenover elken mensch; strijd tegen elken dwang, onverschillig of die in 't belang van den staat, dan wel ten behoeve van particulieren geschiedt, strijd tegen onrecht, door wien ook gepleegd; erkenning van iederen mensch als een schepsel Gods en deelgenoot zijner heilbeloften

in Christus. — Zijn deze niet de beginselen, welke de antirevolutionair vóór alles wenscht dat ook in het politiek leven worden gepredikt, terwijl hij in zijn vaandel het zinrijke woord van Guizot schrijft: „La foi chrétienne; le salut des peuples est à ce prix [1])?"

IV.

Historische herinneringen.

Tien jaren geleden schreef de begaafde redacteur van het Bataviaasch Handelsblad een merkwaardig artikel over de christelijke zending in Nederlandsch Indië. Daarin werd, onder meer, beweerd dat de christenen, d. i. zij, die gelooven dat Jezus Christus is de Zoon Gods, de Verlosser der wereld, en trachten te handelen volgens dat geloof — en de Indisch-radicalen natuurlijke bondgenooten zijn, wier wegen nevens elkander liggen en leiden, ofschoon niet ingeslagen tot hetzelfde doel. Later drong men er nog krachtiger op aan, dat de christenen zich niet moeten aansluiten bij de behouders op Indisch terrein, van wie men meende dat zij nooit iets anders dan tegenwerking konden verwachten; dat het behoud in Indië moest vijandig zijn aan de uitbreiding van het christendom, als zijnde het krachtigste middel van beschaving der inboorlingen, met welke beschaving de handhaving van een stelsel van dwangarbeid en onbeperkte voogdij niet vereenigbaar is. Daarentegen werd er op gewezen, dat de Indisch-radicalen aan de christenen steeds de hand geboden hadden en uit den aard der zaak moesten bieden, omdat beider streven — de verheffing van den inlander tot hoogere geestelijke ontwikkeling, — hoewel langs verschillende wegen, hetzelfde was, en elke verovering van het christendom dus mede ten voordeele moest komen van dit radicalisme [2]).

Over dat voorgestelde bondgenootschap werd van gedachten

---

[1]) Études morales, blz. 24.

[2]) Zie Het streven der Indisch-radicalen, door Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven. Amst. 1869.

gewisseld tusschen evengenoemden hoofdredacteur en een der medewerkers van de Nederlandsche gedachten. Nader werd 't uitgesproken denkbeeld ontwikkeld in de O. Rotterdamsche Courant van 4 en 14 januari 1863. De gedachtenwisseling liep uit op eene betuiging van sympathie. Een en ander had inmiddels ook reeds weerklank gevonden bij enkele leden der volksvertegenwoordiging. Wij herinneren aan de gedenkwaardige zitting van 4 december 1862. De toenmalige afgevaardigde uit Rotterdam, Fransen van de Putte, betuigde zijn leed over het afzijn der heeren Elout en Mackay meer nog dan dat van zijne eigene vrienden. De begaafde leider van de antirevolutionaire partij was evenwel aanwezig; op zijn bondgenootschap kon, naar de meening van den Rotterdamschen afgevaardigde, worden gerekend; juist op grond der beginselen van de antirevolutionaire partij en hare leiders mocht van liberale zijde aanspraak worden gemaakt op hunne welwillende ondersteuning. Immers vóór alles moet gevraagd worden, hoe „homogeniteit mogelijk is tusschen de conservatieve partij, die, zoo al niet uitsluiting, dan toch belemmering in de toelating van het Europeesch element wenscht en de antirevolutionaire partij en hare leiders, die boven alles beschaving, verlichting, onderwijs — kan het zijn Christendom — beoogt."

Heeft men dit altijd begrepen? Laat de parlementaire geschiedenis ons hieromtrent inlichten. Bepalen wij ons tot enkele punten, waar het vooral op aankomt, de inmenging der wetgevende vergadering in koloniale zaken en de daarmede in verband staande zelfstandigheid van het Indisch bestuur, de houding tegenover de drukpers, de loslating van het kultuurstelsel, de renunciatie aan of 't behoud van het batig slot, de Evangelisatie, scheiding van kerk en staat en het onderwijs in Oost-Indië.

1. Gelijk bekend is, was er steeds verschil van gevoelen nopens de in de grondwet vast te stellen beginselen aangaande het beheer der koloniën. In 1840 zoowel als in 1845 en 1848. Klonk tal van jaren in 's lands raadzalen de plechtige taal: „in koloniale zaken, Edel Mogende Heeren, past geene inmenging der wetgevende vergadering," sedert de grondwetsherziening van 1848 werd aan 's lands vertegenwoordiging meerdere inmenging in de Indische staathuishouding veroorloofd. Werd van liberale zijde deze parlementaire tusschenkomst steeds gewenscht, ter andere zijde werd zij voorgesteld als de bron van de rampen waardoor

Indië getroffen werd, zelfs nog van veel grootere onheilen, die nog te wachten zijn. Hardnekkige bestrijding vond zij bij de conservatieven, hoewel zij — vreemd genoeg, — soms de eerste en voornaamste woordvoerders, het debat provoceerden.

Welke was tegenover dit vraagstuk de houding der antirevolutionaire partij? Bedriegen wij ons niet geheel, dan blijkt uit de adviezen harer woordvoerders [1]), dat men geenszins gekant is tegen den grondwettigen plicht der Staten Generaal tot mederegeling van koloniale aangelegenheden en tot toezicht, wel dat zij mede zouden administreeren; men verheugt zich dat de gewichtigste belangen voortaan bij de wet zullen worden geregeld; geen bemoeienissen der kamer met de administratie tot in bijzonderheden van al wat de huishouding der koloniën betreft. „Een ministerie moet de leiding der zaken hebben. De kamers hebben slechts het toezicht, het veto. Geen maatregel van buitengewoon belang moet kunnen worden uitgevoerd, dan nadat deze door de kamers is goedgekeurd. Worden de zaken op die wijze behandeld, dan kunnen de belangen van het volk worden behartigd; het welzijn van den staat bevorderd. Gaat men op eene tegenovergestelde wijze te werk, dan wordt het wezen onzer staats-instellingen miskend en dit zal tot nadeel van den staat uitloopen. Dit alles geldt omtrent de koloniën met dubbele kracht."

Zoo in 1849. Gold hetzelfde nog in 1862? Toen waarschuwde men van antirevolutionaire zijde, dat 't door den invloed van velerlei theorien, door den strijd en de verwarring van begrippen, zoover gekomen is, dat, in vele gewichtige punten van staatsrecht en wetgeving, de feitelijke toestand en de ingeslopen usantie zeer ver afwijkt van hetgeen de grondwet voorschrijft of bedoelt, 't geen bij toeneming waar is ook van het koloniaal beheer. Terwijl men meent, dat de grondwet slechts in enkele punten gemeen overleg wil, vreest men, dat desniettemin weldra, naar het schijnt, aan het alvermogen der Staten Generaal hulde zal worden gebracht. Die oppermacht der tweede kamer acht men een ingesloopen ommekeer van staatsrechtelijke bevoegdheid, ter wettiging waarvan herziening van het regeeringsreglement en van de grondwet had moeten voorafgaan. Daartegenover drong men aan op zelfstandigheid van het Indisch

[1]) Zie o. a. het advies des heeren Groen in de zitting van 24 febr. 1849.

bestuur onder verantwoordelijkheid van den minister van koloniën en den gouverneur-generaal; zulks te verlangen is geen radicalisme, het is bestrijding van liberalen onzin [1]).

2. Waar contrôle der volksvertegenwoordiging, binnen de haar aangewezen grenzen, een eisch is ook der antirevolutionaire partij, mag zij, wil zij den grondwettigen plicht wèl vervullen, het machtige middel van kennisneming en toezicht, dat in openbaarheid gelegen is, niet verwaarloozen of ter zijde stellen. Geen wonder dat zij de rechten van de drukpers geenszins verkort hebben en zouden willen zien, hoewel zij, met 't oog vooral op de exceptioneele toestanden in Indië, telkens behoedzaamheid en gematigheid aanbevolen. Wèl klonk het in sommige adviezen, dat de argumenten voor de publiciteit, de vrije drukpers in Indië niet altijd even gelukkig zijn geweest, dat het niet-gevaarlijke van de vrijheid in Oost-Indië betoogd werd op grond dat de Javanen niet lezen konden, terwijl de vraag geopperd werd of zij, omdat zij niet kunnen lezen, onkundig zouden blijven van het wantrouwen en de twisten, die tusschen de Europeërs worden gezaaid; men wees er ook op dat in de laatste tijden gebeurtenissen hebben plaats gehad, die in dat opzicht tot waarschuwend voorbeeld kunnen strekken. Tegen het beginsel zelf, de drukpersvrijheid, kwam men echter, althans in de eerste tijden, niet op. Een afdoend bewijs hiervoor levert de beraadslaging over het regeerings-reglement. Wie herinnert zich niet tegenover de krachtige diatribe van den heer Baud, de krachtige houding van een der woordvoerders van de antirevolutionaire partij, die, in verband met de bestaande orde van zaken en in verband met het regeerings-reglement zelf, alléén toegaf aan een gematigd preventief toezicht, maar alleen op hetgeen in Indië gedrukt zal worden, en voorts de vrijheid handhavend als een behoefte voor den mensch en voor den burger in het algemeen, nuttig en noodzakelijk ook voor eene regeering. Men krijgt dan licht en waarheid, terwijl eene onderdrukking der vrijheid van openbaarmaking aanleiding geeft tot vermoeden en achterdocht, en waarvan de gevolgen zoowel voor dengene, die regeert, als voor degenen die geregeerd worden, nadeelig kunnen zijn.

---

[1]) Zie Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869. Eene karakterstudie. Door Mr. Groen van Prinsterer. Amst. 1869. blz. 24.

3. Ondubbelzinniger nog dan uit de ondersteuning van het amendement van den heer Mackay op het artikel van het regeeringsreglement betrekkelijk de drukpers blijkt de aansluiting der antirevolutionaire partij bij de liberalen uit hare houding tegenover het kultuurstelsel en het batig slot.

In de eerste jaren, nadat de grondwet aan de tweede kamer het recht van inmenging in het koloniaal beheer had gegeven, en later, althans vóór 1866, was men niet voor de onvoorwaardelijke handhaving, het behoud quand-même van het kultuurstelsel. Het is tal van jaren geleden, toch klinkt ons nog de nagalm in de ooren van de redevoeringen van de toenmalige volksvertegenwoordigers, Elout van Souterwoude en Mackay. Eene bloemlezing uit alle te leveren zou ons te ver leiden; slechts op enkele zij gewezen. Eene van Mackay, bij de algemeene beraadslagingen over het XIe hoofdstuk der staatsbegrooting voor 1852. Treffend eenvoudig herinnerde deze afgevaardigde dat, had hij behoord onder de zoodanigen, die de zaken van de Oost, zoo niet met een blind, dan toch met een onnadenkend vertrouwen overgaven, hij in dat vertrouwen was geschokt. Voornamelijk was zijne bedenking gericht tegen het geheele regeeringsstelsel, dat de Oost domineert, het stelsel dat hiervan uitgaat: de regeering alles, alles voor, alles door de regeering. Het is het stelsel der oude Oost-Indische Compagnie, de souverein producteur, de souverein handelaar, de souverein alles. 't Is omvergeworpen, nadat de koloniën tot de Engelschen waren overgegaan; een Nederlandsch bestuur, vrijgevig tegenover dat dier dagen, is aan het Engelsche opgevolgd, en met wijziging behouden, totdat het stelsel van den generaal van den Bosch is toegepast, die van de drie wegen, welke hij zich had voorgesteld, het middel koos van de Compagnie of dat der geforceerde kultuur.

Wat deerniswaardige gevolgen deze dwangkultuur heeft voortgebracht *a.* voor den Javaan, „onzen natuurlijken producteur," *b.* op Java zelf, *c.* op den handel en *d.* op de nijverheid, wordt vragenderwijs treffend in het licht gesteld, en hoewel men zich onthoudt van eenige besliste uitspraak tusschen de verschillende stelsels, aarzelt men geenszins de verklaring af te leggen, dat men gaarne wilde erkennen, dat het denkbeeld van dwang in het algemeen een ongelukkig denkbeeld is en in strijd met eene organische ontwikkeling, die den meesten waarborg voor

duurzaamheid aanbiedt. Wordt de bedenking voorgelegd, of men de uitkomsten, die gelden, die remises miskent, men antwoordt in bevestigenden zin, indien die gelden het gevolg zijn van het forceeren van de kultuur, van het forceeren der voortbrengselen. Ter verduidelijking wordt een dagelijksch beeld gebruikt: wanneer men de citroen uitperst, krijgt men een heerlijk sap, maar ten laatste droogt hij op. Zoo zou dit ook hier het geval kunnen zijn, dat men door het dwangstelsel, of de geforceerde kulturen eindelijk de bron zal verdroogen.

De tweede vraag die de afgevaardigde zich stelde, was, of er dan niets aan die heerediensten te doen zou zijn. Hij begrijpt zeer goed dat er een verband moet bestaan tusschen eigenaar en gebruiker, „en dat die band, gelijk de heer Elout zich uitdrukt, op eene krachtige wijze kan medewerken tot handhaving der rust en goede politie;" maar moet, mag men zooveel van die heerediensten vergen, als er gezegd wordt van gevergd te zijn? Bij het regeerings-reglement waren zij afgeschaft; en ging dit te ver, zijn de heerediensten onmisbaar, noodig ware het dan dat men het misbruik, dat, naar luid der berichten, wordt gemaakt, onderzoeke. Ook of dwangkultuur aan de eene zijde en dwangarbeid aan de andere, niet samen kunnen werken ten nadeele ven den Javaan en dus ten nadeele van het moederland, dat bij het welzijn van zijnen producteur het hoogste belang heeft, is eene quaestie die alle overweging verdient.

Eindelijk eene derde vraag: is vrijere kultuur niet meer doeltreffend; moet de dwangkultuur niet ter bevordering daarvan dienen; is althans matiging van de geforceerde kultuur niet noodzakelijk en mogelijk? Zijn er gevaren te duchten, dat de Javanen niet aan de particulieren zullen gehoorzamen? Zijn er gevaren te duchten van de meerdere toelating van inlanders en vreemdelingen? Toelating van personen, die middelen van bestaan bezitten, die vertrouwen inboezemen, die echter ook vertrouwen vragen, die crediet geven en verlangen.

Dit alles acht de heer Mackay onmisbaar. In eene koloniserende en organiserende ontwikkeling van onze Indische bezittingen, meent hij dat het middel is gelegen waardoor Indië voor de toekomst meer vruchten zal opleveren, meer waarborgen geven en een duurzamer voordeel verzekeren zal, dan bij bevordering en handhaving van het bestaande monopolie. Langs dien weg zou zeker het moederland de alma mater van de Oost

worden, en nooit uit de Oost de kreet opgaan: „est mihi domi mater et injusta noverca."

Het blijkt duidelijk, dat men van antirevolutionaire zijde met de strengheid van het kultuurstelsel zich niet vereenigen kon; meer dan ooit werd daarin wijziging verlangd; en welke veranderingen in Indië, met het oog op dat stelsel in verband met de landrente, zouden kunnen worden ingevoerd, kan niet twijfelachtig zijn, waar men den overgang verlangt van den generaal van den Bosch tot den minister Elout. Dat de Handelmaatschappij en het daarmede zoo nauw verbonden kultuurstelsel een monopolie heeft daargesteld, behoefde geen betoog. En wat was nu het denkbeeld? „Dat, vermits een monopolie nooit houdbaar is en vrijheid en beweging eene levensbehoefte voor allen is, de regeering bedacht moest zijn om uit dat monopolie de vrijheid te bereiden, den weg te openen voor meerdere vrijheid..... Door de Handelmaatschappij en kultuurstelsel drukt een loodzware vracht op de ontwikkeling èn van den geest èn van het lichaam."

Wij schreven straks: „van antirevolutienaire zijde." En met opzet. Immers, klonk de taal van de andere woordvoerders der partij anders? Het zou moeielijk zijn dit te beweren, zoo men althans niet eene gansch andere uitlegging wilde geven aan de adviezen die door hen zijn uitgebracht, niet 't minst bij de discussie over het reglement op het beleid der regeering in Indië. Was het juist niet de heer Elout, die met klem en nadruk het stelsel verdedigde van vrije industrie, dat „als stelsel zich reeds aanbeveelt doordat het overeenkomt met de beginsels eener goede staatkunde en staathuishoudkunde?" Bleek het niet duidelijk wat hij en zijne vrienden wilden bij de behandeling van art. 60, toen 63 van het R. R., waarbij bepaald werd, dat „de gouverneur generaal den handel, de nijverheid en den landbouw aanmoedigt, en, ter bevordering hiervan, ook zorgt voor het aanleggen of in stand houden van markten (passars)" enz.? De heer Elout gaf toen den minister in overweging de woorden in te lasschen: „De gouverneur-generaal moedigt door alle middelen, binnen deszelfs bereik, den landbouw en de nijverheid van bijzondere personen aan en zorgt voor het aanleggen" enz. De minister maakte hoegenaamd geen bezwaar tegen die aanvulling, om naast de gouvernements-kultures de particuliere ondernemingen te bevorderen. En dat dit de bedoeling was, verklaarde de heer Mackay, door te zeggen, dat van die woorden „bijzondere per-

sonen" zeker misbruik kan worden gemaakt, door aan particulieren millioenen aan voorschot en suikercontracten te geven; maar de strekking daarvan is bevordering der vrije kultuur, der vrije nijverheid in verband met het uitsluitend kultuurstelsel; de strekking is om niet te hebben hetgeen men gewoonlijk noemt het gouvernements-monopolie."

De heer Rochussen trok tegen de voorgestelde aanvulling te velde, vooral opkomend tegen de uitdrukking „bijzondere personen," welke z. i. niet goed is tegenover een Javaansche maatschappij, zonder nog te spreken van tegenoverstelling van bijzondere maatschappijen." De minister bleef ze echter handhaven. Geheel overtollig waren ook die woorden niet; daar, gelijk de heer Sloet tot Oldhuis opmerkte, bij weglating daarvan, de gouverneur-generaal in het verkeerde denkbeeld zou kunnen komen, dat alhier de gouvernementsnijverheid in het algemeen bedoeld wordt. Zonder uitdrukkelijk te zeggen, dat men eigenlijk geene particuliere nijverheid wilde, maar schijnbaar om het motief van den heer Rochussen, de particuliere vennootschappen er uit te lichten, werd een amendement door den heer van Rappard voorgesteld, bevattende aanmoediging van den handel, de nijverheid en den landbouw, zonder meer. De heer Elout begreep wat men beoogde; aan het einde der discussie zeide hij dat hij zich verblijdde over de opneming der woorden „bijzondere personen" in het artikel; „omdat daarin de verplichting voor den gouverneur-generaal ligt opgesloten, om niet alleen de gouvernementsnijverheid, maar ook wel degelijk hetgeen bijzondere personen, hetzij afzonderlijk, hetzij vereenigd, ondernemen, aan te moedigen, en te bevorderen, eene tegenstelling, onnoodig in vorige reglementen, niet onder vigeur van het kultuurstelsel opgemaakt, of althans de handhaving van dat stelsel niet als verplichtend voorschrijvende." Na deze ondubbelzinnige verklaring van den heer Elout werd 't amendement van zijn medeafgevaardigde van Rappard in omvraag gebracht en aangenomen. En wie hadden zich nu juist daartegen verklaard? Nevens de heeren Sloet tot Oldhuis, Thorbecke, van Hoëvell geeft de stemlijst de namen op van de leden Mackay, Elout en Groen van Prinsterer. Een commentaar behoeft deze houding der antirevolutionaire partij zeker niet?

Wij schreven den naam des heeren Groen. Met eenige aarzeling, met het oog vooral op zijne verklaring, nog in 1869, dat hij

zich met groote behoedsaamheid over koloniale vraagstukken wenscht te blijven uiten en zich tot het uitbrengen van stellig oordeel nog onbevoegd houdt. Hoewel deze zoo terecht gevierde leider der antirevolutionaire partij nog niet eene besliste overtuiging heeft uitgesproken, zal de conservatief hem zeker niet onder zijne medestanders rekenen. Reeds niet óm zijne verklaring, dat dit hem duidelijk is geworden, dat hij en velen zijner geloofsgenooten, meer nog dan hij, uit de leerschool van de koloniale behoudslieden, voorbarig en onbezien's, veel voor onwederlegbaar hebben aangenomen, wat nu zeer twijfelachtig schijnt en althans nadere toetsing vereischt, terwijl de conservatieve partij de geheele reeks der vragen ter zij liet, waaromtrent hij, zoo zijne opvatting onjuist ware, gaarne een terechtwijzend antwoord had ontvangen.

Wat die vragen aangaat, zij zijn te bekend dan dat wij ze hier behoeven te herhalen. Op grond vooral dier vragen zou voorts de conservatief aarzelen iemand onder zijn vaandel te nemen. Gaarne maken wij dan ook tot de onze de woorden, welke in de koloniale kronijk van de Economist van augustus-september voorkomen: „Niet slechts dat hij zich door het daar gezegde bepaald van de conservatief-koloniale partij geheel afscheidt, maar wat de heer Groen ook op 22 april 1869 uit te groote angstvalligheid en te ver gedreven gemoedelijkheid nog schreef over zijne huivering om vooral nog eene besliste keuze te doen, we houden ons juist op grond zijner formuleering van het koloniale vraagstuk overtuigd dat, had hij met zijn vriend Keuchenius zitting in de tweede kamer en was weder quaestie van verdere loslating van het kultuurstelsel, renunciatie aan het batig slot, meerdere zelfstandigheid van het Indisch bestuur enz., hij met dezen zou medestemmen." En zou die overtuiging niet nog meerdere kracht erlangen, waar wij in het derde stuk van zijn: „Aan de conservatieve partij" „conservatieve journalistiek" herhaald vinden wat in 1862 door hem in de tweede kamer gezegd was: „Niet de behoefte van den Javaan moet voor het batig slot wijken, maar het batig slot voor de zedelijke en stoffelijke welvaart van den Javaan. Ik maak dit toepasselijk ook op het hoogste belang van den Javaan, Evangelisatie." Met de merkwaardige bijvoeging, in 1869: „Sedert heeft de overtuiging veld gewonnen, dat de behoefte van den Javaan en de verkondiging van het Evangelie, onder het kultuurstelsel, maar al te dikwerf hebben moeten wijken voor de batig slot-politiek."

4. Verkondiging van het christendom. Het behoeft zeker geene opzettelijke aanwijzing, dat de antirevolutionaire partij daarop hoogen prijs gesteld heeft en stelt. In de adviezen harer woorvoerders wordt daarop telkens krachtig aangedrongen, en welke partij hun in dit opzicht eer bevoordeeld dan tegengewerkt heeft, kan wederom de geschiedenis van de vaststelling van het regeeringsreglement getuigen. Bij de behandeling daarvan, de heer Groen heeft het zelf in 1863 erkend, heeft de conservatieve partij de overwinning behaald over de liberalen en antirevolutionairen en haar beginsel in dat reglement nedergelegd. Men herinnert zich, dat de regeering in art. 123 ten opzichte der verspreiding van het christendom onzijdig wilde blijven. Van den daaraan vijandigen geest bleek onmiskenbaar in de toelichting, die van het artikel werd gegeven. Van de zijde der antirevolutionairen werd dan ook aanstonds daartegen krachtig geprotesteerd. Naar hunne meening werd in de menorie van toelichting van iets meer dan onzijdigheid gesproken. Daar wordt de bevordering der passive middelen, waardoor dan toch wel moeielijk iets anders dan lijdelijke toelating verstaan kan worden, rechtstreeks veroordeeld. In verband met hetgeen verder gezegd wordt, b. v. met opzicht tot het verbod aan de zendelingen om op Java in mohamedaansche dessas het Evangelie te prediken, meenden zij maar al te veel grond te hebben om te vreezen, dat het de regeering te doen is om door preventieve maatregelen de prediking van het Evangelie op verre het grootste gedeelte van Java te beletten. Zoo deze strekking in het behandelde artikel lag, zoo de regeering den Javaan Javaan wilde doen blijven, omdat hij alleen als zoodanig, niet als christen, als een geschikt werktuig in het belang van het moederland te gebruiken is; zoo de prediking van het christendom belet moest worden overal waar van de zijde dergenen, die eene andere godsdienst belijden, slechts eenig verzet te vreezen is, zoo in dien zin deze prediking geheel ondergeschikt moest worden gemaakt aan de noodzakelijkheid van het behoud van orde en rust, zouden deze leden zich tegen een regeeringsreglement moeten verklaren, waarin zulk eene onaannemelijke bepaling te vinden was. Dan toch zou men door de aanneming medewerken tot bevordering van een stelsel, volgens hetwelk het mohamedanisme boven het christendom werd begunstigd en aan christenen eene vrijheid wordt geweigerd, die menaan mohamedanen en Chinezen verleent.

Ondanks dit protest volhardde de regeering bij haar stelsel; de heer Elout van Souterwoude stelde een amendement voor, waarvan de strekking was om althans eenige gelijkstelling te erlangen tusschen den toestand van de Nederlandsche godsdienstleeraren en dien van de priesters der inlanders; het werd verworpen met 37 tegen 20 stemmen en het artikel onveranderd aangenomen. Kernachtig herinnerde de heer Elout in de zitting van 30 november 1861 aan het nadeel, dat door deze transactie der conservatieve partij aan de evangelisatie in Indië berokkend werd. „Immers," zeide hij, „toen het er op aankwam die zaak te handhaven in het regeeringsreglement, heeft de poging daartoe schripbreuk geleden bovenal bij de conservatieve partij; de hulp werd gevonden bij leden der liberale partij. Daardoor is het geworden een artikel van transactie, waarvan het gevolg is dat zij, die der evangelisatie vijandig zijn, daartegen wapenen hebben en dat zij, die de zaak wezenlijk zijn toegedaan belemmering ondervinden en vaak niet weten wat te doen." En had de afgevaardigde de zitting van 4 juni 1863 bijgewoond, hij zou wellicht bij zijne diatribe tegen de conservatieve partij niet zoo geheel oneens zijn geweest met den tegenwoordigen minister van koloniën, toen deze beweerde, dat het stelsel der conservatieve richting, zooals het is wanneer men daarvoor flink uitkomt, niet belet dat getracht worde te evangeliseeren, maar de evangelisatie in den weg staat. Men meende, dat evangelisatie niet denkbaar was bij een communaal grondbezit, zooals dat op Java bestaat, gepaard met slaafsche onderwerping van den kleinen man aan het gezag zijner hoofden en eene willekeurige beschikking over zijn persoon en goederen.

5. Moeten evangelisatie en onderwijs hand aan hand gaan, tot krachtige bevordering ook van het laatste strekten steeds de adviezen der woordvoerders van de christelijk-historische richting. Maar ondervonden zij, evenals bij 't vraagstuk der evangelisatie, ook ter wegneming van de belemmeringen ten aanzien van het onderwijs, de krachtige hulp bij leden der conservatieve partij? De discussie van art. 128 van het regeeringsreglement geeft weder hierop een voldoend antwoord. Daarin had men de vrijheid bepaald van „het geven van onderwijs aan Europeanen of daarmede gelijkgestelde personen," behoudens toezicht. Van liberale zijde werd aangemerkt, dat die vrijheid zich niet alleen tot die categorie moest uitstrekken, maar in het algemeen verleend

worden, terwijl men voorts, in verband met art. 125, daarin op nieuw eene belemmering zag in den werkkring der zendelingen, die, meende men, hoofdzakelijk behoorde te bestaan in het onderwijs, in de oprichting van scholen, in de vorming der jeugd. Op grond van een en ander werd een amendement voorgesteld om de woorden „aan Europeanen of daarmede gelijkgestelde personen" weg te laten. De leider der antirevolutionaire partij ondersteunde het, in overeenstemming met de woorden van zijn medeafgevaardigde Mackay: „Wij hebben reeds een beletsel voor de verspreiding der waarheid in art. 125 gelegd en nu bemoeielijkt men bij art. 128 het onderwijs. Men bemoeielijke mij toch niet te zeer om den Javaan te geven, wat mij dierbaarder is dan het leven." Ondanks deze kernachtige taal werd het voorstel met 34 tegen 23 stemmen verworpen; de conservatieve partij behaalde de overhand over de liberalen en antirevolutionairen.

6. Den steun der liberalen ondervond men, om niet meer te noemen, ook nog waar men den eisch deed gelden niet tot eene zoogenaamde, maar eene wezenlijke scheiding van kerk en staat. Reeds bij de vaststelling van het regeeringsreglement werd er op gewezen dat de zelfstandigheid der kerk in Indië daarbij niet gehuldigd werd en de vraag gedaan, waarom men haar niet hare autonomie zou kunnen geven, die zij zoo zeer behoeft. Werd in het oorspronkelijk art. 124 de bepaling gevonden, dat niet van het bestuur der kerk moeten uitgaan de inrichting der kerk en de regeling van het bestuur: overeenkomstig de adviezen van de heeren van Nispen van Sevenaer en Mackay, gesteund door hun medelid van Hoëvell, werd het in dien zin gewijzigd, dat geene veranderingen in den bestaanden toestand kunnen worden gebracht dan met wederzijdsch goedvinden van den koning en het bestuur van het betrokken kerkgenootschap. In de zitting van 4 juni 1863 kwam de heer Groen op dit vraagstuk der scheiding van kerk en staat terug en legde hij den minister de vraag voor, of hij de denkbeelden beäamde door den heer van Hoëvell, in zijne rede van 27 november 1852 over dat onderwerp ontwikkeld. En bekwam de leider der antirevolutionairen van den minister niet zulk een antwoord, dat hij verklaren moest, dat er tusschen hen niet eenig belangrijk verschil bestond? Volmondig werd tevens toegegeven, dat niet alles door de regeering, dat het meeste door de gemeente zelve moet worden gedaan, terwijl plotseling ingrijpen zonder op den gegeven toestand te letten, altijd revolutionair is.

Breken wij hier den draad van onze mededeelingen uit de parlementaire geschiedenis vóór 1866 af, en vestigen wij de aandacht op de houding der antirevolutionaire partij buiten de kamer.

Ongetwijfeld heeft men buiten de muren van het Binnenhof, niet de noodige belangstelling ten aanzien van de koloniale staatkunde getoond. Het gevolgde of te volgen stelsel van bestuur lokte òf geen onderzoek uit òf 't werd niet naar eisch in verband gebracht met de beginselen, die men beleed. Het scheen soms werkelijk alsof men eer te doen had met een louter kerkelijke dan met eene staatkundige partij.

Er zijn evenwel gunstige uitzonderingen. Wij wijzen slechts op de in 1866 verschenen „Memorie betreffende de oprichting eener Maatschappij tot bevordering van de christelijke belangen van Nederlandsch-Indië. Met een voorwoord van Mr. L. W. C. Keuchenius." Is dit geschrift belangrijk vooral ter beoordeeling der staatkundige denkbeelden, die men beleed en zeker den conservatieven onmogelijk naar den zin kunnen zijn geweest: merkwaardiger nog is het orgaan van christelijke staatkunde, dat onder den titel van „Nederlandsche gedachten" het licht zag, en waarop wij reeds met een enkel woord wezen. Verscheen het helaas! slechts van 23 dec. 1862 tot 22 sept. 1864, het tijdperk was lang genoeg om zijn politiek standpunt te bepalen. Gedachtig aan den eisch der actualiteit heeft het terstond zijn weg ook op koloniaal terrein afgebakend. Vooral in een der kennisneming overwaardig artikel, dat het opschrift draagt: „De liberale koloniale staatkunde," geschreven naar aanleiding der debatten over koloniaal beheer in juni 1863. Slechts een tweetal punten releveren wij daaruit, ter aanduiding of en in hoever men nader bij de liberalen dan wel bij de conservatieven stond.

Het eerste punt — een voor den conservatief zoo gevoelige snaar — is de evangelisatie niet alleen onder de heidenen, maar evenzeer onder de mahomedanen. Men betwist der regeering ten ernstigste het recht om den zendelingen den kring aan te wijzen, waarbinnen zij zich moeten beperken. Het recht om voorwaarden van zoodanigen aard te stellen heeft de godsdienstlooze, of wil men liever neutrale staat verloren. Volgens de letter van artikel 123 van het regeeringsreglement heeft de regeering ja de macht om de toelating van zendelingen op Java te weigeren, maar wanneer zij die macht misbruikt en

zendelingen weert op raad bijv. van een mahomedaanschen regent of van een dageraadsgezinden resident, of op grond van een subjective meening, dat evangelisatie onder de mahomedanen gevaarlijk is, dan treedt zij buiten haar recht. Men wil, en te recht, vrijheid voor particuliere industrie; als redenen van beperking erkent men slechts het belang der bevolking en het voor alsnog voorgeschreven behoud der gouvernementscultures. Diezelfde vrijheid vordert men voor den zendingsarbeid, en van de genoemde beperkingen kan daarbij geen sprake zijn, want de inlandsche bevolking loopt daarbij geen gevaar van knevelarij, terwijl voor benadeeling van „gouvernements-evangelisatie" geen gelegenheid bestaat. Geen preventive maatregelen dus, maar alleen repressive policiezorg.

Krachtig wordt gewezen op de geringe belangstelling in de buitenzittingen, „waar toch ook menschen, natuurgenooten, medestervelingen wonen, die ontwikkeling, opleiding, beschaving behoeven. En, vreemd verschijnsel! juist dáár wil men den zendingsarbeid wel toelaten, dáár wijst men den zendelingen (waarom niet de particuliere industriëlen?) heen. Op Java: zorg bijna uitsluitend voor de stoffelijke belangen: op de buitenbezittingen: zorg voor, misschien juister dulden van de bevordering der zedelijke belangen. Verraadt dit waarachtige belangstelling in den inlander, liefde tot den naaste; of nationale baatzucht en eigenbelang? Is het vanwege den Islam, of vanwege de rijke koffie en suiker-oogsten, dat men evangelisatie op Java ducht?"

Het tweede punt betreft de invoering van individueel grondbezit. Eene „sociale revolutie" op Java heeft men haar genoemd. En hoe zou ooit een antirevolutionair haar kunnen verdedigen? Zie hier het antwoord: „Even als vroeger in de oude wereld, ziet men ook thans nog in Indië, — waar de vernieuwende, wederbarende kracht van het christendom nog niet heeft gezegevierd, — den individu versmelten in den staat of in de (burgerlijke) gemeente. Een blijk daarvan zien wij onder anderen in het aldaar bijna algemeen gemeenschappelijk grondbezit. — Het vrije recht der persoonlijkheid komt alleen dáár tot ontwikkeling, waar de Geest van Christus is doorgedrongen. Daarom is (onder meer) individueel grondbezit een eisch van de christelijke maatschappij ..... Waar de krachtige werking van Christus' Geest de harten der inlanders, ja zelfs waar Hij alleen nog maar de maatschappij doordringt, daar zal gemeenschappelijk

grondbezit op den duur moeten wijken voor individueelen eigendom. En daarom willen wij ons geenszins er tegen verzetten, dat de Nederlandsche regeering reeds nu voorbereidt of trapsgewijze invoert een zegen der christelijke beschaving, die anders toch eenmaal, dán als vrucht der evangelieprediking, door de bevolking zelve zou worden begeerd en bewerkt. Slechts dit nog, komt zulk een maatregel niet als gevolg, maar als voorlooper van christelijke beschaving tot stand, dan zijn meer waarborgen van regeeringswege noodig om de handhaving en de ontwikkeling te verzekeren van het niet zoozeer historisch geworden als wel onverwacht aangeboden en aangenomen recht. Want hij die het ontvangt, is nog niet door het woord Gods tot zelfbewustzijn, tot bewustzijn van zijn eigen, vrije, zelfstandige persoonlijkheid gekomen. Terecht daarom heeft de minister ('t was de heer Fransen van de Putte) gesproken van maatregelen, die aanvankelijk zouden noodig zijn om den nog steeds onmondigen Javaan het vervreemden van zijn land aan Oostersche en Westersche vreemdelingen te beletten."

Wat dunkt u van die taal? Noode onthouden wij ons van de mededeeling van meerdere fragmenten, waaruit, treffender nog, blijkt, dat van mededoen met den conservatief allerminst sprake was, doch veeleer van naderen tot den liberaal, wiens koloniale staatkunde in haren toenmaligen stand van ontwikkeling men niet anders dan in algemeenen zin kon toejuichen.

Niet altijd mochten wij dat verschijnsel aantreffen. Allerminst in de tweede kamer, bij de optreding en na 't vertrek van Mr. L. W. C. Keuchenius. De gebeurtenissen, waaraan deze antirevolutionaire afgevaardigde deel nam, liggen nog te versch in ieders geheugen, dan dat wij daarbij lang behoeven stil te staan. Alléén dit. Den weg volgend en voortzettend, eens door Elout en Mackay bewandeld, was Keuchenius, bij den toenmaligen stand van ontwikkeling der koloniale staatkunde, niet gekant tegen elke kultuurwet, tegen loslating van het kultuurstelsel; dit laatste evenwel niet op eens; dat stelsel „heeft nog kracht van bestaan; het heeft, onder zijne vijftigjarige werking, diepe sporen in de Indische maatschappij achtergelaten; de voordeelen kunnen niet eensklaps worden prijs gegeven, zonder aan de welvaart en rust in Indië zelf te schaden. Doch men moet naar het doel streven, dat men niet ontgaan kan." Andere bronnen van inkomsten moeten worden in het leven geroepen.

De woest liggende bodem van Indië moet worden geexploiteerd, waardoor men zich voordeelen zal verschaffen, „die niet, even als de onzekere vruchten van het kultuurstelsel, zullen verloren gaan, wanneer soms andere mogendheden zich van onze bezittingen zouden meester maken." „Van het batig slot moet worden afgezien," luidde de zinsneê, die als een schrikmare den conservatieven in de ooren klonk. Keuchenius bedoelde, dat ter voorziening in de behoeften en ter schadeloosstelling van het moederland eene vaste geldelijke bijdrage in de plaats trede van de jaarlijksche discussie in de Staten-Generaal over het tantum tusschen twee partijen, waarvan, zegt hij, de eene vernietiging van het batig slot zoekt, de andere die ernstig vreest. Voorts contrôle, doch geen overdreven inmenging der kamer of opperbestuur over de koloniën uit te oefenen; veeleer uitbreiding der bevoegdheid van het Indisch bestuur. Allerminst losscheuring van moederland en kolonie. En eindelijk — behoeft het nog betoog? — niet zooals de conservatieven van weleer — onthouding van onderwijs, een stelselmatig aankweeken of onderhouden van onwetendheid bij den inlander; maar vrijheid voor de bijzondere personen of vereenigingen om te voorzien in de leemte ter opleiding van regeeringswege, vrijheid om het evangelie te prediken; geen tegenwerking van evangelisatie, evenmin op de buitenbezittingen als op Java.

Wat wonder dat Keuchenius, deze beginselen verkondigend, niet onvoorwaardelijk met de conservatieven kon mededoen; en bedenkt men hierbij met welke eene grondige kennis hij omtrent de Indische huishouding was toegerust, met welk eene rijke ervaring van jaren, in kolonialen dienst doorgebracht, dan laat het zich gemakkelijk verklaren dat hij door de ontwikkeling dier beginselen, met onkreukbare trouw het antirevolutionaire standpunt handhavend, een gevoeligen slag moest toebrengen aan de wijsheid der koloniale behoudslieden en de sympathie voor de koloniale liberalen, krachtiger dan eenig ander lid zijner partij, moest doen toenemen.

Van de zijde der conservatieven werd dan ook onverwijld de strijd tegen hem aangebonden. En welke was de houding zijner vrienden? Wij zagen het reeds — de leider der antirevolutionaire partij stond hem bij. Wie herinnert zich hierbij niet aanstonds aan diens „karakterstudie," tevens schitterende apologie: „Mr. Keuchenius en zijne wederpartijders in 1869;" aan de formuleering en ontwikkeling van „het koloniale vraagstuk"

en de diatribe tegen de „conservatieve journalistiek" (n°. 2 en 3 van: „Aan de conservatieve partij")? De overigen verlieten den bondgenoot. „Bijkans ieder geestverwant ontviel hem. Voor enkele vrienden was hij, ja misschien nog wel een voorwerp van deernis, maar toch een onhandig en voor terechtwijzing, vooral op koloniaal terrein, onvatbaar betweter en opposant..... Nu wordt hij afgeschilderd, als voorstander, in 1866 en 1868, beurtelings van tweederlei, de koloniaal-conservatieve en de radicale politiek, waartegen hij zich evenzeer ten allen tijde verzet heeft....."

Leerrijk ook is de parlementaire geschiedenis der laatste jaren ter kenschetsing van de houding der antirevolutionairen. Bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling der uitgifte in erfpacht van gronden in Ned. Indië werd een advies gehoord, dat geheel afweek van dat van Keuchenius en zijne voorgangers. Werd toen niet door een voorstander der christelijk-historische richting (de heer Saaymans Vader) het kultuurstelsel beschreven als een stelsel „dat zoo uitnemend in de Indische toestanden past," „wel verre van een vloek over Nederland te brengen, integendeel eene bron van welvaart van Indië en eene bron van zegen voor Nederland te achten;" „dat arbeidszin bij den Javaan moet opwekken, die tevens beschermd wordt tegen onrechtvaardige overheersching, en rust en welvaart over Java's bodem ontwikkelt?" Gevoelden datzelfde lid en zijne geestverwanten zich niet verplicht niet met Keuchenius mede te gaan, waar deze het amendement van den heer Fransen van de Putte in de zitting van 14 juni 1867 ondersteunde tot tractements-verhooging van de inlandsche ambtenaren en hoofden op Java en Madura als vergoeding wegens gelijktijdige afschaffing van de beschikking te hunnen behoeve over de gronden, den arbeid en de goederen der inlandsche bevolking: een vraagstuk, dat door 't tegenamendement van den heer Rochussen zuiver was gesteld? Men verklaarde er zich tegen, niet omdat men ingenomen was met die diensten, door het volk aan de hoofden bewezen, vooral niet met het oog op de misbruiken, waartoe zij aanleiding gaven, en tot wering waarvan een behoorlijke contrôle, ook volgens de regeering, onmogelijk was. Doch op grond waarvan wilde men de afschaffing van die diensten niet? Men vreesde voor de Indische hoofden. Alsof, gelijk een lid, die zeker niet voor radicaal of revolutionair kan doorgaan (de heer du Marchie

van Voorthuysen) opmerkte, alsof de invloed van de hoofden bij de bevolking voortdurend goede vruchten voor ons zal dragen, wanneer deze, al is het dan langsamerhand, bemerkt, dat hunne macht slechts ten voordeele van ons werkzaam is, omdat wij hen in de gelegenheid stelden het volk te verdrukken. Alsof er iets meer geschikt ware om ons prestige te ondermijnen, dan er voor uit te komen dat wij voor de hoofden bevreesd zouden zijn; alsof er iets kan zijn, dat die hoofden tegenover ons moeielijker in hunne eischen kan maken, dan wanneer zij weten, dat wij daaraan steeds te gemoet komen, hun niet onder de oogen durven zien en des noods trotseren. Men wees den voorgestelden maatregel af, daar men terugdeinsde voor de verantwoording om de „ruwe hand te slaan aan dat fijne weefsel" van de Indische maatschappij; en den antirevolutionair moest worden herinnerd dat daartegenover eene niet minder groote, zelfs grooter verantwoordelijkheid stond: 't verzuimen der gelegenheid, waar zij ons hier wordt aangeboden om wel te doen aan de goede bevolking van Java, de gelegenheid om dat volk te toonen, dat het houden van zijn woord — want het is haar plechtig beloofd [1]) — dat zelfopoffering en menschlievendheid de vruchten zijn van het christendom, waarvoor men zoo gaarne de Javanen zou willen winnen. En als gevoelde men, dat 't een overantwoordelijk bedrijf zou kunnen heeten, werd van antirevolutionaire zijde de karakteristieke verklaring gevoegd, dat men in den stand van beschaving welke thans nog op Java bestaat zich moet verklaren voor het behoud der heerediensten; men betreurt het, omdat men het een verwijt beschouwt „tegen Nederland, dat het bij de rijke voordeelen die Java voor hetzelve heeft opgeleverd, zoo zeer te kort is geschoten in deszelfs verplichting om de weldaden van christelijke beschaving aan den inboorling te doen toekennen, die bij het gemis daarvan in een toestand van onderworpenheid blijft verkeeren, die ons met medelijden op hem doet neder-

[1]) Het was vanwege den Koning aangekondigd. Met liberalen wees Keuchenius op die belofte, tevens herinnerend aan Baud en Groen. „De heer Baud vroeg, of wanneer zulke beloften geschonden werden, de inlander niet zou vragen of hij beschouwd werd niets meer te zijn dan een citroen, dien men uitperst. De heer Groen van Prinsterer wees er op, dat juist door revolutionaire richtingen eene afwijking van gegeven beloften wordt bevorderd."

zien." Men was wellicht in 1867 vergeten, dat reeds bij de behandeling van 't regeeringsreglement een amendement van den heer Sloet tot Oldhuis was aangenomen, waarvan de strekking was: gave afschaffing van de heerediensten, die door de hoofden van de inlandsche bevolking werden gevorderd: een amendement dat toen door al de destijds aanwezige antirevolutionaire leden der kamer was ondersteund [1]).

In weerspraak met de oude tradities betuigt men wel, dat men nooit of te nimmer zoude voorstaan een stelsel, waarbij de Oost werd uitgeput ten behoeve van Nederland, waarbij het welzijn van den Javaan zou worden opgeofferd aan de materiëele belangen van het moederland; men stelt belang in den Javaan en wenscht dat toch het gouvernement niet uit het oog verlieze dat op Nederland eene dure verplichting rust om het welzijn van den Javaan niet slechts uit een materiëel maar ook uit een moreel oogpunt te behartigen en op alle mogelijke wijze te bevorderen; maar het antirevolutionaire lid, dat deze schoone gedachte in de zitting van 16 juni 1868 ontwikkelde (de heer Gefken) is wel wat scrupuleus, waar hij het woord „vrije arbeid" op Java hoort; 't zou zijne volle sympathie hebben, indien hij niet in een tropisch gewest had doorgebracht, en gezien welke vrije arbeid daar van de bevolking is te verkrijgen. Ten aanzien van dit en menig ander punt was zijn ambtgenoot, de heer Koorders geenszins een scepticus. In 1860 schrijver van „De antirevolutionaire staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer," sloot hij zich bij zijne interpellatie betreffende de koloniale kwestie (juni 1868) aan die nieuwe conservatieve partij aan, die „tegenover de radicalen op politiek en de modernen op religieus gebied de banier van christendom en historie omhoog heffen" en op wier vaandel onder meer ook geschreven staat: „behoud door verbetering ook in Indië; bevordering van volksontwikkeling en volkswelvaart, maar gegrond op eerbied voor den godsdienst, eerbied voor de onkreukbare rechten van het geweten." En wat deze afgevaardigde, met aansluiting aan die partij, voor Indië begeerde, bleek waar hij o. a. op de handhaving van het kultuurstelsel bedacht was, en, mits met goede regeling en afkoopbaarstelling waar mogelijk, de

[1]) Zie, tegenover de adviezen van den heer Keuchenius, die van de heeren Saaymans Vader, Wassenaer van Catwijck en van Lijnden.

dienstplichtigheid der inboorlingen op Java beschouwde als een onwraakbaar middel van voorziening in de staatsbehoeften. Voorts, waar hij onbewimpeld zijne overtuiging uitsprak, „dat in eene maatschappij als de Indische, waar wij als overheerschers tegenover eene talrijke overheerschte bevolking staan, vrijheid van drukpers een hoogst schadelijk iets, eene absurditeit is," zou er aanleiding zijn tot de vraag, of er wel van groote homogeniteit sprake kon zijn tusschen hem en het antirevolutionaire kamerlid, de heer Mackay, wiens meening omtrent die gewichtige zaak wij hierboven mededeelden. Het verschil komt nog treffender uit, waar men de redevoeringen van Koorders en de antirevolutionairen van den jongsten tijd vergelijkt met de adviezen, uitgebracht bij de algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting voor 1862, toen de heer London minister van koloniën was, wiens begrooting de heer Mijer afstemde, doch waarvoor de heeren Elout en Mackay zich verklaarden.

Meer herinneringen zouden wij hierbij uit het veelbewogen parlementaire tijdvak ná 1866 kunnen voegen. Bepalen wij ons echter tot deze weinige fragmenten. Gemakkelijk laat zich daaruit het resultaat opmaken. Het kan wel geen ander zijn dan dit: Ná 1866 werd 't handhaven van de zelfstandigheid der antirevolutionaire partij door haren leider en zijn vriend Keuchenius als plichtsbetrachting begeerd; de overige vrienden en geestverwanten sloten zich in den regel bij de zoogenaamde conservatieven aan. Naderen tot, mededoen met den liberaal scheen een onverantwoordelijk bedrijf. Anders evenwel vóór 1866. Zonder ooit eigen beginselen prijs te geven, stelde men toen de ondersteuning van den liberaal op prijs; samenwerking had er plaats en kon er ook zijn bij gelijkheid van streven; in menig opzicht was er homogeniteit waar te nemen. Met wie vooral? „Met hen, zeide de heer Groen eens, die terwijl zij de uitbreiding waardeeren die de grondwet van 1848 aan de kennisneming der Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden verleent, tevens niet buiten de grenzen willen gaan welke zij daaraan voorschrijft; die veel hechten aan de vermeerdering ook van dit gemeen overleg, die dankbaar zijn voor het licht, dat ook aldus in de kamer is opgegaan; die rechtvaardig ook jegens de vorige koloniale oppositie wenschen te zijn, maar die aan den anderen kant, verlangen vooreerst met nauwgezetheid te eerbiedigen de grenslijn die de grondwet ons voorschrijft, en ten andere, binnen dien kring, met die

angstvalligheid werkzaam te zijn, welke de aard en het gewicht van het onderwerp voorschrijft."

Maar wat is er van het zoogenaamde verbond met de conservatieven? Hieromtrent valt tweeërlei op te merken. Vooreerst wilde de heer Groen dat er op de chronologie worde gelet; hij wees op het jaartal 1862; hij is niet gezind zich „aansprakelijk te stellen voor al wat vroeger door de conservatieve partij gezegd en verricht werd. Niet altijd is de bevordering van het geluk der Javanen als eerste regeeringstaak op den voorgrond gesteld." De overeenstemming met de conservatieven, of met conservatieven althans, in 1862, wordt geformuleerd met de woorden: „Behoud der voordeelen van het tot dusverre gevolgde stelsel van kultures; met dat stelsel, en tevens bevordering van den landbouw op Java, ook door particuliere teelt." Men is voorts „homogeen slechts met die conservatieven van 1862 of 1863, welke geene aanbidders van het koloniaal batig slot zijn, en in wier oog het verband, waarin men het stelsel van kultures daarmeê gebracht heeft, betreurenswaard is."

De tweede opmerking is deze: het verbond, dat er gesloten is, was niet onvoorwaardelijk. De heer Groen stelde drie mitsen: het belang van het christelijk beginsel, het belang van den Javaan moet worden in het oog gehouden, terwijl niet alleen voor het kultuurstelsel, maar ook voor de particuliere nijverheid plaats moet zijn [1]).

Bewijst dit alles niet duidelijk genoeg, dat zij, die in vroeger jaren de antirevolutionaire partij vertegenwoordigden, geenszins, zooals bijna de meesten hunner latere vrienden, vervallen zijn in ondergeschiktheid aan eenige partij, onvereenigbaar met antecedenten en beginsel?

V.

De eisch van het oogenblik.

Reeds zijn wij wederom een nieuwen parlementairen jaarkring ingetreden. Op een, wellicht zelfs langdurig debat kunnen

[1]) Zie het hoogst belangrijk advies des heeren Groen in de zittingen van 27 en 28 mei 1863.

wij ons voorbereiden. Ongetwijfeld ook over 'tgeen tot de koloniale huishouding behoort, waartoe de behandeling der Indische begrooting voor 1873 ruimschoots aanleiding zal geven. Aan stof tot gedachtenwisseling met de regeering, met den minister van koloniën ontbreekt het waarlijk niet. Wij wezen reeds in den aanvang op de vele punten, waaromtrent eenig debat door de verschillende partijen kan worden uitgelokt, met vermelding van het standpunt door haar in te nemen.

Wat is daarbij voor de antirevolutionairen plichtsbetrachting? Met opzet voegen wij er niet bij: in de kamer. Liever laten wij voor 't oogenblik onbeslist of daar nog werkelijk een antirevolutionaire partij zetelt; de houding van hen, van wie wij meenen dat daartoe gerekend zouden willen worden, schijnt ons toe blijk te geven van onvereenigbaarheid met de beginselen, waarvan men getuigenis aflegt. Buiten de kamer evenwel vindt de richting niet slechts hare organen, maar ook vele en uitnemende voorstanders.

De eisch, welken men der partij en harer organen, zonder overdrijving, mag stellen, kan — het volgt reeds uit hetgeen wij schreven — wel geen andere zijn, dan deze, dat zij niet meer uitsluitend, bij voorkeur in haar program schrijve: schoolwetwijziging en in verband daarmeê herziening van art. 194 der grondwet, vrijmaking der kerk, beter kiesstelsel, censusverlaging. Ook het beginsel van koloniale staatkunde worde daarin opgenomen; het make een noodzakelijk element daarvan uit.

Maar wat moet dat koloniaal program bevatten? Kan het, met 't oog op 't geen de antirevolutionaire partij in haar vaandel schrijft en waarop wij wezen, nog twijfelachtig zijn? Met betrekking tot Java schijnt het mij voor haar plicht, eene staatkunde te volgen, die uitgaat van het beginsel, dat de uitoefening van het gezag niet alleen rechten, maar ook dure verplichtingen doet ontstaan; die niet ontkent, „dat eene bevolking, op $^1/_{60}$ na, uit christenen bestaande en als christenen gezegend, christelijk is, en dat op haar de plicht des christens rust;" — eene staatkunde, die in de eerste plaats opkomt tegen „verberging van het feit, dat het Nederlandsche volk is een christelijk volk, dat het dien zegen onwaardig zoude zijn, zoo het niet vurig wenschte hem mede te deelen aan de bewoners zijner koloniën, dat eene ware broederschap tusschen het bruine en het blanke ras alleen in de éénheid van het christelijk geloof

haar grondslag kan vinden;" — eene staatkunde, die, in iederen mensch een schepsel Gods en deelgenoot zijner heilbeloften in Christus erkennende, de stelling handhaaft, dat er geen menschenras op aarde is, dat niet tot zekeren trap voor meerdere volmaking vatbaar zou zijn; en dat, zoo al het ontzag voor het vooroordeel der bevolking tijdelijk door eene voorzichtige politiek kan geboden worden, dit ontzag niet mag strekken om volkeren in eeuwigdurenden staat van kindschheid te houden, waaraan de Voorzienigheid, niet zonder een hooger doel, de aanraking met eene meer gevorderde beschaving verleend heeft; — eene staatkunde, die, opvolging van Gods geboden als bron van zegen predikend, naleving van de onveranderlijke voorschriften der rechtvaardigheid plichtsbetrachting noemt, en met betrekking tot die rechtvaardigheid de roeping der regeering ziet, niet in nauwgezette handhaving van den bestaanden toestand, maar wèl in wegneming van alles wat belemmert, bevordering van alles wat leidt tot voortdurende verbetering van zedelijk geluk en stoffelijke welvaart. In verband hiermede behoort de antirevolutionair eene politiek te wraken, waarbij wordt gehandhaafd, dat juist het éénige, wat in onzen tijd het bezit van koloniën nog uit een staathuishoudkundig oogpunt kan rechtvaardigen, de materiëele winst is, die zij opleveren aan het moederland; die het belang der Indische bevolking behartigt slechts voor zoover haar welvaart samenhangt met de opbrengst der kolonie, terwijl iedere verandering allereerst moet worden getoetst aan de geldelijke behoeften van het moederland; — eene politiek, waarvan ge wèl de schitterende zegepralen: een van 1840 tot 1864 aan overschotten voor Nederland verkregen totaal van 462 millioen gulden, hoort opvijzelen, doch waarvan ge niet te nauwgezet moet vragen naar de sporen van maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling, die zij voor het rijk in Indië zelf heeft achtergelaten.

Bij het omhoog houden van dit vaandel op koloniaal terrein kan de antirevolutionair ongetwijfeld, zonder zijn eigen standpunt te verlaten, aan anderen de hand reiken. Van overeenstemming in beginsel met den liberaal of conservatief kan natuurlijk geen sprake zijn. Goede verstandhouding behoeft echter daarom niet te worden uitgesloten. Onvoorwaardelijk samenwerken met de conservatieve partij moèt de antirevolutionair zeker wel verleerd hebben. Ná de jammerlijke ervaringen, eerst bij de behandeling der Indische grondwet, later herhaaldelijk, telkens wanneer zij haar

regeeringsstelsel, zooals het werkelijk is, open en rond verkondigd heeft. „De vermenging, zeide Keuchenius terecht in de zitting van 21 februari 1867, „de vermenging van eene antirevolutionaire politiek, die in het belang van christenen (althans van de banken der vertegenwoordiging) op eene opheffing van de gemoedsbezwaren tegen de onderwijswet aandringt, met eene koloniale staatkunde die, geene stem hebbende voor eenig hooger belang van Indië, van niets anders spreekt en weet dan van „directe en indirecte voordeelen van het moederland" of — om de beeldspraak van den minister van binnenlandsche zaken te gebruiken, — die Saïdja slechts te harder wil laten ploegen om de banden van Uncle Tom te spoediger te kunnen slaken: zulke verzoening van twee elkander uitsluitende elementen en vernietigende krachten gaat mijn begrip te boven. De menschelijke ziel heeft diepten, die wij niet peilen kunnen; daarom oordeel ik niet; ik zeg alleen: ik begrijp haar niet."

Maar is dan samenwerking met den liberaal aan te bevelen? Ongetwijfeld. Op grond van hetgeen wij uit de geschiedenis van den strijd op koloniaal gebied mededeelden. Eerst in de laatste jaren scheen het voor velen der antirevolutionairen een gruwel op dat terrein nader bij de liberalen dan bij de conservatieven te staan; zelfs nog in onze dagen wordt dat verschijnsel bij niet weinigen waargenomen. Zij mogen intusschen wel onderzoeken, of en in hoeverre zulk eene houding in overeenstemming is met die, welke de uitnemende woordvoerders, die vroeger de partij in en buiten de kamer hebben vertegenwoordigd, steeds hebben aangenomen. Bedriegen wij ons niet geheel, dan kan uit 't geen wij hebben medegedeeld dit resultaat worden getrokken, dat men bij hen wèl behoudende sympathiën vond; zij wezen telkens aan, tot hoever die sympathie reikte. Maar „heulen" met de koloniale behoudsmannen kan hun niet ten laste gelegd worden; het lag evenmin in hunne bedoeling als in hun gedragslijn. En kon het in waarheid ook anders? Als eerste en voornaamste plicht moet de antirevolutionair het beschouwen om de inlandsche bevolking te beschaven en aldus op te leiden tot de vrijheid niet alleen van het lichaam maar ook van den geest. Wèl zijn de middelen, die daartoe worden aangewezen, christelijk onderwijs en evangelisatie, juist niet die, welke de tegenpartij bij voorkeur aanbevolen wenscht te zien: het doel — beschaving, ontwikkeling van den Javaan, zoowel

maatschappelijk als geestelijk — wordt door beiden gewild. „Heeft onze staatkunde in Indië met haar kultuurstelsel en hare stelselmatige tegenwerking van het christendom geen anderen grond gehad dan zelfzucht en geldgierigheid, dan mag ook de liberale richting, welke het eerst zulke staatkunde veroordeeld heeft, op den steun rekenen van ieder, die Gods Woord tot maatstaf zijner handelingen wenscht te maken. De liberaal moge daarbij dat Woord niet tot uitgangspunt van zijn streven nemen; (in dit opzicht zoude hij slechts gelijk staan met den conservatief); in hetgene hij verlangt, staat hij zeker nader dan de conservatief bij de gehoorzaamheid aan God. De eisch bovendien van vrijheid, dien de liberaal doet gelden, is er ook een van het christelijk geloof, en zeker alleen door dat geloof te bevredigen. Sterk door de belofte, dat de Waarheid verpersoonlijkt in den éénigen Middelaar tusschen God en menschen, ons zal vrij maken, wraakt de antirevolutionair legale liefdadigheid, legale matigheid, legale godsvrucht,..... en ook legale arbeidzaamheid [1])!"

Kortom, in meer dan één opzicht, wij durven bijna schrijven, in den regel wordt eene goede verstandhouding met de liberalen voor den antirevolutionair niet onmogelijk gemaakt door onbillijke tegenwerking van 't geen hem bij uitnemendheid ter harte gaat. Hij aarzele daarom niet, gelijk weleer vele coryfeën zijner partij, hun de hand te reiken, zonder, evenmin als zij zulks deden, eigen standpunt prijs te geven. Dit wordt ongetwijfeld gehandhaafd waar men, zoo een bondgenootschap op koloniaal terrein begeerd wordt, daarvoor een drietal voorwaarden stelt, waaraan de leider der antirevolutionaire partij herinnerd had en waarop wij reeds wezen. Zij zijn: handhaving van het belang van het christelijk beginsel; geen miskenning van de belangen van den Javaan, „zoodat men niet in het spoor blijve van treurige antecedenten omtrent het batig slot." Als derde mits werd gesteld: naast het kultuurstelsel particuliere nijverheid. Daarvoor trede liever de verklaring van Keuchenius: „dat het kultuurstelsel niet behouden kan noch mag worden; dat daarmede ook van het batig slot moet worden afgezien; en dat, indien ter voorziening in de behoeften en ter schadeloosstelling van het moederland eene vaste jaarlijksche geldelijke bijdrage

[1]) Brief van een kiezer, door Mr. L. W. C. Keuchenius, blz. 16.

moet in de plaats treden, aan het Indisch bestuur, door uitbreiding zijner bevoegdheid en door wijziging zijner inrichtingen van wetgeving en rechtsbedeeling, de vrijheid behoort gelaten te worden, tot naleving ook zijner geldelijke verplichtingen tegenover het moederland de middelen vast te stellen en aan te wenden, die tot de ontwikkeling van Indië en tot verkrijging van zekere inkomsten uit een niet langer onzeker belastingstelsel kunnen leiden [1])."

Wordt onder die voorwaarden een verbond gesloten, wij twijfelen er niet aan of men zal er vrede mede kunnen hebben. De invloed eener dergelijke eensgezindheid kan en zal ongetwijfeld veel beteekenend, beslissend zijn. In de eerste plaats voor de zaak, die men ter harte moet nemen: is er nog strijd tusschen de belangen van Nederland en Indië, des te spoediger zal die in het voordeel en welzijn van beiden worden opgelost. Voorts zal ook de toenadering niet zonder vrucht zijn voor beide partijen: voor den vrijzinnige kan de steun niet onverschillig zijn eener partij, die door Dr. Fruin „zonder twijfel een machtige" wordt genoemd, terwijl de antirevolutionair zelf bij allen, voor wie waarheid en godsdienstzin, vrijheid en recht geen bloote klanken zijn, meer eerbied zal afdwingen dan waar hij de vernederende rol blijft spelen van dienaar of werktuig der conservatieve richting, waaraan van eene zeker niet verdachte zijde (door den heer Elout) in de zitting van 30 november 1861 toegevoegd werd: „Maar beginselen van staatsrecht of politiek heeft de conservatieve partij, wellicht omdat deze bij die partij niet volkomen vaststaan, of omdat zij voor de gevolgen, hetzij van de beginselen, hetzij van den wederstand, beducht waren, in den regel niet doen gelden. Te dikwijls heeft zij daarentegen heil gezocht in transactie of toegegeven, maar zich dan ook meestal bedrogen gevonden."

---

[1]) Eene stem in Indië, ook tot Nederland, door Mr. L. W. C. Keuchenius. blz. 12.

Den Haag, september 1872. Dr. T. C. L. Wijnmalen.

Het Indisch tarief in de tweede kamer der Staten Generaal.

De behandeling der Indische tariefwet in de tweede kamer heeft spoediger plaats gehad dan men algemeen verwachtte. Toch niet te spoedig. Toen de minister van Bosse het ontwerp voorstelde tot afschaffing der differentiele in- en uitvoerrechten, met behoud van een maximum invoerrecht van 10 pCt., was het te voorzien, dat de zaak bij de twee takken der wetgevende macht afgedaan zou zijn nog vóór de sluiting der voorgaande zitting. Door het ontslag van het vorige ministerie staakte echter het gemeen overleg. De regering en de kamers maakten een noodwet, waarbij de werking van het bestaande tarief werd verlengd tot ultimo december 1873. Intusschen werd het ontwerp van Bosse niet ingetrokken, en, daar, volgens het nieuwe reglement van orde der tweede kamer, de loop harer werkzaamheden niet meer door het sluiten der zitting wordt gestuit, kon men het al spoedig aan de orde stellen.

Het spreekt van zelf, dat de minister van de Putte het voorstel van zijn voorganger tot afschaffing der differentiele rechten gaaf zou overnemen. Zijn tegenstand in 1865 tegen in dien zin voorgestelde amendementen gold niet het beginsel, maar de opportuniteit. Redenen van staatkundigen aard, onze verhouding tot Engeland, deden het minder raadzaam voorkomen, reeds in die dagen, bij voorbaat de differentiele rechten prijs te geven. Thans echter zijn de omstandigheden geheel veranderd. Onze positie in den Indischen Archipel tegenover Engeland is geregeld en, zoo wij mogen hopen, voor goed geregeld, zoodat niets Ne-

derland belet thans de Indische douane-wetgeving in te richten volgens de eischen der wetenschap en overeenkomstig de belangen van de Indische ingezetenen. Aan een terugtred viel dus voor den heer van de Putte niet te denken. Integendeel, meende hij een stap verder te moeten gaan en het hoogste invoerrecht van 10 pCt. op 6 pCt. te brengen.

Men zal zich herinneren, dat de heer van Bosse, alleen uit fiscale overwegingen, het maximum invoerrecht van 10 pCt. handhaafde, en, uit dat oogpunt, was er voor het behoud van dat hooge recht wel iets te zeggen. Evenwel pleiten voor de verlaging van invoerrechten tot 6 pCt. redenen, die, goed beschouwd, het overwicht moeten geven. Immers, hoe lager het recht, hoe gemakkelijker de inning. Elk hoog recht is als 't ware een premie tot ontduiking. Is, daarentegen, de bij invoer te betalen tol laag, dan zal men zich niet ligt blootstellen aan de gevaren van den smokkelhandel; de eerlijke handel bekomt de overhand, hij werkt als 't ware met het gouvernement mede om ontduiking te beletten; de perceptie geschiedt regelmatig en de kosten van contrôle en surveillance kunnen tot een minimum terug gebracht worden. Een ander voordeel van de verlaging tot 6 pCt. is dat zij de industriën, welke tot dus verre door het differentiele recht werden beschermd, eenigzins ten bate komt. Voorzeker, de tariefsherziening moet niet geschieden met 't oog op de bijzondere belangen van enkele industrielen, die reeds te lang zijn begunstigd ten prejudice van de millioenen Indische verbruikers, maar, indien, zonder iemand te schaden, men tegelijkertijd hun positie tegenover den fiscus kan verbeteren, zal geen staathuishoudkundige dit den wetgever euvel duiden. Feitelijk zouden, door de eenvoudige afschaffing van het differentieel recht van 16 pCt., de vreemde industrielen meer bijzonder gebaat zijn geweest en de fabriekanten in Nederland onder dezelfde voorwaarden als thans in Indië hebben moeten importeren. Bij algemeene verlaging van het invoerrecht tot 6 pCt., zien zij althans hun fabrikaat met 4 pCt. minder belasten en de mogelijkheid openen van een ruimer te voorziene markt. Dit laatste vooral strekt tot aanbeveling der verlaging. Ongetwijfeld moet zij een zeer gunstigen invloed uitoefenen op het debiet van artikelen van algemeen verbruik, met name op dat der lijnwaden. Berekeningen zijn gemaakt, dat zelfs een vermindering van 10 pCt. van het invoerrecht, den inlandschen consument jaarlijks niet

meer voordeel zal aanbrengen dan 25 cents per gezin van 5 zielen; maar berekeningen, zoo als deze, waarbij de voornaamste eenheid, de uitbreiding van het vertier, achterwege wordt gelaten, blijken steeds in de praktijk te falen. Hooge rechten hebben niet alleen tot gevolg de vermeerdering van den prijs met het bedrag der rechten; maar, daar zij de mededinging voor de productie van het belaste artikel, min of meer beperken, zoo moet men aannemen, dat het nog altijd iets hooger wordt verkocht, dan het zou verkocht worden indien er geen rechten werden geheven en de productie alleen geschiedt met 't oog op de onvermijdelijke productiekosten en de rente van het benoodigde kapitaal. Natuurlijk drukken dus lage invoerrechten minder dan hooge het debiet. Zij, die hiervan niet overtuigd zijn, gelieven slechts de tegenproef te nemen en de stelling om te keeren. Wanneer een verschil van 10 pCt. invoerrechten geen merkbaren invloed uitoefent op de consumtie-prijzen, zou de staat het gemakkelijkste van alle middelen van belastingheffing hebben gevonden; hij zou 100, 200, 300 pCt. kunnen heffen zonder dat die buitensporige heffing iemand werkelijk zou deeren of eenige belemmering in de productie te weeg brengen, — een stelling zoo ongerijmd, dat niemand ze in ernst voor zijn rekening zal willen nemen. Eindelijk, is een laag, gemakkelijk en vrij nauwkeurig te innen invoerrecht minder nadeelig voor de schatkist dan men oppervlakkig zou meenen. In den aanvang zal de verlaging voorzeker een vermindering in de opbrengst te weeg brengen. Zij wordt geschat op ongeveer een millioen gulden. Ware de toestand der Indische financiën zoodanig dat de schatkist dit millioen niet missen kon, men zou de verlaging om die reden dienen uit te stellen; maar de Indische middelen vloeien overdadig, baten volgen op baten. Men kan dus gerust een millioen ten beste geven voor de uitbreiding van den handel op en het vertier in Indië. Die uitbreiding, gepaard met vermeerdering der productie in Indië, zal het bedrag der invoerrechten van lieverlede doen klimmen en, onder normale omstandigheden, daar, even als elders, op de inkomsten van den staat den gunstigen invloed uitoefenen, welke bestendig het gevolg is van de matigheid der fiscale eischen.

Ofschoon het in Nederland thans overbodig schijnt tegen beschermende rechten te ijveren, omdat iedereen gaarne onder de voorstanders van het vrijhandelstelsel wil gerangschikt worden,

heeft de discussie in de tweede kamer toch weder het bewijs geleverd, dat tusschen instemming met de theorie en toepassing in de praktijk voor velen nog een afstand bestaat, dien zij niet gemakkelijk kunnen afleggen. Telkens wanneer, zelfs na herhaalde waarschuwingen, heusch wordt voorgesteld met bescherming te breken, verrijzen de stemmen der beschermde industrielen en die hunner vrienden. Hoe gunstig de voorwaarden zijn, onder welke zij werken, beweren zij toch dat er nog altijd iets aan die voorwaarden ontbreekt om met de buitenlandsche fabriekanten te kunnen mededingen; dat zij, zonder bescherming, moeten te gronde gaan; in allen geval dat zij, liefst een geheel onzeker en zeer lang, tijdperk noodig hebben om op gelijken voet zich met de uitheemsche nijverheid te kunnen meten. Deze soort van doléances, die schier niemand meer voor goede munt opneemt, sedert men het Nederlandsche fabriekwezen in bloei heeft zien toenemen naarmate het minder op bescherming kon leunen, hebben thans weder niet ontbroken. Door de conservatieve woordvoerders werden ze schier als uit één mond zoo breed mogelijk uitgemeten. Wel is waar, trachtten sommigen hun solidariteit met het protectionisme te verminderen, door het betoog, dat hun tegenzin tegen de tariefsherziening meer bijzonder voortsproot uit belangstelling in een steeds goed gevulde schatkist; doch het is duidelijk dat die verontschuldiging niet ernstig was gemeend. Ware 't werkelijk daarmede ernst geweest, men zou de daden meer in overeenstemming hebben gebracht met de woorden. Immers, het differentiëel recht komt niet ten bate der schatkist, maar uitsluitend ten bate van de beschermde industrielen. De prijs der lijnwaden, die in Indië ingevoerd en zonder certificaten, met 16 pCt., met certificaten van Nederlandschen oorsprong, met 10 pCt. belast worden, ondergaat voor de verbruikers in het algemeen een verhooging van 16 pCt. De consumenten, evenmin als de schatkist, trekken dus eenig voordeel van het differentiëel recht. Beiden worden veeleer gebaat door een uniform invoerrecht. Indien men, bij gevolg, slechts ultra-fiscale beginselen ware toegedaan geweest, had men eenvoudig tot het standpunt van den minister van Bosse moeten terugkeeren en had men althans een poging moeten wagen om, bij amendement, het uniform invoerrecht van 6 pCt. weder op 10 pCt. te brengen, een poging welke geen enkel conservatief het der moeite waard heeft geacht te doen.

Veeleer, het is te vreezen, kwam hier weder de toenemende partijziekte in het spel. Meer en meer verdwijnt de ware zelfstandigheid; meer en meer leert men naar partijinzichten te handelen. Niet alleen bij staatkundige aangelegenheden, waarbij onvoorwaardelijke trouw aan de beginselen welke men met zijn staatkundige vrienden huldigt, plichtmatig is, maar tevens bij financiele en economische vraagstukken, tot bij ondergeschikte administratieve onderwerpen, waaromtrent zich vaak uiteenloopende overtuigingen opdringen, wordt het wachtwoord der politieke fractie, waartoe men behoort, de leidraad van het uit te brengen votum. Wat van zekere zijde wordt voorgesteld, moet bestreden en verworpen worden: en zoo men geen logische argumenten heeft, wat nood! die uit de fabel van den wolf en het lam staan de partijen steeds ter beschikking:

Que votre majesté
Ne se mette pas en colère;
Mais plutôt qu'elle considère
Que je me vas désaltérant
Dans le courant,
Plus de vingt pas au-dessous d'elle;
Et que par conséquent, en aucune façon,
Je ne puis troubler sa boisson.
— Tu la troubles!
Et je sais que de moi tu médis l'an passé.
— Comment l'aurais-je fait si je n'étais pas né?
— Si ce n'est toi, c'est donc ton frère. —
Je n'en ai point. — C'est donc quelqu'un des tiens;
Car vous ne m'épargnez guère,
Vous, vos bergers, et vos chiens.

Onbillijk zou het echter wezen, de conservatieve partij alleen verantwoordelijk te stellen voor het streven tot behoud of verlenging der beschermende rechten, terwijl men ze doorgaans in theorie verwerpelijk acht. Liberale vertegenwoordigers treft men, die haar in dat opzicht de behulpzame hand boden. Zelfs de heer van Houten was ditmaal met den heer Nierstrasz homogeen in het bemoeielijken van elke tariefverbetering. De heeren de Jong en Oldenhuis Gratama stelden een amendement voor om, als overgangsmaatregel, tot en met 1877 een differentieel invoerrecht van 4 pCt. op manufacturen toe te staan, of 10 pCt. zonder en 6 pCt. met certificaten van oorsprong. Voornamelijk door den

heer de Jong verdedigd op gronden, die eerder tot verwerping dan tot aanneming moesten leiden, werd het dan ook door een vrij groote meerderheid, 51 tegen 21 stemmen, verworpen.

Insidieuser was een amendement van den heer van der Linden, strekkende om de tollinie tusschen Nederland en Indië op te heffen, den invoer van fabrikaten uit het moederland ginds geheel vrij te stellen en alleen 5 pCt. van vreemde goederen te innen. Reeds in 1865 werd dit stelsel door dezen liberalen afafgevaardigde uit Almelo te berde gebracht en verdedigd uit het oogpunt van de fiscale eenheid van Nederland en Indië. Het had toen zoo weinig succes, dat de heer van der Linden niet zonder bitterheid zich thans nog beklaagde dat men het had dood gezwegen. Voor die klacht bestaat geen grond meer. Men heeft zijn systeem niet blijven ignoreren. Het heeft de eer der discussie en een behoorlijke begrafenis genoten [1]). Niemand was de dupe van de schoonschijnende aanbevelingen waarmede de heer van der Linden het trachtte smakelijk te maken. Onder de populaire rhetorica, afgestoken voor het geheel vrije verkeer tusschen Nederland en Indië, bespeurde iedereen, het werkelijke doel, ten minste het werkelijke effect van het systeem, namelijk niets anders dan een blijvende bescherming voor de Nederlandsche fabriekanten van artikelen welke bij den invoer in Indië uit vreemde landen belast zouden worden. Ook de basis van het stelsel, de fiscale eenheid van Nederland en Indië, werd door niemand toegegeven en kon onmogelijk toegegeven worden. Behalve de ideale eenheid der grondwet, die van het rijk binnen en buiten Europa gewaagt, bestaat er werkelijk tusschen Nederland en Indië geen andere eenheid dan die eener gemeenschappelijke schatkist. Wij kennen de onveranderlijke praktijk, welke bij het vullen dezer gemeene kas wordt gevolgd. Indië stort daarin veel meer, Nederland veel minder dan het bedrag der ten behoeve van beide landen benoodigde uitgaven, met dit gevolg, dat onveranderlijk het excedent der Indische middelen verslonden wordt ten bate van Nederland. Zóó werkt de eenheid van schatkist. Onder alle overige opzichten, bestaat het meest mogelijke verschil. Niet alleen worden de staatkundige instellingen van Nederland in Indië gemist; maar de sociale vrijheden,

---

[1]) Het amendement van den heer van der Linden werd, met 65 tegen 6 stemmen, verworpen.

de rechten die aan den armsten Nederlander zijn verzekerd, worden den inwoner van Indië ontzegd, en wanneer men kultuur- en heerediensten, waaraan hij steeds onderworpen is, onder de algemeene minst stuitende benaming van belastingen rangschikt, dan vertoont het in Indië bestaande belastingstelsel een zoo buitensporig verschil met dat in Nederland, dat men zich moet schamen de fiscale eenheid tusschen Nederland en Indië te willen zoeken juist daar, waar zij voor Indië niet behoeft te bestaan, maar voor de klasse der Nederlandsche fabriekanten zou voordeelig werken. Van alle belastingen — de, in verhouding tot de grondbelasting in Nederland, zoo hoog opgevoerde landrente niet uitgezonderd — is er geene die minder Indië's ingezetenen drukt dan een uniform invoerrecht van 6 pCt. op meestal voorwerpen van weelde en op de algemeen verbruikt wordende lijnwaden. Geen Indische belasting laat zich zoo zeer uit een fiscaal oogpunt en als equivalent voor moeielijk te heffen accijnsen rechtvaardigen, en men zou juist die belasting voor alle invoeren uit Nederland gaan prijs geven, ter wille van een voorgewend begrip van fiscale eenheid, die men, tegenover het koffie-monopolie, het zout-monopolie en den gedwongen arbeid, driestweg blijft lochenen!

De heer van der Linden zou kunnen antwoorden, dat hij, tegenover een voorstel der regering betrekkelijk de rechten op den in- en uitvoer, zich noch met het koffie-monopolie, noch met de belastingen in arbeid heeft in te laten en, omtrent het douane-stelsel, verdedigt hetgeen hij in het belang van Nederland en Indië wenschelijk acht. Toegegeven. Aan iedereen de vrijheid om het vraagstuk tot het gebied der douane-wetgeving te beperken; doch doet men dit en wil men, niet slechts enkele Nederlandsche industrielen, maar de nijverheid, den handel en de scheepvaart van beide landen bevoordeelen, dan is dit alleen mogelijk op de wijze door den heer Bredius vruchteloos beproefd, namelijk door het afschaffen van alle invoerrechten en het verheffen van geheel Nederlandsch Indië, na verloop van een kort getal jaren, tot een vrijhaven. Het met dit doel door den afgevaardigde uit Dordrecht ingediende amendement werd door den minister met zekere ironie bejegend, misschien omdat, te midden van de benauwde pleidooien over het vervallen der beschermende rechten en de onderstelde verliezen der schatkist, het wel eenigzins den schijn van utopie had alle rechten prijs

te geven. Het denkbeeld van den heer Bredius verdient desniettemin een meer dan luchtige onderscheiding. Daarvan mag getuigd worden: Utopie aujourd'hui, demain réalité. Toen men verkeerde in de débauche van het beschermende stelsel en tot 35 pCt. van wollen en katoenen goederen in Indië werden geheven, toen men steeds meende de Nederlandsche nijverheid met een recht van $12^1/_2$ pCt. te moeten beschermen, dacht niemand den tijd te beleven, dat er in Indië slechts een uniform recht van 6 pCt. zou worden geheven. Zou het dus zoo gewaagd zijn te voorspellen dat ook eenmaal het oogenblik zal aanbreken, dat Nederland het stelsel van geheel vrijen handel in het moederland en in Indië zal huldigen en geen rechten meer zal innen dan van enkele veraccijnsde artikelen? Invloedrijke handelaren, staathuishoudkundigen van gezag, de heer de Bruyn Kops onder anderen, zijn dat stelsel geheel toegedaan, verziende politieke mannen beschouwen het als een der beste grondslagen van onze staatkundige zekerheid. Wat is dus noodig om het te doen zegevieren? Slechts een andere kamer dan de tegenwoordige, waar het blijkbaar velen meer te doen is om de zetels te veroveren of om aan kwalijk verkropten wrok bot te vieren dan om de oplossing van groote economische vraagstukken. Een niet gemakkelijk te verkrijgen voorwaarde, maar die, onder gegeven omstandigheden, toch niet tot de onmogelijkheden behoort.

In het debat over de invoerrechten had zich van lieverlede een quaestie van staatsrecht gewikkeld over het gedistilleerd. In het primitief ontwerp was voorgesteld, in verband met het plan tot invoering van een accijns in Indië, daarvan, bij invoer, te heffen *f* 40 per hectoliter vloeistof bevattende vijftig liters alcohol, bij een temperatuur van 15 graden van den honderddeeligen thermometer. De minister nam dit voorstel terug en wenschte het bedrag van het inkomend recht, even als dat van den accijns, bij koloniale ordonnantie te doen vaststellen. De heer van Lijnden maakte de juiste aanmerking, dat, alsdan, in strijd met art. 5 der wet van 8 augustus 1850 en art. 129 van het regerings-reglement, het vaststellen van het invoerrecht aan de wetgevende macht werd onttrokken, en men, overigens, indien de koloniale ordonnantie niet vóór het in werking treden van het tarief wordt afgekondigd, van het in te voeren gedistilleerd slechts 6 pCt., in stede van 40 pCt. zou kunnen heffen.

Na eenige aarzeling, herstelde de minister de aanvankelijke redactie onder voorbehoud van de bevoegdheid der Indische regering om zoo noodig het invoerrecht te verhoogen in verhouding tot het bedrag van den in Indië te heffen accijns, waardoor dit incident een gewenscht einde bekwam en terstond van het gedistilleerd een verhoogde inkomst mag verwacht worden.

Bij de stemming bleek, dat slechts met een meerderheid van 4 leden de afschaffing der differentieele rechten en de heffing van een uniform invoerrecht van 6 pCt. van de bij het tarief genoemde goederen werd verkregen. Tegen stemden 34 afgevaardigden van een volk, dat in zoo ruime mate betrokken is bij de zegepraal der beginselen van het vrije, onbelemmerde verkeer!

Niet onbelangrijk was verder het debat over de uitvoerrechten, die de minister, even als zijn voorganger, wenschte te behouden alleen met afschaffing van de ook in dit opzicht nog bestaande differentieele rechten. De heer Kappeyne van de Coppello bestreed de belasting op den uitvoer in een meesterlijke redevoering, waarvan de algemeene financiele beschouwingen voor gegronde tegenspraak mogen vatbaar zijn, maar die op het punt van de uitvoerrechten onwederlegbaar is en ook door niemand wederlegd is. Hij constateerde het opmerkelijk verschijnsel, dat naar mate de waarheid van een beginsel meer algemeen wordt gedeeld en tot een axioma verheven, de zucht om dat beginsel toe te passen afneemt. Zoo was het ook thans. Men erkende de juistheid van het beginsel van vrijen uitvoer; maar meende dat voor Nederlandsch Indië op dat beginsel een uitzondering behoorde te bestaan. Wie onderscheidt tegenwoordig niet het verschil tusschen invoer- en uitvoerrechten, wie weet niet dat het invoerrecht als een accijns werkt en door den verkooper op den kooper wordt verhaald? Bij uitvoerrecht heeft juist het omgekeerde plaats. Door de heffing van dat recht wordt de som der productiekosten verhoogd. Die verhooging krijgt de producent nimmer terug; hij kan haar op niemand verhalen, en het eigenaardige van het uitvoerrecht is, dat het stijgt in druk naar mate de waarde van het artikel vermindert. Werkt het invoerrecht als een accijns, het uitvoerrecht werkt als de transportkosten, en de druk is te zwaarder, omdat het geld dat in de schatkist vloeit, door den producent moet voorgeschoten worden, met de kans, dat hij het nooit terug erlangt.

Dit zijn algemeen erkende waarheden. Waarom, vroeg de heer

Kappeyne, dan die algemeene waarheden niet gevolgd? Men geeft den regel toe, doch beroept zich op een uitzondering. Maar hij die een uitzondering beweert, moet haar bewijzen. Het kan zijn, dat een uitzondering soms wenschelijk is. Dat zal het geval zijn, als het land, dat een uitvoerrecht heft, een monopolie bezit van het met uitvoerrecht bezwaard artikel. Daarom zou men zich een uitzondering kunnen voorstellen, als de keizer van China een uitvoerrecht van de thee vorderde, of in Bengalen een uitvoerrecht van de opium werd geheven. Maar welke bijzondere redenen kunnen er bestaan, dat in Nederlandsch Indië een uitvoerrecht wordt geheven van de stapelproducten? Geen enkele; integendeel, én de geschiedenis én de tegenwoordige toestand der productie pleiten veeleer voor den vrijen uitvoer. Onder du Bus, niet minder onder van den Bosch, was het voornaamste streven der regering bevordering van de teelt van gewassen geschikt voor de Europeesche markt. Door allerlei buitensporigheden heeft men dat doel nagejaagd en thans, nu de nijverheid van particulieren begint te ontluiken, nu zij geen gunsten maar vrijheid verlangt om zich te ontwikkelen, is men er slechts op bedacht haar onder lasten te brengen.

Deze tegenstrijdigheid werd eveneens in 't licht gesteld door den heer Mirandolle, en beiden sprekers toonden, door bijzonderheden over de verschillende takken van kultuur, aan, hoe noodlottig de uitvoerrechten op de vrije productie moeten werken. Het is waar, bij het sluiten der contracten voor de bestaande suikerondernemingen zijn de contractanten schroomelijk bevoordeeld; maar, volgens den heer Kappeyne, rechtvaardigde dat geenszins het uitvoerrecht op de suiker. Stel, er wordt in de buitenbezittingen een steenkolenmijn ontdekt. Het gouvernement geeft die mijn in exploitatie aan een Europeesche maatschappij. Deze verbindt zich tot een jaarlijksche uitkeering aan den Staat. Maar nu blijkt later, dat die mijn veel meer produceert dan men aanvankelijk verwachtte. Zal het gouvernement dan een uitvoerrecht gaan heffen? Zoodanig hulpmiddel is zelfs door het Grieksche gouvernement versmaad in de zaak der Laurium-mijnen. Het is natuurlijk beter, dat een gouvernement geen contractrant zij,- maar als het, in weerwil dat het is contractant, souverein is gebleven, dan is dit nog geen reden dat het zijn gezag misbruikt. Het doel der suikerregeling was de gouvernements-suikerkultuur in vrije kultuur te doen over-

gaan. Tegen dit doel in, benadeelt men juist de vrije suikerindustrie, die de concurrentie met de verlengde gouvernementsindustrie heeft te doorstaan, en ofschoon een liberale regering geen ander streven behoort te hebben dan om de vrije kultuur niet tegen te gaan, houdt zij vast aan het uitvoerrecht, dat zal werken als een protectie van de gouvernements-industrie tegen de vrije industrie.

Wat is verder een uitvoerrecht op de koffie? Niets anders dan een bescherming van de gouvernements-industrie ten nadeele der particuliere industrie. Als het gouvernement het uitvoerrecht liet varen, zou het zelf hoogere prijzen maken. Zoodanig recht benadeelt dus den uitvoer, zelfs die der gouvernementsproducten en is ten slotte nadeelig voor het gouvernement zelf.

Uit het koloniaal verslag blijkt, dat geen kultuur zoo voordeelig voor den inlander is als de tabakskultuur; maar iedereen weet, dat de Indische tabak afhankelijk is van de prijzen der algemeene markt. Dit is mede het geval met de indigo. Moet nu het uitvoerrecht strekken als middel, om tabaks- en indigo-ondernemingen tegen te gaan, in de geboorte te smoren of te belemmeren? En wie betaalt het uitvoerrecht op de tin? De Billiton-maatschappij. Maar wanneer zal zij het meest betalen? Als de prijs het laagst is. Is dat een rechtvaardige belasting, die eischt dat meer worde betaald, naarmate men minder kan missen. Eindelijk, de thee, die, na met vele moeielijkheden te hebben geworsteld, thans een goede toekomst te gemoet gaat. De productie is tot 2 millioen opgevoerd. Moet men dan, in deze eerste periode van opkomst, er een belasting op leggen?

Zwakkere dan de door den minister en zijn medestanders gebezigde argumenten voor het behoud der uitvoerrechten werden zelden gehoord. Niemand durfde het beginsel negeren; het was, gelijk de heer Kappeyne het uitdrukte, het beginsel belijden alleen met den mond en met de daad verzaken. De producteurs in Indië, heette het, konden het uitvoerrecht wel missen en de schatkist kon het niet missen. Het totaal bedrag van dat recht wordt geschat op een millioen gulden. Aan de productie wordt dus dat millioen in 't algemeen onttrokken. Maar is het in 't bijzonder wel zoo zeker, dat elke onderneming het uitvoerrecht missen kan? Zou het nooit en in geen geval een medewerkende oorzaak kunnen worden van den val van industriele ondernemingen? Wie zal het met grond durven beweren? Maar stel

dat het geen merkbaren invloed uitoefent op bestaande ondernemingen, zeker zal 't als een afschrikwekkend middel werken tegen het oprichten van nieuwe ondernemingen en in dit opzicht zal het onberekenbaar kwaad doen. Indië is immers geen land, waar de nijverheid de hoogte heeft bereikt, dat zij zelfs door fiscale maatregelen niet meer te verijdelen valt. Iedereen is het eens, dat de akker nog schier braak ligt en uitbreiding op groote schaal van de kultuur van stapelproducten wenschelijk is. En juist op het oogenblik, dat men meer dan ooit ontwikkeling van de tropische nijverheid verlangt, verzaakt men het beoogde doel, en ontmoedigt men den reeds niet zeer opgewekten ondernemingsgeest.

Het argument ontleend aan het belang der schatkist is nog minder ernstig. De minister kon het althans, na zijn voorstel tot vermindering tot 6 pCt. der invoerrechten, niet zonder inconsequentie bezigen. Wanneer men let op de steeds uit Indië vloeiende excedenten, moet elke afwijzing van maatregelen in het belang van Indië, om schatkistbezwaren, als kortzichtige inhaligheid beschouwd worden. Toen in Nederland de uitvoerrechten werden afgeschaft — de heer Mirandolle herinnerde 't ter snede — sloot de Nederlandsche begrooting met een te kort, maar men schafte ze toch af omdat ze in strijd waren met de algemeene welvaart en tot belemmering der productie strekten. Misschien zouden zij even zoo voor Indië zijn verdwenen, indien de minister tegenover de uitvoerrechten dezelfde houding had aangenomen als tegenover de invoerrechten. Immers thans nog verklaarden zich 24 van de 70 tegenwoordige leden ten gunste der afschaffing. Zeker is het echter niet, dat deze uitkomst zou verkregen zijn. Het amendement van den heer de Bruyn Kops tot afschaffing van het uitvoerrecht ad *f* 1 per 100 kilogrammen op de thee werd zelfs, door herhaalde staking der stemmen, verworpen en het geheele tarief slechts met de geringe meerderheid van 2 stemmen (38 tegen 36) aangenomen. Deze stemming getuigt van jegens Indië klimmende schrielheid. Steeds heeft men in onze vertegenwoordiging met twee maten en twee gewichten gemeten en gewogen: voor Nederland ruime bevrediging in den ruimsten zin van allerlei behoeften, voor Indië voornamelijk de zorg om de gemeenschappelijke schatkist gevuld te houden, ziedaar de richting waarin men onveranderlijk zich is blijven bewegen. Wel verre, dat de discussie over het Indisch tarief een gunstige om-

keering doet vermoeden, schijnt zij te getuigen van toenemenden weêrzin om iets degelijks voor de belangen van Indië te doen. Op een ruime opvatting van onze staatkundige roeping in den Indischen Archipel valt blijkbaar voor'shands niet te hopen. Nog altijd verkiest men vrij algemeen de politiek die laag bij den grond timmert, centen bij centen optelt, nooit iets grootsch durft te ondernemen; maar waarvan bij slot van rekening bestendig de uitkomst is, dat de gierigheid de wijsheid heeft bedrogen.

MERCURIUS.

Het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam [1]).

Belastingen, leveringen en verplichte diensten.

TIJDENS HET SULTANSBESTUUR. — De sultan had, gelijk reeds vroeger werd medegedeeld, het recht om een gedeelte van de padiproductie als belasting te heffen. Daar het een vrij algemeen heerschende gewoonte was, om op de velden, welke niet onder de sawas te brengen zijn, padi met andere gewassen vermengd te telen, waarvan hij geen belasting mocht vorderen, bracht zijn belang mede den aanleg van natte rijstvelden zooveel mogelijk te bevorderen. Van daar het ontstaan der sawanagara, in heeredienst aangelegd, en later, toen de bevolking het voordeel der natte rijstkultuur begon in te zien, der sawa-jasa, velden door de bevolking in eigen arbeid en op eigen kosten ontgonnen. Van de eerste soort moest lelandjan, van de laatste pekoekoesoet worden opgebracht.

De lelandjan was doorgaans hooger dan de pekoekoesoet. In de onderzochte dessas bedroeg de eerste één, anderhalve, twee, tot zelfs twee en een halve picol padi per bouw, gewoonlijk uitgedrukt in sangas. De pekoekoesoet daarentegen bedroeg 40, of hoogstens 100 katis padi per bouw.

De sawas, die reeds in de dessa abdi bestonden [2]), vóórdat

[1]) Vervolg en slot. Zie I, blz. 241, 364, 460; II, blz. 97 en 272.

[2]) De tegenstrijdigheid met het elders medegedeelde, dat de natte rijstkultuur tegelijk met den Islam is ingevoerd, waaruit zou volgen, dat eene dessa, welke die godsdienst nog niet had omhelsd, ook geen sawa kon

deze door kracht van wapenen werden ten onder gebracht, hadden echter veel zwaarder belasting te betalen. Zoo werd in de dessa Ragas, het meergenoemde brandpunt van verzet tegen den Islam, ruim de helft van den oogst gevorderd, terwijl de dessa Lenggor, onder Pandeglang gelegen, twee katis rijst per maand moest opbrengen.

In de bovenlanden, wier bewoners zich aan de Mohamedanen hadden onderworpen zonder terstond den Islam te omhelzen, werd geen belasting per bouw geheven, maar een zekere schatting, kiras genaamd (van charaddj, zie Koran, XXIII, vers 74) en per gezin opgebracht, evenals een familie- of hoofdgeld, wang-lawang of patitiang genaamd (dzazijat, zie Koran, IX, vers 29).

De kiras werd, naar het schijnt, niet hoofdelijk maar dessasgewijze opgelegd en dan gelijkelijk verdeeld over het in de dessa wonende aantal gezinnen. Ook schijnt het door elke dessa op te brengen bedrag niet steeds hetzelfde geweest te zijn, maar dikwijls afhankelijk van de gunst, waarin de dessa stond bij hen, die haar kwamen opnemen.

Schatting en hoofdgeld moesten, ten bewijze, dat zij aan een Mohamedaanschen vorst toekwamen, voldaan worden tegen het einde der vastenmaand, waarom de kiras op sommige plaatsen met pitra verward werd.

De kiras bestond uit twee, vier, acht, of zestien katis gepelde rijst, die men gewoon was in een soort van zakken van arenbladeren naar Bantam te brengen, welke kiras genaamd werden. Men voegde daaraan meestal vruchten en boschproducten toe. Dit heette tetoempangan [1]).

De wang-lawang, eigenlijk deurgeld, bedroeg 4 duiten per gezin, soms iets minder. De dessa-abdi Lenggor moest die som niet per jaar, maar per maand opbrengen.

---

bezitten — laat zich volgenderwijs verklaren: Men heeft eerst getracht den Islam door overreding ingang te doen vinden. Pogingen daartoe werden aangewend door Javanen, van Cheribon afkomstig, die zich juist hadden gevestigd in de streek, waarin ook Ragas gelegen was. Hare inwoners zullen dus de natte rijstkultuur van die vreemdelingen hebben overgenomen.

[1]) Thans is het in Zuid-Bantam nog gewoonte, bij huwelijks- en besnijdenisfeesten, een geschenk in gepelde rijst en vruchten te geven, besloten in zoodanige zakken, die den naam van kiras hebben behouden.

Het schijnt dat daarenboven door de belastingschuldigen eenig reisgeld werd verstrekt aan hen, die de kiras naar Bantam overbrachten.

Onder Pandeglang wordt daarenboven melding gemaakt van zeker buffelgeld (oewang beboentoet), dat zeer ongelijk geheven werd. Hier vier, of tien in later tijd, daar 16 duiten voor elken buffel; in een dessa zelfs 64 duiten, terwijl elders onderscheid werd gemaakt tusschen jonge, waarvoor 8, en volwassen buffels, waarvoor 16 duiten werden betaald. Op sommige plaatsen was op het niet aangeven, de zware boete van 5 realen gesteld.

Buiten deze belastingen behoefde niets geleverd te worden, met uitzondering van eenige bijwijven (selir), waartoe sommige dessa-abdi, bij voorbeeld Ragas, verplicht waren.

Van de inwoners der dessa mardika werden in den sultanstijd geen eigenlijk gezegde heerediensten gevorderd. Had men lieden noodig voor transporten, men hield te Serang zoogenaamde koelijachten op hen, die daar van de binnenlanden ter markt kwamen. Wegen had men toen niet aan te leggen of te onderhouden [1]).

Doch ook in dit opzicht waren de dessa-abdi minder goed bedeeld. Zoo waren de dessas Saminten, Moendoe, Bodjong en Parigi verplicht lieden te leveren voor allerlei diensten in den kraton en op reis, terwijl des sultans tandoedragers werden getrokken uit de dessas Kranggat, Serdan en Patjet.

De eenige diensten, die van de bevolking werden gevorderd, waren kemitdiensten bij de inlandsche hoofden, doch zij drukten uitsluitend op de bezitters van sawa-nagara.

Belastingen in geld opgebracht. — a. Landrente. — Alle belastingen van verschillenden aard, onder de sultans geheven, werden gedurende het Britsch tusschenbestuur vervangen door de landrente. Aanvankelijk schijnt zij bestaan te hebben uit een vaste geldsom per bouw, dus een soort van grondbelasting, bedragende, naar de vruchtbaarheid van den grond, *f* 5, *f* 6, *f* 7, *f* 8 tot *f* 12 per bouw. Men onderscheidde de sawas in drie soorten, kapala, peroet en kaki. De taxatie van de soort, waartoe de sawas moesten gebracht worden, geschiedde jaarlijks door een commissie. Op sommige plaatsen schijnt een meting der velden te hebben plaats gevonden. Echter wordt medegedeeld,

[1]) De eenige weg die bestond was die van Serang naar Bantam.

dat in één dessa, een vaste som van een zekere hoeveelheid padi geheven werd, en wel *f* 4 per tjaeng.

De landrente draagt in Bantam algemeen den naam van sewa; slechts in twee dessas staat zij onder den naam van padjeg bekend.

Van padi, als eerste gewas verbouwd, is altijd landrente verschuldigd, als de grond niet tijdelijk is vrijgesteld, doch als tweede gewas nimmer. Dit laatste geldt zelfs als in twee jaren driemaal padi geplant wordt op last van het bestuur, gelijk eenige jaren geleden plaats had. In de meeste dessas (34) wordt alleen van padi landrente betaald, doch men mag niet over het hoofd zien, dat in verscheiden dier dessas, padi uitsluitend als eerste gewas wordt geplant. In 19 der onderzochte dessas daarentegen wordt landrente geheven van alle producten, die als eerste gewassen worden verbouwd. Deze moeten echter eenjarige gewassen zijn, zoodat bij voorbeeld van nipa-aanplantingen geen landrente wordt opgebracht. Op verschillende plaatsen bestaat de gewoonte om onder de padi nog andere gewassen te planten. Geschiedt dit in dessas waar alleen van padi landrente geheven wordt, dan is het geheele product vrij, of wordt het gerekend alleen uit padi te bestaan. Geschiedt het in dessas, waar alle eerste gewassen zijn belast, dan wordt op deze plaats slechts landrente geheven van de padi op gene alleen van het gewas, dat onder de padi gemengd is.

Woeste gronden, tot sawas aangelegd, zijn gedurende 3 jaren van landrente vrijgesteld. Deze algemeene gewoonte vindt haren oorsprong in de omstandigheid, dat de opbrengst van nieuw ontgonnen sawas in de eerste jaren zeer gering is en het billijk wordt geacht den bewerker voor de kosten van aanleg eenigzins schadeloos te stellen. Om dezelfde reden is het op sommige plaatsen gebruikelijk van sawas, die eenigen tijd braak hebben gelegen en op nieuw in bewerking worden genomen, geen landrente te heffen en evenzoo te handelen met tegals tot sawas aangemaakt. Dit zijn echter uitzonderingen op den algemeenen regel: dat pas aangelegde sawas vrijdom hebben voor drie padioogsten, onverschillig of die zijn verkregen van drooge, dan wel van natte rijstvelden.

Van hoemas wordt dadelijk landrente betaald, omdat juist de eerste jaren den besten oogst afwerpen.

Uiterwaarden (nambo) zijn tot nu toe nimmer in de landrente

aangeslagen, onverschillig of er padi of andere gewassen op werden geteeld.

Van vischvijvers wordt landrente opgebracht.

De ijver van het districtsbestuur om een ieder in de belasting te doen deelen, heeft in vroeger jaren soms te weeg gebracht, dat landrente werd betaald over een product, dat niet bestond. Personen, die geen landbouwers waren (visschers, zoutmakers), gaven toen op een zekere hoeveelheid geoogst te hebben, ten einde niet gedwongen te worden om velden te bebouwen. Deze belasting stond bekend onder den naam van sewa tindihan.

Nadat, gedurende 3 jaren, de taxatie der opbrengst van het padigewas had plaats gehad, naar het te veld staand gewas tijdens de rijpwording, bepaalde de resident Buijn dat het product voortaan zou gewogen worden. Dit is in Bantam thans nog gebruikelijk.

Wanneer de padi rijp is, geeft men kennis aan den djaro, of aan den djaro en den panghoeloe, dat men oogsten wil. In sommige dessas mag men alsdan tot het snijden overgaan, in andere moet men daarmede wachten totdat het gewas door hen opgenomen is, in de meesten is het verboden te snijden buiten hunne tegenwoordigheid. Er zijn echter ook plaatsen, waar men geen kennis behoeft te geven en mag snijden, wanneer men wil.

Het aantal bossen padi, die verkregen zijn, worden opgeschreven door den djaro, den panghoeloe, of door beiden te samen. Daarna worden de bossen aan hoopen (toempoekan) te droogen gezet op een ompaggerde ruimte, welke boenen genaamd wordt. Van het oogsten tot het wegen der padi verloopen van 14 dagen tot ruim één maand, gedurende welken tijd het product moet bewaakt worden.

Het wegen geschiedt door een commissie, daartoe van bestuurswege benoemd. Deze commissie bestaat: in het Noorder regentschap, uit den demang en den mantri of den mantri alleen; — onder Pandeglang, uit den demang, den kliwon, den mantri kopi, den mantri van het district of van het regentschap en de oudsten; den demang of een der mantris met den djaro en de oudsten of met den djaro en den panghoeloe; den demang alleen; den kliwon met den djaro en de oudsten; den mantri alleen; — onder Lebak, uit den demang, een mantri of den districtsschrijver en den djaro; den mantri, djaro en panghoeloe; den mantri alleen.

Van ieders product worden twee, drie, vier, vijf tot zes, acht tot tien bossen gewogen. De overige bossen worden geteld en het gewicht van het geheele product berekend naar de zwaarte der gewogen bossen. Hieronder wordt gebracht, wat reeds naar huis is gevoerd en het snijloon, dat betaald is, welke opgaven op goed geloof worden aangenomen. Van het gewogen product wordt aanteekening gehouden door den demang, den kliwon, den mantri of den loera, die de opgave aan den demang moet inzenden. De commissie reikt daarop aan elken belastingschuldige een billet uit, kitir genaamd. Dit bevat een opgave van het door hem verkregen product, of van dat product en het bedrag, dat hij aan landrente betalen moet, terwijl op sommige kitirs dat bedrag eerst later wordt ingevuld en het in enkele dessas de gewoonte is op het billet alleen te vermelden, hoeveel men als belasting storten moet. Vervolgens mag de oogst naar de padischuren (loemboeng, leuit) worden vervoerd.

De landrente bedraagt een vijfde van het verkregen product. Deze wordt echter niet in natura, maar in geld opgebracht. Het bestuur stelt daartoe een marktprijs vast voor de tjaing padi van 2000 bossen. Die marktprijs wordt jaarlijks bepaald, in den regel naar een fictive, doch soms ook naar de werkelijke waarde van de padi op de plaats, waar het product verkregen is. In den laatsten tijd werd de landrente geheven tegen eene waarde van: *f* 4, *f* 5, *f* 7, *f* 7.50, *f* 8 per tjaing padi.

De velden, met andere eenjarige gewassen bezet, betalen landrente over de uitgestrektheid. Het bedrag per bouw hangt af van de soort van het gewas, dat er op geteeld wordt. Zoo betalen katjang en suikerriet *f* 10 per bouw, de overige gewassen *f* 6, *f* 7 of *f* 8 per bouw.

In één dessa bestaan vischvijvers, waarvan landrente voldaan wordt. Deze zijn in drie klassen verdeeld. Van de eerste soort ontbreken. Van de tweede worden, door de aldaar wonende Chinezen *f* 70, van de derde soort *f* 50 per bouw opgebracht. De inlandsche eigenaars betalen slechts de helft.

Uit de aanteekeningen omtrent het gewogen product maakt de mantri zijn register op, waaruit de controleur weder den legger trekt voor den aanslag. Nadat deze gereed is, houdt de controleur met den regent of met den pati een voorloopigen aanslag, sewa of aanslag kembang genaamd, bij welke gelegenheid het dessahoofd en de oudsten bezwaren daartegen kunnen

inbrengen. Eenigen tijd daarna doet de resident den definitieven aanslag, bekend onder den naam van sewa of aanslag boewa en reikt bij die gelegenheid aan de dessahoofden piagems uit, waarop het volle bedrag vermeld staat, dat de geheele dessa aan landrente moet opbrengen.

In vroegere jaren moest men de landrente opbrengen alvorens een aanvang te maken met het planten. Thans is het de gewoonte de eerste betaling na het wegen van het product te doen. Meestal is in october de belasting geheel voldaan. Waar de bevolking verdiensten heeft buiten den landbouw, wordt soms reeds in april met de betaling begonnen, daar iedereen, die geld bekomt, zich haast daarmede de eischen van de schatkist te bevredigen.

De landrente wordt opgebracht in de dessa, waar het product verkregen is, ook door hen die niet in de dessa wonen. Dergelijke personen noemt men in het Noorder regentschap wong noempang, onder Pandeglang djalma ngepik. Ten aanzien der sawas heeft die regel altijd gegolden, doch bij de hoemas was dit vroeger, en is dit soms nu nog, anders geregeld, doch alleen onder Lebak, waar de dessas soms zeer uitgestrekt en hare grenzen onzeker zijn. Om de dessahoofden niet van het hun toekomend collecteloon te berooven, had men vroeger een regeling gemaakt, volgens welke personen, die elders hoemas bewerkten, de helft der landrente betaalden aan den djaro dier dessa en de wederhelft aan hun eigen dessahoofd. Bij onzekerheid of de in bewerking genomen grond tot het gebied van deze of gene dessa behoort en bij grooten afstand van het bevolkte gedeelte der dessa, waaronder die grond gelegen is, wordt thans de belasting nog wel in de dessa van inwoning opgebracht.

Het dessahoofd ontvangt de landrente ten zijnen huize, op vaste dagen of op onbepaalde tijden. In één dessa geschiedt dit eenmaal 's maands in tegenwoordigheid der vergaderde ingezetenen. Van het door ieder gestorte bedrag wordt door den djaro zelven aanteekening gehouden in een register, of door hem en den panghoeloe, soms door den laatsten alleen, ook wel door den pangiwa of den djoeroetoelies. Op sommige plaatsen is de djaro niet verplicht dergelijke aanteekening te houden en de contrôle laat daar dan ook wel te wenschen over. Den panghoeloe is soms opgedragen om de landrente op te halen van hen, die in een andere dessa wonen.

Het dessahoofd stort op een vastgestelden dag in de week of

in de maand bij den ondercollecteur, die in het Noorder regentschap bij de bevolking kapala bek heet. Waar op een vasten dag in de maand moet gestort worden, kan de djaro, ingeval van verhindering, ook nog één week later terecht komen, doch daarna niet meer in die maand. De ondercollecteur stelt op de piagem kwitantie voor het gestorte bedrag en de djaro doet daarna die piagem door den controleur viseren. Het dessahoofd geeft soms daarenboven kennis aan den demang van de som, die aan landrente door hem is afgedragen. De controleur eindelijk verifieert de boeken van den ondercollecteur en teekent die voor gezien.

Het behoort tot de uitzonderingen nalatig te zijn in de voldoening zijner landrente. In 46 van de onderzochte dessas is dit nimmer voorgekomen. Achterstand is doorgaans de schuld der djaros, die niet tijdig gestort hebben. In de dessa bestaan, bij nalatigheid, geen middelen van contrainte, ofschoon in een paar dessas de djaro zich in dergelijke gevallen gerechtigd heeft geacht padi of andere goederen van den belastingschuldige in beslag te nemen en te verkoopen. Bij volslagen onwil of onmogelijkheid om te betalen, zou het gereedste middel opzending zijn naar het districtsbestuur, des noods gekneveld (lamoen aija, pantes talian). Dergelijke opzending heeft dan ook werkelijk enkele keeren plaats gehad. Alvorens het evenwel zóó ver te laten komen, zou de belastingschuldige trachten een karbouw of iets anders te verkoopen, of zich om hulp tot den djaro wenden. Deze zou, indien hij den achterstallige niet kan of wil helpen, diens sawa verpanden, doch altijd in overleg en met goedvinden van den eigenaar, en daarvan aan het districtsbestuur kennis geven. Komt de planttijd vóórdat de schuld is aangezuiverd, dan heeft de geldschieter het recht de sawa te bewerken. Gewoonlijk is de zaak evenwel vóór dien tijd geschikt. In het ergste geval zou de nalatige voor den landraad worden getrokken.

In de uitreiking der kitir vindt de belastingschuldige voldoenden waarborg tegen knevelarij van wege zijn dessahoofd. Wel is waar, wordt het door hem te betalen bedrag niet altijd op de kitir uitgedrukt, doch dit is ook niet noodig, omdat hij weet slechts één vijfde van zijn product verschuldigd te zijn, hem van dat product door de commissie van weging een schriftelijk bewijs wordt ter hand gesteld en later door het bestuur wordt bekend gemaakt, hoeveel per tjaing padi in zijn district moet worden

opgebracht. Hij is dus in staat zijn aandeel zelf uit te rekenen. Daarenboven is hij zelf bij het wegen tegenwoordig of minstens eenige ingezetenen van zijn dorp.

Over den juisten aanslag en de behoorlijke inning der landrente wordt voldoende contrôle gehouden door het register van den demang; door het dessahoofd en de oudsten bij den aanslag kembang; door de kwijting van den ondercollecteur op de piagem en door de verificatie van de boeken des laatsten door den controleur.

b. Belasting op vruchtboomen. — Klapper- en arenboomen waren vroeger met 10 duiten per boom belast. Volgens sommigen is de belasting op de klapperboomen reeds in 1817, volgens anderen eerst onder den resident Buijn afgeschaft. Onder Pandeglang wordt thans *f* 1 betaald per arenboom, die afgetapt wordt (sadap). Dit gaat wel door als bedrijfsbelasting (pentjarian), doch de bevolking beschouwt het als een belasting op de boomen en niet ten onrechte, omdat zij ook gevorderd wordt van boomen, die geen sap meer geven, en de eigenaars van vruchtdragende boomen daarenboven voor *f* 2 als suikermakers in de bedrijfsbelasting zijn aangeslagen.

Belastingen in natura. — a. Djakat. — De djakat is een instelling, welke onder de zuilen (pikoekoeh) van den Islam wordt gerekend. De betaling der djakat is een godsdienstige verplichting (sedekah wadjib), ten einde de goederen te zuiveren van de zonden, die de verkrijging er van mocht hebben te weeg gebracht. Eigenlijk moet djakat worden opgebracht van alle goederen, die men in dat jaar verkregen heeft, dus ook van goud, zilver, vee enz., doch men heeft dit tot eetbare producten beperkt.

In Bantam wordt slechts van padi djakat opgebracht. Van djagong, katjang enz. wordt te weinig ingezameld om er de belasting van te moeten betalen. Zoo iemand weigerde djakat op te brengen, zou men hem die des noods afnemen, doch op het niet nakomen der verplichting zijn geen straffen gesteld.

De djakat bedraagt één tiende van het bruto verkregen padiproduct boven een zeker minimum, nisab genaamd. Dat minimum is gesteld op 60 sangas, gelijk staande met 300 pitras of 3000 katis. Daar echter de djakatberekening over den bruto oogst gemaakt wordt, en dus het snijloon niet mag afgetrokken worden, bedraagt de djakat één achtste, als men het verlies van het snijloon daaraan toevoegt. Vroeger werd niet altijd acht gegeven

op de nisab. Dit is thans nog het geval, omdat, door overgang op anderen, de rijstvelden zoodanig zijn versnipperd, dat menigeen minder dan de nisab oogst. Brengt men in het laatste geval toch djakat op, dan is dit een verdienstelijk werk en krijgt de belasting dientengevolge den naam van djakat soenat. Daar de belasting verschuldigd is van het verkregen padiproduct, onverschillig van welke soort van grond het is geoogst, zoo zijn nieuw ontgonnen sawas niet van djakat vrijgesteld.

De opbrengst der djakat is bestemd om verdeeld te worden onder 8 categoriën, door den koran aangewezen. Deze zijn: amil, dat is de inner van de belasting, tevens verkondiger van de godsdienst; fekir of orang laïf, personen, die in het geheel niets hebben, de armen. Daaronder worden gewoonlijk de hadjis gebracht; meskin, die wel iets hebben, maar niet genoeg om van te leven, de behoeftigen; gharim, die schulden hebben gemaakt om de voorschriften der godsdienst na te komen; ibnoe sabil (moesafir), reizigers bij voorbeeld santris op reis naar een pesantren; moealaf (moalab), personen, die vroeger de voorschriften der godsdienst niet hebben willen volgen, doch oud wordende dat wel doen, bekeerden; moekatab en sabilloellah. De beide laatstgenoemde categoriën worden in Bantam niet aangetroffen.

De djakat padi werd vroeger op de boenen bijeengebracht en aldaar had ook de eerste verdeeling plaats. Algemeen schijnt het gewoonte geweest te zijn een zeker gedeelte aan dengene, die de djakat opbracht, te hebben teruggegeven, om door hem zelven te worden uitgedeeld (35 dessas maken hier melding van). De verdere verdeeling had plaats òf op het veld, òf ten huize van den panghoeloe-dessa, die tevens amil was. In het eerste geval moesten de rechthebbenden op eigen kosten hun aandeel doen afhalen of geschiedde het transport in onbetaalde heeredienst. In het tweede geval moest de amil de kosten dragen van het vervoer of bezorgden de oudsten hem de djakatpadi te huis. Het aandeel van den districts-panghoeloe werd hem bezorgd door den panghoeloe-dessa. Hiertoe werden heeredienstplichtigen gebezigd, die op sommige plaatsen door den djaro werden aangewezen. De panghoeloe-district gaf hun soms een belooning in geld, bestaande uit tien duiten, 16 tot 20 duiten voor den geheelen afstand of één duit per bos, of een belooning in natura, bijvoorbeeld één van de vijf, of één van de 10 bossen. Op enkele plaatsen liet de districts-panghoeloe zijn aandeel verkoopen.

Men is thans niet meer gehouden één tiende van het padigewas te geven, maar mag opbrengen wat men wil. Vroeger was dit anders. De regent gaf bevel om de belasting te innen. Het geschiedde zelfs dat de panghoeloe-district een aanslagbillet rondzond, berekend naar de productie, welke in de boeken van den aanslag der landrente vermeld stond. De daarop uitgedrukte hoeveelheid van een bepaald gewicht moest hem worden bezorgd en heette mistian. Deze regeling moest voorkomen, dat te ligte padi geleverd werd, want langsamerhand was de gewoonte ingeslopen om de bossen djakatpadi minder dan 10 katis te doen wegen, door er een tot twee katis af te nemen en er veel padi gaboek (met ledige aren) onder te doen.

De verdeeling der djakat mag tegenwoordig plaats hebben naar goedvinden van hem, die haar opbrengt. In het Noorder regentschap is het evenwel de gewoonte bij de verdeeling den raad in te roepen van den panghoeloe of van de oudsten, ten einde verzekerd te zijn de godsdienstige voorschriften na te komen. Die verdeeling geschiedt in 3 dessas geheel overeenkomstig de bepalingen van den Koran, in 3 andere int de panghoeloe de geheele djakat en doet daarvan uitdeelingen naar de behoeften; in 11 dessas volgt men nog steeds de verdeeling, welke daar altijd gegolden heeft, terwijl omtrent 5 dessas geen juiste berichten kunnen gegeven worden. Hieruit blijkt dat de maatregel, in 1865 door het gouvernement genomen, dat de djakat geen verplichte belasting is en dat de dorpspriester zich met de inning niet mag bemoeien, in het Noorder regentschap en onder Lebak weinig verandering in de vroegere gebruiken heeft te weeg gebracht.

De djakat werd vroeger algemeen geïnd door den panghoeloedessa. Hij doet dit thans nog op sommige plaatsen. Soms zijn de oudsten of is de loera er mede belast.

Het gedeelte der djakat, hetwelk vroeger aan den belastingschuldige werd teruggegeven om er zelf uitdeelingen van te doen, bedroeg vrij algemeen één derde (26 dessas). Die gewoonte is in 4 dessas blijven bestaan. Doch soms werd hem twee derden, wat thans nog in één dessa gebruikelijk is, de helft, één vierde, één vijfde, één zesde of een nog kleiner gedeelte teruggeven. Die regeling bestaat nog in de beide laatstgenoemde gevallen. In den regel kon hij dat gedeelte geven, aan wien hij wilde. Slechts twee voorbeelden worden medege-

deeld, waarin hij verplicht was het voor een bepaald doel te bestemmen, namelijk geheel aan moealaf (bekeerden) en gedeeltelijk aan deze, gedeeltelijk aan het gezondheidsétablissement te Tjipanas.

Wanneer degene, die de djakat had opgebracht, één derde terugontving, werd het overschietende meestal tusschen den panghoeloe-dessa en den panghoeloe-district gelijkelijk verdeeld, ofschoon ook wel de panghoeloe-piagem of de panghoeloe-landraad de plaats des laatsten innam. Doch het was ook gebruikelijk het overschietende in drie deelen te splitsen, waarvan de panghoeloe-dessa er altijd één bekwam en de panghoeloe-district de rest of ook één deel, terwijl dan het laatste deel werd toegewezen òf aan het dessabestuur òf aan een der panghoeloes piagem of landraad. In een dessa kreeg het dessabestuur en Tjipanas ieder een derde. Dit waren de meest gebruikelijke vormen van verdeeling, doch men splitste de djakat ook soms in vieren, vijven en zessen, nu eens geheel, dan weder na aftrek van een gedeelte, dat aan den opbrenger teruggegeven werd. De panghoeloe-dessa moest meermalen weder een gedeelte aan de leden van het dessabestuur afstaan, zooals aan den djaro, den pangiwa of de oudsten. De panghoeloe-district deed hetzelfde ten aanzien der leden van het districtsbestuur en ten behoeve van Tjipanas.

De aandeelen bedroegen: voor den panghoeloe-dessa, van twee derden tot één achtste; voor den panghoeloe-district, van twee derden tot één dertigste; voor den panghoeloe-landraad, van één derde tot één negende; voor den panghoeloe-piagem, van één derde tot één zesde; voor den panghoeloe-kaloerahan, één vijfde; voor den demang, van twee negenden tot één vijfde; voor Tjipanas, van één derde tot vier zeven en twintigsten; voor het dessabestuur gesamenlijk, twee negenden; voor het dessahoofd, van één vierde tot één achtste; voor de oudsten, van één derde tot twee negenden; voor de fekir, van één vierde tot één achtste; voor de miskin, van twee negenden tot één achtste; voor de gharim en ibnoe sabil, van één zesde tot één achtste; voor de moealaf, drie achtsten.

De panghoeloe-dessa krijgt thans nog twee derden, de helft, drie achtsten, één derde, twee negenden, twee vijftienden; de panghoeloe-district, één derde, één dertigste, twee negenden; de oudsten en hadjis, twee derden.

Van de onderzochte dessas werd van de djakat boek gehouden door den panghoeloe-dessa in 6 dessas, door den panghoeloe-district in twee, door den panghoeloe-kaloerahan in één, in het geheel geen boek gehouden in 5 dessas.

b. Pitra. — De pitra is een belasting tot zuivering van het ligchaam van begane zonden. Zij wordt opgebracht op den laatsten dag der maand poewassa, door ieder, die alsdan één dag en één nacht eten heeft voor zich en zijn gezin. Het is dus geen opbrengst van het padiproduct boven een zeker mininum (nisab), zooals bij de djakat. Algemeen wordt het geven van de pitra als een godsdienstige verplichting beschouwd (prenta sara, wadjib), ofschoon elders slechts als een verdienstelijk werk (soenat). Op enkele plaatsen acht men zich daartoe in het geheel niet verplicht, hoezeer men zich daarom nog niet onttrekt.

De pitra wordt opgebracht in geld of in gepelde rijst (bras, bejas). Het laatste is verreweg het meest gebruikelijk. Op plaatsen, waar dit wordt overgelaten aan de keuze van den gever, wordt in den regel slechts geld gegeven, als er gebrek aan rijst is. De hoeveelheid rijst is zeer verschillend, zooals uit de navolgende opgaven blijken kan:

Per hoofd wordt gegeven: 4 tot 16 duiten; 1 panawen bras; 4 katis bras; 3 tot 4 moedd bras of de waarde, ook 4 tot 8 duiten; 1 pitra bras of de waarde, ook 8 tot 20 duiten.

Men kan dus aannemen dat de opbrengst gewoonlijk bestaat uit één pitra of 4 moedd rijst, dan wel de waarde daarvan. Een moedd is wat men kan samenvatten tusschen de samengevoegde handen en de voorarmen tot aan de ellebogen. Men kent van deze maat drie soorten: de hagdad, de mesir en de sam. De eerste is de grootste en haar inhoud moet 620 duiten zwaar zijn. De panawen is een klapperdop (batok) vol gepelde rijst. Vier zulke batoks noemde men patang penawen.

Per huisgezin werd gegeven:

1 pitra bras; 1 pitra bras of 8 duiten; 2 en 3 pitra bras; eenige pitra bras of 16, 20, 24 duiten; onhepaald. In één dessa gaf men één pitra bras per hoofd of 10 tot 16 duiten per gezin.

De pitra bestond: uitsluitend in geld in 2 dessas; uitsluitend in gepelde rijst in 22 dessas; in gepelde rijst of geld in 20 dessas; terwijl dit in 3 dessas niet bepaald was en omtrent 9 de opgaven ontbreken.

Men mag thans in 22 dessas zijn pitra verdeelen, zooals men wil. In die dessas geeft men haar gewoonlijk aan zijn goeroe, den panghoeloe-dessa, de oudsten, zijne ouders of aan een der categorien, aan wie de djakat wordt uitgedeeld. Doch in andere dessas is men daaromtrent niet vrij en komt de pitra aan den goeroe van den gever; aan den panghoeloe-dessa; aan de oudsten; aan een der gerechtigden tot de djakat of aan alle categoriën, welke op laatstgenoemde belasting aanspraken kunnen doen gelden.

In vroeger jaren werd de pitra soms in drieën gesplitst, waarvan 1 of 2 deelen aan den panghoeloe-dessa, een deel aan den panghoeloe-district of aan den gever en het derde aan den panghoeloe-piagem, den panghoeloe-landraad of het dessahoofd. Soms ook werd de pitra tusschen den panghoeloe-dessa en het dessabestuur gedeeld. In één district bestaat de gewoonte om 4 tot 5 pitras uit elke dessa voor den panghoeloe-district te bestemmen.

De amil was vroeger belast met het innen der pitra. Thans doet hij dit nog slechts in één dessa. In de overige is niemand daarvoor aangewezen. Van de ontvangen pitra schijnt, buiten één dessa, vroeger nimmer eenige aanteekening gehouden te zijn.

c. Leveringen. — Onbetaalde leveringen ten behoeve van het gouvernement, bestaan sedert een viertal jaren niet meer. In de dessas zelve moeten evenwel geleverd worden: bamboe in 36 dessas; atap in 28 dessas; kleine houtwerken in 25 dessas; kalk in 6 dessas; steenen in 5 dessas; klapperstammen in 4 dessas; rottan in 2 dessas; pannen in 1 dessa; alang-alang in 1 dessa; en koraal in 1 dessa.

De bamboe wordt op verschillende plaatsen verkregen van aanplantingen, welke vroeger op last van het bestuur rondom de dessa, binnen den pagger-kampong, zijn daargesteld. De kalk wordt soms door de bevolking zelve gebrand en de steenen gekocht. De rottan wordt in één dessa gehaald van een stuk grond, waaromtrent men is overeengekomen, het voor dat doel te bestemmen en niet te ontginnen.

Deze zaken moeten dienen tot onderhoud of herstel van: de pintoe dessa (in 34 dessas); de bruggen over de waterleiding (in 31 dessas); de gardoe (in 18 dessas); de langgar of bali dessa (in 17 dessas); de duikers in de dessawegen (gegoeroengs) in 9 dessas); de overvaartspont (in 3 dessas); de pasar (in 1 dessa); het huis van den pohon (in 1 dessa).

Van de 44 dessas, waaruit wordt medegedeeld door wie de leveringen moeten geschieden, zijn er 14, waar eenige ingezetenen de materialen moeten leveren en andere met de reparatiën zelve belast worden; 12, waar zij gelijkelijk verdeeld worden tusschen alle werkplichtige inwoners; 11, waar zij over alle huisgezinnen worden omgeslagen; 7, waar ieder ingezetene moet bijdragen naar zijn krachten; 6, waar de levering geschiedt op algemeene kosten en daartoe soms geld gevorderd wordt; 4, waar alle ingezetenen om beurten leveren; 2, waar het onderhoud eener brug door één persoon wordt betaald, tegen vrijstelling van heerediensten en 2, waar de leveringen uit eigen beweging gedaan worden.

De missigits worden onderhouden: door de familie des stichters; door de gebruikers der sawa-wakap; uit de opbrengst der djakat, ten minste vroeger; eenmaal door den regent, maar later door de temen masdjid; door de oudsten en hen, die willen bijdragen, en door vrijwillige leveringen.

BELASTINGEN IN ARBEID. — Heerediensten. — Met uitzondering van een paar dessas — waarover later — rust de heerendienstplichtigheid in Bantam op het werkbaar gezin (somahan koewat). Door werkbaar gezin wordt zoodanig een verstaan, waartoe minstens één werkbaar man behoort. Om een gezin te vormen behoeft men niet gehuwd te zijn, doch in dat geval wel in een afzonderlijk huis te wonen [1]). Gehuwd zijnde daarentegen vormt men steeds één gezin, al woont men ook bij een andere familie in. Nu is het niet noodig, dat de werkbare man, die een gezin koewat maakt, in familiebetrekking sta tot de leden van dat gezin. Hij kan ook zijn een vreemde, menoempang, boedjang. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat een weduwe (randa), alsook oude (djompos) en gebrekkige mannen (djoebags) wanneer zij geen werkbaren man bij zich hebben inwonen, vrij zijn van heerediensten. Op dezen algemeenen regel wordt slechts een algemeene uitzondering toegelaten, namelijk dat boedjangs, onverschillig of zij gehuwd zijn of ongehuwd, geacht worden tot het gezin te behooren van hun heer en dus uit eigen hoofde

---

[1]) Hierop bestaat een uitzondering in het Zuidwestelijkst gedeelte van Lebak, waar men gehuwd moet zijn of geweest zijn om in de termen der dienstplichtigheid te vallen.

geen heeredienst behoeven te presteren [1]). Ongehuwde mannen, die een afzonderlijk huis bewonen en weduwnaars, zonder bij hen inwonende werkbare mannen, worden evenwel gecenseerd geen vol gezin te vormen en zijn dus niet ten volle heeredienstplichtig.

Hieruit laat zich verklaren: dat de ongehuwde man (djadjaka of perdjaka), heeredienstplichtig wordt, wanneer hij het ouderlijk huis verlaat en op zich zelf gaat wonen. Hij heet dan perdjaka koewat; — dat hij echter ligter wordt ingedeeld omdat hij geen vol gezin heeft; — dat daarentegen van twee ongehuwde broeders, die samen wonen, slechts een behoeft op te komen, maar voor alle diensten, omdat zij wel een vol gezin vormen; — dat twee gehuwde broeders, die te samen wonen, beiden dienst moeten doen, omdat zij ieder op zich zelf een vol gezin uitmaken; — dat de gehuwde man, die in verschillende dessas vrouwen heeft, alleen daar opkomt, waar zijne oudste vrouw woont, dat is zij, die hij het eerst getrouwd heeft en dat hij slechts voor één gezin behoeft op te komen indien die vrouwen, ofschoon in verschillende huizen, in dezelfde dessa wonen; — dat de weduwnaar zonder ongehuwden werkbaren zoon of boedjang, die bij hem inwoont, dewijl hij geen vol gezin vormt, ligter is ingedeeld, zoodat hij nu eens halve diensten presteert of slechts voor de algemeene diensten wordt opgeroepen dan weder alleen invalt als een ander door ziekte verhinderd wordt; — dat weduwen en oude of gebrekkige mannen zich door een bij hen inwonenden werkbaren man, hetzij een ongehuwden zoon, hetzij een boedjang, kunnen doen vervangen.

Op enkele plaatsen wordt evenwel afgeweken van den regel, dat de heeredienstplichtigheid rust op het werkbaar gezin. Zoo moet de gehuwde man, die in twee dessas vrouwen heeft, soms in beide heerediensten presteren. In een paar andere dessas is hij verplicht, bij tijdelijke aanwezigheid binnen de gemeente, waar zijn oudste vrouw niet woont, aldaar in de algemeene diensten te deelen. Ten aanzien van den weduwnaar, vader van ongehuwde, doch volwassen zonen, die niet bij hem inwonen, bestaat in een dessa de gewoonte hem geheel vrij te laten, ter-

---

[1]) In één dessa presteren de aldaar wonende Chinezen geen heerediensten. Zij beweren daarvan te zijn vrijgesteld op grond, dat zij in de belasting op het bedrijf zijn aangeslagen.

wijl een dergelijke vrijgevigheid ook elders ten aanzien der weduwe bestaat, die alleen algemeene diensten moet presteren, onverschillig of zij ongehuwde werkbare zonen bij zich heeft inwonen of niet. In het zuidwestelijk gedeelte van Lebak eindelijk wordt een vader, die drie gehuwde dochters, mits van één moeder, heeft, met een djompo gelijk gesteld en behoeft hij dus geen heeredienst te doen, al had hij een ongehuwden werkbaren zoon bij zich inwonen.

Slechts in twee der onderzochte dessas rust de heeredienstplichtigheid op den persoon, dat wil zeggen op alle werkbare mannen zonder onderscheid. Als zoodanig kunnen uit den aard der zaak niet aangemerkt worden oude en gebrekkige mannen. Hunne werkbare zonen evenwel, gelijk ook die der weduwen, moeten allen opkomen. In één dezer dessas heeft men echter ten hunnen behoeve een gunstige bepaling gemaakt, namelijk dat van meerdere dienstbare zonen van djompos en randas, één vrij is van dienstprestatie.

In 48 der onderzochte dessas bestaat tijdelijke vrijstelling voor jonggehuwden, dat wil zeggen, voor den man, die voor de eerste keer in het huwelijk treedt. In één dessa verbeurt hij die vrijstelling, als hij een weduwe trouwt. Uit één gemeente wordt medegedeeld, dat de djaro zich tegen het voltrekken van het huwelijk zou verzetten, indien de bruidegom verklaarde ongenegen te zijn heerediensten te verrichten. De termijn van vrijstelling is zeer verschillend: in 3 dessas gedurende de beide eerste jaren van het huwelijk; in 10 dessas gedurende één jaar; in 12 dessas gedurende een half jaar; in 14 dessas van 3 tot 6 maanden; in 9 dessas van 1 tot 3 maanden of voor zekeren onbepaalden tijd, gelijk de inlander dat eigenaardig uitdrukt: zoo lang hij erg verliefd is (masi sono keneh), of tot het nieuwe er af is en hij begint uit te vliegen.

Uit 46 der onderzochte dessas wordt medegedeeld, hoe gehandeld wordt in geval van verhindering van den dienstplichtige: Bij ziekte wordt in 16 dessas de beurt eenvoudig overgeslagen; in 3 dessas een der ligter ingedeelden opgeroepen; in 3 andere dessas de beurt door een der andere dienstplichtigen waargenomen, die door den djaro daartoe is aangewezen. Die beurt moet men dan later inhalen; in 5 dessas zoekt men zelf een plaatsvervanger en neemt dan later diens beurt waar, als deze moet uitkomen; in alle andere dessas stelt men een

remplaçant tegen een geldelijke tegemoetkoming. — Bij wettige verhindering buiten ziekte, bestaat in 3 dessas de gewoonte om de beurt eenvoudig over te slaan; in 2 andere wordt in dat geval een der ligter ingedeelden opgeroepen; in 4 dessas stelt men een plaatsvervanger, onder gehoudenheid van later in diens plaats in te vallen. In alle verdere dessas wordt zoowel bij wettige, als bij verhindering uit eigen wil, voorzien door een ander in zijn plaats te zenden, tegen geldelijke belooning.

Nog zijn eenige personen vrijgesteld op grond van hunnen maatschappelijken stand of van hunne betrekking.

Zoo is het dessahoofd in 45 van de 56 onderzochte dessas, vrij van alle heeerediensten, in twee van de zoogenaamde wachtdiensten; de panghoeloes, die in 53 dessas worden aangetroffen, zijn geheel vrij in 43, en van wachtdiensten in één gemeente; de pangiwas, die men in 31 dessas aantreft, behoeven in 22 in het geheel geen en in 2 dorpen geen wachtdiensten te doen; de panglakoes, in 22 dessas aanwezig, zijn in 16 gemeenten ontheven van elke heeredienst; de marinjoes, in 10 dessas leden van het gemeentebestuur, zijn in 6 daarvan niet heeredienstplichtig; de djagakersa, die in 19 gemeenten wordt aangetroffen, behoeft in 9 daarvan in het geheel niet, in één alleen voor de wachtdiensten uit te komen; de djoeroetoelis is in de helft der dessas, waar die beambte bestaat, tot geenerlei dienst verplicht; de oudsten, in 42 gemeenten aanwezig, zijn in 19 dorpen geheel vrij, in drie alleen van de wachtdiensten. Voorts behoeven geenerlei heeredienst te verrichten de panghoeloe-missigit en zijn 12 temens in de dessa Kanari, en de kaoem der moskee van de dessa Pandeglang, terwijl de 12 temens der missigit te Tjiloerah zijn ontheven van het presteren van wachtdiensten. Uit 8 dessas worden mededeelingen gedaan omtrent de hadjis. In 3 daarvan zijn zij geheel vrij, in de overige moeten zij mede wacht doen. In een paar dessas genieten de gewezen hoofden (priajis) vrijstelling van heeredienste. Overigens schijnt een adelijke titel geen aanspraak op vrijdom te geven; ten minste de eenige in Bantam nog bestaande pangeran deelt, even als zijn familie, in alle heeredienste. De zoutmakers te Pasisir Oedik behoeven niet uit te komen. De vrijstelling van alle deze personen strekt zich uit tot den bij hen inwonenden ongehuwden werkbaren zoon of boedjang, daar deze laatsten

opkomende geacht worden dit te doen in de plaats van hun vader of heer en dus de vrijstelling niets zou beteekenen.

De heeredienstplichtigheid begint vrij algemeen met het 15de jaar (djalma koewat) en duurt voort zoolang de krachten het werken toelaten. Bij de Chinezen der dessa Djenggot Lontar breekt de heeredienstplichtigheid eerst met het 17de jaar aan en in één der dessas, waar ieder werkbaar man moet uitkomen, duurt zij slechts tot het 50ste. In een paar dessas onder Lebak valt de dienstplichtigheid eerst met het huwelijk in.

Afkoop van heerediensten door een geheele dessa of door hen, die daartoe genegen mochten zijn, is nergens gebruikelijk. Men heeft echter nog onder Pandeglang en Lebak een afkoop door een of twee personen van alle heerediensten, tegen betaling van een zekere som 's jaars, ten behoeve van de loopers der negorijpostpaarden. Vroeger bestond dat ook in het Noorder regentschap. Elke dessa was daar, naar gelang van het aantal zielen, belast met het betalen van het tractement aan 1 tot 4 loopers. Van daar dat de contributie in elke dessa verschilde. Hier werd, als die tijd aanbrak, een hoofdelijke omslag gehouden, waarvan niemand werd vrijgesteld, elders werden, met gemeen goedvinden, eenige lieden van alle, of alleen van de wachtdiensten vrijgesteld, tegen betaling van 70 en 80 duiten of *f* 1 's maands. Gemeenlijk werden daartoe genomen kleinhandelaars of personen, die veelal afwezig waren. Thans heeft dergelijke afkoop nog plaats onder Pandeglang en Lebak, in de meeste gevallen (13 dessas) tegen betaling van *f* 5 per persoon, doch in een enkel ook tegen *f* 6 of *f* 7.

De bevolking is niet ongenegen zich van heerediensten vrij te koopen, tegen een jaarlijks op te brengen som. In het Noorder regentschap zou men tot *f* 12 per hoofd willen geven; elders voor de kemitdiensten alleen *f* 8, en voor het onderhoud van den weg en de leiding *f* 5. Onder Pandeglang willen de heeredienstplichtigen voor afkoop betalen, per jaar, van *f* 2.50 tot *f* 10. Van Tjiringin ontbreken opgaven. Onder Lebak is de afkoop waard van *f* 5 tot *f* 10.

Het stellen van een plaatsvervanger is het meest gebruikelijk bij de wachtdiensten. Een belooning van 20 duiten voor 24 uren wacht doen, is vrij algemeen aangenomen: Noorder regentschap in 9 dessas; Pandeglang in 10 dessas; Tjiringin in 5 dessas; Lebak in 2 dessas. Echter wordt in laatstgenoemd

regentschap ook wel 10 duiten en eten gegeven, welk laatste nagenoeg met 8 duiten gelijk staat. Voor een nachtdienst betaalt men 10, 12 tot 20 duiten, doch dergelijke remplacering schijnt alleen onder Serang te bestaan. De Chinezen van Djengot Lontar geven daarvoor 25 cents. Voor 12 uren dagdienst ten behoeve van wegen of leidingen wordt gewoonlijk 30 duiten betaald. Het is evenwel soms slechts 16 tot 20, doch soms ook meer, namelijk 30 tot 40 duiten. Buiten het Noorder en Midden regentschap schijnt het stellen van plaatsvervangers voor een dag werk niet in zwang te zijn.

Omtrent het aantal personen, dat dagelijks voor de gardoes moet opkomen en de strekkende roeden, die elk dienstplichtige te onderhouden heeft, zijn de opgaven zeer onvolledig. Men kan echter als gemiddelden aannemen, dat iedere dessa per dag 5 tot 6 man te leveren heeft voor de gardoedienst en ronda-dessa en dat elke dienstplichtige 2 tot 3 strekkende roeden weegs te onderhouden heeft.

Over het algemeen worden alle soorten van diensten gelijkelijk over alle dienstplichtigen omgeslagen. Wel bestaan er regelingen, volgens welke de eene soort van dienst aan deze, de andere aan gene dienstplichtigen zijn opgedragen, doch in de meeste gevallen heeft er maandelijks een ruil plaats, zoodat in werkelijkheid ieder dienstplichtige tot elke soort van dienst bij beurten wordt opgeroepen.

De dessa Sogong is vrijgesteld van heerediensten ten behoeve van het rijk, omdat zij op te grooten afstand van eenig werk gelegen is. Dit is nog met verscheiden andere dessas in het district Tjilangkahan het geval, wier totaal heeredienstplichtigen 349 personen bedraagt.

Er blijft nog slechts een enkel woord te zeggen over het onderhoud der pagger-kampong. Daaromtrent zijn drie regelingen in zwang. Volgens de eerste, is de pagger verdeeld in zooveel aandeelen als er ingezetenen zijn en moet ieder zijn aandeel, dat altijd van dezelfde grootte is, onderhouden. De tweede draagt aan elk gezin een gelijk aandeel op. Volgens de derde, moet elk huis dat gedeelte verzorgen van den pagger, wat daar achter gelegen is, en het overige de bewoners der huizen, welke in het midden der dessa staan.

Wenschen der bevolking ten aanzien van het bezit der gronden en van de belastingen.

Daar waar sawas worden aangetroffen, welke aan de bevolking niet in eigendom toebehooren, zou men wenschen dat omtrent de sawa-nagara en wakap vaste regelen werden gesteld, ten einde de willekeur te voorkomen, waaraan de deelgerechtigden thans dikwijls bloot staan. De verdeeling der aandeelen moge bij het dessabestuur blijven berusten, doch het toezicht moest minstens aan het districtsbestuur worden opgedragen.

Bij het beschouwen der wenschen van de bevolking, welke hierna zullen worden medegedeeld, dient men acht te geven op de omstandigheid, dat in 7 dessas geen onderzoek te dien aanzien heeft plaats gehad, omdat de exceptionele toestand der dessas dit onraadzaam maakte, en dat onder Tjiringin en Lebak vele dorpen worden gevonden, wier bewoners zeer weinig ontwikkeld zijn, zoodat zij omtrent hun belangen weinig inzicht hebben.

Eigendomsbewijzèn van individueel bezeten grond worden in 33 dessas zeer verlangd. Waar dit niet of minder het geval is, moet het waarschijnlijk daaraan worden toegeschreven, dat de bevolking veel meer velden bebouwt, dan waarover landrente betaald wordt. Men is op het bezit van dergelijke schriftelijke bewijzen zoo zeer gesteld, dat op enkele plaatsen, ieder eigenaar in het bezit is van een relaas, waaruit van zijn koop blijkt, en vier dessas zich bereid verklaarden voor eigendomsbewijzen, door het gouvernement afgegeven, te betalen. Negen dessas deelden mede, dat zij gaarne zouden zien, dat hun sawas werden opgemeten. Twee zelfs wilden er de kosten van dragen.

Vrij algemeen uitte men den wensch, dat het bestuur zich niet zou inlaten met de bewerking der sawas. De bevolking kende haar belang en wist den juisten tijd, waarop de sawas moesten beplant worden. Zij gaf de voorkeur aan het bebouwen der sawa tarikan vóór de tâda. Ook een gelijktijdige bewerking der sawa tarikan was niet aan te raden, omdat men niet altijd over genoegzaam water te beschikken had. Niet alleen werd daardoor minder zorgvuldig geplant door gemis aan de noodige handen, maar diezelfde omstandigheid was ook oorzaak,

dat men niet op tijd oogsten kon, daar alle padi tegelijk rijp was, hetgeen veel zaad deed verloren gaan. Drie oogsten in 2 jaren waren niet te verkrijgen. Het bevel daartoe eenige jaren geleden door het bestuur gegeven, had dan ook niets als misgewas ten gevolge gehad. De bevolking wist dit van te voren, doch geen bezwaren, bij het bestuur ingebracht, hadden mogen baten. En toen enkelen, op hun werkelijk belang bedacht, het bevel niet hadden opgevolgd, waren zij streng gestraft. In plaats van rijst uit te voeren, had men elders moeten aankoopen om in zijn levensbehoeften te voorzien.

Het zou der bevolking van Pandeglang aangenaam zijn, indien het gouvernement ophield over hare tegalvelden en hoemas te beschikken ten behoeve der koffiekultuur. Toen dit voor het eerst plaats had, leverde zulks niet zoo groot bezwaar op als tegenwoordig, nu de bevolking zeer is toegenomen en zeer velen hun velden, uit armoede, hebben moeten verkoopen of verpanden. Dat regentschap, vroeger een voorraadschuur van allerlei soort van ooft, was in dat opzicht in den laatsten tijd zeer achteruit gegaan. Dit was een gevolg van de regeling, waarbij de bevolking gelast was bijeen te wonen. Daardoor was het ondoenlijk geworden om de boomgaarden behoorlijk te bewaken, waarin zich vroeger hun woonhuizen bevonden. Men verlangde zeer, dat haar weder vergund zou worden in hare boomgaarden te wonen. Men wenscht onder Pandeglang ook vrij te komen van de belasting op de arenboomen, welke van alle boomen, jonge en oude, gevorderd wordt. Kon dit niet, dan was het toch billijk hen niet tweemalen te doen betalen, eens als bezitters van arenboomen en eens als suikermakers, volgens de bepalingen der belasting op het bedrijf.

Gaarne zou men in het Noorder regentschap en onder Pandeglang de landrente door een vaste grondbelasting vervangen zien. In de beide andere regentschappen verlangt men bij het oude te blijven. Hierbij mag evenwel niet vergeten worden, dat hier waarschijnlijk vele sawas worden aangetroffen, welke niet in die belasting zijn aangeslagen en dat het bedrag der landrente in de laatste 15 jaren nagenoeg geen verhooging heeft ondergaan, niettegenstaande de prijs der padi verdubbeld is.

Een vaste grondbelasting zou veel voordeeliger voor den landbouwer zijn, omdat: men nu de komst der wegingscommissie moet afwachten; in dien tusschentijd, welke van 14 dagen tot

2 maanden loopt, de padi op het veld moet blijven staan, veel van regen en wind te lijden heeft en soms uitloopt; het product gedurende al dien tijd moet bewaakt worden, waarvan de kosten zeer bezwarend zijn; de weging, als de commissie eenmaal op het terrein is, eigenaardige lasten en moeite veroorzaakt en kwellende bemoeiingen van inlandsche hoofden uitlokt; men de voordeeligste markt zou kunnen bekomen, terwijl men die nu moet laten voorbijgaan, omdat het product op het veld moet blijven; men de padi met eigen gezin zou kunnen oogsten en dus het snijloon uitwinnen, wat nu niet het geval is, omdat allen te gelijk snijden ten einde tegen de komst der commissie gereed te zijn; men meer ijver bij het bewerken zou betoonen en dus een beter product zou verkrijgen, daar men nu ook moet betalen van het meerder product, dat, uitsluitend ten gevolge van grooter ijver, beter bewerking als anderzins, bekomen is; men van te voren zou weten, wat men te betalen had en daarnaar maatregelen kunnen nemen, wat nu niet het geval is, omdat de landrente hooger wordt naarmate de prijs der padi stijgt.

Aan de voorstanders eener vaste grondbelasting werd voorgehouden, dat het gouvernement die ook zou moeten heffen al mislukte de oogst geheel. Dit had voor hen niet het minste bezwaar, daar dit nadeel door de opgesomde voordeelen en de grootere oogsten van voorgaande jaren ruim zou worden opgewogen. Daarenboven zou men mislukking wel weten te voorkomen door betere bewerking en bemesting van den grond, meer zorg voor de leidingen enz., wat thans niet genoeg behartigd wordt, omdat men zich niet voldoende beloond acht voor de bestede moeite en kosten. Men zou er zelfs niet tegen opzien, in geval van droogte, de sawas te begieten. Al wilde het gouvernement eene geheele streek (tjatihan, pasawahan) in eens aanslaan, dan zou men zelfs geen ontevredenheid te wachten hebben van hem, die daarin minder goeden grond bezat, omdat die eigenaar wel zou zorgen, dat zijn veld spoedig even goed werd als dat der anderen.

In verscheiden dessas zou men met genoegen afkoopbaarstelling van heerediensten ingevoerd zien, liefst in verhouding tot het vermogen van den dienstplichtige. Doch dergelijke afkoop zou verplichtend, niet facultatief moeten gesteld worden. In dat geval toch zou zij slechts voordeel aanbrengen voor den rijke en zouden de diensten des te zwaarder drukken op den kleinen

man, daar het werk hetzelfde zou blijven doch over minder personen worden omgeslagen.

In 33 der onderzochte dessas verklaarden de ingezetenen zich genegen om geslachtsnamen (nama toeroenan) aan te nemen. Vooral bij de hadjis vond dat denkbeeld bijval. De bevolking begreep dat dit noodig was, om bij hare voortdurende vermeerdering, de identiteit van personen te constateren, doch op verschillende plaatsen werd als voorwaarde gesteld, dat het bevel algemeen zou zijn, omdat zij, die geslachtsnamen gingen voeren, zich anders aan de bespotting hunner landgenooten zouden bloot geven. In enkele dessas zag men echter het nut van dergelijke verandering niet in.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië,

DOOR

GREINER.

De Javaan toont veel achting voor zijn hoofden en is hen zeer gehoorzaam, hetgeen door de regering zeer gewaardeerd wordt. Overal laat zij door bemiddeling der hoofden, haar verlangen aan het volk kenbaar maken en haar bevelen uitvoeren [1]). Voornamelijk in de binnenlanden, genieten de regenten een groot gezag. Zoodra hun rijkelijk met goud versierde zonnenscherm zich vertoont, hurkt een ieder neder om de gebruikelijke eer te betoonen. Gaarne doet de geringe man hen iets ten genoege; hij brengt hen soms een kleine bundel vruchten, eenige gebakken lekkernijen, eier en kippen; zelfs laat hij zich een gering misbruik van hooger hand welgevallen en verzwijgt het, wanneer daarna gevraagd wordt, want het gouvernement beschermt in dit opzicht den kleinen man, en straft onverbiddelijk. Natuurlijk, zijn hem knevelarijen nooit welgevallig en somtijds is hij listig genoeg om aan de vangnetten van een hebzuchtig hoofd te ontsnappen. Bij voorbeeld hij bezit een mooi paard, waarvan men kennis krijgt; het wordt hem, wel is waar, niet om niet afgenomen, maar hij krijgt ook niet veel meer dan niets daarvoor. Hij heeft nu een eenvoudig middel om zich te redden; hij snijdt het dier den mooien staart af, of, hetgeen

[1]) Vervolg. Zie de october-aflevering bl. 254.

een radicaler middel is tegen allen kooplust, een half oor, dat niet meer aangroeit, en het dier verliest niets van zijn werkkrachten. Deze list wordt hem echter duur ingepeperd; hij moet daarvoor eenige maal heerediensten verrichten, als hem niets erger geschiedt. Dergelijke gevallen komen echter thans zeer zelden voor.

Wanneer de Mohamedaansche vasten voorbij is, hebben de schoone openbare feesten plaats, waarbij de echt ridderlijke aard van den Javaan zich vertoont. In de hoofdplaats van het regentschap vereenigen zich alle dorp- en afdeelingshoofden, volgens oud gebruik, in feestelijk gewaad, te paard en gewapend, om den regent hun heilwensch aan te bieden. Voor het huis van den regent, den „dalem," bevindt zich overal een groot plein, waarop de heilige waringinboom is geplant, die zijn schaduwrijke kroon hoog in de lucht verheft, en zijn honderde, sterke takken in het ronde uitspreidt. Op dit plein verzamelen zij zich tot den feestoptocht. Bij deze gelegenheid dragen zij den hoofddoek volgens symbolische wijze om het zwarte haar; de sarong is gelijk een voorschot om de lenden en het been bevestigd, een engsluitende broek reikt tot aan de kniën. Alles is inlandsch product. In den sarong, rugwaarts tegen de lenden, steekt de kris, gewoonlijk een erfstuk uit oude tijden, vlamachtig gebogen en zuiver gedamasseerd, in een prachtige schede van geheiligd hout, met zilver, goud en edelgesteenten ingelegd, terwijl de greep van het wapen een meesterstuk is van snijkunst in hout of ivoor.

Het moedige ros dat den ruiter draagt, is bewust van het uur des feests; fier houdt 't het hoofd, het stampt en cabrioleert dan rechts dan links. Het is onberispelijk opgetuigd; de zilveren kettingen en bellen blinken zuiver als de maan. Met de lange lans in de linker hand, wacht de ruiter tot dat de schelle klanken van de gamalang het alegro beginnen, en nu zet de optocht zich in beweging. Eerst komen de voorrijders; dan de prachtpaarden van den regent aan den teugel geleid; vervolgens de regent vergezeld van een zijner lievelingsvrouwen of dochters; eindelijk de overige hoofden volgens hun rang en stand.

Op deze wijze gaat de stoet naar het hoofd der Europeanen, den resident, en vervolgens rond de „aloe-aloe" of het hoofdplein. Duizende inlanders uit alle deelen van het regentschap staan aan de kanten van den weg en vormen rijen met vrolijke

gezichten. De ridderspelen nemen nu een begin, en bestaan in paard rennen, spiegelgevechten met de lans, aanvallen en verdedigen. Zelfs de clown ontbreekt niet; hij herinnert aan den grappenmaker bij het oude Duitsche vogelschieten. Niemand ontwijkt zijn kuren en door niemand wordt hem zijn bittere scherts euvel genomen. Gewoonlijk is hij een leelijke kerel en zit op een nog leelijker paard zonder staart of ooren, en dat slechts uit een oog ziet, maar toch nog flink te been is. Overal is hij te vinden, dan den een dan den anderen voor den gek houdende; geeft onverwachts het eene paard een slag dat het luchtsprongen maakt, of zoekt een ander door gebaren of schreeuwen schuw te maken; dan valt hij wederom van het zadellooze dier en klaagt en kermt om hulp, en snelt men toe om hem te helpen, dan zit hij, met een sprong als een aap, op den mageren rug van zijn paard en lacht de ter hulp toegesnelden uit. Onuitputtelijk zijn zijn streken en grappen; een ieder vermaakt er zich mede en zoude ze ongaarne missen.

's Avonds verzamelt zich de bevolking onder de „pendopo," voor den dalem, zijnde een groote, overdekte plaats zonder muren en van alle zijden toegankelijk. Hier concentreert zich het leven der inwoners; alle officiële verhandelingen hebben onder de pendopo plaats; alle openbare feesten worden er gevierd, het gerecht houdt er zijn zittingen, misdadigers en getuigen worden er verhoord, vonnissen uitgesproken. De vorstelijke familiën geven er haar huisfeesten bij gelegenheid der besnijdenissen of huwelijken. De kleine man gevoelt zich evenzeer onder de pendopo te huis; ook de vrouwen verschijnen er; de toegang wordt onder geen voorwendsel bezwarend gemaakt. Het uitmuntend gedrag der bevolking bij openbare gelegenheden maakt het toezicht der policie geheel overbodig. Hoe vele feesten ik ook op Java heb bijgewoond, nimmer heb ik een rustverstoring waargenomen.

De regent, zijn familie en verdere bloedverwanten zitten op kleinen afstand van de mindere hoofden. Zijn Europeanen tegenwoordig, dan blijft hij in hun nabijheid. De meeste eer bewijst hij aan den resident dien hij officieel als zijn ouderen broeder beschouwen moet. De vrouwen van den regent onderhouden zich met de njonja resident; maar ook de Europeesche gasten worden niet door den regent vergeten. De Javaan, bijzonder de voorname stand, is zeer voorkomend, zelfs tegen diegenen, die hij reden genoeg heeft, om te verachten.

Is de gastvrijheid aan de blanke vrienden bewezen, dan wordt op pantoffelen een ronde aan de mindere hoofden gebracht. De een of de andere wordt met een paar woorden aangesproken, die geheel aardig worden beantwoord, want bij zulke gelegenheden wordt er niet zoo nauwkeurig op gelet. De regent begeeft zich dan tot de openbare dansmeisjes; deze bevinden zich in een groote schaar, in de nabijheid van den gamalang. Met schrille stemmen jagen zij de wanklankige toonen over hare met siri geverwde lippen; maar de woorden die zij zingen, hebben hun beteekenis, als: een vrolijk trouw hart, een wegsmelten als gelukkige slavin te voet liggen enz. Het zijn woorden en gezangen uit den voorouden tijd, die van geslacht tot geslacht onveranderd overgaan.

Nu vangt het „topingspel" aan, een echt volksspel, zeer eigenaardig, doch geheel en al dramatisch. Het tooneel is de pendopo. Aan eene zijde wordt een ruimte afgehangen, en ingericht voor de costuumverwisseling. De acteurs zijn Javanen uit den hoogeren stand, ja zelfs uit de voornaamste klasse; zonen en neven van den regent bevinden zich onder hen. Alleen manspersonen, geen vrouwen, mogen meêspelen.

De tooneelspelers zijn in hun nationale kleeding, in een korte broek die tot over de knie reikt, met sarong, kris en hoofddoek, gelijk reeds hiervoren is vermeld; voor het gezicht is echter een masker. Eenige hansworsten ontbreken niet; zij zijn gewoonlijk in de gedaante van een dwerg of een andere, leelijke, gebrekkige persoon; zij hebben geen voorgeschreven rol, en zijn gewoonlijk op den achtergrond geplaatst. Zij gapen de komenden en weggaanden aan en bewonderen het spel.

De acteurs spreken niet; dit geschiedt door een ander persoon, dien men met de souffleurs van onze schouwburgen zou kunnen vergelijken; maar eigenlijk zijn zij dit niet. Zij vertellen de geheele geschiedenis, en met een stokje in de hand geven zij door slaan een teeken tot het invallen aan den betrokken acteur, die door gesticulatiën toont volkomen op de hoogte van het uit te voeren drama te zijn. Het is een zeer vermoeiende taak; het ligchaam en de ledematen zijn gedurig in een gedwongen houding; de acteurs zijn aanhoudend in een zweetenden toestand.

Dusdanig schouwspel duurt tot laat in den nacht. De tekst heeft zijn oorsprong uit den oudsten tijd, zeer lang voor de komst der Mohamedanen en kan beschouwd worden als de

mythe van het Javasche volk. Het zijn oorlogsverklaringen, huwelijksaanvragen. De betrokken vorsten of prinsen treden nooit als handelend op; zij zijn door gezanten voorgesteld. Alle ooren luisteren met gespannen aandacht naar de oude legenden en blijkbaar verheugt zich een ieder over de handelende personen.

De gamalang mengt haar toonen, hetzij op een treurige of op een opgewekte wijze in de handeling. Menigmaal zijn het de toonen van de houten cimbal of wel van de tweesnarige viool, dan wederom de melancolische vibratiën van de gamalang, en tusschen de bedrijven, laten de dansmeisjes in de duistere pendopo haar schrille stemmen hooren en doen ons aan de werkelijkheid denken, want men zoude ligt wanen in het rijk der droomen te zijn verplaatst.

De dansmeisjes zijn zeker een der oudste corporatiën in Indië, en het meest op Java verspreid. Aan de hoven van Solo en Djokdjo vindt men geheele scharen; ook in iedere residentie zijn beduidende troepen. Tijdens mijn verblijf in Indië, hielden zich over de 200 op de rol ingeschrevene dansmeisjes in het regentschap Malang op; zij stonden onder toezicht der policie, onder haar eigen mandoer als opzichter. In kleine afdeelingen onderscheidden zij zich nog al gunstig en bedienden een ieder of tandakten voor hem die ze betaalde. Op de feesten der kampongbewoners mogen zij nimmer ontbreken. Waarschijnlijk waren zij in vroegeren tijd aangewezen om bij godsdienstige plechtigheden te figureeren; thans zijn het verworpen wezens, en zoo diep gezonken als een vrouw maar zinken kan. Ligchamelijk zijn zij door de walgelijkste inwendige en uitwendige ziekten aangetast, een afschuw en plaag voor den geneesheer, een besmetting voor de geheele bevolking. Merkwaardig is het op welke wijze deze schepselen door het mannelijk gedeelte der bevolking worden bevoorrecht; menige huisvrouw werd ter wille dezer bayadères veronachtzaamd en teruggezet.

Behalve het „topingspel," hebben de hoogere standen op Java nog het „wajangspel." Tusschen de toeschouwers en de acteurs bevindt zich een hooge, breede, doorzichtige of doorschijnende scherm. De acteurs houden de beelden, die van het schors van boomen of van dik bordpapier zijn vervaardigd, hetzij dicht bij of verwijderd van het scherm, naar gelang de schaduw groot of klein moet wezen. De verlichting geschiedt van den kant des acteurs, de toeschouwers zitten in een half duister licht. Op deze

wijze worden alle handelingen opgesomd. Of dit nu een oorspronkelijk volkstooneel, of wel door de Chinezen ingevoerd en later in het volkskarakter overgegaan is, kan ik niet beslissen. Chineesche elementen vindt men ongetwijfeld daarbij terug.

De lust tot spelen is bij den Javaan tot een gevaarlijke hartstocht geworden. Menig bewoner der kazerne was, helaas! te goed met het dobbelen bekend, dat, bij ongunstigen uitval, hem het schoone lange zwarte haar kostte, en hem noodzaakte den hoofddoek tegen de soldatenpet te verwisselen. Niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen zijn verslaafd aan deze ongelukkige gewoonte en nog wel in een ergeren graad. Dikwijls storten zij door het spel haar gezin zoowel zedelijk als materieel in het ongeluk, zijn oorzaak dat de man in de gevangenis wordt gezet en geraken zelve op het glibberige pad des verderfs. De Javasche vrouwen spelen bijna allen; met de kaarten in de hand zijn zij voor iederen indruk ongevoelig. Is het geld verspeeld, dan leent men of verkwanselt zijn goed, oorbellen, vingerringen, ceintures, zelfs kleederen; en is alles weg, dan nemen zij haar toevlucht tot middelen, die de zedelijkheid verbiedt te noemen. Bij velen slaat de speelzucht tot waanzin over. Bij het spel wordt iedere maatschappelijke rang ter zijde gesteld. Ik zag dikwijls de vrouw van een radja, naast hare naar rook ruikende meid, uren lang, met het kaartspel bezig, als ware deze haars gelijke.

Ook de meeste kleurlingen brengen dagelijks den tijd door met het kaartspel. Groote vermogens werden op deze wijze verspild. Een mij bekende familie in Midden-Java, die tot de rijksten van het geheele eiland behoorde, geraakte door het kaartspel als 't ware tot den bedelstaf. De inzet was telkens niet minder dan een picol koffie van 125 pond. Menigmaal werden in een nacht aldus 200 picols verloren. Thans leeft die familie in armoede; haar schoone marmeren paleizen zijn onbewoond; de vroeger schatrijke lieden hebben de bamboehutten betrokken en verdienen hun kost met het fabriceren van cigaren. Met onderwerping schikken zij zich in deze lotsverandering; armoede en rijkdom dragen zij met gelijk voorkomen. Te Soerabaja kende ik een eigenaar van zeven rivierschepen, die hem dagelijks groote inkomsten verschaften. Hij was gekleed als een vorst. In een nacht verloor hij alles bij het spel, en korten tijd daarna, zag men hem als knecht dienst doen op een zijner tambangans, die zijn naam droeg.

Het Chineesch dobbelsteenspel in de nabijheid der opiumkitten is een der verfoeielijkste spelen die bestaan en behoorde door de regering verboden te worden.

Ten westen van Java en Sumatra, op een niet verren afstand van die eilanden, is door den grooten Bouwmeester des heelals een grootsch werk in stilte uitgevoerd. Uit de diepte des Oceaans deed hij een muur verrijzen, sterk genoeg om het, naar het oosten voorwaarts dringend water, der Indische zeeën weerstand te kunnen bieden. Hoe eenvoudig werd dit reuzenwerk aangevangen en voltooid! Kleine koraaldiertjes leggen, duizende voeten beneden op den bodem der zee, de fondementen; zij brengen de bouwstoffen uit hun nat element te samen, verbreeden den muur, brengen andere insecten voort, sterven en ontelbare nieuwe geslachten vervolgen het werk tot dat het aan het daglicht verschijnt. Hoe vele duizende jaren waren hiertoe noodig! De scheppende natuur kent geen tijd; zij was en blijft eeuwig.

Deze golfbrekers hebben een aanzienlijke lengte; wij treffen ze reeds aan in den zuider keerkring en, de evenachtslijn scheidende, strekken zij zich naar het noorden uit. De koraalriffen die het dichtst bij Java gelegen zijn, zijn de Kokoseilanden. Ten noorden van deze, ligt de Ankonagroep. Verder opwaarts vindt men de Boegiseilanden en daarop volgen de Poeloe Banjaks. Vervolgens het eiland Nias, dat 18 zeemijlen lang en op verscheidene plaatsen 7 mijlen breed is; en nog hooger op de groep Poeloe Batoe, gelegen ter hoogte van de landen Trumor en Atjeh, op de westkust van Sumatra. De beschermende muur voor de vastere eilanden eindigt hier evenwel nog niet; maar strekt zich verder in den Oceaan uit. Deze verdedigingslijn is zeker een der grootste wonderen van de scheppende natuur en van veel belang tot behoud en ontwikkeling der duizende ten oosten uit de zee opkomende eilanden, want vernielend zoude de aandrang der watermassa, die tusschen Afrika en Azië stroomt, werken, indien die aldaar niet gebroken werd.

De Kokoseilanden houden bij hun opkomen bijna gelijke hoogte met de oppervlakte der zee. Elk der kleine groepen is met een ringvormige koraalrif omgeven. Deze ringen zijn zelden geheel gesloten. De openingen bevinden zich voor het grootste gedeelte

in oostelijke richting en zijn toegankelijk voor de sloepen. Schildpadden, klipvisschen, zelfs haaien zwemmen daar in en uit. Groote, glansrijke reuzenschelpen en allerlei soorten kleinere schelpen versieren het zand, dat het eiland als omhuld met een witten zoom. De plantengroei is echter schaars, alleen de Kokosboom vindt er levensvatbaarheid. Wanneer de orkanen de machtige waters over de zee voortzwepen, dan is het bijna onverklaarbaar hoe deze eilanden door menschen kunnen bewoond worden; en dat dit evenwel het geval is, zullen wij later bevestigen.

De Enganogroep vertoont reeds een gesloten geheel; de verheffing is aan verscheidene punten aanmerkelijk toegenomen, ofschoon het nog niet tot een bergachtige formatie gekomen is. De eilanden zijn grooter in omtrek en de plantengroei zeer verscheiden. Op een der eilanden vindt men reeds andere boomgewassen dan de Kobosbosschen; ook heeft dit eiland reeds zijn eigene bevolking en bezit het aan de oostkust goede ankerplaatsen. Van Engano en zijne bevolking hopen wij nog iets te vermelden, veel is er evenwel niet van bekend. Het eiland ligt buiten alle verkeer, brengt slechts kokosnooten voort, die voor den Europeeschen handel van weinig belang zijn.

De Boegiseilanden bevinden zich in gelijken toestand en zijn nog een bijna geheel onbekende wereld. Op de kaarten van Horsburg komen ze voor als een compact eiland, terwijl, volgens het beweren van zeelieden die er voorbij voeren, zij een groep van vele eilanden vormen. Van zuivere koraalformatie, zooals de Kokoseilanden en de onmiddelijk, tegenover de Boegiseilanden gelegen Poeloe Banjaks, dragen zij ook daarvan de uiterlijke kenteekenen. Zij verheffen zich niet hoog boven de oppervlakte der zee, zijn met klippen en riffen omgeven en voornamelijk met palmboombosschen bedekt. Zij bevatten een niet onaanzienlijke bevolking, die, gelijk de bevolking van Engano, van de geheele wereld afgescheiden, een oorspronkelijke levenswijze voert. Slechts het zwijn, de hond en de kippen zijn hun natuurgenooten; rondom de eilanden zwemt de hongerige haai en donderend rollen de golven gestadig tegen de west- en zuid-westkust als een wiegenlied van reuzen uit een heldengedicht.

De Poeloe Banjaks (veel eilanden), die nu volgen, hebben met recht aanspraak op deze benaming. Ik heb die eilanden bezocht en zal daarvan het een en ander, door ervaring opge-

daan, vermelden. Zij liggen nauwelijks boven den spiegel der zee, en de oppervlakte vormt een veel vertakte koraalrif. De ongelijke luchtzijde wordt door de zee aangevuld, waardoor vaarwegen en binnenwateren ontstaan, die dikwerf een bevallig aanzien vormen, daar de eilanden niet alleen met hooge palmboomen, maar ook met andere lommerrijke boomen begroeid zijn. Zoo als wij later zullen aantoonen, zijn de Poeloe Banjaks zeer bevolkt, en bezitten de inwoners eigenschappen die hen loffelijk van hun buren onderscheiden en wel der aandacht waardig zijn.

Het groote eiland Nias ligt in het noordelijk halfrond. Geologisch vertoont het een geheel andere gedaante dan de daarvan beschrevene. De oppervlakte is geheel heuvelachtig, waarvan de grootste hoogte niet boven de 200 voet boven de zee bereikt; de bovenste aardlaag is leemachtig en zeer vruchtbaar; men vindt er uitgebreide weilanden, alsmede kokos- en andere boomen, voornamelijk den Indischen vijgenboom, en bamboebosschen in overvloed. De rijst die er geteeld wordt is de beste van den geheelen Indischen Archipel; de obi of de zoete aardappel groeit er voortreffelijk. De maat kokosolie kocht men op Nias in 1849 voor ongeveer 10 duiten. De inwoners fokken vele varkens en kippen en verstaan, van alle Indiërs, het best de kunst om kapoenen te maken, die, vet zijnde, somtijds 10 pond wegen. Met prachtige vederen gedoscht, gelijken deze vogels op fazanten; 's nachts rusten zij in de waringiboomen. De bezitters zijn er zeer trotsch op.

Nias heeft een aanzienlijke bevolking. In den tijd dat ik het bezocht, sprak men van 200,000 zielen, welk getal evenwel overdreven is te beschouwen; de helft komt nog aanzienlijk voor. De bewoners zijn door de Trumorezen en Atjehnezen zeer gezocht om in de peperplantagies te werken. Om daartoe te geraken, deinsde men niet terug voor list en geweld. Men overviel de Niassers des nachts; voerde al die men krijgen kon weg, en die weerstand bood werd onmeêdogend afgemaakt. Kleine roofprauwen stroopten langs de kust en overvielen den niets kwaad vermoedenden of den eenzaam, nog met veldwerk bezig zijnde bewoner. Nog een treurig gebruik was het, dat de inwoners zich onderling verkochten, wegens geringe schulden, die niet konden betaald worden, op het oogenblik dat zij vervielen; waardoor de schuldenaars aan de peperplanters werden overgeleverd.

De Niasser ducht niets zoo zeer dan deze Maleische industriëlen, en, des noods, verzet hij zich hardnekkig tegen hun onmenschelijke ondernemingen. Een der plaatsen, waar met zeldzame verbittering tegen de Atjehnesche menschenroovers werd gestreden, zag ik met eigen oogen op de zuidwestkust van het eiland in de Poeloe-Tellobaai. De avond begon te vallen, toen ons de sloep aan wal bracht; de zon schoot haar stralen in bijna horizontale richting over de oppervlakte der zee, en haar gloed was grootendeels verkoeld. Stille vrede lag op de heuvels en op den waterspiegel; slechts in de verte hoorde men het bruisschen des Oceaans; golf en golf drongen tegen den eilanden-dam en persten als het ware diepe toonen uit den boezem der zee. Een kampong had daar gestaan; maar was thans verlaten. De bewoners hadden zich dieper landwaarts teruggetrokken, omdat zij aan het strand niet veilig waren. Men vond nog eenige troggen en een door palen geschut dak, waar men vroeger olie uit kokosnooten bereidde. In de nabijheid bespeurde men een doodenakker met boomen omringd, waaronder zich zeven graven bevonden. De heuvels waren hoog aangelegd en van onkruid gezuiverd; waskleurige bloemen verspreidden haar bedwelmenden geur in den schoonen avondstond, en in de treurboomen zwierven zwart geveêrde vogeltjes in het rond, die een bijna onhoorbaar gekweel lieten hooren, als waren zij zich bewust, dat, in de kille aarde, de overblijfsels rusten van hen die, na een bloedigen en hardnekkigen strijd, aldaar den dood vonden. Ik vroeg een der aanwezige Niassers, wie daar begraven lagen. Zij verhaalden mij dat op die plek was gestreden tegen de menschenroovers, en dat daar de dappere landgenooten waren begraven, die in dien verschrikkelijken nacht vielen.

Het kostte de Nederlandsche regering veel moeite en opofferingen om dezen menschenroof en menschenverkoop te keer te gaan. Men detacheerde een militaire macht op de oostkust van Goenoeng-Sidolo, en liet de kust door kruisprauwen bewaken. Van tijd tot tijd zond men buitendien oorlogsschepen daarheen om een scherp toezicht te houden, waardoor aan de rooftochten der Atjehnezen en Trumorezen een einde werd gemaakt. Maar het kwaad kon door die strenge waakzaamheid toch slechts getemperd worden, daar ook onder de Niassers zich heelers bevonden. De handel was dus niet geheel uit te roeien.

Iemand, die deze lieden niet persoonlijk kent, zal moeielijk

overtuigd kunnen worden, hoe sterk zij, zoo wel aan hun goede als aan hun slechte gewoonten verknocht zijn. Hoofdzakelijk van een Europeaan, dien zij zoo gaarne wantrouwen, laten zij zich niet overtuigen, en, hetgeen openlijk verboden is, bedrijven zij des te meer in het geheim. Uit dien hoofde gaf de regering hare toestemming dat enkele personen voor tien jaren mochten verpand worden en dan nog slechts voor zulke districten op de westkust van Sumatra, die onder het rechtstreeksch gezag der regering staan, en aan bekende, eerlijke en welgestelde personen. Het gouvernement houdt nauwkeurig aanteekening der pandelingen, die jaarlijks geïnspecteerd worden, en, na afloop van den pandtijd, dadelijk op vrije voeten worden gesteld.

De uitvoer geschiedt van de Samangabaai, welke plaats ik in 1850 bezocht. Toen bevonden zich op de reede verscheidene Chinezen van Padang, voorzien van het bewijs van toestemming der regering tot het doen van een transport. Het volle getal was nog niet bijeen; de reeds ingescheepten zaten achter slot. Op den oever hoorde men uit het bosch klagende roepstemmen; zij betroffen waarschijnlijk de gescheidenen, zoo geloofden althans onze Maleische matrozen, die den kommandant en mij, in den koelen avondstond, naar het strand geroeid hadden.

Het moet echter opgemerkt worden, dat de geëxporteerde Niasser een betere toekomst op Sumatra te gemoet gaat, dan hij die in zijn eigen land zou gevonden hebben. De bewoners van Nias staan op een zeer lagen trap van het menschdom. Van ontwikkeling is volstrekt nog geen sprake. Zij bezitten slechts de voorrechten eener onvolkomen spraak, den rechten gang en het gevoel van wraak, boven de eigenlijke woudmenschen, die het binnenste van Borneo voor paradijs hebben. De vader, zonder het minste gewetensbezwaar, heeft gemeenschap met zijn dochter; kleine kinderen stellen zij te koop, en de tranen bij het afscheid verdroogen snel.

De Niasser heeft een zeer geelachtige huid en Chineesche gelaatstrekken. In dit opzicht onderscheidt hij zich opmerkelijk van de bewoners van het vaste land van Sumatra. Hij is goed gebouwd zonder groot te zijn; zijn ledematen zijn zeer elastiek; loopen en springen kan hij beter dan onze knapste koordendansers, en hierin bestaat zijn krijgskunst. Gewapend met het breede zwaard, klewang, met lans, schild, strijdkleed, hoofdbedekking, de koraalsnoer om den hals, en de suspensoir om

het lijf, is hij ondernemend en moedig, zelfs tegenover een Europeeschen vijand. De bewoners der Lagundibaai boden trotsch het hoofd aan de militaire expeditiën in 1846 en op het einde van 1856; bij de laatste expeditie werd de majoor-chef der expeditie doodelijk gewond. In hun bergachtig land, met slingerende paden, strijden zij voor hun onafhankelijkheid.

Niettegenstaande deze eigenschappen, zijn zij door hun buren, vooral door de Sumatranen, zeer veracht. Men schat ze niet hooger dan lastdieren, en houdt ze van een half cynischen oorsprong. Zoo is het met de mannen gesteld. De vrouwen hebben zich een beteren naam verworven, zoowel bij de Europeanen als bij de Chinezen en bij de gegoede klasse der bewoners van de kust, van Padang tot Atjeh. Men houdt ze voor schoon, waarschijnlijk omdat ze blank en niet zoo bruin zijn dan de Maleische vrouwen. De wasse kleur, de lange leesten met kort ondergestel kunnen echter niet als schoonheid aangeprezen worden. Het is echter een waarheid dat meisjes, van Europeesche vaders en Niassche moeders uitnemend schoon kunnen zijn, zoo als mij een dergelijke familie bekend was. In geheel Indië waren de twee dochters als de schoonste vrouwen beroemd; doch de natuur had haar slechts met ligchamelijke schoonheid bedeeld; de geest was karig ontwikkeld. Het waren marmeren beelden, bestemd tot een somber lot; zij leden aan geestverbeistering en stierven krankzinnig.

Men vindt bijna geen spoor van godsdienstige begrippen bij de Niassers. In de woningen hunner radjas, alwaar de openbare bijeenkomsten der vrije inboorlingen plaats hebben, hangen een menigte amuletten, uit ieder natuurrijk afkomstig, doch niet altijd van kuischen aard. Hierover moeten wij hen echter niet te hard vallen, daar zij geen onderscheid weten tusschen kuischen onkuischheid, en zeer zeker wordt door het suspensoir minder aan het oog onttrokken dan door het voormalige paradijsche vijgenblad. Kerken of geheiligde plaatsen heb ik nergens aangetroffen of er van gehoord, ook niet van priesters. De Mohamedanen hebben evenmin op Nias proselieten gemaakt. Mogelijk zijn de Niassers niet zeer gesteld op hun gezelschap in den hemel. Mijns inziens, zijn zij waard, dat er zich zendelingen bij hen vestigen. Hun bemoeiingen zouden ongetwijfeld gunstige resultaten opleveren, zoo als zulks in de Minehassa en bij de Alfoeren het geval is.

De menigvuldige rooftochten, waaraan deze halfnaakte eilanders gedurig blootstaan, zijn waarschijnlijk de oorzaak, dat zij zoo goed de kunst verstaan, om wel verdedigde woningen en kampongs aan te leggen. Voor het grootste gedeelte leven de Indiërs in ligte bamboehutten, die, wanneer 's morgens met den bouw begonnen wordt, 's avonds reeds klaar zijn. Bij de Niassers en de bewoners van Poeloe Banjak is dit het geval niet. Ook de plaats van opstellen verschilt zeer met die hunner buren. Zij kiezen de steile toppen der bergen; de Maleier, Javaan enz. geeft de voorkeur aan de nabijheid eener rivier of beek, want het reinigen en baden is voor hen een even groote behoefte, als het voedsel. De kampongs der Niassers liggen bijna allen op heuvels, door een smal voetpad bereikbaar, en zijn omringd door een dikken muur tot manshoogte. De muur bestaat uit zware blokken koraalsteen, goed in elkander gevoegd en voorzien van verscheidene kleine poorten, die door sterke riggels zijn gesloten en met kruisbalken verdedigd. Slechts door een poort wordt de in- en uitgang geoorloofd; de overigen blijven onder gewone omstandigheden gesloten. De huizen zijn in twee rijen langs de muren gebouwd, en vormen een langwerpig vierhoek, waar tusschen zich een vrije plaats bevindt, die als gemeenschappelijke verzamelplaats wordt gebruikt.

Bij de bewoners der eilanden van Poeloe Banjak, waar geen bergen worden gevonden, zijn de kampongs op dezelfde wijze in de vlakte aangelegd. Daarin bevinden zich groote waterreservoirs, die tevens tot badplaats dienen. Deze inrichtingen ontbreken in de dorpen van Nias, die op heuvels zijn aangelegd. Aan het boveneinde der kampong met de voorzijde naar de poort, bevindt zich gewoonlijk de woning van den radja. Het is een groot gebouw, dat niet alleen dient tot verblijf van het hoofd en zijner dikwijls zeer talrijke familie, maar ook tot raadzaal voor alle vrije manspersonen. De verhandelingen geschieden in het openbaar; een ieder heeft vrijen toegang. Aan de voorzijde is een terreinsverhooging; rechts bevindt zich de bank waarop de radja zitting neemt; de overige ruimte wordt ingenomen door de voorname klasse, hetzij vreemden of raadslieden. Aan den achterkant van de groote zaal grenzen de woningen der vrouwen en van de bedienden.

De woningen, voornamelijk die der radjas, zijn zeer sterk gebouwd. De bewoners gebruiken daarvoor geen bamboestokken,

maar zeer sterke boomstammen, zijnde de vloer uit dikke balken samengesteld. Het is bewonderenswaard hoe zij dit zwaar werk met beperkte werktuigen kunnen uitvoeren. Zij bezitten noch zagen, noch bijlen, noch schaaf- en boorwerktuigen; de klewang, die in den strijd wordt gebruikt, is hun eenigste gereedschap. Het gebruik van spijkers en ijzeren klammen, tot het samenvoegen der verschillende deelen, is hun onbekend, en evenwel is alles zoo dicht bewerkt, dat geen droppel water door de voegen dringt. Hiervan overtuigde ik mij tijdens mijn verblijf te Poeloe Banjak, door het nemen eener proef. De Niassers en Poeloe Banjakkers zijn zeer trotsch op hun kunst in het bouwen van zulke fraaie woningen.

De huizen rusten op een onderbouw van zuilen, die een hoogte hebben van vijftien tot twintig voet. De schoone, dikke boomen, die zuiver glad gemaakt zijn, worden in vier rijen geplaatst: twee aan den rechter en linker buitenkant en twee dichter bij elkander in het midden. Tusschen deze laatste is de trekweg, van voren met een portaal aanvangende. Men gaat tusschen de zuilenrij tot in het midden, waar zich een ladder bevindt, die men moet opklimmen om in de vertrekken te komen. Deze ladder, die weggenomen kan worden, bevindt zich aan elke woning van den Niasser of Poeloe Banjakker, en dient, bij vijandelijke aanvallen of twisten van welken aard ook, als verdedigingsmiddel. Zoodra men gevaar vermoedt, wordt ze naar boven genomen, en mocht de aanvaller het wagen den toegang te bestormen, dan kan hij gemakkelijk door de lans of klewang geweerd worden. Op deze wijze kan de eene woning van de overigen in de kampong geïsoleerd worden, tot dat de honger dwingt de ladder wederom af te laten. Beneden de woning ontmoet men een stal, waar al het vuil dat van boven valt wordt verzameld. De geheele ruimte is een dikken stinkenden modderpoel, waarin onophoudelijk varkens rondwroeten. Het is bijna ongeloofelijk hoe de bewoners boven deze modderpoelen kunnen leven zonder aan de schrikkelijkste ziekten te zijn blootgesteld. De meesten zijn dan ook door huidziekten sterk aangetast. Met vischschubben bedekt, door akelige gezwellen en elephantiasis ontaard, slepen zij een ellendig leven voort. De arme schepselen zijn zeer te betreuren. Medelijden vinden zij nergens; met afschuw worden zij overal ontvangen.

Iedere kampong heeft zijn radja, verscheidene zelfs twee;

ieder dezer radjas regeert dan over een zeker getal woningen. De hoofden hebben geen onbeperkte macht; zij zijn slechts de uitvoerders van den volkswil. Niets wordt uitgevoerd, alvorens de vrije bewoners hun toestemming hebben gegeven. In elke kampong heeft men een raad- of spreekhuis. Op de bijeenkomsten worden ook de mannelijke kinderen der vrije lieden toegelaten; zij nemen evenwel geen deel aan de beraadslagingen; zij luisteren, en zijn in het vervullen der gebruikelijke ceremoniën behulpzaam. Bij zoodanige beraadslagingen, zit de radja op een kleinen stoel, de bestuursleden zitten op den grond, in zijn nabijheid, terwijl alle bevoegde bewoners de overige ruimte van de zaal innemen. Het hoofd vermeldt de zaak, die behandeld moet worden en, na beraadslaging, wordt ze aangenomen of verworpen. Gewoonlijk brengt de vergadering haar goedkeurend votum uit bij wijze van een dans. De jongens staan in de voorste, de gewapende bewoners in de achterste rij; zij geven elkander de hand. Een kleine trom wordt geroerd, en, zoo de toestand der gemeente het veroorlooft, gebruikt men ook een metalen ketel waarop geslagen wordt. De dans wordt uitgevoerd onder begeleiding van een gezang, waaruit de aanneming of verwerping van het gedane voorstel blijkt. De twee rijen zijn in voortdurende beweging, dan rechts dan links buigende, een schrede voorwaarts een schrede achterwaarts makende. Het leven is oorverdoovend. Voor zwakke menschen is het niet raadzaam dezen dans bij te wonen, die dikwijls tot werkelijke aanvallen van woede overslaat.

Een dergelijke parlementaire zitting woonde ik bij, in gezelschap van den bevelvoerenden officier van het oorlogsschip, waarop ik, in het jaar 1850, als geneesheer dienst deed, en dat in de, tegen alle winden beschutte, Lagundibaai voor anker lag. Het was een buitengewoon heeten dag; de gloeiende zonnenstralen deden het pik in de scheepsnaden smelten. Afgemat sloop het scheepsvolk in het middagsuur rond, ongeschikt voor iederen arbeid, nergens konde het verademing vinden. Eindelijk begon de zon te dalen; de kroonen der palmboomen werden reeds door haar stralen verguld; op het strand bemerkte men de smalle streepen die de schaduw wierp en de lust opwekte om een wandeling te maken, waaraan men des te meer behoefte gevoelde, daar wij reeds sedert eenige dagen op zee hadden doorgebracht en het schip niet konden verlaten. De daartoe door

den kommandant aan mij gedane uitnoodiging, nam ik dus geredelijk aan. Een sloep, met inlandsche matrozen en een Europeeschen stuurmansleerling bemand, bracht ons naar het nabij zijnde strand. Zij kregen den last niet naar het schip terug te keeren, maar op onze terugkomst te wachten, en tevens om niet aan het strand te komen, doch op eenigen afstand daarvan in zee te blijven, zoo dat wij ze ieder oogenblik ter onzer beschikking konden hebben. Wij hadden geen vertrouwen in de inboorlingen; zij waren ons niet welwillend, waartoe zij mogelijk ook reden hadden, want in 1846 had, aan de oostzijde der bocht, een militaire expeditie plaats, waarbij vele inboorlingen gedood en gekwetst werden en een volkrijke kampong in de asch werd gelegd. De overblijfsels waren nog aanwezig en waren zeker niet geschikt om ons met elkander te verzoenen. In den laatsten tijd hadden wederom voorvallen plaats gehad, die het gouvernement niet zeer behaagden, en ons bezoek was niet zonder politiek oogmerk. Waarschijnlijk werd hun bewustzijn van schuld opgewekt door het onverwachts binnen loopen van een oorlogsschip, dat in hun stille bocht het anker liet vallen.

Wij wandelden, onder de schaduw der boomen, het strand op, alleen met den rotting in de hand. Iets verder werden wij door een moerassige gracht genoodzaakt het strand te verlaten. Wij bevonden ons in een bosch, een smal pad volgende, toen ons een gewapende inboorling te gemoet kwam en ons, namens den radja, vroeg, waar wij heen wilden en wat de aankomst van het oorlogsschip beteekende. Wij gaven hierop geen antwoord. Hij zeide ons, dat, indien wij den radja verlangden te spreken, wij naar het einde der bocht moesten gaan; dat hij zich daar bevond en op ons wachtte. Wij besloten, hoewel ongewapend, er heen te gaan. De kommandant, die met het karakter dezer lieden zeer goed bekend was, daar hij reeds lang met hen omging, waerschuwde mij, dat wat ook mocht gebeuren, ik over niets mijn bevreemding moest te kennen geven.

Na een kwartier uur gaans, bracht ons het pad op een vrije plaats, waar zich minstens honderd gewapende lieden bevonden. In hun midden bevond zich de radja en eenige zijner afstammelingen. Hij was van de aanwezigen onderscheiden door een doek dien hij om het hoofd had gewonden, terwijl de anderen slechts een smalle streep van een stuk geverfd katoen als sieraad droegen. Zij waren gewapend met het korte zwaard, klewang, door

de Nederlanders koppensneller genoemd, omdat zij daarmede zeer behendig iemand weten te onthoofden. Verder had ieder een lans, waaraan, beneden de ijzeren punt, een bos menschenhaar was bevestigd, afkomstig van een verslagen vijand. Zulk een moordtuig had een bijzondere waarde. Ieder krijger droeg een schild van vier voet hoog en anderhalve voet breed; en om den hals een snoer koralen. Sommigen hadden in hun hoofdhaar witte vederen, die naar achteren gekeerd waren. Een uit den bast van boomen vervaardigd pantser, dat van voren open was, reikte tot aan het midden van het lijf. Eenige hadden het op Hongaarsche wijze met roode koorden en kwasten bezet die door fraaie kleine koralen waren bevestigd. Het geheele ligchaam was bloot, met uitzondering der geslachtsdeelen, die in een zakje hingen; aan den band waarmede dit zakje om de heupen was bevestigd, bevonden zich een aantal kleine kwasten, gelijk aan de koppen der vrachtpaarden, met het doel om de lastige vliegen te verjagen.

Wij hadden dit gezelschap niet verwacht; doch, volgens afspraak, lieten wij geen verwondering blijken. Onze gids sprak eenige woorden met het hoofd; men ontving ons zwijgend. De radja trad naar ons toe, en herhaalde dezelfde vragen die zijn gezant ons reeds gedaan had; waarop hem den kommandant antwoordde, dat wij den koelen avond wenschten aan het strand door te brengen en overigens geen ander doel hadden. Hij keerde zich hierop naar zijn lieden en wij konden uit hun bewegingen opmaken, dat zij met dit antwoord niet geheel te vreden waren. Eenigen wezen naar de hoogte van den aangrenzenden heuvel, waar de strijd in 1846 was gestreden; anderen naar het in de verte liggende oorlogschip. De radja met den tolk kwamen wederom tot ons, en vroegen, waarom wij met het kanonschip waren gekomen, en hoe lang wij dachten te blijven. Dit geschiedde op geen zeer minzamen toon en, om de waarheid te zeggen, had ik liever met deze trotsche kerels aan boord willen spreken dan juist hier ter plaatse onder het flikkeren der lanzen en terwijl geen onzer van wapenen was voorzien. De kommandant zocht de wantrouwende menigte zoo veel mogelijk gerust te stellen, en wees er op dat wij geheel ongewapend bij hen waren en dus volstrekt van geen vijandelijkheid kon sprake zijn. Dit scheen hen eenigzins tot bedaren te brengen; zij staken de hoofden bij elkaâr en beraadslaagden wat er te doen stond.

Eindelijk was een vredelievend besluit genomen. Het hoofd

liet ons vragen of wij het dorp door hen bewoond en dat op den heuvel lag, wenschten te bezichtigen; wij namen het aanbod aan. Het smalle pad kronkelde zich tot aan den voet der heuvels en liep dikwijls door waterplassen. De wandeling door die plassen was voor ons met onze witte broeken niet zeer aanlokkelijk. Dit bemerkten ook onze halfnaakte begeleiders, en, zonder daarom gevraagd te zijn, boden zij ons hun rug aan, waarvan wij als vervoermiddel gebruik maakten. Den kommandant, die zeer lange beenen had, hielp dit echter niet om geen natte schoenen te krijgen; ik kwam echter droogvoets over.

Aan den voet van den heuvel, werd het pad breeder. Aan beide zijden was een muur van koraalsteenen opgetrokken. Het pad liep kronkelende naar boven; halfweg vonden wij een kristalhelder waterreservoir. Uit den heuvel vloeide, door een aangebrachte bamboepijp een straal helder, versch water. Men noodigde ons uit om een bad te nemen, hetgeen wij afsloegen. Het was voldoende dat zij de huid van ons gezicht en handen zagen; meer waren zij niet waard om te zien. De kampong was met een sterke muur van steenen omringd, van 6 tot 8 voet hoog en 3 tot 4 voet diep. Het waren zoogenaamde klipsteenen, de onregelmatige stukken waren zeer goed samengevoegd, doch zonder cement. Wij moesten een kleine poort doorgaan en bevonden ons nu binnen het dorp, dat een langwerpig vierhoek vormde.

De huizen stonden aan beide zijden evenwijdig met den muur en sloten tegen elkander aan, zonder dat een opening te zien was. Het bewoonbaar gedeelte bevond zich ter hoogte van 15 tot 20 voet en rustte op zware boomstammen die als zuilen dienden. Beneden de huizen zag men de varkens in een dikken modder wroeten, die door de bovenbewoners op alle mogelijke wijzen onderhouden wierd. Aan iedere woning was een ladder aangebracht, waarop zich oud en jong beweegde. Het was een tamelijk groote kampong. Naar mate wij verder gingen, vonden wij de ruimte tusschen de huiszuilen zindelijker en ook de woningen hadden een beter aanzien. Aan het einde stond het huis van het hoofd, tusschen andere woningen. De menigte, die, bij onze aankomst in de kampong, aanmerkelijk was vermeerderd met de van niets wetende jeugd, begeleidde ons naar de woning van het hoofd. Eindelijk stonden wij onder het portaal van het groote huis; maar welk een gezicht trof ons daar! Boven ons

hingen verscheidene menschenhoofden, met de haren vastgemaakt. De huid was verdroogd, de oogen waren ingezakt, de lippen, over de lange, knarsende tanden, zoo dun als papier uitgedroogd. Voorwaar, een afschuwelijk schouwspel! Wij moesten het echter met onverschilligheid aanzien, zooals afgesproken en ook raadzaam was.

Gelukkig hadden wij niet veel tijd om er ons lang bezig mede te houden. Wij werden naar de binnenzuilenrij gedrongen, waar de ladder tot opstijgen zich bevond. Met moeite kwamen wij in de donkere ruimte en namen op den grond plaats. Het hoofd zette zich neder in een hoek rechts van de zaal en voor hem hurkte de tolk. De zaal was gevuld met eenige honderde oude en jonge personen, deels gewapend, deels ongewapend, en die zulk een gedruisch maakten dat men zijn eigen woorden niet kon hooren. Zij maakten vele gesticulatiën, waarbij men naar ons wees, zoodat wij aanvingen ons niet zeer op ons gemak te gevoelen.

De tolk gaf eenige slagen op de trom, en alles werd stil. Het hoofd liet ons nog eens vragen, of wij met het kanonschip als vrienden of vijanden waren gekomen, waarop hem het reeds vroeger gegeven antwoord werd herhaald, en het woord, „vriend! vriend!" weergalmde door de zaal. Verversching werd ons echter niet aangeboden, als teeken dat zij ons werkelijk vriendschappelijk gezind waren. Wij verzochten derhalve om een dronk water van kokosnooten, en er verliep een geruimen tijd alvorens aan onzen wensch werd voldaan. Toen echter de noot moest geopend worden, wilde niemand zich daarmede belasten. Wij hielden ons alsof wij er geen notitie van namen.

Daar ik de Maleische taal niet goed machtig was, zoo verzocht ik den kommandant, om te vragen waarom de hoofden beneden in het portaal hingen. De vraag wekte niet veel bevreemding op. De radja liet ons zeggen, dat, vóór eenige weken, zijn vader was gestorven, en dat de bezitters dezer hoofden hem waren medegegeven om hem als slaven te dienen, in welke hoedanigheid zij hem reeds gedurende zijn leven toebehoorden. De hoofden blijven zoo lang hangen tot dat zij neêrvallen; alsdan worden ze naast het graf gelegd, ingevolge het op Nias bestaande gebruik.

Terwijl wij aldus gesticht waren, kwam de gewapende en ongewapende hoop in opschudding. Wij hoorden de wapens klet-

teren en een wild geschreeuw aanheffen. Het zag er zeer bedenkelijk uit. Aan ontvluchten viel niet te denken, evenmin aan redding; niemand wist in welke hinderlaag wij ons bevonden. Wat konde wel de oorzaak van deze ommekeer van zaken zijn? Het duurde niet lang of wij begrepen het. Uit het valluik waaraan de ladder geplaatst was, zagen wij het gezicht van den sloepkommandant te voorschijn komen; hierop volgden die van vier inlandsche matrozen, die in een oogenblik allen in de zaal stonden. De radja en zijn volgelingen vermoedden verraad; de eerste liet terstond een verklaring vragen van de komst der matrozen. Door zijn tegenwoordigheid van geest, gelukte het den kommandant hen te overtuigen, dat geenerlei gevaar bestond; hij wees nogmaals op de omstandigheid, dat niemand van ons eenig wapen droeg en dat zij zich moesten schamen, zoo bevreesd te wezen, daar zij, integendeel, allen gewapend waren.

De storm bedaarde. Ik drong er op aan om terug te keeren en de kommandant liet zich niet lang bidden. Op den weg naar het strand, bedelden de bewoners nog om geld, om koperen centen, die zij op gezwellen wilden leggen, daar die anders niet zouden zijn te genezen. Wij gaven wat wij bezaten. Zij droegen ons wederom over de waterplassen; maar hierbij bespeurde ik vreemde handen in mijn zakken, en werkelijk was mijn snuifdoosje verdwenen, terwijl zij te gelijkertijd, behendig eenige knoopen van mijn uniformjas hadden afgedraaid. Toen ik hen naar het een en andere vroeg, trokken zij zulke verbaasde gezichten, als dit slechts door eerlijke lieden kan gedaan worden.

Ons afscheid was kort en niet zeer deelnemend. Met het verdwijnen der zon bevonden wij ons wederom aan boord. De sloepkommandant, kreeg voor het niet nakomen der hem gegeven orders, arrest. Thans eerst zeide mij de kommandant, dat hij daar boven niet zeer op zijn gemak was, en geloofde dat men hem zou herkend hebben. Hij had namelijk deel genomen aan de expeditie, die, vier jaar geleden, tegen de, aan de andere zijde van de bocht gelegen, kampong had geageerd. Geen wonder. Zijn persoonlijkheid kon niet ligt vergeten worden. Algemeen geacht en bemind, de goedheid zelf, met uitstekende gaven van den geest bedeeld, was hij physisch alles behalve gunstig uitgevallen. Van een groote gestalte, beenachtig en mager, rossig haar, de huid overvloedig met zomersproeten geteekend, dichtbegroeide witachtige wenkbrauwen, kleine, grijze, diepliggende

oogen, een rood sikje aan een scherpe kin, prachtige lange door de zon gebruinde handen en niet minder prachtige groote voeten, ziedaar zijn signalement, dat, men zal 't gaaf toegeven, een physionomie verraadt, die, bij den eersten aanblik, gemakkelijk genoeg valt te herkennen. Buitendien, had men, bij de evengemelde expeditie, de grondregels der naasten liefde niet zeer scherp opgevolgd. Menigeen beet voor goed in het stof, en de puinhoopen der verwoeste kampong waren alles behalve een monument ter herinnering aan vredelievende transactiën.

Wij bleven 's nachts in de schoone bocht voor anker liggen. Een geringe koelte volgde op het ondergaan der zon; veel beteekende dit echter niet, want wij bevonden ons juist onder de evenachtslijn. Den volgenden dag, verlieten wij de ankerplaats, maar niet het eiland, want er moesten berichten ontvangen worden ten aanzien van eenige personen die plan hadden de rust te verstoren. Wij zetten koers naar het Zuiden en geraakten tusschen verscheidene onbewoonde, maar met een prachtige plantenwereld bedekte, kleine eilanden, waar insgelijks de kokospalmen de hoofdrol speelden. Het was een verrukkend tooneel, deze groene eilanden, omgeven door schitterend witte zandoevers, als waren het ruikers op presenteerborden geplaatst. En steeds de groote Oceaan, zich statig op en neêr bewegende, met dat doffe, bruischende geluid, 't welk uit de ingewanden der watermassa voortkomt en de ziel, vooral na doorgestane gevaren, zoo diep aangrijpt.

De ochtendkoelte was verdwenen; de zeilen hingen slap aan de ra's; het schip was bijna machteloos het roer te volgen, want deze waters zijn nog niet goed in kaart gebracht, en een onbekende klip of ondiepte kan groot onheil aanbrengen. De dag was wederom gloeiend heet; hijgend was de borst, moeielijk de ademhaling. Men verlangde vurig naar het avonduur, dat ons evenwel geen verlichting schonk. Met het ondergaan der zon kregen wij het bezoek van muskieten die, gelijk wolken, van de naburige eilanden op ons afkwamen. Gedurende al den tijd dien ik in Indië heb doorgebracht, heb ik iets dergelijks nooit meer bijgewoond. De bloeddorstige insecten vielen ons woedend aan, en lieten ons den geheelen nacht geen oogenblik met rust. Ongeduldig verbeidden wij den morgen. De geheele bemanning was afgemat en de kommandant besloot geen enkele nacht meer daar te blijven, en zoo snel mogelijk koers naar de oostkust

van het eiland te zetten. Maar toch moesten wij nog de gevolgen der onverwachte plaag ondervinden. Bijna al de matrozen en de officieren werden door de koorts aangetast, zoo dat het roer door de aangetasten moest worden bestuurd, anders kwamen wij niet voorwaarts. Toen wij ons echter eenige dagen in zee bevonden en de insecten verdwenen waren, herstelden de zieken weêr spoedig.

De muskieten zijn een wezenlijke plaag van de laag gelegen moerassige terreinen, de monden der rivieren en stilstaande wateren. De insecten hebben een lengte van slechts eenige millimeters, zijn mager en droog wanneer zij nog niet volgezogen zijn, en kunnen alsdan gelijk stof gevreven worden. Zij zijn aschkleurig, en de boosaardigste hebben op de vleugels en aan het ligchaam een menigte strepen en vlekken. De prooi, die zij gekozen hebben, omvangen zij met een aanhoudend, akelig gegons; zoodra het oogenblik gunstig is, vallen zij aan en, wanneer zij niet gestoord worden, blijven zij zitten tot dat ze verzadigd en bijna onbekwaam zijn om verder te vliegen. In dit geval heeft er geen ontsteking van de beet noch opzwelling plaats. Worden zij evenwel verjaagd, dan begint de beet erg te jeuken, is smartelijk en ontsteking en opzwelling vinden plaats. Is de huid door vele muskieten gebeten, dan laat zich de nadeelige en zelfs gevaarlijke uitwerking ligtelijk verklaren. Er zijn gevallen bekend dat lieden, die, in beschonken toestand, bewusteloos neêr vielen op plaatsen waar veel muskieten zich ophielden, ten gevolge van haar beten, het leven verloren.

Over een aanlegplaats voor schepen ter reede van Batavia.

Bevreemdend is het gezicht, dat de reede van Batavia den eerstkomenden vertoont, wanneer hij, na straat Sunda doorgestoomd te zijn, eindelijk die plaats aandoet. De schoone natuurtooneelen, welke die straat aanbiedt, doen hem van Batavia's reede een niet minder bekoorlijk panorama verwachten. De gedachte aan vertier en levendigheid, die zich onwillekeurig opdringt, wanneer men aan een groote handelplaats denkt, helpt almede een beeld te scheppen, dat zoo geheel verschillend is van de werkelijkheid. Die werkelijkheid doet onaangenaam aan, te meer nog wanneer men de gelegenheid had andere havens en reeden te bezoeken. Her- en derwaarts liggen de schepen verspreid; men bespeurt dadelijk, dat een algemeen vereenigingspunt ontbreekt. Trouwens, de vaste wal is nog op een groote afstand verwijderd en, evenals voor 250 jaar, moeten van daar de ladingen in laadpraauwen aangevoerd worden. Doch ook de vaste wal zelf brengt er het zijne toe bij om den vreemdeling met verbazing te vervullen. Wel eens van Java en een gordel van smaragden vernomen hebbende, onderscheidt hij nu niets anders dan een lage kust, die zich van het O. N. O. door het Zuiden naar het W. N. W. uitstrekt. De noordelijkste punten van de baai, de hoeken Krawang en Ontong Djawa zijn zoo ver van de reede verwijderd, dat die punten zich in zee verliezen, en alleen aan de noordzijde wordt men eenige eilandjes gewaar. Op die oevers ontwaart men even weinig, dat de nabijheid eener groote handelsplaats zou doen vermoeden.

Het tusschen die eilanden en den vasten wal van Java be-

sloten vaarwater, de baai van Batavia, beslaat een oppervlakte van verscheidene Duitsche mijlen, en het is dan ook natuurlijk dat zij bij harde doorstaande winden, zooals in de westmoesson bijna voortdurend het geval is, zeer onveilig is.

Werpen wij een blik op de gesteldheid van den grond, die de reede van Batavia onmiddelijk ten zuiden begrenst. Van de 8000 voet hooge Salak en Gedeh gedaald, doorstroomen een menigte beekjes de residentie Batavia. Velen vereenigen zich tot rivieren als de Tji Dani, Tji Angké en Tjiliwong om eindelijk in de reede van Batavia uit te monden. In het laatste gedeelte van hun loop doorsnijden zij de lage kustlanden, waardoor de stroomsnelheid, waarmede zij van de bergen zijn gedaald, aanmerkelijk minder wordt en een groot gedeelte bezinkt van de bestanddeelen, die zij door hun eerste kracht van de rotsen hebben afgeschuurd. Een groote aanwinst van alluviale gronden is hiervan het gevolg. De geschiedenis zelve zegt, dat die aanslibbing 23 voet per jaar bedraagt. Ware het nu dat de rivieren uitmondden in een reede van groote diepte en met een flinke stroom, die de nog overgeblevene bestanddeelen kon verstrooien, wij zouden dan terecht kunnen aannemen, dat die aanslibbing een feit is dat tot de geschiedenis behoort; maar het tegendeel treffen wij, zooals de kaarten duidelijk aangeven, ter reede van Batavia aan. Zoowel de bodem van de baai als het strand hebben een flauwe helling, de stroom en het verval van water zijn uiterst gering en de aanslibbing zal hierdoor niet tot de geschiedenis hebben behoord, maar daartoe blijven behooren.

Wat heeft men nu gedaan om die aanslibbing niet te hinderlijk voor de scheepvaart te doen zijn? Men heeft de Tjiliwong, door een kanaal, een afvoer naar de reede gegeven tusschen twee tot op de reede gemetselde hoofden, ten einde de laadpraauwen, ondiepgaande platbodems, in de gelegenheid te stellen de verschillende goederen uit de pakhuizen te lossen en op de grootere schepen op de reede over te brengen. Het inladen wordt hierdoor een voortdurend over en weêr laden en lossen, en kon dat nog steeds en met snelheid plaats hebben, we zouden althans in een betrekkelijk betere positie verkeeren dan in die, waarin wij ons op het oogenblik bevinden. Doch weêr en wind zijn twee zaken, die laden en lossen vaak in den weg staan. Is men toch eindelijk, na veel sukkelens, ter reede gekomen, — want de landwind, waarmede de prauwen zee kiezen, staat niet

altijd hard genoeg door om den gang derwaarts niet met een slakkengang te vergelijken, — is men eindelijk ter reede gekomen, dan is weder op andere dagen de onstuimigheid aldaar oorzaak, dat men niet kan laden of lossen of wel men is maar eenvoudig binnen gebleven, uit vrees van anders de meestal kostbare lading geheel te verliezen.

Dat zulk een wijze van laden en lossen gebrekkig is, wie zal het ontkennen [1])? Reeds lang, en wel sedert de overname onzer bezittingen van de Engelschen, is men op verbetering bedacht geweest; de gelden daarvoor benoodigd heeft men zelfs bij wijze van additioneele rechten (sedert vervallen) van de koopvaarders zelve geïnd; doch de aangebrachte verbeteringen hebben slechts geleid tot de in zee uitgebouwde hoofden en den toestand hierboven omschreven.

Later zijn er velerlei plannen ingekomen, doch die mij niet allen bekend zijn, tot 1°. een verlenging en verbreeding der bestaande hoofden en 2°. het graven van een bassin.

Het verlengen en verbreeden der bestaande hoofden. Het strand te Batavia, dat door den vloed overstroomd wordt, is, hoewel het verval van water slechts zeer gering is, zeer breed, bij gevolg is zijn helling zeer gering; hetzelfde geldt, zooals de kaart aangeeft, van den bodem der reede, en het spreekt dus wel van zelf, dat, wil men hoofden aanleggen tot in een voor de koopvaardij voldoende diepte (5 vadem), zij zeer ver ter reede zullen moeten worden uitgebouwd. Doch het bouwen van dergelijke hoofden is geen gemakkelijke zaak, daar, gelijk wij zagen, de grond zeer slap en modderig is, en men te zorgen heeft, dat het, in de Oostmoesson met moeite tot stand gebrachte werk, niet door de hevige branding, die er in de Westmoesson op staat, vernietigd wordt. De massieve steenen hoofden zoude men ook door een ijzeren palen- of peilershoofd kunnen vervangen, maar dan zullen de schepen ook geen veilige ligplaats kunnen verkrijgen, daar dan de deining ter reede door niets gebroken wordt, en een kalme ligplaats voor een spoedige lossing toch een eerste vereischte is.

De veilige ligplaats zal wel te verkrijgen zijn, wanneer men

---

[1]) Van de stoomscheepjes, die soms de prauwen naar de reede slepen, heb ik geen melding gemaakt, omdat zij bij slecht weêr toch niet gebruikt kunnen worden.

een bassin wil maken, tot daarstelling waarvan ook reeds voorstellen zijn ingediend.

Bij het vernemen van het plan tot het aanleggen van een bassin, kon ik niet nalaten het voor Batavia te bouwen bassin met dat van Soerabaja te vergelijken om te zien of men hier beter kans van slagen zou hebben dan daar, en dat zal toch wel noodig wezen. Willen toch schepen als onze schroefstoomschepen 1e klasse, die 54 decimeters diep gaan, in dat bassin komen, dan moeten zij het hooge getijde afwachten, nadat de stoombaggermolens reeds een paar dagen aan het werk zijn geweest om de geul, waardoor zij moeten binnenkomen, wat meer uit te diepen, terwijl zij in het bassin zelf meermalen aan den grond raken. Ik stel mij toch voor, dat het bassin te Batavia ten allen tijde toegankelijk zal moeten zijn voor alle schepen, welke die reede aandoen, dat de diepte zoodanig zal zijn dat zij zich daarin kunnen bewegen, en dat men bovendien de zekerheid zal moeten hebben dat het ook die eigenschappen zal behouden, zoodat men gedurende vele jaren het voordeel hebbe van de aan den aanleg besteedde sommen.

Het te Batavia te graven bassin zal met dat van Soerabaja ook hierom kunnen vergeleken worden omdat de grond, waarin het zal moeten gegraven worden met dien te Soerabaja eenige overeenkomst heeft. Beide strooken kust bestaan uit alluviale gronden, hoewel die te Soerabaja nog het groote voordeel heeft dat zij van veel oudere formatie is. Bij beide treft men de van de bergen komende riviertjes en ook andere landaanslibbing aan. Deze oppervlakkige vergelijking doet mij niet veel goeds verwachten van de resultaten, die men te Batavia verkrijgen zal.

Men heeft echter, te Soerabaja, niet van alle hulpmiddelen, die de natuur aanbiedt, gebruik gemaakt. Immers, indien men aan het begin van dat bassin, evenals bij onze dokken, een sluis had aangebracht, dan zoude men van het groote verval van water ter reede (± 9 voet) kunnen profiteren om de geul en het bassin door te spuien. Bovendien, zoude men van de groote stroomsnelheid der kali Maas kunnen partij trekken. Had men toch die rivier ook een uitwatering naar de reede gegeven door het bassin, dan zoude men daarin nimmer dood water of liever water waarin volstrekt geen stroom is, aantreffen en zoude men daardoor de beste gelegenheid ontnomen hebben aan de zwaardere bestanddeelen, die het zoo modderige water bevat, om te

bezinken. Door deze hulpmiddelen zoude, naar mijn bescheiden meening, het bassin te Soerabaja op eenvoudige en goedkoope wijze steeds op een grootere diepte kunnen gehouden worden dan zulks nu door stoom- en andere baggerwerktuigen geschiedt.

Waren nu deze omstandigheden: een groot verval van water en een groote stroomsnelheid der aldaar uitstroomende rivieren, ook ter reede van Batavia aanwezig, dan zoude er, dunkt mij, wel kans van slagen zijn. Maar, helaas! men treft ze daar niet aan; er loopt ter reede van Batavia niet dan een zeer flauwe stroom, het verval van water zal hoogstens 3 voet wezen en de stroomsnelheid der rivieren, buitengewone omstandigheden als banjirs uitgezonderd, is uiterst gering. Het bassin zal slechts dood water bevatten en ik vrees, dat de bezinking van het modderige water zeer nadeelig, zoo niet noodlottig wezen zal.

Van het maken der kaden van dit bassin (elk 2800 meters lang), alsmede van de oprichting van de vele gebouwen en pakhuizen, die men er aantreffen moet, wil ik voorbedachtelijk zwijgen. Wel geloof ik dat, zijn ze eenmaal tot stand gekomen en dat wel op modderig terrein en waar dikwijls zware branding staat, men ze gerust zal kunnen rekenen onder de groote werken van onzen tijd, en wil ik van harte hopen dat het met die etablissementen niet zal gaan als met het, eenige jaren geleden, aan het bassin te Soerabaja, op zooveel zwaardere grond opgerichte gebouw voor de fabriek voor het machine- en stoomwezen, dat, drie jaar na zijn voltooiing, nog niet betrokken was, aangezien men reeds scheuren in de muren aantrof.

Nog een zaak onafscheidelijk aan het maken van het bassin verbonden, wenschte ik te releveren en wel den invloed, dien het op den gezondheidstoestand der reede uitoefenen zal. Overbekend is het, dat die reede ongezond is en dat wel als gevolg van de uitdampingen vooral van het moerassige kustland. Nu zal men, tijdens al de jaren dat het werk zal duren, in den modder moeten gaan wroeten. Veel hoop durf ik den eersten arbeiders niet geven, dat één hunner de voltooiing van het werk zien zal. Doch het zal niet alleen op de arbeiders neêr komen, maar ook voor de schepen geldt dit bezwaar, daar zij in het vervolg van jaren steeds met hunne bemanningen in de nabijheid dier modderpoelen moeten vertoeven en arbeiden.

Voor de reede van Batavia wil ik hopen, dat ik alles te donker inzie. Ik wensch haar niets liever toe dan een goede

gelegenheid om de uit Oost en West komende schepen snel en veilig te kunnen laden en lossen.

Ten einde zulk een gelegenheid te openen, wensch ik de aandacht te vestigen op het eilandje Kuiper. Het behoort tot een der eilanden, die de baai van Batavia ten noorden begrenzen; het ligt nog geen anderhalve mijl ten Noord-Westen van de hoofden der havendammen en is van den Javawal bezuiden den mond van de Tji Tangerang 2800 meter verwijderd. Zoo onbeduidend als het is, is het der Marine toch tot veel nut, daar zich aldaar haar kolendepôt bevindt en twee harer schepen aan een, aan de zuidzijde aangelegd palenhoofd, tegelijk hunnen kolenvoorraad kunnen innemen. Het ligt verder op zeer korten afstand ten zuiden van het eiland Onrust, op welk eiland het Maritiem etablissement gevestigd is en waarmede het, behalve door een houten brug, nog door een overhaalpont een gemakkelijke communicatie heeft. Het eiland rijst aan zijn zuidzijde, waar bovengenoemd houten hoofd is aangelegd, onmiddellijk uit den $4^1/_2$ vadem diepen bodem der baai op, en is overigens van alle kanten door een van 6 tot 9 voet onder water gelegene bank omringd, die even als het eiland door koraal gevormd is, en langs welks buitenkant men van $4^1/_2$ tot 6 vadem water aantreft [1]). Deze bank heeft, bij eene geringe oppervlakte, een omtrek van ongeveer 2000 meter.

Om nu het eiland voor het opgegevene doel geschikt te maken, zou de bank tot boven den waterspiegel moeten opgehoogd worden en langs den omtrek, even als aan de zuidzijde, een palenhoofd moeten worden aangelegd, waaraan dan een voldoend aantal schepen van grooten diepgang zelfs, zouden kunnen aanleggen. Het eiland zelf zou dan met Java's wal en met Batavia moeten verbonden worden door een spoorweg, waartoe een spoorwegbrug van ongeveer 2800 el lengte een eerste vereischte is. Zulk een overbrugging zal niet zoo veel bezwaren opleveren

[1]) Ook het eiland Middelburg is van dezelfde formatie. Het bevreemdde mij dan ook niet weinig, dat de Droogdokmaatschappij, die op dit eiland het oog gevestigd heeft, daar drijvende dokken wenscht aan te leggen en zij niet de voorkeur gegeven heeft aan een vast droog dok; eerstens zoude hierdoor aan kosten van onderhoud jaarlijks veel worden uitgewonnen, en, ten tweede, zullen de kosten van aanleg van een vast droog dok minder zijn dan een gemaakt van het telkens duurder wordende ijzer.

als bij den eersten oogopslag wel schijnt. Onwillekeurig toch denkt men dadelijk aan de brug over den Moerdijk, die 1400 el lang is, en nu zoude men hier een brug van tweemaal die lengte aanleggen; maar deze vergelijking gaat niet op, want laatstgenoemde brug verkeert in veel gunstiger positie. Ten eerste toch, zal de helft harer peilers in water van slechts 3 tot $4^1/_2$ vadem moeten gebouwd worden, ten tweede, is de bodem der baai zeer hard, om rede dat het lood daar harden grond aangeeft, en de kaart in de onmiddellijke nabijheid klippen vertoont, zoodat men zelfs veronderstellen mag dat het terrein hier, even als de bank en het eiland, van koraal zal zijn. Bovendien, is het water hier, door de bescherming, welke de zich om de noord ombuigende kust tegen de westewinden verleent, veel kalmer, waardoor het stellen der peilers gemakkelijker wordt; en, ten laatste, zal de bovenbouw der brug ook zeer ligt kunnen zijn, daar er geen treinen in volle vaart over zullen behoeven te loopen. Brengt men toch op de brug een ketting zonder einde aan, die aan de beide einden van de brug over schijven loopt, waaraan die ketting dan zijn beweging ontleent, en koppelt men aan de ketting de door de schepen bevrachte wagons op peilers afstand van elkander, dan zal geen zware locomotief noch trein de brug behoeven te berijden en zal elke spanning slechts één wagon hebben te dragen, waardoor de bovenbouw, naar mijne meening, tot een minimum van ligtheid gebracht zou kunnen worden. De stations en de pakhuizen zouden het best op den vasten wal van Java kunnen worden gebouwd en van daar door den spoorweg, 22 kilometers lang, met het reeds bestaande station te Batavia moeten verbonden worden [1]).

Mij dunkt dat op deze wijze het bouwen van een laad- en losplaats mogelijk is, en dat deze aan alle vereischten zal voldoen, waaraan zij behoort te beantwoorden, namelijk: voldoende diepte ($4^1/_2$—6 vadem); veilige ligplaats door de beschutting die hetzij Java of Onrust of het getransformeerde eiland Kuiper zelve

[1]) De Redactie meent te moeten herinneren aan het artikel over de te maken haven voor Batavia, geplaatst in de juli-aflevering van dit jaar waarin, naar haar meening, te recht niet alleen de voorkeur wordt gegeven aan het plan Onrust-Kuiper, maar tevens aan de aanhechting van beide eilanden aan den vasten wal door middel van een dam, en dus niet door een kolossale brug, gelijk de schrijver van deze overigens zaakkundige bijdrage voorstelt.

aanbiedt, en bovenal het vereischte van lang goed te blijven, daar het terrein om het eiland vrij is van aanslibbing of bezinking.

De groote afstand (22 kilometers), waarop zij van Batavia ligt, is wel een bezwaar, doch dat niet opweegt tegen de bovengenoemde, allesbeheerschende voordeelen. Een ander bezwaar zoude zijn dat de brug het zoogenaamde kleine scheepsvaarwater naar de reede zoude afsluiten; die schepen zouden dan tusschen Onrust en Kuiper door moeten gaan, doch de betere gelegenheid tot laden en lossen, die hun dan gegeven wordt, zal hun dit bezwaar niet doen tellen, terwijl de schepen hier een gezondere ligplaats zal gewaarborgd zijn dan in een bassin te Batavia. Onrust en wellicht Kuiper ook, mogen ongezond zijn, overbekend is evenwel dat, wanneer de koorts aan den wal onder de daar gedebarkeerde manschappen heerschte, zij zich niet vertoonde onder de bemanningen der schepen, die dicht daarbij geankerd of gemeerd lagen.

Aan meerbevoegden zal het staan Batavia een goede aanlegplaats te geven. Naar mijn bescheidene meening, is Kuiper boven Batavia te verkiezen, al ware het alleen dat men hier op vasten grond kan bouwen en daar in den modder werken moet.

VREEDE,
luitenant ter zee 2de klasse.

W. H. DE GREVE.

Een telegram uit Indië meldt dat de heer W. H. de Greve, eerst aanwezende mijn-ingenieur op Sumatra's Westkust, jammerlijk is verongelukt in de Indragiri-rivier.

Verpletterend voor zijn innig geliefde betrekkingen, heeft deze treurige mare een diepe verslagenheid te weeg gebracht bij allen die den nog jeugdigen en reeds met roem bekenden Indischen ambtenaar naar waarde wisten te schatten en van zijn buitengewone gaven, zijn veelzijdige talenten, zijn rechtschapen karakter, zijn onverpoosde werkzaamheid de schoonste verwachtingen koesterden voor de toekomst van het schoone eiland, gedurende de laatste jaren het tooneel zijner voorbeeldelooze inspanning en van zijn merkwaardige ontdekkingen, thans het oord, waar hij voorbarig zijn laatste rustplaats heeft gevonden.

Het Indische mijnwezen, het gouvernement van Nederlandsch-Indië, het moederland hebben aan de Greve verplichtingen, die men niet te hoog kan stellen.

Op zeer jeugdigen leeftijd door een onweerstaanbaren aandrang gedreven tot het vak, waarin hij zich spoedig zou onderscheiden, trok hij reeds de aandacht dergenen, die in de gelegenheid waren de wijze gade te slaan waarop hij zijn theoretische en voorbereidende studiën voltooide. Niet veel menschenkennis was er noodig om veilig te durven voorspellen, dat deze twintigjarige student, die aan innemende bescheidenheid een veelzijdige ontwikkeling en op vaste grondslagen gevestigde kennis paarde, een loopbaan verbeidde zooals het slechts weinigen is gegeven af te

leggen. Aan aandrang ontbrak het niet om hem over te halen het destijds nog weinig gewaardeerde beroep van Indisch-mijningenieur met de zooveel schitterender kansen aanbiedende carrière van burgerlijk ambtenaar te verwisselen; doch de Greve wist wat hij wilde. Onvatbaar voor elke verzoeking, welke hem van het eenmaal gekozen levenspad kon afbrengen, wees hij telkens, op den hem eigen zachten, beminnelijken toon van vastberadenheid, zoowel de welgemeende raadgevingen zijner vrienden, als de bedriegelijke inblazingen van den engel der verleiding af. Zijn vasten, rechtschapen geest zou hem zelfs voor elke buitensporigheid verhoeden bij de eerste opwelling van den hartstocht, die elken jeugdigen boezem doet kloppen. Hij schonk zijn eerste, zijn eenige liefde aan een lieve bruid, even bekoorlijk door de hoedanigheden van het hart als door de bevallige gaven der natuur, en hij had het geluk zijn liefde beantwoord te zien en, met de echtgenoote zijner keus aan zijn zijde, zijn werkdadig leven in Indië aan te vangen.

Zonder eenige aarzeling wordt aan deze intieme bijzonderheden herinnerd. Immers, wanneer het privaat leven van verdienstelijke mannen navolgenswaardige voorbeelden oplevert, mag het niet verzwegen worden, en het is voorzeker niet de minst edele trek uit het karakter van de Greve, dat te midden van de meest afgetrokken werkzaamheden, van grootsche plannen en wijdsche berekeningen, op zijn veelvuldige tochten zoowel als in den huisselijken kring, hij onveranderlijk toonde te zijn een trouw en oplettend echtgenoot, een zorgzaam vader, een, voor zijn brave, ver van hem verwijderde ouders, wakker en erkentelijk zoon. Hetgeen de beoefening van deze stille, huisselijke deugden door en relief komende ambtenaren in Indië, uit een publiek oogpunt, wenschelijk maakt, behoeft geen betoog. Veel is gezegd en geschreven over de middelen om het prestige van het Nederlandsch gezag in den Archipel te verhoogen; maar, voorzeker, geen daden van geweld, geen draconische maatregelen zullen daartoe ooit zooveel bijdragen als het zuivere, eenvoudige, ongeaffecteerde familieleven van de Greve, dat hem door landgenooten deed hoogachten en het diepe ontzag, de onuitwisbare gehechtheid verklaart, welke de hoofden en mindere inlanders, waarmede hij in aanraking kwam, voor hem hadden.

Gelijk alle mannen van geestkracht, zou de Greve niet het korps Indische mijn-ingenieurs, hoe kortstondig ook, passeren

zonder er zijn duurzaam merk te laten. Was hij doof voor de eerzucht ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur of bij de secretarie, resident, hoofd van een departement van algemeen bestuur, waarschijnlijk raad van Indië te worden, — één vurige ambitie bezielde hem evenwel: de ambitie om het standpunt der mijn-ingenieurs te verhoogen en het onwederlegbaar bewijs te leveren, dat deze wetenschappelijke ambtenaren voor Indië en Nederland een onschatbare waarde vertegenwoordigen. Het was, van den aanvang dat hij in functie trad, bij hem een bezielende overtuiging dat het Indische mijnwezen moest toonen wat het is en het zijn moest en dat hij de man was om die overtuiging algemeen ingang te doen vinden. Het tijdperk van voorbereiding moest, naar zijn opvatting, plaats maken voor dat der praktische uitkomsten, het veld der onderzoekingen en gissingen, verlaten, dat van heusche mijnbouwkundig-geognostische opnemingen betreden worden. Dat het de Greve daarbij niet aan tegenwerking ontbrak, welke alleen door zijn stalen wil, zijn door niets te ontmoedigen volharding was te breken, kunnen zij alleen bevroeden die van nabij hebben gadegeslagen hoe moeielijk het vaak is de gezaghebbers te overtuigen om met een eenmaal ingekankerde sleur te breken.

De voorstellen van de Greve vonden eindelijk ingang bij het Indisch en het opperbestuur. Het spreekt van zelf, dat het gouvernement, eenmaal tot zijn denkbeelden bekeerd, aan hem de even eervolle als afmattende taak opdroeg om de eerste belangrijke mijnbouwkundige-geognostische commissie in de Padangsche Bovenlanden te organiseren en tot een gewenscht einde te brengen. Hoe hij zich van die taak kweet, getuigen om strijd zijn medehelpers. Aan allen had hij spoedig zijn geestdrift medegedeeld. Hoe vermoeiend de tochten waren in barre, onbewoonde, onherbergzame streken, niemand dacht er aan te klagen, omdat het hoofd der expeditie, altijd opgeruimd, de grootste moeielijkheden voor zijn rekening nam en zich nooit de geringste versnapering gunde die hij niet met zijn tochtgenoten kon deelen. Op de langgerekte dagmarchen onder de brandende zon, gedurende de stille uren in geïmproviseerde kampementen, wist hij bestendig zijn volgelingen voor den grooten vijand van onderzoekingsreizen: de verveling, te behoeden. Altijd was er voor hen iets te leeren uit zijn boeiend onderhoud en menig Maleier, onder de inlanders die de Greve vergezelden, heeft van hem al

koutende een degelijk onderricht verkregen in de beginselen van bergbouw, waarvan men zeer zeker de vruchten zal plukken bij eventueele mijnontginning.

Niets werd door de Greve verzuimd om het beoogde doel te bereiken, en zoo eindelijk de fortuin zijn vurig streven bekroonde, van hem moet getuigd worden, dat hij, door zijn helderen blik, zijn juiste berekeningen, zijn doorzettenden arbeid, haar gunst had afgedwongen. De ontdekking van het Ombilien-kolenveld, van dien grootschen akker, waar voor millioenen en millioenen schatten bedolven liggen, bekroonde de lang gedroomde verwachtingen met een uitslag boven elke verbeelding. In de geschiedenis van het Nederlandsch beheer over Indië, verdient die ontdekking een stellig niet minder roemrijke plaats in te nemen, dan de vermelding in die van Nederland van het glorierijke feit der verovering van de Spaansche zilvervloot door Piet Hein. In de gevolgen zullen de kolenmijnen van Ombilien een heilzamer invloed uitoefenen dan de grootste schatten, welke men de vijanden des vaderlands kan ontrukken. Tot in een ver verwijderde toekomst zal de naam van den ingenieur de Greve verbonden blijven aan de mijnontginningen en de daardoor te bespoedigen ontwikkeling der Padangsche Bovenlanden.

Het rapport, waarin de Greve verslag gaf van zijn werkzaamheden en van de door hem verkregen uitkomsten, verhoogde nog den roem, dien hij zich had waardig weten te maken. In dit in zoo vele opzichten merkwaardige stuk, deed hij zich kennen niet alleen als een uitstekend deskundige, volkomen meester van elke bijzonderheid van zijn vak, van de economisch-industriele zoowel als van de technische zijde van het vraagstuk der kolenproductie en van het kolen-vertier; maar tevens als een schrander staatkundige, die de toekomst van Sumatra doorgrondde en de quaestie van de politieke en administratieve aaneensluiting van Oost- met West-Sumatra zoo aangrijpend voorstelde, dat de regering niet meer kon aarzelen de oplossing er van voor te bereiden.

Op voorstel van de Greve, die zich voortaan mocht verheugen in den machtigen steun van den gouverneur-generaal Loudon en van den minister van koloniën van de Putte, werd besloten een vreedzame expeditie te organiseren, die van uit de Padangsche Bovenlanden en in de richting van de groote rivieren welke Oost-Sumatra doorkruisen, de beste tracés zou opzoeken

voor handels- en administratieve wegen tot aan het punt der stroomen, waar de transporten verder te water naar zee kunnen geschieden. Weder stond de Greve aan de spits van die expeditie. Zij was onlangs vertrokken en tot de Indragiri-rivier genaderd. In de laatste brieven van de Greve, in Nederland ontvangen, bespeurde men zijn gewonen kalmen moed, doch tevens hoe hard het hem viel zijn talrijk gezin te verlaten. Helaas! het vaarwel, dat hij zijn bedroefde doch gelaten echtgenoote, zijn dierbare kleinen toeriep, zou het laatste vaarwel zijn. Zijn tijdelijke afwezigheid zou spoedig in een eeuwigdurende veranderen. Als om zich te wreken over het ontrukken zijner geheimen, spande de booze genius van Sumatra den stouten natuurvorscher een verraderlijke strik, en op zijn nieuwen tocht drukte hem onverhoeds de dood in zijn koude armen.

Tragisch einde eener loopbaan, reeds zoo merkwaardig en waarvan nog zoo veel uitstekends moest verwacht worden. Op twee-en-dertigjarigen leeftijd, na zich een onbezoedelden, door ieder verheerlijkten naam gemaakt te hebben, bezwijkt de Greve, gelijk de held: sur le champ d'honneur! Zijn lot is misschien benijdenswaard. De afgunst en nijd hadden geen tijd hem te bereiken en zijn edel streven te bezwalken. Zijn voorbarig verscheiden is des te bitter voor zijn naastbestaanden, des te gevoelig voor zijn talrijke vrienden, des te teleurstellend voor allen die zijn zeldzame diensten nog lange jaren aan Indië en Nederland verzekerd waanden.

G. H. VAN SOEST.

VARIA.

De staat van zaken in Deli is nog altijd ongunstig. De luitenant kolonel Hombracht, kommandant der expeditionaire troepen, wordt, op zijn verzoek, naar men meent wegens ziekte, vervangen, door den majoor van Stuwe, thans te Muntok. Drie compagnien infanterie (waarvan twee Europeesche) met een 20tal artilleristen zijn ter versterking heden ochtend op de Willem III, een boot van de Stoomvaartmaatschappij, geëmbarkeerd. De compagnie's kommandanten zijn de kapiteins Voigt, Logeman en Yssel de Schepper. Mede zijn vertrokken de officier van gezondheid Adriani en de eerste luitenant Staal, en eindelijk 100 dwangarbeiders die als koelis dienst zullen doen.

Met lof wordt te recht melding gemaakt van den spoed, waarmede de troepen zijn verzonden. In minder dan 16 uren, na ontvangst van de telegram die den last tot vertrek aanbracht, stonden zij marschvaardig. De heer Swaving, assistent-resident tijdelijk belast met het bestuur van Batavia, had evenzoo gezorgd dat in dien korten tijd, de vereischte koelis klaar stonden. Ook de heer van Hulstijn, waarnemend hoofdagent der Stoomvaartmaatschappij heeft getoond een wakker man te zijn. De Willem III had reeds een lading aan boord, die onverwijld werd gelost, zoodat de stoomer reeds vroeg in den morgen gereed lag om de troepen te ontvangen.

Had men het gelaten bij de eervolle vermelding van deze zeker niet alledaagsche activiteit van de militaire administratie, het plaatselijk bestuur en de Stoomvaartmaatschappij, niemand zou daarop iets aangemerkt hebben. Maar daaraan zouden de hier geaccrediteerde pluimstrijkers van den legerkommandant niet genoeg voldoening hebben gehad. De gelegenheid was te mooi

om hem niet in de hoogte te steken. Met veel gebaar en ophef wordt van die zijde verhaalt, hoe de generaal Kroesen, de troepen vóór hun vertrek naar het tooneel van den opstand, in oogenschouw nam en hen aansprak, „in woorden waarvan hij „alleen het geheim bezit, woorden die uit het hart kwamen en „tot het hart doordrongen, eerst in onberispelijk Maleisch de in„landsche soldaten, daarna in echte krijgmanstaal de Europeanen. „Hij wees hun op den roem, die het korps waartoe zij behooren, „steeds had ingeoogst, onder anderen in de veldtochten van „Bandjermassing, op het vertrouwen dat hij in allen stelde om „de eer van Neêrlands vlag te handhaven.

„Vertrouwt op uwen kommandant, op uwe officieren, zeide „hij; vertrouwt op uw wapen, op uw schot; op de werking van „den kogel; maar vertrouwt nog meer op uw bajonet; blijft „bedaard in het vuur; luistert naar het kommando; maar is „dat kommando voorwaarts, stormt dan met bliksemsnelheid, „met mannenmoed, de bajonet vooruit, stormt dan op den „vijand in met een Leve de Koning!"

Inderdaad, prachtige, geestverheffende woorden, waarbij men onwillekeurig denkt aan de welsprekenheid van een hetman die een troep Kimri-kozakken in het vuur brengt. Den kommandant van het leger is het niet kwalijk te nemen, dat hij de kazernetaal bezigt, die hij meent dat de soldaten gaarne hooren; maar men moet het Indisch publiek in 't algemeen niet willen diets maken, dat die taal verdient als model van beschaafde, militaire allocutien opgevijzeld te worden.

Batavia, september 1872. J. C.

In een onlangs verschenen brochure over de misselijke zaken van de Oost-Indische maatschappij van administratie en lijfrente, deelt de heer C. Castens, oud-resident en oud-directeur der middelen, incidenteel zijn wedervaren mede ten aanzien der gouvernements-kultures. Getuige, in 1843—47, van de jammerlijke proefnemingen met allerlei gedwongen landbouw-ondernemingen in de residentie Bantam, trekt hij daarvan de volgende balans:

„Vier groote suikerfabrieken, ieder met 400 bouws aanplant

werkten in het geheel de eene 4, de tweede 3, de derde 2, de vierde 1 jaar. — Vier groote tabaks-ondernemingen werden van lieverlede gesloopt. — Twee thee-ondernemingen gingen denzelfden weg op. — De kaneel-kultuur kromp ieder jaar in, om eindelijk geheel te verdwijnen. — De nagel-kultuur en cochenille-teelt werden gestaakt. — Eigener gezag trok de resident de helft van 42 groote indigo-fabrieken met 100 à 140 bouws aanplant in, en stelde de intrekking der overigen voor; waaraan, op het advies van een rechtschapen inspecteur der kultures, die er door in ongenade kwam, later werd gevolg gegeven. — In de voor de gouvernements koffie-kultuur ongeschikte Zuiderdistricten (kalkstreken) werden alle aanplantingen gestaakt, en de peper-kultuur ingevoerd, die evenwel ook mislukte.

„..... De slotrekening van de toepassing vóór en na 1843 van het kultuurstelsel in Bantam was, dat het gouvernement had af te schrijven een tweetal millioen guldens aan onverevende posten, die niet door producten werden gedekt, dat vele velden voor den rijstbouw ongeschikt waren gemaakt voor langen tijd, dat de bevolking een tiental jaren had geleden."

In andere gewesten, in de Preanger Regentschappen, Pekalonhan, Patjitan, Japara, Bagelen, had de heer Castens gelegenheid minder ongunstige uitkomsten te aanschouwen, doch nergens gaven hem de gedwongen kultures, evenmin als het stelsel van heerediensten, redenen tot bewondering of goedkeuring.

Ziedaar de belijdenis van een man, die mede het kultuurstelsel heeft helpen uitvoeren en toepassen! Zij komt wel is waar wat laat, doch schijnt volstrekt niet hors de saison nu men nog het streven van velen waarneemt, om de voor duizenden planters zoo drukkende gedwongen koffie-kultuur onveranderd te behouden, in weerwil van de duidelijke bepaling der wet, dat de bezwaren, welke gebleken zijn daarbij te bestaan, moeten opgeheven worden.

De heer Castens heeft gelijk voor de toekomst van Indië alleen heil te verwachten van „het stelsel van ontwikkeling door de samenwerking der onderscheidene bestanddeelen der bevolking uit eigen belang." Terecht zegt hij: „De regering behoort zich te houden buiten maatregelen, om aan die ontwikkeling een bijzondere leiding te geven; maar vooral behoort zij zich te onthouden van de denkbeelden, heden, om den inlander naar

de wenschen van het Europeesch element te doen werkzaam zijn; morgen den inlander, in zijn belangen op oeconomisch terrein door verbods- of beperkingsverordeningen te willen beschermen..... Producten voor de Europeesche of iedere andere markt zullen, indien Indië die kan voortbrengen met voordeel, er, in grootere hoeveelheden zelfs, verkregen worden, door samenwerking van kapitaal, ondernemingsgeest en arbeidsvermogen. De inlander zal zichzelven wel leeren beschermen, indien repressief door het openbaar gezag wordt gehandeld, tegen degenen die hem knevelen..... Het openbaar gezag zij waakzaam, zij krachtig, daar waar feitelijk willekeur, afpersing, knevelarij, kwaadwilligheid, onveiligheid bestaan; maar het zij waakzaam en werkzaam voor alle elementen der bevolking."

Een aandeelhouder in de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij verzoekt ons een plaats voor het volgende schrijven:

„'t Schijnt, dat men het tegenwoordig, in de Vorstenlanden, heeft gemunt op de kas van den spoorweg van Samarang naar Djokdjo. De met elke mail aankomende Indische bladen bevatten telkens schelklinkende betoogen tegen de tarieven der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij. Men zou bijna het recht hebben te denken aan een georganiseerde ketjoe-partij, welke vast besloten is die maatschappij af te loopen.

„Reeds is, in het september-nommer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indie, blz. 338 en volgende, door een bevoegd deskundige, op even geestige als afdoende wijze, het beweren ontzenuwd als zou het vervoer der derde klasse-reizigers tegen te hooge prijzen plaats vinden. Immers, het door hem aangevoerde feit, dat de maatschappij de Javanen in die klasse transporteert voor $1^3/_4$ cent per kilometer ($^3/_4$ cent per kilometer minder dan de derde klasse-reizigers op de Nederlandsche spoorwegen betalen) wederlegt volkomen dat beweren en de gevolgtrekkingen welke men daaruit meent te kunnen maken.

„Trouwens, het is slechts voor de leus, dat men van het belang der Javanen gewaagt. De beweging, welke men tracht in 't leven te roepen is blijkbaar niet op touw gezet om de arme derde klasse-reizigers te gemoet te komen; maar om welvarende

suikerfabriekanten de gelegenheid te geven hun product nog wat winstgevender van de hand te zetten. In verschillende Indische bladen, met de jongste mail aangebracht, komt toch een gelijkluidend stuk voor, waarin met groot misbaar wordt opgegeven van het te dure transport der suiker op den spoorweg Samarang-Vorstenlanden.

„In dit stuk wordt gezegd, dat de vracht per spoor, tusschen Djokdjo en Samarang, van een picol suiker, *f* 1.66, den expediteur te staan komt, met de los- en ladinggelden, vrachtbrieven, transport naar en van beide stations en expeditiekosten, op *f* 2.27, — of voor een karrevracht van 8 picols *f* 18.16; dat tegen minder dan dien prijs karren te verkrijgen zouden zijn, waarmede de afvoer, ook wegens andere voordeelen, onder anderen, de mindere spillage dan per spoor, zoude te prefereren zijn; en, ten slotte, wordt gedreigd met een coalitie der suikerfabriekanten om, door middel eener gesamenlijke transportonderneming, de spoorwegmaatschappij afbreuk te doen.

„Het is een algemeen bekend feit, dat de menschen, wanneer zij iets, dat zij vurig verlangd hebben, eindelijk bezitten, weldra door het genot verzadigd, zich misnoegd en ondankbaar betoonen. Ondankbaarheid klimt vaak in verhouding tot de belangrijkheid der betoonde weldaad. De wijze hoe thans in de Vorstenlanden over het spoorwegvervoer wordt geschreeuwd maakt hierop geen uitzondering.

„Om de aangeheven klachten naar waarde te schatten, is het niet overbodig te herinneren aan den toestand van het vervoer tusschen de Vorstenlanden en Samarang, kort vóór het aanleggen van den spoorweg. De transportmiddelen bleken toen met elk jaar, schier met elke maand meer en meer te kort te schieten, zoodat de transportkosten gestadig en op schrikbarende wijze rezen. Volgens de officiële bescheiden, overgelegd door de regering bij de concessie Samarang-Vorstenlanden, werd voor een karrevracht, van Djokdjo naar Samarang, in januari 1855 betaald *f* 15, in juli reeds *f* 16, en in december van dat jaar *f* 17.75. Het volgende jaar, was de vracht per kar, in maart en juni *f* 18, en steeg zij in december tot *f* 22 en *f* 24. In 1857—1858 werd gemiddeld betaald *f* 21. In 1859 rezen de vrachtprijzen tot *f* 25 per kar, en in 1860 en 1861 waren zij geklommen tot *f* 28, zonder dat het minste vooruitzicht voor een daling bestond.

„In zijn bekend rapport over de vervoermiddelen op Java, zegt de heer Stieltjes, dat het goederen-vervoer met karren en draagbeesten, in de vlakte ongeveer 25 centen per ton-mijl, in de bergen ongeveer 35 tot 40 centen bedroeg; kleine artikelen (meubelen, eet- en drinkwaren en andere toco-artikelen) zelfs 50 tot 60 centen; weshalve hij het gevoelen uit, dat men reeds een groote verbetering op het bestaande geeft, door aanvankelijk het tarief der spoorwegen op 20 tot 25 centen per ton-mijl te stellen.

„Tot karrevrachten van 8 picols herleid, geven de door den heer Stieltjes genoemde cijfers, over een afstand van 166 kilometers (de lengte van den spoorweg Djokdjo-Samarang):

20	centen	per	ton-mijl	=	*f*	16.64	per karrevracht.
25	„	„	„	=	„	20.72	„ „
35	„	„	„	=	„	29.04	„ „
40	„	„	„	=	„	33.20	„ „
55	„	„	„	=	„	45.60	„ „

„Maar de cijfers alleen geven geen juist denkbeeld van het transport tusschen Djokdjo en Samarang vóór het spoorweg-vervoer. Niet alleen moest men al duurder en duurder betalen; maar, bij gebrek aan transportmiddelen, kon men niet eens vervoeren wanneer men wilde, welke prijs men overigens veil had. Van de vervoerde producten kwam een aanzienlijk pCt. nooit te recht op de plaats der bestemming, terwijl zware voorwerpen, zoo als machineriën, in 't geheel niet konden vervoerd worden. In één woord, zonder den spoorweg zou de suikerkultuur, op de schaal waarop zij thans in de Vorstenlanden wordt gedreven, totaal onmogelijk zijn geweest. Stel, men zou de machineriën hebben kunnen sleepen en opstellen, dan nog zou de duurte en de onzekerheid van het transport de suikerondernemingen veelzins met ondergang hebben bedreigd.

„De spoorweg heeft aan de suikerindustrie in de Vorstenlanden belangrijke diensten bewezen en bewijst haar die nog steeds. In de eerste plaats, heeft zij haar mogelijk gemaakt op een noemenswaardige schaal. Dank zij den spoorweg, kan zij zich ontwikkelen, zooveel het kapitaal, het terrein en de arbeidskrachten toelaten, zonder zich om rijzing der transportkosten te bekreunen, welke, men moet het niet vergeten, onder den vorigen toestand, elke vermeerdering van productie snel op den voet volgde. Ieder producent beseft het belangrijk voordeel, dat alleen uit de gestadigheid der transportprijzen voortspruit. Zij is

een vasten grondslag voor zijn berekeningen, welke zonder dat voordeel, steeds moeten falen.

„Verder heeft de spoorweg werkelijk de transportkosten aanzienlijk doen dalen. Ten onrechte worden, in het bewuste door de Indische bladen verspreidde stuk, de transportkosten van en naar de beide stations en van expeditie aan beiden, getrokken bij de kosten van transport op den spoorweg, waardoor het alleen mogelijk wordt deze laatsten in 't oog loopend op te voeren. Alleen de los- en ladinggelden en de vrachtbrieven kunnen daarvoor in aanmerking komen. Deze bedragen echter nog geen 2 centen per picol, zoodat, naar waarheid, moet gezegd worden, dat het transport per spoor van een picol suiker van Djokdjo naar Samarang, op niet hooger komt te staan dan op *f* 1.68. Bij hoeveelheden van 16,000 en meer picols (het spreekt van zelf dat de fabriekanten niet picol per picol, maar hun geheelen oogst en bloc verzenden) is door de maatschappij een reductie toegestaan, welke de vracht tot ongeveer *f* 1.50 doet dalen. En vroeger werd achtereenvolgens betaald *f* 2.08, *f* 2.59, *f* 3.63, *f* 4.15 en *f* 5.70 per picol!

„Indien het nu waar mocht wezen, dat men thans Javasche en Chineesche karrevoerders vindt, die tegen dezelfde prijzen als de spoorweg, suiker naar Samarang willen vervoeren, dan zou dit verschijnsel aan niets anders dan aan den spoorweg te danken zijn, en indien er werkelijk suikerfabriekanten zijn die van deze aanbiedingen gebruik maken, iets waartoe niemand hun de bevoegdheid zal betwisten, zoo vordert de billijkheid te erkennen, dat de transportprijzen der maatschappij de Javasche en Chineesche karrevoerders beletten om hun pretensies van weleer vol te houden.

„Het is echter te betwijfelen dat de fabriekanten zelfs, bij gelijke prijzen, de overige voordeelen van het transport per spoor zouden versmaden, namelijk integrale en spoediger bestelling. Wel wordt beweerd, dat er meer spillage per spoor zou wezen; maar men schijnt de lezers in Indië al voor zeer lichtgeloovig te houden, wanneer men hun op den mouw wil spellen dat hun have en goed veiliger ligt op de sukkelende pedatis dan in een gesloten wagon van een spoorwegtrein. Men ontziet zich zelfs niet in het bewuste stuk driestweg te verzekeren, dat producten per kar en per spoor, tegelijk van Djokdjo afgezonden, gelijktijdig te Samarang aankwamen! Zoo weet men met een pen-

nestreek een verschil van zes uren en zes dagen gelijk te maken!

„Wat er dus zij van de waarde der aangevoerde beweringen, de strekking der klachten uit de Vorstenlanden over de transportkosten der suiker per spoor is duidelijk. Ten voordeele van landhuurders, aan wien de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij de gelegenheid heeft geopend om meerdere voordeelen van hun landerijen te maken en om de pondereuse producten die zij er thans op teelen betrekkelijk goedkoop, snel en veilig naar de afscheepsplaats te vervoeren, wenscht men de maatschappij door misbaar te dwingen om haar diensten nog goedkooper te verleenen. Mannen die goede zaken maken vergeten geheel, dat de eigenaren van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden reeds velen in Indië met hun onderneming gerieven, maar tot dus ver zelven daarmede geen cent verdienen; dat de aandeelhouders die hun kapitaal hebben gegeven voor het aanleggen van den spoorweg ten minste aanspraak mogen maken op een billijke rente, en dat zoo men in Indië, tegenover geldschieters in Europa geen andere leus kent dan het egoïstisch: Chacun pour soi, et Dieu pour tous, die geldschieters spoedig genoeg zullen leeren diezelfde leus tegenover Indië in toepassing te brengen.

„Den Haag, 20 september 1872." L.

Het Indisch hoogtijd in de Staten-Generaal.

> Que diable, toujours de l'argent! Il semble qu'ils n'aient autre chose à dire: de l'argent, de l'argent, de l'argent. Ah! ils n'ont que ce mot à la bouche! de l'argent! toujours parler d'argent! Voilà leur épée de chevet, de l'argent!
>
> MOLIÈRE, l'Avare, acte III, scène IV.

Is het aan de sombere regenachtige herfstdagen, aan het voorafgegane wroeten met walgelijke, min of meer besmettelijke ziekten of aan andere physiologische oorzaken te wijten, dat de debatten over de Indische begrooting voor 1873 ditmaal een bijzonder zwaarmoedige tint hebben gehad en het rendez-vous der partijen zich heeft gekenmerkt door een schier algeheele onthouding van bespreking der groote politieke vraagstukken, welke nog als zoo vele levensquaestien voor Indië moeten beschouwd worden? De tweede kamer wijdde een enkele zitting, meestal ingenomen door finantiëele berekeningen, aan de algemeene beschouwingen, en, in den verderen loop der beraadslagingen, stuitte elke poging om het een of ander gewichtig belang en relief te brengen, op de blijkbare zucht der vergadering om af te doen.

De poging van den heer Lenting om de aandacht te vestigen op de onvoldoende agrarische regelingen had geen gevolg. De vergadering nam stilzwijgend de gelegenheid waar om haar oordeel te schorsen, tot dat de door den minister bij het algemeen verslag overgelegde toelichtende notas bekend zouden zijn. De heer van Rees mocht met zijn maiden-speech eenigen tijd de aandacht boeien; maar hij slaagde er niet in een heusch debat uit te lokken over „de handhaving van het gezag," weleer een

ijverig bereden stokpaard der conservatieve partij. De heer van Loon drong aan op bescherming van inlandsche christenen in Halmaheira, naar aanleiding van de verbanning uitgesproken tegen enkelen hunner door den sultan van Ternate, en de interpellatie van den geachten spreker liep af met 's minister's welwillende betuiging, dat hij een onderzoek zou doen instellen naar de medegedeelde feiten en dat de regering, geneigd de zendelingen en hun neophyten te beschermen, echter niet de verplichting op zich kon nemen om hare bescherming uit te strekken tot elk eiland van den uitgestrekten Indischen Archipel, waarheen zendelingen zich begeven. De heer Moens schetste den nog altijd treurigen toestand van het onderwijs voor de inlandsche bevolking en gaf in overweging om door betere bezoldiging van onderwijzers te trachten meer voortgang te maken, en met de verklaring van den minister, dat ter bevordering van het inlandsch onderwijs, hij wel voorstander was van redelijke tractementen voor de onderwijzers, werd mede deze hoogst gewichtige aangelegenheid beschouwd als te zijn afgedaan. Ofschoon uit vroegere kamerverslagen is gebleken, dat de overgroote meerderheid in Indië geen Staatsspoorwegen, maar spoorwegen door particulieren aangelegd en geëxploiteerd, verlangt, achtte het niemand der moeite waard, zelfs met een enkel woord, op te komen tegen een heftigen aanval van den heer Oldenhuis Gratama tegen het door haar beleden beginsel en ten gunste van Staatsaanleg en Staatsexploitatie.

Alleen de financiën, of, prozaïsch uitgedrukt, het geld, boeide de aandacht. Het geld was het gedurig terugkeerend onderwerp der redevoeringen, het hobbyhorse dat telkens werd bestegen, het struikelblok dat bestendig den minister voor de voeten werd gelegd en hij gestadig had op te ruimen eer hij zijn credieten toegestemd kon krijgen. Geld moest er wezen, nog meer geld moest er zijn, ziedaar het thema waarop de kamer-virtuosen hun variatiën uitvoerden tot aan de laatste stonden van het vierdaagsche debat. De heer 's Jacob opende, de heer van Houten sloot de rij der bezuinigende financiers, tusschen welke de heer Nierstrasz de rol van toejager onvermoeibaar vervulde.

De eerste spreker, mistroostig en weêmoedig, kondigde het einde der politieke dingen aan. De tijden waren, volgens hem, voorbij, dat men weken lang genoegelijk redevoerde over allerlei onderwerpen van wetgeving en bestuur, over vrijen arbeid in

naam of in werkelijkheid, over kultuur op hoog gezag of vrije landbouwnijverheid van particuliere ondernemers, over heerediensten met of zonder afkoopbaarstelling of belastingheffing in geld; over individueel of gemeentelijk grondbezit. Al deze vraagstukken hadden misschien nog hun waarde en belangrijkheid als wetenschappelijke topics, als politieke problemas of als parlementaire geschilpunten hadden zij opgehouden te leven. Zij hadden dat karakter verloren, ofschoon de spreker er onmiddelijk bijvoegde, dat zij volkomen onopgelost zijn gebleven, het voornaamste vraagstuk niet uitgezonderd, namelijk de opsporing van een weg die zou leiden tot vruchtbare samenwerking van Westersch verstand en Westersch kapitaal met Oostersch arbeidsververmogen zonder tusschenkomst van het bestuur.

Voortaan had men slechts te doen met de financiele quaestie. Van Staatswege — want, merkte de spreker op, het particulier initiatief was zwak — werd veel gedaan, veel beproefd, veel ondernomen, minder misschien tot stand gebracht dan men wenschelijk achtte en beoogde. De machine heeft meer te verwerken dan vroeger. De publieke zorg omvat thans veel. De grenzen van de Staathuishouding hebben zich uitgezet. Men heeft niet meer te doen met een klein kind, maar met een knaap van forsche gestalte, wiens onderhoud en opvoeding veel kost en in de toekomst nog meer zal kosten, en die daarbij dreigt schulden te maken en wissels op ons te trekken. De heer 's Jacob meent dat onder het Indisch ambtenaars-personeel een zekere koortsachtige stemming bestaat. Reeds bij het bestuderen van het koloniaal verslag over 1871, trof het hem, dat men bijkans op ieder gebied naar vermeerdering van personeel en uitbreiding van de dienst streeft. Bij Chineesche besturen, bij districts-besturen, gewestelijke besturen, de departementen van algemeene dienst, de landraden, de weeskamers, de rekenkamer, de openbare werken, in één woord, bij iedere inrichting, op ieder terrein, acht men vermeerdering van personeel noodig. Extensie wordt geacht de panacée voor alle kwalen te zijn. Aan verscherping van het intensief vermogen van het dienstdoende personeel schijnt men niet te denken.

De spreker had gehoopt in de begrooting voor 1873 de sporen eener kalmere stemming te kunnen waarnemen. Teleurstelling. De koorts schijnt nog in hare opkomst. Hetzelfde verschijnsel ligt door al de stukken der voordracht heen gespreid. Overal uitzet-

ting van dienst, vermeerdering van personeel, meerdere gouvernementele omslag. In een enkel gewest, vier nieuwe Europeesche bestuursvestingen tot bewaking van de inlandsche politie. Op het gebied der justitie is men door een schier toomelooze drift vermeesterd. Zoogenaamde „rechtskundige voorzitters" worden, als waren ze maatschappelijke heilaanbrengers, niet alleen over geheel Java, maar ook over eenige eilanden van den Archipel geslingerd. Men vraagt wederom een aanzienlijke verhooging van credieten tot bezoldiging van nieuwe en meerdere rechtskundige weldoeners. Ook op kleinere zaken is des heeren 's Jacob's aandacht gevallen. Zoo wordt te Pekalongan een afzonderlijk vendudepartement opgericht, geschoeid op de leest dier instellingen op de hoofdplaatsen. Waarom heeft dit plaats? Omdat de secretaris, vroeger met de vendu-administratie belast, deze in de war had gebracht, zoodat de instelling eigenlijk is het toekennen van een premie aan plichtverzuim. Het personeel op de Buitenbezittingen ondergaat op de meeste plaatsen uitbreiding. Ter Oostkust van Sumatra wordt een diplomatiek agent gecreëerd. Een chef van het kadaster met drie assistenten wordt op Java aangesteld. Men wete dat onder kadaster verstaan wordt: de registers waarin de in kaart gebrachte en opgemeten onroerende goederen gelegen in de nabijheid der hoofdplaats zijn ingeschreven. Voorts treft de bijkans exorbitante aanvraag van nieuw technisch personeel. Gelukkig bestrijdt de minister zelf die aanvraag. Het ingenieursras is een nuttig ras; maar, zeide de heer 's Jacob, bij de verstrekking daarvan moet matigheid en bescheidenheid voorzitten. Eindelijk wenscht men, ongeacht het voortzetten der werken die onderhanden zijn, aan te vatten de nieuwe inrichting der haven van Batavia, een dam in de Sampeang-rivier, belangrijke werken tot keering van overstroomingen te Batavia en te Samarang, en, pour le couronnement de l'édifice, een groot centraal krankzinnigengesticht voor geheel het Oosten.

Aan klaagtoonen over achteruitgang der Indische middelen ontbrak het mede niet bij den heer 's Jacob; doch op dit gebied was hem l'éternel Nierstrasz de baas. De methode van den spreker uit Delft, was zeer eenvoudig: hij had zich slechts te bedienen van den vierden regel der rekenkunde om de toekomst als zeer somber te schetsen. Van de meeste ramingen vielen belangrijke sommen af te trekken; op de geraamde opbrengst der opium-pacht viel niet te rekenen, nog minder op die der land-

rente, hetzij in de Preanger, hetzij elders, aangezien hoe hooger het algemeen bedrag van dit middel is, hoe grooter de som van het af te trekken te kort wordt. Van de in- en uitgaande rechten moeten, althans in het eerste jaar, afgetrokken worden twee millioen. In 1873 zullen de laatste opbrengsten van de suiker en van de weeskamers in 's lands kas gestort worden, zoodat men in 1874 een bedrag van nagenoeg *f* 4,100,000 minder inkomsten zou hebben dan in 1873. Vooral bij het overzicht der rekeningen van vroegere dienstjaren, bleek de methode van den heer Nierstrasz wonderdadige uitkomsten te geven. De memorie van toelichting veroorloofde hem een samentelling te maken van ruim 56 millioen, waarop het aftrekkingsysteem in volle vaart volgt: „Trek ik daarvan af waarover reeds beschikt is, namelijk „*f* 28,875,001, dan blijft er over *f* 27,700,000. Hiervan gaat nog „af waarover reeds bij vorige begrootingen is beschikt, maar „door het departement van kolonien nog niet uitgekeerd, namelijk „$5^1/_2$ millioen, dan blijft er over 21 millioen 7 ton. Voegt men „daarbij hetgeen later gebleken is in Indië minder te zijn uitgegeven dan de raming, namelijk *f* 1,103,000, dan krijgt men bij „het slot *f* 22,805,000. Trekt men hier af hetgeen waarover bij „deze begrooting zal worden beschikt, dan blijft er als slot van „alle vorige dienstjaren over *f* 9,875,000.

Geheel homogeen met de vorige sprekers, betoogde de heer van Houten mede dat de uitgaven voor Indië te snel toenemen in verhouding tot de inkomsten van Indië. Terwijl in 1862—1866 het gemiddeld cijfer der inkomsten was 120 millioen, bedroeg dit in het volgend vijfjarig tijdvak 112 millioen. Volgens hem, zou het niet waar zijn, dat Indië nog altijd de voornaamste contribuale is van het moederland. Wij zijn in een gansch anderen financiëlen toestand gekomen; de Nederlandsche middelen zijn sterk toegenomen, zij bedragen meer dan 80 millioen; daarentegen zijn in Indië alleen de uitgaven, niet de inkomsten gestegen; immers de territoriale inkomsten in Indië gaan slechts met een half millioen 's jaars vooruit. De climax der ongerustheid vindt men zelfs in de conclusie van den heer van Houten. Er is, volgens hem, op de Nederlandsche en Indische begrootingen, een te kort en men bewijst aan Nederland en aan Indië een zeer slechte dienst met dat te kort te willen wegcijferen door l'art de grouper les chiffres. Pas heeft men bespeurt, dat de heer Nierstrasz, na zijn veelvuldige aftrekkingen althans een voor-

deelig slot overhield van bijna 10 millioen, en de heer 's Jacob eindigde zijn donker overzicht met de erkenning, dat het werkelijk geen te duchten vaart zal nemen en dat alles ook nu weder goed zal afloopen.

Onwillekeurig kenschetste de heer 's Jacob door zijn gemoedelijke slotwoorden den aard van het geheele financiële vertoon der oppositie. Het was niets anders dan een storm in een glas water. Immers, hoe men thans meer ongerust kan wezen over de Indische middelen dan gedurende de onmiddelijk voorafgaande jaren, is een raadsel. In de jaren 1868—1871, werden als „bijdragen" ongeveer 46 millioen in de schatkist van het moederland gestort. Buitendien gaf de Indische dienst de navolgende overschotten:

1868	*f* 6,575,959.94
1869	„ 4,149,529.42½
1870	„ 6,862,589.94
1871	„ 8,292,097.00

Verleden jaar verkreeg men, behalve de gewone „bijdrage" 10 millioen voor amortisatie; en de tegenwoordige begrooting, geeft een „bijdrage" van bijna *f* 10,500,000, buitendien 10 millioen voor aflossing van schuld en, even als de vorige jaren, het vooruitzicht, dat de toegestemde credieten niet uitgeput zullen worden en het dienstjaar 1873 dus weder een overschot zal opleveren. Met een geldelijken toestand om steeds dankbaar en tevreden te zijn, is men evenwel knorrig en misnoegd. Natuurlijk. De steeds toestroomende Indische baten verwennen de genieters van den overdaad. Aanhoudende brooddronkenheid verwekt ten lange laatste de zwartgalligheid. Men heeft niet meer genoeg aan baten, aan ruime baten, men wil de ruimste baten hebben. Men pakt in wat men krijgen kan; maar als men het superlatieve niet bekomt, is men teleurgesteld, acht men zich verongelijkt en ontziet men zich niet te gewagen van bevoorrechting van Indië boven de zoo aanzienlijk door Indië ontlastte belastingschuldigen van Nederland. Zelfs gaat men zoo ver de geldelijke weldaden die men van Indië heeft genoten, driestweg te loochenen. Gemakkelijke manier om zich van alle erkentelijkheid te ontslaan!

Voor de eer van Nederland, is het daarom steeds nuttig te herinneren hoe gewichtig die weldaden zijn geweest. Van 1816

tot 1830 kwam het moederland Indië te hulp met ongeveer 40 millioen. De Commissarissen-Generaal namen uit Nederland 2 millioen mede, en, het is bekend, dat voor dekking van den achterstand van het bestuur van den gouverneur-generaal van der Capellen en voor de kosten van den Javaschen oorlog, in 1826—1828 leeningen tot een bedrag van *f* 37,700,000 werden gesloten, waarvan de rente door den Nederlandschen Staat waren gegarandeerd. Na 1830, voorzag Indië reeds spoedig in de behoeften zijner huishouding en remitteerde het meer dan de vereischte rente. Van 1836 tot 1839, uit overweging „dat de gunstige toestand van Indië de gelegenheid schonk om de geldmiddelen van het moederland te helpen stijven," werden geldleeningen gesloten tot een bedrag van 236 millioen, uitsluitend ten behoeve van Nederlandsche belangen, of liever van Nederlandsche dwaasheden, maar waarvan de rentelast op Indië werd geschoven. Indië betaalde trouw die rente evenals die der schuld welke voor 1830 was aangegaan. Indië bleef gestadig bijdragen, aanvankelijk om den nood van het moederland te leningen, later om de weelde te voeden. Zoo als de minister van kolonien het de zwaarmoedige kamerfinanciers deed opmerken, stortte het sedert 1830, in de schatkist van het moederland niet minder dan 722 millioen, of ruim 456 millioen meer dan het totaal bedrag der schuld die feitelijk en fictief, vóór en na 1830, ten bate en laste van Indië werd gemaakt.

Stel, dat, Indië in tien jaren, geen enkel rijksdaalder meer bijdroeg tot de middelen van het moederland, en alle overschotten op de Indische middelen werden gebezigd om Indië de inrichtingen te geven die het behoeft en, ter wille der „batige sloten," zoo lang werden onthouden, Nederland zou nog tevreden moeten wezen. Het moederland zou nog erkentelijk moeten zijn jegens zijn pleegkind, dat het in de gelegenheid stelde om uit den nood, tot voorspoed en welvaart te geraken, dat het rijk maakte en het in staat stelde zoodra het slechts wil, in eigen boezem de middelen te vinden tot bestrijding der uitgaven voor zijn kostbare huishouding. Des te laakbaarder is het streven om steeds het onderste uit de kan van Indië te vergen en, terwijl Indië voortgaat met het vraatzuchtige moederland ruimschoots te believen, tegen noodzakelijke bevrediging van Indische behoeften te velde te trekken, alleen uit overmaat van bezorgdheid, dat men in de toekomst misschien tot een toestand zou kunnen ge-

raken, dat Indië minder dan 18 tot 19 millioen 's jaars voor Nederland zal afwerpen.

Dat het de oppositie, inderdaad, te doen was om Indië de meest noodzakelijke uitgaven te beknibbelen kan niet gelochend worden. van extensie van Europeesch personeel was werkelijk in den regel geen sprake. Het gold wel degelijk onderwerpen van algemeen belang. Evenzoo is het niet waar, dat de uitzetting der Indische uitgaven en de afschaffing van sommige middelen alleen geschieden met het oog op de betrekkelijk weinige Nederlanders die in Indië zijn gevestigd. De minister herinnerde zeer juist aan een aantal maatregelen uit den jongsten tijd, welke de meer weldadige strekking hadden de inlandsche bevolking te baten. De afschaffing der bazar- en vischpachten, die te samen een inkomst gaven van 3 en een half millioen, der indigo- en tabakskultures; de verhooging van het plantloon voor de suiker met 3 millioen, die van de inkoopprijzen der koffie van 8 gulden en eenige duiten tot 13 gulden te samen gemiddeld 5 millioen, hebben plaats gegrepen uitsluitend in het belang der inlanders. De geregelde dienst der pakketvaart in den Nederlandsch-Indischen Archipel, het weren der zeeroovers door de Nederlandsche marine strekken tot bescherming en ontwikkeling der inlandsche bevolking. De grootere sommen die voor openbare werken worden besteed, komen grootendeels ten bate der inlanders, die voorheen arbeid en leveringen om niet moesten geven en tegenwoordig althans eenigzins worden beloond. Zelfs de meerdere uitgaven voor het bestuur, de twee millioen sedert 1867 toegestaan voor de verhooging der tractementen voor de inlandsche hoofden tegen vermindering van persoonlijke diensten, de behoorlijke bezoldiging der Europeesche ambtenaren, hebben onvermijdelijk tot gevolg de inlanders te vrijwaren tegen afpersingen en knevelarijen.

Te betreuren is het dan ook, dat de minister niet reeds terstond heeft voorgesteld om de tractementen der inlandsche hoofden, volgens de primitieve cijfers, vast te stellen met het doel de persoonlijke diensten geheel af te schaffen, zooals in 1866 allerwege van regeringswege, hoofden en bevolking plechtig werd beloofd. Met een betere verdeeling en organisatie van het inlandsch bestuur, ten minste van Java en Madura, zon dan de regering geacht kunnen worden een harer eerste plichten jegens de bevolking te betrachten. Hoe het met dat bestuur nog altijd is gesteld, werd ongekunsteld door den heer van Rees

geschetst. „Voorheen," zeide de spreker, „werd dit bezwaar niet zoo gevoeld als thans, nu de eischen der dienst zoo sterk zijn toegenomen; voorheen bemoeide de Indische regering zich weinig met de inwendige belangen van land en volk; toen werden de inlandsche ambtenaren meer uitsluitend gebezigd als werktuigen om de teelt van producten voor de Europeesche markt te bevorderen; toen werd de inlander meer dan thans aan willekeur overgelaten en de regering kwam eerst dan tusschen beide, als het te ver ging. Maar ook toen zelfs zou het inlandsch bestuur niet aan zijn verplichtingen hebben kunnen voldoen, zoo het niet de gelegenheid had benuttigd om te beschikken over de diensten van onbezoldigde personen wier onderhoud kwam ten koste van de inlandsche bevolking. Daarin is langsamerhand verandering moeten komen naarmate de rechten en belangen der bevolking beter werden gekend en geëerbiedigd, maar in diezelfde mate is ook de kracht van het inlandsch bestuur moeten afnemen. En vraagt men: wie ten slotte de lijdende partij is geweest? Alweder de bevolking, want het spreekt van zelf, dat de door of van wege den Staat aangestelde personen in de allereerste plaats de belangen der regering behartigen en die van de bevolking op den achtergrond plaatsen.

„De krachten over ontoereikendheid van het inlandsch bestuur dagteekenen niet van gisteren. Sedert jaren is zoowel aan de regering in Indië als aan het opperbestuur bekend, dat met de beschikbare middelen niet in de dienst kan worden voorzien. Men vindt op dit oogenblik nog districten, bevolkt met 30-, 40- en 50,000 zielen, waar het centraal inlandsch bestuur bestaat uit één inlandsch districtshoofd met één inlandschen schrijver. In de volle overtuiging der noodzakelijkheid zijn in 1865 door de toenmalige regering maatregelen beraamd zoowel om het inlandsch bestuur uit te breiden en op beteren voet in te richten als om het standpunt en de bezoldiging der inlandsche hoofden en verdere ambtenaren beter te regelen. Daarvoor is in Indië onverwijld het noodige voorbereid, en toen alles gereed was en men de verwezenlijking hoopte van hetgeen zoo voor land als voor volk onvermijdelijk noodig was, is in 1866 door verwisseling van het kabinet aan die voorschriften geen uitvoering gegeven. Toen een jaar later door de wetgevende macht 2 millioen zijn toegestaan om althans een deel der voorgeschreven maatregelen ten uitvoer te brengen, is aan de verbetering van het inlandsch

bestuur zelf niet gedacht. Zoo als het is ingericht, kan het niet langer blijven. Alleen in de Preanger is een verbeterde inrichting tot stand gekomen. Men heeft nu het zonderling verschijnsel dat dit gewest, tot 1 juni van verleden jaar geregeerd als in den ouden Compagnies-tijd, thans uit een gouvernementeel oogpunt beter geordend en geregeld is dan de overige deelen van Java. Er moet, om aan de eischen van de dienst te gemoet te komen en het gezag krachtig te handhaven, ten spoedigste een einde komen aan dien stand van zaken, die aanleiding geeft tot misbruiken en onwettige handelingen der hoofden."

Reorganisatie, en in zeker opzicht extensie van het inlandsch bestuur, blijft dus een noodzakelijk vereischte voor een goed bestuur. Desniettemin zullen de daartoe strekkende voorstellen wel niet zonder oppositie der conservatieven tot stand komen. Hunne antecedenten wettigen allezins deze voorspelling. Wanneer het geldt weigeren van credieten, ontzien zij zich niet eens tegen gevallen beslissingen te reageren. Zij hadden te treurige eer in volle vaart te zeilen tegen de voorgenomen toepassing van het beginsel van scheiding der administratieve en rechtelijke macht. Reeds bij vorige begrootingen was dit heilrijke beginsel door de wetgevende macht bekrachtigd en thans brengt de Indische regering 't zoo veel mogelijk in uitvoering. Natuurlijk, blijven de conservatieven het gewicht miskennen van maatregelen, die, naast een degelijk bestuur dat zorgt voor een afdoende politie, de ingezetenen een behoorlijke rechtspraak verzekeren, en zoodoende de grondslagen leggen van een goed geordende maatschappij; maar toch gaan zij te ver wanneer zij, eenmaal het pleit voor goed verloren hebben, de credieten trachten te besnoeien welke noodig zijn voor de toepassing van hetgeen eenmaal, tegen hun zin, is beslist. De heer 's Jacob maakte alles behalve een gunstigen indruk op de vergadering met de bespotting die hij de rechtskundige voorzitters der landraden naar het hoofd slingerde, en hij en zijn vrienden waren evenmin welkom met het amendement Nierstrasz, strekkende om ƒ 60,000 minder te besteden voor de nieuwe rechterlijke inrichtingen. Tot uit hun eigen kamp kwam de welverdiende kastijding. De heer van Loon, een oud tegenstander van de scheiding der rechterlijke macht, die haar vroeger bestreden heeft en omdat zij, naar zijn meening, de administratieve macht in discrediet zou brengen en omdat zij de Indische uitgaven zou doen zwellen, gaf thans lucht

aan den gelukkig nog in Nederlandsche vergaderingen heerschenden weêrzin tegen napleiten en reactie op wettelijke beslissingen. „De regering," zeide hij te recht, „was niet alleen in haar recht wanneer zij de wet uitvoert met meer of minder overhaasten stap, maar zij moet het doen, al is het ook dat ik de zaak zelve zeer betreurenswaardig acht. Maar uit eerbied voor de eenmaal genomen beslissing dezer kamer in verband met de bekrachtiging door de andere kamer en den Koning, meen ik dat men de regering niet moet bemoeielijken in de uitvoering van hetgeen de wet haar heeft opgedragen."

Voor het amendement werden niet meer dan 16 van de 57 stemmen verkregen. In hun verder streven tot vermindering der gevraagde credieten waren de conservatieven, trouwens, niet gelukkiger. Bij slot van rekening, vereenigde zich de vergadering telkens met de uitgetrokken sommen. Niet alleen de credieten voor de verbetering der positie van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur op de Buitenbezittingen, maar ook die tot uitbreiding der stoompakketvaart in en buiten den Indischen Archipel, tot beveiliging van Samarang tegen overstroomingen, tot het afdammen der Sampeang-rivier en het bouwen van een krankzinnigengesticht werden achtereenvolgens aangenomen. Met goedvinden van den minister, werden uitgesteld de *f* 100,000 voor werken tot beveiliging van Batavia tegen overstroomingen, en werd de som van een millioen voor de havenwerken te Batavia teruggebracht tot *f* 50,000 voor het bekostigen van een nader onderzoek, uit overweging dat voor het eerste werk nog geen behoorlijk plan met raming van kosten was overgelegd en dat voor de havenwerken te Batavia de kamer nog geen tijd had gehad om de gemaakte plannen te onderzoeken.

De tweede kamer erkende feitelijk door haar votum, dat zij de zoo hoog opgeschroefde financiële bezwaren der oppositie niet beaamde, al verzuimden haar voornaamste redenaars met warmte op te komen tegen de betoogen die den indruk geven als of het lot van Indië is toevertrouwd aan een ras van onverbiddelijke zoogdieren. Immers, het is niet goed, dat men Indië, zij het de minder talrijke Europeesche ingezetenen, in den waan late dat Nederland er slechts op uit is zooveel mogelijk van het gindsche rijk te genieten en op de Indische belangen en behoeften niet meer gelet wordt zoodra men slechts begint te vreezen voor de Indische bijdragen. Het is niet goed, juist om

het eenige rationele doel, dat te midden van de overdreven doléances over uitzetting der Indische uitgaven, als niet geheel verwerpelijk moet beschouwd worden. Geheel te ontkennen valt het toch niet, dat de aandrang om gestadig nieuwe uitgaven te doen groot is en dat de aanvragen zich niet altijd kenmerken door volstrekte noodzakelijkheid der behoeften. Met andere woorden, de moederlandsche schrielheid schijnt in Indië de zucht tot verkwisting, tot geldverspilling te hebben aangewakkerd. Men moet dit wel aannemen wanneer men let op hetgeen de tegenwoordige minister, die waarlijk zich nooit karig jegens Indië betoonde, daarover zich heeft laten ontvallen voornamelijk in de eerste kamer, waar de Indische begrooting werd aangenomen, na een eendaagsch debat dat slechts een flauwen weerklank was van de discussiën in den anderen tak der vertegenwoordiging. Tegenover inhaligheid, is geldverspilling aan de andere zijde een soort van zelfverdediging. Het een en ander is echter evenzeer noodlottig voor Indië als voor Nederland. Regering en vertegenwoordiging doen wel Indië niet te onthouden hetgeen het noodig heeft. Dit zal velen in Indië van zelf bewegen om een zuinig beheer te voeren, de toegestane gelden op de meest doelmatige wijze te besteden, en zoo desniettegenstaande steeds wordt bot gevierd aan noodelooze geldverspilling, men zal het met des te meer kans van slagen kunnen tegen gaan. Redelijkheid zal in Indië even goed als elders steun vinden, indien de hoogste machten welke over de Indische middelen beslissen, beginnen daarvan het voorbeeld te geven.

Maar, bij de eischen van zuinig beheer in Indië, verlieze men nooit uit 't oog, dat de toestanden daar niet kunnen vergeleken worden met die in 't moederland. Hetgeen de Staat er moet doen, zal nog langen tijd een uitgebreider taak zijn dan die welke hem is opgedragen in het moederland. Hier werken gemeenten, provinciën, het particuliere initiatief mede tot het landsbeheer. Het is de schuld van Indië niet dat de Staat er bestendig alles in alles is geweest en zich thans nog, behalve met het bestuur en het beheer, rechtstreeks inlaat met landbouw, nijverheid en handel; het is evenmin de schuld van Europeesche en inlandsche ingezetenen, dat de Staat, die lang de publieke diensten verwaarloosde omdat het gouvernement alleen oog en oor had voor stapel producten, thans verplicht wordt tot groote uitgaven voor die diensten, en zoo men het betreurt, dat het particulier initiatief zwak is

en steeds veel van de activiteit der regering wordt gevergd, men zij billijk en bedenke, dat als men steeds voortgaat met de maatregelen te bestrijden welke aan Indie vrijheid van industrie, een goede politie en justitie — dat zijn de onvermijdelijke voorwaarden van den bijzonderen ondernemingsgeest — moeten verzekeren, men zich niet mag beklagen, dat de Staat veel meer op zijn schouders te laden heeft dan, zelfs in het belang van Nederland, wenschelijk is.

THEOPHILE.

Herinneringen uit mijn verblijf in Indië,

DOOR

GREINER.

Wij waren reeds sedert lang in deze eenzame streken en verlangden weder onder Europeanen te komen, en daar wij aan verscheidene scheepsbehoeften gebrek kregen, die wij ons op onze standplaats niet konden verschaffen, zoo zeilden wij van Singkel naar Padang [1]). Zonder stoom was het echter onmogelijk den duur van zulke reis te bepalen even als, omgekeerd, van de laatst- naar de eerstgenoemde plaats. Immers, van het zuiden naar het noorden, hadden wij 25 dagen noodig gehad; de afstand is omtrent 50 uren, die men, bij gunstige omstandigheden, binnen de 24 uren kan afleggen. Het vaarwater is namelijk vol ondiepten, klippen, ver uitstekende riffen. Daarbij zijn de winden zeer veranderlijk; men treft zeer dikwijls vele dagen met windstilte, dan wederom zeer holle zee met onweder. Des nachts mag een groot schip tusschen de veelvuldige hindernissen niet zeilen. Dit was ook met ons het geval. Toen wij te Ajer Boegis, een plaats juist door de evenachtslijn doorsneden, aankwamen, troffen wij er den afdeelings-kommandant en vernamen dat wij aan een expeditie in de Poeloe Banjaks moesten deel nemen. Een schip was ons te gemoet gekomen, hetwelk de noodige zaken voorop aan boord had alsmede een detachement landingstroepen.

[1]) Vervolg en slot. Zie de november-aflevering, bl. 374.

Wij waren zeer verheugd over onze nieuwe bestemming, die eenige afwisseling in het eentoonige leven bracht; voor mij was zij bijzonder welkom, daar ik wenschte deze eilanden van nabij te leeren kennen. Wij gingen dus wederom snel in zee; elk schip vervolgde zijn eigen weg. Het rendez-vous was voor Poeloe Tello. De zaak, die thans door middel van geschut, geweren, sabels en lanzen zou worden beslist, stond eenigzins in verband met onze reis naar Nias. Een hoofd had een ander menschen en prauwen geroofd. Deze vroeg voldoening, die geweigerd werd. Daarop werd een nachtelijke overval voorbereid en uitgevoerd. Vele ongelukkigen, zelfs vrouwen en kinderen, werden gedood of gewond; een aanzienlijk getal werd geroofd. De regering nam toen de zaak in handen. Den nachtelijken overvaller werd een boete opgelegd, die hij hardnekkig weigerde te betalen.

Ongeveer vijf geographische mijlen ten westen van Ajer Boegis ligt een vlak langwerpig eiland, Poeloe Banjang genaamd. Dit moesten wij omzeilen. Wij stuurden daarop aan en vervolgden langs de oostkust. Maar welke prachtige en verrukkende ligging! Onder de kiel van het schip, ter diepte van 12 tot 15 meter, zagen wij, in het zuivere, groene zeewater, een onbeschrijflijk fraai koraalveld. Alle kleuren ontwikkelden zich in prachtvollen rijkdom; hier waren struiken, ginds afbeeldingen van planten met bloesems en vruchten beladen, hier in groepen bij elkaar elders afzonderlijk verspreid. Een tuinier zou hier stof genoeg tot studie gevonden hebben, hoewel de kunst zeker de natuur niet zou overtreffen. Ook bleef het niet bij een eentoonig schouwspel, waarvan het oog spoedig verzadigd is. Het zeilend schip bracht telkens nieuwe groepen te voorschijn; die elk hare bijzondere eigenschappen bezaten en van elkander verschilden. Hoewel dit schouwspel reeds verrukkelijk was, zag men bovendien duizenden van vreemdsoortige visschen van allerlei kleur en gedaante rondzwemmen, spelen, snelle bewegingen uitvoeren, den een den ander najagen en verslinden. In deze verdronken lusttuinen konde men zeer goed ontwaren hoe list en macht als om den voorrang streden; hoe de sterke maar lompe vraatvisch door overleg overwonnen werd; hoe de zwakke hem tot aan de scherpe punten van een koraalboom verlokte, plotseling daar achter verdween en zijn vervolger in blinde woede zich aan de scherpe koralen den mond openspalkte. Nimmer zal ik dit prachtig visch-panorama

vergeten; alleen betreur ik het er geen afbeelding van te bezitten, welke waarschijnlijk door middel der photographie wel van dit merkwaardig aquarium zou zijn te maken.

Wij lagen met ons schip voor Poeloe Tello, een der omvangrijkste van deze vele kleine eilanden, voor anker. Alvorens tot vijandelijkheden over te gaan, wilde men nogmaals den weg tot vreedzame schikking inslaan. De verschillende radjas werden te samengeroepen. De bijeenkomst was bepaald ten huize van den regent van Poeloe Tello. De vredebreker was ook opgeroepen, en had beloofd op de bijeenkomst te verschijnen.

Alle onze officieren, die voor den dienst van het schip niet benoodigd waren, kregen den last om insgelijks in groot uniform ter vergadering te verschijnen, ten einde hierdoor meer glans en gewicht bij te zetten, hetgeen dan ook een gunstige uitwerking op deze half wilden uitoefent, daar de rijkelijk met goud geborduurde kleeding hen meer eerbied afdringt dan de beste Ciceronische redevoering.

Het was in den waren zin een Indischen rijksdag toen die verschillende lieden vergaderden om over vrede of oorlog te beraadslagen. Bij onze aankomst, vonden wij reeds vele hoofden, sommigen met, anderen zonder gevolg. De bok van den troep ontbrak nog, ofschoon hij beloofd had te zullen komen. Thans kwamen de uitgezette posten met het bericht, dat hij, met 50 goed gewapende volgelingen, aangekomen was. Zij vatten post beneden voor de woning. Het hoofd, dat in den laatsten tijd de benaming had aangenomen van „tegenstrever der Hollanders," kwam vergezeld van zijn oom, beiden ongewapend de vergadering binnen. Het waren twee indrukmakende personen; de „tegenstrever" scheen ongeveer 50 jaar oud te zijn, groot van gestalte met breede schouders, krachtig gebouwd en van een donkerbruine kleur. Hij had een doek om zijn haar gewonden, op een wijze, die een vreedzame stemming moest te kennen geven. Het bovenlijf was bedekt met een gebloemd katoenen mouwvest van voren open, zoo dat men de breede, naakte borst kon zien. De beenen en voeten waren blóot en sterk gespierd. Hij was omtrent zes voet hoog, zijn gelaatstrekken waren innemend en ernstig, een paar flinke oogen waren door dichtbegroeide wenkbrauwen omgeven. De gelaatstrekken waren streng en iedere zenuw werd door een onbuigzame wilskracht beheerscht. Zoodanig was ook zijn houding, toen hij in de volle vergaderzaal

zich naar zijn plaats begaf. Noch onze met goud gestikte militaire kleeding, noch het geruisch der wapens, brachten hem een oogenblik van zijn aangenomen houding. Hij verwaardigde zich niet eens ons aan te zien. De oom die hem vergezelde, was een krachtige grijsaard. De vele jaren die hij telde, hadden wel zijn haar grijs gemaakt, maar niet zijn rug gekromd. Onder de sterk begroeide wenkbrauwen fonkelden een paar doordringende oogen. Zijn kleeding was gelijk die van zijn neef. Ook hij was ongewapend verschenen. Beiden namen plaats aan een tafeltje, ongeveer anderhalve voet hoog, voor de plaatsen waar wij onze stoelen hadden. De oom kauwde zijn siri en sprak, gedurende de nu plaats nemende beraadslaging, geen enkel woord.

De gouvernements-commissaris opende de onderhandeling. Het hoofd was namelijk, wegens de wraak die hij genomen had, tot de betaling eener boete veroordeeld, die hij evenwel weigerde te voldoen. Hem werd aangekondigd, dat, zoo hij niet gehoorzaamde, zijn kampong vijandelijk zou worden aangetast, waartoe schepen met soldaten gereed lagen, zooals hij er zich van konde overtuigen. Bedaard hoorde hij de kennisgeving aan. Toen de commissaris geëindigd had, begon hij zijn verdediging in zijn eigen taal. De tolk bracht die in het Maleisch over. Wij allen betreurden het die eerst uit een anderen mond te moeten hooren. Zijn verdediging was zoo vloeiend, dat ze als een meesterstuk moest beschouwd worden. Om zijn gedachten geheel aan het onderwerp te wijden, bediende hij zich van een eenvoudig middel. Hij brak namelijk van een houten stokje verschillende kleine stukjes en verdeelde die op korte afstanden over de tafel. Aan deze figuren knoopte hij zijn rede, zonder zijn blikken daarvan af te wenden. Zijn verdediging duurde geruimen tijd; hij eindigde met de verklaring, dat hij voornemens was de boete te voldooen, echter onder voorwaarde, dat zijn tegenpartij eerst moest gestraft worden, daar deze de oorzaak van het geschil en van de gevolgen was. Geschiedde dit, dan wilde hij gaarne het tienvoud betalen en zich onderwerpen; zoo niet, dan moesten de schepen en de soldaten maar naar hun goeddunken handelen. Zulks was hem en zijn volk geheel onverschillig. De expeditie-kommandant richtte nu nog eenige woorden tot hem om hem te doen begrijpen, wat eigenlijk gebeuren zou, zoo hij ongehoorzaam bleef; dat morgen de oorlogsschepen hun geschut op zijn schoon dorp zouden afvuren; dat daarbij vele menschen

het leven zouden verliezen, veel eigendom zou vernield worden en hij zich dan nog zou moeten onderwerpen. Maar hij was niet te overreden en, hoe hartelijk de aanspraak van den kommandant was, hij antwoordde niet meer. Met „Ik heb gesproken," had hij zijn verdediging geëindigd, en hij hield woord. De kommanant echter wilde de onderhandeling nog niet afbreken en gaf hem twee uren tijd om met zijn volk te overleggen. Twee uren later, kwam een bootje met een man, aan boord van het oorlogschip van den kommandant, met de laconische boodschap: „Het hoofd verandert zijn woorden niet." De teerling was geworpen.

Na afloop der onderhandeling, verschafte ons echter de „tegenstrever", een kleine verrassing. Alhoewel hij ongewapend verschenen was, had hij zich evenwel door 50 man uit zijn kampong doen vergezellen. Het waren schoone lieden; zij stonden op een rij op de plaats in hun krijgsgewaad, namelijk in hun strijdbuis, een lint om het haar, witte veeren golvende boven het hoofd, het nationale suspensoir; overigens in primitive kleeding. Ieder had een lans, de klewang in den gordel en een schild. De eerste in het gelid was van een kolossale gestalte, en na dien tijd, zag ik nimmer meer een dergelijken reusachtigen inlander. Wij staarden hem met verwondering aan; wij moesten tegen hem opzien, zoo groot was hij. Ongetwijfeld zou hij, bij de „lieve kinderen" van wijlen koning Frederik Willem den eersten, vooraan hebben gestaan; thans fungeerde hij als vleugelman der lijfgarde van den „tegenstrever". Hij alleen droeg een dunnen gouden band om zijn haar, waaraan een witte veêr bevestigd was. Het hoofd dacht zeker op die wijze indruk op ons te maken. Wij echter waren benieuwd te zien welken tegenstand deze lieden zouden bieden.

Den volgenden dag, 's morgens, ligtten wij het anker, en bracht ons de morgenkoelte voor de kampong van den „Lawoang Wolanda," waar wij post vatten in de nabijheid van het kommandantschip. De landingstroepen debarkeerden en het vuren ving aan. De eerste schoten tegen den vijand brengen altijd een eigenaardige stemming te weeg; maar dat duurt niet lang. Of men ons zou antwoorden, wisten wij niet; wij lagen zoo dicht voor de kampong, dat ons zelfs geweerkogels zouden bereikt hebben indien de vijand zich van zulke vuurwapenen ter verdediging had bediend. Dit was echter niet het geval,

en wij hadden den mageren troost onze vijanden neer te schieten zonder dat wij iets van hun hadden te duchten. Wij schoten met een tamelijk groot aantal zesponders; het kommandantschip schoot met 30ponders; allen troffen ter rechter plaats. In de kampong roerde zich echter niets; de ochtendwind waaide door de lange bladeren der kokospalmen; van tijd tot tijd viel een tak noten, door een kogel getroffen, neder. Dit was alles wat door onze artillerie werd teweeg gebracht. Eindelijk ontvingen wij het sein om met vuren op te houden.

De landingstroepen waren tot aan den voet van de kampong genaderd en gereed om den muur te bestijgen, en dit geschiedde zonder tegenstand. De inlanders waren onder de huizen bij de varkens gevlucht, en toen zij ook van daar werden verdreven, liepen zij blindelings van de eene zijde naar de andere, zonder den geringsten weerstand te bieden; zij drongen door de enge achterpoort en kozen het hazenpad. De „tegenstrever" met zijn reus en vijftig zijner strijdmannen waren verdwenen. Zeven ongewapende arme kerels moesten het met hun leven beboeten. Of zij door het kanonvuur of bij den storm vielen kan ik niet zeggen, daar ik, als belast met den geneeskundigen dienst, mij aan boord van het schip bevond, en bij de bestorming van de kampong niet tegenwoordig was.

De „tegenstrever" en zijn wapenbroeders hadden zich bij tijds uit de voeten gemaakt, hetgeen niet zeer onverstandig was; doch hij had zulks een dag vroeger moeten doen, dan had er geen menschenverlies plaats gehad en ook het prachtige dorp dat hij regeerde zou geen prooi der vernieling zijn geworden. Maar nu had men het een en ander te betreuren. Van de reede hoorden wij victorie roepen, waarmede wij instemden, en kort daarna zagen wij de vlammen, te midden van een dikke rookwolk, door de palmboomen opstijgen en het vernielingselement greep zoo snel om zich heen, dat, na verloop van eenige uren, niets dan een brandende puinhoop overbleef. Het vernielen der dorpen door de vlammen, door een militaire expeditie, beteekent in den regel niet veel in de overige deelen der Indische eilanden. De woningen zijn slechts uit bamboe gebouwd en kunnen weder snel vervangen worden. In de Poeloe Banjak-eilanden, zooals ook op Nias, is 't een ander geval. Jaren zijn noodig voordat de schade hersteld is.

Thans was de rekening voldaan. Een aantal vrouwen, kin-

deren en grijsaards liepen rond zonder eenig dak; de weerbare mannen waren gevlucht. Om nieuwe onlusten te voorkomen, was het evenwel zaak den „tegenstrever" in handen te krijgen. Niemand wist waar hij zich ophield; sommigen beweerden dat hij met zijn oom en eenige vertrouwelingen in een prauw naar een ver eiland was gezeild. Men kwam daarmede niet verder. Een premie moest worden uitgeloofd, die het zedelijk gehalte zijner onderhoorigen en collegas in een zeer twijfelachtig daglicht stelde. Een ieder gaf nu voor te weten waar de „tegenstrever" verborgen was; doch alleen hij die hem zou overleveren kon de 300 gulden krijgen. Spoedig werd hij dan ook binnengebracht. Op de vlucht uit de kampong, had hij het ongeluk met zijn voet terecht te komen op een der spiezen die als verdediging rondom de kampong in den grond verborgen staken. De voet was zeer gezwollen en de wond zeer pijnlijk en bewees ten duidelijkste dat zijn schuilplaats niet ver verwijderd kon zijn. Niemand wilde ze aanvankelijk verraden; maar het geld bezit een wonderbare uitwerking; ook hier toonde het zijn toovermacht.

De „tegenstrever" geloofde stellig dat zijn laatste uur was aangebroken toen men hem, in een boot, naar het schip geleidde. Van tijd tot tijd zag hij naar den top der ra, want hij verbeeldde zich dat hij daar zou opgeknoopt worden, zooals hij later zelf verhaalde. Hij beefde aan het geheele ligchaam toen hij aan boord stapte, en toonde zich uitermate verbaasd over de humane ontvangst die hem te beurt viel. De expeditie-kommandant sprak hem vriendelijk aan en liet de koorden waarmede de radjas hem de handen hadden vastgebonden, afnemen. Hij stond hem toe gedurende den dag verblijf in de kajuit te houden; 's nachts echter werd hij in een hut opgesloten met een wacht voor de deur. Het zeer sterk aangetaste verwonde been behoefde geneeskundige behandeling, die ik hem, toediende. Aan boord was de „tegenstrever" zoo mak als een lam.

Daar zeer zelden Europeanen in deze streken komen, zoo achtte onze kommandant het raadzaam eenige der voornaamste hoofden in hun kampongs te bezoeken. In de brandende zon en in onze uniform, was dit niet zeer aanlokkend; maar de zucht om kennis te maken met hetgeen men nog niet heeft gezien, was voor mij een prikkel om aan deze tochten deel te nemen.

Een tamelijk corpulente radja, die vier zonen had, noodigde ons uit om zijn kampong te bezoeken.

Het was op het eiland Tello, waar wij zeer nabij voor anker lagen. Wij vonden daar een voortreffelijk huis, door den radja bewoond: vier rijen van kolossale zuilen, uit groote boomstammen vervaardigd, vormden den onderbouw; de vloer was daarboven ter hoogte van 20 tot 25 voet gelegd. Het hout was glad en goed bewerkt, de enkele stukken waren zeer goed aaneengesloten. De radja met een trotsche zelfvoldoening maakte ons opmerkzaam dat aan het geheele gebouw geen ijzeren spijker of klam was te vinden. De groote zaal kon ten minste 400 personen bevatten, behalve de bijzondere zitplaatsen voor groote personaadjes. Aan het achterste gedeelte van de zaal bevonden zich de verblijfplaatsen der vrouwen en van de bedienden. De zaal had geen zoldering; men zag tot aan het dak, van sierrappen zeer netjes aan elkander gevoegd, zoodat dit een fraai gezicht opleverde. De muren waren met amuletten behangen, bestaande uit lange zwijnstanden en uit voorwerpen der zee, en met kinderspeeltuigen zonder smaak noch nut.

Wij namen plaats; thee alsmede eenig gebak werd ons aangeboden; later kregen wij Hollandschen jenever, waarmede men ons geloofde zeer te vleien. Het merkwaardigste evenwel was de houding van onzen gastheer. De gelegenheid om nu eens volkomen zijn rol als vorst te kunnen spelen, wilde hij niet voorbij laten gaan. Hij had ons den weg naar zijn kampong gewezen, en had gedurende de reis zich zeer onderdanig getoond. Op zijn koningszetel zou het evenwel geheel anders zijn; daar zat hij zoo stijf en recht als een pop en verwaardigde niemand der aanwezenden een blik. Op zijn hoofd droeg hij een uit goud papier vervaardigde kroon, en, onder de kin van het eene oor tot het andere, een baard, insgelijks uit goud papier gesneden. Nimmer zag ik iemand, tenzij in een krankzinnigen-gesticht, zoo belachelijk er uitzien, dan onzen goeden koning op zijn troon. Wij konden onze lachspieren niet bedwingen; maar hij was daarover volstrekt niet in zijn hooge waardigheid beleedigd, hetzij hij dit als een eerbewijs aanzag of wel dat hij dacht: „doet wat gij wilt, ik ben nu toch koning."

Toen hij zijn rol geëindigd had, kwam de beurt aan zijn vrouwen. Ofschoon zij niet tot de muselmannen behooren, is het toch bij hen gebruikelijk meer dan eene vrouw te bezitten.

Niet zelden vindt men in de achtergebouwen een tien of twintigtal en zelfs nog meer van haar, die wij bij ons echtgenoten noemen. Onze gastheer liet slechts twee te voorschijn komen: een bejaarde, waarschijnlijk zijn eerste liefde, een beeld dat ons de vergankelijkheid van alles voor oogen bracht; en een geheel jong vrouwtje, zeker het voorwerp zijner laatste liefde. Zij was niet ouder dan 14 jaren. De eene was zeer leelijk, de andere had slechts haar jeugdigen leeftijd tot sieraad; het gezicht was met een gele kleur bedekt, hetgeen haar in de halfdonkere zaal een spookachtig aanzien gaf. Om de heupen droegen zij een uit gelen draad gevlochten net, ter breedte van een meter en van eenige meters lengte. Het net was zeer nauw om het ligchaam gespannen, waardoor het gaan zeer belemmerd werd. De voeten brachten zij niet in de hoogte, maar schuifden daarmede over de planken. De radja maakte ons opmerkzaam dat dit alleen zijn vrouwen konden uitvoeren, en de andere daarvoor te dom waren. Op deze wijze schuifden zij in een kleinen cirkel midden in de zaal, waarbij zij met de armen en het bovenligchaam leelijke bewegingen uitvoerden en van tijd tot tijd, uit den met siri gevulden mond, een schreeuw stootten. Dit was alles waarin de kunst bestond.

Ik was tevreden dat het ballet geëindigd was, en de koninginnen naar haar verblijfplaatsen terugkeerden, waar zij zich evenwel niet verschuilden; maar door de spleten ons bespiedden, en hierbij door een geheelen troep werden bijgestaan. Ik wijs hierop, opdat de natuuronderzoekers zich kunnen overtuigen, dat de nieuwsgierigheid een algemeene eigenschap bij alle vrouwen is.

Nu kwam de beurt aan de vrije weerbare mannen om zich met ons te onderhouden. Vooraan stonden de vier zoons van den radja. Tusschen de 30 tot 40 personen namen aan de spelen deel. Deze werden beneden op de openbare plaats uitgevoerd, waar stangen en banken waren geplaatst waarover zij sprongen, of in den snellen loop zich daarover wierpen. Zij waren allen in hun krijgskleederen uitgedoscht en gewapend met de lans, klewang en schild. Gecombineerde manoeuvres voerden zij niet uit; een ieder toonde zijn behendigheid volgens zijn manier; de overigen waren toeschouwers. Het eerst wierp de kampioen zijn lans, dan trok hij den klewang en sloeg daarmede naar alle kanten in het rond; waarbij hij zich dermate in woede

werkte, dat hij als een kegel draaide en het niet raadzaam was hem te nabij te komen. Vervolgens nam hij de vlucht met een behendigheid die onze verwondering opwekte. Dit gedeelte der krijgskunst schijnen zij het beste geleerd te hebben. De Spartaansche vrouwen schijnen hun voedsters niet te zijn geweest. Voor den Europeaan is dit kinderspel volstrekt niet gevaarlijk, doch onder elkander en in aanmerking den trap hunner beschaving, verwekt het echter eerbied.

De radja nam nu zijn papieren kroon van het hoofd, ontdeed zich van zijn goud-papieren baard, en beide voorwerpen werden zorgvuldig in een stuk doek geborgen en naar zijn appartementen gebracht. Hij was nu wederom de gedienstige oude man en vertoonde een ieder een vriendelijk gelaat. Wij namen afscheid van hem en keerden naar boord terug.

Den volgenden dag, werd ons het bezoek van een anderen radja aangekondigd. De wachthoudende matroos voegde er bij, dat hij in zijn prauw een gebonden varken als geschenk voor onzen kommandant medebracht. Het antwoord luidde: „aan bakboord aanleggen." Op het dek ontving men echter de opheldering dat het niet de radja, maar de troonopvolger was. Het varken was voor de keuken zeer welkom, en de doorluchtige prins ontving daarvoor een geschenk. Als chef van de keuken, verzocht ik den hofmeester den bezoeker een glas jenever aante bieden. De schalk nam een groot glas, en, volgens gewoonte van de meeste inboorlingen, ledigde de prins het in een teug; een tweede glas werd niet versmaad en in een omzien, stortte hij bewusteloos nêer. Een snellere uitwerking des alcohols heb ik nimmer gezien. Hij was niet meer op de voeten te krijgen; slap hingen de ledematen en het hoofd. Met moeite werd de arme kerel in een groote boot gelaten en aan wal gezet, waar hij zijn roest bij een Chinees gedurende vierentwintig uren uitsliep.

Men verhaalde ons, dat op het eiland Selipoe, ten westen van den Oceaan in verwijderde richting, zich steenen beelden en andere kunstvoorwerpen in de kampong van den radja bevonden. Daarheen werd een tocht ondernomen, doch het was een zeer vermoeiende reis. Het eiland lag tamelijk van onze ankerplaats verwijderd en wij waren zeer langen tijd aan de brandende zon blootgesteld. Daar wij vele kleine eilandjes moesten passeren, bedienden wij ons van inlandsche prauwen en roeiers, die zich zeer behendig van de korte schepriemen weten te bedienen.

Geheel afgemat, kwamen wij, ten twee ure namiddags, hongerig en dorstig te Selipoe aan, en vonden daar hoegenaamd niets ter onzer verkwikking. De kampong in vergelijk met anderen beteekende zeer weinig. De woningen waren noch schoon noch sterk. De felle en aanhoudende westewind is voor den plantengroei zeer nadeelig. Enkele boomen vindt men aan het strand. De rif liep ver in zee en daar waar zij eindigde was de branding zeer sterk en maakte een oorverdoovend gedruisch. Zoo was het bij zeer schoon weêr. Hoe moest het daar wel spoken bij storm?

Een weinig eten en drinken zou mij meer welkom geweest zijn dan de bezichtiging der beeldhouwwerken van Selipoe. Daar evenwel aan de nooddurft voorloopig niet te denken viel, zoo moesten wij ons met het geestesvoedsel te vrede stellen. Een leege maag is echter gevaarlijk voor een beoordeelaar der kunst; zij overtuigt ons dat ligchaam en geest twee verschillende gezichtspunten innemen en dat het met de regelen der huishoudkunde volstrekt niet strijdig ware om in de voorkamers van musea een goed buffet op te stellen. Op het eiland vonden wij de kunst in geheel primitiven toestand. Het is erbarmelijk tot welke ongerijmdheden de mensch kan vallen. Op een uitgebreide zandvlakte stonden verscheidene uit koraalklipsteen vervaardigde voorwerpen: kippen met varkensstaarten, varkens met kippenstaarten; dieren met sterk ontwikkelde geslachtsdeelen, visschen met hanenkammen, en wie weet welke monstruositeiten meer. De radja wees ons zeer trotsch, deze schoonheden aan, en voegde er bij, dat thans niemand meer in staat was zulke producten te vervaardigen, daar ze reeds sedert lang door een kundigen slaaf uit zeesteen gehouwen waren. Het schijnt dat de Voorzienigheid ten allen tijde en overal de blinden en kreupelen zoo mede de onderdrukten heeft uitverkoren om de kunsten en wetenschappen te beoefenen. Eindelijk zou de gelegenheid aanbreken om iets te nuttigen. Ons maal bestond uit een zoeten wortel, van de grootte van een raapkool; ze was in dunne schijven gesneden, en in versche kokosolie gekookt. Wij aten er van, maar onzen honger was er niet door gestild, en toen de maaltijd was afgeloopen, verlangden wij niets vuriger dan ons naar onze schepen te laten terugbrengen.

Onze zending was volbracht. Wij zetten koers naar Padang, waar wij den „tegenstrever" overleverden en, achter het eiland Poeloe Pisang, eenigen tijd bleven liggen. Padang is, zooals men weet, de zetel van den gouverneur der Nederlandsche bezittingen op de Westkust van Sumatra.

Tijdens het bezit door de Engelschen was de zetel te Benkoelen, dat 50 uren meer zuidelijk gelegen is, en in rechtstreeksche verbinding verkeert met de vorstendommen Palembang, Djambi enz. Uit een economisch oogpunt, verdient Padang echter de voorkeur. De omstreken zijn zeer schoon, ten noorden voor de kultuur zeer geëigend en door een arbeidzame bevolking bewoond. In de Padangsche Bovenlanden wordt een voortreffelijke soort koffie voortgebracht, en daar de invloed der Handelmaatschappij, hier niet zoo groot is als op Java, zoo komen vele schepen, waaronder ook van vreemde natiën, te Padang hun inkoopen doen, waardoor klinkende munt wordt ingevoerd. De plaats neemt jaarlijks in omvang toe en heeft een schilderachtig voorkomen, zij ligt aan 't strand en is met de zee door een kleine rivier verbonden. De reede ligt omtrent een uur verder, achter het eiland Poeloe Pisang, waar zich verscheidene magazijnen bevinden. Tegenover Poeloe Pisang ligt de apenberg met een vlaggenpost. Van deze hoogte geniet men een prachtig gezicht over de kleine eilanden, die allen weelderig met groen bekleed en met een witten zandrand omzoomd zijn. Dit kalme panorama verandert zeer dikwijls; wanneer de wind uit het noordwesten waait, dan loeit en bruist het vreeselijk. Aan de oostzijde wordt Padang door hooge bergen begrensd, die allen van vulkanischen oorsprong zijn, ofschoon in de onmiddelijke nabijheid geen kraters gevonden worden. Aardbevingen komen zeer dikwijls voor, en acht men het niet der moeite waard veel daarover te spreken.

Wij hadden, zoo als boven reeds gezegd is, een doodgoeden kommandant; maar, niemand, zoo wel man als vrouw, is zonder gebreken geboren. Zijn gebrek was een hartstochtelijke liefhebberij om zeekaarten te vervaardigen. Dit deed hem dikwijls tochten naar onbekende streken maken, waarop wij hem, als ondergeschikten, moesten volgen. Het liefst waagde hij zich tusschen klippen, die hem zoo wel van achteren als van voren, rechts en links omringden, zonder een loods aan boord. Men laveerde, en peilde; men manœuvreerde met de zeilen en het roer naar stuur-

boord en bakboord, en, te midden dezer moeielijkheden, werd het kompas naar bekende in de nabijheid zijnde plaatsen gericht. Het was een uitbundige vreugde wanneer bevonden werd dat vroeger het een of ander punt nog niet in kaart was gebracht; de booten werden gestreken en tot het onderzoek uitgezonden tot dat alles nauwkeurig was opgeteekend.

De kaartomanie van onzen kommandant deed ons spoedig wederom Padang verlaten om naar het noorden te zeilen, en, alvorens wij er bewust van waren, bevonden wij ons tusschen de klippen en ondiepten van den eilandengroep van Manselar, die voor de heerlijke baai van Tapanoli verspreid liggen. De kommandant verzocht mij met hem de eilandjes te bezoeken, hetgeen mijn nieuwsgierigheid bevredigde, maar ook zijn schaduwzijde had, daar het met het kaarten maken in verband stond. De eilandjes moesten namelijk in alle richtingen door het zakkompas bepaald en de passen geteld worden. Een goede contrôle was het dus wanneer die passen door twee personen geteld werden. Dit geschiedde zonder te spreken. Wij liepen naast elkander; bij elke afgelegde honderd passen bukten wij ons en raapten een steentje op, dat wij in onzen zak staken. Wanneer na afloop der excursie, beiderzijds hetzelfde getal steentjes werd geteld, was de kommandant vergenoegd, en, bij onze terugkomst aan boord, werd zijn tevredenheid door een schaakpartij betuigd; maar, ô wée! wanneer er een vergissing bij het tellen plaats greep; want honderd passen meer of minder is geen geringe zaak voor een goeden kaartmaker zoo als onze brave kommandant het was. Het verdrietig werk moest dan van meet af overgedaan worden, en intusschen mocht geen enkel woord worden geuit, ten einde zeker van de zaak te zijn. Intusschen, bleef hij een besten man, en het werk, waaraan hij zich met zulk een hartstocht wijdde, was voorzeker den zeevarenden meer welgevallig dan de psalmen van koning David.

Osthoff, een Duitscher, en onze kommandant, de heer v. M., hebben zich in deze onbekende en gevaarlijke wateren, ten noorden van Anjer Wangie, hoogst verdienstelijk gemaakt. De juistheid hunner zeekaarten werden tot heden door geen andere overtroffen en de zeeassurantie dringt met recht er op aan, dat aan boord der verzekerde zeeschepen, die in die wateren varen, dergelijke kaarten aanwezig moeten zijn. Osthoff viel het offer van zijn edel streven; niemand spreekt meer over hem. Hij moet

vroeger te Göttingen gestudeerd hebben; van daar reisde hij naar Harderwijk, nam als koloniaalsoldaat dienst — voorwaar, een treurig besluit — en kwam ter westkust van Sumatra. Hoe hij echter bij den hydrographischen dienst in Indië kwam, is mij onbekend. Volgens het zeggen van hen die hem persoonlijk gekend hebben, was Osthoff altijd van een stillen, bijna melancolischen aard, mogelijk de uitwerking van wederwaardigheden; overigens algemeen geacht. Hij leefde zoo eenvoudig als een inboorling en maakte weinig omslag. Zijn opnemingen verrichtte hij in een bootje dat niets meer was dan een uitgeholden boom. Hij viel als een offer der brandende zonnestralen, die loodrecht in deze streek nêervallen; hij stierf aan een zonnesteek.

Zeker zou ieder zeevarende de werken dezer beide verdienstelijke mannen een langen duur hebben toegewenscht; doch het noodlot beschikte anders. In het jaar 1856 revolutioneerde een zeebeving den geheelen zeebodem ten westen van Sumatra. Riffen en klippen verdwenen; anderen kwamen te voorschijn en hierdoor verloren de met zoo veel nauwkeurigheid samengestelde kaarten veel van haar waarde. De kusten van Nias en voornamelijk de vlakke eilanden van den Poeloe Banjak archipel werden vreeselijk geteisterd, vele menschen verloren het leven, de varkens onder de huizen werden weggespoeld, boomen ontworteld, en de oppervlakte werd met schelpen en zand bedekt. De zee rolde hare baren hemelhoog verscheidene malen van oost naar west; kleine schepen kwamen midden op de eilanden terecht.

Keeren wij nog eens naar het zuiden en, alvorens de verschillende nog onbekende eilanden te verlaten, werpen wij een blik op de Kokos-eilanden. Menig oog zag er, na een langdurige zeereis om de Stormkaap, verlangend naar om. Men kan ze slechts bij korten afstand ontwaren, daar zij ter nauwernood eenige voeten boven de oppervlakte der zee verheven zijn. Zoo als voren reeds is gemeld, zijn ze hun ontstaan aan de koralen verschuldigd, die zich diep in de zee vormen en van lieverlede tot boven den Oceaan opbouwen. De alsdan door de lucht aangetaste massa wordt geschikt tot het opnemen van zaden van zekere planten met groote, scherpe bladeren, droog en van een half geelachtige kleur. Op den bodem woekeren ook eenige soorten slingerplanten. Alleen de kokospalm vindt daar zijn eigenlijken geboortegrond.

Door geen menschenhand is hij daar geplant, geen schip heeft zaad aangevoerd. De groote, zware noten zochten zelve haar weg door den waterstroom en met taaie levenskracht bleven zij aan den poreusen grond hangen. Bosschen van palmboomen vindt men op elk dezer eilanden; de boomen zijn buitengewoon vruchtbaar, en de noten rijk aan olie. Langen tijd verliep voor dat men er eenig nut van trok; de rijpe vrucht viel van den boom en plantte zich verder voort of werd door de opkomende golven weggevoerd. Eindelijk, het mag 30 jaren geleden zijn, kwam een Engelschman, die langen tijd op de Indische kust ruilhandel had gedreven, op de gedachte zich daar te vestigen en van de natuurschatten voordeel te trekken. Sommigen verhaalden, dat hij tot dit besluit kwam omdat hij de wereld moede was, hetgeen bijna ongeloofelijk is, tenzij van iemand wiens brein bijster is, en dit was volstrekt het geval niet met den kapitein Ross.

In een kleine schoener, die hij zelf bestuurde, had hij van de kust de noodige bouwmaterialen meegebracht. Hij bouwde een goed huis met de vereischte inrichtingen tot het bereiden van kokosolie, stichtte een kleine kolonie van inboorlingen in de nabijheid, en vervoerde zijn product naar Singapore, waar hij een voordeelige markt vond. Op zijn terugreis nam hij de noodige levensmiddelen mede, benevens als ballast, teelaarde, waardoor het mogelijk werd eenige groenten te kweeken. Ross had eene Indische vrouw gehuwd en had verscheidene kinderen, die hij een goede Engelsche opvoeding te Bengalen bezorgde. Deze kwamen later gehuwd terug en op die wijs werd de kleine kolonie vermeerderd. Ross bleef echter altijd onder het Engelsche gezag, ofschoon de Kokoseilanden tot de Nederlandsche bezittingen behooren en niet ver verwijderd zijn van den hoofdzetel van het Nederlandsch bestuur. Hoe het thans aldaar gesteld is, is mij geheel onbekend; alleen werd mij medegedeeld dat kapitein Ross niet meer in het leven is.

De naburige eilanden zijn de Engano eilanden, waaronder verscheidene uitgestrekt en met boomgewas bedekt zijn. Ook hier vindt men de kokosboomen in zeer groot aantal. De bevolking is niet onaanzienlijk; maar zij staat nog op een lagen trap van ontwikkeling. Behalve het suspensoir, loopen deze eilanders geheel naakt, klimmen met de behendigheid van apen in de boomen, en houden daar hun nachtverblijf met even veel gemak

als op den grond. Veel goeds valt van hen niet te zeggen; zij zijn van een bedriegelijken en valschen aard. Uit hun schuilplaatsen schieten zij, door middel van een rieten pijp, vergiftige pijlen af. In 't begin van 1850 verloor een jeugdig zeeofficier der Nederlandsche zeemacht, op die wijze het leven. Zeer zelden komen zij met andere personen in aanraking. Alleen uit het Lampongdistrict verschijnen van tijd tot tijd een klein aantal prauwen voornamelijk met messen, punten voor lanzen, spijkers en bijlen. Een metalen bekken geeft het teeken hunner aankomst; de kooplieden brengen hun waar aan het strand, leggen ze in kleine hoopen, en keeren dan naar boord terug. Hierop komen de inboorlingen, leggen zooveel kokosnoten neder als zij denken met de aanwezige voorwerpen overeen te komen, en gaan dan weer weg. Nemen de kooplieden met den ruil genoegen, dan ruimen zij de kokosnoten op en de anderen halen het hun toekomende. Beide partijen drijven aldus den ruilhandel zonder elkander te zien.

Het is voor de inboorlingen een gevaarlijk werk, om de kokosnoten uit de kroon der palmboomen, die soms een hoogte van 60 tot 80 voeten bereikt, te plukken, ofschoon de meesten goede klimmers zijn. Derhalve nemen zij op verscheidene eilanden de toevlucht tot een eigenaardig middel. Zij dresseren een Lampongschen aap, een sterk beest zoo groot als een slagershond en zeer gewillig. Wil men een noot plukken, zoo wordt een lang koord aan den aap vastgemaakt; de leider wijst naar boven en laat den aap los, die met bliksemsnelheid naar de vrucht klimt, een met de hand grijpt en naar beneden ziet om zich te overtuigen of hij wel de verlangde betast. Wordt hem geen bevestigend teeken gegeven, dan vat hij een andere noot en zoo voort, tot dat hij het toestemmend teeken ontvangt. Nu pakt hij de noot met eene hand en den tegenovergestelden voet, draait ze met groote behendigheid tot dat de steel breekt, en werpt ze naar beneden. Terstond grijpt hij, al knarsentandende, een tweede vrucht, en gaat met het werk voort tot dat hij, door een ruk aan het touw gewaarschuwd, naar beneden daalt. Zonder vermoeid te worden kan een aap in korten tijd een boom van de rijpe vruchten ontdoen.

De Engano-eilanden zijn nog merkwaardig wegens de trekduiven die er zich ophouden. Iederen avond komen zij in groote scharen van de kust van Sumatra en zoeken hun nachtverblijf

in de hooge boomen; in den vroegen morgen keeren zij wederom terug. Zij hebben grauwe en groenachtige veeren, de kleur van den kop is helderder; de oogen zijn zeer levendig; zij houden den kop hoog op en hare vlucht is zeer groot. Zij hebben de helft der grootte van een gewone kip en wanneer zij gevangen gehouden worden, weigeren zij elk voedsel, zoodat zij van honger omkomen.

Wanneer ons 's avonds een duivenwolk bericht werd, en wij in de nabijheid der eilanden voor anker lagen, dan lieten wij ons, voorzien van schietgeweer, aan strand brengen, klommen in de boomen en schoten van daar zooveel duiven als wij maar lust hadden. De oppassers bleven staan en verzamelden al het geschotene, dat ons aan tafel zeer te pas kwam; want rijst, kippen, Spaansche peper en een weinig groenten was alles dat in die streken te verkrijgen was.

De inboorlingen vangen deze duiven op zeer eenvoudige wijze. Zij plaatsen namelijk in de toppen der boomen groote, uit bamboe vervaardigde manden, met een opening die gemakkelijk is binnen te treden, maar het uitgaan belet. In deze manden bevinden zich kommen met zoet water gevuld, die van buiten goed zichtbaar zijn. De eilanden hebben gewoonlijk geen drinkwater en de trekduiven schijnen bij hun aankomst zeer dorstig te zijn. Daarom schuwen zij de manden niet, die spoedig van de bezoekers gevuld zijn. Wij kochten dikwijls de koppel voor vier duiten; het vleesch is echter droog en zeer taai; er behoort veel boter en niet minder oplettendheid tot de bereiding, anders zijn ze niet te eten.

Den oudejaarsavond van 1850 vierden wij, tusschen klippen, kleine eilanden en bazaltrotsen, door schuimende golven omgeven. Deze bazaltrotsen staken gelijk suikerbrooden uit de zee. Wij bevonden ons in de Mansilas-groep. Daarheen had ons de kaartomanie van onzen kommandant geleid om onze afrekening met het oude jaar te maken. Het was een schoone, prachtige avond. De sterren glinsterden zacht aan den stillen hemel; het hooger gelegen eiland zond ons een verkwikkende koelte en de immer bruischende golven herinnerden ons aan de steeds rustelooze werkzaamheid der natuur. Op het dek zaten wij, onder een zeil, een manillacigaar rookende bij een glas Rijnwijn en vriendschap-

pelijken kout. Daar hooren wij de riemslagen van een aankomend bootje. Het was misschien de post, die van het tegenoverliggende Siboga voor ons kwam, en werkelijk, wij hadden ons niet bedrogen. Men bracht een depêche aan den kommandant. Terwijl hij bezig was met lezen, vertrok zijn gezicht eenigzins, en toen hij geëindigd had, meldde hij ons, dat wij naar Batavia terug geroepen waren. Dit was een aangename nieuwjaarstijding, ten minste voor ons niet-kaartenmakers. Wij hadden gedurende de 23 maanden, dat wij ons aan deze kusten ophielden, zeer veel geleden. Dikwerf hadden wij dagen lang niets dan onophoudelijken regen, zoodat wij genoodzaakt waren in het middendek te blijven. De vochtige, heete atmosfeer verhinderde de longen adem te halen. Kakkerlakken, skorpioenen, duizendbeenen en een soort roodbruinachtige mieren maakten het schip voor ons bijna onbewoonbaar. De kakkerlakken, een soort groote krekels, dreven ons, wanneer zij hun aanval deden, van ons bed naar het dek, zoo aanzienlijk was hun aantal en zoo ondragelijk de reuk. Als Bijbelsche tuchtiging is ons de skorpioen bekend; de duizendbeen heeft niet minder aanspraak in dezelfde rij der folteringsmiddelen geplaatst te worden; doch zij meten de maat niet vol; dit alleen kan de mier doen. Geen deel van het ligchaam bleef van deze dieren verschoond, overal kropen zij en hechtten zij zich vast, hetgeen een brandend gevoel opwekte en ons noodzaakte ons uit te kleeden om er jacht op te maken.

Voor mij in 't bijzonder was het verblijf in deze streken zeer nadeelig. Reeds verscheidene maanden was ik aan de anderdaagsche koorts lijdende; altijd was ik van chinine voorzien om de aanvallen tijdig te kunnen bestrijden. Mijn ligchaam was uitgeteerd, en de lever in zulken gevaarlijken toestand, dat een spoedig vertrek gebiedend voor mij werd.

Twee dagen later stuurden wij naar het zuiden, bleven korten tijd voor Padang liggen en, op het einde van januari, kwamen wij te Batavia aan. Ik werd onmiddelijk in het militaire hospitaal opgenomen en na eenige dagen, openbaarde zich een hevige dyssenterie, die mij aan den rand van het graf voerde. Ik kwam er echter heelhuids van af.

De Europeanen genieten niet ongestraft de schoonheden der tropische streken, en iets onaangenaams ligt in den wensch, die men iemand doet, door hem te zien verplaatst naar het land waar de peper groeit. De Nederlander is een ervaren rekenaar;

niet noodeloos werpt hij zijn geld weg; hij weet waarom den Europeaan een jaar verblijf in Indië voor het dubbele moet worden aangeschreven. Jaarlijks vertrekken velen naar Indië; maar weinigen komen terug. Evenwel is het in dit opzicht thans veel beter dan vroeger, en heeft de hygiène, zoo als zij thans bestaat, zeer veel nut gesticht. Ook de geneeskunde werkt thans zeer weldadig. Vroeger was het vreeselijk te zien welk een groot aantal slachtoffers de koorts naar het graf sleepte; sedert het heilzame geneesmiddel de chinine is ingevoerd, kan men 5 pCt. aannemen der sterfte aan de koorts. Dyssenterie en leverziekten komen nog zeer veelvuldig voor. De zeist van vriend Hein maait menig leven weg. Niettegenstaande betere hulp, bezwijkt menig een, in de eerste jaren, ja, eenige maanden na zijn aankomst, zonder dat dit altijd aan een mingeregelde levenswijze behoort toegeschreven te worden. De grond daarvan ligt veeleer in de organisatie van den mensch. De lever der inboorlingen dezer streken verricht ongeveer dezelfde dienst als bij ons, in het noorden, de longen, ten aanzien van het bloedzuiveringsproces. Wij komen aan met krachtig ontwikkelde longen die minder hebben te verrichten, terwijl, daarentegen, meer van de lever wordt gevergd; spoedig wordt zij verlamd, met bloed gevuld, zwelt op, wordt pijnlijk en bros, kleine etterbuilen ontstaan en deze trekken de overige massa tot insgelijke metamorphosa, zoodat men dikwijls een groote hoeveelheid van dit product in het ongelukkige orgaan aantreft, en dan is geen redding meer mogelijk. Gelukkig slaat het niet dikwijls over tot leverabcesvorming, maar het, met uitsnijdingstoffen overvulde bloed vermeerdert in de darmvaten tot aan de fijne capilaren; de slijmhuid zwelt op en in het onderste deel van den dikdarm veroorzaakt dit, bij den stoelgang, zeer moeielijke lossing. Het gevaarlijke van dit verschijnsel hangt af van de hevige der daarmede verbonden ontsteking en van den toestand van het bloed. Heeft de verderfelijke ophooping bereids de bovenhand genomen, dan kan de normale wisseling niet meer plaats vinden en de dood is zeker.

Aan de dyssenterie sterven jaarlijks een groot aantal Europeanen; het meest worden die personen er door aangetast welke een fijne, witte huid of roodachtig haar hebben, of ook met zomersproeten geteekend zijn. Zulke personen moet men een lang verblijf in de tropenlanden ontraden. Deze ondervinding is mij dikwerf voorgekomen.

Wanneer wij ons nu kunnen overtuigen, dat onze lever voor het verblijf in het heete klimaat minder geschikt is, zoo zien wij het tegenovergestelde gebeuren met den bewoner der tropische landen bij een langer verblijf in hoogere breedten. Hij wordt borstlijdend; zijn goede lever helpt hem dan weinig; het grootste deel van het bloedzuiveringsproces wordt aan de longen overgedragen en hiervoor is zijn zwakke borst niet berekend. Bloedvloeiingen uit de ademsorganen treden in en slepen hem met even veel zekerheid naar het graf als dit voor lieden uit het noorden met de leverziekte in Indië het geval is. Zijn de genoemde organen eenigzins aan de verandering gewoon, dat men acclimateren noemt, dan gaat het eenigen tijd tamelijk wel. Het is echter raadzaam, na een verblijf van 10, hoogstens 12 jaren, te vertrekken; want, na dit tijdperk worden de sterftekansen grooter. Europeanen, ouder dan 55 tot 70 jaar, vindt men zelden in dit altijd heete klimaat.

Merkwaardig is het hoe arm Java aan metalen is. Het inwendige der bergen schijnt geen schatten te bezitten en de bewoners hebben er ook geen behoefte aan, daar men die, door de buitengewone vruchtbaarheid van den bodem, gemakkelijk kan ontberen. Aan de monden der rivieren, vindt men wel een vetten grond tot voortbrenging van honderdvoudige rijst- en suikerrietoogsten; maar geen aangespoelde goudkorrels. In het midden van het eiland, treft men wel machtige vulkanen en vulkanische lagen; maar geen ertsaderen; tot heden heeft men er geen spoor van kunnen ontdekken.

Geheel anders is dit op de overige eilanden. Aan de oost- en westkusten van Sumatra vindt men in het zand en in de kiezelaarde een menigte goudkorrels, alsmede steenkolen, ijzer en koper, dit laatste echter nog niet overvloedig genoeg om het te kunnen exploiteeren.

Eigenaardig is het met de minerale voortbrengselen van het eiland Banka gesteld, zoo als ook met die der eilanden tusschen Banka en Borneo gelegen. In den bodem bevinden zich rijke lagen tin, zoo als geen ander land op de aarde voortbrengt.

Het aanzienlijk groote eiland Borneo, waarvan het noorden, noordoosten en het midden voor het grootste gedeelte nog onbekend is, biedt ten opzichte van de mineralogie wederom

nieuwe merkwaardigheden aan. Het is een tweede Californie, rijk aan goud. Vele bewoners van het Hemelsche rijk hadden er reeds vroegtijdig den reuk van weg en kwamen de schatten in bezit nemen, waartoe hen hun vlijt en ligchamelijke krachten meer in staat stelden, dan de stompachtige Dajakkers, de inboôrlingen van het land. De Chinezen, in gesloten gezelschappen arbeidende, maken daar zeer groote winsten, en wanneer de zakken gevuld zijn, keeren zij naar hun land terug en als een kenteeken, dat zij niet meer behoeven te werken, laten zij dan de nagels hunner vingers zeer lang groeien.

In het westelijk gedeelte bezit Borneo niet alleen goud in menigte, maar zijn ook duidelijke sporen voorhanden van platina, koper en ijzer, dit laatste in den vorm van magneetijzer met een gehalte van zooveel procent als er nergens gevonden wordt. De Dajakkers smelten het met weinig moeite en gebruiken het alleen ter vervaardiging hunner wapenen en gereedschappen. De klingen der klewangs en krissen weten zij uitmuntend te damasseren; ook de spitsen der lanzen en de geweerloopen worden daaruit vervaardigd, doch de hardheid kunnen zij aan het metaal niet geven. Een Nederlandsch mijningenieur gaf mij de verzekering, dat het ijzergehalte uit de ijzermijnen van den voormaligen Sultan van Matapoera meer dan 70 pCt. bedraagt.

Aan steenkolen bezit Borneo aanzienlijke schatten; zij bevinden zich, zoo ver de onderzoekingen hebben geleid, in het zuid-oosten van het eiland, alwaar de lagen in de uitgebreide diamantvelden, wier oppervlakte met scherp rietgras bedekt is, aangetroffen worden. Het zijn namelijk bruinkolen die aldaar worden geëxploiteerd. De Nederlandsche regering trekt er reeds nu een belangrijk voordeel van, dat met ter tijd aanmerkelijk zal vermeerderen, voornamelijk wanneer men de dieper gelegen lagen eens zal exploiteren.

De grootste merkwaardigheid van Borneo met betrekking tot zijn mineralogisch gebied, zijn evenwel de diamantvelden: zij zijn grootendeels gelegen aan den zuid-oosthoek van het eiland. Het is een golvend terrein en, van een hoogte gezien, is de aanblik als die van een ketel met kokend water, zoo menigvuldig en dicht bij elkander zijn de onevene plaatsen, overal rijkelijk met scherp rietgras bedekt. Dit gras beheerscht de geheele uitgestrektheid van het terrein en doodt ieder anderen planten-

groei. De oppervlakte van den bodem is nauwelijks met teelaarde ter dikte van een hand breedte bedekt, en bestaat uit leemaarde vermengd met kiezelsteentjes. Hoe dieper men in de aarde dringt, hoe meer deze leem- en kiezelaarde toeneemt. Heeft men de diepte van 6 tot 8 voet bereikt, dan vindt men een vaste leemlaag, die op verschillende plaatsen met lagen zandsteen afwisselt. Op voorschreven diepte, worden de diamanten gevonden; dieper behoeft men niet te graven, als zijnde zulks noodeloos.

Gedurende de jaren 1852 tot 1855 hield ik mij in deze streken op, die ik honderde malen, met het geweer gewapend, doorkruiste. De groeven waren van geringen omvang en zelden dieper dan 4 tot 5 voet. Dikwerf vond men verscheidene groeven naast elkander geopend, of somtijds lagen ze onderling op grooteren afstand, zelfs op afstanden van een kwartier uur. Of nu de delvers al dan niet de kenmerken wisten waar de steen zich bevond, kon ik niet gewaar worden. Nimmer zag ik een arbeider aan het graven. Men beweerde dat van hooger hand, de delvers geaffilieerd werden en zich met een soort van nimbus omgaven, ten einde aan anderen den lust te ontnemen om in de geheimen der aarde te dringen. Wie in die dagen, toen de diamanten een monopolie van het hof van Matapoera waren, het waagde voor eigen rekening te delven, kon zeker zijn dat zijn laatste uur was geslagen. De oude Sultane, die het zoeken der steenen zeer ter harte nam, zorgde moederlijk, dat hij zijn handwerk niet lang behoefde uit te oefenen. Zonder vorm van proces werd de overtreder met de kris afgemaakt, in de rivier geworpen om ten prooi der hongerige krokodillen te dienen, zonder dat er een haan naar kraaide. Dit verwekte ontzag en belette de concurrentie.

Een aanzienlijke schat dezer kostelijke steenen, van het zuiverste water, was in den kraton van den Sultan van Matapoera opgehoopt. Iedere prins en prinses van het vorstelijke bloed, waarvan de moeder ook van vorstelijken huize afstamde, kreeg als erfgoed een stuk diamantland, die nu liet zoeken en verzamelen. Zij die een goed leven hielden, brachten het gevondene in verkwisting door; de spaarzamen vergaarden hun schatten. Men verzekerde mij, dat de Sultane een zak vol edelgesteenten bezat, die eenige voeten hoog was en breed in verhouding, en zich het genoegen verschafte om van tijd tot tijd met beide handen daarin te wroeten, want de rijke vrouw was bijna blind en reeds zeer

oud; zij kon den schat — en een schat mocht hij inderdaad geheeten worden — met haar troebele oogen niet zien. Voorwaar, een bittere ironie van het menschelijke noodlot! Verscheidene malen heb ik het oude, leelijke wijf gezien, met glinsterende en vonkelende gesteenten in haar muizengrauw haar en in de katoenen kabaai, die geen twee gulden waard was. Het was niet dan stralen en lichten die van den gordel, de armbanden, de pantoffels, de magere vingers, de polsen der armen, de borst, de oorringen en van het haar schitterden, en, bij dezen gloed van lichtgevende steenen, kwamen de matte zonder licht zijnde oogen zoo droevig te voorschijn, dat men er pijnlijk door aangedaan werd.

De paarden die de haver verdienen krijgen ze niet. Zoo gaat het ook met den bergwerkman. De diamantdelvers zijn er nog slimmer aan toe; worden zij verdacht de gevonden steentjes niet afgeleverd te hebben, dan kost hen dit het leven.

De tooveraars spelen bij hen een groote rol. Met de tooverroede zijn ze echter niet bekend. In den slaap worden hun de plaatsen vertoond waar de schatten zich bevinden. Vol geloof, gaat men daarop aan het graven en dikwijls wordt men door een rijken vond beloond. Groote ondervinding wordt er vereischt om zoo dadelijk de ruwe ongeslepene kristallen van de overige steenen te kunnen onderscheiden. De delvers hebben echter een scherp gezicht. Den eenmaal doorzochten grond zoude men te vergeefs een tweedemaal omgraven om verder iets te vinden. Tot het graven gebruiken zij een spitsen haak, waarmede zij den grond los maken; deze grond wordt in een mandje gedaan en naast de groeve geledigd, terwijl alles goed onderzocht wordt. Alle gevondene steenen moeten worden afgeleverd; van de kleinsten krijgt de vinder soms een gedeelte. Van de grootere, zoo er gebreken aan zijn, worden er tegen een geringen prijs verkocht en in den handel gebracht, echter altijd in geslepen toestand.

Toen ik in zuid-oostelijk Borneo vertoefde, bevonden zich in den kraton van Matapoera zeer bedreven diamantslijpers. Steenen met een zwarten lichtgloed en zonder gebreken zijn zeer zeldzaam en hoog in prijs. Deze worden alleen door de Sultane en de leden van het vorstelijk huis gedragen. Hierop volgen de zuivere dauwdroppen; dan die met een roozenroode tint; en, ten laatsten, die met een witgeelachtig licht, die als de gewoonste worden aangezien, en op Borneo in verhouding goedkoop te krij-

gen zijn. Voor tien tot twaalf gulden koopt men een steen van de grootte van een maïskorrel; maar de steen is niet geheel zuiver, hetgeen men bij een nauwkeurig onderzoek kan ontdekken. Om zich van de zuiverheid van een steen te vergewissen, moet het oog niet te lang daarop blijven gevestigd, anders geraakt het verward door de vele lichtstralen. Een zuivere kristal is geen hinder voor het oog; slechts de onzuivere brengen verwarring te weeg zonder dat men de plaats der onvolkomenheid dadelijk kan ontdekken. De heldere diamantstralen dringen om zoo te zeggen, diep in de ziel, dat andere kristallen niet kunnen doen. De inboorling noemt het „goed tasten," en als kenner gebruikt hij slechts zijn oog.

Borneo leverde reeds vroeger buitengewone schatten aan diamanten; de meesten bleven in Indië, waar de edelgesteenten tot veel meer doeleinden gebruikt worden dan in Europa. Zoo de omstandigheden het slechts eenigzins toelaten, dan bezitten de vrouw en de dochters van den gewonen landman in den regel een paar juwelen oorringen, haar- en borstnaalden, juwelen kabaaiknoppen in goud of zilver gevat en vingerringen. Meer gegoeden bezitten daarenboven den lijfgordel met diamanten bezet. Daarbij komt de verandering in sieraden; en dan schaamt de inlandsche vrouw zich, even als de vrouwen in Europa, de modegrillen, niet op te volgen. De mannen, namelijk de welgestelden, maken op hunne wijze een ander gebruik van juwelen. Een goed effect maken de helderschijnende diamanten aan den kris en de schede zoo mede aan de lans van het hoofd, die achter hem wordt gedragen en rijkelijk met edelgesteenten bedekt is. Ook het kastje om de sieraden te bewaren ontbreekt niet in het huis, en de juweelhandelaren, goud- en zilversmeden maken goede zaken.

De laatste Sultan van Matapoera, wien de Voorzienigheid tot den Augustulus van zijn rijk verkoren had, een in alle opzichten zeer gering heer, bezat een diamant waarvan de waarde in Europa op niet minder dan 800,000 gulden geschat werd, hetgeen, tegen een interest van 5 pCt. een vorstelijk inkomen van 40,000 per jaar zou opleveren. Maar, welke ironie van den rijkdom! De diamant was in een smerig lederen zakje geborgen, waaraan een even smerige koord was bevestigd, die hij om den hals droeg, zoo dat de steen, die bijna een millioen waarde had, dag en nacht op de borst van den verachtelijken man rondslin-

gerde, om ieder oogenblik door zijn gierige vingers betast te kunnen worden; — niet om zich te verheugen aan de sterren helderflikkerende stralen, die gedurig uit de bron met frissche, jeugdige kracht uitschoten; maar om zich te overtuigen dat hij nog in het vuile zakje aanwezig was. Zijn schat was aldus een ware nachtmerrie voor den grooten heer. Tot iets lager kon hem het noodloot niet vooroordeelen.

Thans ziet het in het diamantenrijk van Matapoera geheel anders uit dan ten tijde toen ik er was. Alles is vergankelijk. Het rijk, dat sedert vele eeuwen door onafhankelijke sultans werd geregeerd, heeft opgehouden te bestaan. Een vreeselijke gebeurtenis verhaastte zijn val. Thans worden de Matapoerasche landen rechtstreeks van wege de Nederlandsche regering bestuurd.

Misschien schijnt het verkeerd om, van den mineralen rijkdom van een land sprekende, tot den politieken toestand over te gaan; doch de aaneenkoppeling is onvermijdelijk, daar beiden moeten beschouwd worden als de schakels tot een keten behoorende. Het is echter niet ter wille van de glinsterende diamanten, dat het inlandsch bestuur werd opgeruimd en het Nederlandsch gouvernement zelf het gezag in handen nam. De voor het oog onaanzienlijke steenkolen, waarop de Europeanen meer prijs stellen dan op de juwelen van Matapoera, waren oorzaak dat zij het land binnendrongen en meer invloed op zijn aangelegenheden uitoefenden. Verschillende kolenmijnen werden geopend en geëxploiteerd voor rekening der regering en van particuliere maatschappijen. Had het inlandsche hof die ontginningen stil haar rustigen gang laten gaan, het zou nog lang edelgesteenten in den kraton van Matapoera hebben kunnen opeen stapelen. Nederland zou het niet vernietigd hebben.

Niets was echter treuriger dan de oude huishouding. Sultan Adam, een goed, vroom, dom mensch, had reeds den leeftijd van 90 jaren bereikt. Wat hem aan geestvermogens overbleef besteedde hij om zich den hemel van Mohamed zoo fantastisch mogelijk te stofferen. Met zijn levensgezellin, die even oud was als hij, de radhin komalie of Sultane, was het anders gesteld. Voor haar bestond geen het minst vooruitzicht, om, zoo als de Koran leert, in de andere wereld als hoeri te zullen fungeren, en daarom zocht zij nog in het diamantenrijk haar lusten te bevredigen. Een paar sluwe priesters stonden haar ter zijde, die, werkelijk, geheel eigendunkelijk de teugels van het bewind

voerden. Natuurlijk dacht dit slacht van lieden aan geen voor-uitgang. Alles ging den slakkengang en aan het hof bevonden zich een aantal parasieten, die van dit ongelukkig bestuur voordeel trokken.

Na den dood van Sultan Adam, beklom Damjet den troon, met toestemming van het gouvernement, dat bij iedere troonsopvolging een woordje had mede te spreken. Deze vorst, dien wij hiervoren als de bezitter van den diamant ter waarde van 8 ton hebben leeren kennen, was, echter, bij de bevolking niet bemind, en, oprecht gesproken, verdiende hij dit ook niet. Hij had een laag, gemeen karakter, was aan den drank verslaafd en zocht, toen hij nog kroonprins was, zijn drinkebroers bij de flankeurs te Banjermassin. Aan het hof van Matapoera was hij, reeds vóór het overlijden van Sultan Adam, niet meer veilig. Bijna op zijn sterfbed, liet de vader van Damjet zijn ontaarden zoon bij zich komen, schonk hem bij die gelegenheid den beruchten diamant en gaf hem het bevel om onmiddelijk naar Banjermassin te vluchten en, zoo hij zijn leven lief had, nooit meer terug te keeren. Damjet, die de deugden van een held miste, gaf gewillig gehoor aan den laatsten wil zijns vaders, het kostbaar erfdeel in een buideltje met zich voerende. Te Banjermassin dreef hij eenigen handel of liet dien op zijn naam uitoefenen, en daar hij, buiten en behalve zijn schat, nog ververscheidene kleine karbonkelsteenen bezat die hij tegen goud, zilver, koper of papierengeld kon ruilen, leidde hij een leven van verkwisting en brooddronkenheid.

Nooit werd Damjet door de bevolking als vorst van Matapoera erkend; nooit geloofde zij aan zijn hooge waardigheid. Hij was sultan, maar zoo echt in partibus als dit ooit een bisschop zijn kan. Werkelijk hechtte zich de bevolking aan een ander persoon, namelijk aan zijn jongeren broeder, den algemeen geachten pangeran Hydajak. De vader dezer twee broeders was de zoon van Sultan Adam, doch zij hadden verschillende moeders gehad. De moeder van Damjet was een Chineesche vrouw, afstammende van een Chineesch en een Dajaksche vrouw. Hydajak's moeder was integendeel een Indische prinses. Volgens de landswet moest nu de troonopvolger zoowel van moeders- als van vaderszijde uit vorstelijk bloed zijn voortgesproten, en ofschoon, bij de troonsbeklimming van Sultan Adam deze wet ook niet werd in acht genomen, werd zij toch nog als geldig beschouwd,

zoodat, volgens het hof en de bevolking van Matapoera, niet de oudere broeder, Damjet, maar de jongere Hydajat de rechtmatige troonopvolger was. De Nederlandsche regering gaf de voorkeur aan den eerstgeborene. Hydajat haalde zich haar misnoegen op den hals door zijn trots en fier optreden voor het hem toekomende recht; doch, die houding, een gevolg van jeugdigen overmoed, zou zich gewis op rijperen leeftijd niet vernieuwd hebben, want aan verstand ontbrak het den prins niet en aan het hof van Matapoera ging hij door voor een der meest ontwikkelde vorstenzonen.

Hydajat's uiterlijk was innemend en zijn manieren kenmerkten het bewustzijn eenmaal als Sultan van Matapoera te regeren. Ik heb hem in de jaren 1852—1855 verscheidene malen gesproken. Hij kon toen omtrent 30 jaren oud zijn. Hij was van middelbare gestalte, goed gezet zonder corpulent te wezen, had voor een inlander, en hoofdzakelijk in onderscheiding zijner ooms en tantes, neven en nichten, schoon gevormde gelaatstrekken met goed geprononceerde neusbeenen, smalle lippen en scherpe oogen. Hij was volstrekt geen prater, deed dikwijls vragen; maar nooit over onzin, zoo als verscheidene zijner neven, voornamelijk de pangeran Prabo of rijksbestierder, een misselijke en akelige figuur, die er totaal verdierlijkt naar geest en ligchaam uitzag. Hydajak was zeer populair. Een ieder stond hem bereidwillig ten dienste; en dit was niet meer dan billijk, daar hij van zijn kant om zoo te zeggen, zijn laatste beet met zijn lieden deelde en daardoor, zoo als iedereen wist, arm was.

Aan het hof van Matapoera werd hij dan ook tot troonopvolger aangewezen in weerwil van het besluit en de keuze der regering, waarover het zich zeer ontevreden betoonde. Onder de ontevredenen bevonden zich de Mohamedaansche priesters, en niet zonder reden, want een regent der geloovigen mag toch zooals Damjet, geen sterke dranken en wijn drinken en zich aan vele ongepaste handelingen schuldig maken.

De priestercaste was dus op de zijde van Hydajak en zij bewerkte het volk om zijn verheffing te verkrijgen. Zij wakkerde den tijger aan, die in ieder Indiër meer of min sluimert, met het doel om dit gevaarlijk voortbrengsel der schepping, dat sluwheid, valschheid en reuzenkracht vereenigt, ter gelegener tijd op de in Matapoera gevestigde Europeanen los te laten. Reeds in genoemde jaren zou een opstand, met het vermoorden van alle

Europeanen, uitgebroken zijn; maar de oude Sultan Adam wilde geen menschenbloed meer zien vergieten. Men wachtte dus den tijd af, dat de Sultan overleden zoude zijn; en men hield woord. In de maand mei van het jaar 1859, brak het onweêr los met de treurstonden van Kalangan, een moordtooneel onder achtenswaardige en vlijtige Europeanen, waarvan de pen huiverig is de gruwelen te beschrijven. Ik had toen sedert vier jaren Borneo verlaten. Hoog geachte en innig geliefde vrienden zag ik nooit terug, onder anderen den geleerden en goeden Motthly, technisch directeur der particuliere kolenmijnen, en familie; de vriendelijke echtelieden Wijnmalen met vele kinderen, den levenslustigen heer van Heeckeren; mijn collega Dr. Huysinger, en verscheidene anderen, voornamelijk de goedhartige Duitsche zendelingen, waaronder den heer Hubert, met vrouw en verscheidene kinderen. Allen werden verradelijk aangevallen en bezweken onder de overmacht der bloeddorstige opstandelingen.

Na het uitbarsten van den opstand, liet Hydajak zich onmiddelijk als Sultan uitroepen. Alle edelen, priesters, zoowel als het volk huldigden hem als zoodanig. Hij had echter den vreeselijken moord van Kalangan niet bevolen. Het bevel was uitgegaan van Deman Leman, terwijl de priesters de uitvoering daarvan bewerkten. Integendeel, dit gruwelstuk, waardoor een door hem hoog geschatten vriend, de heer Wijnmalen met zijn familie het leven verloor, bracht hem aan het wankelen. Hij werd door de wraakgierige leden zijner familie, pangeran Antasari en Deman Leman, — die aan de sluwheid van den vos het kruipachtige van den tijger paarde — gebruikt als werktuig hunner doeleinden. Verder namen aan het oproer deel de fanatieke priesters en meer anderen uit het volk, die zich als roofdieren om den wankelenden staat verzameld hadden.

De oorlog volgde op den opstand en duurde vier jaren. Aan beide zijden kostte hij veel menschenlevens en aan de Nederlandsche regering bovendien verscheidene millioenen aan geld. Eindelijk viel het rijk van den Sultan en nam het gouvernement zelf de teugels in handen. De oude Sultane, de magere, leelijke, valsche juwelen-moeder was nog getuige van den val der dynastie van Matapoera. Zij werd naar Java vervoerd. Zij had een strengere straf verdiend; doch het Nederlandsche gouvernement toonde zich vergevingsgezind. Wat van haar zak met diamanten was geworden, bleef een geheim. De Sultane stelde zich arm

aan en de regering moest, gedurende haar laatste levensdagen, in haar onderhoud voorzien. Hydajak viel in handen van het gouvernement, dat hem genadig behandelde. Hij moest het land zijner vaderen verlaten en werd in de Preanger op Java geïnterneerd. Hij geniet daarenboven een pensioen dat hem in staat stelt fatsoenlijk te bestaan. Damjet schikte zich in alles naar den wil der regering en vergenoegde zich, in plaats van de kroon, met een jaarlijksch pensioen. Hij moest evenwel Borneo voor altijd verlaten. Hem werd Buitenzorg tot verblijf aangewezen, waar ik hem in 1865 ontmoette. Hij had zich in niets verbeterd; hij was geheel en al aan de dronkenschap verslaafd. Wanneer hij een invitatie ontving om bij den gouverneur-generaal ter receptie te komen, werd hem telkens daarbij gemeld niet dronken te verschijnen, — zoo ver was het met hem gekomen. Doch hij leefde niet lang. Wat van den 8 ton waarde hebbende steen geworden is, heb ik niet kunnen vernemen. Deman Leman eindigde zijn politieke loopbaan aan de galg. Van pangeran Antasari wordt verhaald, dat hij aan de pokkenziekte overleed.

Dit is een hoofdstuk der geschiedenis, dat, ver van het groote politieke Staatsleven van Europa, afgespeeld werd. Het leert ons den val van een Rijk kennen, het ondergaan eener dynastie, die den scepter honderde jaren lang zwaaide en van wier bestaan niets overig blijft, omdat zij niet in staat was iets voorttebrengen.

De tijd is een groot spinnewiel; wanneer het eene kleed is afgesponnen, dan wordt wederom dadelijk de draad voor een ander gelegd. Snorrend draait het rad; rondom de brommende spinder windt zich de draad uit vele vezelen vereenigd al meer en meer; dan komt de meester, rangschikt ze in orde en bewerkt het weefsel. Het rijk van den Sultan Adam heeft opgehouden te bestaan; maar een krachtige hand greep de teugels van het bewind. Recht en gerechtigheid zal in plaats van gunst en omkoopbaarheid treden, tot heil der bevolking, die een zegenrijke toekomst te gemoet gaat. De Dajaks staan nog op een lagen trap van ontwikkeling; zij zien niet verder dan de geslachten die hen voorafgingen. Hun zedelijke en materieele vooruitgang, schier onmogelijk onder het oude, inlandsche wanbestuur, is dus alleen te verwachten van den invloed van het Nederlandsche gezag.

Nederlandsche officieren en burgerlijke ambtenaren blijven in den regel niet lang op afgelegen plaatsen; de soldaten zelfs genieten dit voorrecht, hetgeen een goeden maatregel is, daar op den duur een lang verblijf te eentoonig wordt. Hoe grootsch de tropenlanden ook zijn mogen, men geniet gewoonlijk weinig van de schoone natuur. De prachtige bosschen kunnen niet dan met behoedzaamheid bezocht worden. Buiten Java en een gedeelte van Sumatra laten de wegen veel te wenschen over; de ondragelijke hitte is dikwijls van hinderlijken aard. Derhalve is men beperkt tot het etablissement en zijn geringe bevolking, en beiden heeft men spoedig van buiten geleerd, zoodat een verplaatsing dikwijls zeer welkom is.

Mijn verplaatsing van de steenkolenmijn te Bangorong, op de zuid-oostkust van Borneo, werd door mij zeer verlangd. In 1852 werd ik daarheen gedetacheerd en was er nog in de tweede helft van 1855, dus een langen tijd, die ik mij geduldig moest getroosten zoo geheel van de wereld gescheiden te zijn. Maanden gingen voorbij voor dat wij eenig nieuws uit Batavia ontvingen. Eindelijk kwam de zoo zeer verlangde terugroeping, en toch verliet ik de ongelukkigen, bij wien mijn werkkring heilzame resultaten achterliet, met een beklemd gemoed. Het waren bijna uitsluitend veroordeelden uit alle Nederlandsche eilanden, waaronder groote misdadigers die, tot den dood veroordeeld, gratie verkregen hadden. Met de ketting om den hals werden zij aangevoerd om hun levenlang in de kolenmijnen te werken. Nooit hebben zij mij eenig leed gedaan, hoewel ik dagelijks, 150 en meer, in het hospitaal onderhanden had. Koortsen, kwetsuren, dyssenterie en kwade gezwellen aan de voeten, waren aan de orde van den dag. Gaarne verleende ik mijn diensten aan deze ongelukkigen; dat wisten zij ook, en, toen ik het etablissement verliet, waren er zeker velen die treurig te moede waren.

Op mijn terugreis, bleef ik eenige dagen bij mijn vrienden te Matapoera, hetgeen ik had moeten beloven. Mijn collega Dr. Huysinger beijverde zich mij het verblijf zoo aangenaam mogelijk te maken. Het was een goede ziel. Met veel wederwaardigheden had hij in zijn leven te worstelen gehad; maar de bittere kelk had hij nog niet geledigd. Dat zou, helaas! in 1859 geschieden. Huysinger was te Marburg geboren; zijn broeder bekleedde aldaar den post van leeraar in de medicijnen. Hij ging naar den

Haag, en richtte er een badinrichting op. De zaak mislukte en Huysinger moest als scheepsdokter op een oost-Indievaarder zijn kost verdienen. Op een terugreis van Honkong, werd het schip door Chineesche zeeroovers in de Chineesche zee gekaapt, de bemanning gedood en de lading geroofd. Huysinger ontving verscheidene sabelhouwen en bleef onder een troep verslagenen liggen; men hield hem voor dood. De zeeroovers lieten het schip aan het noodlot over, en zoo dreef het eenige dagen op zee. Onze verwonde Huysinger kwam echter wederom bij en het toeval bracht een schip in de nabijheid, dat hij om hulp toeriep. Hij werd gered, maar was van alles beroofd. Men bracht hem naar Batavia; zijn toestand verwekte medelijden en hij verkreeg de betrekking van geneesheer aan de steenkolenmijnen te Kalangan, in de nabijheid van Matapoera, die door een maatschappij werd geëxploiteerd. De betrekking leverde een goed bestaan op; hij geloofde nu rustig voor anker te liggen; maar de toekomst is voor ons een boek met zeven zegels gesloten.

Gedurende mijn verblijf, had ik aan verscheidene leden van den kraton van Matapoera diensten bewezen; zij schenen ook van hun kant erkentelijkheid te willen toonen en noodigden alle Europeanen bij den Sultan Adam tot bijwoning van een avondfeest. De uitnoodiging ging echter vergezeld van de kennisgeving, dat, indien de heeren genoodigden eenigen drank wenschten te gebruiken, zij dien zelf moesten medebrengen, daar de Sultan noch bier noch wijn in zijn bezit had. Wij haddden plan noch om te drinken noch om ons te vermaken; doch wegblijven, hetgeen wij gaarne zouden gedaan hebben, konden wij ook niet. Wij vulden onze kokers met manillacigaren en lieten eenige flesschen Engelsch bier met kurkentrekker en eenige glazen door onze bedienden vooruit brengen, met het bevel, den drank aan niemand aftegeven, en op ons te wachten om ons te bedienen, daar het voorzichtig was om met de bedienden van den Sultan in geenerlei aanraking te komen, want zij waren niet te vertrouwen. Allen vervulden verschillende rollen, van daag die van den onderdanigsten slaaf, morgen die van den sluipmoordenaar of wel van openbaar scherprechter, zoo als dit van hen geëischt werd, en in dit opzicht kan menige geschiedenis, aan het hof van Matapoera voorgevallen, verhaald worden, die de haren te berge doen rijzen.

's Avonds ten 8 ure zou de bijeenkomst plaats hebben. Het

passantenhuis dat wij bewoonden, lag omtrent honderd schreden van den kraton onder hooge palmboomen, tamarinden en broodvruchtboomen. Vóór de voorzijde van het huis kronkelde de rivier.

De nacht was stikdonker, de lucht snikheet, zoodat de borst zeer moeielijk adem kon halen. De Sultan, wenschende zijn gasten waardiglijk te ontvangen, had kort voor 8 ure een oude Engelsche chaise gezonden, een stuk meubel uit de vorige eeuw. De kast hing aan verroeste zwanenhalsen; de leederen riemen, die sedert lang niet meer aanwezig waren, waren door koorden vervangen. Het inwendige der kast was erg vuil en, daar wij allen, zoo als dit in Indië het gebruik is, in het wit waren gekleed, wilde niemand van het rijtuig gebruik maken. Onze gastheer, die zich voorgenomen had ons met alle eer en praal te ontvangen, had goedgevonden, dat in plaats van paarden, het rijtuig door menschenhanden zoude voortgetrokken worden. Daartoe stonden gereed een dozijn halfnaakte en op een fantastische wijze getatoeëerde lieden aan den langen bamboestok, die als distelboom werd gebruikt. Overigens, waren eenige honderden inlanders met fakkels langs den weg dien wij moesten passeren, geschaard en hielden de lichtbundels met hun magere, naakte armen hoog in de lucht.

Op deze wijze bereikte wij te voet den kraton. Het rijtuig volgde ons ledig. Door een half vervallen houten poort deden wij onze intrede en bevonden ons op een voorplein. De kraton, een zamenstel van hutten, krotten, schuren en stallen, diende tot verblijf van den Sultan en zijn vrouwen; van de prinsen en hun familien; der hofwaardigheidsbekleeders, met inbegrip van den scherprechter, aan wien dikwijls de functien van eersten minister waren toevertrouwd.

De fakkeldragers bleven voor het grootste gedeelte buiten den kraton staan en wel om brand te voorkomen. Over het binnenhof, dat zeer armoedig verlicht was, liep een pad, dat naar een der huizen die aan de rechterzijde stonden, leidde. Aan de westzijde was een smalle, lage deur aangebracht die wij moesten ingaan. De gang had iets oneigenaardigs, en liever zou ik door een kelder gewandeld hebben. Aan den ingang brandde op een oude tesamengevoegde houten tafel een chineesche roodgeverwde vetkaars, met een vingerdikke pit uit boomwol vervaardigd, die een walmende lucht verspreidde. De kaars gaf een zwak licht in den duisteren gang en diende slechts tot wegwijzer naar de

feestzaal. Tastende en stootende, kwamen wij eindelijk aan een voorkamer en stapten vervolgens de receptiezaal binnen, waar wij de vorstelijke familie en verdere hooge personaadjes, bereids rondom een houten tafel verzameld vonden, namelijk: het vorstelijke paar, beiden omtrent 90 jaren oud; verder de prins Hydajak en zijn gemalin, een schoone vrouw en prinses van geboorte; vervolgens de leelijke pangeran Prabo, met verscheidene zijner vrouwen; insgelijks de blinde, ongehuwde dochter van Sultan Adam omstreeks 50 jaren oud. Ook bevonden zich in het gezelschap, de aspirant-sultan Damjet, die natuurlijk onder onze bescherming was, en de pangeran Antasari, een sterk, roekeloos en energiek persoon, die in den opstand van 1859 tot 1862 een beduidende rol zou spelen.

Op de houten tafel brandden verscheidene vetkaarsen, gelijk die welke wij in het voorvertrek hadden leeren kennen; het overige gedeelte van de zaal was zoo goed als duister. Wij konden tot aan het dak zien, dat met een soort van houten latwerk was voorzien en dat, hoe hooger men zijn blikken wierp, hoe onaangenamer 't voor het oog was. De tafel was met geen kleed bedekt en zag er smerig uit; de kandelaars waren besmet met afgeloopen kaarsvet; de pit was afgebrand en niet gesnuit. De zaal was met een onaangenamen reuk van vetlucht vervuld. Aan de lange tafel waren houten stoelen, waarop wij ons konden neêrzetten. Plichtplegingen werden niet verricht en een ieder kon het zich zoo gemakkelijk mogelijk maken.

Wij namen plaats, staken een cigaar op en onderhielden ons onder elkander. Maar welk schouwspel trof onze oogen! Ik heb de armoede beschreven die wij in den beginne vonden; maar een beschrijving te geven van den rijkdom die de aan de tafel zittende vorstelijke personen en hunne gewapende lieden ten toon spreidden, is mij onmogelijk. Wie kan de pracht en luister schetsen van de heerlijkste kristallen lichtstralen die duizenden diamanten verspreidden, van de grootte van een erwt tot die van een duivenei? De pen is onmachtig en onze verbeeldingskracht niet sterk genoeg om de zuivere tint der lichtstralen in woorden terug te geven. De oude Sultan Adam en pangeran Hydajak waren zonder juwelen. Geen van beiden droeg een enkelen diamant. De grijsaard had bereids al het aardsche afgelegd en Hydajak was arm. De voor hem gevondene juwelen moesten verkocht worden, want bij het overlijden van zijn vader had hij niets geërfd.

De blinde dochter van den Sultan droeg den grootsten steen; de waarde daarvan werd door ons op een millioen gulden geschat. Hij had de gedaante van een pisangnoot; de oppervlakte bestond uit vele facetten. Zij droeg hem aan de borst, niet als speldenknop, maar als een ordenster. Haar diamanten oorringen, haarspelden, knoppen aan de kabaai, armbanden, vingerringen en lijfgordels en de juwelen waarmede de gouden siridoos versierd was, konden met zekerheid op 2 millioen geschat worden, en in verhouding waren de overige personen gesierd.

De prinsen droegen ter breedte van een hand, ordensterren van de heerlijkste edelgesteenten op de borst; in het midden was de grootste steen, van welke de overige als stralen uitliepen. Aan het hoofddoek vonkelde van voren een steen die duizenden guldens waarde had; de knoopen hunner kleeding waren met diamanten bezet, insgelijks was dit het geval met het gevest hunner wapenen. Ook de tweemans hooge lanzen, waarmede de bedienden steeds in de nabijheid hunner heeren gewapend waren, met de schaften in de hand tot aanval of verdediging gereed, waren van onder tot boven met diamanten, ter grootte van erwten, bezaaid. De onaanzienlijke, bruine, apenachtige, buigzame vingers brachten bij iedere beweging, zoo wel van buiten als van binnen, een gloed van lichtstralen voort en wel van de heerlijkste, zwartachtige kristallen, de duurste en zeldzaamste van alle diamanten.

Het was een diamantenfeest, dat zelden of nooit een sterveling te aanschouwen krijgt. In het armzalig vertrek, waar een ordentelijke verlichting ontbrak, vonkelden diamanten van millioenen waarde en zij die daarmede versierd waren, met uitzondering van den eerbiedwaardigen sultan Adam en pangeran Hydajak, waren schepselen die op de laagste sport der beschaving naar ligchaam en geest stonden, aan den Oran Oetang gelijk, zooals de pangeran Prabo, die het feest bijwoonde in een katoenen slaaprok en de schouders gedekt met epauletten. Vergeten wij daarbij niet de blinde dochter van den Sultan, met diamanten opgesmukt, die zij niet zien kon, terwijl te midden der schitterende steenen de witgrauwe stompen der uitgezworen oogen te voorschijn kwamen, en wij zullen moeten erkennen dat de fortuin nooit grilliger haar gaven had uitgedeeld.

Aan ons, feestgenoodigden, werd te kennen gegeven, dat zoo wij, behalve thee, eenigen drank wilden gebruiken, wij die ons

zelf moesten bezorgen. Op onze manillacigaren vielen de met diamanten versierden als roofdieren op het aas. De thee en het uit rijst vervaardigde gebak durfde niemand aanraken, daar men vreesde, dat behalve de suiker nog andere zoetigheden daarin zich bevonden, die niet goed konden verduwd worden. Voornamelijk was dit het geval met den aspirant Sultan Damjet, die voorzichtig genoeg was er niets van te nuttigen omdat hij bevreesd was, dat er meer achter zou steken.

Ten 12 ure namen wij afscheid van het gezelschap. Buiten op de bladeren der heesters en boomen vonkelden ook lichtjes. Het was de glans van de vuurvliegjes, welke de donkere Indische nachten zoo heerlijk versieren, en, in de takken der hooge broodvrucht- en Mangaboomen, spookte, met zijn lange ledere vleugels, de kalong of Indische vleermuis.

Waarom worden de mutatiën onder de inlandsche ambtenaren niet in de Javasche courant gepubliceerd?

Wanneer men hier in Nederland in de een of andere societeit zit, dan kan men opmerken dat ieder lezer, die de courant ter hand neemt, het eerst zijn oogen wendt naar het beursbericht van den dag. En geen wonder! De Hollanders zijn couponknippers en de stand van de effecten is dus voor hen van het hoogste belang.

Doch wanneer in Indië de post de couranten brengt, dan slaat dáár bijna ieder zijn oogen het eerst (niet naar den koers der effecten, want zoo rijk is de Indiër niet, dat hij die er op na kan houden) naar de uitgekomen benoemingen, want dat interesseert hem het meest.

De ambtenaar en officier is, in zijn eigen belang, nieuwsgierig te weten of er ook promotie te verwachten is of plaats heeft gehad bij het korps, waarbij hij dient; de landbouw-industriëel is belangstellend te vernemen, wie de vacature van hoofd van het gewest of de afdeeling, waarin hij werkt, zal vervullen; een ieder ziet met verlangen te gemoet de benoeming van een nieuw lid in den raad van Indië, van een nieuwen legerkommandant of gouverneur-generaal, en volgt, door de rubriek: benoemingen, bevorderingen, enz. geregeld in te zien, op die wijs, kennissen, bloedverwanten en vrienden bij hun veelvuldige verplaatsingen, bij hun vertrek met verlof naar Europa, bij hun terugkeer van het vaderland, enz.

Dat een en ander het publiek bijzonder interesseert is zóó waar, dat de uitgevers der te Samarang, Soerabaja en Pasaroean uitkomende dagbladen, zich de belangrijke kosten moeten ge-

troosten zich de benoemingen, enz. van Batavia te laten telegrapheren en zeker zou een courant, die daarmede ophield, dadelijk al zijn abonnés verliezen.

Soms gebeurt het, dat men, na de lezing der benoemingen, enz. zegt: dat ze „niet veel bijzonders" zijn, hetgeen zeggen wil, dat de vervulde of vacant gekomene betrekkingen van zeer nederigen aard zijn en dat, hoe gewichtig ook voor de belanghebbenden, het groot publiek vrij onverschillig is of A dan wel B in aanmerking is gekomen voor de betrekking van b. v. lichtopzichter bij een vuurlicht, baas-blokkenmaker, onderbaas machine-steller bij een maritiem établissement, enz. Toch ziet men ook die benoemingen in de Javasche- en dus ook in de andere couranten, en wij hebben daar vrede mede.

Maar daarentegen missen wij ongaarne daarin het bericht van de mutatiën onder een categorie van door den gouverneur-generaal benoemde landsdienaren, namelijk: de inlandsche ambtenaren en hoofden.

Ik kan mij begrijpen, dat men vroeger die niet publiceerde, toen men in den inlander en zijn hoofden niets anders zag, dan machines voor de Batig-slot fabricatie.

Maar, mag ook al een enkele hem nu nog zoo beschouwen, ik geef de verzekering dat het publiek in Indië er anders over denkt. Sints men een eenigzins gezonder en liberaler politiek is gaan huldigen, sints de inlander, door de komst en vestiging van een grooter getal beschaafde Europeanen, zich meer ontwikkeld heeft, sints de zonen van hun hoofden met de onzen op één schoolbank zitten, sints dien tijd is er tusschen verscheidene inlandsche hoofden en Europeesche ambtenaren en particulieren een band ontstaan, die meest van een zeer welwillenden, dikwijls van een oprecht vriendschappelijken aard is.

Doch landsdienaren en industrielen zijn nu hier dan daar werkzaam. En, is men eenige jaren in Indië, dan heeft men onder stam- en landgenooten een groot aantal kennissen, waarin men wel belang stelt, doch waarmede men onmogelijk correspondentie kan voeren; slechts een enkele intieme vriend ontvangt nu en dan een brief.

Uit de courant ziet men echter de promotie, overplaatsing vertrek met verlof als andersints van zijn kennissen onder de Europeesche landsdienaren, doch dezelfde courant bevredigt uw belangstelling niet, wanneer gij zoo gaarne zoudt weten of uw

kennis, de goede, ijverige mantrie die en die, nu eindelijk toch ook eens wedono is geworden; of het dien schavuit, de wedono die en die gelukt is, de brave patih van het regentschap er uit te werken en in diens plaats te worden benoemd, enz.

Soms ziet men, als men de Maleische blaadjes leest, nu en dan wel eens bericht van benoemingen onder het inlandsch personeel, doch die zijn zeer onvolledig, daar de uitgevers dier couranten slechts op een paar plaatsen correspondenten hebben.

Alleen dan, wanneer de persoon, waarin gij belang stelt, officier bij de barissan op Madura of bij de legioenen te Soerakarta of Djokdjokarta is, dan wel daartoe wordt benoemd, maakt de Javasche courant daarvan melding, doch over de civiele inlandsche ambtenaren zwijgt zij.

En mij dunkt, dat de mutatie onder deze laatsten toch even geregeld daarin kon en moest worden opgenomen als die onder de inlandsche officieren en Europeesche civiele en militaire landsdienaren.

Herhaaldelijk heb ik mij afgevraagd welk bezwaar tegen het publiceren daarvan zou kunnen bestaan, maar even herhaaldelijk ben ik het antwoord op die vraag schuldig gebleven. Politieke redenen kunnen daarvan de oorzaak niet zijn, want waarom dan de benoemingen, enz. van de inlandsche officieren dadelijk bekend gemaakt? Waarom dan geen maatregelen genomen tegen die partiele publicering er van in de Maleische couranten? Waarom dan eindelijk in den Regerings-almanak de mutatie opgenomen onder enkele inlandsche ambtenaren en hoofden?

Geld kan het ook niet kosten, want men zal er toch wel geen speciaal ambtenaar voor noodig hebben om te zorgen, dat de benoeming, bevordering, verplaatsing, etc. van de inlandsche tegelijk met die der Europeesche landsdienaren in de Javasche courant wordt geplaatst.

Wat mag er dan tegen zijn? Waarom publiceert het gouvernement die benoemingen dan niet? Ik weet het niet, maar geloof, dat het hierom is: dat het tot nog toe niet is geschied en dat men er het dadelijk nut niet van inziet.

Het eerste is geen argument en, wat het tweede betreft, daarop antwoord ik met de vraag: welk nut heeft het om den inlandschen ambtenaar een kostuum voor te schrijven, dat aan menigeen honderde guldens kost?

Men heeft dat gedaan omdat men weet, dat de inlander

gesteld is op praal en uiterlijk vertoon en hij het aangenaam zou vinden, wanneer hij zich bij officiele feesten kon kleeden, even als de Europesche ambtenaren, in een kostuum door het gouvernement vastgesteld. Men heeft de borduursels dan ook analoog gemaakt aan die van dezen. Voor de lagere rangen: zilver; de middelste: zilver en goud; de hoogste: goud, terwijl de meerdere of mindere mildheid, waarop dit aangebracht is, nog beslist over den rang in ieder dier categoriën. Dat alles is gedaan om zijn ijdelheid te streelen. De Europeesche ambtenaar had een kostuum, de inlandsche wilde het ook gaarne hebben, en men heeft het hem gegeven.

Ik wil mij niet wagen aan een beantwoording van de mij wel eens gestelde vraag of de tijd nog niet gekomen is, dat de Europeesche ambtenaar zonder kostuum kan besturen; of, wanneer de inlandsche landsdienaar zich eenigermate verongelijkt zag, door de onthouding van een kostuum, dat zijn blanke kollega wel mocht dragen, het misschien niet beter zou geweest zijn het voor dezen af te schaffen dan het aan gene te geven; of het wel gepast is, door de toekenning van een kostuum, een gebrek, want dat is toch ijdelheid, onder de inlandsche ambtenaren in de hand te werken.

Maar, hoe dat ook mag wezen, zeker zal niemand het ongepast vinden dat men, als b. v. een mantrie, die tot wedono wordt benoemd, het aangenaam vindt, er een eer in stelt, ja als het zijn ijdelheid streelt, dat zijn naam en rang door de courant algemeen bekend wordt, dat men, door daaraan toe te geven, aan ijdelheid voldoet en tegelijk eerzucht en ambitie opwekt.

En dat de inlandsche ambtenaren er bijzonder mede ingenomen zullen zijn en het een eer zullen vinden wanneer hun benoeming en bevordering wordt publick gemaakt in de van wege het gouvernement uitgegeven courant, zal wel niemand betwijfelen.

De andere, zoowel Hollandsche als Maleische, zullen die berichten overnemen en zoo zal dadelijk onder Europeanen en inlanders zijn bekend geworden, wie door den gouverneur-generaal is benoemd of bevorderd.

Omdat nu èn het groote publiek èn de inlandsche ambtenaren zelven het zeer gaarne zouden zien en omdat er, volgens mijn inzien, geen de minste bezwaren tegen kunnen bestaan zoowel uit een politiek als finantieel oogpunt, wilde ik de aandacht der regering nog eens op deze zaak vestigen en haar in overweging geven de mutatiën onder de door den gouverneur-generaal benoemde

inlandsche ambtenaren geregeld in de Javasche courant te publiceren.

Ik weet wel, dat zij er vroeger reeds op is gewezen en tot nog toe zonder succes, maar met wijlen onzen Lion zeg ik: „ frappez fort, frappez juste, mais surtout..... frappez souvent."

Den Haag, november 1872. VAN VLEUTEN.

UIT JAPAN.

Yokohama, den 3 mei 1872.

De heer H. W. van Wales, oud Indisch militair te Samarang, zendt ons het volgende uittreksel van een brief, geschreven uit Japan, waaraan wij gaarne een plaats inruimen:

..... De meeste Europeesche familiën wonen op een heuvel, in de onmiddelijke nabijheid der stad Yokohama. Tegen de helling staan de Fransche en Engelsche kazernen, en, iets verder, de hospitalen voor de verschillende natiën. In de stad zelve bevinden zich de verschillende kantoren, winkels, logementen, societeiten, restauratiën, kerken, een comediegebouw, enz. enz. Ook wonen er de meeste jonge lieden en eenige familiën.

Alles is op Europeesche wijze ingericht en gebouwd. De grootste verscheidenheid heerscht echter in de bouworde der huizen. Ieder bouwde volgens zijn eigen inzichten. De meeste straten en kaaien zijn zeer breed en voorzien van goede trottoirs. Gazverlichting is er nog niet; maar er is sprake van het oprichten eener gazfabriek.

Aan de Europeesche wijk grenst onmiddelijk de Japansche, grootendeels uit winkels bestaande. Het verwonderde ons te bemerken dat vele Japansche voorwerpen van kunst hier niet te krijgen zijn. Elke stad in Japan levert iets bijzonders op. Hier vindt men veel zijde en lakwerken; te Nagasaki moet men voor het porselein zijn; waaiers, bronswerken, enz., treft men weêr op andere plaatsen aan. Voor toiletzaken komt men hier goed terecht, doch alles is even duur. Een dollar heeft hier bijna dezelfde waarde als een gulden op Java.

De huizen zijn van planken of latwerken, waartegen platte

pannen aan de buitenzijde worden aangebracht door middel van klei en gehakt stroo. Uit vrees voor de vele aardbevingen en de schadelijke typhons, bouwt men weinig huizen van steen. Van binnen zijn zij geheel op Europeesche wijze ingericht, overal behangen, tot zelfs in de gangen. De huizen op den heuvel zijn meest van een verdieping, voor, achter, soms ook op zijde voorzien van warandas.

De levenswijs is Europeesch, meer Engelsch dan Hollandsch. De heeren gaan tusschen 8 en 9 ure naar hun kantoren, komen om twaalf ure thuis om te sippen, gaan weder terug en blijven aan het werk tot 5 of 6 ure. De dames verschijnen in een morgen-toilet aan het ontbijt, kleeden zich vóór 12, om, tusschen 2 en 4 ure, de visites af te wachten, drinken dan thee, doen nog een wandeling, en om 7 ure wordt er gegeten. Na 8 ure, komen, bij een gezellig kopje thee, de meest intime vrienden bij elkaar. Er wordt hier enorm veel gegeten; men moet bepaald een Yokohama-maag hebben om eer aan de tafel te doen. Het vleesch en de visch, het brood, de aardappelen en de melk zijn bijzonder goed. Vruchten vindt men hier niet en groenten alleen als men ze zelf teelt. De bloemen, vooral camelias zijn prachtig. De Japanners eten rijst met visch; zij houden veel van een vischsoort, die, rouw gegeten en met soja en andere kruiden toebereid, niet kwaad smaakt.

De stad, aan de zee gelegen, is aan de andere zijde omringd door hooge heuvels. De omstreken zijn prachtig. Nu eens staat men op een heuvel, vanwaar men de schilderachtig gelegen baai en stad ontwaart; dan ziet men zich eensklaps in een vruchtbaar en liefelijk dal verplaatst, om in een volgend oogenblik zich in een Japansch dorp te bevinden. De natuur is zeer schoon, de plantengroei welig, en de verscheidenheid van kleuren en tinten boeit voortdurend 't oog.

De Japanners kleeden zich bijna niet. Het toilet dergenen, die zich deze luxe veroorlooven, bestaat in een gespannen broek, een borstrok of borstlap en een wijde kabaai, met zeer wijde mouwen, vastgebonden door een soort van centuur. In den winter gaat hierover een overjas of liever een dikke kabaai. Zij dragen kousen waarin voor den grooten teen een afzonderlijk vak is aangebracht. De schoenen bestaan uit een plankje met twee dwarsplankjes er onder, aan den voet gebonden door een strooriemptje, dat tusschen den grooten teen doorgaat. De huisschoe-

nen zijn slechts zooltjes van stroo gevlochten op dezelfde wijze aan de voeten gebonden.

Het weinig meer in gebruik zijnde, oud Japansch costuum bestaat uit een zeer wijden broek van zijde of andere stof, als een rok of sarong boven de kabaai om 't lijf geplooid en om het midden door een centuur bevestigd, waartusschen de sabel gestoken is, die echter alleen door de hooge standen gedragen mag worden. Over dit alles gaat nog een tweede, zeer wijde kabaai. Midden op het hoofd is een breede streep van het haar weggeschoren; het niet zeer lange zij- en achterhaar wordt, midden op het achterhoofd, vastgebonden en bij wijze van staart naar voren op het hoofd gelegd en nog aan de uiteinden met een draad of touwtje bij elkander gehouden.

De vrouwen maken veel werk van haar kapsel, dat eens om de vijf dagen wordt vernieuwd. Om het niet in de war te brengen, slapen zij op een houten blokje, waarop een kussentje is bevestigd, dat juist in den hals past. De haren worden zorgvuldig geglansd en met zooveel vet of olie bestreken, dat geen haartje overeind staat of uit de plooi raakt. Het kapsel gelijkt veel op de vroegere kleine stukken en zakchignons der Europeesche dames. Bij de Japansche vrouwen liggen zij echter op de kruin van het hoofd en zijn versierd met haarspelden, gekleurd krib of wel metalen banden of bloedkoralen snoeren.

Haar toilet bestaat uit een nauwe onderrok van wit katoen en een groote kabaai, met wijde, lange mouwen, die over de borst gekruist om het midden door een breede centuur van achteren dichtgebonden wordt. De kabaai hangt tot op de voeten, is schuins bijgeknipt en heeft alzoo het aanzien van een sarong. Hierop dragen zij een lang, smal schortje. Soms wordt de onderrok, door de jonge meisjes, en, bij feestelijke gelegenheden, ook door oudere vrouwen, van dik rood krib gedragen; alsdan is de kabaai korter. De kabaaien zijn aan den hals met een breeden band van zwarte zijde, fluweel of satijn geboord, waaruit soms, vooral bij jonge meisjes, een paarsche of roode, soms met goud gestikte halsdoek komt. Zoodra het wat koud is, dragen de vrouwen, evenals de mannen, een groote, dikke overkabaai. Haar schoeisel is aan dat der mannen gelijk. Zij bedakken en blanketten zich zeer en houden veel van bloedkoralen, vooral voor haar pennen of haarsnoeren. Over het algemeen zien zij er lief, vrolijk en vriendelijk uit; zelfs treft men onder haar zeer mooie

gezichten aan. Zij hebben een opgeruimden aard, lachen veel, even als de mannen, die echter niet door schoonheid uitmunten.

De Europeesche kleeding wordt meer en meer algemeen onder de mannen. Kluchtig is 't om te zien, hoe mooi sommigen zich maken, door alle soorten van kleedingstukken in alle mogelijke kleuren te gelijk aan te trekken. Eenige dagen geleden, kwamen wij een wandelenden Japanner tegen, met hooge kaplaarzen aan, een gekleurd vest, een zwarte jas met overjas, een blauwen das en een witten hoed op, en een geopende parapluie bij het schoonste weder ophoudende. Hij ging met zijn kind, een jongetje van 7 of 6 jaar, dat, even als papa, met hooge kaplaarzen, in een jas en vest uitgedoscht was. Zijn toilet werd nog opgeluisterd door een zware, gouden horloge-ketting en dito medaillon in den vorm van een boekje.

De kinderen worden op den rug in de overkabaai gedragen. Meestal laat men ze aan zichzelven over. Het behoort tot de wonderen, dat er niet dagelijks kinderen of volwassen menschen overreden worden. Droomende gaan zij over den weg en loopen zij steeds vlak voor de paarden; eerst na herhaald geschreeuw, beseffen zij dat zij op zijde moeten gaan. De staljongens, batto genaamd, draven gedurende den geheelen rid vóór de paarden, niet alleen om de paarden een doortocht te banen, maar ook om ze tot hard loopen aan te moedigen.

Het klimaat viel ons hier eenigszins tegen. Wij hadden een gelijkmatige temperatuur verwacht, waarin de vier jaargetijden elkander geregeld afwisselen en 't in den winter niet te koud, in den zomer niet te warm zoude zijn. Wij hebben ons intusschen deerlijk vergist. Bij onze aankomst, hebben wij veel koude geleden, ofschoon het lente was, en zaten wij met genoegen voor een helder, knappend vuurtje. Wel is 't voor het oogenblik warmer; maar 't blijft zoo veranderlijk, dat men soms 's morgens van koude rilt en 's middags 't benauwd warm heeft, of ook wel omgekeerd. Naar men ons zegt, is het hier in augustus en september drukkend heet en gevoelt men in november en december reeds al de gestrengheid van den Europeeschen winter.

BOEKAANKONDIGING.

Sumatra's Westkust. Schets van de middelen tot ontwikkeling, door C. C. L. van Coeverden, laatst resident der Padangsche bovenlanden, vroeger van Tapanoeli. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1872.

Het is een verblijdend verschijnsel, dat de aandacht meer en meer op het in zoovele opzichten belangrijke Sumatra gaande wordt gehouden. De politiek, die uitsluitend oog en oor had voor Java, heeft voor goed uitgediend. Niet alleen zij, die, persoonlijk bekend met het groote Maleische eiland, zijn ontzaggelijke natuurlijke hulpbronnen waardeeren en de schoone toekomst welke het te gemoet gaat, doorgronden; maar het gouvernement en de Staatsmachten in het moederland laten zich tegenwoordig betrekkelijk veel aan Sumatra gelegen liggen. Als erkenning door de Indische regering en het opperbestuur van den belangrijken werkkring welke het Nederlandsch bestuur daar is geopend, mag genoemd worden het voorstel bij de Indische begrooting voor 1873 gedaan, om de positie der ambtenaren bij het binnenlands bestuur op gelijken voet te regelen als die hunner op Java geplaatste collegas, een voorstel dat in de beide kamers algemeen is toegejuicht en bij gevolg spoedig in toepassing zal komen. Een tweede bewijs van belangstelling is het voornemen om, op kosten van den lande, technische opnemingen te laten doen voor een spoorwegverbinding van Padang met de berglanden. Eindelijk, is het genoegzaam bekend, dat de Indische regering door een commissie een volledige organisatie der rechterlijke inrichtingen voor Sumatra heeft doen vervaardigen en dat de ingediende ontwerpen, reeds sedert eenigen tijd een onderwerp

van gezette overwegingen in het moederland, weldra tot een gewenscht resultaat zullen leiden.

Steekt dit gunstig af bij de vroegere onverschilligheid en werkeloosheid, 't is blijkbaar niet alles wat voor de ontwikkeling van Sumatra kan en moet gedaan worden. De schrijver der evengenoemde brochure, doet althans nog andere eischen gelden, ten minste voor het gouvernement Sumatra's Westkust, dat meer bepaald door hem wordt besproken. Behalve een goed bestuur, de verbetering van het rechtswezen, spoorwegen, dringt hij aan op afschaffing der heerediensten, verzekering van den grondeigendom en vrije beschikking over den grond, opheffing der gedwongen koffielevering, verbreiding van kennis, waaronder die omtrent landbouw en veeteelt en vooral uitbreiding van het Europeesch element onder de bevolking.

Van de voortvarendheid der Indische regering hangt thans de verzekering af van den grondeigendom op Sumatra's Westkust. Bij de argrarische wet en de besluiten tot uitvoering dier wet, is dit onderwerp voor Java en Madura geregeld zoowel wat betreft het grondbezit der inlanders als het in erfpacht uitgeven van domeingronden aan niet-inlanders. Aangenomen is tevens, dat de agrarische onderwerpen, in die verordeningen behandeld, voor elke der buitenbezittingen achtervolgens, voor zooveel noodig, worden geregeld bij koloniale ordonnantiën, overeenstemmende met de wet en met de hoofdbeginselen der besluiten. Die hoofdbeginselen zijn erkenning zoo volledig mogelijk van het inlandsch grondbezit en toelating van niet-inlanders als erfpachters van woeste gronden, welke het domein kunnen toegerekend worden. Uit het Indisch regeringsverslag over 1872 blijkt, dat het gouvernement de overweging der regelingen, die voor de agrarische aangelegenheden op de buitenbezittingen te maken zouden zijn, heeft voorbereid door het voorleggen aan de hoofden van gewestelijk bestuur van een reeks van vragen omtrent de rechten der bevolking op den grond, en dat de antwoorden op die vragen betreffende Sumatra reeds zijn aangeboden. De regering heeft dus slechts de feitelijk bestaande rechten der individuën en der soekoes op de gronden te codificeren en daarbij het recht van vrije beschikking te erkennen, waardoor de vestiging van landbouw-etablissementen op eenigzins beduidende schaal toch mogelijk is, ook indien zij aanneemt, dat het geheele grondgebied van Sumatra's Westkust der soekoes toebehoort en geen

enkele bouw woeste grond als onbeheerde domeingrond mag aangemerkt worden [1]). Wat hiervan zij, zeker is het wenschelijk, dat thans de verwachte regeling spoedig afgekondigd worde en dat zij de strekking hebbe om den landbouw op Sumatra te bevorderen.

Verbreiding van kennis is te wachten van de flinke uitvoering van het koninklijk besluit van 3 mei 1871. Niet alleen stelt dit besluit de Indische regering in staat om het inlandsch onderwijs behoorlijk te organiseren; maar jaarlijks stelde de vertegenwoordiging in het moederland belangrijke sommen ter harer beschikking voor het stichten van scholen, welke sommen, helaas! telkens ongebruik bleven en weder, in den vorm van overschotten, naar Nederland terugkeerden. Onwil bestaat in dit opzicht niet in Nederland. Aan de inertie der Indische besturen alleen is het te wijten, dat het inlandsche schoolwezen op Sumatra zoowel als op Java nog zoo weinig bevredigends te aanschouwen geeft, en dat, zoo als de heer van Coeverden meldt, men op Sumatra's Westkust slechts een onderwijzer telt op meer dan 30,000 zielen, terwijl de meeste onderwijzers nog wel door de hoofden of de bevolking worden onderhouden.

Belangrijk is hetgeen de schrijver over de heerediensten in 't midden brengt. Onbekend vóór de vestiging van het Europeesch gezag, zijn de verplichte diensten van lieverlede ingeslopen en uitgebreid met de ontwikkeling van dat gezag. Ofschoon in het besluit van den commissaris-generaal van 11 october 1833 duidelijk staat te lezen, dat het gouvernement wel hulptroepen verlangt, doch geen heerediensten eischt, zijn ze toch in zwang gekomen voor het onderhoud der groote wegen, het vervoer van gouvernements-goederen, de bewaking van lands-gebouwen, gevangenissen, pakhuizen, poststations en zelfs van de woningen

---

[1]) Terecht maakt, onzes inziens, de heer van Coeverden de volgende opmerking omtrent de vrije beschikking der inlanders over gronden: „Moge de agrarische wet beoogen het in kultuur brengen van groote uitgestrektheden gronds, de nuttige zijden dier wet is den inlander zekerheid te geven van zijn grondeigendom, maar men beperke dien eigendom niet. Zelfs de Javaan zal niet zoo gemakkelijk zijn erfdeel verkoopen; maar vooral de Maleier is bedachtzaam genoeg: waarom hem beletten over zijn grond naar goedvinden te beschikken? Geldt niet voor hem even goed als overal dat het nuttig en voordeelig kan wezen geld op te nemen; maar wie zal geld schieten als hij niet volledig door hypothecair recht verzekerd is."

der ambtenaren [1]). De heer van Coeverden neemt aan, dat een tiende der bevolking heeredienst verricht, een van de zeven dagen. Het is bekend, dat de waarde van den onbeloonden arbeid verre beneden die van den beloonden arbeid blijft. Men mag gerust stellen dat de gedwongen dienst slechts met een derde van den vrijwilligen arbeid gelijk staat. Berekend men nu op 30 centen het gemiddelde dagloon voor elken vrijen dagdienst, dan zou de bevolking een bedrag derven van ongeveer *f* 1,400,000, en daarbij het gouvernement hoogstens gebaat worden met een waarde van een half millioen.

„De Sumatraan," zegt de schrijver, „beseft het goede dat het Nederlandsch bestuur hem geeft, hij beseft het nut van wegen en de bescherming tegen de vroeger onophoudelijke binnenlandsche oorlogen. Bereid zal men hem dan ook vinden zijn geldelijke offers te brengen en, oordeelkundig geleid, zullen in de volksvergaderingen billijke voorstellen tot afkoop van diensten een goed gehoor bekomen. De onderlinge afkoop is hem niet vreemd; op vele plaatsen is daarvoor een vast tarief gebruikelijk." Iets verder wordt medegedeeld, dat de inlander, bij plaatsverwisseling, niet minder dan *f* 2.50 voor de wachtdiensten, of ongeveer 36 centen per dag, betaalt.

In stede van de heerediensten, zou men de dienstplichtigen een belasting van *f* 6 's jaars kunnen opleggen, in sommige districten iets minder, zoodat van de ongeveer 150,000 werkelijk dienstplichtige mannen, een totale som van *f* 750,000 zou verkregen worden. Met die som kan men, in de eerste plaats, bestrijden het onderhoud der groote wegen en bruggen, waarvan de uitgestrektheid 1000 palen, ruim 1500 kilometers, wordt opgegeven. Voor het onderhoud der transportwegen in de residentie Tapanoeli van Loemoet tot Panabasan, ongeveer 19 palen, en langs den Batang Natal, ongeveer 37 palen, beide moeielijke bergwegen, wordt thans minder dan *f* 500 per paal uitgegeven,

[1]) Afwijkingen van het stelsel van onbeloonde heeredienst treft men echter, gelijk bekend is, op Sumatra's Westkust aan. Het gouvernement komt de bevolking dikwerf te gemoet bij den aanbouw en de vernieuwing van bruggen. Van landswege worden gelden uitgegeven voor twee transportwegen in de residentie Tapanoeli; dwangarbeiders worden gebezigd voor den transportweg tusschen Padang en Kajoe-tanam; de weg in de kloof langs den Batang Ané wordt onderhouden uit geldelijke bijdragen der bevolking in de Bovenlanden.

zoodat men dit cijfer gerust kan aannemen voor de onderhoudskosten van het geheele net van wegen, dus een uitgaaf van *f* 500,000. Men heeft dan nog *f* 250,000 over voor uitgaven ten behoeve van andere diensten welke thans in heeredienst worden verricht. Met ongeveer de helft van hetgeen thans de belasting in arbeid wordt geschat der bevolking te kosten, zou men beter en op minder beleminerende wijze, in den algemeenen dienst voorzien.

De heer van Coeverden is almede overtuigd, dat het koffiemonopolie op Sumatra's Westkust zijn besten tijd heeft overleefd. Hij herinnert kortelijk dat de gedwongen koffie-kultuur haren oorsprong heeft te danken aan den civielen en militairen gouverneur Michiels, die in een vergadering van hoofden kort en krachtig daartoe het bevel gaf, — en hij verwijst verder te recht naar de beschrijving van de wijze hoe de invoering en uitbreiding geschiedden, welke de heer Verkerk Pistorius in zijn interessante Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden heeft geleverd. Tuinen werden aangelegd, verlegd, verlaten, enz.; maar planten was de leus, en des gouverneurs wil was te goed bekend om tegenstand te dulden. In korten tijd steeg de productie, maar tot zekere hoogte gekomen, bleef zij stationair. Zij is thans achteruitgaande. De gedwongen levering tegen *f* 13 de picol schijnt een groot deel der koffieplanters geen aanmoediging genoeg te zijn om aan kultuur, pluk en bereiding de zorg te besteden welke de koffieboom vereischt en op Sumatra kan het bestuur niet, gelijk op Java, de pressie bezigen om de kultuurplichtigen in de tuinen langer te doen vertoeven dan hun lief is.

Wij zijn het volkomen met den heer van Coeverden eens, dat de opheffing van de gedwongen koffielevering, zeer wenschelijk is. Minder ingenomen zijn wij met zijn denkbeeld om als equivalent voor het verlies dat de schatkist daardoor zou lijden, een belasting op de koffieproducerende bevolking om te slaan, naar evenredigheid van *f* 20 voor elken picol, hetgeen niet minder zou wezen dan *f* 40 per man. Wij gelooven dat een dergelijke belasting den Sumatraan nog minder zou aanmoedigen koffie te planten dan het tegenwoordige monopolie. De inlander moet evenmin taillable als corvéable à merci blijven. Zelfs het belang der Indische schatkist is, goed beschouwd, met zijn materieelen vooruitgang alleen duurzaam gewaarborgd. Men

meent de winst van het gouvernement op het koffiemonopolie op Sumatra's Westkust te moeten stellen op 3 millioen. Immers 150,000 picols koffie tegen ƒ38 de picol, geven een bedrag van ƒ5,700,000. Daarvan gaan af voor inkoop tegen ƒ13 picol ƒ1,950,000; voor kultuurpercenten aan de hoofden, transportkosten, bezoldiging van pakhuismeesters en handlangers, aanbouw en onderhoud van pakhuizen ƒ750,000, zoodat 3 millioen winst overblijven. Die winst is, uit een fiscaal oogpunt een louter buitensporigheid, Voor zoo ver men in de verplichte koffielevering een belasting op den producent wil zien, bedraagt zij bijna 70 pCt. van het product, de transport- en andere kosten dan die van inkoop buiten berekening gelaten. In geen beschaafd land ter wereld, ook niet op Sumatra's Westkust, is een dergelijke belasting te rechtvaardigen. Met recht mag men dus vergen, dat, met het doel om de productie te bevorderen, het gouvernement beginne zich te matigen. Het stelle zich tevreden met een uitvoerrecht van ƒ10 per picol, dat achtereenvolgens, naar mate andere bronnen van inkomst ruimer vloeien, behoort te worden verminderd en eindelijk geheel te verdwijnen. De producteurs en het gouvernement deelen alsdan ieder voor de helft de gevolgen van het afgeschafte monopolie; maar de koffieplanters verkrijgen de mogelijkheid om loon naar werk in de koffiekultuur te vinden. Bij een verkoopprijs van ƒ38 per picol te Padang, bekomen zij toch onveranderlijk slechts ƒ13. Met een uitvoerrecht van ƒ10 en ƒ5 voor transportkosten, zullen zij tot ƒ23 per picol kunnen maken, een prijs die voorzeker vele planters zou doen besluiten met hun koffieboomen te woekeren.

Eindelijk vestigt de heer van Coeverden de aandacht op het wenschelijke der vermeerdering van de bevolking van Westerschen oorsprong. Het gouvernement Sumatra's Westkust beslaat een oppervlakte van ruim 800 vierkante geographische mijlen, ongerekend het eiland Nias, de nog niet onder geregeld bestuur gebrachte Battahlanden en de Siagkelsche bovenlanden aan den Simpang Kiri en Simpang Kanan. Het heeft op die 200 □ geographische mijlen grootere oppervlakte dan die van geheel Nederland, niet meer dan 912,000 zielen waaronder 1800 Europeanen, bevolking. De verhouding per □ geographische mijl is als volgt: Java 6450 inwoners, Nederland 6000, Sumatra's Westkust slechts 1140.

Het verdient allezins overweging een land, dat zulke overvloe-

dige hulpbronnen aanbiedt voor een ruim bestaan van millioenen nijvere menschen, door immigratie te bevolken. Niet het minst van landbouwers uit Europa. Hetgeen daaromtrent door den heer van Coeverden wordt gezegd, komt geheel met onze denkbeelden overeen, weshalve wij de vrijheid nemen het hier, ten slotte, over te nemen:

„Men wane niet, dat de Europeaan niet zelf handenarbeid zou kunnen verrichten, maar als klein grondeigenaar zal hij gevoegelijk Maleiërs of Battahs in dienst kunnen nemen, en zich zelven veel van den meest vermoeienden arbeid besparen.

„Waarom die groote uitgestrektheden gronds die aan niemand voordeel aanbrengen niet, na schadeloosstelling der rechthebbende bevolking, in kleine perceelen verdeeld en verkocht, of zooals de wet wil in erfpacht gegeven, in openbare veiling? Men neme perceelen van hoogstens 10 hectares of ongeveer 14 bouws. De opbrengst zoude voldoende zijn voor een bestaan van een Europeesch huisgezin en zelfs welstand geven. Welke voordeelen zou zelfs de schatkist niet oogsten? Maar het moet van regeringswege den Nederlander gemakkelijk gemaakt worden. Geen belemmering tegen zijn vestiging ook in het binnenland.

„Ook bekwame ambachtslieden, vooral hoveniers en warmoezeniers zouden een voordeelig bestaan vinden. Het zijn vooral de burgerstand en kleine grondeigenaars, die aangemoedigd en geholpen, zich op Sumatra behoorden te vestigen. Een stap in die richting zoude reeds zijn, als het den Europeeschen militair, dadelijk na het eindigen van zijn diensttijd vergund werd zich te vestigen waar hij verkoos, zonder van hem lastige formaliteiten te vergen.

„En welke indirecte voordeelen zou de vermeerdering van Europeanen niet aanbrengen; de inlander zoude kennis krijgen van vele soorten van gereedschappen en het gebruik er van leeren; hij zoude meerdere behoeften leeren kennen en de zucht om die te bevredigen ware een prikkel tot grooter inspanning. Er zou ook meer toenadering komen en zijn gehechtheid aan het heerschend ras zoude op betere grondslagen verwacht kunnen worden dan thans nu hij van dien heerscher slechts bevelen moet opvolgen. Allengskens zou hem de Nederlandsche taal minder vreemd blijven, en met de taal hem gelegenheid tot meer intellectueele ontwikkeling gegeven worden.

„Welke bronnen voor de Nederlandsche industrie door te

voorzien in de behoeften der Indische Nederlanders en de meer vooruitgaande inlandsche bevolking!

„Met enkel ambtenaren en militairen zal men nimmer het doel bereiken. De regering kan niet alles alleen doen; het Nederlandsche volk moet medewerken. Maar de regering alleen is bij machte de belemmeringen op te heffen.

„Ook uit een staatkundig oogpunt is de vestiging van vele Europeanen in het binnenland sterk aan te bevelen. De Europeaan is in elk geval de natuurlijke bondgenoot der regering; slechte voornemens onder de bevolking blijven den minderen industriëel of landbouwer minder onbekend, dan het bestuur, dat veelal voornamelijk op de hoofden afgaat, en de gelegenheid mist op den noodigen vertrouwelijken voet met den inlander om te gaan. Een vermenging der rassen zoude volgen, en een nieuw volk zoude ontstaan, door geboorte gehecht aan Indië, maar door taal en traditie aan Nederland."

VARIA.

De Bataviasche bladen verkondigden met zekeren ophef de verschijning van een onlangs, onder den titel van „Eene zeehaven voor Batavia," door de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia uitgegeven verzameling van, zoo het heet, officiëele bescheiden. Wij hebben van het lijvige boekdeel kennis genomen en wij stemmen volkomen met de Indische pers in, dat het allezins geschikt is om sensatie te maken.

Aan het hoofd prijkt een flink gestelde brief van prins Hendrik der Nederlanden, dd. 8 juni 1871, gericht aan den gouverneur-generaal Mijer, waarin wordt gewezen op den belangrijken invloed, welken het kanaal van Suez op de groote vaart naar het verre Oosten moet uitoefenen, de oprichting der Stoomvaartmaatschappij Nederland wordt vermeld en de Prins, in zijn hoedanigheid van eere-voorzitter dier maatschappij, zegt zich er een ernstige taak van te maken hare belangen te behartigen. Verder behandelt Z. K. H. den toestand der drie zeehavens op Java en die van Batavia in het bijzonder en komt natuurlijk tot de slotsom, dat zij niet voldoen aan de behoeften, welke groote stoomschepen vereischen om op hun tijd gedokt te worden en aan de romp en machines het noodige werk te doen verrichten, wanneer die door bekomen schade, herstelling behoeven. Na te hebben geconstateerd, dat al de hulp van regeringswege aan de koopvaardijvloot is ontzegd geworden, welke haar vroeger aan de Nederlandsch-Indische marine-etablissementen werd verstrekt en de regering overigens niets gedaan heeft om particuliere dokken en reparatie-werven mogelijk te maken, vraagt de Prins den landvoogd pertinent: „Maar wat is er dan gedaan om in

„den toestand onzer Indische havens eene verbetering van eenig „belang en die aan de behoefte des tijds beantwoordt, aan te „brengen?" Waarop hij onmiddelijk laat volgen:

„De beantwoording dezer gewichtige vraag voor de toekomst „van den Nederlandschen handel en de scheepvaart kan ik het „best aan Uwe Excellentie zelve, die bijna gedurende vijf jaren „als 's Konings vertegenwoordiger met het hoogste gezag over „onze Oost-Indische bezittingen is bekleed geweest, ter oplossing „voordragen, en ik zal Uwe Excellentie zeer verplicht zijn „daaromtrent van Haar eenige mededeelingen te mogen ont- „vangen."

De Prins wijst vervolgens op de noodzakelijkheid om het niet te laten bij de in den jongsten tijd verbeterde verbinding der reede van Batavia met de gouvernementspakhuizen en handelskantoren aan de groote rivier in de stad gelegen; maar om over een lengte van 2800 meters een zeebreker voor het havenkanaal in de diepte van vijf vadem aan te leggen en om het westelijk hoofd van het havenkanaal in noordwestelijke richting tot op een lengte van 700 meters te verlengen, zoodanig dat daar de gelegenheid kan gevonden worden tot het laden van steenkolen voor drie stoomschepen te gelijk, en tevens de ruimte overblijft om er een droogdok aan te leggen. Na dit plan toegelicht te hebben, eindigt de Prins met krachtig op een spoedige uitvoering aan te dringen en, voor zoo lang de particuliere industrie op Java nog niet in de gelegenheid gesteld is haar eigen werkplaatsen op te richten, om in de reparatiën en het dokken van schepen der particuliere stoomvaart te voorzien, de hulp en assistentie van de Indische regering te verzoeken voor de stoomschepen der maatschappij Nederland.

Op den brief van prins Hendrik volgen de notulen der vergaderingen van de kamer van koophandel waarin, gedeeltelijk met toevoeging van een zevental niet-leden, de verschillende havenplannen zijn besproken. Behalve het plan door prins Hendrik aangegeven, was er een van den directeur der burgerlijke openbare werken, den heer Raders, om een haven te bouwen vóór Tandjong Priok, ten oosten van Batavia; een van den heer Fraser, bestaande in het leggen van een overdekt plankier op ijzeren schroefpalen, van uit Ontong-Djawa tot op genoegzame diepte voor groote schepen in de richting van het eiland Onrust; het plan van de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij tot

aanhechting van de eilanden Kuiper en Onrust aan den vasten wal van Java.

Uit de notulen blijkt, dat al deze plannen tamelijk luchtig en vluchtig werden verworpen en aan een door den heer Maarschalk, blijkbaar in overleg met den president der kamer, den heer van Delden, ontworpen plan de voorkeur werd gegeven. De voorliefde voor dit plan gaat zoo ver, dat in de „verzameling" niet alleen toelichtingen gemist worden die de afgekeurde plannen behoorlijk doen kennen, maar ook onder anderen de volledige adviesen van den directeur der burgerlijke openbare werken en van den kommandant der zeemacht, waarin onbehagelijke bezwaren tegen het geliefkoosde plan-Maarschalk worden ontwikkeld.

Zoekt men te vergeefs naar werkelijk officiëele bescheiden, welke onpartijdigheidshalve niet mochten ontbreken in de „verzameling," men vindt er integendeel een aantal anderen van particulieren, zelfs van intiemen aard van den raad van beheer en het comité van bestuur van de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij. Zij schijnen te dienen om het publiek oordeel te laten vellen over de houding van den heer Maarschalk, lasthebber in Indië der maatschappij, tegenover zijn lastgevers in Nederland.

Wij twijfelen zeer, dat dit oordeel bevredigend voor den heer Maarschalk zal uitvallen. Het is een feit, dat hij dienaar der maatschappij was; dat hij als zoodanig haar voorstellen der regering aanbood en intusschen alles in het werk stelde om ze te verijdelen. Ons dunkt, dat deze twee feiten volkomen het verwijt wettigen van tegelijkertijd twee heeren te dienen. Stel dat het van den aanvang een gewetenszaak bij den heer Maarschalk was het plan-Onrust te bestrijden en dat, aan hetwelk de kamer van koophandel de voorkeur schonk, door te drijven, dan had hij dadelijk moeten kiezen of deelen, dan had hij zich terstond van de maatschappij moeten losmaken, in stede van eerst haren dienst te verlaten, nadat door de Indische regering de havenquaestie in een voor de maatschappij welke hij vertegenwoordigde, ongunstigen zin was beslist. Wij zijn overtuigd, dat alle gemoedelijke in Indië gevestigde gemachtigden van belanghebbenden in Nederland hierin zullen overeenstemmen. In welke positie men zich bevinde, nooit kan het opgaan den meester te verzaken wiens loon men trekt.

De „verzameling" wordt eindelijk opgeluisterd met een uitvoerige nota, door den heer van Delden opgemaakt en voorgelezen in de vergadering der kamer van koophandel van 12 october 1872. Naar aanleiding van het artikel over de havenquaestie in het juli-nommer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, achtte de voorzitter der kamer zich geroepen, niet om dat artikel te wederleggen, noch het daarin bestreden havenplan te verdedigen, maar om door middel van eindelooze aanhalingen uit een viertal brochures een aanval op de Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij en op de bij de oprichting en het beheer dier maatschappij betrokken personen te richten.

Wij achten het geheel overbodig vorm en strekking van deze nota te karakteriseren. Zij werd terstond door den onder-voorzitter der kamer, den heer van den Berg, ernstig afgekeurd. Met het gevoelen van den heer van den Berg vereenigden zich de overige leden der kamer, doch de heer van Delden bleef er op staan, dat zijn nota het licht der publiciteit zou zien. Moge zij strekken om aanstaande voorzitters te leeren hoe zij niet moeten schrijven, spreken en handelen!

Den 18 october ll. vertrok van Makassar's reede de militaire expeditie bestemd om te ageren tegen het rijk van Mandhar, op de noord-westkust van Celebes. Het bevel der expeditie wordt gevoerd door den majoor H. T. Meijer, die, bij de monstering der troepen onder zijn kommando, volgens het Makassaarsch Handelsblad, „een korte aanspraak in het Maleisch en in het „Hollandsch hield, den soldaat op het hart drukkende, in het „vijandelijk land de vrouwen, kinderen en grijsaards te sparen „en geen brand te stichten, dan wanneer het bevolen werd en „zich overigens ter eere van Koning en Vaderland, waardig, „kalm en moedig te houden."

Het blad zegt tevens, dat deze aanspraak met een „Leve de Koning!" werd beantwoordt, dat houding en geest der troepen uitmuntend waren en de geheele uitrusting een indruk maakte van degelijkheid zonder opgesmukt vertoon.

Wij vermelden dit feit als een bewijs, dat er bestendig hoofdofficieren bij het Indische leger, worden aangetroffen, die zeer

goed humane denkbeelden met militaire veerkracht weten te vereenigen.

Was in de tweede kamer de discussie over het Indisch tarief alles behalve opwekkend, het debat in de eerste kamer leverde een gelukkige tegenstelling op. Geen zweem, daar, van zwaarmoedige tegenstribbelingen, van angstvallige financiële berekeningen. Zelfs de conservatieve heeren Rahusen en Hartsen sloegen een bescheiden toon aan: den toon van betwijfeling of men waarlijk wel wijs handelde met alle bescherming prijs te geven en Indië open te stellen voor de vreemde nijverheid en den vreemden handel op gelijken voet als die van het moederland.

Die twijfel was spoedig verdwenen, bij het aanhooren der merkwaardige redevoeringen van de heeren Stork, Prins en Pincoffs. In hun taal, niets van de gewone bekrompen vasthoudenheid aan kleine schijnvoordeelen, niets van het rampzalig leunen op de bescherming van den Staat; maar de vaste overtuiging, rondborstig uitgesproken, dat, als men den moed heeft de leer van het vrijhandelstelsel volledig in praktijk te brengen, de nijverheid en den handel beter zullen varen dan met kunstmatig beschermde markten.

Het is bekend, dat de heer Stork een der voornaamste fabriekanten uit Twenthe is. De heer Pincoffs mag als een der eerste kooplieden van Nederland genoemd worden. Beiden gaven, door hun flinke verdediging van het uniform Indisch tarief, een voorbeeld van onbaatzuchtig zelfvertrouwen, dat men zoo vaak voorstelt als de type van Hollandsche geestkracht, doch die in het werkelijke leven tegenwoordig zelden wordt aangetroffen. Des te meer hulde verdienen zulke wakkere mannen. Indië zal hen voorzeker roemen omdat zij voor een gewichtig Indisch belang in de eerste kamer een stemming (21 tegen 14 stemmen) wisten te bewerken, die eenigzins vergoedt hetgeen aan die der tweede kamer te kort schoot.

M.

Aan de redactie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

Vergun mij een kleine ruimte in uw geacht maandwerk voor eenige aanmerkingen op een denkbeeld door den heer O. van Rees, bij de beraadslagingen over de Indische begrooting te berde gebracht. Ik bedoel de middelen die hij aanwees om het Staatsgezag in Indië te handhaven.

Met zijn afkeuring van de houding van het opperbestuur in 1866, toen het de Indische regering noodzaakte terug te komen op de plechtig beloofde tractementsverhooging der inlandsche hoofden en zoodoende haar prestige gevoelig knakte, stem ik volkomen in en zal elk Indisch ambtenaar wel instemmen. Minder kan ik echter de juistheid toegeven van het betoog, dat het voor de klem van het bestuur noodig zou wezen, de residenten in een stelling te brengen, rechtstreeks in aanraking met den gouverneur-generaal en onafhankelijk van de hoofden van algemeen bestuur.

Het is de oude strijd, in de Indische ambtenaars-wereld zeer bekend, tusschen Buitenzorg en Batavia, de algemeene secretarie en de departementen van algemeen bestuur, en waarin de heer O. van Rees, aan wiens persoonlijke verdiensten ik gaarne recht laat wedervaren, maar die, van de secretarie tot het binnenlandsch bestuur overgaande, van resident raad van Indië wordende, zonder ooit hoofd van een departement te zijn geweest, voor de secretarie en tegen de departementen van algemeen bestuur partij kiest. Geheel consequent, beveelt hij dan ook aan inkrimping bij de departementen, uitbreiding der bureaux bij de algemeene secretarie.

Uit een algemeen gouvernementeel oogpunt zou ik veeleer geneigd zijn dien strijd en de oorzaak waaraan hij moet toegeschreven worden, namelijk het dubbel raderwerk waarover de Indische zaken loopen, als schadelijk zoowel voor het bestuur als voor het beheer, en dus voor de klem van het gezag te beschouwen. Immers, het is genoegzaam bekend, dat de algemeene secretarie veelzins werkt als een soort van doublure van de departementen van algemeen bostuur en de algemeene secretaris als mededinger van de directeuren optreedt bij het uitlokken van beslissingen door den gouverneur-generaal te nemen omtrent aangelegenheden van algemeen bestuur en beheer. Van daar

somtijds antagonisme, in stede van samenwerking; spijt over gekrenkte ijverzucht, in plaats van rechtmatige voldoening over gewaardeerde plichtsbetrachting; van daar verkeerde, bestendig langwijlige behandeling van zaken.

Een goede hierarchie zou meêbrengen niet slechts inkrimping, maar afschaffing hetzij van de tegenwoordige algemeene secretarie, hetzij van de departementen van algemeen bestuur. Zijn toch de ambtenaren bij de algemeene secretarie zulke uitstekende zaakkundigen, dat zij het werk der directeuren en van hunne directien kunnen verbeteren, dan zou de eenvoudige weg zijn hen dat werk rechtstreeks op te dragen en de minder kundige directeuren te ontslaan. In het tegenovergestelde geval, behoeft men waarlijk niet nog een stel ambtenaren er op na te houden, die minder van de aangelegenheden van algemeen bestuur dan de directeuren weten en toch in de nabijheid van den gouverneur-generaal over hun voorstellen een soort van censuur uitoefenen.

Zij, die de wijze van werken op de algemeene secretarie kennen, weten, dat zij niet leiden kan tot het verkrijgen van degelijke kennis van zaken, tot praktische oefening, zoo als bij het binnenlandsch bestuur en bij de overige dienstvakken. De secretarie-ambtenaar is in den regel belast met compilatie-werk; hij redigeert uit de adviesen van de verschillende autoriteiten somtijds ellen lange besluiten, in welke geen zweem van eigen denkbeelden te pas komt en hij alleen het geduld behoeft te hebben om achter de woorden: „overwegende dat," nauwkeurig aan te halen wat anderen gezegd en voorgesteld hebben. Heeft de secretarie-ambtenaar een goed geheugen, dan zal hij, na verloop van eenige jaren, de lucht hebben van een legio retroacta; maar, men vergunne mij de triviale uitdrukking, in den regel zal hij zich bevinden in den toestand van den man die over vele zaken de klok heeft hooren luiden, en van geen enkele weet waar eigenlijk de klepel hangt.

Buitendien, is het overgieten van schrijfwerk uit den eenen vorm in den anderen een schadelijke uitwas van de administratie. De overwegingen van elk besluit der regering behoeven geen folianten vol plaatsruimte in te nemen, en, het betrokken departement van algemeen bestuur is allezins in staat bij elk voorstel een behoorlijk geredigeerd besluit te voegen, dat den gouverneur-generaal ter teekening wordt aangeboden met de noodige adviesen en toelichtingen.

Moet dus gekozen worden tusschen de tegenwoordige algemeene secretarie en de departementen van algemeen bestuur, mij dunkt, de keuze kan niet twijfelachtig zijn. De gouverneur-generaal vindt in de directien veel meer waarborg voor degelijke kennis en behandeling van zaken dan bij de secretarie-ambtenaren, en, zoo de landvoogd aan het hoofd van die departementen plaatst, personen die zich onderscheiden in de dienst, bij voorbeeld, mannen van de kennis, het karakter en ervaring welke de heer O. van Rees zelf getoond heeft te bezitten, dan zal hij (de landvoogd) veeleer gevrijwaard zijn tegen vergissingen dan met de directeuren te wantrouwen en aan den leiband te gaan van den algemeenen secretaris.

Het spreekt van zelf, dat de gouverneur-generaal wel altijd secretarissen noodig zal hebben. De man, die, gelijk is gezegd, zijn adem over alles in Indië moet laten gaan, behoort op de hulp van knappe stellers te kunnen rekenen, en in de keuze van vertrouwde personen die zijn correspondentie voeren en hem in andere opzichten ter zijde staan, moeten hem de bestaande inrichtingen geheel vrij laten. Maar dit is iets geheel anders, dan de algemeene secretarie als een mede-besturend en mede-beheerend ligchaam te willen behouden en zelfs, volgens het denkbeeld van den heer van Rees, uit te breiden ten koste van de departementen van algemeen bestuur. In dit opzicht, blijft een reorganisatie der algemeene secretarie zeer wenschelijk, zoowel met 't oog op de zelfstandigheid van den gouverneur-generaal, als in het belang van de degelijke en afdoende behandeling van zaken, en bij gevolg in dat van een klemvol bestuur en van een regelmatig beheer.

EEN OUD-INDISCH HOOFDAMBTENAAR.

Aan de woning van den controleur in de dessa N. (district Modjokerto, residentie Soerabaja) werd op zekeren dag door een inlandsche koopvrouw een kleine hoeveelheid koffie te koop aangeboden. Bij onderzoek rees het vermoeden, dat die koffie afkomstig was uit den jongst binnengekomen oogst. De koopvrouw werd daarop aangehouden en opgezonden aan den assistent-resident, die, onmiddelijk op het vernemen van dit bedenkelijk feit, in de geheele dessa en omliggende dessas een algemeene huis-

zoeking gelastte, welke verscheidene dagen aanhield. De vrucht van dezen kordaten maatregel bleef niet uit, daar 4 nenes (oude vrouwen) en 2 manspersonen in het bezit werden gevonden van eenige kleine hoeveelheden koffie, voor huisselijk gebruik bestemd, waarvan het hoogste bedrag ongeveer 13 katis bedroeg.

Ter zake dezer feiten in de gevangenis geworpen, werden zij, na gehoudeu onderzoek, door den landraad schuldig verklaard aan landsdieverij en tot een maand dwangarbeid veroordeeld, op eene beschuldigde na, die het geluk had gehad de gevonden koffie reeds tot dadelijk gebruik te branden en tot poeder te vermalen, ten gevolge waarvan de koffie ongeschikt voor de levering aan den lande bevonden, en de beschuldigde vrijgesproken werd.

De veroordeelden wachtten de uitspraak in revisie af, waarbij zij, na een groot gedeelte van het jaar 1866, in de gevangenis te hebben doorgebracht, op grond, dat het door de beklaagden gepleegde feit noch misdrijf noch overtreding was, van alle rechtsvervolging werden ontslagen [1]).

In het arrest van het Hoog Gerechtshof, waarbij het vonnis van den landraad te Modjokerto wordt vernietigd, komen onder anderen de volgende merkwaardige overwegingen voor:

„Overwegende, daarenboven, dat, voor Java geen wettelijke bepaling bestaat, bij welke het verkoopen van belastingschuldige koffie, die nog niet in de gouvernements-pakhuizen is afgeleverd, strafbaar is gesteld, in voege als dit bij de ordonnantie van 2 januari 1864 (Staatsblad n°. 8) ten aanzien van Sumatra's Westkust is vastgesteld, en dat mitsdien, terwijl de wetgever bij geen enkele bepaling zijn wil heeft te kennen gegeven, dat de verkooper van zijn belastingschuldige koffie op Java strafbaar is, en deze derhalve straffeloos wordt gelaten, uit de resolutie van 23 maart 1836, waarvan de uitdrukkelijke, volgens het opschrift door den wetgever aangegeven strekking en de, uit hare bepalingen, kennelijke bedoeling is, om alleen tegen eigenaars van particuliere landerijen of hunne plaatsvertreders voorzieningen daar te stellen, niet tegen dezen haren geest en bedoeling en met uitbreiding eener strafbepaling mag worden afgeleid, dat de koopers zouden kunnen worden gerechtelijk vervolgd en gestraft, en dat de verkoopers, ten einde het bewijs der schuld van de

[1]) Indisch Weekblad van het Regt, van 19 november 1866.

koopers te leveren, als getuigen in het geding zouden kunnen worden gehoord.

„Overwegende mitsdien, dat de bij vonnis van den landraad aangehaalde resolutie van 23 maart 1836 (Staatsblad n°. 24) onderwerpelijk alle toepassing mist, en dat overigens, noch bij het algemeen hier vigerende stafrecht, noch bij eenige andere wettelijke bepaling tegen het door de beklaagden gepleegde feit als misdrijf of overtreding is voorzien, weshalve zij van alle rechtsvervolging behooren te worden ontslagen."

Wederrechtelijk werden dus verscheidene personen maanden lang van haar vrijheid beroofd wegens een niet alleen onschuldig feit, maar dat in de residentie Soerabaja elken dag door velen werd gepleegd. Immers, vroeger vond men zoowel in warongs als op passers koffie te koop aangeboden. Het heldenfeit van den controleur N. maakte de menschen te Modjokerto voorzichtiger en, zelfs na de vernietiging in revisie van het vonnis van den landraad, durfden de inlandsche debitanten zich niet meer te wagen aan den kleinen koffiehandel.

Het is te wenschen, dat hun voorbeeld overal op Java navolging mag gevonden worden, want onlangs heeft het gouvernement van Nederlandsch Indië voorzien in de leemte der wetgeving, op grond waarvan de koffiehandel voor plaatselijke consumtie door het Hoog Gerechtshof als volkomen geoorloofd werd beschouwd. Bij het Indisch besluit van 24 augustus 1872 wordt inderdaad de niet malsche straf uitgeschreven van acht dagen tot drie maanden dwangarbeid buiten den ketting en een geldboete, welke tot *f* 1000 kan bedragen, tegen inlanders die koffie koopen en verkoopen waarop het gouvernement zijn monopolie doet gelden. Alleen koffie gebrand en in den vorm van poeder mag als een voorwerp van binnenlandsch vertier vrij verhandeld worden. Ook laat het gouvernement, in zijn grootmoedigheid, den planter een kleine hoeveelheid koffieboonen voor zijn persoonlijk gebruik en dat van zijn gezin behouden; maar weê hem indien hij daarvan een enkele kati tot verkoop aanbiedt! Gevangenis en zware boeten zullen hem leeren aldus over zijn eigen goed te beschikken.

In 1858, onder den indruk van de belofte in het regeringsreglement neêrgelegd, dat de bezwaren, die bij de gouvernementskultures bestaan, zouden opgeheven worden, nam de regering een besluit tot verbetering van de koffiekultuur, den pluk en de

bereiding der koffie (besluit van 2 januari, nº. 29). De strekking van dit besluit is, de koffieteelt geleidelijk te herscheppen in volkskultuur, onder de dagelijksche leiding van de dessahoofden en dessabestuurders en onder de algemeene leiding en het algemeen toezicht van de door het gouvernement bezoldigde Europeesche en inlandsche ambtenaren.

De bezwaren, die, bij de koffiekultuur bestaan, zijn, overeenkomstig de bepalingen der wet, door een administratief onderzoek geconstateerd. Noch in Indië noch in Nederland denkt men er aan, evenzoo overeenkomstig de bepalingen der wet, een enkel dier bezwaren op te heffen. Wel verre van de bedoeling van het besluit van 1858 te bevorderen, wordt, veertien jaren later, het monopolie aangeschroefd en verschijnen strafbepalingen, die, worden zij streng toegepast, de koffiekultuur bij den inlander meer en meer gehaat moet maken.

Men kan niet zeggen, dat dit vooruitgang is.

Toen ruim eene maand geleden het spiritisme, door eenige séances, die de Engelsche mediums Herne en Williams in de residentiestad hebben gegeven, het onderwerp van veler gesprekken is geworden, kwam ook het gebeurde in 1831 te Sumadang, in de Preanger Regentschappen, ter sprake, waar, in de woning van den assistent-resident, een regen van steenen, als men het zoo noemen mag, plaats vond, die zestien dagen achtereenvolgend aanhield en van 's morgens vijf tot 's avonds elf ure duurde.

Hoewel het gebeurde eene zekere vermaardheid heeft verkregen, bleek mij, dat de juiste toedracht daarvan niet bekend is, en vermits ik in het bezit ben van een afschrift van het verslag, dat de gouverneur-generaal, ad interim, J. C. Baud zich daarvan door den assistent-resident V. Kessinger heeft doen geven, meen ik den lezer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië een dienst te bewijzen door eene plaatsing daarvan als eene curiositeit in de „Varia" te verzoeken.

Ik wensch daardoor echter in het minst geen partij te kiezen voor hen, die in het gebeurde te Sumadang eene assimilatie zoeken met de manifestatiën van het spiritisme, en evenmin wil ik geacht worden daarin iets te zien dat aan eene hoogere macht dan menschelijke behendigheid behoort te worden toege-

schreven. Door het doen plaatsen van het verslag in het tijdschrift, wensch ik alleen meer bekendheid te geven aan een voorval, dat overigens, naar mijne meening, niet kan worden in twijfel getrokken, zonder te kort te doen aan de geloofwaardigheid van een man, die, door zijne alom bekende kordaatheid en energie, als een betrouwbare getuige is te beschouwen. Ik bedoel den generaal-majoor A. V. Michiels.

Ik ben twee maal in de gelegenheid geweest den generaal Michiels de bijzonderheden, in het verslag voorkomende, te hooren bevestigen en door meer andere aan te vullen. Intusschen sprak de generaal daarover ongaarne, naar ik gis, omdat hij bij de vragers en hoorders de neiging veronderstelde over zijne lichtgeloovigheid te spotten of zijne waarneming aan zinsbegoocheling toe te schrijven. Eenige vertrouwde vrienden echter, van wie hij wist dat ze hem genoeg kenden, om noch zijn scherp oordeel, noch zijne onbevangenheid in twijfel te trekken, hebben soms het voorrecht gehad hem daarover te hooren.

Bij een dier vertrouwelijke mededeelingen, verhaalde de generaal mij, dat hij zich met het, in het verslag genoemde kind, dat waar het zich bevond, door de steenen vervolgd werd, in eene kamer heeft opgesloten, terwijl daar binnen noch in de nabijheid iemand werd toegelaten; dat hij zich, op eenen stoel gezeten, tegen den muur der kamer heeft geplaatst met de voeten tegen den muur gesteund en het kind tusschen de beenen vastgeklemd; dat hij in dien toestand uren gebleven is en den val der steenen waargenomen heeft; dat deze, in plaats van te verminderen, in menigte toenamen en dit telkens plaats had wanneer de aandacht meer op het kind gevestigd werd; dat de steenen nagenoeg loodrecht in de dadelijke nabijheid van het kind nedervielen, doch het niet bezeerden noch raakten, en dat het kind door dit ongewone verschijnsel niet bevreesd en daarover ook niet verwonderd scheen te zijn.

Eenige jaren later verzocht ik den generaal Michiels het waargenomene aan den generaal-majoor baron von Gagern te verhalen, hetgeen hij deed volkomen op dezelfde wijze als hij het mij verhaald had. Ik vernam bij die gelegenheid, dat de generaal von Gagern deze bijzonderheden, toen hij gouverneur der residentie was, in hooge kringen had hooren vertellen, waar het verhaal, zoo als te begrijpen is, door velen voor een sprookje werd gehouden en in twijfel getrokken, maar dat de minister

van koloniën J. C. Baud het had bevestigd en beloofd het verslag van den assistent-resident V. Kessinger te vertoonen, doch dat het, tot zijne teleurstelling, in het archief van zijn departement niet aanwezig was, en het, bij ontbieding uit het archief te Batavia, ook daar niet was gevonden. Toen ik den generaal von Gagern vertelde dat ik een afschrift van dat verslag bezat, verzocht hij mij hem daarvan, ter opzending aan den minister J. C. Baud een kopij af te staan, hetgeen ik gedaan heb. Als nu inderdaad het origineele verslag van Kessinger in het ongereede is gekomen, dan schijnt het des te meer waarde te hebben het door openbaring aan de vergetelheid te ontrekken, want hoe men over het voorval ook moge denken, voor de kennis van eenige der eigenaardigheden van den Javaan is het niet zonder waarde en dan is ook de kennis van de juiste toedracht beter dan eene verminkte.

In het jaar 1838 of 1839 vertelde ik het voorgevallene aan den beroemden reiziger den Franschen contre-amiral Dumont d'Urville als eene bijdrage tot de kennis van de Indische inboorlingen en hunne behendigheid in het vertoonen van kunstgrepen, die wellicht eenige waarde kon hebben voor zijne ethnographische aanteekeningen. Hij wilde echter van de zaak niets gelooven, en zeide mij dat hem reeds iets dergelijks te Amboina was verteld, waar het moet hebben plaats gehad tijdens de heer Mr. P. Merkus gouverneur van de Moluksche eilanden was. Ik zal u hetzelfde antwoord geven, — zeide hij mij, — dat ik ook den gouverneur te Amboina gegeven heb, namelijk: „Je ne dirai pas que cela n'est pas vrai, mais je ne le croirai pas avant de l'avoir vu."

Mij verwonderde dit antwoord niet, want ik zoude er waarschijnlijk even zoo over gedacht hebben, indien ik niet door lange en nauwe bekendheid met den hoofdgetuige — den generaal Michiels, wiens kolonne-adjudant ik in 1828 tijdens den Javaschen oorlog geweest ben, — geweten had dat hij de man niet was die zich door een schijn liet bedriegen of door kunstgrepen, hoe behendig ook uitgevoerd, van zijn gezond oordeel liet berooven. Wanneer een man als Michiels bevestigt wat in het verslag gezegd wordt, zoude het meer dan onheusch zijn, om er de waarheid van in twijfel te trekken. Men behoeft daarom nog niet te denken aan iets dat boven de menschelijke macht reikt of uit de geestenwereld komt. Er zijn toch vele an-

dere voorbeelden van de behendigheid der inboorlingen in het uitvoeren van kunstgrepen of in het goochelen, die even onverklaarbaar zijn, en men weet dat de Hindoes onder anderen daarin vooral uitmunten. Vele onzer landgenooten hebben op Java de Dawoes aan het werk gezien, die zich tot een onbewegelijken klomp laten binden en, onder eenen lagen overdekten korf gelegd, van hunne banden ontdoen en ze zich zelf weder aanleggen om in de vorige onbeweegbaarheid terug te keeren; of kinderen onder dien korf geplaatst doen verdwijnen en weder te voorschijn komen, zoo als een Europeesche goochelaar doet met kleine ballen in doozen met dubbele bodems.

Doch wat daarvan ook zij; ik laat het bewuste verslag hieronder volgen, om te verhoeden dat de kennis daarvan verloren ga en geef het in den stijl en de spelling letterlijk zoo als het aan den gouverneur-generaal is gezonden:

Aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal
(ad interim) van Nederlandsch Indië.

„Op den 4 februarij 1831, zijnde de eerste dag der Javasche maand Poeassa, van eene gedane inspectie naar huis keerende, ontwaarde ik op eenigen afstand van mijn huis, dat hetzelve door een groot getal menschen omringd was; niet begrijpen kunnende wat zulks beteekende, verhaalde mij mijne vrouw, aan huis gekomen zijnde, dat er in de binnengaanderij en de binnenkamer van het huis steenen vielen zonder dat men konde ontwaren vanwaar dezelve kwamen; zulks hoorende werd ik eenigzins vergramd, zeggende dat een mensch met gezonde oogen doch wel zien konde door wien de steenen geworpen werden, en tot dat einde plaatste ik mij midden in de binnengaanderij alwaar het grootste gedeelte der steenen vielen, overtuigde mij echter spoedig dat zulks niet door menschenhanden konde geschieden, omdat de steenen somtijds digt voor mijne voeten perpendiculair naar beneden vielen zonder zich te bewegen, en zonder dat iemand in de nabijheid was.

„Ik onderzocht toen de planken der zoldering één voor één en bevond dat dezelve allen vast en zonder de geringste tusschenruimte van elkander lagen. Hierop liet ik al de menschen, zoowel in als bij het huis wonende op eene vrije plaats vóór het huis verzamelen en door eenige policiedienaren bewaken, begaf mij vervolgens — na bevorens al de luiken en deuren

behoorlijk gesloten te hebben — alleen vergezeld door mijne vrouw binnens huis; maar toen was het nog veel erger en er kwamen steenen van alle kanten aanvliegen, zoodat ik spoedig genoodzaakt werd, om de deuren en luiken weder te openen, en hiermede hield het gedurende zestien dagen tijds gestadig aan, zoodat wel op één dag duizend steenen vielen, waaronder er waren van negen ponden zwaarte. Hierbij moet ik niet vergeten te zeggen, dat mijn huis een planken huis is, gebouwd van droog djatiehout, zijnde de vensters voorzien met p. m. twee duimen van elkander verwijderde houten tralies alsmede dat het meestal met werpen begon ten 5 ure 's morgens en daarmede aanhield tot omstreeks 11 ure 's avonds.

„De bijzonderheid dat de steenen meestal in de nabijheid van een elfjarig inlandsch meisje vielen, ja, dat kind zelfs schenen te vervolgen, ga ik met stilzwijgen voorbij, omdat zulks minder tot de zaak behoort, en ook dit verslag te breedvoerig zoude maken.

„Tot bevestiging van het bovenstaande laat ik hieronder volgen eenige namen der geloofwaardigste personen, die het bovengemelde geval, of altoos of periodiek hebben bijgewoond, en welke ik niet twijfel dat, indien zulks geëischt wordt, met eede zullen willen bevestigen, als:

Michiels, luitenant-kolonel aide-de-camp;

Ermantinger, oud inspecteur der koffijkultuur;

Dornseiff, herbergier te Sumadang;

Born, meesterknecht-metselaar;

Adi pathé Soeria Laga, oud regent;

Tommagong Soeria di Laga, toenmalige pathé en tegenwoordige regent van Sumadang;

Soema di Laga, hoofd-djaksa;

De twee hoofdpanghoeloes, alsmede onderscheidene districtshoofden en de hoofden der passeerbaan."

Batavia, den 30 december 1834.

(*W. g.*) V. KESSINGER,
assistent resident te Sumadang in de
Preanger regentschappen.

Voor eensluidend afschrift,
's Hage, november 1872. J. VAN SWIETEN.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.